

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

APRIL 26-28, 2024
Giresun University

**EDITOR
PROF. DR. OSMAN KUBILAY GÜL**

ISBN: 978-625-367-706-0

PROCEEDINGS BOOK

EDITOR

Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

**Institute Of Economic Development And Social Researches
Publications®**

**(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE**

info@iksadkongre.org

**All rights of this book belong to İKSAD Global Publishing House.
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.**

İksad Publications - 2024©

Issued: 07.06.2024

ISBN: 978-625-367-706-0

TOTAL NUMBER OF PAPERS FROM TÜRKİYE

25

TOTAL NUMBER OF INTERNATIONAL PARTICIPANTS

28

PARTICIPANTS COUNTRIES

Türkiye, Azerbaijan, China, Romania, Tunisia, Algeria, Lebanon, India, Uzbekistan, Pakistan, Kazakhstan, Tatarstan.

TOTAL ACCEPTED PAPERS

53

TOTAL REJECTED PAPERS

17

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

PRESENTATION

Oral Presentation

CONFERENCE ID

TITLE

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN TURKISH STUDIES CONFERENCE

DATE - PLACE

26-28 April 2024

Giresun University, Türkiye

OTTOMAN TURK STUDIES CENTER BOARD OF DIRECTORS

Head of Center
Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

Central Board of Directors

Prof. Dr. İsmail KIVRIM
Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
Prof. Dr. Erkan YEŞİLTAŞ
Assoc. Prof. Dr. Fehim KURULOĞLU
Dr. Gürkan Fırat SAYLAN
Dr. Olcay KAHRAMAN

GENERAL COORDINATOR
SAMIRA KHADHRAOUI ONTUNC

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, French, Russian

SCIENTIFIC BOARD

Prof. Ben Taher JAMEL
Prof. Ben Slimen FATMA
Prof. Difallah MOHAMED
Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Prof. Dr. Erkan YEŞİLTAŞ
Prof. Dr. Houssam MOHIEDİNE
Prof. Dr. Kasım HACIYEV
Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Mykola VASKİV
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
Prof. Dr. Salih MERCAN
Prof. Jalleb HEDİ
Prof. Dr. Mohamed Lazhar GHARBİ
Prof. Mohamed Lazhar GHARBİ
Prof. Taieb MONCEF
Prof. Tlili MUSTAPHA
Emeritus Prof. Ajili TLİLİ
Assoc. Prof. Dr. Fehim KURULOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATIPLER
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Dr. Abdulkadir ERGÜN
Dr. Abid KHALED
Dr. Ahmed Abdelwahab Abdelsalam IBRAHİM
Dr. Ajili MAROUAN
Dr. Amal ISSA
Dr. Amin HANADİ
Dr. Apollinaria AVRUTİNA
Dr. Belhadi ABDELMAJİD

SCIENTIFIC BOARD

Dr. Ben SALAH
Dr. Bhira SAİD
Dr. Chrif FAİCEL
Dr. Dris RAİSSI
Dr. Esra AYDIN
Dr. Elvira LATİFOVA
Dr. Ermamat ERGESHOV
Dr. Eunkyung JEONG
Dr. Gökhan SOYŞEKERCİ
Dr. Gürkan Fırat SAYLAN
Dr. Haind FAKHRY
Dr. Hamoudi HANENE
Dr. Hatice DEMİR
Dr. Hazar HUSEYİNOV
Dr. Hbaz NADİA
Dr. Hedhlii ABDERAHMANE
Dr. Jumana Deeb BAGHDADİ
Dr. Lasha BAZHUNAİSHVİLİ
Dr. Lasha KHOZREVANİDZE
Dr. Neveen SAAD
Dr. Olcay KAHRAMAN
Dr. Olha BYKOVA
Dr. Ouni AMİNA
Dr. Raed ALDOURY
Dr. Sahbani KARİMA
Dr. Salma ARFAOUİ
Dr. Şahin YEŞİLYURT
Dr. Şeyda ÖZÇELİK KANAT
Dr. Tarek SHAMS
Dr. Tribhuwan KUMAR
Dr. Yousfi ESMAHEN
Dr. Zaghdoud LEİLA

CONFERENCE GALLERY

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN TURKISH STUDIES CONFERENCE

CONFERENCE GALLERY

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN TURKISH STUDIES CONFERENCE

CONFERENCE GALLERY

Müziyenler için Orijinal Ses: Kapalı Kayıt Duraklatıldı Giriş yapın Kalan: 08:27:06 Görüntüle

Hall 2- Observer

Lina Khorbatly

H2 - DR. AMAL I...

Rezgüi Mohamed Bechir

Hall 2- Observer

Aijaz Ahmed

Moderator: H2-DR. MOUSTAFA EL AYOUBI

Lina Khorbatly

H2 - DR. AMAL ISSA

Dr. Djahida BOUAZIZ

Sesi aç Videoyu Başlat Katılımcılar 7 Sohbet Ekranı paylaş Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık

Tümünü Sessize Al

- Katılımcılar (7)**
- H2 Hall 2... (Ortak oturma sahibi, ben)
 - AA Aijaz Ahmed
 - Dr. Djahida BOUAZIZ
 - MH Moderator: H2-DR. MOUSTAFA ...
 - H- H2 - DR. AMAL ISSA
 - LK Lina Khorbatly
 - RM Rezgüi Mohamed Bechir

Hall 2- Observer Moderator: H2-... H2 - DR. AMAL I... Lina Khorbatly Görüntüle

Müziyenler için Orijinal Ses: Kapalı Kaydediliyor... Giriş yapın Kalan: 09:37:05

Hall 2- Observer Moderator: H2-DR. ... H2 - DR. AMAL ISSA Lina Khorbatly Takoua jinine

Okulun içi

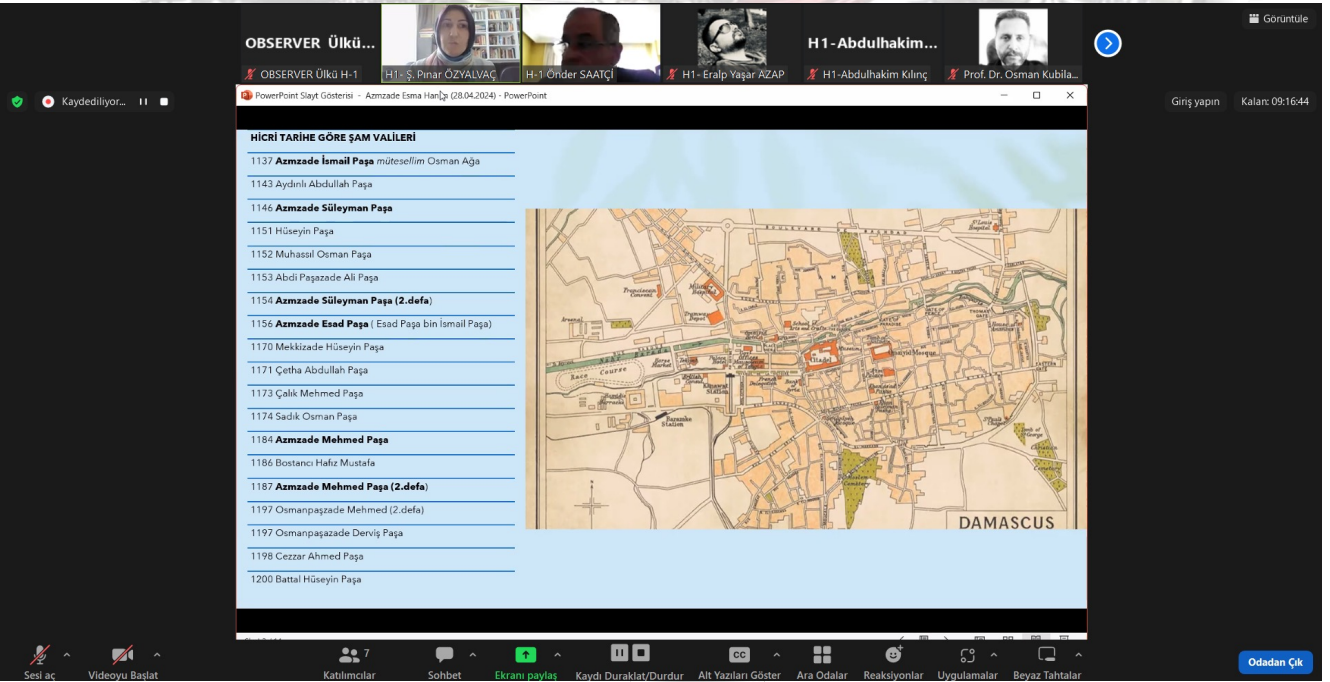
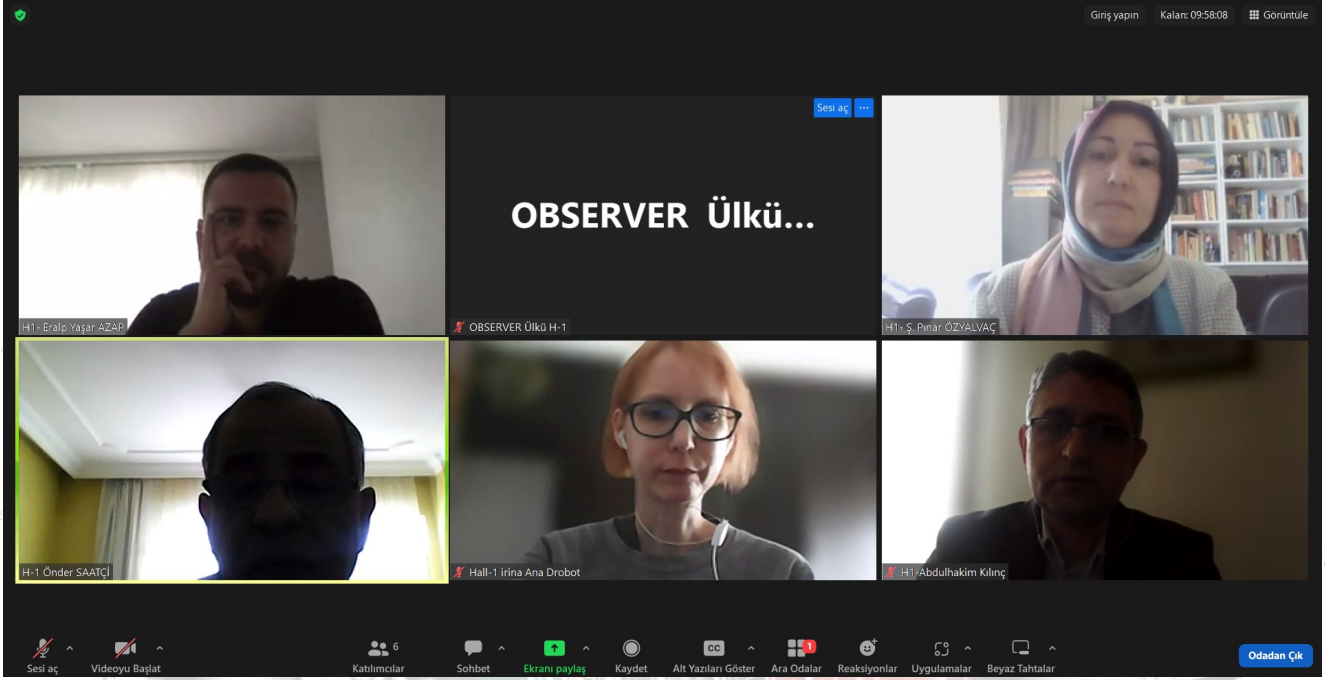
مدرسة الغراسيمسكان في حلب من مجموعة بلندر

Sesi aç Videoyu Başlat Katılımcılar 5 Sohbet Ekranı paylaş Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık

Tümünü Sessize Al

- Katılımcılar (5)**
- H2 H... (Ortak oturma sahibi, ben)
 - H- H2 - DR. AMAL ISSA
 - LK Lina Khorbatly
 - MH Moderator: H2-DR. MOUSTAFA ...
 - Takoua jinine

CONFERENCE GALLERY

OTTOMAN TURK
STUDIES CENTER

IV. ULUSLARARASI OSMANLI - TÜRK ÇALIŞMALARI KONGRESİ

26-28 Nisan 2024
Giresun Üniversitesi

KONGRE PROGRAMI

Toplantı Kimliği: 821 0119 3548
Parola: 066873

Katıl Zoom Toplantı

<https://us02web.zoom.us/j/82101193548?pwd=cUhJckFudGwrVVhrNkNuTDJHWEpBZz09>

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN / IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 15 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderatör - oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ◆ **Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir**
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 15 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ **Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.**
- ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

**Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number,
exp. Hall-1, Merve KIDIRYUZ**

Participants Countries (12)

Türkiye, Azerbayjan, China, Romania, Tunisia, Algeria, Lebanon, India, Uzbekistan,
Pakistan, Kazakhstan, Tatarstan.

Total Accepted Papers: 53

Participants from Türkiye: 25

Participants from other countries: 28

-Opening Ceremony- -Açılış Töreni-

Giresun Üniversitesi (Şehit Ömer Halisdemir Konferans Salonu)

Türkiye Saati:
10:00 – 11:30

Prof. Dr. Yılmaz CAN
Giresun Üniversitesi Rektörü
Rector of Giresun University

Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL
Osmanlı Türk Çalışmaları Merkezi Başkanı
(Director of the Ottoman Turkish Studies Center)

Müzik Dinletisi
Music Concert

Halk Oyunları Gösterisi (Öğr. Gör. Gökhan HAMZAÇEBİ)
Folk Dance Show (Lect. Gökhan HAMZAÇEBİ)

Giresun University

26.04.2024
Hall-1, Mevlana Hall

Ankara Time
14⁰⁰ : 15⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Olcay KAHRAMAN	<i>Sivas Cumhuriyet University (Türkiye)</i>	INDUSTRIAL REVOLUTION AND OTTOMAN INDUSTRY (RESISTANCE- COMPETITION - IMPROVEMENT) (<i>Sanayi Devrimi Ve Osmanlı Sanayisi (Direnc-Rekabet-Islah)</i>)
Lect. Serap BOZPOLAT AYAN	<i>Sivas Cumhuriyet University (Türkiye)</i>	THE AMERICAN DREAM IN THE OTTOMAN EMPIRE (<i>Osmanlı'da Amerikan Rüyası</i>)
Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL Sunay KIZILDAĞ	<i>Sivas Cumhuriyet University (Türkiye)</i>	REFLECTIONS TO THE FOREIGN PRESS OF JOINING HATAY TO THE (<i>Hatay'ın Anavatana Katılmasının Dış Basında Yansımaları</i>)
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir ERGÜN İrem ŞİMŞEK	<i>Sivas Cumhuriyet University (Türkiye)</i>	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE OTTOMAN EMPIRE IN GEOGRAPHY RESEARCH (<i>Coğrafya Araştırmalarında Osmanlı Devleti İle İlgili Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi</i>)
Lect. Tolga ORHANLI	<i>Sivas Cumhuriyet University (Türkiye)</i>	TURKISHISM IN SOUTH SLAVIC LANGUAGES (<i>Güney Slav Diilerinde Türkçe Unsurlar</i>)

Giresun University

26.04.2024
Hall-2, Cengiz Aytmatov hall

Ankara Time
14⁰⁰ : 15⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Recep ONAL

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Recep ÖNAL	Giresun University (Türkiye)	REACTIONARY CRITICISMS TO SUFİ INTERPRETATIONS IN OTTOMAN SOCIETY: THE EXAMPLE OF BIRGIVİ IN THE 16 TH CENTURY (Osmanlı Toplumundaki Sûfî Yorumlara Tepkisel Eleştiriler: 16. Yüzyıl İmam Birgivi Orneği)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa TUNÇER	Giresun University (Türkiye)	AN OTTOMAN INTELLECTUAL MOLLA FENÂRÎ'S APPROACH TO THE CONCEPTS OF TEFSİR AND TA'WİL (Bir Osmanlı Entelektüeli Molla Fenârî'nin Tefsir İle Te'vil Kavramlarına Yaklaşımı)
Assist. Prof. Dr. Yavuz Selim GÖL	Giresun University (Türkiye)	THE TURNING POINT OF THE OTTOMAN'S STAYBACK ADVENTURE IN SCIENCE: THE DESTRUCTION OF THE ISTANBUL OBSERVATORY (Osmanlı'nın Bilimde Geri Kalış Serüveninin Dönüm Noktası: İstanbul Rasathanesinin Yıkılması)
Assoc. Prof. Dr. Muhammet NALBAT	Giresun University (Türkiye)	NUHBE-I PEND AND ITS PLACE IN THE COMMENTARY TRADITION OF CLASSICAL TURKISH LITERATURE (Nuhbe-i Pend ve Klasik Türk Edebiyatı Şerh Geleneğindeki Yeri)
Omair ANAS	Ankara Yıldırım Beyazıt University (Türkiye)	OTTOMAN TRANSLATIONS INDIAN SUFI TEXTS: A STUDY OF İMAM RABBANİ'S MEKTUBAT (Osmanlıca Çeviriler Hint Tasavvuf Metinleri: İmam Rabbani'nin Mektubat'ı Üzerine Bir İnceleme)

Giresun University

26.04.2024
Hall-1, Mevlana Hall

Ankara Time
15⁰⁰ : 16⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Yaşar ŞİMŞEK	Giresun University (Türkiye)	GREGORYAN KIPÇAK TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ KAMANETS VAKAYİNAMESİ'NE GÖRE 1620-1621 OSMANLI-LEHİSTAN SAVAŞI
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ALVER Kübra AYDOĞAN	Giresun University (Türkiye)	FRENCH ORIGIN WORDS IN ALI SEYDİ BEY'S DICTIONARY ENTITLED 'LİSÂN-I OSMÂNÎDE MÜSTAMEL LÜGÂT-İ ECNEBİYYE (Ali Seydi Bey'in "Lisân-I Osmânîde Müstamel Lügât-İ Ecnebiyye" Adlı Sözlüğünde Fransızca Kökenli Kelimeler)
Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ Lect. Gökhan HAMZAÇEBİ	Giresun University (Türkiye)	KUSDOĞAN CASTLE, AKSU VALLEY AND THE TURKS (Kuşdoğan Kalesi, Aksu Vadisi Ve Türkler)
Assist. Prof. Dr. Nazım KURUCA	Giresun University (Türkiye)	A CONCEPT OF CIVILIZATION IN THE TURKISH-ISLAMIC WORLD: FOUNDATION CIVILIZATION (Türk-İslam Dünyasında Bir Medeniyet Anlayışı: Vakıf Medeniyeti)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa BAKIRCI	Giresun University (Türkiye)	THE ROLE AND IMPORTANCE OF JOURNALS IN UNDERSTANDING THE SOCIAL DEBATES OF THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD (THE CASE OF ISLAM MECMUASI) (İkinci Meşrutiyet Dönemi Toplumsal Tartışmalarını Anlamada Dergilerin Rolü ve Önemi (İslam Mecmuası Örneği)
Lect. Gökhan HAMZAÇEBİ Mehmet ÖZMENLİ	Giresun University (Türkiye)	TURKISH FOLK DANCES THAT HAVE BEEN SETTLED IN THE BLACK SEA CULTURE FROM ANCIENT HISTORY TO THE PRESENT (Kadim Tarihten Günümüze Karadeniz Kültürüne Yerleşen Türk Halk Oyunları)

Giresun University

26.04.2024
Hall-2, Cengiz Aytmatov hall

Ankara Time
15⁰⁰ : 16⁰⁰

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Hüseyin ALGUR

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. Sakine AKCAN EKICI	<i>Bandırma Onyedli Eylül University (Türkiye)</i>	NEW FINDINGS IN BALATİZÂDE MEHMED KEMALİ'S WORK ABOUT HIM AND HIS PATRON, CERRÂH MEHMED PASHA (<i>Balatizâde Mehmed Kemalî'nin Eserinde Kendisi ve Hamisi Cerrâh Mehmed Paşa Hakkında Yeni Bulgular</i>)
Assist. Prof. Dr. Eser ÇALIKUŞU	<i>Bandırma Onyedli Eylül University (Türkiye)</i>	THE PLACE OF TURHAN VALIDE SULTAN TOMB IN ART HISTORY (<i>Turhan Valide Sultan Türbesi'nin Sanat Tarihindeki Yeri</i>)
Assoc. Pror. Dr. Hüseyin ALGUR	<i>Giresun University (Türkiye)</i>	CHANGE AND TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL PARADİGM FROM THE OTTOMAN PERİOD TO THE PRESENT DAY (<i>Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Paradigmasının Değişim ve Dönüşümü</i>)
Assist. Prof. Dr. Mustafa EREN	<i>Ordu University (Türkiye)</i>	THE DREAM MOTİF AND ITS FUNCTİON FROM PRE-ISLAMİC TURKİSH EPİCS TO THE FOUNDATİON OF THE OTTOMAN EMPIRE (<i>İslamiyet Öncesi Türk Destanlarından Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Rüya Motifi ve İşlevi</i>)
Res. Assist. Yasemin BAŞKAN Lect. Şenol SANCAK	<i>Giresun University (Türkiye)</i>	DESCRIPTIONS OF PERSONS IN THE POPULATION REGİSTERS OF TRABZON PROVINCE (<i>Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri</i>)

 28.04.2024 Hall-1, Session-1	 Ankara Time 10 ⁰⁰ : 12 ⁰⁰	 ID: **** Password: ****
--	---	---

HEAD OF SESSION: Dr. Önder SAATÇI

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Abdulkakim KILINÇ	Ministry of Education (Türkiye)	LETTERS OF HÂDİKÂTÜ'S-SUEDÂ (Hâdikâtü's-Süedâ'nın Mektupları)
Dr. Önder SAATÇI	Isparta University of Applied Sciences (Türkiye)	THE FIRST TURKISH DICTIONARY WRITTEN IN KIRKUK: LUĞÂT-I TÜRKİYYE (Kerkük'te Yazılmış İlk Türkçe Sözlük: Luğât-ı Türkiyye)
Dr. Eralp Yaşar AZAP	T.R. Presidential State Archives Directorate (Türkiye)	APPLICATION PRACTICES OF SOCIAL ACTIVITIES IN MODERNIZING OTTOMAN SCHOOLS (Modernleşen Osmanlı Okullarındaki Sosyal Etkinliklerin Uygulama Pratikleri)
Dr. Şükriye Pınar ÖZYALVAÇ	Necmettin Erbakan University (Türkiye)	AZMZADE ESMA HANIM'S JEWELRY (WIFE OF MEHMED PASHA, GOVERNOR OF DAMASCUS) (Azmezâde Esmâ Hanım'ın Mücevherleri (Şam Valisi Mehmed Paşa'nın Zevcesi)
Lect. Guanfeng YANG Yimuranjiang ADILI	Center for Turkish Studies, Shaanxi Normal University (China)	THE NEOLIBERAL ECONOMIC REFORM BY TURGUT ÖZAL: ITS LEGACIES AND INFLUENCES
Yimuranjiang ADILI Lect. Guanfeng YANG	Center for Turkish Studies, Shaanxi Normal University (China)	RITHINKING THE POLITICAL POLARIZATION IN TÜRKİYE: GENERATIVE MECHANISMS AND ITS INFLUENTIAL FACTORS
Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest (Romania)	ADA KALEH ISLAND: A TURKISH CULTURE PLACE IN ROMANIA
İsgandarov Vüsal Gazanfar oğlu	Gence Devlet Üniversitesi, Azerbaycan	MURİDİZM HAREKETİNİN İLK AŞAMASINDA KUZZEY-DOĞU KAFKASYA'DA ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ (1829-1834)

 28.04.2024 Hall-2, Session-1	 Ankara Time 10 ⁰⁰ : 12 ⁰⁰	 ID: **** Password: ***
--	---	--

HEAD OF SESSION: Dr. Moustapha EL –AYOUBI

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Amal ISSA	<i>AL Jinan University (Lebanon)</i>	EDUCATION IN THE LEVANT DURING THE ERA OF OTTOMAN REFORMS (1293-1328 / 1876-1909)
Mohamed Bechir REZGUI	<i>University of Jendouba (Tunisia)</i>	THE TUNISIAN PROVINCE AND GLOBAL HISTORY THROUGH AL-JAWA'IB NEWSPAPER DURING THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY
Najat ABBOU	<i>University of Mohamed Sharif Musadia (Algeria)</i>	THE OTTOMAN REFORM MOVEMENT AND ITS EFFECTS ON EYALTI TUNISIA AND LIBYA '1850 - 1912' AD - COMPARATIVE STUDY -
Lina KHORBATLY	<i>Lebanon University (Lebanon)</i>	ADMINISTRATIVE FORMATIONS IN THE TRIPOLI-SHAM DISTRICT IN THE OTTOMAN ERA (1281H – 1332H / 1864 – 1914)
Dr. DJahida BOUAZIZ	<i>Mohamed Chérif Messaadia University (Algeria)</i>	IMAGE OF MEDICINE IN ALGERIA DURING THE OTTOMAN ERA THROUGH THE BOOKS OF FOREIGN PHYSICIANS - A COMPARATIVE STUDY -
Dr. Moustapha EL – AYOUBI	<i>AL Jinan University (Lebanon)</i>	THE OTTOMAN ORGANIZATIONS AND THEIR ADMINISTRATIVE, JUDICIAL, MILITARY AND ECONOMIC REPERCUSSIONS ON THE LEVANT (1254-1292 AH / 1839-1876 AD)
Assoc. Prof. Aijaz AHMED	<i>Aligarh Muslim University (India)</i>	THE OTTOMAN MILLET SYSTEM: THE GUARANTEE OF THE BASIC HUMAN RIGHTS OF THE RELIGIOUS MINORITIES OF THE OTTOMAN EMPIRE
Mumin Ahmad KHAN	<i>Aligarh Muslim University (India)</i>	MINORITY GROUP DYNAMICS UNDER OTTOMAN RULE: A STUDY OF TOLERANCE, CONFLICT, AND CULTURAL EXCHANGE

28.04.2024
Hall-3, Session-1

Ankara Time
10⁰⁰ : 12⁰⁰

ID: *****
Password: ****

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Elvira LATIFOVA

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Ülkər BAXŞIYEVA	<i>Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)</i>	NİZAMI GENCEVİ'NİN "İSKENDERNAME" ESERİNDE TÜRK EPIK-FELSEFİ DÜŞÜNCESİ VE "OĞUZNAME" SERİSİ
Baxşəliyev Samir FAZİL OĞLU	<i>Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)</i>	NƏRİMAN NƏRİMANOVUN TÜRKİYƏ SİYASƏTİ VƏ TÜRKİYƏ İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ SAHƏSİNDƏKİ FƏALİYYƏTİ
Assoc. Prof. Dr. Elvira LATIFOVA	<i>Baku State University (Azerbaijan)</i>	HISTORY OF TARIKATE "NAKSHBANDIYA" IN CAUCASUS REGION ON EPITAPH GRAVESTONES
Parviz Firudin OQLU KAZİMİ	<i>Baku State University (Azerbaijan)</i>	TARİXİ ARAŞDIRMALARDA "BREND" AXTARIŞI
Ulviyya NASIROVA Samira HASANOVA Fidan NAGHIYEVA	<i>Odlar Yurdu University (Azerbaijan)</i>	INTERCULTURAL COMMUNICATION AND TRANSLATION
Ramin YUSIFOV	<i>Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan)</i>	AZERBAIJANI CARPET MUSEUM
Dr. Afaq HUSEYİNOVA	<i>Baku Central Clinic (Azerbaijan)</i>	AZƏRBAYCANDA DƏRMANLARDAN İSTİFADƏ İLƏ BAĞLI DÖVLƏT SİYASƏTİNƏ DOĞRU
Augul SALİKHOVA Dınara FARDEEVA	<i>Tataristan Bilimner Akademisi</i>	İLK TATAR BESTECİNİN HAYATI VE ESERLERİ - SULTAN GABAŞI

28.04.2024
Hall-4, Session-1

Ankara Time
10⁰⁰ : 12⁰⁰

ID: *****
Password: ****

HEAD OF SESSION: Rehana KANWAL - Ayətəxan YOLÇUYEV

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Ayətəxan YOLÇUYEV	<i>Ganja State University (Azerbaijan)</i>	AZƏRBAYCAN DİASPOR ZİYALILARININ DOĞMA ÜLKƏLƏRİNƏ GƏRŞİ SOSIAL- PƏĞƏ ÖHDƏLİKLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ
Murtəza HƏSƏNOV Xətai SALMANOV	<i>Independent Researcher (Azerbaijan)</i>	ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБОЙ
Didar SHAYAKHMETOVA	<i>International University of Information Technologies (Uzbekistan)</i>	TYPOLOGY ANALYSIS IN AGRICULTURAL TERMINOLOGY
XUDAVERDİYEVA Nərmin Siyavuş qızı	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan)</i>	TÜRK DİLLƏRİNDƏ FEİL-AD KORRELYATLIĞI VƏ SİNKRETİKLİYİ
Rehana KANWAL	<i>National College of Business Administration and Economics (Pakistan)</i>	BABUR AND HIS INDIAN EXPEDITIONS
Ashurov Bakhtiyar SHOKIROVICH	<i>Independent Researcher (Kazakhstan)</i>	ABOUT THE SCIENTIFIC HERITAGE OF FITRAT
Baxşiyeva Sevinc Soltanməcəd qızı	<i>ADPU-nun Şamaxı filialının müəllimi</i>	XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL VƏ TƏHSİLİN MİLLİLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ
Ləman ZÜLQƏDƏROVA	<i>Gəncə Dövlət Universiteti, Azərbaycan</i>	OSMANLI-BÖYÜK BRİTANIYA MÜNƏSİBƏTLƏRİNDƏ KİPR PROBLEMİ (XIX–XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

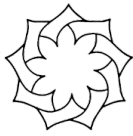
**IV. INTERNATIONAL
OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE
CONTENTS**

INDUSTRIAL REVOLUTION AND OTTOMAN INDUSTRY (RESISTANCE- COMPETITION - IMPROVEMENT)	1
OLCAY KAHRAMAN	
ADA KALEH ISLAND: A TURKISH CULTURE PLACE IN ROMANIA	3
IRÎNA-ANA DROBOT	
DESCRIPTIONS OF PERSONS IN THE POPULATION REGISTERS OF TRABZON PROVINCE	12
ŞENOL SANCAK YASEMİN BAŞKAN	
RITHINKING THE POLITICAL POLARIZATION IN TÜRKİYE: GENERATIVE MECHANISMS AND ITS INFLUENTIAL FACTORS	14
YİMURANJIANG ADİLİ GUANFENG YANG	
TURKISHISM IN SOUTH SLAVIC LANGUAGES	15
TOLGA ORHANLI	
İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ TOPLUMSAL TARTIŞMALARINI ANLAMADA DERGİLERİN ROLÜ VE ÖNEMİ (İSLAM MECMUASI ÖRNEĞİ)	27
MUSTAFA BAKIRCI	
AZMZADE ESMA HANIM'S JEWELRY (WIFE OF MEHMED PASHA, GOVERNOR OF DAMASCUS)	28
ŞÜKRİYE PINAR ÖZYALVAÇ	
AN OTTOMAN INTELLECTUAL MOLLA FENÂRÎ'S APPROACH TO THE CONCEPTS OF TEFSİR AND TA'WİL	30
MUSTAFA TUNÇER	
TURKISH FOLK DANCES THAT HAVE BEEN SETTLED IN THE BLACK SEA CULTURE FROM ANCIENT HISTORY TO THE PRESENT	38
GÖKHAN HAMZAÇEBİ MEHMET ÖZMENLİ	
KUSDOGAN CASTLE, AKSU VALLEY AND THE TURKS	45
MEHMET ÖZMENLİ GÖKHAN HAMZAÇEBİ	
APPLICATION PRACTICES OF SOCIAL ACTIVITIES IN MODERNIZING OTTOMAN SCHOOLS	55
ERALP YAŞAR AZAP	
OSMANLI'NIN BİLİMDE GERİ KALIŞ SERÜVENİNİN DÖNÜM NOKTASI: İSTANBUL RASATHANESİNİN YIKILMASI	63
YAVUZ SELİM GÖL	
THE DREAM MOTIF AND ITS FUNCTION FROM PRE-ISLAMIC TURKISH EPICS TO THE FOUNDATION OF THE OTTOMAN EMPIRE	67
MUSTAFA EREN	
BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE OTTOMAN EMPIRE IN GEOGRAPHY RESEARCH INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	79

**IV. INTERNATIONAL
OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE
CONTENTS**

ABDULKADIR ERGÜN İREM ŞİMŞEK	
A CONCEPT OF CIVILIZATION IN THE TURKISH-ISLAMIC WORLD: FOUNDATION CIVILIZATION	96
NAZIM KURUCA	
NUHBE-I PEND AND ITS PLACE IN THE COMMENTARY TRADITION OF CLASSICAL TURKISH LITERATURE	114
MUHAMMET NALBAT	
THE AMERICAN DREAM IN THE OTTOMAN EMPIRE	123
SERAP BOZPOLAT AYAN	
CHANGE AND TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL PARADIGM FROM THE OTTOMAN PERIOD TO THE PRESENT DAY	130
HÜSEYİN ALGUR	
THE PLACE OF TURHAN VALIDE SULTAN TOMB IN ART HISTORY	141
ESER ÇALIKUŞU	
OTTOMAN TRANSLATIONS INDIAN SUFI TEXTS: A STUDY OF IMAM RABBANİ'S MEKTUBAT	143
OMAİR ANAS	
FRENCH ORIGIN WORDS IN ALI SEYDİ BEY'S DICTIONARY ENTITLED 'LİSÂN-I OSMÂNÎDE MÜSTAMEL LÜGÂT-İ ECNEBİYYE	150
MEHMET ALVER KÜBRA AYDOĞAN	
TURKISH EPIC-PHILOSOPHY THOUGHT IN "ISKANDERNAME" POEM BY NIZAMI GANJEVI AND SERIES OF "OGUZNAME"	152
ÜLKER BAŞŞİYEVA	
NEW FINDINGS IN BALATÎZÂDE MEHMED KEMALİ'S WORK ABOUT HİM AND HIS PATRON, CERRÂH MEHMED PASHA	154
SAKİNE AKCAN EKİCİ	
REACTIONARY CRITICISMS TO SUFÎ INTERPRETATIONS IN OTTOMAN SOCIETY: THE EXAMPLE OF BIRGIVÎ IN THE 16TH CENTURY	156
RECEP ÖNAL	
LETTERS OF HÂDİKÂTÜ'S-SUEDÂ	165
ABDULHAKİM KILINÇ	
OTTOMAN-POLISH WAR (1620-1621) ACCORDING TO THE KAMANETS CHRONICLE WRITTEN IN GREGORIAN KIPCHAK TURKISH	181
YAŞAR ŞİMŞEK	
REFLECTIONS OF HATAY ISSUE IN FOREIGN PRESS	203
OSMAN KUBİLAY GÜL SUNAY KIZILDAĞ	
KERKÜK'TE YAZILMIŞ İLK TÜRKÇE SÖZLÜK: LUGÂT-I TÜRKİYYE	210
ÖNDER SAATÇI	
NƏRİMAN NƏRİMANOVUN TÜRKİYƏ SİYASƏTİ VƏ TÜRKİYƏ İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ SAHƏSİNDƏKİ FƏALİYYƏTİ	226

**IV. INTERNATIONAL
OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE
CONTENTS**

BAXŞƏLİYEV SAMİR FAZİL OĞLU	
HISTORY OF TARIKATE “NAKSHBANDIYA” IN CAUCASUS REGION ON EPITAPH GRAVESTONES	227
ELVİRA LATİFOVA	
TARİXİ ARAŞDIRMALARDA “BREND” AX TARİŞ	228
PARVİZ FİRUDİN OQLU KAZİMİ	
BABUR AND HIS INDIAN EXPEDITIONS	229
REHANA KANWAL	
INTERCULTURAL COMMUNICATION AND TRANSLATION	
ULVİYYA NASİROVA SAMİRA HASANOVA FİDAN NAGHİYEVA	230
AZERBAIJANI CARPET MUSEUM	231
RAMİN YUSİFOV	
О НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ФИТРАТА	232
АШУРОВ БАХТИЁР ШОКИРОВИЧ	
AZƏRBAYCANDA DƏRMANLARDAN GİSTGİFADƏ GİLƏ BAĞLI DÖVLƏT SĞYASƏTGNƏ DOĞRU	233
AFAQ HUSEYİNOVA	
AZƏRBAYCAN DĞASPOR ZĞYALILARININ DOĞMA ÖLKƏLƏRGNƏ QARĞI SOSĞAL-PEĞƏ ÖHDƏLGİKLƏRGNƏN ÖYRƏNGİLMƏSĞ	234
AYƏTXAN YOLÇUYEV	
ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБОЙ	235
MURTƏZA HƏSƏNOV XƏTƏİ SALMANOV	
АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ТИПОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ	236
ДИДАР ШАЯХМЕТОВА	
TÜRK DİLLƏRİNDƏ FEİL-AD KORRELYATLIĞI VƏ SİNKRETİKLİYİ	237
XUDAVERDİYEVA NƏRMIN SİYAVUŞ QIZI	
THE OTTOMAN ORGANIZATIONS AND THEIR ADMINISTRATIVE, JUDICIAL, MILITARY AND ECONOMIC REPERCUSSIONS ON THE LEVANT (1254-1292 AH / 1839-1876 AD)	238
MOUSTAPHA EL –AYOUBİ	
IMAGE OF MEDICINE IN ALGERIA DURING THE OTTOMAN ERA THROUGH THE BOOKS OF FOREIGN PHYSICIANS - A COMPARATIVE STUDY -	250
DJAHİDA BOUAZİZ	
RESEARCH TITLE: ADMINISTRATIVE FORMATIONS IN THE TRIPOLI- SHAM DISTRICT IN THE OTTOMAN ERA (1281H – 1332H / 1864 – 1914)	258
LİNA KHORBATLY	

**IV. INTERNATIONAL
OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE
CONTENTS**

THE OTTOMAN REFORM MOVEMENT AND ITS EFFECTS ON EYALTI TUNISIA AND LIBYA "1850 - 1912" AD - COMPARATIVE STUDY - NAJAT ABBOU	259
EDUCATION IN THE LEVANT DURING THE ERA OF OTTOMAN REFORMS (1293-1328 / 1876-1909) AMAL ISSA	261
THE TUNISIAN PROVINCE AND GLOBAL HISTORY THROUGH AL- JAWA'IB NEWSPAPER DURING THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY MOHAMED BECHİR REZGUİ	263
THE OTTOMAN MILLET SYSTEM: THE GUARANTEE OF THE BASIC HUMAN RIGHTS OF THE RELIGIOUS MINORITIES OF THE OTTOMAN EMPIRE AİJAZ AHMED	274
MINORITY GROUP DYNAMICS UNDER OTTOMAN RULE: A STUDY OF TOLERANCE, CONFLICT, AND CULTURAL EXCHANGE MUMİN AHMAD KHAN	275
THE NEOLIBERAL ECONOMIC REFORM BY TURGUT ÖZAL: LEGACIES AND INFLUENCES GUANFENG YANG YİMURANJIANG ADİLİ	276
İLK TATAR BESTECİNİN HAYATI VE ESERLERİ - SULTAN GABAŞI AUGUL SALİKHOVA DINARA FARDEEVA	277
OSMANLI-BÖYÜK BRİTANIYA MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ KİPR PROBLEMİ (XIX–XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ) LƏMAN ZÜLQƏDƏROVA	278
XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL VƏ TƏHSİLİN MİLLİLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ BAŞŞİYEVA SEVİNC SOLTANMECİD QIZI	279
MURİDİZM HAREKETİNİN İLK AŞAMASINDA KUZHEY-DOĞU KAFKASYA'DA ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ (1829-1834) İSGANDAROV VÜSAL GAZANFAR OĞLU	280

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

INDUSTRIAL REVOLUTION AND OTTOMAN INDUSTRY (RESISTANCE- COMPETITION - IMPROVEMENT)

Olcay KAHRAMAN

Assist. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University

ABSTRACT

The Industrial Revolution first emerged spontaneously in England, as a result of the efforts of entrepreneurs in the second half of the 18th century, unlike later industrial revolutions. Starting from the early 19th century, the industrial revolution passed from England to Continental Europe. France, Belgium, Germany and other Western European countries followed technological developments and started mass production in a factory setting, as well as imposing high customs duties in order to protect their domestic markets and domestic industry against the competition of British goods. Having consolidated their dominance in the European market, England and Western European countries have turned to underdeveloped countries by seeking and competing for markets for cheap agricultural goods and manufactured goods.

While this was the situation in capitalist Europe, the Ottoman Empire tried to carry out its industrialization efforts within the framework of the political crisis it was in, the activities of the separatist elements caused by the French Revolution, Russian pressure and its need for international support. While European countries protected their domestic industry with the customs wall they implemented, the Ottoman Empire began to expand the privileges it had previously given to the European States through capitulations, out of political concerns. The Ottoman geography, an important market and raw material centre, became a center of attraction for capitalist Europe. Europe's attainment of mass production and cheap costs with its machine-based factories and the Ottoman Empire's becoming an open market with commercial agreements put domestic producers in a difficult position in terms of competition.

In our study, the positive/negative effects of the Industrial Revolution on Ottoman industrialization will be discussed. In addition, the reforms undertaken to develop the industry, the factories established and their activities, and the reasons why the Ottoman industrialization efforts failed will be discussed in chronological order. In our study, we will benefit from literature and secondary sources related to the documents in the Ottoman Archives of the State Archives Directorate.

Keywords: Industrial Revolution, Ottoman Industry, Tanzimat, Industrial Improvement Commission, Factoryization

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

SANAYİ DEVRİMİ VE OSMANLI SANAYİSİ (DİRENÇ-REKABET-ISLAH)

ÖZET

Sanayi Devrimi ilk olarak İngiltere’de, daha sonraki sanayi devrimlerinden farklı olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında müteşebbislerin çabaları sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren sanayi devrimi İngiltere’den Kıta Avrupa’sına geçmiştir. Fransa, Belçika, Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleri, teknolojik gelişmeleri takip ederek fabrika düzeninde seri üretime geçmiş ve bunun yanında iç pazarlarını ve yerli sanayisini İngiliz mallarının rekabetine karşı korumak amacıyla yüksek gümrük vergileri koymuştur. Avrupa pazarında hâkimiyet alanlarını sağlamlaştıran İngiltere ve Batı Avrupa ülkeleri, ucuz tarımsal mallar ve mamul malları için pazar arayışı ve yarışına girerek yönünü az gelişmiş ülkelere çevirmişlerdir.

Kapitalist Avrupa’da durum böyleyken, Osmanlı Devleti içinde bulunduğu siyasi buhran, Fransız Devrimi’nin yol açtığı ayrılıkçı unsurların faaliyetleri, Rus baskısı ve uluslararası desteğe duyduğu ihtiyaçlar çerçevesinde sanayileşme çabalarını yürütmeye çalışmıştır. Avrupa ülkeleri uyguladıkları gümrük duvarı ile yerli sanayisini korurken, Osmanlı Devleti kapitülasyonlar ile daha önce Avrupa Devletlerine vermiş olduğu ayrıcalıkları siyasi kaygılarla daha da genişletme yoluna gitmiştir. Önemli bir pazar ve ham madde merkezi olan Osmanlı coğrafyası, kapitalist Avrupa için cazibe merkezi haline gelmiştir. Avrupa’nın makineye dayalı fabrikaları ile seri üretim ve ucuz maliyetlere ulaşması ve ticari antlaşmalarla Osmanlı Devleti’nin açık pazar haline gelmesi yerli üreticiyi rekabet noktasında zora sokmuştur.

Çalışmamızda Sanayi Devrimi’nin Osmanlı sanayileşmesi üzerindeki olumlu/olumsuz etkileri ele alınacaktır. Ayrıca sanayinin geliştirilmesi için girişilen reformlar, kurulan fabrikalar ve faaliyetleri, Osmanlı sanayileşme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanma sebepleri de kronolojik sıralama ile ele alınacaktır. Çalışmamızda Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan belgeler ile ilgili literatür ve ikincil kaynaklardan istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Devrimi, Osmanlı Sanayi, Tanzimat, Islah-ı Sanayi Komisyonu, Fabrikalaşma

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ADA KALEH ISLAND: A TURKISH CULTURE PLACE IN ROMANIA

Irina-Ana DROBOT

Lecturer, PhD., Technical University of Civil Engineering Bucharest, Romania, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, Bucharest, Romania

<https://orcid.org/0000-0002-2556-6233>

ABSTRACT

The purpose of this paper is to present the way Romanians interacted with Turkish culture on the island of Ada Kaleh. This island was flooded and disappeared during 1970, when a plant was built, namely the Iron Gates hydroelectric plant. It was a small island on the Danube river, quite close to Orsova. Its inhabitants were Turkish culture members. On this island, we could find a specific architectural monument to Turkish culture, a mosque. It was a place where culture identity manifestations, according to the grid devised by Baciu (2012), which includes traditions, rituals, practices, values, symbols could be found. Specific alleys that were twisting, the mosque, as well as cultural products specific to Turkey, e.g. sweets such as Turkish delight and baklava, or specific fruits such as figs, together with rose oil, rose water, and rose marmalade could be found for sale. The merchants would bring all these goods belonging to Turkish culture. From this point of view, Turkish culture could be experienced in a miniature version of a place, or in a concentrated manner on this island. Contact with Turkish culture was so close when the island was still there. Many Romanians enjoyed outings there, and this practice was documented in fictional works, in novels, as well as in old films. The Turkish minority culture in Romania has made it possible for Romanians to have contact with Turkish cultural products. Even nowadays, Turkish coffee cafes are popular, and they also include Turkish delight, Turkish teas, and also pomegranate juice. A large segment of Turkish minority population is located in Constanta county in Romania, but the memories of these Turkish merchants is still vivid in generations of adults who remember with nostalgia the sweets of their childhood in various areas in Romania bought from Turkish merchants. Sand coffee by the Romanian seaside is also a nostalgic memory of contact with Turkish culture.

Keywords: memories, culture identity, culture awareness, cultural products

INTRODUCTION

The interaction between different culture members has been a constant reality throughout history. This interaction has occurred through trade, as well as through various relocations of populations, which brought members of different populations to start living together. Regardless of the reasons why they ended up living together and having contact in everyday life situations, the exchanges of cultural products and taking over of various practices and, in short, learning from one another, were a usual result. The island of Ada Kaleh in Romania,

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

where a Turkish population lived, could be considered such a place, where Turks and Romanians could interact. It was a place where a miniature of Turkish culture could be experienced, as there would be specific architecture and street construction to Turkey, e.g. twisting alleys, a mosque [1], as well as specific products that could be brought through trade by the Romanians. Romanians hold a nostalgic memory of their childhood during those times, when they were taken by their parents and grandparents to fairs on special occasions there. It appears documented in novels in relation to the childhood memories of the narrators in novels such as *When Spring Comes* by Radu Flora [2], originally published in 1970. Novels are fictional works which are, obviously, related to everyday life reality aspects, in this case as far as the setting of Ada Kaleh is concerned. The narrator recalls seeing the island while on school trip, and being aware of how the two cultures would interact there. Romania is a country where populations of several ethnicities have interacted throughout history in daily life, including Serbian, an identity to which the author of the novel belongs himself. In Romania, several communities based on their ethnicity were present.

The presence of memories from childhood related to Ada Kaleh in a novel are relevant since we know that, according to literary Darwinism, works of fiction, which can be included under the larger category of art, can be considered as having an adaptive function [3]. Human bonding can be ensured when Romanian culture members belonging now to the older generations share their fond memories of childhood related to their visits to Ada Kaleh. Common memories create emotional connections between certain generations, in examples such as this one. Additionally, works of fiction can serve to record common experiences of people belonging to the generations of the time. Fiction books, as well as films, can include references and scenes happening in Ada Kaleh.

The island of Ada Kaleh was not the only place where Romanians and Turks could interact. The area of Dobroudja was also home to a Turkish population. In both places, however, the Turkish culture members spoke a dialect different from the standard Turkish language found in Istanbul. Unlike the various areas in Dobroudja where Romanians and Turks lived together, and interacted in everyday life, however, Ada Kaleh island was a specific place where there was a special Turkish culture civilization architectural and place landscape, together with the various products of trade. In short, it was a place where Turks considered themselves at home and where Romanians could sample a part of Turkey, not only with its products of trade, but with an entire authentic atmosphere. Products of trade alone, especially Turkish sweets which were part of certain Romanians' childhoods function of the generations they were part of, especially during Communist rule of Romania, and Turkish sand coffee prepared at the seaside which was enjoyed by young adults and adults belonging to Romanian culture while on holidays are part of the memories associated with the interaction with Turkish culture. These can be regarded as elements of soft power [4], or of attractive cultural products specific to Turkey which were very much enjoyed by members of Romanian culture. However, on Ada Kaleh island a larger part of Turkey and its authentic atmosphere could be experienced, to the point where Turkish culture members would also feel themselves at home there.

What is special about this island is that now it is only a memory, making it easier to start fantasizing about it. In 1970, the island disappeared since it was flooded during the works done to the Iron Gates 1 hydroelectric plant. The island was a very small one, a mile long at most, and 400 metres wide, but that width was at its broadest point. As to its space position, it was located 15 km away from Drobeta Turnu-Severin upstream, and 9 km away from Orsova upstream, as well as a few km's distance away from the gorge of Portile de Fier. Ada Kaleh

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

was located on the Danube River. In 1931, about 680 inhabitants of the island were Turks. The island was a place in-between Romania (the Northern bank) and Serbia (the South bank), thus the possibilities of interaction among various culture members were high due to geographical proximity. The disappearance of the island was not something to be desired, and there was a backup plan, since building Portile Fier 1 hydroelectric plant could not be stopped. A project to relocate what was on Ada Kaleh island on Simian Island [5], including rebuilding the mosque and the entire architectural area was planned, together with the relocation of monuments from the cemetery such as the tomb of Mischin Baba, yet the project was abandoned. This attempt can be considered a proof of the significance of preserving cultural heritage.

The most of this place was made from a touristic point of view since it included accessible prices. In turn, this allowed a stronger interest in the Turkish culture products and landscapes, as well as in the interactions with the Turkish merchants, since, intuitively and emotionally, due to the low prices, it was considered a friendly place. Outings on Ada Kaleh were enjoyed by members of Romanian culture. Since it was a place of entertainment for them, their contact with Turkish culture members was definitely experienced as positive, and definitely as friendly.

In spite of Ada Kaleh island being now just a memory, it is still present nowadays as a memory. We know that memories can be made more beautiful if we think of them in an affectionate manner. Since for some Romanian culture members Ada Kaleh is associated with their childhood, and since, at adult age, once we think about our childhood, we grow nostalgic, since it was the time when we had our entire family next to us, as time separates us from dear ones, due to their deaths, Ada Kaleh island itself will be considered a symbol of a perfect world. In turn, Ada Kaleh could be compared to utopic islands from legends and other places that have achieved legendary auras such as the sunken world of Atlantis, due to its disappearance through flooding. Stories about it are what keeps it alive and makes the image of this island all the more beautiful. Those who have never seen it can feel an aura of legend to it. Nowadays, it is preserved through stories of those who witnessed its reality. Definitely, these stories can only be expected to make the island a much more beautiful place than it may have been in reality due to the strong emotional impact it had back then. It was a place which impressed the children of the respective generations. Generally speaking, childhood memories can be seen as more beautiful with advancing in age, and, in the case of Ada Kaleh, it was associated with this place which will never be brought back again, just like the childhood years. Time cannot be turned back, and everything we are left with are memories.

The island of Ada Kaleh, even though it no longer exists, can still be considered a landmark in the childhood of Romanians of a certain generation, as well as a place of contact with Turkish culture. It was a place of contact with a different country during Communist times, when going abroad was not so easy, due to restrictions regarding financial and political level imposed by an authoritarian regime.

Ada Kaleh can be considered, even today, a symbol of cultural contact with Turkish culture for Romanian culture members. Even as a memory, Ada Kaleh can be seen as a place related to the soft power of Turkey, as a means of promoting cultural products that would become appealing to other cultures' members.

Why is the memory of Ada Kaleh island so important and how is it still preserved? What are the consequences of keeping this memory alive in Romanian culture? In what ways can preserving the memory of Ada Kaleh be beneficial for younger generations, who did not have

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

any direct experience with Ada Kaleh and never saw the place?

MATERIALS AND METHODS

Everything that remains from Ada Kaleh island nowadays are only stories. These stories are personal memories, fictional memories, present in novels and old Romanian films, as well as accounts related to special moments in the history of Romania, such as the visit of King Carol II of Romania on the island on the date of May 4, 1931 [6].

A rather recent Romanian film, from 2001, also refers to Ada Kaleh island. It is the film titled *Sexy Harem Ada Kaleh*, directed by Mircea Muresan. The main character in this story is a Turk called Ismail, whose native place is precisely the island of Ada Kaleh. After the island was sunk Ismail left for Istanbul. He returns to Romania after 1989 and opens a place called the same way as the title of the film. In his personal life, after meeting his great love, he has a son with whom he loses all touch, and eventually sees him on a TV show, and wishes to try to meet him again. This relatively recent film, as 2001 is a rather long time after the island disappeared in 1970, can be seen as a proof that its memory is still relevant.

Additionally, online articles such as [6] and [7] can show, all the more, the significance of preserving the memory of this lost island. If we look at the contents of these articles, we can see how this island was not a recent or even accidental apparition in the geographical space of Romania. It had existed since the first population on the territory of present-day Romania, approximately, from the time of the Dacians [7]. It also existed in the documents of the age of the Antiquity, being mentioned by famous authors such as Herodotus and Pindar [7]. They did not call it Ada Kaleh, as this name was given to it later. In the chronicles, other names such as Saan, Rusava, Demir Kapu, the Fortress, as well as a name close to what we know today, Ada-I Kebir and only later on Ada Kale were mentioned [7].

The island of Ada Kaleh retains a mythological or legendary aura, due to its once very palpable, concrete presence, which contrasts now with nothing left of it but the eyewitness accounts of either those who were living there at the time and who had to relocate, or of those who remember the island for their visits there in order to buy some sweets, teas, coffee, fruits, or other merchandise specific to Turkish culture, such as perfumes, tobacco, or to be there as they would go to a holiday resort as tourists for their vacations or for outings.

Our memories are formed by associations, or by what Freud called free associations [8]. Based on our personal experience with certain places, contexts, objects, we make associations and those objects become meaningful, as well as symbolic for us for certain moments in our lives. As an example, being on Ada Kaleh meant being in contact, as children, for some members of a certain generation of Romanians, with specific sweets such as Turkish delight and baklava. Sweets in general can be seen as having a high potential for free associations that are favourable and that, in turn, bring a positive, idealized light to the memories of the time, including emotions about family members, such as, especially, parents or grandparents, if they are the ones offering children sweets. We can recall, as knowledgeable readers, the episode when the narrator in Marcel Proust's novel *In Search of Lost Time* has a madeleine, which is a sweet food, that he used to have in his childhood, and this tasting triggers memories of the past [9]. We can see tasting the madeleine as the main cause for the narrator for associating his childhood with this sweet food, and, further on, with childhood specific moments in his life which are further on detailed to the point where they fill in page after page, and volume after volume in the series making up his literary work *In Search of Lost Time*. The very title suggest memories, since they are the only means by which to preserve

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

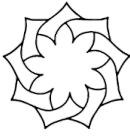
moments that are gone by now, or “lost.” What is more, the foods we have can be associated, emotionally, with the entire context, including the place where we are and the persons that are around, together with our relationships with them when we are having a certain food [10]. Usually, sweet foods are enjoyed by children and it is easy to associate them with our childhood, together with emotions we are experiencing, such as being cared for by our parents, and being offered those sweets as part of a special occasion.

After all, Ada Kaleh island can function, itself, by those having experienced outings and holidays there, at any age, as a source of associations with the context when they visited it. They may remember that they visited Ada Kaleh as children and had very good sweets, or they may remember visiting it as young adults, when they were in love and recall, in this way, in connection to Ada Kaleh, the story of their first love. It is well known that the first love is very intense emotionally, in particular since it usually occurs in our teenage, adolescent years of life, when, due to being in a stage of rapid development, our brain lets us experience extremely intense emotions, in a way which will no longer be physically available in later years in our lives. Moreover, when we experience anything for the first time, it can remain in our memory as something extremely special, in a way that later experiences that are similar may no longer be the same.

We can see, therefore, parallels made through associations between personal experience and the experience related to the very reality of Ada Kaleh island. It can seem incredible to know that, not until long ago (1970), there was such a place on Romanian territory, where fragments of Turkey could be experienced. Authentic Turkish lifestyle could be seen there, in a manner similar to their own native country. Nowadays, we need to travel to Turkey in order to see this glimpse of authentic Turkish lifestyle, with all the specific elements of setting. It can seem incredible today that a portion of Turkey was so close to us, and so accessible not only in terms of space, but also in terms of financial possibilities. We can find ourselves all the more closer to Turkish culture, and we can see that we may be naturally drawn to Turkish cultural products of various kinds, to their traditions, rituals, and practices, which are included [11] in the grid of culture identity manifestations. Rose oil and perfume, sweets and other delicacies, as well as jewelry items and tobacco, together with specific drinks, coffee and tea, the latter which were prepared in a way specific to Turkish culture, could be found not only as objects of trade and merchandise, but also as symbols and cultural products specific to Turkish culture in abundance on Ada Kaleh island.

Ada Kaleh island was a place where culture identity awareness on the part of Romanians with respect to Turkish culture could be reinforced. Turkish culture identity could be experienced to a maximum level on Ada Kaleh island. Cultural products and lifestyle could become concrete and within the reach of Romanian culture members with the least effort. Ada Kaleh could be seen as a means of connection between two cultures. Turkish and Romanian culture members would interact through specific Turkish merchandise practiced on the island. It was a place where specific Turkish practices could be experienced in the same way as tourists experience the best of a certain country’s cultural products and where they could get into contact with members of another culture. The merchandise was only a pretext, yet the entire island could be seen as part of practices of tourism, and interaction between two cultures done for the purpose of entertainment.

At the same time, entertainment being a main reason and purpose of Romanian culture members to visit Ada Kaleh island, the interaction would be definitely agreeable. The relaxed mindset of tourists when visiting foreign countries applied to the island of Ada Kaleh can

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

reinforce one of the main values of Turkish culture: hospitality. The island of Ada Kaleh, since it showed, visually, a specific architectural space to Turkish culture, specific cultural identity manifestations and cultural products in the form of foods and other merchandise which are seen until nowadays as symbols of the Turkish culture and part of its strong point of soft power manifestation, was definitely experienced by the Romanian culture members as a welcoming place.

As a proof, even nowadays in articles referring to Ada Kaleh island and its history, which are articles meant to be informative to those Romanian culture members who have been born and living after the year 1970 which marked the flooding and disappearance of this island, this island is referred, figuratively, as the “paradise” [7]. We can interpret the word “paradise” as referring to a place where Romanians, as visitors to this community of Turkish population, were extremely welcome and where they could enjoy, in abundance, the Turkish culture merchandise that was the most attractive, as well as their hospitality. The hospitality can be suggested, psychologically, through the low prices of spending time there on outings or while on holidays, and through the availability of merchandise that Romanian culture members considered desirable and valuable at the time. Additionally, since the Turkish culture soft power promotion strategies on various social media tourist sites and pages or groups dedicated to Turkish culture promote images reminding of paradise, such as those from places in Turkey located by the seaside, and with various foods that remind of exotic fairy-tales, due to their aesthetic arrangement, including, e.g. figs, various nuts, seeds, together with the famous Turkish delights, or famous and specific tea glasses and teapots, coffee, as well as with images from bazaars which are displayed in such a way so as to show abundance are similar to the image we are given through historical evidence and personal memories of those who had contact with the place, we can see this island as a symbol of Turkish culture and Romanian culture members’ interaction with it. Turkish culture can be experienced as a dream, or as a means of being closer to the exotic abundance and magic or Oriental fairy-tales Romanian culture members have been familiarized with. Among the specific cultural products of Turkey we can find carpets, and we can associate them psychologically with the magic carpets in Oriental tales. The Middle Eastern, Oriental [12] world can be associated with various images of what our visit to Turkey could look like as tourists.

We can easily claim that the tourist industry serves us daydreams of Turkey, and rely on the way we perceive the country based on previous experience with its soft power and the cultural products which have been promoted throughout the ages.

The Paradise with which Ada Kaleh island is associated can be extended to the way we associate Turkey and Turkish culture with idealized images. Since Ada Kaleh island is no longer in existence, we can start fantasizing about it all we want. The way Ada Kaleh has been portrayed through mythological names, such as Erythia, Cyraunis, Continu, and Yernis [7], can be seen as a starting point to draw parallels with a legendary place when we refer to it.

Ada Kaleh island can be seen as a place charged with history [7], since it has been used as a safe place, where people could feel protected, by Dacians, Romans, Romanians and Turks. They were seeing the Ada Kaleh island as a place used for practical reasons as an observation point and as a military and civilian spot.

Ada Kale in Turkish, a proper name which has been taken over as such in Romanian referring to this place, can be translated as “island castle” [6]. Such a name can make us daydream about a fabulous, or fantasy world, while, at the same time, consider it being used as a fortress

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

for protection in times of military conflicts.

We can further draw parallels between the island in *Utopia* by Thomas Moore, where an ideal society was imagined, together with an island's ideal dimensions [6]. We can think of similarities between the shape and dimensions of the island in Moore's *Utopia* and Ada Kaleh [6], yet this may simply be a reflection of the emotional connection of those who have inhabited this island, as there were also Romanians, not just Turks. The survivors of the flooded Ada Kaleh island left either for living in Romania or in Turkey. What remains to us, present-day Romanians, are the memories related to the products of trade of Turkish culture which have, themselves, fantasy-like associations with stories and fairy-tales. The Middle East is seen as an exotic, fantasy, idealized world, where we can have exquisite experiences of taste through specific foods, smells through perfumes and oils, as well as of specific art, under the form of their traditional carpets. These cultural products suggest a world completely different than our own, and, due to this, all the more attractive and suggestive of magic.

Still, life on the island of Ada Kaleh was not perfect, at least not at all times. If we look at its history, while being "an enclave of the Ottoman empire" [6], the inhabitants of the island were left without paying taxes and customs. With World War I, tourism on the island stopped, the Ottoman empire collapsed, and the island was given to Romania in 1923 by the Republic of Turkey [6]. For the inhabitants of the island, poverty appeared, since the privileges of not paying taxes and customs did not return [6].

Thus, we can consider that trade was the main means of making a living for the Turkish population on the island of Ada Kaleh. This may have been a reason why their merchandise was made to be so attractive to the Romanian culture members.

We can find, in the way the image of Ada Kaleh island was created, a reflection of Romanian culture members' image of Turkey. Generally, however, as tourists and as amateurs of the exotic and fantasy worlds, we tend to idealise other cultures which seem, through certain cultural products, to conform to this image.

RESULTS

We can see the various articles and accounts in fiction of Ada Kaleh as proofs of the significance of the moment when Romanian culture members could interact, through having access to merchandise and to landscapes which could be related to exotic and paradise-like fantasy world. Such representations of Ada Kaleh, together with the preserving of its existence through memory and historical accounts, as well as through its presence in fiction, can be regarded as a sign that we consider Romanian relationships with Turkey as significant and worthy to be traced back in time.

As we trace back the cultural contact between Turkish and Romanian populations on Ada Kaleh, we notice that this island provides a paradise-like, utopic place of abundance and possibilities of entertainment and feeling well. The practice of hospitality is suggested, since the merchants would offer Romanian culture members a variety of attractive products which were extremely accessible as far as their price was concerned.

This would create, all the more, positive emotional associations with Ada Kaleh and Turkish culture symbols.

Associations between childhood and Ada Kaleh can be understandable, since some members of old generations would spend a good time there.

DISCUSSION AND CONCLUSIONS

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Even as Ada Kaleh island no longer exists, at least physically speaking, as it was sunk, it is still used as a means of turning Turkish and Romanian cultural contacts into positive associations. Ada Kaleh is a symbol of the beauty and attractiveness of Turkish culture and its products and which, at the same time, suggests a welcoming, friendly, paradise-like and exotic atmosphere due to its visual appearance. Islands can be associated, culturally and based on our knowledge of myths, legends, and fairy-tales, with paradise and with isolated, cosy places. Islands are associated with exotic places as well, especially since they are located by bodies of water and since those visiting them can enjoy summer weather and the light of the sun. Such beautiful weather and places can be seen as ensuring a pleasant atmosphere which can, in turn, influence our emotional well-being. According to environmental psychology, we always have a reaction to our surroundings [13], and they can make us feel better or worse. In the case of Ada Kaleh island, it can lead us to a state of well-being, as it is a fantasy, exotic world that can make us daydream. Its association with paradise can be related to these, as well as to the nostalgic memories of childhood and youth, when some Romanian culture members would spend time on the island on their outings or as tourists.

Even as a memory, Ada Kaleh becomes a symbol of favourable interactions between Turkish and Romanian populations. Fascination with Turkish cultural products, symbolic of their culture identity, available through trade, can ensure the continuing fascination with the elements forming the soft power of Turkey nowadays.

Since the island is, by definition, an isolated place, it could be considered, all the more, a specifically Turkish place which Romanians could visit and experience genuine Turkish culture there and have contact with Turkish culture members. It was considered in its idealized form, since when we are tourists and visitors, we tend to focus on the most beautiful side only and enjoy the experience of another culture.

REFERENCES

- [1] Vainovski-Mihai, I. R. I. N. A., & Grigore, G. (2019). From Dobrudja to Ada-Kaleh: A Bridge Between Empires. *Romano-Arabica*, 19.
- [2] Flora, Radu (1970). *Când vine primăvara/When Spring Comes*. Pancicova: Libertatea
- [3] Flesch, W. (2009). Literary Darwinism. *American Book Review*, 30(6), 13-13.
- [4] Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign policy*, (80), 153-171.
- [5] Thorpe, N. (2011). An Oasis on the Danube: Ada Kaleh. *Hungarian Review*, 2(05), 68-73.
- [6] Christie-Miller, A. (2016). Ada Kaleh: the Story of an Island. <https://www.thewhitereview.org/feature/ada-kaleh-the-story-of-an-island/>
- [7] Mateescu, M.S. (2024). Ada Kaleh, istoria unui paradis ingropat de vremuri. <https://historia.ro/sectiune/general/ada-kaleh-istoria-unui-paradis-ingropat-de-ape-si-568235.html>
- [8] Jones, E. (2018). *Free associations: Memories of a psychoanalyst*. Routledge.
- [9] Smith, B. C. (2016). Proust, the madeleine and memory. In *Memory in the Twenty-First Century: New Critical Perspectives from the Arts, Humanities, and Sciences* (pp. 38-41). London: Palgrave Macmillan UK.
- [10] Tedeschini, M. (2019). Atmosphere and taste, individual and environment. *Atmosphere and Aesthetics: A Plural Perspective*, 265-285.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- [11] Baci, S. (2012). Culture: an Awareness-Raising Approach, Cavallioti Publishing House, Bucharest, Romania.
- [12] Miheş, L. C. (2023). Cartographies of Lost Places: An Oriental Oasis on the Danube River. *Cultural Intertexts*, 13(1), 58-67.
- [13] Russell, J. A., & Ward, L. M. (1982). Environmental psychology. *Annual review of psychology*, 33(1), 651-689.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

DESCRIPTIONS OF PERSONS IN THE POPULATION REGISTERS OF TRABZON PROVINCE

Şenol Sancak

ORCID: 0000-0002-2731-8145

Yasemin Başkan

ORCID: 0000-0003-4897-7892

Giresun University, Faculty of Education, Giresun, Turkey

ABSTRACT

Since the early period of the Ottoman Empire, population censuses were conducted for purposes such as determining those who were eligible for military service and taxpayers within the country, and these censuses were recorded in population registration books. In addition to revealing the quantitative status of the population, population registration books are important in terms of providing a lot of data to analyze the economic, ethnic, social and cultural structure of the people who lived in the relevant period. The aim of this study is to identify and classify the adjectives used in the description of people by examining the population registration books of Keşap and Sürmene districts of Trabzon Province during the Ottoman Period. The materials examined by document analysis method were analyzed by content analysis. It was found that people were described according to their physical characteristics (height, beard-mustache color), disabilities (eye, leg, arm, etc.), kinship relations (son, nephew, grandson, etc.), occupational groups (headman, janitor, etc.), and military service status (eligible/not eligible for military service). Accordingly, in the Sürmene and Keşap District Population Books, persons are described in similar ways and limited adjectives; according to their height (tall/medium/short), according to mustache and beard color (black, white, yellow, auburn, etc.), according to disability status (blind, mute, one-eyed, etc.), according to kinship relations (son, grandchild, cousin, etc.), according to their occupational groups (headman, servant, janitor) and according to military status (eligible/ not eligible for military service).

Keywords: Population Register, Trabzon Province, Sürmene District, Keşap District, Adjectives

TRABZON VİLAYETİ NÜFUS DEFTERLERİNDEKİ ŞAHİS TASVİRLERİ

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren özellikle ülke dâhilinde askerlik yapabilecek olanların ve vergi mükelleflerinin belirlenmesi gibi amaçlarla nüfus sayımları yapılmış; sayımlar nüfus kayıt defterlerine kaydedilmiştir. Nüfus kayıt defterleri, nüfusun niceliksel durumunu ortaya koymalarının yanı sıra ilgili dönemde yaşamış olan halkın ekonomik, etnik, sosyal ve kültürel yapısını analiz etmek üzere pek çok veri sunmaları açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Dönemi'nde Trabzon Vilayeti'ne bağlı bulunan Keşap ve Sürmene kazalarına ait nüfus kayıt defterlerinin incelenerek kişilerin tasvirinde kullanılan sıfatların tespit edilmesi ve sınıflandırılmasıdır. Doküman incelemesi yöntemiyle incelenen materyaller içerik analizi ile analiz edilmiştir. Nüfus defterlerinde kişilerin fiziksel özelliklerine (boy, sakal- bıyık rengi), özür durumlarına (göz, bacak, kol vb.), akrabalık

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bağlarına (oğul, yeğen, torun vb.), meslek gruplarına (muhtar, hademe vb.), askerlik durumlarına (askerliğe elverişli/ değil) göre tarif edildikleri tespit edilmiştir. Buna göre, Sürmene ve Keşap Kazası Nüfus Defterlerinde kişilerin boylarına göre (uzun/orta/kısa boylu), bıyık ve sakal renklerine göre (kara, ak, sarı, kumral vb.), özür durumlarına göre (âmâ, bîzebân, yekçeşm vb.), akrabalık bağlarına göre (bin, hafid, emmizadesi vb.), meslek gruplarına göre (muhtarı, hizmetkârı, hademesi) ve askerlik durumlarına göre (tüvânâ, müsün) benzer şekillerde ve sınırlı sıfatlarla tasvir edildikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Defteri, Trabzon Vilayeti, Sürmene Kazası, Keşap Kazası, Sıfatlar

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

RITHINKING THE POLITICAL POLARIZATION IN TÜRKİYE: GENERATIVE MECHANISMS AND ITS INFLUENTIAL FACTORS

Yimuranjiang Adili

Guanfeng Yang

Center for Turkish Studies, Shaanxi Normal University, Xi'an, China

School for International Studies, Shaanxi Normal University, Xi'an, China

ABSTRACT

“Polarization” is a frequently mentioned buzzword in Turkish politics in recent years, but the phenomenon of political polarization in Türkiye has a special cultural and historical background. This article tries to address the questions of political polarization in Türkiye through a qualitative and historical retrospective approach. Based on a comparative and analytical approach to the existing literature, it attempts to explain the characteristics of political polarization in Türkiye over time and its influencing factors. It argues that the phenomenon of political polarization in Türkiye accompanied its democratization and westernization process, which began in the mid-1960s. This process has begun to create a center-periphery dichotomy in Türkiye. The partial failure of westernization and democratization has even allowed these polarizations to be institutionalized and organized, which further solidified the negative effects of political polarization in Türkiye. Thus, the binary perception of Right-Left, Alevi-Sunni, Kurdish-Turkish, Military-Civilian and Islamist-Laic, which has emerged categorically in every decade from the past to the present, continued today with different appearances. Although the phenomenon of political polarization is partly due to Türkiye’s failure to consolidate democratized governance, its democratization in Türkiye has never worked perfectly, and it has never completely abandoned its efforts to govern the country and society in a democratic way. Türkiye’s democratization has not always spawned its political polarization and has had a positive impact on bridging its social cleavages and political divisions at a particular time and context.

Keywords: Turkish Politics; Cultural Bifurcation; Political Polarization; Confrontation; Democratization

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

TURKISHISM IN SOUTH SLAVIC LANGUAGES

Tolga ORHANLI

Sivas Cumhuriyet University, Türkiye

ORCID: 0000-0001-7845-4078

ABSTRACT

The Balkan geography has hosted many different religions and ethnic identities throughout history and continues to do so today. The South Slavic region was first shaped under the influence of Latin and Slavic culture, and then became a geography where Christian and Islamic elements lived together. With the settlement of the Ottoman Turks in this geography starting from the 14th century, language and cultural interactions accelerated, and words belonging to the Turkish language and culture were transferred to the South Slavic languages (Serbian, Croatian, Bosnian, Montenegrin). In the following centuries, the fact that the Ottoman Empire had high cultural characteristics, the presence of Turks in its administrative staff and the fact that it did not interfere with the lives of the people living in the Balkan geography accelerated this process in favor of Turkish.

It is seen that the majority of the words that were transferred to South Slavic languages during the Ottoman Empire preserved the meaning and form characteristics of Turkish. In fact, the number of Turkish elements that entered these languages is so high that even words that are not used in Turkey Turkish today are found in these languages. In addition, there are words of Arabic, Persian and even Greek origin that entered the South Slavic languages through Turkish, and these words are called Turkishism in the Balkan literature.

The aim of the paper is to examine the historical situation of Turkisms living in South Slavic languages, based on the influence of Turkish language and culture in the Balkans, and to reveal the functionality of Turkish words in these languages.

Keywords: Balkans, Southern Slavic Languages, Turkish, Turkishism

GÜNEY SLAV DİLLERİNDE TÜRKÇE UNSURLAR

ÖZET

Balkan coğrafyası, tarihî süreçte çok farklı dinlere, etnik kimliklere ev sahipliği yapmıştır ve günümüzde de bu özelliğini devam ettirmektedir. Güney Slav bölgesi ise önce Latin ve Slav kültürünün etkisi altında şekillenmiş, daha sonra Hıristiyan ve İslâm unsurlarının bir arada yaşadığı bir coğrafya hâline gelmiştir. Osmanlı Türklerinin 14. yüzyıldan itibaren bu coğrafyaya yerleşmesiyle dil ve kültür etkileşimleri hızlanmış, Güney Slav dillerine (Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Karadağca) Türk dili ve kültürüne ait unsurlar geçmiştir. Sonraki yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun üst kültür özelliği taşıması, yönetici kadrolarında Türklerin bulunması ve Balkan coğrafyasında yaşayan halkların yaşamına müdahale etmemesi, bu sürecin Türkçenin lehine olmasını hızlandırmıştır.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Güney Slav dillerine geçmiş sözcüklerin çoğunluğunun Türkçenin anlam ve şekil özelliklerini koruduğu görülmektedir hatta bu dillere giren Türkçe unsurların sayısı o kadar fazladır ki bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcükler bile bu dillerde bulunmaktadır. Ayrıca Türkçe aracılığıyla Güney Slav dillerine giren Arapça, Farsça hatta Rumca kökenli sözcükler bulunmaktadır ve bu sözcükler, Balkan literatüründe Türkizm olarak adlandırılmaktadır.

Bildirinin amacı, Türk dili ve kültürünün Balkanlar'daki etkisinden hareketle Güney Slav dillerinde yaşayan Türkizmlerin tarihî süreç içindeki durumunu incelemek ve bu dillerdeki Türkçe unsurların işlevliğini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Balkanlar, Güney Slav Dilleri, Türkçe, Türkizm

GİRİŞ

Balkan yarımadası; Türkiye'nin Trakya bölgesi (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ), Türkiye'nin kuzeydoğusunda Bulgaristan ve Romanya, batısında Yunanistan, kuzeybatısında Arnavutluk ve Kosova, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Slovenya ve Makedonya'da yer alan bir bölgedir (Gökdağ, 2012: 1).

Türklerin Balkanlara gelişi 5. yüzyılda Hunlar ile başlar. 9-11. yüzyıllarda da Uzlar, Peçenekler (Başnaklar/Boşnaklar)¹, Bulgarlar, Kumanlar, Gagavuzlar ve Vardarlar bu topraklara yerleşmişlerdir. Müslüman Türklerin Balkanlarda ilk yerleşimi ise 13. yüzyılda Moğollardan kaçıp Bizans'a sığınan Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus öncülüğünde gerçekleşmiştir. Moğol idaresinden kaçan otuz kırk Türkmen obası, Saru Saltuk Baba ve İzzettin Keykavus'la Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca bölgesine yerleştirilmiştir. 14. yüzyıldan itibaren de Osmanlılar, Haçlılara direnç gösterebilmek adına fethettikleri Balkan topraklarına Anadolu'dan getirilen Türkmen ve Yörükleri yerleştirmiştir (Bayraktar, 2018: 24-25).

Balkan coğrafyasında en kapsamlı Türk nüfusu yerleşimi, 15. yüzyılın ilk yarısında başlar. Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olma sürecinde belirleyici bir etkiye sahip olan bu durum Balkanlarda yeni bir kültür atmosferinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Süreç içinde Türklerin hoşgörülü yönetim anlayışı, o dönemde dağınık yaşayan Balkan uluslarının kültür yaşamında derin izler bırakmıştır. Bu etkileşim, merkezden organize disiplinli kurumların öncülüğünde yeni sözcükleri beraberinde getirmiş, böylece Türkçenin en güçlü etkisi, Balkan dilleri üzerinde olmuştur. Bu dönemde bazı bölgelerdeki göç ve iskân politikası da Türk-İslâm kültürünün bu bölgelere yerleşmesini hızlandırmıştır. Sosyal hayatta Türkçe sözcüklerin

¹ Türkolog N. A. Baskalov, *Türk Menşei Rus Aile Adları* kitabında Peçenek kelimesini *Peçe-on-ok* şeklinde tahlil edip *peçe=bey*; Peçenek'in de *On-ok'ların Beyi* anlamına geldiğini söyler. Başnak sözcüğü de *Baş-on-ok* şeklinde tahlil edilebilir. Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk* kitabında Bizans-Rum ülkesine en yakın oturan Türk boyu Peçeneklerdir, der. Başnak sözcüğünü de başında tolgası, sırtında zırhı olmayan, korkusuz er şeklinde tanımlar. Bağdatlı Mesudî 941'de yazdığı *Mürucu'z Zeheb (Altın Çayırklar)* kitabında Hazarlarla Alanlara yakın ve bunlarla Batı arasında dört Türk kavmi bulunduğunu, bunların en cesurlarının *Bacnak* olduğunu kaydeder. Bizanslı filozof-devlet adamı Michael Psellos da 967-1077 olaylarını anlattığı *Khronographia (Vakayiname)* adlı kitabında Balkanları 1050'de egemenliği altına alan Peçeneklerden bahsederken Kaşgarlı'nın ve Mesudî'nin Başnak/Bacnak tanımını kullanır Günümüzde de Sırbistan'ın Sancak bölgesinde bulunan Novi Pazar şehrinde Peçenek unsurların yaşadığına dair yerleşimlerin olduğu söylenir (Memişoğlu, 2005 & Budak, 2006). Bu durumdan hareketle Peçeneklerin yakın tarihteki Başnak (Boşnak) halkı olabileceği düşünülebilir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

kullanılması, dinî sözcüklerin Türkçe aracılığıyla alınıp ibadette kullanılmaya başlanması, bazı öğrencilerin İstanbul'da Türkçe eğitim almaları ve bu eğitim sürecinde Türkçe sözcüklerin kullanılması ve yayılması, Balkan dillerine birçok Türkçe unsurun girmesini sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin burada yaşayan uluslara dillerini rahatça kullanmasına olanak tanınması ve onlara baskı yapmaması, Türkçe unsurların Balkan halkları tarafından kolaylıkla benimsenmesini ve yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir (Škaljić, 1966: 12-13).

Karmaşık bir etnik ve dinî yapıya sahip olan ve Avrupalılar tarafından *Bure Baruta*² diye adlandırılan Balkan coğrafyasında Türkçe-Balkan dilleri etkileşiminin nicel ve nitel yapısı, üzerinde durulması gereken bir konudur. Dünyadaki tüm diller, varoluşlarından bu yana birbirlerinden etkilenmiştir. Bu etkilenme sonucunda ortaya çıkan ödünçlemeler siyasi, dinî ve ekonomik olarak güçlü uygarlıkların dil öğelerini diğer dillerin bünyesine taşımıştır. Türkçenin Balkan dillerini kültürel ve gramatikal unsurlar bakımından etkisi altına alması, 15-19. yüzyıllar arasında Türkçenin *Lingua Franca*³ özelliğini taşımasıyla ve egemenlik sahasının genişliğiyle açıklanabilir.

Türkçe, etkileşimde bulunduğu Balkan dilleri içinde en büyük etkiyi Güney Slav dillerine yapmıştır. Güney Slav dilleri grubunda Sırpça, Hırvatça, Boşnakça ve Karadağca bulunmaktadır. Birbirlerinin yakın lehçesi durumunda bulunan bu dillerden Sırpça bir grupta, Karadağca, Boşnakça ve Kuzey Hırvatça bir grupta, Güney Hırvatça (Dalmaçya) ise başka bir grupta yer almaktadır. (Çirgić, 2011: 9). Bu diller arasında belirgin ses ve şekil farklılıkları bulunmaz.

Türkçenin Güney Slav dillerine verdiği sözcüklerin sayısı oldukça fazladır. Türkler, yönetici kadrolarında bulunduğu için bu etki, Güney Slav dillerinde belirleyici olmuştur. Türkçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasını idare ettiği yüzyıllarda *itibarlı bir dil* olarak görülmüş ve bu dilin konuşulması üst tabakaya özgü bir meziyet gibi algılanmıştır. Güney Slav dillerine giren Türkçe unsurların sayısı o kadar fazladır ki bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcükler bile bu dillerde bulunmaktadır (Eker, 2006: 78). Kültür ve dil ilişkilerinin hızlı gelişmesi de bu sürece katkı sağlamış; Türkçe sözlüksel, sessel ve şekilsel olarak etki gücünü yükseltmiştir. Türkçe unsurlar, Balkan dillerine geçerken çeşitli ses değişikliklerine uğradıkları gibi o dillerde de ses değişiklikleri yaratmıştır (Karasu, 2014: 2).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sırpça, Boşnakça, Hırvatça ve Karadağcaya geçmiş sözcüklerin çoğunluğunun Türkçenin anlam ve şekil özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Türkçe olmadan doğrudan bu dillere giren Arapça ve Farsça sözcük sayısı çok sınırlıdır. Geçmişten günümüze varlığını devam ettiren bu sözcükler literatürde Turcizmi/ Türkizm⁴ olarak adlandırılmaktadır (Škaljić, 1966: 24).

² Etnik kimliklerin tarihî süreç içindeki çekişme ve çatışmalarının günümüzde de devam etmesi nedeniyle Avrupa ve Balkanlarda yaşayan insanlar, bu coğrafya için *Barut Fıçısı* ifadesini kullanmaktadır. Bu tabir geçmişte yaşanan karışıklıkların tekrar çıkacağı noktasında bir atf olarak değerlendirilebilir. (Ş. Abdović, kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).

³ Ortak iletişim dili, ortak bir dili paylaşmayan insan toplulukları arasında, iletişim için kullanılan dildir. Son derece basitleştirilmiş, yalnızca birlikte yaşayışı sağlayacak kadar bir sözcüğü olan, ticaret ve günlük iletişim ihtiyaçlarına cevap veren ortak dildir. Bugün İngilizce uluslararası iletişimde *lingua franca*'dır (Karaağaç, 2022: 606-607).

⁴ Türkçe ya da Türkçe aracılığıyla kopyalanan Arapça, Farsça, Rumca hatta Avrupa dillerine ait sözcüklere Güney Slav dillerinde *Türkizm* (Boş. *Turcizam*, *Turcizmi*, İng. *Turkishism*) adı verilmektedir. (Eker, 2006: 78).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

TÜRKÇE UNSURLARIN GÜNEY SLAV DİLLERİNE ETKİSİ

Diller arası etkileşim, öğrenme ve öğretme sürecinin sonucunda ortaya çıkar. Geniş coğrafyalarda yaşayan insan toplulukları doğrudan ya da dolaylı birbiriyle sürekli bir etkileşim hâlinindedir. İnsanın en önemli iletişim aracı olan dil, bu etkileşim sürecinde komşu dillerden yeni kültür, dil öğeleri öğrenir ve öğrendiklerini kendi bünyesine taşır (Karağaç, 2008: 5).

Dilin gelişmesi, aynı zamanda terminolojinin gelişmesini gerektirmektedir. Sözlükler; din, coğrafya, şehir, ekonomi, askerlik, tıp, spor, bilim, iletişim vs. terimleri kaydetmektedir. Bunların arasında son yıllarda spor, film, siyaset, reklamcılık, turizm, eğlence, müzik gibi alanlardan alınan İngilizce sözcükler de bulunmaktadır (Đinđić, 2014: 10). Ayrıca bir dili konuşan ulusun ev düzeniyle, yiyecek-içeceğiyle, mutfağıyla ilgili sözcükler, o ulusun beslenme düzenini gösterdiği gibi -bu adlar arasında yabancı olanlar aracılığıyla- bu düzendeki yabancı etkilere de ışık tutar (Aksan, 2015: 66).

Güney Slav dillerindeki Türkçe unsurlarla ilgili kapsamlı bir çalışma olan Škaljić (1966)'in *Turcizmi U Srpskohrvatskom Jeziku* adlı eserinde 6878 değişik anlamda 8742 sözcük yer almaktadır. Sözlüğünün başına kısa bir sessel ve biçimsel açıklama ekleyen ve Türkçenin Güney Slav dillerine verdiği bazı ek ve yapıları değerlendiren Škaljić, Türkçe unsurları ayrı gruplarda konularına göre sınıflandırmıştır (Akt. Karağaç, 2021: XLV-XLVI). Kitapta dinî hayat ve geleneklerle ilgili 670; hukuk, idare ve devlet teşkilatıyla ilgili 453; askerlik ve orduyla ilgili 166; silahlar ve savaş teçhizatıyla ilgili 113; inşaat ve bina malzemeleriyle ilgili 167; ticaret ve parasal işlemlerle ilgili 172; el sanatları, zanaatkârlar ve zanaat gereçleriyle ilgili 286; ev ve yemek eşyalarıyla ilgili 234; giyim, takı ve makyajla ilgili 271; yiyecek, içecek ve baharatlarla ilgili 212; çiçekler, meyveler, sebzeler ve otlarla ilgili 200; atlar ve atçılıkla ilgili 119; atlar hariç hayvan adlarıyla ilgili 49; coğrafi ve topografik terimlerle ilgili 153; tarım, ormancılık ve hayvancılıkla ilgili 45; avcılıkla ilgili 13; tıp, hijyenle ilgili 99; astronomiyle ilgili 9; müzik ve oyunlarla ilgili 101; sivil unvanlar ve meslekler ile ilgili 81; organlarla ilgili 59; renklerle ilgili 73; kokularla ilgili 10; metaller, cevherler ve kimyasal elementlerle ilgili 34; nakış, örgüyle ilgili 79; cilt tipleriyle ilgili 14; taşıma araçlarıyla ilgili 19; akrabalık adlarıyla ilgili 31; doğayla ilgili 20; zaman ve takvimle ilgili 27; diğer kategorisine giren adlarla ilgili de 848 sözcük bulunmaktadır (Škaljić, 1966: 26-27).

GÜNEY SLAV DİLLERİNDE KULLANILMIŞ/KULLANILAN TÜRKÇE UNSURLAR

Güney Slav dillerindeki Türkçe unsurlar özellikle farklı din ve mezheplere ev sahipliği yapması açısından Balkanlarda yaşayan insanlar tarafından *Jerusalim Evrope*⁵ diye adlandırılan *Saray Bosna*'da ve *Mostar*'da Sırbistan ile Karadağ arasında kalan *Sancak*⁶

⁵ Birçok din ve mezhebe ev sahipliği yapmasından dolayı ve bu din ve mezheplerin ibadethanelerinin birbirine çok yakın mesafelerde bulunması nedeniyle Avrupa'da ve Balkanlarda yaşayan insanlar, Saray Bosna için *Avrupa'nın Kudüs'ü* ifadesini kullanmaktadır (H. Pepić, kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).

⁶ Günümüzde Sırbistan ve Karadağ arasında bulunan Sırbistan'da merkezi *Novi Pazar* şehri, Karadağ'da da resmî olarak yer almasa da *Rožaje* şehri olmak üzere Müslümanların yoğun yaşadığı bölgeye verilen addır.

Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmeden önce Sancak bölgesinin adı *Raška* (*Raška*) idi. 1-4. yüzyıllar arasında Roma İmparatorluğu'nun egemenliğinde kalan Raška bölgesi, 6. yüzyılın başından itibaren Slavların idaresinde kalmıştır. Slav Sırp kabilelerinin Balkan coğrafyasına ilk yerleştikleri yer Raška bölgesidir. Bu bölge, 1580'den itibaren Osmanlı Devleti tarafından *Yeni pazar Sancağı* olarak adlandırıldı. 15. yüzyıldan itibaren de

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bölgesinde, başkent *Podgorica* olmak üzere Karadağ'ın birçok yerinde varlığını devam ettirmektedir. Sırpa, Karadağca ve Boşnakçada kullanılmış/kullanılan Türkçe unsulardan bazıları aşağıda örneklendirilmiştir:

aber, haber < haber (*Ar. haber*): İletişim yoluyla verilen bilgi.

âdet < âdet (*Ar. âdet*): Görenek.

adżaip < acayip (*Ar. 'acā'ib*): Göreneğe, olağana aykırı, garip, yadırganan, yabansı.

ahlak < ahlak (*Ar. ahlāk*): Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları.

air < hayır (*Ar. hayr*): Yararlı, güzel davranışlar.

ajde bre < hayda bre (*T. ünlem + Rum. bre*): Olumsuz durumlara tepki olarak verilen bir duygu ifadesi.

âjtar, atar < hatır (*Ar. hātir*): Düşünme, akılda tutma, hafıza, zihin.

alal, halal < helal (*Ar. halāl*): Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı.

alat, alet < alet (*Ar. âlet*): Bir el işini veya mekanik bir işi gerçekleştirmek için özel olarak yapılmış nesne.

alva, halva < helva (*Ar. halvā*): Şeker, yağ, un veya irmikle yapılan tatlı.

âmin < âmin (*Ar. âmīn*): *Öyle olsun, Allah kabul etsin*, anlamlarında, duaların arasında ve sonunda kullanılan bir söz.

aps < hapis (*Ar. habs*): Bir yere kapatıp salıvermeme.

ar < har: Düşüncesizce ve hesapsızca harcamak, *bol bol harcaııp tüketmek*, anlamlarındaki har vurup harman savurmak deyiminde geçen bir söz.

aram, haram < haram (*Ar. harām*): Din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan, helal karşıtı.

arč, hardž < harç (*Ar. harc*): Harcanan para, masraf.

avēt < afet (*Ar. âfet*): Çeşitli doğa olaylarının neden olduğu yıkım.

avlija < avlu (*Rum. avlu*): Bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan, hayat

badava < bedava (*Far. bād-ı + Ar. hevā*): Karşılıksız, parasız

badža < baca (*Far. bāce*): Dumanı ocaktan çekip havaya vermeye yarayan yol.

bajagi < bayağı: Aşağılık, pespaye.

bajat < bayat: Taze olmayan.

bajramşerif < bayram şerif (*T. bayram + Ar. şerif*): Bayram tebriği.

bakrač < bakraç: Çoğunlukla bakırdan yapılan küçük kova.

balaban, balvan < balaban: İri, gürbüz.

batal < battal (*Ar. baṭṭāl*): En ve boyca alışılmış olandan büyük.

İslamlaşma süreci başladı. Bugünkü Bosna-Hersek ve Sancak bölgelerinde yaşayan Hıristiyan Slavların (Bogomiller, Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırlar ve Karadağlılar) önemli bir bölümü Osmanlı egemenliği altında çeşitli nedenlerden dolayı İslamiyet'e geçti. Osmanlı Devleti, Bosna, Hersek ve Sancak bölgelerinde Müslümanlaşan Slavlara *Boşnak* adını verdi. Sancak bölgesi ve Boşnakları 1878'e kadar Osmanlı egemenliği altında yaşadılar. 1878 Berlin Antlaşması, bölgeyi Avusturya'ya bırakınca Sancaklı Boşnaklar için zorlu bir süreç başladı. Her ne kadar 1909'da Sancak'ın yönetimi tekrar Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olsa da Avusturya geri çekildikten sonra bölge üzerinde Sırbistan ile Karadağ'ın etkisi hızla arttı. Balkan Savaşları sonunda bölge Sırbistan ile Karadağ arasında resmen ikiye bölündü. Böylece Sancak bölgesi ve Boşnakları üzerinde Sırp ve Karadağ egemenliği başladı. Bu egemenlik ve asimilasyon süreci, Birinci Dünya Savaşı paralelinde Yugoslavya Krallığı döneminde de devam ettirildi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da faşist Sırp Çetnik ve Hırvat orduları Boşnaklara karşı etnik temizlik uyguladılar (Sancaktar, 2020: 28-36).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- bazar, pazar** < pazar (*Far. bāzār*): Satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer.
- belaj** < bela (*Ar. belā*): İyiden çıkılması güç, sakıncalı durum.
- bericet** < bereket (*Ar. bereket*): Bolluk, gürlük, ongunluk, feyiz, feyezan.
- beşika** < beşik: Bebekleri yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta veya demirden yapılmış sallanır bir tür küçük karyola.
- binjektaş** < binek taşı: At veya arabaya binmek için üstüne çıkılan yüksekçe taş.
- bismilāh** < bismillah (*Ar. bismillah*): Besmele.
- bostan** < bostan (*Far. būstān*): Sebze bahçesi.
- buljuk** < bölük: Takımlardan oluşan, üçü veya dördü bir tabur oluşturan ve öbür birliklerin temeli sayılan birlik.
- burgi** < burgu: Delik açmaya yarayan delgiye takılı sarma, yivli, keskin, çelik alet.
- çarşija** < çarşı (*Far. çār + sū*): Dükkanların bulunduğu alışveriş yeri.
- čelebija** < çelebi (*T. çalap + Ar. -ī*): Bektaşî ve Mevlvî pirlinin en büyüklerine verilen unvan.
- četa** < çete (*Bul. četa*): Yasa dışı işleri yapmak için bir araya gelmiş topluluk.
- činija** < çini (*Far. čīnī*): Duvarları kaplayıp süslemek için kullanılan, bir yüzü sırlı ve genellikle çiçek resimleriyle bezeli, pişmiş, balçık levha, fayans.
- čivija** < çivi: İki şeyi birbirine tutturmak, bir nesneyi bir yere sabitlemek için çakılan, ucu sivri, başlı, metal veya ağaçtan yapılmış ufak çubuk, mih.
- čivit** < çivit: Eskiden çivit otundan, bugün yapay yollarla elde edilen, mavi renkli, sarılığını gidermek için çamaşırın son suyuna karıştırılan toz boya.
- čubuk** < çubuk: Değnek biçiminde ince, uzun ve sert olan şey.
- časa** < kase (*Far. kāse*): Cam, çini, toprak vb.nden yapılmış derince çanak.
- čef** < keyif (*Ar. keyf*): Vücut esenliği, sağlık.
- čeman** < keman (*Far. kemān*): Dört teli olan, çenenin altına dayayarak çalınan yaylı saz.
- čemer** < kemer (*Far. kemer*): Bele dolayarak toka ile tutturulan, kumaş, deri veya metalden yapılan bel bağı.
- čenar** < kenar (*Far. kenār*): Bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı veya yakını, kıyı, yaka.
- čenef** < kenef (*Ar. kenīf*): Tuvalet.
- čilim** < kilim (*Far. gīlīm*): Döşeme, divan gibi yerlere serilen, genellikle desenli, havsız, kalın, kıl veya yün dokuma.
- čorsokak** < kör sokak (*Far. kur + Ar. zukak*): KD'de *čorsokak* sözcüğü insanın kendini çıkmaz durumlara sokması anlamında da kullanılır.
- čumes** < kümes (*Rum. kimas*): Tavuk, hindi vb. evcil hayvanların barınmasına yarayan kapalı yer.
- čumur** < kömür: Karbonlu maddelerin kapalı ve havasız yerlerde için için yanmasından veya çok uzun süre derin toprak katmanları altında kalıp birtakım kimyasal değişmelere uğramasından oluşan, siyah renkli, bitkisel kaynaklı, içinde yüksek oranda karbon bulunan katı yakıt.
- čuskija** < küskü: Taşa veya duvara delik açmak için kullanılan uzun, ağır ve bir ucu sivri demir.
- čutuk** < kütük: Kalın ağaç gövdesi.
- dāvija** < dava (*Ar. da'vā*): Korunmanın bir hüküm ile sağlanması için yargı organlarına başvurma.
- delija** < deli: Aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan, mecnun.
- dert** < dert (*Far. derd*): Üzüntü.
- direk** < direk: Ağaçtan veya demirden yapılan uzun ve kalın destek.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- divan** < divan (*Ar. dīvān*): Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis.
- dizgin** < dizgin: Gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış.
- djubre, dubrivo** < gübre (*Rum. gübre*): Verimini artırmak için toprağa dökülen her türlü hayvan dışkısı, kimyasal veya bitkisel madde.
- dolab** < dolap (*Ar. dūlāb*): Genellikle tahtadan yapılmış, bölme veya çekmelerine eşya konulan kapaklı mobilya.
- duduk** < düdük: 1. İçinden nefes geçirildiğinde keskin ses çıkaran bir araç. 2. Akılsız, boş kafalı.
- duvar** < duvar (*Far. dīvār*): Bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem, örek.
- džaba** < çaba: Herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç, zorlu, sürekli çalışma, gayret, ceht, efor.
- džāda** < cadde (*Ar. cādde*): Ana yol.
- džebāne** < cephanne (*Far. cebe + hāne*): Ateşli silahlarla atılmak için hazırlanan her türlü patlayıcı madde, mühimmat.
- džidža** < cici: Sevimli, cana yakın, hoş, güzel, hoşça giden.
- džumbus** < cümbüş (*Far. cunbiş*): Eğlence.
- dem** < gem: Atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç.
- derdan** < gerdan (*Far. gerden*): Vücudun omuzlarla baş arasında kalan ön bölümü.
- dērdef** < gergef (*Far. kār + Ar. keff*): Üzerine kumaş gerilerek nakış işlemeye yarar, çoğu dikdörtgen biçiminde olan çerçeve.
- đumruk** < gümrük (*Rum.gümrük*): Bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi.
- đuture** < götürü: Fiyatı veya ücreti toptan belirlenen (iş vb.).
- đuturum** < kötürüm: Yaşlılık veya sakatlık nedeniyle yürüyemeyen, ayağa kalkamayan (kimse), oturak.
- em** < hem (*Far. hem*): Bir kimseyi uyarmak, bir şeyi açıklamak veya anlamı güçlendirmek için özellikle, zaten, bir de, şurası da var ki anlamlarında kullanılan bir söz.
- fenjer, venjer** < fener (*Rum. fanar*): Saydam bir maddeden yapılmış veya böyle bir madde ile donatılmış, içinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracı.
- filjdžan** < fincan (*Ar. fīncān*): Çay, kahve vb. sıcak şeyler içmekte kullanılan, genellikle kulplu, porselen veya camdan yapılmış küçük kap.
- fisliden** < fesleğen (*Rum. vasilikón*): Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu otsu bir süs bitkisi.
- fukara** < fukara (*Ar. fuqarā*): Yoksul, fakir.
- gurbet** < gurbet (*Ar. ğurbet*): Doğup yaşanılmış olan yerden uzak yer, gurbetlik:
- humus** < humus (*Ar. hummus*): Nohut, tahin ve baharatlarla hazırlanan bir yemek.
- ibret** < ibret (*Ar. 'ibret*): Kötü bir olaydan alınması gereken ders, uyarıcı sonuç.
- iglice** < iğde: Sarı çiçekleri olan, çalı biçiminde bir ağaç.
- inat** < inat (*Ar. 'inād*): Bir konuda direnme, ayak direme, diretme, direnim.
- insan** < insan (*Ar. insān*): Toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı.
- isa** < hisse (*Ar. hişşe*): Pay.
- izmećar, uzmećar** < hizmetkâr (*Ar. ħidmet + Far. -kār*): Ücretle iş gören genellikle erkek işçi, uşak.
- jagluk** < yağlık: Yağ için ayrılmış, yağ elde etmeye özgü.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- jagma** < yağma (*Far. yaǧmā*): Birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı alıp kaçması, talan.
- jelek** < yelek: Ceket altına giyilen kolsuz ve kısa giysi.
- jendek** < hendek (*Ar. ḥandak*): Geçmeye engel olacak biçimde uzunlamasına kazılmış derin çukur.
- jok** < yok: Bulunmayan, mevcut olmayan (nesne, kimse vb.), var karşıtı.
- kaçak** < kaçak: Bir kapalı kaptan, bir borudan sızan gaz veya sıvı.
- kajgana** < kaygana: Omlet.
- kajmak** < kaymak: Sütün veya yoğurdun yüzünde zar durumunda toplanan, açık sarı renkli, koyu yağlı katman, krema.
- kamdži** < kamçı: Bir ucuna ip, deri vb. bağlı olan vurma, dövme aracı.
- kandža** < kanca (*İtl. gancio*): Bir şey çekmeye yarar, ucu çengelli demir çubuk.
- kār, čar** < kār (*Far. kār*): Alışveriş işlerinin sağladığı para kazancı.
- kat** < kat: Bir yapıda iki döşeme arasında yer alan daire veya odaların bütünü.
- kestenje, koštanje** (*Rum. kostano*) < kestane: Kabuklu bir tür meyve.
- kijamet** < kıyamet (*Ar. qiyāmet*): Tek tanrılı dinlerin inancına göre dünyanın sonu ve bütün ölümlerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü.
- krompir** < kumpir (*Bul. krumpir*): Patates.
- krtola** < kartof (*Rus. kartófel*): Patates.
- lagum** < lagün (*Fr. lagüne*): Deniz kulağı.
- lakrdija** < lakırdı: Söz, laf.
- maja** < maya (*Far. māye*): Bazı besinlerin yapımında mayalanmayı sağlamak için kullanılan madde.
- marifetluk, merifetluk** < marifetlik: Usta, hünnerli.
- matrak** < matrak (*Ar. mitrak*): Eğlenceli, gülünç. *KD*'de, *matrak* sözcüğü Türkçedeki anlamından farklı olarak zekâ seviyesi düşük insanlar için kullanılır.
- mazbata** < mazbata (*Ar. mażbaṭa*): Tutanak.
- meraklija** < meraklı: Her şeyi anlamak ve bilmek isteyen, araştırmacı, mütecessis.
- merhāmatan** < merhametli (*Ar. merhamet + Sırp. -an*): Merhamet eden.
- meza** < meze (*Far. meze*): İçki içilirken yenilen yiyecek.
- milet** < millet (*Ar. millet*): Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus.
- musāfir** < misafir (*Ar. musāfir*): Konuk.
- mušemā** < muşamma (*Ar. mu'ammā*): Bilmece.
- nadžak** < nacak: Sapı kısa, küçük odun baltası.
- nafaka** < nafaka (*Ar. nafaka*): Geçimlik.
- nana** < nine: Torunu olan kadın.
- odaja** < oda: Evin veya herhangi bir yapının oturma, çalışma, yatma gibi işlere yarayan, banyo, salon, giriş vb. dışında kalan, bir veya birden fazla çıkışı olan bölümü, göz.
- odžak** < ocak: Mutfak eşyası.
- oka** < okka (*Ar. vuḳiyye*): 1,282 kilogram veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi, kıyye.
- oklagija** < oklava: Hamur açmakta kullanılan, silindir biçiminde, uzunca, ince değnek.
- pasaport** < pasaport (*Fr. passeport*): Yabancı ülkelere gidecek olanlara yetkili kuruluşça verilen, yabancı ülke yetkililerinin kimlik incelemesinde geçerli olan belge.
- pekmez** < pekmez: Genellikle üzüm, dut vb. meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış biçimi.
- pendžer** < pencere (*Far. pencere*): Yapıları veya tren, vapur vb. ulaşım araçlarını aydınlatmak, havalandırmak amacıyla yapılan, çerçeve, cam, panjur, perde gibi eklentilerle daha kullanışlı bir duruma getirilen açıklık.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- piljav** < pilav (*Far. pelāv, pilav*): Pirinçten, bulgurdan veya kuskustan yapılan bir yemek.
- pusula** < pusula (*İtl. bussola*): Üzerinde kuzey güney doğrultusunu gösteren bir mıknatıs iğnesi bulunan ve yön tespit etmek için kullanılan kadranlı araç, yön belirteci.
- raf** < raf (*Ar. reff*): Üstüne öteberi koymak için duvara veya bir dolabın içine birbirine paralel olarak tutturulmuş, genellikle geniş, uzun tahta veya metal levha.
- rahatluk, ratlum** < rahatlık: Üzüntüsü, sıkıntısı, tedirginliği olmama durumu, rahat.
- rezilj** < rezil (*Ar. rezīl*): Alçak, aşağılık.
- saan, sahan** < sahan (*Ar. šahn*): Derinliği az olan kap.
- sakat** < sakat (*Ar. saḳaṭ*): Vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, engelli, özürlü.
- sargija** < sargı: Esnek bir maddeden yapılmış uzun, dar ve ince şerit.
- sevap** < sevap (*Ar. ševāb*): Hayırlı bir davranış karşısında Tanrı tarafından verileceğine inanılan ödül.
- simit** < simit (*Ar. semīd*): Halka biçiminde, genellikle üzerine susam serpilmiş çörek.
- sini, sinija** < sini (*Far. sīnī*): Üzerinde yemek de yenilebilen, yuvarlak, bakır veya pirinçten büyük tepsi.
- sofra** < sofrā (*Ar. sufre*): Masa, sini vb. şeylerin, yemek yemek üzere hazırlanmış durumu.
- sokāk** < sokak (*Ar. zuḳāk*): İl, ilçe vb. yerleşim bölgelerinde, iki yanında evler olan, caddeye oranla daha dar veya kısa olabilen yol.
- somun** < somun (*Rum. psomīn*): Yuvarlak ve şişkin ekmek.
- şarlatan** < şarlatan (*Fr. charlatan*): Dolandırıcı kimse.
- şejtan** < şeytan (*Ar. şeyṭān*): Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulan, insanları Allah'ın emirlerine karşı kışkırtan, kötülüğe yönelten cin, iblis.
- şenluçenje** < şenlik: Şen olma durumu.
- şiş** < şiş: Şişmiş olan yer, şişlik.
- şişarka** < şişarka: Biber.
- şuçur** < şükür (*Ar. šukr*): Tanrı'ya duyulan minneti dile getirme.
- taksirat** < taksirat (*Ar. taḳsirāt*): İşlenen günahlar.
- tapija** < tapu: Bir taşınmazın üstündeki mülkiyet hakkını gösteren belge.
- tarabuka** < darbuka (*Ar. darabukka*): Vurmalı bir tür çalgı.
- tava** < tava (*Far. tāve*): Yağ kızdırma, yiyecek kızartma vb. işlere yarayan, uzun saplı yayvan kap.
- tāze** < taze (*Far. tāze*): Bozulmamış, bayatlamamış olan.
- tefter** < defter (*Ar. defter*): Genellikle hafif bir kapak içerisinde, yazı yazmak için bir araya tutturulmuş kâğıt yaprakları.
- teljef** < telef (*Ar. telef*): Hayvanı yok etme, öldürme.
- tepsija** < tepsi: Fincan, tabak, bardak vb. şeyleri taşımaya yarayan, derinliği olmayan, türlü büyüklükte düz kap.
- tezga** < tezgah (*Far. destgāh*): Genellikle dükkânlarda satıcıların önündeki uzun masa.
- toprak** < toprak: Yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü.
- toren** < tören: Kutlama.
- tulumba** < tulumba (*İtl. trompa*): Sıvıları alçak yerlerden çekmeye veya yüksek yerlere çıkarmaya yarayan araç.
- ujdurma** < uydurma: Uydurma işi.
- ular** < yular: Bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için hayvanın başlığına veya tasmaına bağlanan ip.
- vakat, vaktija** < vakit (*Ar. vaḳt*): Zaman.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

verem < verem (*Ar. verem*): Herhangi bir organa ve en çok akciğerlere yerleşen Koch basilinin yol açtığı ateşli ve bulaşıcı bir hastalık, tüberküloz.

veresija < veresiye: Karşılığı sonra ödenmek üzere verilen şey.

zeman < zaman (*Ar. zamān*): Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit.

zere, zera < zerre (*Ar. zerre*): Çok küçük parçacık.

zerzevat < zerzevat (*Far. sebze + Ar. -vat*): Sebze.

zijān < ziyan (*Far. ziyān*): Zarar.

zindžir < zincir (*Far. zencir*): Birbirine geçmiş bir sıra metal halkadan oluşan bağ.

zōr < zor (*Far. zūr*): Sıkıntı veya güçlükle yapılan, kolay karşıtı.

zulum < zulüm (*Ar. zulm*): Güçlü bir kimsenin yasaya veya vicdana aykırı olarak başkasını uğrattığı kötü durum, kıyğı, eziyet, cefa.

zumba < zimba (*Far. zunbe*): Delgeç.

žandarmerija < jandarma (*İtl. gendarme*): Yurt içinde genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli kimse.

SONUÇ

Balkan coğrafyası, tarihî süreçte çok farklı dinlere, etnik kimliklere ev sahipliği yapmıştır ve günümüzde de bu özelliğini devam ettirmektedir. Güney Slav bölgesi ise önce Latin ve Slav kültürünün etkisi altında şekillenmiş, daha sonra Hıristiyan ve İslâm unsurlarının bir arada yaşadığı bir coğrafya hâline gelmiştir. Osmanlı Türklerinin 14. yüzyıldan itibaren bu coğrafyaya yerleşmesiyle dil ve kültür etkileşimleri hızlanmış, Güney Slav dillerine (Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Karadağca) Türk dili ve kültürüne ait unsurlar geçmiştir. Sonraki yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun üst kültür özelliği taşıması, yönetici kadrolarında Türklerin bulunması ve Balkan coğrafyasında yaşayan halkların yaşamına müdahale etmemesi, bu sürecin Türkçenin lehine olmasını hızlandırmıştır (Orhanlı, 2020: 1).

Türkçenin diğer dil ve kültürlerle etkileşiminden kaynaklı ortaya çıkan Türkçe unsurlar, sadece Türkçe kökenli sözcükleri kapsamamaktadır. Türkçe, bu dil alışverişlerinde başat bir rol üstlenmesinin yanı sıra din, kültür, ticaret, askerlik gibi alanların etkisiyle diğer dillerden bünyesine aldığı sözcükleri, başka dillere aktarabilir. Türkizm diye adlandırdığımız bu unsurlar, genelde Balkan dillerini özelde de Güney Slav dillerini etkilemiştir.

Türkçe unsurların Güney Slav dillerine etkisinden hareketle bu çalışmada 170 sözcüğe yer verilmiştir. Bu sözcüklerin 57'si Türkçe, 62'si Arapça, 33'ü Farsça, 8'i Rumca, 4'ü İtalyanca, 3'ü Fransızca, 2'si Bulgarca, 1'i Rusça kökenlidir.

15-19. yüzyılların lingua francası Türkçenin Güney Slav dilleri üzerindeki etkisi, onun Balkan coğrafyasında yöneten dili olması ve edebî gücüyle orantılıdır. Söz varlığını, ses ve şekil özelliklerini bu diller üzerinde koruyan, kökeni tarihin derinliklerine kadar uzanan yüzyıllardır konuşma ve yazı dili olan Türkçe, farklı kültürler içinde varlığını Balkanlarda da sürdürmüştür, sürdürmeye de devam etmektedir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, (2015), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKOVA, Sibel, (2012), Balkan Savaşları'ndan Günümüze Batı Balkanlar ve Kültürlerarası İletişim Bağlamında Türkiye ile İlişkiler, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5/9, ss. 170-201.
- BABACAN, Hasan & AVCI, İsmail, (2016), *Balkanlarda Türk Dili*, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 2, UBTAS.
- BAYRAKTAR, Fatma Sibel, (2018), Türkçeden Balkan Dillerine Verilen Sözcükler ve Ağız İlişkileri, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, Temmuz 2018, ss. 22-32.
- BAYRAKTAR, Zülfikar, (2012), Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçadaki Türkçe Kelimelerin Balkan Ortak Halk Kültürü Unsurlarının Oluşumundaki Yeri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (Balkan Özel Sayısı-I), ss.119-127.
- BİRİNCİ, Necat, (2014), Sırp, Hırvat, Arnavut ve Makedon Dilleri Üzerine Türkçenin Etkisi, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 1, ss. 83-90.
- BUDAK, Aydın, (2006), *Yurdumuza Yerleşen Oğuz-Türkmen Boyları ve Bazı Yer Adları*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat.
- BLAGOJEVIĆ, Gordana, (2007), Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association, *Ethnographic Institute of the SASA, Belgrade*, 497/11, ss. 149-257.
- ČIRGIĆ, Adnan, (2011), *Crnogorski Jezik U Prološti I Sadašnjosti*, Institut Za Crnogorski Jezik I Književnost, Podgorica.
- ĐINĐIĆ, Marija, (2014), *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EKER, Süer, (2006), Bosna'da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*. 72, ss. 71-84.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız & KARATAY, Osman, (2017), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1-2, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HAMZAOĞLU, Yusuf, (2000), *Balkan Türklüğü, Araştırmalar, İncelemeler*, (Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İĞCİ, Alpay, (2020), Güney Slav Resmî Dillerinden Karadağlıcaya Genel Bir Bakış, *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, ss. 17-30.
- JELAVIČH, Barbara, (2009), *Balkan Tarihi 1, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul.
- JELAVIČH, Barbara, (2017), *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay, (2022), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay, (2021), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- KARASU, Abidin, (2014), *Tarihsel Süreç İçinde Balkan Dillerinin Türk Dili ve Kültürüyle İlişkisi (Sırpça-Makedonca-Bulgarca)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli. (Yayımlanmamış doktora tezi)
- ORHANLI, Tolga, (2020), *Karadağ Dilinde Türkçe Unsurlar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, (2005), *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- MLADENOVIĆ, Milos, (Çev. ULUTAŞ, İsmail & TAPAR, Dilan), (2022), Türk Dilinin Balkan Slavları Üzerindeki Etkisi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2, ss. 132-139.
- PETROVIĆ, Snežana, (2012), *Turcisms In The Serbian Speech Of Prizren*, Serbian Language Institute Of Sasa, Belgrad.
- SANCAKTAR, Caner, (2020), 1945 Sonrası Sancak Sorunu: Yugoslavya, Sırbistan, Karadağ ve Boşnaklar, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 06 (02), ss. 28-39.
- ŠKALJIĆ, Abdulah, (1966), *Turcizmi U Srpskohrvatskom Jeziku*, Izdavačko Preduzeće, Sarajevo.
- ŠLAKOVIĆ, Sead, (2013), *Rječnik Osmanske Leksike Barskoga Kraja*, ICJK, Podgorica-Bar.
- TÜRK, Fahri, (2016), *Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları –Bulgaristan, Romanya, Moldova, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Arnavutluk-*, Astana Yayınları, Ankara.
- YENİSOY, Hayriye S. (1998), *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri, Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YÜCEL, Doğan, (2020), Sırp-Hırvat-Boşnak Dilindeki Türkizmler Üzerine Yapılan Çalışmalara Bir Çerçeve, Değerlendirme ve Kaynakça Denemesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/46, ss. 650-698.
- XHANARI Latifi, (2012), Osmanlı Balkana “Elveda Rumeli” Dedi, Ama Balkandaki Diller Türkçe Kökenli Sözcüklere “Elveda” Demedi, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5/10, ss. 5-12.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

1. Kaynak Kişi: Adis Pepić
2. Kaynak Kişi: Adnan Ćirgić
3. Kaynak Kişi: Damir Bešlić
4. Kaynak Kişi: Danira Abdović
5. Kaynak Kişi: Denis Pepić
6. Kaynak Kişi: Seheda Abdović
7. Kaynak Kişi: Šejla Abdović
8. Kaynak Kişi: Tamara Đjukić
9. Kaynak Kişi: Duška Radanović
10. Kaynak Kişi: Ana Filipović

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ TOPLUMSAL TARTIŞMALARINI ANLAMADA DERGİLERİN ROLÜ VE ÖNEMİ (İSLAM MECMUASI ÖRNEĞİ)

Mustafa Bakırcı

Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Giresun, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3645-5480

ÖZET

Osmanlı imparatorluğunun askeri alanda karşılaştığı olumsuz durumlarla başlayan, öncelikle ordunun modernleşmesi ve sonrasında ise maliye, eğitim gibi alanlardan gündelik hayata kadar sirayet eden modernleşme/batılılaşma tercihi, bu tercihin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair farklı müzakerelerin ortaya çıkmasına da sebep oldu. Özellikle İkinci Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan *Sırât-ı Müstakîm-Sebîlürreşâd*, *Türk Yurdu*, *İctihad*, *İslam Mecmuası* gibi dergilerin her biri esasında bu modernleşme sürecine dair belirli bir fikrin temsilcileri durumundaydı. Bu bildirinin konusu, Osmanlı İmparatorluğunun içine düştüğü durumdan kurtulmasının yegâne yolunun batılılaşmaktan geçtiğini peşinen kabullendiği anlaşılan fikir hareketlerinin ve bunların temsil edildiği dergi çevreleri içinden *İslam Mecmuası*'nın nasıl bir gündem ve tartışma konularına sahip olduğunu anlamaya çalışmaktır. Halim Sâbit Şibay'ın idaresinde on beş günlük olarak 12 Şubat 1914 ile 30 Ekim 1918 tarihleri arasında, altmış üç sayı olarak yayınlanmış olan *İslam Mecmuası*, Osmanlı Türk modernleşmesini anlamak bakımından önemli din sosyolojisi kaynaklarından birisi durumundadır. İctihad Terakki'nin desteğiyle çıktığı bilinen derginin yazarları arasında Ziya Gökalp, Ahmed Ağaoğlu, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Şemseddin Günaltay, Mehmet İzzet, Şerafeddin Yaltkaya, Rızaeddin b. Fahreddin gibi dönemin ünlü ilim ve fikir adamlarının yazıları bulunmaktadır. Dergide “Fıkıh”, “İctimâiyat”, “İslâm İctimâiyatı”, “Kelâm”, “Ahlâk”, “Tasavvuf”, “Hutbe”, “Din Felsefesi”, “Tarih”, “İslâm İntibahı”, “İslâm Kadını”, “İktisat”, “İslâm Havadisı” gibi başlıklar altında “örf”, “hurafe”, “ıslahat”, “teceddüt”, “terakki”, “ictihâd”, “ictimâ”, “usûl-i fıkıh” gibi kavramlar etrafında dikkat çekici konular ele alınmaktadır. Derginin şiarı olarak her sayısında yer alan, “Dinli bir hayat, hayatlı bir din” ifadesi ve ayrıca derginin “Sarıklı Türkçüler” tarafından çıkarılan bir dergi olarak nitelendirilmesi, *İslam Mecmuası*'nın “İslamcı” dergilerle “Türkçü-Milliyetçi” dergiler arasına yerleştirmiş; Osmanlı-Türk modernleşmesinin günümüze kadar adeta temel fay hatlarını oluşturan “Batı”, “İslam”, “milli kültür ve kimlik” gibi temel tartışma alanlarını bir arada değerlendirmeye çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: *İslam Mecmuası*, İkinci Meşrutiyet, Osmanlı-Türk Modernleşmesi, Fikir hareketleri

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

AZMZADE ESMA HANIM'S JEWELRY (WIFE OF MEHMED PASHA, GOVERNOR OF DAMASCUS)

Şükriye Pınar ÖZYALVAÇ

Dr., Faculty of Social Sciences and Humanities, History, Konya, Turkey.

ABSTRACT

The upper classes of Ottoman society, the palace and the ruling elite, used jewelry as a symbol of wealth and status. Men and women from influential families with connections to the palace were also very generous in their use of jewelry. Thus, jewelry, which was accepted as an indicator of power and splendor, was used in jewelry, accessories, clothing, and household items. Although it is known that jewelry was used to adorn sultans, princes who were heirs to the throne, or lady sultans, the main question this study seeks to answer is to what extent similar interest was seen in the mansions of pashas far from the center. Given the limited social settings in which elite women could display their jewelry, the quantity and quality of the jewelry they wore is all the more intriguing. For this purpose, Esma Hanım, the wife of Mehmed Pasha of the Azmzâde family, who served as governor of Damascus for a long time, was chosen as the subject of our study and the document numbered 30246 in the C.ML classification of the Ottoman Archives, which contains Esma Hanım's jewelry, was used as the main source. When Esma Hanım was asked to pay her debts to the state after her husband's death, her son and son-in-law refused to do so and tried to hide Mehmed Pasha's belongings. This paper will discuss this process and explain the discovery of Esma Hanım's jewelry in the villa of her brother Esad Pasha. In this context, jewelry such as earrings, rings, bracelets, necklaces, watches, sashes and hamail and the precious stones such as gold, silver, emeralds, rubies and garnets that adorned them will be analyzed, and household items made of or decorated with precious metals will be evaluated in addition to the accessories. Thus, this study will contribute to the studies in the field by providing insight into the use and nature of jewelry as a status symbol by the wife of an Ottoman governor.

Keywords: Confiscation, Jewelry, Damascus, Status, Upper Class

AZMZÂDE ESMA HANIM'IN MÜCEVHERLERİ (ŞAM VALİSİ MEHMED PAŞA'NIN ZEVCESİ)

ÖZET

Osmanlı toplumunun üst sınıfları olan saray ve yönetici elitler, mücevherleri zenginlik ve statü sembolü olarak kullanmışlardır. Sarayla bağlantıları olan nüfuzlu ailelerin erkekleri ve kadınları da mücevher kullanmada oldukça cömert davranmışlardır. Böylece güç ve ihtişamın bir göstergesi olarak kabul edilen mücevherlere takılarda, aksesuarlarda, giyimde, ev eşyalarında yer verilmiştir. Sultanların, tahtın varisi olan şehzadelerin veya hanım sultanların süslenmesinde olduğu kadar merkezden uzak paşaların konaklarında benzer ilginin ne oranda görüldüğü bu çalışmanın yanıtını aradığı ana soru olmuştur. Özellikle seçkin tabaka mensubu kadınların ziynet eşyalarını sergileyebilecekleri sınırlı sosyal ortamlar göz önüne alındığında kullandıkları mücevherlerin niceliği ve niteliği konusu biraz daha merak uyandırmaktadır. Bu

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

amaçla Şam'da uzun süre valilik yapmış olan Azmzâde ailesinden Mehmed Paşa'nın zevcesi Esmâ Hanım, çalışmamızın öznesi olarak seçilmiş, Esmâ Hanım'ın mücevherlerini içeren Osmanlı Arşivi'ndeki C.ML tasnifinde yer alan 30246 numaralı belge ana kaynak olarak kullanılmıştır. Esmâ Hanım, eşinin vefatının ardından devlete olan borcunun ödenmesi istenince oğlu ve damadı bu işe yanaşmamışlar ve Mehmed Paşa'nın eşyalarını gizleme yoluna gitmişlerdi. Tebliğde bu süreç ele alınacak, Esmâ Hanım'ın mücevherlerinin kardeşi Esad Paşa'nın konağında bulunması anlatılacaktır. Bu bağlamda deftere kaydedilen küpe, yüzük, bilezik, gerdanlık, saat, kuşak, hamail gibi takılar ile bunları süsleyen altın, gümüş, zümrüt, yakut, lal gibi değerli taşlar incelenecek, aksesuarların yanı sıra kıymetli madenden yapılmış veya süslenmiş ev eşyaları da değerlendirilecektir. Böylece statü sembolü olan mücevherlerin, bir Osmanlı valisinin hanımı tarafından kullanım alanları ve niteliği hakkında fikir sahibi olunacak, alandaki çalışmalara katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müsadere, Mücevher, Şam, Statü, Üst Sınıf

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

AN OTTOMAN INTELLECTUAL MOLLA FENÂRÎ'S APPROACH TO THE CONCEPTS OF TEFSİR AND TA'WİL

Mustafa TUNÇER

Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. Giresun/Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-1415-6682>

ABSTRACT

Molla Fenârî, one of the most influential actors of the Ottoman thought system and one of the important figures of the scholarly class, made significant contributions to the scientific community with the works he wrote in almost every field of rational and naqli sciences, in addition to holding positions at official levels of the state such as judge, professor and şeyhülislam. While *Isagoci Şerhi*, one of the works he wrote, was taught as a textbook in Ottoman madrasahs for five centuries, the works he wrote, especially *Fusûlü'l-bedâyi* and *'Aynü'l-a'yân*, have always maintained their superior position. Fenârî gives valuable information about the interpretation method in the chapter called Mukaddimah at the beginning of the book, which is one of these works and constitutes a large-scale interpretation of the Surah al-Fatiha. One of the issues he examines in this section is the definition of tafsir. First, he discusses the definitions of tafsir made before him, criticizes the excesses or deficiencies they included in the definitions, in other words, the parts that do not prevent the members of the mosque, and separates the relationship between tafsir and ta'wil with thick lines. He also points out that it is difficult to discover the "divine will", which is one of his additions to the definition of tafsir, and that commentators have difficulty in interpreting this subject. Fenârî then examines the relationship between tafsir and ta'wil and the points where these two concepts differ. In this study, the meanings that Fenârî attributes to these concepts, how he determines the relationships and limitations between them, as well as his views on the permissibility of interpretation and interpretation by using verses that suggest thinking and reasoning will be examined. According to him, the procedures and principles on which the study of understanding the Quran should be carried out will also be evaluated.

Key words: Tafsir, ta'wil, Quran, Molla Fenârî

BİR OSMANLI ENTELEKTÜELİ MOLLA FENÂRÎ'NİN TEFSİR İLE TE'VİL KAVRAMLARINA YAKLAŞIMI

ÖZET

Osmanlı düşünce sisteminin en etkili aktörlerinden, ilmiye sınıfının önemli şahsiyetlerinden biri olan Molla Fenârî, kadılık, müderrislik ve şeyhülislamlık gibi devletin resmi kademelerindeki görevlerde bulunmasının yanı sıra aklî ve naklî ilimlerin hemen hemen her alanında kaleme aldığı eserlerle ilim camiasına önemli katkıları olmuştur. Onun yazdığı eserlerden biri olan *Isagoci Şerhi* beş asır boyunca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulurken, başta *Fusûlü'l-bedâyi* ve *'Aynü'l-a'yân* olmak üzere telif ettiği eserler her daim üstün konumlarını muhafaza etmişlerdir. Fenârî, bu eserlerden biri olan ve Fatiha suresinin geniş ölçekli tefsirini oluşturan kitabın başındaki Mukaddime adlı bölümünde tefsir usulüne

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

dair kıymetli bilgiler verir. Onun bu kısımda incelemeye aldığı konulardan birisi tefsirin tanımıdır. O öncelikle kendinden önce yapılan tefsir tanımlarını masaya yatırır, onların tanımlarda yer verdikleri fazlalıkları veya eksiklikleri bir başka ifadeyle efradını cami ağıyarını mani olmayan kısımları eleştirir ve tefsir ile te'vil arasındaki ilişkiyi kalın çizgilerle ayırır. Ayrıca o, tefsirin tanımına yaptığı ilavelerden biri olan “murad-ı ilahî”nin keşfedilmesinin güçlüğüne ve müfessirlerin bu konuya dair tefsir yapmakta zorlandıklarına da dikkat çeker. Fenârî daha sonra tefsirle-te'vil arasındaki ilişkiyi ve bu iki kavramın ayrıştığı noktaları inceler. Bu çalışmada Fenârî'nin bu kavramlara yüklediği anlamları, aralarındaki ilişki ve sınırlılıkları nasıl belirlediğinin yanı sıra düşünme ve akletmeyi öneren ayetleri kullanarak rey ile tefsirin cevazına dair ortaya koyduğu görüşleri irdelenecektir. Yine ona göre Kur'ân'ı anlama çalışmalarının hangi usul ve esaslara göre gerçekleştirilmesi gerektiği hususlar da değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Te'vil, Kur'ân, Molla Fenârî

GİRİŞ

Osmanlı topraklarında yetişmiş ve ilmiye teşkilatının en üst mertebesine erişmiş olan Molla Fenârî, fikirleri ve kaleme aldığı eserleri ile Türk tarihinde derin izler bırakmış ilim ve devlet adamlarından biridir. O, Osmanlı coğrafyasının genişlediği, eğitim ve düşünce sisteminin temellerinin atıldığı, idari ve askeri teşkilatın kurumsallaştığı bir dönemde önemli görevler üstlenmiştir. Aklî ve naklî ilimlerdeki liyakatiyle sadece döneminin değil, daha sonraki dönemlerin de ilim ve fikir hayatında derin izler bırakmıştır. Mutasavvıf kişiliği de olan Fenârî, bu alandaki kimliğini kazanmasında İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) ve Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) etkisi büyüktür. Fenârî, İbn Arabî'nin “vahdet-i vücud” felsefesini Osmanlı topraklarında yayılmasında etkili olmuştur.

1. Fenârî'nin Kısa Hayat Hikâyesi

Tam adı Muhammed b. Hamza b. Muhammed b. Muhammed olan Molla Fenârî, 751/1350 tarihinde Bursa'da doğdu.⁷ Alâeddin el-Esved (ö. 800/1397), Cemâleddin Aksarayî (ö. 791/1388) ve Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 768/1384) gibi dönemin en ünlü kişilerinden eğitim alan Molla Fenârî; İbn Hacer el-Askalânî, (ö. 852/1449) Molla Yeğen (ö. 865/1461 civarı) ve Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474) gibi meşhur ilim adamlarına da hocalık yapmıştır.⁸

Anadolu'da medrese geleneğinin kökleşmesinde önemli etkinliği bulunan Molla Fenârî, Dâvûd-i Kayserî'nin (ö. 751/1350) vefatından sonra İznik Medresesinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Medrese eğitiminin geliştirilmesi noktasındaki faaliyetlerinin yanı sıra kaleme aldığı üstün nitelikli eserlerin de medresede okutulması onun bu alandaki liyakatini yansıtmaktadır. Örneğin onun yazdığı “İsagoci Şerhi” adlı eseri Osmanlı devletinin yıkılışına kadar Anadolu'nun her köşesindeki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁹ Aristo

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-enbâi'l-'umr*, thk. Hasan Habeşi (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969), 3/464; Muhammed Abdü'l-Hayy Lüknevî, *Fevâidü'l-behiyye* (Beyrut: Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.), 166; Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, ts.), 2/123.

⁸ Askalânî, *İnbâü'l-ğumr*, 3/464; Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Şakâik-i Numâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: 1395/1975), 18-21; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1389/1969), 6/342. Fenârî'nin daha geniş hayat hikâyesi için bk. Mustafa Tunçer, *Molla Fenârî ve Fatıha Süresi Tefsiri*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1991.

⁹ Betül Güner, *Bir Osmanlı Entelektüeli Molla Fenârî* (İstanbul: Erdem Yayınları, 2019), 77-79.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

mantığının veya aklî ilimlerin Osmanlı medreselerine girişi onun kaleme aldığı bu eserle gerçekleşmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh gibi şer'î ilimlerin temel ders olarak okutulduğu geleneksel medrese eğitiminde artık felsefe ve mantık gibi aklî ilimlerin de onun katkılarıyla yerleşik bir sürece girdiği ifade edilebilir.

Tefsir, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, tasavvuf, mantık, nahiv, belâgat gibi birçok alanda kıymetli eserler vücuda getiren Fenârî, Türk olmasına rağmen tüm eserlerini Arapça yazmıştır. Bu husus onun Arapçaya olan hakimiyetini gösterir. Tüm eserlerini Arapça yazmasının nedeninin Osmanlı coğrafyasında Arapçanın ilim dili olarak kullanılmasının rolü olduğu söylenebilir. Kimisi şerh ve haşiye türünde küçük hacimli olsa da yüz civarındaki eserlerinden öne çıkanları şunlardır: *Tefsîru'l-Fâtîha* ('Aynü'l-a'yân), *Fusûlü'l-bedâyi' fî usûli'ş-şerâyi*, *Şerhu'l-Ferâizi's-sirâciyye*, *Şerhu İsağoci*, *Misbâhu'l-üns*, *Enmüze'ül-ülüm*.¹⁰

Fenârî, hayatının önemli bölümünü ilmî çalışmalara ayırmasının yanı sıra Bursa'da üç mescid ve bir medrese ile Kudüs'te de bir medresenin yapımında önyak olmuştur. Ayrıca ipekçilikle de meşgul olmuştur.¹¹ Çok zengin ilmi müktesebatı, padişahlar nezdindeki saygınlığı, ibadete yatkınlığı ve vakur kişiliği ile tanınan Molla Fenârî, 834/1431 tarihinde Bursa'da vefat etmiş, kendi yaptırdığı caminin haziresinde toprağa verilmiştir.¹²

Molla Fenârî 'Aynü'l-a'yân adını verdiği oldukça hacimli eseri olan Fatiha sûresi tefsirinin yaklaşık dörtte birini "Mukaddime" başlığı altında (88 sayfa) tefsir usulünün temel konularına ayırmıştır. Bu kapsamda onun oldukça geniş çapta ele alıp değerlendirdiği görüşleriyle tefsir usulü ilmine yeni bir soluk kazandırdığı ifade edilebilir. Biz bu çalışmada onun tefsir ve te'vil kavramlarının tanımlarında temel aldığı unsurları, diğer tanımlardan ayrı olarak ilave yaptığımız noktaları takdim etmeye çalışacağız.

2. Fenârî'ye Göre Tefsirin Tanımı ve Te'vilden Ayrıldığı Noktalar

Molla Fenârî, herhangi bir müfessirin Kur'ân ayetlerini uygun tarzda tefsir edebilmesi için bazı şartların bulunması gerektiğini ifade eder. Ona göre müfessirde öncelikle Kur'ân'ın lafız ve mana bilgisi bulunması gerekir. Bu çerçevede müfessirin lafızla ilgili kıraat, dil, irab ve beyan gibi dil ağırlıklı ilimlere; hadis, kelam, fıkıh, tefsir gibi mana ile ilgili ilimlere hâkimiyeti esas alır. O ayrıca Kur'ân'ın batınî anlamlarının ortaya konulabilmesi, ayetlerin maksudu olan hususların belirlenebilmesi için tasavvufî ilimlerin de bilinmesini zaruri görür. Bütün bunlara rağmen o, bir müfessirin çabası sonucu ortaya koyduğu açıklamaların göreceli bilgiler olduğuna veya en azından zan ifade etmelerinden dolayı genel bir kabul içermeyeceğine vurgu yapar.

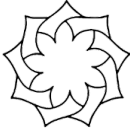
Fenârî tefsirin tanımını yapmadan önce çokça nakilde bulunduğu Kutbeddin er-Râzî'nin (ö. 766/1364) tefsir ilmini, "Allah'ın muradını Kur'ân'dan araştırmaktır." şeklindeki tanımı¹³ ile Tefâtânî'nin (ö. 792/1390) "Murada delâlet etmesi bakımından Allah'ın kelamdaki lafızların hallerini araştıran bir ilimdir." şeklindeki tanımı eleştirir. Bu tanımları çeşitli açılardan

¹⁰ Taşköprüzâde, *Şakâik*, 17-18; Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-zünûn* (Y.y. Maarif Matbaası, 1360/1941), 1/207, 2/1267, 1768; Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur Zweiter Supplementband* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 1/842, 2/328; Zirikli, *el-A'lâm*, 6/342; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/126; Lüknevî, *Fevâidü'l-behiyye*, 167.

¹¹ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 30-31, 233-241.

¹² Askalâni, *İnbâü'l-ğumr*, 3/465; Taşköprüzâde, *Şakâik*, 20; Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Y.y. İsa Baba Matbaası, 1924), 1/98.

¹³ Fenârî'ye göre tefsirin gündeminde olan bazı konuların bu tanımın dışında kalması veya lafızların "mâlik" ve "melik" gibi kıraatleri, nesh, sebeb-i nüzul, mekkî-medenî gibi hususları kapsamadığı için söz konusu tanım tefsirin muhtevasını tam olarak yansıtmamaktadır. (Bk. Molla Şemseddin b. Hamza el-Fenârî, 'Aynü'l-a'yân (Dersaadet: Rifat Bey Matbaası, h. 1325), 4.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

inceledikten sonra “efradını cami ağyarını mani” olacak tarzda kendi tanımını şöyle yapar: “Tefsir ilmi, insanın takati nispetinde hem Kur’ân oluşuna hem de murad-ı ilahi olduğu bilinen veya zannedilen şeye delaleti bakımından Allah’ın kelamının hallerini (marifet) bilmektir.”¹⁴ Fenârî burada tefsire “ilim” yerine “marifet” denilmesinin daha uygun olduğuna dikkat çeker ve diğer müelliflerden farklı olarak “insanın gücü nispetinde” ifadesini ilave eder.

Kur’ân tefsirinin bir sınırı olamayacağını, Kur’ân’ın manalarının tümünden ihata edilemeyeceğini ve hiçbir meşru yorumun onun manasını tüketemeyeceğini düşünen Fenârî, yapılan eylemin makbul olabilmesi için yukarıda sayılan ilimlerin bilinmesini keyfilikten kurtulma anlamında gerekli görmekte birlikte bütün bunların Kur’ân tefsirinde mutlak sonuca ulaştırdığını iddia etmez.¹⁵

Müfessirin Kur’ân’ı tefsir etme sadedinde on altı ilmi bilmesi gerektiğine vurgu yapan Fenârî, bu ilimleri şöyle sıralar: Ayetin konusu rivayete yönelik ise müfessir *esbab-ı nüzul* ilmini, kıssaların şerhleriyle ilgili ise *kasas* ve *asâr* ilmini, mücmeli açıklamaya yönelik ise *hadis* ilmini, aklı meselelerle ilgili ise *kelâm* ilmini, ilham-ı ilahiyi ilgilendiriyorsa *hakikat (vehbi)* ilmini, akaid yerine şeriat konularına ilişkin ise *nâsîh-mensûh*, *âmm-hâs*, *mutlak-mukayyed*, *mücmel-mübeyyen* ilmini, lafzî delaletlerin usulüne ilişkin ise *fıkıh usulü* ilmini, insanlar arası meselelerle ilgili ise *muamelât* ve *ukûbât* ilmini, nefsin yönetimiyle alakalı ise *ibâdât* ve *ahlâk* ilmini, irşat etmeye yönelik ise *tezkîr* ilmini bilmesi gerekir. Ona göre bu on altı ilmi bilen ve bu kapsamda tefsir yapan kişi rey ile Kur’ân tefsirini yasaklayan hadisin kapsamına girmemiş olur. Ayrıca müfessir; nefsinin şerrinden, bildiklerini abartmaktan Rabbine sığınması gerektiği gibi, anlama konusundaki eksikliği de nüzule tanıklık eden sahabe gibi selef-i salihinde değil, kendisinde aramalıdır.¹⁶

Görüldüğü üzere Fenârî, murad-ı ilahinin keşfinde oldukça hassas davranır ve Kur’an tefsirini yapacak olanların bütün bu ilimlerden haberdar olması gerektiğini savunur. Bu yönüyle onun tefsire ayrı bir soluk getirmiş olduğu ifade edilebilir.

Kur’ân’ın anlaşılmasında murad-ı ilahinin keşfedilmesinin zorluğuna ve müfessirlerin bunu açığa çıkarmalarının imkânsızlığına dikkat çeken Fenârî, müfessirin bulunduğu mertebenin seviyesine göre çeşitli anlamlara vakıf olabileceğine ve dolayısıyla anlamın sübjektifliğine işaret eder. O, imam Mâtürîdî’nin görüşüne atıfta bulunarak murad-ı ilahinin tefsirde mutlak olarak keşfedilmesi halinde her müfessire göre farklı bir tefsirin ortaya çıkmaması gerektiğini savunur. Oysa realitenin bunun aksine olduğunu, her müfessirin kendi bakış açısına ve bireysel özelliklerine göre bir anlam ortaya çıkardığını belirtir.¹⁷

Tefsirde daha çok rivayetle, te’vilin de dirayetle ilgili olduğuna ilişkin Kevâşî’ye (ö. 680/1281) ait görüşün yaygınlık kazandığını, ancak bunun da zannın ağırlıkta olduğu haber-i vahidle caiz olması nedeniyle tefsirin te’vilden daha düşük profilde kalmasına sebebiyet vereceğini ileri sürerek itirazını ortaya koyar. O, tefsir ile te’vil arasındaki taksimde tefsirin sırf sahabe-i kiramdan nakledilen rivayetleri kapsamamasının yeterli olmadığını, çünkü murad ve konusu sarîh olan ifadeler konusunda herhangi bir rivayet bulunmuyorsa da buna tefsir denmesi gerektiğini ifade eder. Te’vil kavramı da ne sadece Arapça kurullarla ne de aklı

¹⁴ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 5.

¹⁵ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 17-24. Ayrıca bk. Mehmet Çiçek, *Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur’ân Molla Fenârî ve Fazlurrahman Örneği* (İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2012), 332.

¹⁶ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 87.

¹⁷ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 5.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

delillerle alakalıdır. Tefsirin rivayete, te'vilin de dirayete dayandırılıp te'vilin, tefsirden daha yüksek kademede olması gibi bir neticeyi ortaya koyan bir tanımın hem doğru olmadığını hem de icmaya aykırı olduğunu beyan eder.¹⁸

Fenârî'nin tefsire yaptığı katkılardan biri de tefsir ile te'vil arasındaki ilişkiyi kalın çizgilerle ayırması ya da tefsir ilmini daha katı kurallara bağlaması olduğu söylenebilir. Ona göre te'vilden farklı olarak tefsirde olması gereken dört unsur söz konusudur. Bunlar Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, sahabenin açıklamaları, icma ve lügat ilmidir. Bu dört kaynakla ancak tefsir yapılabilir. Fenârî'ye göre sahabeden nakledilen rivayetlerin ancak mütevatir olması halinde kabul edilebileceğine dikkat çeker. O, geri kalan tüm rivayetleri haber-i vahid kabul eder ve tefsirde kullanılacak temel unsurlar arasında görmez. Fenârî yukarıda belirttiği dört kaynak dışında yapılacak açıklamaların Kur'ân'ı rey ile tefsir yapma anlamı taşıyacağını belirtir.¹⁹

Kur'ân tefsirinin yukarıda belirtildiği üzere kesin ve sağlam delillerle yapıldığında buna tefsir denildiğine dikkat çeken Fenârî, bunun alternatifinin te'vil olduğunu dile getirir ve te'vilin *zannî bir delille lafzın muhtemel anlamlardan birine hamedilmesi* şeklindeki genel kabul gören tanımını verir. Resûlullah'ın “Kim kendi reyyle Kur'ân'ı tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”²⁰ şeklindeki hadisiyle tefsiri yasaklamasına da değinen Fenârî, hadisteki sakındırmanın kendi içtihadıyla vardığı kanaatin kesinliğini savunanlarla alakalı olduğunu vurgulayarak şöyle der: “Çünkü bu şekilde davranan kişi kendisini vahiy sahibinin yerine koymuş ve “Eğer içtihadımda doğru isem bu Allah'tandır; hatalıysam benden ve şeytandandır.” dememiştir. Oysa doğru olan bir şey varsa o da her içtihatta bulunanın isabet etmediğidir.”²¹

Yukarıda dile getirilen hadisle Resûlullah'ın rey tefsirini yasaklamasının dört farklı şekilde anlaşılabilceğini, bunun aslında bilindik tefsiri yasaklamadığını ortaya koymaya çalışır. Fenârî'ye göre bu hadiste kastedilen dört farklı kişilik söz konusudur: Birincisi herhangi bir delile müracaat etmeksizin kendi görüşüne (havatır) göre tefsir yapanlardır. Bu kişi görüşünde isabet etmiş olsa bile delil açısından hatalıdır. İkincisi kendi görüşünü Kur'ân'a yamamaya çalışan veya mezhebine göre yorumlayanlardır. Üçüncüsü insanların bilmesine gerek duyulmayan müteşabih ayetleri açıklayanlardır. Dördüncüsü de kendi içtihadıyla vardığı neticenin nihai hüküm olduğunu iddia edenlerdir.²² Fenârî yaptığı bu açıklamayla tefsirle te'vil arasında önemli bir fark bulunduğuna, tefsir yapmanın te'vil yapmaktan çok uzak olduğuna işaret etmektedir.

Netice itibariyle Fenârî te'vilde makbul olabilecek veya makbul olmayacak iki türün bulunduğunu ifade ettikten sonra bir te'vilin her alanda kabulünün mümkün olmadığını ancak şu alanlarda geçerli olduğunu belirtir:

- Lafzın müşterek olması: “Gözler O'nu idrak edemez.” (el-En'âm 6/103) ayetindeki gözün biyolojik göz mü yoksa kalp gözü mü olduğuna dair farklı anlamlara gelebilecek *müşterek lafızların* bulunduğu ayetler gibi.

¹⁸ Fenârî, ‘Aynü'l-a'yân, 5-9. Konu ile ilgili daha geniş değerlendirmeler için bk. Çiçek, *Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'ân Molla Fenârî ve Fazlurrahman Örneği*, 123-124.

¹⁹ Fenârî, ‘Aynü'l-a'yân, 9.

²⁰ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*. thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Kahire: Matba'atu Mustafa Baba el-Halebî, 1356/1937). “Tefsîru'l-Kur'ân”, 1.

²¹ Fenârî, ‘Aynü'l-a'yân, 9.

²² Fenârî, ‘Aynü'l-a'yân, 9.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- b) Nazmın iktizası: “İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna.” (en-Nûr 24/4-5) ayetindeki istisnanın sadece suçlamayı yapanlar için mi yoksa herkesi kapsayıp kapsamayacağı örneğindeki gibi.
- c) Ayetin anlamının kapalı olması veya ifadenin veciz olması: “Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir.” (el-Bakara 2/227) ayetinde olduğu gibi.²³

Fenârî, te’vil yapılabilecek ayetlerde doğru mananın verilebilmesi için “Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl-izan sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.” (Sâd 38/29) ayetinde belirtildiği gibi itikadî konularda ise aklî delillere; konu şer’î içerikte ise muhkem ayet veya sünnete; itibarî haberlere dair bir konu ise kıssalarda belirtilen haberlere müracaat edilmesi gerekir.²⁴

Te’vilin tefsir ilminde meşruiyet zeminini güçlendirmeye çalışan Fenârî, bu konuya yönelik dört ayrı kanıt ortaya koyar. Bu kanıtlar Kitap, sünnet, eser (tarih) ve icmadır. Kitaptan sunduğu deliller arasında Kur’ân’ın düşünmeyi teşvik eden, ayetlerden hüküm çıkarmayı ve insanlara bunları açıklamayı telkin eden pek çok ayet vardır. Sünnetten delil olarak Hz. Peygamber’den nakledilen şu rivayeti kullanır: Resûlullah’ın “Yeryüzünden kaldırılacak ilk şey ilimdir.” ifadesine karşılık sahabenin “Kur’ân da mı kalkacak” sorusuna onun “Hayır, onun te’vilinden haberdar olanlar vefat edecek ve geride kendi heva ve hevesine göre onu te’vil edenler kalacak.”²⁵ şeklindeki cevabını verir. Fenârî’nin “eser”den deliline İbn Mesûd’un “İlim isteyen kişi Kur’ân’a baksın.” sözünü kanıt olarak gösterirken, icma delili olarak da müfessirlerin her dönem Kur’ân’ı tefsir etmelerini gösterir.²⁶ Bütün bu görüşlerden ortaya çıkan neticeye göre Fenârî, te’vilin yukarıda belirtilen şartlar kapsamında yapılması ve sahih akılla da desteklenmesi halinde meşru olduğu kanaatini taşımaktadır.

Görüldüğü üzere Fenârî konunun içeriği lafzın mahiyetine göre ya tefsir ya da te’vil yollarından biriyle doğru mananın tespitinin önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Tefsir ile te’vil ayrımındaki tefsir kavramının, murad-ı ilahiye yönelik kesin sonuçları ifade etmesi gerektiğini dile getirmekte; te’vilin ise tefsir ilminde daha dar kapsamlı olduğunu bildirmektedir. Ona göre te’vilin gerekli olduğu ayetlerde te’vil yapılması şarttır lakin ayetin ruhuna ya da Kur’ân’ın temel prensiplerine mutabık olarak doğru te’vil yapmayı sağlayan verilere ulaşılmadığında zannî sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Kur’ân’ı sonsuz anlam içeriğine sahip bir kitap niteliğinde tasavvur edip onu irfanî bir temele yerleştirmeye çalışan Fenârî, beşerin Kur’ân’ın sınırsız anlam zenginliğini tüketemeyeceğini düşünmekte ve Kur’ân’ı anlamlandırmaya yönelik her faaliyetin daha sonraki faaliyetleri geçersiz kılmayacağını belirtmektedir.²⁷

Fenârî’nin ‘Aynü’l-a’yân adlı eserinde kelâm, felsefe, tasavvuf ve mantık ilmine dair çok çeşitli kaynaklardan istifade ederek farklı bir tefsir faaliyetine girdiği görülmektedir ki, bunun senkretik bir çalışma olduğu ve böylece tefsire yeni bir soluk kazandırdığı söylenebilir.

²³ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 7.

²⁴ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 7-8.

²⁵ Fenârî’nin hadis olarak sunduğu bu rivayeti hadis kaynaklarında bulamadık. Ancak bu hadis Suyûti’nin tefsirinde yer almaktadır. (Bk. Celâleddin Abdurrahman es-Suyûti, ed-Dürü’l-mensûr fî tefsîri’l-me’sûr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1983), 2/69.)

²⁶ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 8.

²⁷ Fenârî, ‘Aynü’l-a’yân, 88.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Nitekim o, bu kitabın Fatiha sûresinin tefsirine ayrılan kısmında bazen kelâmî bir konu kapsamında nazârî tasavvufa dair bilgi vermekte, bazen besmeledeki bir harfin yazım şekli üzerinde çeşitli rivayetler arasında ilginç anlam ilişkileri kurmakta, bazen de şer'î hüküm ortaya koyarken *terğib*, *terhib* ve *tezkir* gibi alanlara dalmakta ve bütün bu farklı alanlardaki intikalleri büyük bir maharetle gerçekleştirmektedir.²⁸

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yetişen ve dönemin en üstün âlimleri arasında gösterilen Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nin resmi ilk şeyhülislâmıdır. Tefsir ve fıkıh başta olmak üzere kelâm, tasavvuf, mantık gibi alanlarda kendini ispat etmiş ünlü bir şahsiyettir. Onun tefsir alanında kaleme aldığı ağırlıklı olarak Fatiha sûresi tefsirini oluşturan '*Aynü'l-a'yân*' adlı eserinin başında tefsir usulüne dair önemli bilgilerin yanı sıra geniş bir şekilde tefsir ve te'vilin tanımlarını ele alıp incelemiştir.

Fenârî, kendinden önce tefsirle ilgili yapılan tanımları, ortaya çıkan birikimi farklı yönlerden ele alarak değerlendirmesinden sonra kendi tanımını vermeye çalışmıştır. Şöhretlerine rağmen Kutbuddin er-Râzî ve Taftazânî gibi müelliflerin tanımlarını eksik görerek eleştirmiş, meşhur deyimle bu tanımların efradını câmi ağyarını mâni (içinde bulunması gereken unsurları dâhil eden, dışarıda bulunması gerekenleri de dışarıda bırakan özellikte) olmadıklarını bildirmiş, dil felsefesindeki yetkinliğini kullanarak yeni tanım oluşturmuştur.

Mantık ve cedel kurallarını ustalıkla kullanan Fenârî, Kur'ân'ın rey ile tefsir edilmesinden önce kimi ulemanın çekincelerini belirtmiş ancak daha sonra düşünmeye, akletmeye ve tefekküre atıfta bulunan ayetleri delil olarak kullanarak uygun şartlar çerçevesinde rey ile tefsirin cevazını savunmuştur.

KAYNAKÇA

Askalânî, İbn Hacer. *İnbâü'l-ğumr bi enbâi'l-'umr*. thk. Hasan Habeşî. 3 Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969.

Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Brockelmann, Carl. *Geschichte Der Arabischen Litteratur Zweiter Supplementband*. Leiden: E. J. Brill, 1938.

Çiçek, Mehmet. *Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'ân, Molla Fenârî ve Fazlurrahman Örneği*. İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2012.

Fenârî, Molla Şemseddin b. Hamza. '*Aynü'l-a'yân*'. Dersaadet: Rıfat Bey Matbaası, h. 1325.

Gürer, Betül. *Bir Osmanlı Entelektüeli Molla Fenârî*. İstanbul: Erdem Yayınları, 2019.

²⁸ Mustafa Öztürk, "Molla Fenârî ve Tefsirde Senkretizm", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu* (4-6 Aralık 2009 Bursa). 406-407.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Kâtip Çelebi, (Hacı Halife) Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zünûn*. 2 Cilt. Y.y. Maarif Matbaası, 1360/1941.

Lüknevî, Muhammed Abdü'l-Hayy el-Hindî. *Fevâidü'l-behiyye*. Beyrut: Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Şakâik-i Numâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-Osmaniyye*. Beyrut: 1395/1975.

Öztürk, Mustafa. “Molla Fenârî ve Tefsirde Senkretizm”, Uluslararası *Molla Fenârî Sempozyumu* (4-6 Aralık 2009 Bursa). 399-421.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *ed-Dürri'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *Buğyetü'l-vu'ât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Y.y. İsâ Baba Matbaası, 1924.

Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Kahire: Matbaâtu Mustafa Baba el-Halebî, 1356/1937.

Tunçer, Mustafa. *Molla Fenârî ve Fatıha Sûresi Tefsiri*. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Samsun 1991.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Basım, 1389/1969.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

TURKISH FOLK DANCES THAT HAVE BEEN SETTLED IN THE BLACK SEA CULTURE FROM ANCIENT HISTORY TO THE PRESENT

Gökhan HAMZAÇEBİ

Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Türkiye

ORCID: 0000-0003-2380-0759

Mehmet ÖZMENLİ

Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Türkiye

ABSTRACT

Since the earliest known history, folk dances, which are one of the most important elements of folklore, have been created by all Turkish elements who managed to establish a state, and have been transmitted through generations until today by Turkmen elements. Folk dances, which are within the oral tradition of Turkish elements and extend from Central Asia to Anatolia and the Black Sea, are one of the most important focuses of cultural interactions. Our traditional games, which have survived to this day through subjective word-of-mouth transmission in the oral period, which we call dark and primitive, in the relationship of time and space, have shed significant light on the cultural structure of the Black Sea Region. In this study, we aim to explain the history of folk dances in the Black Sea Region with oral narrative details beyond the written historical narrative. The oral history study, which constitutes the folkloric and cultural accumulation of the Turkish elements that have existed in the Black Sea since the earliest known history, is included. The scarcity of scientific studies and literary deficiencies in folk dance practices and insufficient written sources about the history of traditional dances, which is a physical and oral tradition of Turkish folk culture, led us to conduct this study. Determining the cultural interactions of folk dances of the Black Sea Region by conducting literature reviews in the field of history and cultural structures of the Turks throughout the Black Sea region sheds light on the study of oral history. In addition, oral history about Turkish communities and culture will be examined, and the historical development and interaction of folk dances in the Black Sea Region today will be examined. However, the differences and similarities between regional cultures and local culture will be recorded by reshaping oral cultural history. Cultural factors in the transmission of folk dance traditions, which are oral and physical activities, will be discussed in terms of oral history and cultural history.

Keywords: Folklore, Eastern Black Sea, Culture, Folk Dances, Oral History

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

KADİM TARİHTEN GÜNÜMÜZE KARADENİZ KÜLTÜRÜNE YERLEŞEN TÜRK HALK OYUNLARI

ÖZET

Bilinen en eski tarihten buyana, devlet kurmayı başarmış tüm Türk unsurları tarafından folklorun en önemli kadrolarından olan halk oyunlarının oluşturulması, günümüze kadar kuşaklar boyunca aktarımı Türkmen unsurlarınca olmuştur. Türk unsurlarının sözlü geleneği içerisinde olan ve Orta Asya'dan Anadolu'ya, Karadeniz'e uzanan halk oyunları, kültürel etkileşimlerin en önemli odaklarından biridir. Karanlık ve ilkel dediğimiz sözlü dönem, zaman ve mekân ilişkisi içinde kulaktan kulağa öznel bir aktarımla günümüze kadar gelen geleneksel oyunlarımız, Karadeniz Bölgesi kültür yapısına oldukça önemli ışık tutmuştur. Bu çalışmamızda halk oyunlarının Karadeniz Bölgesi tarihini, yazılı tarih anlatısının ötesindeki sözlü anlatım detaylarıyla anlatmak amaçlanmaktadır. Bilinen en eski tarihten buyana Karadeniz'de varlık gösteren Türk unsurlarının folklorik ve kültürel birikimlerini oluşturan sözlü tarih çalışmasına yer verilmektedir. Halk oyunları uygulamalarında görülen bilimsel çalışmaların azlığı ve yazınsal eksiklikler, Türk halk kültürünün fiziksel ve sözlü bir geleneği olan geleneksel oyunlar tarihi hakkında yetersiz yazılı kaynaklar bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir. Karadeniz genelinde Türklerin tarih ve kültürel yapıları alanında literatür taramaları yapılarak Karadeniz Bölgesine ait halk oyunlarının kültürel etkileşimlerini tespit etmek, sözlü tarih çalışmasına ışık tutmaktadır. Ayrıca Türk toplulukları ve kültürü hakkında sözlü tarih incelenerek, günümüzde Karadeniz Bölgesi halk oyunlarının tarihi gelişimi, etkileşimi incelenecektir. Bununla birlikte, bölgesel kültürler ile yerel kültür arasındaki farklılıklar ve benzerlikler sözlü kültürel tarihin yeniden biçimlenerek kayıt altına alınacaktır. Sözlü ve bedensel faaliyet olan halk oyunları geleneklerinin aktarımında kültürel etkenler sözlü tarih ve kültürel tarih açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Doğu Karadeniz, Kültür, Halk Oyunları, Sözlü Tarih

GİRİŞ

Toplum olabilmeyi başarmış insanları bir arada tutabilen ve sosyalleşmesini sağlayan olgular kendi aralarında kurdukları sözlü iletişim yoluyla olmaktadır. Bu sözsüz iletişimi çeşitli duyu organlar yoluyla kuran insanlar, motorik yani "ince ve kaba" motor hareketleriyle birlikte, bedensel hareketler yoluyla da sözsüz iletişim yöntemi kurarak birçok yoldan iletişim kurmuşlardır.

Sözlü kültür ortamı yazının icadından önce arşivlenemeyen tüm bilgileri içermektedir. Kültür ortamları iki ayrı davranış yoluyla günümüze kadar aktarılmıştır. Yazılı yani aydınlık dediğimiz dönem ki, tüm bilgilerin aynı özelliklerle kalması ve günümüze taşınması olarak bilinmektedir. Bir diğeri de özellik de, insanların davranış ve hareket yoluyla sese, söze ve ayrıca yüz yüze kurdukları iletişim ortamına sözlü kültür ortamı denildiği bilinmektedir. Aslında sözlü kültürün aktarımında hafızanın önemi kaçınılmazdır. Hafıza, insanlar tarafından üretilen duygu, davranış ve düşünce yoluyla aktarılan ve unutulmayan sözlü bilgi yoludur. Kültür aktarım ortamı da iki yolla günümüze kadar sosyalleşmiş toplumlar tarafından taşınmıştır. Sözlü kültürün, yazılı kültür içinde tespit edilmiş metinlerden mahrum olması

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

nedeniyle oluşturulan duygu ve düşünceleri akılda tutabilmek ve tekrar denetleyebilmek için o bilgileri oluşturanın elinde bizzat kendi hafızasından başka bir şey olmamasıdır (Çobanoğlu, 2001: 37).

Kadim yıllardan günümüze Türk kültürü, iki yolla gelmeyi başarmıştır. Yazılı belgelere dayalı kültürel özelliklerin korunması ve günümüze aktarılması daha kolay olmuşken, hafıza bilgilerine dayalı sözlü kültürün aktarımı güçlü sosyalleşme ve bu sosyalleşmenin devamlılığı ile mümkündür. Türk kültüründe sözlü kültürün, egemen olduğu Türk toplumların en önemli özelliği yaşamda belgelerin olmamasıdır. Böyle bir ortamda insanlar sadece anımsadıklarını bilir ve anımsamak için kendilerine yardımcı olacak, folklorik bazı formüllere başvururlar. Bu nedenle sözlü kültürde toplumsal hafıza çok önemli bir yer tutmaktadır. Hafızadaki aktarımlar, gözlem yoluyla taklit edilmesi, kulaktan kulağa aktarılması ve zaman ve mekân yoluyla aktarılmaktadır (Süllü, 2018: 122). Bir başka deyişle sözlü kültür, insanın dünyaya gelişiyle başlayıp, yaşamıyla devam edip, ölümüne kadar devam eden sürecin içinde; öğrenilen ve öğretilen bilgilerin, hafıza yoluyla aktarılan kuşaklar arası taşınabilen unsurların tamamını kapsamaktadır. Bu bağlamda halk oyunları ya da seyirlik oyunlar da sözlü kültür içinde değerlendirilebilir. Müzik olsa da olmasa da halk oyuncusunun oynadığı oyun figürleri sözsüzdür (Gezer, 2001: 958).

SÖZLÜ KÜLTÜR UNSURU HALK OYUNLARI

Sözlü kültürün temsilcilerinden olan halk oyunları aktarımı toplumsal hafızanın devamlılığı ile mümkündür. Ait olduğu toplumun sosyal ve kültürel hayatını kültürel zenginliğini ve bilgi birikimini yansıtmakta en önemli araçlardan birisi olarak karşımıza halk oyunları yaratıları çıkmaktadır. Oyun kelimesinin sosyolojik anlamına bakıldığında din ve büyü gibi ritüel özellikler taşıdığını, terim olarak bakıldığında da Türkçe bir kelime olduğunu ve kullanımının çok eski zamanlara dayandığını görmekteyiz (Bali, 2017: 19). Oyun fiziksel ve zihinsel sanatların atası olarak bilinir. Ayrıca oyun, insanlarca geliştirilen bir zekâ faaliyeti olarak kaynaklarda ifade edilse de bedensel hareketlerle çeşitli figürler kurarak ritmik hareketlerle halk oyunları oluşturma olarak kurgulanabilir. Halk oyunları folklorun kadrolarından biri olup, oyun kavramı içerisinde yer alan bir bölümdür. Halk oyunlarının oyun icrası, oyun oynama esnasındaki hareketler ve icra edildiği mekânlar ve bu durumla ilişkili hikâyelerden kaynaklanmakla birlikte bunların koreografi özellikleri vardır. Türk toplumları göçerlik sırasında bu özellikleri gittikleri bölgelere taşımıştır (Genç, 2021: 237). Doğu Karadeniz Bölgesine kadim tarihten buyana birçok Türk unsurları yerleştiği bilinmektedir. Bu Türk unsurları yaşadıkları bu bölgelerde önemli kültür izleri bırakmışlardır. Karadeniz kıyılarında var olan ve günümüzde de görülen folklorik faaliyetlerin yapıları incelendiğinde bu izlere rastlamak mümkün olacaktır.

Anadolu'da ki Türk varlığının başlangıcı olarak ele alınan 1071 Malazgirt Savaşı'ndan çok daha eski dönemlere dayandığı bilinmektedir. Milat öncesi Anadolu'ya özellikle Karadeniz Bölgelerine yerleşen birçok Türk unsuruna rastlamak mümkündür. Karadeniz kıyılarına kültürel anlamda büyük izler bırakan Kıpçak ve Çepni Türklerinin varlığından bahsetmek yerinde olacaktır. Kıpçaklar, Hazarın Kuzeyini kullanarak Kafkaslar üzerinden Gürcistan'ı kullanarak Karadeniz'de doğudan batıya bir yayılı sergilerken, Çepniler, Horasan üzerinden Anadolu'ya gelerek Samsun ve Ordu üzerinden batıdan doğuya doğru bir yayılım göstermişlerdir. (Yılmaz, 2018:125).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Kıpçaklar, milattan çok önceki zamanlardan beri Doğu Karadeniz bölgesini bilmektedir. Kıpçak Türklerinin Türkistan'daki tarihlerinin karanlıkta kaldığı dönemlerden bu yana, M.Ö. IV. yüzyılda Karadeniz'in doğu bölgelerinde var oldukları Gürcü kaynakları tarafından kayıt altına alınmıştır. Makedonyalı İskender'in orduları milat öncesi 336'da Kafkasları ele geçirmek üzere bölgeye geldiğinde, Çoruh nehrinden Tiflis'e kadar olan yerde oldukça kalabalık bir nüfusa sahip Kıpçaklarla karşılaşacaklardır. Türk tarihinin ve Gürcü tarihinin bir bölümünü aydınlığa kavuşturan sözlü Gürcü kaynağına bakılırsa Helenler, bir yıl süren mücadeleden sonra ancak Kıpçakları mağlup ederek yollarına devam söylenmektedir (Tellioglu, 2015: 60). Kıpçakların Anadolu'ya Hazar'ın Kuzeyinden Gürcistan üzerinden geldiği bilinmektedir. Kıpçakların Türkistan'dan Anadolu'ya taşıdığı kültür özelliklerinden biride halen Karadeniz'de halk oyunlarının bir türü olan horonlarını kültürel ayak izinde görülmektedir. Bu oyunların figür yapılarına bakıldığında 10 birim zamanı ve buna bağlı olarak müzikal yapılarında da 7 zamanı görülecektir. Sözlü kültürün içinde yer alan bu oyun özelliği düzensiz oyunlar grubunda değerlendirilecektir. Yine Karadeniz'de önemli kültürel varlık gösteren Türk unsurlarında bir de Çepnilerdir.

Çepniler, Anadolu'ya Hazar'ın Güneyini takip ederek İran bölgesinden Horasan üzerinden Erzincan ovalarına kadar gelmiş ve daha sonra burada iki ayrı kola ayrılmıştır. Bunların bir kolu İç Anadolu üzerinden Halep'e kadar yayılmış göstermiş, diğer bir kolu ise Doğu Karadeniz'in arka yamaçları olan güney bölgelerine yerleşmişler ve buralardan da ilerleyerek Karadeniz kıyılarına bir yayılma süreci göstermişlerdir (Ak, 2017: 380). Çepni kültürü, Kıpçak Türkleri gibi Karadeniz folklor yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Horon ve karşılama oyunlarında görülen figür yapılarında Kıpçak unsurlarının etkisi olduğu gibi Çepnilerin' de önemli etkileri vardır.

Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Türk unsurları buldukları bölgelerin sözlü kültür unsurlarını toplumsal hafızasında tutarak, göçerlik sırasında geçtikleri gölgelerdeki sözlü kültürel özelliklerini de harmanlayarak gelecek kuşaklara aktarmayı bilmişlerdir. Bu sözlü bilgiler kişilerin gönül dünyasını süsleyerek ait olduğu toplum içinde anonimleşmiştir. Türk'ün müzikal yapısı içinde bulunan ve Türk'e ait ritmik zamanlar, halk oyunları yapısını ve türkülerini betimlemekte önemli roller oynamıştır. Bu ritim yapılarından biri ve en önemlisi olan birleşik usul kalıbı da 5 zamanlı usullerdir. Göçler yoluyla bu usullerin önüne ya da sonuna farklı usullerin eklenmesi kaçınılmaz olmuştur. Anadolu'ya güneyden gelen Türk unsurları karşılaşmış oldukları diğer unsurlardan ritmik usuller almakta ve bu usulleri 5 zamanın sonuna ekleyerek yeni ritmik usuller oluşturmaktadırlar. Anadolu'ya Kuzeyden gelen Türk unsurları da karşılaşmış oldukları diğer unsurlardan tıpkı güneyden gelenler gibi ritmik usuller almışlardır. Ayrıca bu usuller, yapıları gereği 5 zamanlı usullerin önüne eklenerek farklı ritmik zamanlar elde edeceklerdir. Kültür ayak izine bakıldığında iki koldan gelen Türk unsurları 5 zamanlı ritmik kalıpları bırakmamış, onları çeşitli ritmik bağlantılarla farklı şekillerde yaşatmışlardır. Karadeniz kültüründe olan horonların ritimleri 7 zamanlıdır. Aslında Türk aksağı da denilen 5 zamanlı usulün önüne 2 zamanlı ana usul eklenmesiyle horon usulleri oluşturulmuştur.

KARADENİZ'E UZANAN HALK OYUNLARININ KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLERİ

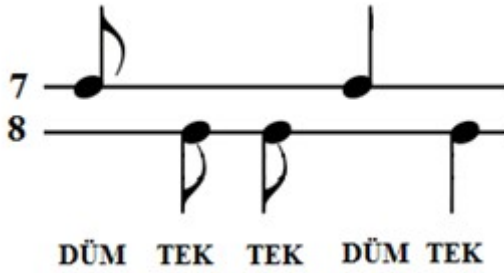
Türk halk oyunlarının en belirgin özelliği, kadim kültürü olan yaşayan bir topluma ait olmasıdır. Bu nedenle halk oyunlarının figüratif yapısını oluşturan ve belirleyici ritmik melodilerin ya da adım cümlelerinin hareket serileri, özgün ve karakteristik özelliklere bağlı olması, estetik görünümüleriyle ait olduğu toplumun genelinin ortak kabulüne dayanıyor

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

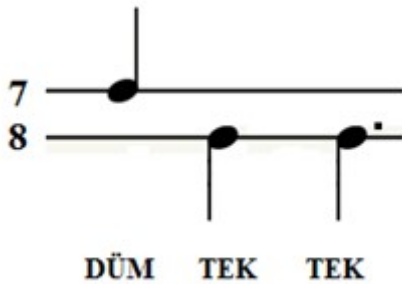
olması beklenir. Halk oyunlarının figüratif yapıları ile müzikal ritmik yapıları, göze ve kulağa hitap ederek toplumun vurgulayıcı kültür yapısını da beraberinde getirir. Bu nedenle halk oyunları ait olduğu toplumda görsel ve estetik anlamda sahne sanatı olarak kabul görür, müzikal ve ritmik hareketlerle oluşan bir sanat olarak adlandırılır (Erdem, Pulur, 2002: 225). Karadeniz’de hüküm sürmüş Türk topluluklarında da tarihsel süreç içerisinde biriktirerek getirmiş olduğu ritmik çeşitlilikler halk oyunlarını zenginleştirmiştir. Güneyden gelen Türk unsurları oyunlarda ve türkü geleneklerinde kullandıkları ritmik hareketleri almış oldukları bölgelerle isimlendirirler. Doğu ve Hint müziklerinden etkilenerek oluşturdukları ritmik hareketlere de devr-i hindi demeleri bu yüzdendir. Kültürel anlamda Devr-i; devir eden anlamını taşımakta, Hindi de; Hint kültüründen etkilenmek anlamında kullanılır. Bir başka deyişle “Hint kültüründen devreden” anlamına gelmektedir. Devr-i turanda aynı anlamla Türk kültüründen devreden anlamını taşımaktadır. Aslında birbirlerinin tersi olan bu usuller, Türk göçerlerinin Orta Asya’dan Anadolu’ya geliş yönleriyle alakalıdır.

Devr-i hindi 7 zamanlı olup, 7/8 ve 7/4’lük iki çeşit mertebelere sahiptir. Devr-i hindi köçekçe, türkü, şarkı ve saz semâilerinin dördüncü hanelerinde kullanılmıştır. Devr-i hindi aksak dediğimiz 3 zamana iki tane ikili ana usulün eklenmesi (3+2+2) ve ya şarkı geleneğinde bir semâi usulüne bir sofyan eklenmesiyle (3+4) oluşur.

Resim: 1 Devr-i Hindi

Türk’ü ilgilendiren ve Türklere ait olduğu bilinen devr-i turan usulü de devr-i hindi usulü gibi 7 zamanlıdır. Mandıra olarak da bilinen bu usul, iki tane ikili ana usule aksak dediğimiz 3 zamanlı usulün eklenmesiyle (2+2+3) ya da şarkı geleneğinde bir sofyan usulüne bir semâi usulünün eklenmesi suretiyle (4+3) oluşmaktadır. Buna bağlı olarak devr-i turan yürük (canlı, oynak, hızlı) bir usul olduğu için hareket bakımından 7/16’lık gidişe daha yakındır. Bu usul, Türk halk müziklerinde bileşik usul kavramı içinde türkülerde ve horon diye adlandırdığımız kalıp içinde yer almaktadır.

Resim: 2 Devr-i Turan

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Türk sanat müziği içinde saz semaillerinin dördüncü hanelerinde kullanıldığına sıklıkla rastlanılan devr-i turan usulü, Türk halk müziği dairesi içinde oyun havası, köçekçe ve türkülerde kullanıldığı görülmektedir. Sözlü gelenek kavramı içinde gelişerek günümüzde de Türk müzik geleneği içinde bu iki usulde eserler icra edilmektedir.

Karadeniz Bölgesinde özellikle horonlarda kullanılan ritmik yapılar çoğunlukla birleşik usul kalıplarından 7 zamanlı kalıplarla adlandırılır. Bu özellik Türk unsurlarınca bölgeye kuzeyden taşınmış olup, müzikal ritmik yapılarıyla da devr-i turan kalıplarıyla sergilenmektedir.

SONUÇ

Karadeniz Bölgesinde oyun türlerinin oluşmasında arazini engebeli yapısı ve hırçın dalgalı denizin etken olmasının yanında, Türk unsurlarının Karadeniz'e yerleşerek kadim dönemden getirdiği kültürel etkileşimlerinde olduğu bilinmelidir. Karadeniz'i oluşturan çeşitli Türk boylarının etkisi, yöresel halkı sosyal ve çevre koşullarıyla uyumlu olarak yüzyıllar boyunca sürekli bir kültürel yaratı içinde oluşturduğu değerler tamamıyla halk oyunları ürünlerine yansır. Bu bağlamda Karadeniz'de her bölgenin eski Türk yapılarına özgü özellikler taşıyan özgün halk oyunları ritmik ürünleri vardır. Bundan dolayı bu ritmik çeşitlilik ürünleriyle o yörede yaşayan insanların folklorik değerleri arasında sağlam bir bağlantı kurulabilir. Karadeniz bölgesinde var olan halk oyunları ritmik yapıları iki usul karşılaştırmasında göstermiştir ki, Karadeniz'e her iki koldan gelen Türk topluluklarının kültürel birikimleri ve uygulamaları arasında farklılıkların bulunması, kültürel zenginliğin oluşmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Ak, M. (2017). Şebinkarahisar Ve Alucra Havalisinde Türk Sufi Geleneği, *Route Educational and Social Science Journal* Volume 4(7), December 2017

Bali, A. (2017). Halk Oyunları Üzerine Halkbilimsel Bir Araştırma: Mersin İli Silifke İlçesi Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (33), 78-91.

Çobanoğlu, Ö. (2001). Mitlerin Sözlü Kültür Ortamında Teşekkül Sürecinde Tematik Yapılanışları Ve Uygarlık Bakımından İşlevleri Üzerine Tespitler. *Folklor/Edebiyat*, 25, 33.

Erdem, Ş. Pulur, A. (2002). Doğu Karadeniz Bölgesinde Oynanan Horon Türü Oyunlar Üzerine Bir Araştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 223.

Genç, E. (2021). Barak Türkmenlerinde Halk Oyunları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (5), 235-259.

Gezer, S. Sözlü Tarih Yaklaşımının Folklor Çalışmaları İçin Önemi. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(2), 955-967.

Süllü, Z. (2018). Sözlü kültürden dijital kültüre iletişim ve iletişim araçlarının tarihsel kökenleri. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (1), 119-135.

Tellioglu, İ. (2015). Doğu Karadeniz Kıpçakları. *Karadeniz Araştırmaları*, (48), 59-78.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Yılmaz, O. (2018). Doğu Karadeniz Kemeçcilik Geleneğinde Yöresel Ekoller. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(24), 124-136.

Elektronik kaynak

Resim 1: <http://www.adanamusikidernege.com> Erişim tarihi: 29.04.2024

Resim 2: <http://www.adanamusikidernege.com> Erişim tarihi: 29.04.2024

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

KUSDOGAN CASTLE, AKSU VALLEY AND THE TURKS

Mehmet ÖZMENLİ

Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8616-0712

Gökhan HAMZAÇEBİ

Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-2380-0759

ABSTRACT

The first task of the historian is to determine the truth, and the second is to provide an understanding of the plot of events. In order to reach more efficient information, the so-called interdisciplinary working method has been a method that we know was also used by ancient thinkers and that they have recently turned to historians. In this context, when the historian works together with many fields such as excavation, inscriptions, astronomy, phenomenology, and art science, the possibility of reaching accurate information increases even more. Success in historical research is directly proportional to the number of written documents. However, when the written document was not enough, many subjects disappeared into the darkness of history. Giresun Region is one of the subjects that remain in the dark about how it was conquered after the 1071 Battle of Manzikert.

In Giresun, XIV. it is known that the Turkmens, who were engaged in intensive activities at the beginning of the century, landed in the coastal regions and formed military structures. After the victory of Manzikert in 1071, the Eastern Black Sea, like other regions of Anatolia, was subjected to Turkmen raids. XIII, where the Mongol invasion took place in Anatolia. however, we see that the Turkification process of the Eastern Black Sea continued with lands-nomadic Turkmen raids and migrations as the Seljuk's of Turkey lost power in the century.

Along with the fields of science mentioned above, especially by working with branches of science such as geography and art history, some existing works, when the periods, functions and locations of these works are taken into account, it becomes easier to elucidate some issues.

In the Black Sea Region, where settlements usually lie along stream valleys, they are the Harshit Stream, Yaglidere and Aksu Stream to the west of the Eastern Black Sea Mountains. Aksu Creek originates from the glacial lake Karagol located on the Karagol Mountains and empties into the sea in Giresun.

Kusdogan, which controls the valley where the Aksu stream is located, which is our study area, Andoz, which monitors the Yaglidere valley, and Bedrama castles, which control the Harshit valley, are thought to connect with each other through fire towers, which are estimated to be located between them when we make assessments with today's technology. Their dating mainly points to the Medieval period. The discussions of scientists on the

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

characteristics and name of the Kusdogan Castle in the Aksu Valley and the strategic importance of the castle will be emphasized.

Keywords: Kuşdoğan, Kuşluhan, Aksu Creek, Turkish Conquest

KUŞDOĞAN KALESİ, AKSU VADİSİ VE TÜRKLER

ÖZET

Tarihçinin birinci görevi, gerçeği belirlemek ikincisiyse olay örgüsünün anlaşılmasını sağlamaktır. Daha verimli bilgilere ulaşmak amacıyla disiplinlerarası denilen çalışma usulü eski çağ düşünürlerinde de olduğunu bildiğimiz ve son zamanlarda tarihçilerinde yöneldikleri bir yöntem olmuştur. Tarihçi bu bağlamda kazılabilm, yazıtbilm, parabilim, olaydizimbilm, sanatbilm gibi birçok alan ile birlikte çalışma yaptığı zaman doğru bilgiye ulaşmak olasılığı daha da artmaktadır. Tarih araştırmalarında başarı, yazılı belgelerin çokluğu ile doğru orantılıdır. Ancak yazılı belge yeterli olmayınca pek çok konu tarihin karanlıklarında yok olup gitmiştir. Giresun Yöresi, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra nasıl fethedildiği karanlıkta kalan konulardan biridir.

Giresun'da XIV. yüzyıl başlarında yoğun faaliyette bulunan Türkmenlerin sahil bölgelerine inerek askeri yapılanmalar oluşturdukları bilinmektedir.1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Doğu Karadeniz de akın akın Türkmen akınlarına maruz kalmıştır. Anadolu'da Moğol istilasının yaşandığı XIII. yüzyılda ise Türkiye Selçuklularının güç kaybetmesi ile Doğu Karadeniz'in Türkleşme sürecinin konar-göçer Türkmen akınları ve göçleriyle devam ettiğini görmekteyiz.

Yukarıda belirttiğimiz bilim alanları ile beraber özellikle coğrafya ve sanat tarihi gibi bilim dalları ile çalışmak suretiyle var olan bazı eserler, bu eserlerin yapılış dönemleri, işlevleri ve konuları dikkate alındığında bazı konuların aydınlatılması kolaylaşmaktadır.

Genellikle yerleşimlerin akarsu vadileri boyunca uzandığı Karadeniz Bölgesi'nde Doğu Karadeniz Dağlarının batısındaki Harşit Çayı, Yağlıdere ve Aksu Deresi'dir. Aksu Deresi, Karagöl Dağları üzerinde bulunan buzul gölü Karagöl'den doğup, Giresun'da denize dökülmektedir.

Çalışma alanımız olan Aksu deresinin bulunduğu vadiyi kontrol eden Kuşdoğan, Yağlıdere vadisini gözlem altında bulunduran Andoz ve Harşit vadisini kontrol eden Bedrama kaleleri bugünün teknolojisi ile değerlendirmeler yaptığımızda birbirleri ile aralarda bulunduğu tahmin edilen ateş kuleleri aracılığıyla bağlantı kurdukları düşünülmektedir. Tarihlendirmeleri ağırlıklı olarak Ortaçağ dönemini işaret etmektedir. Aksu Vadisindeki Kuşdoğan Kalesinin özellikleri ve ismi üzerindeki bilim adamlarının tartışmaları ve kalenin stratejik önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuşdoğan, Kuşluhan, Aksu Deresi, Türk Fethi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Giriş

Giresun İli tarihi Türk yerleşmelerine baktığımızda, Şebinkarahisar-Alucra bağlantılı Buluncak'a ve Piraziz'e kadar uzanan yerleşmeler, yine aynı bağlantılı Dereli-Duroğlu-Giresun ve Dereli-Duroğlu-Keşap, aynı bağlantılı Yağlıdere-Espiye yerleşmeleri bulunmaktadır. Diğer önemli vadi yerleşmeleri Harşit vadisi Torul-Kürtün-Doğankent-Tirebolu yerleşmeleridir.

Şebinkarahisar ve Alucra merkezli sahile doğru yerleşmelerle ilgili özellikle tahrir defterleri ve vakıf defterlerinin bize sunduğu bilgiler doğrultusunda zaviye yerleşmeleri olduğu görülmektedir. Honigman, eserinde Şebinkarahisar için Bizans dönemindeki tabirin kleisura (dağ geçit bölgesi) olduğunu belirtmektedir (Honigman, 1970: 40)

Eski çağlardan günümüze insanoğlu tarafından kendini başka kavimlerden ve vahşi hayvanlardan korumak amacı ile inşa edilen belli başlı savunma binaları ve iletişim-gözetleme kurmak amacı ile oluşturulmuş yapılarda bulunmaktadır. Çalışma konumuz Arapça kule (burç-Hisar), Türkçe korugan olarak belirtebileceğimiz gözetleme amaçlı yapılmış yapılardan Kuşdoğan olacaktır. Bu hisarın dışında dereler boyunca varlığını bildiğimiz ve kıyılarda kale kent diyebileceğimiz önemli yapılarda bulunmaktadır.

Kale ve Hisarlar

Kıyı şeridindeki kalelerin özelliğini belirtmeden önce "kale" kelimesi hakkında birkaç tümce kullanmak gerekmektedir. Türkçede en büyük savunma yapısı anlamında en yaygın olarak kullanılan kelime "kale" olmuştur. "Tarih boyunca kaleler, genellikle şehirlerin etrafı, yol kavşağı, önemli yere giden ana yol, geçit yeri, dağlar arasındaki boğaz, denize uzanan burun, kıyıda az uzaktaki adalar, köprübaşları, denizlerin boğazları gibi stratejik yerlerde, arazinin tabii özelliklerinden de yararlanılarak inşa edilmiştir." (Boran, 2002: 878). Bu tanıma göre Giresun ilindeki kale özelliği taşıyan yapılara kısaca değinmek gerekecektir.

Giresun Kalesi; günümüzde büyük oranda tahrip olmakla birlikte iç ve dış kale olarak iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. İç kale bölümünde saray kalıntıları kutsal alanlar, çeşitli amaçlarla kullanıldığı düşünülen kaya olukları ve su sarnıcı görülmektedir. Kale mimari olarak MÖ II. yüzyıl Pontos özellikleri taşımakla birlikte ana kaya oyularak oluşturulmuş sur duvarlarının bir kısmında Helen ve Roma izleri görülebilmektedir. Kalenin ilk kez Pontos kralı I. Pharnakes döneminde inşa edildiği kabul edilmektedir. Bu bilgi bize kıyı şeridinde ve onlarla bağlantısı olabileceğini düşündüğümüz hisarlar bulunmaktadır. Karadeniz kıyı şeridince bunların varlıkları günümüzde tahrip olmuşlarsa da halen ayakta olanlar vardır. Bildiri ölçütlerinde bahsedeceğimiz Kuşdoğan hisarına geçmeden önce Harşit deresinin ucunda bulunan Tirebolu Kalesi be hisar olarak ta iç kesimde ve derenin yakınında Bedrama'dan bahsetmek gerekmektedir.

Bedrama Kalesi: Orta Çağ özelliği taşımaktadır. Ortaçağın hangi dönemine ait olduğu belli değildir. Kale; bulunduğu konum itibarıyla hem tarihi kara yolunu hem Harşit Çayı'nı hem de zengin maden ocaklarına giden güzergâhı kontrol altında tutan önemli bir kaledir. Kalenin inşa edilmiş olduğu bu sarp kayalık adeta kaleye sur duvarı vazifesi görmektedir. Kale büyük oranda tahribata uğradığından dolayı orijinal giriş kapısı tespit edilememektedir.

Tirebolu Kalesi: Saint Jean Kalesi olarak da bilinen kale XIII. yüzyılda geç Bizans Dönemi kalelerinden olduğu belirtilmektedir. Ancak kıyıların Antik Çağdan itibaren kullanıldığı düşünülür ise bu kalenin yeniden tarihlendirilmesi kanaatini taşımaktayız. Gerekçemizde kadim bir yerleşim yeri olan ve sahil boyunca ulaşımın pek olmadığı çağlarda deniz ya da dere boylarının kavuşum yerlerinde bir kalenin olması gerekliliğidir.

Andoz Kalesi: Espiye ilçesinin 15 km batısında yer alan Arı- durak Köyü'nün kuzeyindedir. Yağlıdere'nin hemen batısında yer alan 50x12 m boyutlarındaki kale, bölgeye ve denize

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

hakim bir tepe üzerine inşa edilmiştir. 120-150 cm arasında değişen sur duvarlarına sahip olan kale 5 adet burç ile güçlendirilmiştir. Kaynaklarda kale MÖ 1300'lere tarihlendirilmektedir. Ancak bunu destekleyebilecek herhangi bir mimari veya arkeolojik buluntuya rastlanılmamıştır. Verilen bu tarihlerin birbirinden çok uzak olması yani antik çağ ve ortaçağın neredeyse sonlarının olması burada antik dönemden itibaren kalenin varlığının göstergesidir. Sadece yıkılmalar ve tahribatlar ile yeniden yapılmalar söz konusu olabilir. Bundan dolayı yeniden inceleme gerektiren konulardır.

Kuşdoğan İsmi ve Tarihlendirilmesi

Ad ve adlandırma ile ilgilenen bilim dalının genel adı adbilimdir. Adbilim kısa tanımıyla; nesnelere ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilim dalıdır. (Sakaoğlu, 2001: 9). “İnsanlar hem kendi adlarının hem de yer adlarının ne zaman ve nasıl meydana geldiğini, manasının ne olduğunu merak ederek, önce kendi adını, daha sonra da yaşadığı bölgedeki coğrafi adları bu manada hep sorgulamıştır.” (Şenel, 2013: 39). İnsanlar tarafından bu denli önemli olan kişi adları ve yer adları adbilimin içinde yer alan türlerdir.

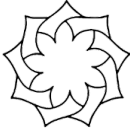
Adbilimin en önemli alt dalı olan yer adı bilimi veya yer adbilimi olarak bilinen yer adları, bir yerin günümüze ve geçmişe ait bazı coğrafi özelliklerini ortaya koyan en önemli unsurlardan birisidir. Yer adı bilimi Türkçe Sözlük'te: “Yer adlarını inceleme konusu edinen dil bilimi dalı, toponimi” (TS: 2578) şeklinde tanımlanmaktadır. Yer adı bilimi, Fransızca toponymie kökeninden gelmektedir. “Yunanca ‘topos’ (yer) ve ‘onoma’ ya da ‘onima’ (ad) kelimelerinden ortaya çıkan toponimi (İsayev, 1977: 13) ilminin araştırma konusu ve malzemesi toponimler; yani yer adlarıdır” (Şahin, 2007: 13). Yer adları, ilgili olduğu milletin dilinden, tarihinden ve kültüründen izler taşırlar. Bu nedenle yer adı bilimi kapsamında yapılan veya yapılacak olan çalışmaların değeri büyüktür. (Bulut-Albayrak-Oral-Bıçakçı, 2018: 1069).

Çalışmamızda asıl konu olan Kuşdoğan hisarında tarihlendirilmesi belirsiz olmakla beraber ismi ve bu ismin nereden geldiği konusunda Panaretos'un Grekçe yazımını dikkate alan bilim adamları buranın komutanının ismini Kuşdoğan olarak değerlendirmişlerdir. Hisarın fazla bir kalıntısı bulunmamakla beraber yeniden incelenmesi çevresindeki bitki örtüsünün temizlenmesi ile bazı bilgilere ihtimal dâhilinde ulaşmak söz konusu olabilir.

Kuşdoğan Kalesi: Panaretos (1320-1390?) kısa kroniğinde 1301 yılı olaylarını anlatırken, Eylül ayında imparator II. Aleksios'un (1297-1330) Giresun'a gelip burada bulunan Türk beyi “Koustouganis”i (Κουστουγάνης) ele geçirdiğinden ve birçok Türk'ü katlettiğinden bahsetmektedir. Bu bilgi söz konusu kroniği okuyanlar ve tetkik edenler tarafından kullanıldığında, burada Grek alfabesiyle verilen ismin nasıl okunacağı konusu önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. İlk “Trabzon Rum İmparatorluğu tarihini” 1827'de yayımlayan Fallmerayer (1790-1861), II. Alexios'un Giresun'a kadar uzanan Türklere karşı mücadele verdiğini ve onları geriye püskürttüğünü yazmaktadır. Dipnot bilgisinde Panaretos'un metninin ilgili kısmının Grekçe orijinalini Latinceye aktarılmış haliyle vermiş ve burada mağlup edilen beyin adını “Kusuganın” şeklinde belirtmiştir (Fallmerayer, 2011: 151, dn: 262).

Ondan uzun yıllar sonra yine Trabzon tarihinin Komnenoslar dönemini inceleyen W. Miller, 1926'da yayımlanan kitabında ilgili bahiste yenilgiye uğratılan Türk beyinin adını “Koustaga” şeklinde kaydetmiştir (Miller, 2007: 21-22).

Panaretos'un kroniğini Rusçaya çevirerek 1905'te yayımlayan A. S. Hahonov ise ilgili metindeki Grekçe kelimeyi “Koustougan” şeklinde verir, tercüme yapan E. Uzun adı “Kustugan” şeklinde çevirir (Hahanov, 2004: 66).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Bryer, Panaretos'un kroniğindeki Türklerle ilgili bilgilerin İngilizce çevirisini verirken bu adın "Koustouganis" şeklinde Latinize edilebilecek Grekçe aslımı (Κουστουγάνης) kopyalar, alttaki dipnotunda bu Grekçe Türk adının "Küçükağa" şeklinde olması gerektiği fikrini ileri sürer (Bryer, 1975: 143). F. Sümer de soru işaretli olarak Küçük Ağa adını kabul eder (Sümer, 1992: 13). E. Zachariadou ise adın Küç-Doğan şeklinde okunması gerektiğini yazar (Zacharidou, 1985: 343). R. Shukurov/Şükürov, 2006'da çıkan yazısında, Giresun'da mağlubiyete uğratılan Türkmen beyinin adını muhtemelen "güçlü doğan" anlamına gelen Türkçe Güç Doğan'dan geldiğini beyan eder (Shukurov, 2006: 35). Brendemoen'in ise Oğuz Doğan (yani Oğuz'dan doğan anlamı) diye belirtir (Brendemon, 2002: 287, not 511). Emecen ve onun devamındaki yazarlar Emecen'in okuyuşunu dikkate alarak "Kuşdoğan" ismini benimserler. Emecen'n hem Grekçe yazılışı dikkate alarak hemde Giresun'da Dereli'de bulunan "Kuşdoğan köyü ve kalesi" ile yine Bulancak'taki Kuşdoğan adlı köylerin varlığını delil olarak belirtmektedir (Emecen, 1996: 79).

Kale bugünkü hali içler acısıdır. Pek bir şey kalmamış demek abartı olmayacaktır. Dört gözetleme kulesinin birbiriyle bağlantısını sağlayan duvarların genişliği 140-160 cm genişliğindedir. Kalenin iç kısmında duvarlara rastlanmaktadır. Bu duvarların genişliği ise 110-115cm genişliğindedir. Defineciler tarafından sürekli kaçak kazılar gerçekleştirilmiştir.

Kalenin kuruluşu ile ilgili bilgi eksikliklerinin kanaatimizce nedenlerinden birinin kaçak kazılar ile tahrip edilen surlar ve iç mekânda bulunan duvarların tahrip edilmiş olmasıdır. Olabilecek bir işaret veya yazı böylece ortadan kalkmıştır.

Kuşdoğan Bey'in 1290'lı yıllarda Giresun'a kadar uzanan vadiler boyunca Komnenoslar'ın sınır hattında akın faaliyetlerini sürdüren Türkmen beyi olduğuna hiç şüphe bulunmaz. Bu durumda onun bağımsız mı yoksa bir merkezi devlete bağlı bir kumandan mı olduğu suali ortaya çıkar. Kanaatimiz Türklerin bağımsız olma duygularının hep aktif olduğu bağımlı olmama ihtimalini güçlendirmektedir.

Kuşdoğan Bey ile alakalı olarak ortada olan bilgi "Giresun'da" II. Alexios'un ordusu karşısında mağlubiyete uğrayıp yakalandığı ve bundan hareketle de bölgede tanınmış önemli bir Türkmen beyi olduğundan ibarettir. Çepni bölüklerinin yoğun olarak bulduklarını ve bunların zayıflayan İlhanlı vesayeti altındaki Şebinkarahisar ve Kelkit vadisindeki beylerle ile irtibatlı olabileceklerini düşündürür.

Kaleyi ele geçirip adını verdiği anlaşılan Kuşdoğan Bey burayı askeri bir üs haline koyup Giresun'a yönelik akın faaliyetlerini sürdürmüş olduğu varsayılmaktadır. 1301 tarihinde II. Alexios tarafından mağlubiyete uğratılmasına rağmen adının yer adlarıyla irtibatlı olarak yaşaması, bu kesimdeki önemli bir ordu lideri olduğu kesindir. Tahrir kayıtları, Giresun yakınında Batlama deresine kadar olan kesimde "bölük" tarzındaki askeri teşkilatlanmayı ve buradaki yer adlarının çoğunun da söz konusu askeri ünitenin başındaki beyin veya kumandanın adıyla anıldığını zaten göstermektedir (Emecen, 2018: 141). Kuşdoğan Bey'in akıbeti hususunda Panaretos "ele geçirildi" ifadesi dışında bir bilgi vermez. Şükürov da onun yakalandığını ve diğer Türklerin öldürüldüğünü bildirir (Şükürov, 2016: 8).

Sonuç

Bahsettiğimiz Kale ve kule ya da hisarlar doğal engellere rağmen aralarda bulunan ateş kuleleri aracı ile birbirleri ile bağlantı kurabilmekteydiler. Bu özellikleri dikkate alındığında bahsettiğimiz yapılar ve belki arazi çalışmaları ile bulunabilecek yeni yapılar ile tarihlendirmeler daha doğru olabilecek ve Giresun ili tarihi açısından önem arz edecektir. Ayrıca bu il genelinin antik dönemden ortaçağa doğru karanlık olan tarihi ortaya çıkarılabilecektir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Kaynakça

- Bryer, Anthony, (1975), “Greeks and Türkmens: The Pontic Exception”, *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX, 113-148.
- Boran, A. (2002). Türk sanatında kale mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi VII. Cilt. Yeni Türkiye Yayınları*. 878-892.
- Brendemoen, Bernt, (2002), *The Turkish Dialects of Trabzon. Their Phonology and Historical Development, I*, Wiesbaden.
- Bulut, S. – Albayrak, O. - Oral, M. – Bıçakcı, C., (2018), “Giresun İli Tirebolu İlçesi Meskûn Yer Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies Volume 13/28*.
- Emecen, Feridun, (1996), “Giresun”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. XIV*. 78-84.
- Emecen, Feridun, (2018), “ XIV. Asır Doğu Karadeniz Tarihinden Bir Safha: Hacıemiroğulları, Giresun Ve Kuşdoğan Bey İlişkisi Hakkında Neler Biliyoruz?”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Güz; (25)*: 133-144.
- Fallmerayer, Jakob Philipp, (2011), *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, trc. A.C. Eren, haz. C. Yavuz - İ. Hacıfettahoğlu, not. İ. Tellioglu, Ankara: TTK.
- Hahanov, A. (2004), *Panaret’in Trabzon Tarihi*, trc. E. Uzun, Trabzon: Eser Ofset.
- Honigman, Ernst. (1970). *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı. Çeviren Fikret Işıltan*. İstanbul.
- İsayev, D. (1977). *Cer-suu Atarının Sırı*. Frunze: Mektep.
- Miller, William, (2007), *.Son Trabzon İmparatorluğu*, trc. N. Süleymangil, İstanbul
- Sümer, Faruk, (1992), *Çepniler*, İstanbul.
- Shukurov, Rustam, (2006), “ Two Waves of Nomadic Migration in the Pontos The Thirteenth-Fourteenth Centuries”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S: 1, Trabzon*, 29-43.
- Şahin, İbrahim (2007). *Türkçe Yeradlarının Yapısı Üzerine*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 32, s. 1-14.
- Şenel, M. ve Yavuz, S. (2013). *Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü*. *Turkish Studies, Volume 8/8, Summer*, p. 2239-2254.
- Şükürov, Rüstem, (2016), *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu’nun Türkleşme Süreci*, İstanbul,
- TS: Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zachariadou, Elizabeth A., (1985), “Trebizond and Turks (1352-1402)”, *Romania and Turks, London* 333-358.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Ekler:

Fotoğraf 1: Giresun Kalesi (2013)

Fotoğraf 2-3-4-5: Andoz Kalesi (2013)

Fotoğraf 6-7-8-9: Tirebolu Kalesi (2013)

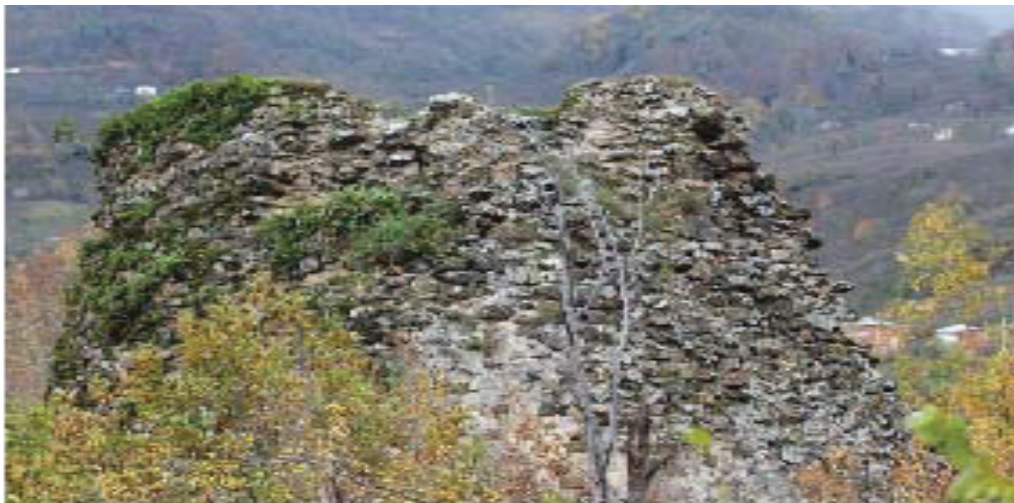
**IV. INTERNATIONAL
OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE**

Fotoğraf 10-11-12-13-14-15: Bedrama Hisarı 2013

Fotoğraf 16: Kuşdoğan (2013)

Fotoğraf 17: Kuşdoğan (2013)

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

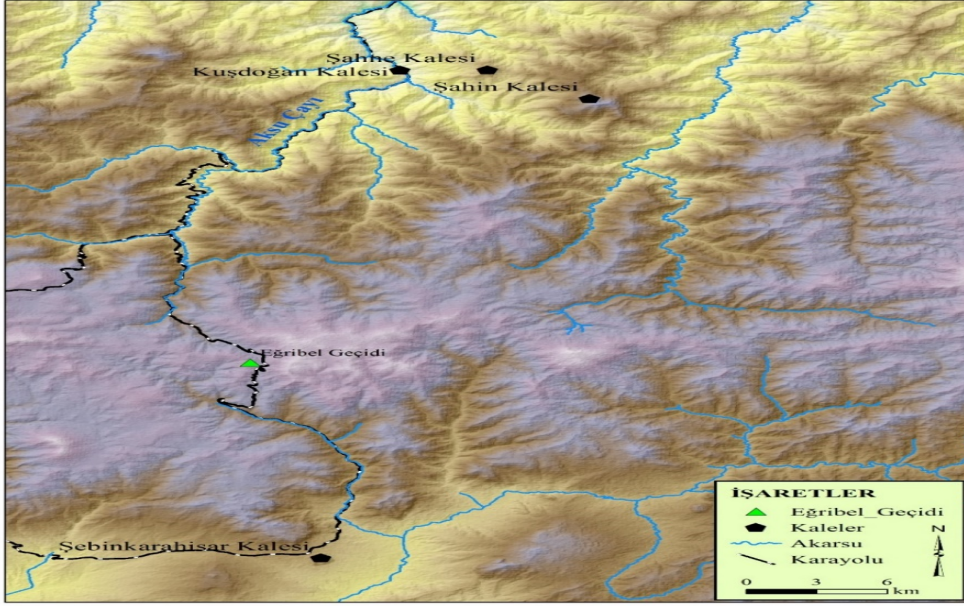
Fotoğraf 18: Kuşdoğan (Cüneyt Aktaş) 2024

Fotoğraf 19: Kuşdoğan (Cüneyt Aktaş) 2024

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Harita 1: Dr. Öğretim Üyesi Cüneyt Aktaş

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

APPLICATION PRACTICES OF SOCIAL ACTIVITIES IN MODERNIZING OTTOMAN SCHOOLS

Eralp Yaşar AZAP

Dr., T.R. Presidential State Archives Directorate (Türkiye)

ABSTRACT

With the westernization after the Tanzimat (reform), some changes started to appear in the social life of the Ottoman Empire. Some activities seen in Europe and being a reflection of social unity, found place in the Ottoman social life since *19th century's second half*. Concerts, theater, cinema screenings and lottery draws were among the activities popularized by İstanbul Levantines. It was observed that the activities in social life were also tried to be carried out in many schools after reformed in western style. Especially after the establishment of the Ministry of Education, these western-based activities began to be organized in all public and private schools with the opening of modern schools at the infants', primary, elementary, high, and sultanic levels. Most of the events contributed to the students' participation in social activities; besides, the events' income was also used to meet the schools' requirements. In one sense, this situation could also be a search for a solution to how these *wide-spreading* modern schools should be financially supported and how to provide resources for continuing their training and education. In this respect, the social events organized in schools were not only educational activities, but also a search for new funds for schools that the state could not fully support in terms of budget. In this study, the scope and content of visual and artistic activities that entered the Ottoman social life after the second half of the 19th century and how they were reflected and performed in public schools, and whether the desired goal was achieved, are tried to be examined by questioning what was actually aimed with western-based activities in modernizing Ottoman schools. This analysis will be made through Ottoman archive documents and relevant literature touching the subject.

Keywords: Ottoman Empire, School, Cinema, Theatre, Lottery

MODERNLEŞEN OSMANLI OKULLARINDAKİ SOSYAL ETKİNLİKLERİN UYGULAMA PRATİKLERİ

ÖZET

Tanzimat'tan sonra başlayan batılılaşmayla beraber Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatında da birtakım değişiklikler yaşanmaya başlamıştı. Avrupa'da görülen ve toplumsal birlikteliğin yansıması olan bazı etkinlikler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin içtimai hayatında da yer edinmişti. İstanbul Levantenlerinin yaygınlaştırdığı etkinlikler arasında konserler, tiyatro ve sinema gösterimleri ile piyango çekilişleri bulunmaktaydı. Sosyal hayatta gerçekleştirilen etkinliklerin, ıslah edilip batılı tarzda teşkil edilen birçok okulda da yapılmaya çalışıldığı görüldü. Özellikle Maarif Nezareti'nin teşkilinden sonra modern anlamda sıbyan, iptidai, rüşti, idadî ve sultani seviyesindeki okulların açılmasıyla beraber, batı kaynaklı bu etkinlikler resmî ve özel tüm okullarda düzenlenmeye başladı.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Düzenlenen etkinliklerin büyük bir kısmı, öğrencilerin sosyal aktivitelere katılmasına katkı sunmasının yanı sıra, yapılan etkinliklerden elde edilecek gelirler aynı zamanda okulların ihtiyaçlarını karşılamaya dönük de olmaktadır. Bahse konu durum bir açıdan, gittikçe yaygınlaşan modern okulların malî açıdan nasıl desteklenmesi ve eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edebilecek kaynaklarını ne şekilde temin etmesi gerektiğine bir çözüm arayışı da olabilir. Bu açıdan okullarda düzenlenen sosyal etkinlikler, eğitici bir faaliyet olmasının yanı sıra, devletin bütçe olarak tam destek veremediği okullarına yeni bir fon arayışıydı. Çalışmada, modernleşen Osmanlı okullarında batı kaynaklı etkinliklerle hedeflenen aslında ne olduğu sorusu ortaya atılarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toplumsal hayatına giren görsel ve sanatsal etkinliklerin devlet okullarına nasıl yansıyor icra edildiği, etkinliklerin kapsamı ve içeriği ile etkinliklerle amaçlanana ulaşma noktasında istenilen yere varılıp varılmadığı irdelenmeye çalışılmaktadır. Bu irdeleme, konuya temas eden Osmanlı arşiv belgelerinden ve ilgili literatürden istifade edilerek yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Okul, Sinema, Tiyatro, Piyango

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı ile toplumsal hayatın birçok noktasında değişimler yaşanmaya başladı. Bu değişimler, genel olarak batı kaynaklıydı. Alafranga olarak tabir edebileceğimiz toplumsal yaşam biçimindeki değişimlerle beraber Osmanlı toplumu, sosyal hayat içerisinde farklı eğlence ve etkinlik türleriyle karşılaşmaya başladı (Çelik, 2013, s. 209). Yaşanan değişimlerin, Osmanlı Müslüman-muhafazakâr kanadında sert bir geçişle olduğunu söylemek zorken seküler bir hayat tarzına sahip kitlelerin modernleşmenin getirdiği olgulara verdiği tepkiler ve adaptasyon süreci, nispeten daha hızlı ve yumuşak olacaktı. Osmanlı toplumunun üst tabakasını oluşturan kitlelerin konak ve köşklereki hayatı, alaturka yaşam biçiminin büyük oranda terkiyle beraber kitleleri alafranga yaşam biçiminin getirmiş olduğu öğelere de aşına kıldı. Konak ve köşklere düzenlenen partiler, müzikal etkinlikler ve ziyafetler gibi aktivitelerin yanı sıra, başkent İstanbul'da daimî sefarethanelerin açılmasıyla beraber bahse konu etkinliklere öykünme ve bu etkinlikleri icra etmenin bir kültür haline gelme süreci de başladı (Çelik, 2013, s. 212).

Payitahtta saray ve elçilikler arasında artan diyalogun neticesinde yapılan etkinliklerin de batı tarzına evrilme süreci XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştı. Elçiliklerde hususen balolar, ziyafetler ve konserlerin tertip edildiği bilinmekteydi ve bu durum zamanla saraya, oradan da toplumun diğer kesimlerine sirayet etmeye başladı (Eşgül, 2018, s. 7). Osmanlı toplumundaki bu değişim süreci, zamanla devlet teşkilatı içerisinde yer alan müesseselerin de gündemine girdi. Batı kaynaklı tiyatro, sinema, balo, piyango ve müsamere tarzındaki etkinliklerin eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde yer alması, bahse konu sürecin bir sonucu olarak görüldü. Lakin bu etkinlikler, zaman içerisinde asli vazifesini kaybederek müesseselerin gelir amaçlı düzenlediği etkinlikler haline almaya başladı. Çalışmamız, Osmanlı toplumunda XIX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren görülen sosyal etkinliklerin maarif sistemi içerisinde nasıl yer aldığı, bu etkinliklerin ne amaca hizmet ettiği ve devletin bu konuda aldığı tavra, birincil kaynaklarla bir çerçeve çizme amacıyla hazırlandı.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ETKİNLİKLER NELERDİ? HANGİ USULLERLE İCRA EDİLMEKTEYDİ?

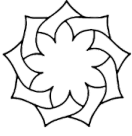
Maarif Nezaretinin teşkili ve akabinde 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile beraber Osmanlı coğrafyasında her kademedeki okulların yaygınlaştığı görülmüştü (Çiydem, 2022, s. 103). Bu durum, sadece devlet okulları özelinde değil, yabancıların, Müslümanların ve gayrimüslimlerin açtığı özel okullar bağlamında da aynıydı (Kurt, 2013, s. 87). İlgili nizamname, açılacak tüm okulları tek bir mevzuat bağlamında birleştirme amacıyla hazırlanmıştı (Somel, 2010, s. 118) ve idari olarak Nezaretin merkez ve taşra teşkilatı yapısında önemli yenilikler yaşanmıştı (Kodaman, 1988, s. 23; Tekeli ve İlkin, 1993, s. 67; Akyüz, 2012, s. 192; Sakaoğlu, 2003, s. 75). Modernize edilen eğitim sistemi ve işler bir teşkilat yapısıyla beraber Osmanlı maarifinde daha önce okullarda olmayan batı kaynaklı etkinlikler de baş göstermeye başladı. Okullarda düzenlenen bu etkinlikler; piyes, müsamere, sinema, tiyatro, konser ve piyango çekilişleri ağırlıklıydı. Osmanlı arşiv belgeleri, etkinliklerle ilk olarak amaçlanan bireyin gelişimine katkı amacı taşıdığı yönünde bir temayül gösterse de Sultan II. Abdülhamid ve sonrasındaki dönem için etkinliklerin büyük oranda okullara gelir getirecek bir yapıya büründüğünü söylemekteydi.

Osmanlı içtimai hayatına XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giren piyango çekilişleri, genel bir nizama ve kurala bağlanmıştı. Bu durum, Maarif Nezareti dahilinde bulunan okulları da kapsamaktaydı. Piyango çekilişi için usulü bildiren yazı, tamamen tüm teşkilatlara gönderilmiş ve uygulamanın belirtilen şekilde yapılması istenmişti. İlgili yazıya göre piyango çekilişleri;

“Dahiliye Nezaret-i Celilesinin 24 Kanun-ı Sani 1298 tarihli tahrirat-ı umumiyesiyle tamamen tebliğ olunan doksan sekiz tarihli Şura-yı Devlet kararı mucibince cemaat-i milliye ve müessesat-ı hayriye namına keşide olunacak piyankolardan elli bin kuruşa kadar olanların esbab-ı mucibe-i asliyesi tahkik edildikten sonra keşidesine vilayetler canibinden kemakan ruhsat verilmesi ve elli bin guruşdan fazla olarak ihdas olunacak bu kabil piyankolar için de usulen Bab-ı Aliden istidan-ı keyfiyet olunması nezaret-i müşarünileyhanın işarı üzerine Şura-yı Devlet Maliye ve Naif Dairesiyle heyet-i umumiyesince takarrür itmiş olduğu 22 Teşrin-i Evvel sene 329 tarihli ve 202 numaralı tezkere-i samiye-i sadaret-penahide emr ve tebliğ buyrulmuş olmağla idarenizce de ol vechle ifa-yı muamele olunması muktezidir efendim” içerikli yazıya uygun şekilde yapılacaktır (BOA, MF. İBT. 467/31; BOA, MF. İBT. 467/62).

Yazıya göre Osmanlı Devleti, çekilişlere bir meblağ sınırı getirmiş ve bunları izne tabi tutmuştu. Diğer yandan tüm etkinliklerin gelir getiren bir yanı olması hasebiyle Osmanlı Devleti, “Cem-i İnanat Nizamnamesi” adlı altında yayımladığı kanun çerçevesinde, tüm faaliyetleri ayrı olarak değerlendirmişti (BOA, MF. İMF. 234/115; BOA, MF. İBT. 412/53; BOA, MF. İMF. 231/18).

Yapılan tüm etkinlikler için öncesinde, silsilenin takip edilmesi suretiyle izin alınması gerekmekteydi (BOA, MF. ALY. 3/70; BOA, MF. İBT. 486/66; BOA, MF. İBT. 485/56; BOA, MF. İBT. 426/57). Zira okullarda yapılacak tüm etkinlikler gerek muhteva gerekse de şeklen denetlenmekteydi. Osmanlı Devleti, okullardaki etkinlikleri yer yer encümenleri yer yer de görevlendirdiği müfettişler kanalıyla inceliyordu (BOA, MF. İMF. 24/20; BOA, MF. MKT. 484/38; BOA, MF. MKT. 638/16). Etkinliklerde görev alacak kişiler ve etkinliklerin zamanlaması gibi hususlar da icra edilip edilmemesi noktasında izin bağlamında önem arz

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

etmekteydi. Örneğin Osmanlı Devleti, yapılacak sosyal etkinliklerin Ramazan ayı içerisinde olmasına taraftar değildi (BOA, MF. İMF. 21/38). Keza öğrencilerin etkinliklerde görev alıp almaması yahut ne gibi görevler alabilecekleri gibi konular da denetleme kapsamındaydı. Mesela Maarif Nezareti, öğrencilerin konserlerde çalgıcı olarak vazife almasına şiddetle karşıydı (BOA, MF. İMF. 25/5). Bu sebeple öğrencilerin, sahnede görev almaları istenmiyordu (BOA, MF. İMF. 54/68; BOA, MF. İMF. 55/43; BOA, İMF. 56/2; BOA, MF. İMF. 56/50). Yine okullarda icra edilecek tiyatro etkinliklerinde ahlaka mugayir hal ve hareketlerin olmamasına özen gösterilmesi istenmekteydi (BOA, MF. İBT. 29/29). Bu tarz temsile dayanan tiyatro ve sinema gibi etkinliklerde yine öğrencilerin aktif görev alması ve sahneye çıkması istenmiyor, yapılacak bu etkinliklerin bir gişesi olması için bilet basılması talep ediliyordu (BOA, MF. İMF. 483/55; BOA, MF. İMF. 490/7; BOA, MF. İMF. 479/68). Osmanlı Devleti, öğrencilerin oyunlarda aktif olarak yer almamasına gerekçe olarak, oyunların tam olarak eğitsel bir yapıda olmamasını gösteriyordu (BOA, MF. İMF. 68/69).

Belge 1: Üsküdar Mizan-ı Terakki Mektebinde Düzenlenecek Piyese Ait Bilet

(BOA, MF. İBT. 73/84)

GELİR KAPISI OLARAK ETKİNLİKLER

Eğitsel bir faaliyet olarak yapılmaya başlansa da sosyal etkinliklerin bir gelir kapısı olarak kullanılmaya başlaması, özellikle II. Abdülhamid ve sonraki dönemlerde görülecekti. Bu gelir kapısına kaynak teşkil eden en önemli faaliyetlerden bir tanesi ise konserlerdi (BOA, MF. ALY. 127/6). Konserler diğer sosyal etkinliklerle mukayese edildiği zaman temayüz eden en önemli husus, bazı okullar için öğrencilerin de bu etkinliklerde görev alabiliyor olmasaydı. Bu tarz okulların başında, sanatsal bir eğitim üzerine teşkil edilmiş, Darüelhan Mektebi vardı (BOA, MF. ALY. 137/171). Okullar, kendi rutinleri içerisinde konser etkinliklerini planlarken, kendi yararlarına olacak şekilde maddi kazanımlar da elde etmekteydi (BOA, MF. ALY. 688/60; BOA, MF. İBT. 721/68). Yapısal olarak eksiklikleri bulunan, Maarif Nezareti tarafından yeterli bütçe verilmeyen yahut bir doğal afet sonucu zarar gören okullar, konserleri sadece bu amaç için dahi düzenleyebilmekteydi. Hatta bu konserler, zaman zaman yurt

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

dışında yapılmakta ve gelirleri Maarif Nezareti hesabına gönderilerek ilgili okula aktarılmaktaydı (BOA, MF. İBT. 278/68). Burada dikkati çeken diğer bir konu, zaman içerisinde elde edilen gelirlerin, ihtiyacı olan devletin diğer kurumlarına da tahsis edilmeye başlanmasıydı. Bu konuda bilhassa Emniyet Sandığı, personel ve idari ihtiyaçları açısından ön plana çıkmaktaydı (BOA, MF. ALY. 5 / 113) ve etkinlikler bir açıdan amacından saparak kamu yararına teşmil edilmeye çalışılmaktaydı.

Tespitlerimiz doğrultusunda etkinlikler arasında maddi getirisi fazla olması hasebiyle en fazla icra edileni, piyango çekilişleriydi. Bu çekilişlerin doğrudan amacı, bugünkü anlamda kermes niteliği taşımasaydı (BOA, MF. İBT. 27/69). Özellikle okulların eşya ihtiyaçları, bu şekilde giderilmekteydi (BOA, MF. İMF 16/94). Maarif Nezareti Mal Sandığı kanalıyla alınan eşyaların, piyango çekilişi yapılmak suretiyle ödemesi gerçekleşmekteydi (BOA, MF. İBT. 48/108). Diğer yandan özellikle kız okullarında, öğrencilerin ürettiği ürünlerin de satışı piyango usulüyle yapılmakta ve okula ait ihtiyaçlar buradan elde edilecek gelirle temin edilmekteydi (BOA, MF. İBT. 53/5; BOA, MF. İBT. 28/117; BOA, MF. MKT. 480/47; BOA, MF. MKT. 773/56). İşin paraya taalluk eden bir boyutu olması dolayısıyla devlet, çeşitli komisyonlar vasıtasıyla bu etkinlikleri organize etmekteydi. Bu kurumların başında; Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi yer almaktaydı (BOA, MF. İBT. 485/4). Daha önce de zikredildiği üzere her etkinlikte olduğu gibi piyango çekilişlerinde de gelir temini için piyangoya konulacak eşyaların bedelinin belirlenme usulü vardı. Kural, eşyanın fiyatının bilet fiyatının en fazla dört katı olması şeklinde uygulanmaktaydı (BOA, MF. MKT. 262/38; BOA, MF. MKT. 502/42).

Balo, tiyatro, müsamere, piyes ve sinema etkinlikleri de okulların bütçesine katkı sağlayacak bir araç olarak görülmekteydi. Yine piyango çekilişlerinde olduğu gibi bu durum, sadece okullarla da sınırlı kalmamakta, özellikle Osmanlı harplerinde yaralananların tedavisi için kullanılmaktaydı (BOA, MF. ALY. 85/36). Bunun dışında okullar, sayılan etkinliklerden gelir temini için sıklıkla istifade etmekteydi. Bu bağlamda Maarife bağlı okullarda birçok balo, sinema, piyes, müsamere ve tiyatro etkinliği yapıldığı göze çarpmaktaydı (BOA, MF. İBT. 33/62; BOA, MF. İMF. 37/37; BOA, MF. İMF. 92/17; BOA, MF. İMF. 99/76; MF. İBT. 681/45; BOA, MF. İMF. 236/45; BOA, MF. İMF. 158/112; BOA, MF. İMF. 206/63; BOA, MF. MKT. 243/22; BOA, MF. MKT. 250/13). Özellikle piyes ve müsamere organizasyonlarının program akışları, bir açıdan onay alınması için de yayınlanmaktaydı. Millî mücadele esnasında eğitim faaliyetlerine devam eden okullarda dahi bu etkinliklerin bir program dahilinde yapıldığı gözlemlenmekteydi. Örneğin 1921 yılında Mihrimah Sultan Numune Mektebi yararına düzenlenen müsamerede, program akışı özenle oluşturulmuştu. Hanımlara mahsus olarak tertip edilen organizasyon; Marş-ı Sultani ile başlamaktaydı. Vokal olarak ardından kız mektepleri marşı, Sarmış Matem, Yaramaz Çocuk, Küçük Çocuk, Mektepten Şikâyet ve İmdat piyesleri icra edilmişti (BOA, MF. İBT. 715/118). Ayrıca bu tarz etkinliklerin dört başı mamur bir şekilde organize edilmesi için, tertip komitesi adı altında bir heyet de görevlendirilmişti (BOA, MF. MKT. 602/9).

Maarif Nezaretinin denetiminde gerçekleştirilmeye çalışılan etkinliklerin tertip açısından usulsüzlüklere sahne olduğu da bir diğer mevzuuydu. 1913 yılında Üsküdar Tunusbağı'nda bulunan Mirat-ı Feyz Mektebi'nde, sinematografla gösterim ve tiyatro tertip edilmişti. Okulda bulunan öğrencilerin etkinlik sırasında orkestra kurmaları ve oyunlara tebligata aykırı bir biçimde iştirak etmesi, müfettişleri harekete geçirmişti. Yapılan tahkikat neticesinde ve tanzim edilen rapor doğrultusunda Maarif Nezaretinin dikkati çekilmiş ve okul uyarılmıştı (BOA, MF. İBT. 436/45).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

organizasyonları eleştiriyor ve bu hususlarda önlem alınmasını salık veriyordu (BOA, MF. İBT. 725/13).

Etkinliklerde yaşanan maddi usulsüzlükler yahut diğer bir tabirle yolsuzluklar da müfettişlerin tespit ettiği durumlar arasındaydı. Görev yaptıkları okullarda piyango gelirlerini zimmetlerine geçiren idareciler, bunlar arasında başı çekmekteydi (BOA, MF. MKT. 986/5; BOA, MF. İBT. 386/33; BOA, MF. İBT. 707/65). Keza tiyatro, sinema ve balo gibi etkinliklerde de hasılatın usulsüzce harcandığına rastlanmaktaydı (BOA, MF. İMF. 38/57). Bu sebeple Maarif Nezareti, etkinliklerin asla izinsiz yapılmamasını okullara tebliğ edecekti (BOA, MF. İMF. 25/11). Ayrıca bu tarz etkinliklerin daha sağlıklı denetleyebilmek adına, etkinliklere yıllık bir kota dahi getirecekti (BOA, MF. İMF. 31/63).

SONUÇ

XIX. yüzyıldan itibaren batı kaynaklı olarak Osmanlı toplumunun sosyal hayatında görülmeye başlayan etkinlikler, zaman içerisinde Maarif teşkilatı içerisinde bulunan kurumların da tertip ettiği bir hale bürünmüştü. Etkinliklerin düzenlenmesinde genel olarak Osmanlı Devleti, belirli kurallar belirlemişti. Bu kuralların, Osmanlı Müslüman toplumunun genel ahlak kaidelerine uygun olmasına özen gösterildiği göze çarpmaktaydı. Bu konuda nizamnameler ve tebliğler yayımlayan Osmanlı Devleti, kurallarının icrasının olup olmadığını denetlemek adına da müfettişlerini vazifelendirmekteydi. Müfettişlerin ekseriyetle karşılaştığı sıkıntıların başında, ahlaka mugayir haller ve maddi usulsüzlükler gelmekteydi. Bu konuda duruma vaziyet eden Maarif Nezareti, bazı cezai müeyyideler uygulamak suretiyle yaşanan olumsuzlukların önünü almaya çalışmaktaydı.

Muhteva ve hedef olarak etkinliklerden amaçlanan eğitsel bir faaliyet olması düşünülse de bu durumun zaman içerisinde değişti görüldü. Maarif Nezaretine bağlı okullar, yaptığı tüm etkinlikleri gelir kapısı olarak görmeye başladı. Buna sebep teşkil eden en önemli gerekçenin, Osmanlı Devleti'nin okullara maddi olarak yetememiş olması olduğu gerçeği de görülmesi gereken önemli bir husustu. Zira okullara dağıtılan bütçe, onların birçok ihtiyacını karşılayamamaktaydı. Bununla beraber etkinlikler, okulların bütçesine gelir getiren bir araç olarak kullanıldı. Paraya taalluk eden hususlarda her daim yaşanan usulsüzlükleri de tecrübe eden Maarif Nezareti, bu durumun önüne geçmek için de önlemler almaya gayret edecekti.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

MF. İBT (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye). 467/31; 467/62; 412/53; 486/66; 485/56; 426/57; 29/29; 73/84; 721/68; 278/68; 27/69; 48/108; 53/5; 28/117; 485/4; 33/62; 681/45; 715/118; 436/45; 725/13; 386/33; 707/65

MF. İMF (Maarif Nezareti İstanbul Maarif Müdüriyeti). 234/115; 231/18; 24/20; 21/38; 25/5; 54/68; 55/43; 56/2; 56/50; 483/55; 490/7; 479/68; 68/69; 16/94; 37/37; 92/17; 99/76; 236/45; 158/112; 206/63; 38/57; 25/11; 31/63

MF. ALY (Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye). 3/70; 127/6; 137/171; 688/60; 5/113; 85/36

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

MF. MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi). 484/38; 638/16; 480/47; 773/56; 262/38; 502/42; 243/22; 250/13; 602/9; 986/5

Araştırma Eserler

Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi M. 1000-M.S. 2012*. Ankara: Pegem Akademi.

Çelik, Y. (2013). Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu C. II. (209-227). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çiydem, E. (2022). *Modernleşme Aracı Olarak Eğitim: Tanzimat Döneminde Ne Değişti?*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Eşgül, A. (2018). *Arşiv Belgeleri Işığında Yakınçağ Döneminde Osmanlı'da Yabancıların Konser Faaliyetleri ve Musiki Cemiyetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Keçeci Kurt, S. (2013). *Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi: Özel İslam Mektepleri*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

Kodaman, B. (1988). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sakaoğlu, S. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Somel, S. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

OSMANLI'NIN BİLİMDE GERİ KALIŞ SERÜVENİNİN DÖNÜM NOKTASI: İSTANBUL RASATHANESİNİN YIKILMASI

Yavuz Selim Göl

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Giresun
ORCID: 0000-0001-7759-4482

ÖZET

Osmanlı Devleti (1299-1923) Türk-İslâm ülküsünün en zirve devletlerinden birisini teşkil etmektedir. Kuruluş sürecinden itibaren hem ilmî ve kültürel hem de siyasî anlamda sürekli bir ilerleme anlayışını benimseyen Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışında en önemli dönüm noktası Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) zamanında yaşandı. Kendisi de bilimsel bir yetkinliğe sahip olan Fatih Sultan Mehmet, Ali Kuşçu'yu başkent İstanbul'a davet ederek astronomi, matematik gibi pozitif bilimlerin medreselerde yer almasının önünü açtı. Bu süreç doğal olarak pozitif bilimlerin daha güçlü bir yer edinmesine imkan sağladı. Böylece medreselerde ve ilim dünyasında akılcı bir eğilim ortaya çıktı. Bu süreç güçlü bir şekilde Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminin sonlarına kadar devam etti. Kanuni'nin son zamanları artık Osmanlı'nın yükseliş ivmesinin yavaşladığı bir dönemdir. Bu sürecin etkileri daha fazla hissedilir hale gelmeye başlayınca ilim erbabı arasında özellikle astronomiye karşı olumsuz bir bakış ortaya çıkmaya başladı. Ancak buna rağmen III. Murad (1574-1595) döneminde Takiyyüddin İbn Ma'ruf isimli bir âlimin girişimleriyle İstanbul'da Topkapı sirtlarına bir rasathane kuruldu. Bu rasathane esasında Osmanlı tarafından kurulan ilk rasathane idi. Bu durum pozitif ilimlere bakışın olumlu bir noktada olduğunu gösterse de kısa süre sonra ortaya çıkan söylentiler padişahın kulağına kadar gitti ve ani bir kararla İstanbul Rasathanesi yıkıldı. Bu olaya çok üzülen rasathanenin yöneticisi Takiyyüddin kısa süre sonra vefat etti. Bu olay Osmanlı için önemli bir dönüm noktası oldu. Biz de bu tebliğimizde yaşanan bu elim hadisenin detaylarını ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Astronomi, Rasathane, İstanbul, Takiyyüddin, III. Murad

GİRİŞ

Müslümanlar ve Astronomi

İslam dünyası gök cisimleri ve onların hareketlerini gözlemleyen astronomi ilmi ile erken sayılabilecek dönemlerde tanışmıştı. Bunun temel sebeplerinden birisi elbette Müslümanların ibadetlerinin vakitlerinin gök cisimlerinin hareketleri ile yakından ilgili olmasıdır. Ay takvimine göre ibadetlerin yıllık ve aylık dönüşümleri hesaplanırken Ay'a; günlük ibadetlerden olan namaz ve oruç için ise Güneş'e bakarak bir zaman belirlemek mümkün oluyordu. Bunun yanı sıra Müslümanların ilahi kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'de Güneş ve Ay gibi gök cisimleri, gece gündüz oluşumları gibi dikkat çekici hususlara yer verilmiştir. Bu sayede Müslümanlar göğe karşı hep ilgi duymuşlardı.¹ Fetihlerle beraber Müslümanlar etraflarında yer alan külliyata ilgi duymaya başlamışlar ve kısa süre içerisinde tercüme faaliyetleriyle önemli bir birikim elde etmişlerdir. Fakat bu birikim Müslümanlar için tek başına yeterli değildir. Müslümanlar, dokuzuncu yüzyıldan itibaren yeni bir literatür

¹ Süleyman Aksoy, *Kur'ân'ın astronomik sırları*. (Ankara : Zembil Basım Yayın) (Erişim 22 Şubat 2021).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

oluşturmak düşüncesiyle önemli araştırmalar yapmışlardır. Rasathaneler kurmuşlar ve gökyüzüyle yakın bir temasa girmişlerdir. Bundan sonraki süreçte Müslümanların önemli eserler vermeye başladıkları ve özellikle pozitif bilimler açısından 10. Yüzyılın önemli bir yüzyıl olarak islam tarihine kazandığını söyleyebiliriz. Sonrasında ise Müslümanların yaşadıkları siyasi gerilemenin bir sonucu olarak bilimsel çalışmalarda da bir yavaşlama oldu. Elbette ki bu durum dönem dönem Müslümanlar tarafından yine ileriye doğru götürülse de bir süre önemli bir zaafa düştiklerini söylemek mümkündür.

Doğuda Moğol istilası batıda Hıristiyan istilasıyla beraber Müslümanlar tabir caizse iki ateş arasında sıkışmışlardır. Ancak buna rağmen önemli eserler vermeye devam etmişler ve bu süreç bir yönüyle Osmanlı Devleti'ne kadar gelmiştir. Osmanlı Devleti 14. yüzyıla beraber yeni bir ivme yakalamış, ancak bu ivmenin sonucunda daha güçlü hedeflere ilerleyebilmek için yeni bazı girişimler yapma ihtiyacı da hissetmiştir. Bu sayede 14. yüzyılın sonlarına doğru Müslümanların Osmanlı sayesinde tekrar bir yükseliş trendine girdiklerini söyleyebiliriz. Kadızade-i Rûmî, Ali Kuşçu, Molla Fenarî gibi isimler özellikle medreselerde bilimsel çalışmaların ya da bilimsel düşüncenin, pozitif bilimlere ait müfredatın dahil olmasını sağlayan önemli isimlerdendir.

İstanbul'un fethi ve bu dönemin padişahı olan Fatih Sultan Mehmet'in tavrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşünce hayatında ciddi bir dönüşüme sebep olmuştur. 15. yüzyılda yani bin dört yüzlü yıllarda Osmanlı'nın gelişim süreciyle, beraber esasında Osmanlı Fatih Sultan Mehmet döneminde ciddi bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümün temel sebeplerinden birisi doğal olarak padişahın zihin dünyası, ideolojisi ve geri plandaki birikimi bunda ciddi bir etki oluşturmuştur. Çünkü Fatih Sultan Mehmet çok yönlü bir kimse, yani bir padişahтан öte aslında bir ilim adamı da denilebilecek boyutta bir isimdir. Onun pozitif bilimlere olan ilgisi elbette tartışılmaz bir durumdur. Nihayetinde bu dönemde birçoğumuzun ismini de bildiği Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gelişi ve İstanbul'da Ayasofya Medresesinin baş müderrisi olarak atanmıştır. Orta Asya'da ciddi bazı siyasi sorunlar olduğu için Ali Kuşçu Semerkant'taki çalışmalarını belli bir noktaya getirmiş ancak bunu devam ettiremeyeceği düşüncesine kapılmıştı. Bu ruh haline bir de Fatih Sultan Mehmet'in olumlu yaklaşımı eklenince Ali Kuşçu İstanbul'a gelerek Ayasofya Medresesi'nde matematik, astronomi gibi derslerin müfredata dahil olmasını sağlamıştır. Bu süreç 16. yüzyılda yani Osmanlı'nın aslında zirveye çıktığı dönemde de geniş bir kabul görerek devam etmiştir.

Medreselerin müfredat olarak yapılandırılmasında özellikle hiyerarşi açısından düzenlenmesinde hem Ebussuud Efendi'nin ve dönemin padişahı olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük bir etkisi vardır ve bu süreç 1570'li yıllara kadar da devam etmiştir. Bu tabii doğrudan yani eğitimin genel durumuyla da alakalı olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik durumuyla da doğrudan alakalı bir husustur. Ve bu süreç Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle birlikte aslında Osmanlı Devleti'nde bir duraklama işaretinin ortaya çıktığını görüyoruz. Ancak Osmanlı'nın genel bir duraklama sürecine girmesine rağmen bazı ilmî çalışmalar hızla devam etmiştir.

Takiyyüddin ve İstanbul Rasathanesi

İstanbul 1453 yılında Osmanlı başkenti olmadan önce de gözde bir başkent idi. Görkemli Doğu Roma İmparatorluğu'na yüzyıllarca başkentlik yapmış ve önemli eserlerin, siyasi olayların merkezi olmuştur. Osmanlı bu şehri fethedince başkent edinmiş ve önemli eğitim yatırımları yapmıştır. Ayasofya'yı camiye çevirerek hemen yanı başına bir medrese inşa etmiştir. Sonrasında ise Fatih Sultan Mehmet tarafından Sahn-ı semân Medresesi'ni inşa etmiştir. Bu yatırımlarla İstanbul eğitim merkezi olmaya başlamıştır. Süleymaniye Medresesi ise Osmanlı eğitim dünyasına yeni bir soluk getirmiştir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Takiyyüddin Muhammed b. Zeynüddin Ma'ruf, 1526 yılında Dimaşk'ta Türk kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Doğduğu bölgede erken yaşlarda eğitim almaya başladı ve 1550 yılında İstanbul'a giderek burada eğitimini ilerletti.² İlk olarak fıkıh tahsili ile meşgul olan Takiyyüddin, kadılık görevinde bulundu. Osmanlı ulemasının büyüklerinden Çivizade Mehmet Efendi ve Ebussuud Efendi'den dersler aldı. Ayrıca astronomi ve matematik gibi pozitif bilimlerde de kendisini geliştirdi. Daha sonra Mısır'a giderek farklı medreselerde görev yaptı. Bir süre İstanbul'da Edirnekapı Medresesi'nde görev yaptıysa da ailevi gerekçelerle Mısır'a döndü. Buradaki görevi esnasında Mısır kadısı Çivizade Mehmet Efendi'ye vekâlet etti. Bu sırada Mısır kadısı olan Molla Abdülkerim Efendi ve babası Kutbuddin Efendi'nin teşvikleriyle astronomi ve matematik alanına ilgi duymaya başladı. 1570 yılında İstanbul'a tekrar dönen Takiyyüddin İbn Ma'ruf, padişah II. Selim (1566-1574) tarafından saraya müneccimbaşı olarak tayin edildi. Bu görevi esnasında Galata Kulesi'nde gözlemler yapmaya başladı. Yaptığı gözlemler sonucunda artık eski zîcilerin ihtiyacı karşılamadığını, yeni bir rasathanenin (gözlemevi) kurulmasının zaruri bir hâle geldiğini dillendirmeye başladı. Osmanlı padişahı III. Murad (1574-1595) onun rasathane konusundaki talebini olumlu karşıladı, devletin önemli bürokratlarından olan Sokullu Mehmed Paşa ve Hoca Sâdeddin Efendi'yi bu işte ona destek olmak üzere görevlendirdi. Takiyyüddin, yoğun çabaları sonucu tesis edilen rasathanede 1577 yılından itibaren gözlemlerine başladı.³ Burada yaptığı gözlemleri esas almak suretiyle yeni zîciler oluşturdu. Ancak bu zîcilerin oluşumu kısa sürede olacak işlerden değildi. Bir zîcin tamamlanabilmesi için 30 yıl civarında bir süre gerekiyordu.

1585 yılında vefat eden Takiyyüddin'in bu duruma çok üzüldüğü, hatta ölümünün sebebinin duyduğu derin üzüntü olduğu da aktarılır.

İstanbul Rasathanesinin Yıkılması

Kurduğu rasathanede kendi yaptığı aletlerle çalışmalarına devam eden Takiyyüddin'in çalışmaları duyuldukça bazı kimselere rahatsızlık vermeye başladı. Tophane sırtlarında, padişah III. Murad'ın izniyle kurduğu İstanbul Rasathanesi'nde araştırmalarını sürdüren Takiyyüddin'in bu çalışmalarıyla ilgili olumsuz söylentiler ortaya atılmaya başlandı. Bu söylentiler padişahın da kulağına gidince rasathanenin kaderi olumsuz bir seyre girdi. Hatta bu rasathane bir şeyhülislam fetvasına bile konu oldu. Şeyhülislam Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi, rasathanelerin buldukları ülkeleri felakete sürükleyeceğine dair bir fetva yayımladı. Bu duruma sebep olan hadisenin şeyhülislam ile Takiyyüddin'in en önemli destekçilerinden olan Hoca Sâdeddin Efendi arasının açılması olduğu aktarılmaktadır. Burada yapılan faaliyetlerin İslam dini ile bağdaşmadığına dair düşünceler yaygınlaştı. Bu düşüncelerin temelinde ise bilimsel düşünceden uzaklaşan toplumun değişen yargıları yatmaktaydı. Müslümanların belki de o dönemlerde en çok karşılaştıkların sorunların başında gelen yozlaşma kısa sürede toplumun farklı kesimlerine de sirayet etti. Esasında bu bozulmanın önemli göstergelerinden birisi medresede görev alan müderrislerin tayin sistemlerinde yaşanan sıkıntılardı. Uzun uğraşlar sonucunda hiyerarşik bir düzen kurmayı başaran Osmanlı eğitim yöneticileri bu durumu uzun süre devam ettiremediler. Böylece sadece halk değil ulema sınıfı içerisinde de yozlaşmanın ortaya çıkması kaçınılmaz oldu. Bu hadiselerin de tesiriyle toplumda Takiyyüddin'in aleyhinde oluşan kamuoyunun baskısı

² Yavuz Selim Göl, "Takiyyüddin er-Râsîd", *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri-Astronomi*, 1 Cilt (İstanbul: Mana Yayınları, 2021), 174-177; "TAKIYYÜDDİN er-RÂSİD", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 27 Mayıs 2021).

³ Salim Aydüz, "Osmanlı Astronomi Müesseseleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4 (01 Eylül 2004), 425-427.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

üzerine Padişah III. Murad, Kılıç Ali Paşa'ya rasathanenin yıkılmasını emrini verdi ve rasathane 1580 yılında yıkıldı.

İstanbul Rasathanesi'nin yıkılması ile birlikte Osmanlı ilim çevrelerinde bu durumun olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Belki de en önemli sonuçlarından birisi bu tür bir girişime daha sonra Müslümanlar kalkışmamıştır. Hatta bu uzaklaşma modernleşme çabaları kapsamında Batılılar tarafından ortaya konulan bazı uygulamaların Osmanlı topraklarına girmesine kadar devam etmiştir.

Sonuç

Osmanlı ilim çevreleri 16. yüzyılda önemli bir zirveyi yakalamış olmasına rağmen yine aynı yüzyıl içerisinde trajik bir hadise ile önemli bir duraklama sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde sadece bir tek olaya indirgenebilecek bir dönüm noktasının varlığından bahsedilemez. Ancak tarih anlatımları vakıanın anlamlı bir şekilde sunulabilmesi için bazı kritik olayları dönüm noktası olarak kabul etmiştir. Biz de bu tebliğimizde esas olarak her ne kadar tekil bir olay gibi görünse de toplumun farklı kesimlerinden de destek alarak bürokrasinin ve dahi dinî otoritenin nemli temsilcilerinden olan şeyhülislam tarafından verilen fetva ile bir rasathanenin ilginç ithamlarla yıkılması önemli bir dönüm noktası kabul edilebilir. Dolayısıyla nasıl ki Osmanlı'nın duraklama dönemi Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümü ile tarihlendirilebiliyorsa ilmî hayatın duraklaması da İstanbul Rasathanesi'nin yıkılması ile tarihlenebilir. Bu elbette kesin bir belirti değildir ancak sembolik bir olay olması ve akıl-nakil ya da din-bilim çatışması gibi bir zeminde değerlendirilmesi de mümkündür.

KAYNAKÇA

Aksoy, Süleyman. *Kur'ân'ın astronomik sırları*. Ankara : Zembil Basım Yayın. Erişim 22 Şubat 2021.

<http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=94521&ele=%3D&wKitaplar=astronomi>

Aydüz, Salim. "Osmanlı Astronomi Müesseseleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4 (01 Eylül 2004), 411-454.

Yavuz Selim Göl. "Takiyyüddin er-Râsîd". *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri-Astronomi*. 9/174-177. İstanbul: Mana Yayınları, 2021.

TDV İslam Ansiklopedisi. "TAKIYYÜDDİN er-RÂSİD - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 27 Mayıs 2021. /takiyyuddin-er-rasid

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE DREAM MOTIF AND ITS FUNCTION FROM PRE-ISLAMIC TURKISH EPICS TO THE FOUNDATION OF THE OTTOMAN EMPIRE

Mustafa Eren

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4153-2671

ABSTRACT

Dream is one of the important moments that express the mysterious aspects of human life. Since the earliest known periods of history, the place of dreams in human and social life has been questioned and importance has been given to dreams. This enabled dream interpretation to become a science, and people who interpreted dreams and had spiritual aspects emerged in societies. It is known that the first dream interpretation was made in the Epic of Gilgamesh, the first known epic in history. In Turkish epics, which are the product of the pre-Islamic oral culture tradition, dreams appear as a motif that is rich and affects the plot. The dream is included as a message from God in the Epic of Creation, as a determining element in the Epic of Alp Er Tunga, as a symbolic and decisive feature in the Epic of Oğuz Kağan, and as a guide to the future in the Epic of Türeyiş. Most of these dreams are considered realistic. The dreams and dream interpretations about the founding of the Ottoman Empire in many books describing the founding period of the Ottoman Empire also express how important dreams are in Turkish cultural history. Dreams in this first period were described as news and messages sent by God. Therefore, dreams were interpreted and countries were conquered, states were established and states were governed according to these interpretations.

In this study, the importance of the dream motif in the period from pre-Islamic Turkish epics to the foundation of the Ottoman Empire will be revealed, and the functions of these dreams in Turkish cultural life will be determined. While doing this, an analysis will be made regarding the dream motif in the epic texts, Kutadgu Bilig, the first work of the Islamic period, and in the narratives about the founding of the Ottoman Empire.

Keywords: Epic, Dream, Motif, Ottoman

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDAN OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNA RÜYA MOTİFİ VE İŞLEVİ

ÖZET

Rüya, insan hayatının gizemli taraflarını ifade eden önemli anlardan biridir. Tarihin bilinen ilk devirlerinden itibaren rüyanın insan ve toplum hayatındaki yeri sorgulanmış ve rüyaya önem verilmiştir. Bu da rüya yorumunun bir ilim olmasını sağlamış, toplumlarda rüya yorumu yapan ve ruhani yönü bulunan kişiler türemiştir. İlk rüya yorumunun tarihin bilinen ilk destanı olan Gılgamış Destanı'nda yapıldığı bilinmektedir. İslamiyet öncesi sözlü kültür geleneğinin ürünü olan Türk destanlarında da rüya, zengin ve olay örgüsüne etki eden bir motif olarak

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

karşımıza çıkmaktadır. Rüya, Yaratılış Destanı'nda Tanrı'dan gelen bir mesaj, Alp Er Tunga Destanı'nda belirleyici unsur, Oğuz Kağan Destanı'nda sembolik ve belirleyici, Türeyiş Destanı'nda geleceğe yön verici özellikleriyle yer almaktadır. Bu rüyaların çoğu realist yani gerçek olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan birçok kitapta Osmanlı'nın kuruluşuyla ilgili anlatılan rüyalar ve rüya yorumları da rüyanın Türk kültür tarihinde ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu ilk dönemdeki rüyalar bir nevi Tanrı tarafından gönderilen haber ve mesajlar olarak nitelendirilmiştir. Bu yüzden görülen rüyalar yorumlanarak bu yorumlara göre ülkeler fethedilmiş, devlet kurulmuş, devlet yönetilmiştir.

Bu çalışmada rüya motifinin İslamiyet öncesi Türk destanlarından Osmanlı'nın kuruluşuna kadar olan dönemdeki önemi ortaya çıkarılacak, bu rüyaların Türk kültür hayatındaki işlevleri belirlenecektir. Bu yapılırken destan metinlerinde, İslami dönemin ilk eseri olan Kutadgu Bilig'de ve Osmanlı'nın kuruluşu ile ilgili anlatılarda rüya motifi ile ilgili analiz yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Rüya, Motif, Osmanlı

1. GİRİŞ

Türk edebiyatı, İslamiyet öncesi dönemde sözlü olarak icra edilmiş ve daha sonra bu edebiyatın ürünleri sözlü kaynaklardan derleme yoluyla yazıya geçirilmiştir. Türk edebiyatının bu sözlü kaynakları yanında yazılı kaynakları da vardır. Bu yazılı kaynaklardan bazıları Türklerin özellikle Orta Asya Türk coğrafyasındaki komşuları olan Çin ve Moğol gibi devletler tarafından yazılan tarihî ve kültürel kaynaklardır. Orhun Abideleri, Uygurlar döneminden kalma metinler, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Dede Korkut Hikâyeleri de bu yazılı kaynaklar arasındadır. İslamiyet öncesi dönem Türk edebiyatının sözlü ve yazılı kaynaklardan derlenerek oluşturulan en zengin türü destanlardır. Bu destanlar Türk tarihi ve kültürü ile ilgili en temel bilgileri veren kaynaklardır. Sözlü ve yazılı gelenekte destanları geleceğe taşıyan ve unutulmasını engelleyen motifler vardır. Bu motifler içerdikleri mesajlarla geçmişten geleceğe kurulan birer köprü vazifesi görürler.

Sitith Thopson motifi, bir masaldaki en küçük unsur olarak ifade ederek bu unsurun gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahip olduğunu belirtir. Ona göre motif olmanın en önemli şartı geleneğin bir parçası olmasıdır (Ekici, 2007: 112, 113). Motifler; destanları ve diğer halk edebiyatı ürünlerini ve hatta içinde motif barındıran halı, kilim gibi ürünleri geçmişten geleceğe taşıyan birer unsur olarak değerlendirilebilir. Halı ve kilim gibi ürünlerin üzerindeki motifler, geleneğin bir parçasıdır ve içerdikleri anlamlar ait oldukları milletin tarihi ve kültüründen izler taşır. Onlar sözün ve geleneğin şekle dökülmüş hâlidir, geçmişten gelen mesajlardır. Aynı şekilde destanlarda yer alan motifler de geleneğin bir parçasıdır ve bu motifler gelecek nesillere sözle aktarılır. İster şekilde ister sözle aktarılsın bu aktarımın lokomotifidir destan, masal, halı, kilim gibi ürünlerdir.

Türk destanlarında derin anlamlar içeren birçok motif yer almaktadır. Bunlar arasında ağaç hayatı, kurt yol göstericiliği, dağ Gök Tanrı'ya yakınlığı, ışık kutu yani ilahi varlığı, ateş temizlenmeyi ve kurtuluşu, su sonsuzluğu, mağara ise üremeyi temsil eder. Bir diğer motif olan rüya ise İslamiyet öncesi Türk destanlarının birçoğunda yer almaktadır. Rüya ve rüyanın işlevi her zaman merak ve araştırma konusu olmuştur.

Rüya, çoğunlukla uyku esnasında zihinden geçen hayaller olarak tarif edilir. Babil ve Asur gibi eski medeniyetlerde özellikle kötü rüyaya ölü ruhların sebep olduğuna inanılmaktaydı ve bu rüyalardan kurtulmak için Babil rüya tanrıçası Mamu'dan yardım beklenirdi (Günay, 2008:

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

117). Babillere ait ve MÖ 2.000’li yılların öyküsü olan Gılgamış Destanı’nda da rüya motifi yer almaktadır. Gılgamış rüyasında “yıldızların altında dururken gökyüzünden üzerine bir ok geldiğini ve oktan kaçamadığını, sonra da dev bir baltanın şehrin göbeğine gömüldüğünü” görür. Annesi bu rüyayı, şehre kendisinden daha güçlü birisinin geleceği ve onunla dostluk kuracağı şeklinde yorumlar (Borges, 2018: 12). Burada dünyanın bilinen ilk destanı olan Gılgamış Destanı rüya yorumunun yapıldığı ilk metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilk metinlerde dikkat çekici nokta rüya yorumlarının doğru çıkmasıdır yani gerçekleşmesidir.

Mısırlılar ise rüyaları tanrılardan gelen bir mesaj olarak nitelemekteydi ve rüyada günah işleyenler tövbelerini rüya tanrısı Serapis’e yaparlardı. Mısır’da rüya tanrısı Serapis adına birçok tapınak yapıldığı ve bu tapınaklarda rüya yorumcuları ve kâhinlerin oturduğu bilinmektedir (Günay, 2008: 117). Rüyanın bu ilk ve eski metinlerde önemli bir faktör olarak yer alması onun insanlar tarafından tarihin ilk çağlarından beri önemsendiğini ve tanrısal bir boyutunun olduğuna inanıldığını göstermektedir.

Özellikle 20 yüzyılda rüya bir bilim dalı olarak değerlendirilerek üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Rüyanın insan psikolojisindeki etkileri üzerine araştırmalar yapan Freud, hastaların rüyaları belirtileri gizlemek için araç olarak kullandıklarını belirtir (Freud, 2020a: 7). Rüyaların neden olduğu hastalıklardan ve rüya vasıtasıyla kazanılan başarılarından bahseder:

“Hekimler, rüyanın tetiklediği ruhsal hastalık vakalarının olduğunu ve rüya sonrasında hastanın sabit bir fikre kapılabileceğini biliyorlar. Tarihe mal olmuş bazı önemli figürlerin büyük aksiyonlarının bazılarını başarma gücünü rüyaların içinden çekip aldıkları söyleniyor (Freud, 2020a: 9).”

Freud, antikçağda rüyaların insanların faaliyetlerini yönlendirmek için Tanrı tarafından gönderildiğine inanıldığını ifade eder (Freud, 2020b: 7). Eski Yunanlılar ve doğu toplumlarında rüyanın önemine dikkat çekerken bu toplumların bir savaşa veya saldırıya geçmeden önce rüya yorumlamaları yaptıklarını bunun günümüzdeki savaş hazırlıklarıyla bir tutulduğunu belirtir. Buna da Büyük İskender’i örnek göstererek Büyük İskender’in savaş seferlerinde en değerli rüya yorumcularını yanına aldığını ifade eder (Freud, 2020a: 7).

Hayatın şekillenmesinde ve insan psikolojisinde bu denli önemli olan rüya edebî metinlere de girmiştir. Bu konuda ilk ve önemli çalışmalardan birini Stith Thompson yapmıştır. Stith Thompson mit, destan, masal, efsane, hikâye gibi halk edebiyatı ürünlerinin motiflerini belirleyerek “*Motif Index of Folk Literature*” adlı eserinde 1955-1958 yılları arasında altı cilt hâlinde yayımlamıştır (Thompson, 1955-1958, C 1-IV). Bu eserde motif olarak rüyaya geniş yer verilmiştir. Eserde geçen rüya motiflerinin bazılarının işlev ve index numaraları şu şekildedir:

Motif	Numarası ve İşlevi
A. Mitolojik Motifler	A499.5. Rüyaların Tanrısı A1399.2. Rüyaların kökeni. A1651.1. Rüyada alınan yönlendirmelerle elde edilen servetin kaynağı.
C. Tabu Motifleri	C168. Tabu: Evliliğe karşı rüya uyarısını dikkate almamak.
D. Sihir	D753.3. Rüyada alınan talimatlara uyararak büyüünün çözülmesi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

	D812.8. Rüyada kadından alınan sihirli nesne. D1584. Sihirli nesne rüyalara neden olur. D1712.3. Rüya Tabircisi
E. Ölüm	E720.1. Rüyada görülen insan ruhları.
F. Olağanüstülükler	F1. Rüya veya vizyon olarak diğer dünyaya yolculuk. F471. Rüya şeytanları. F1068. Gerçekçi rüya.
G. Devler	G302.9.6. Şeytanlar insanları rüyalarında kandırır.
H. İmtihanlar	H24. Rüyadan tanınmak. H617. Rüyaların sembolik yorumları. H1042. Görev: Başka birinin gördüğü bir rüyayı hatırlamak. H1217. Görev rüya nedeniyle atandı.
J. Bilge ve Aptal	J157. Rüyadan gelen (öğrenilen) hikmet (bilgi). J1147. Sahte rüya yoluyla tespit. J1493. Hayalperest kâr şansını kaybetti.
K. Aldatmacalar	K66. Rüya yarışmaları. K444. Rüya ekmeği: en güzel rüya. K2035. Rüyalarda görülen doğaüstü şahsiyetler, karşıt krallara nasıl tavsiyelerde bulunur? Her biri diğerinin üstesinden gelebilir.
L. Kaderin Tersine Dönmesi	L425. Gelecekteki büyüklüğe dair rüya (kehanet), sürgüne (hapsedilmeye) sebep olur.
M. Geleceğin Tayini	M292. Karısı onun adına erkeğin kefareti (günaha karşı cezasını) üstlenir. M341.2.21.1. Kehanetler (Rüya Vasıtasıyla)
N. Şans ve Kader	N182. Rüyaya cevap olarak yılan altına dönüşür.
S. Doğal Olmayan Zulüm	S255.1. Tanrı rüyada vaat edilen çocuğun anneye teslim edileceğini vaat eder.
T. Cinsiyet, Evlilik	T11.3. Rüya yoluyla aşk. T516. Rüya yoluyla gebe kalma.
W. Karakter Özellikleri	W153.6. Cimri rüyasında biraz para harcadığını görüyor.
X. Mizah	X31.1. Zengin olma hayali. X438. Rüya: Bütün papazlar cehennemde.

Tablo 1: Rüya Motifinin Stith Thompson'un "Motif Index of Folk Literature" Adlı Eserine Göre Tasnifi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

İslamiyet öncesi dönem Türk destanlarında “kurt, ışık, dağ, ağaç, su, ateş, mağara, rüya” gibi motifler yer almaktadır. Bu motifler taşıdıkları zengin anlamlarla destanlardan başka halk hikâyeleri, şiir, türkü gibi türlerde de bulunmaktadır. Hatta kilim, halı gibi geleneksel el sanatı ürünleri de destanların geleceğe taşıdığı motiflerin dokunduğu ürünler arasındadır. Türk destanlarında karşılaşılan ve kilimlerde de sıklıkla görülen “dağ, ağaç, kurt” gibi motifler bu ortak motiflere örnek olarak gösterilebilir. Rüya motifi bu motifler arasında önemli bir yere sahiptir. Birçok destanda olay örgüsünün şekillenmesi rüya sayesinde olur. Bu motif kutsal kitaplarda da geçer. Özellikle her üç dinin kutsal kitapları olan Kuran, İncil ve Tevrat’ta yer alan Yusuf ile Züleyha Hikâyesi’nin temelinde rüya motifi vardır.

Bu çalışmanın amacı rüya motifinin Osmanlı’nın kuruluşuna kadar olan dönemde ve Osmanlı’nın kuruluşundaki önemini ortaya çıkarmak ve bu rüyaların işlevini belirlemektir. Bu yapılırken destan metinlerinde, İslami dönemin ilk eseri olan Kutadgu Bilig’de ve Osmanlı’nın kuruluşu ile ilgili anlatılarda rüya motifi ile ilgili analiz yapılacak rüyaların işlevi belirlenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk Türk destanı olan ve Türk mitolojisinin kaynağını teşkil eden Yaratılış Destanı ilk olarak ele alınacaktır.

2. RADLOF TARAFINDAN DERLENEN YARATILIŞ DESTANI’NDA RÜYA MOTIFI

Yaratılış destanları, Türk kültür coğrafyasının ilk destanı ve mitolojik öyküsü olarak kaynaklarda yer almaktadır. Bu destanların başta; Saha (Yakut) Türklerinin Yaratılış Destanı, Altay Türklerinin Yaratılış Efsanesi I, II (W. Radlof) ve Verbitsky tarafından derlenen Yaratılış Efsanesi olmak üzere birçok türü bulunmaktadır (Sakaoğlu, Duymaz, 2006: 167-178). Bu destanlardan Radlof’un derlediği *Yaratılış Destanı I*’de rüya motifi yer almaktadır:

Yeryüzünün sularla kaplı olduğu bir zamanda insanoğlu Tanrı ile beraber suyun üzerinde uçmaktadır. İnsanoğlu Tanrı’nın yüzüne su sıçratarak onu kızdırır ve Tanrı’dan üstün oldum diye övünür. Ancak birden bire suyun dibine doğru kaymaya başlar. Boğulmak üzereyken Tanrı’ya yalvarır ve kurtulur. Tanrı suyun üzerinde bir taş yaratır ve onun üzerinde yaşamaya başlarlar. Tanrı daha sonra insana suya dalmasını ve toprak getirmesini söyler. İnsan iki avuç toprak alarak bir avucunu kendine dünya yaratmak için ağzında saklar. Bunu öğrenen Tanrı insanı Erlik olarak adlandırır ve günahkârların ona sığınmasını ister. Tanrı daha sonra dokuz dallı ağacı ve bu dalların altında dokuz milleti ve insanları yaratır. Erlik yani şeytan bunu öğrenince Tanrı’dan insanları ister. Tanrı vermeyince onları Tanrı’nın yasakladığı ağacın dallarından meyve yemeleri için kandırır. Bunu da ilk önce yılan sonra Törüngçi ve Eci adlı insanlar yapar. Bu meyveyi yiyince insanların tüyleri dökülür. Tanrı, bunu görünce Törüngçi’yi ve insanoğlunu üç kat yerin dibine şeytanın yanına gönderir. Elçisi Mai-Tere’yi de yanlarına görevlendirir.

Şeytan burada Mai-Tere’ye yalvararak Tanrı’dan af diler ve göklere Tanrı’nın katına tekrar çıkar. Burada Tanrı’nın izniyle kendine gökler yapar. Tanrı’nın yardımcılarında Mandı Şire, şeytanın burada azdığını görünce onunla savaş yapar, şeytan Mandı-Şire’yi ateş püskürterek yakar. Mandı Şire bu durumu Tanrı’ya açıklar. Tanrı ona sabretmesini söyler. Mandı Şire:

“Bekledi Mandı-Şire, yata yata yıl geçti,

Bir gün uykuda iken, güzel bir rüya seçti.

Düşündü Mandı-Şire, o gün mü geldi diye,

Şeytanla vuruşacak, hoş gün mü geldi diye.” (Ögel, 2010: 459).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Mandı Şire bu rüyanın neticesinde Tanrı'ya gider ve şeytanla savaşma iznini alır. Tanrı'nın kendisine verdiği mızrakla Erlik yani şeytanın gökte neyi var neyi yoksa parçalar ve yere atar. Böylece dünyadaki dağlar ve tepeler oluşur. Şeytan tekrar Tanrı'ya yalvarır ve gökte bir sopa ucu kadar yer alır. Şeytan burada da kötülük yapmaya devam eder. Tanrı, onu yerin altına gönderir ve kut vererek kendisine insan yaratmasını söyler. Şeytan körük kerpeten, çekiç ve örsle bunu yapmaya çalışır ama kurbağa ayı yılan gibi hayvanları yaratır. Tanrı buraya gelerek şeytanın elinden bu aletleri alır ve ateşe atar. Daha sonra Tanrı dünyadaki halkına nasihatler verir ve yerine elçiler bırakarak gider. Daha sonra Mandı Şire de Tanrı'nın peşinden gider ve Yapkara, Tanrı'nı elçisi olarak dünyada kalır (Ögel, 2010: 451-465).

Bu destanda rüya, Mandı-Şire'nin şeytanla savaşmaya başlamasının eşliğidir. Tanrı, Mandı-Şire'ye beklemesini söylemiştir. O da bir rüya görür ve bu rüyayı kendi kendine şeytanla savaşmasının gününün geldiğine yorar. Bu rüyanın etkisiyle Tanrı'ya gider ve şeytanla savaşma izni alır. Mandı-Şire, Tanrı'nın verdiği mızrakla gökyüzünde şeytanın neyi var neyi yoksa parçalar ve yere düşen bu parçalardan dağlar tepeler oluşur. Destanda rüyanın Tanrı tarafından gönderildiğine işaret edilir. Mandı-Şire rüyayı görünce harekete geçer. Tanrı tarafından kendisine izin verildiğini bu rüyanın bir işaret olduğunu düşünür. Dolayısıyla burada rüya motifi tanrısal bir mesaj ve bir eyleme başlamanın eşliğidir. Thompson bu motifi "H1217. Rüya Nedeniyle Atanan Görev" ve "F1068. Gerçekçi Rüyalarda" olarak sınıflandırmıştır.

3. ALP ER TUNGA DESTANI'NDA RÜYA MOTIFI

Saka Türklerine ait olan Alp Er Tunga Destanı, Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig, Şehnâme ve Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserlerde parça parça yer almaktadır (Sakaoğlu, Duymaz, 2006: 195-201). Alp Er Tunga Destanı'nda biri bitip diğeri başlayan İran ile Turan savaşları anlatılır. Alp Er Tunga korkusuz ve cesur bir Turan hükümdarıdır. Öç almak için İran'a saldırır ve İran'ı ele geçirir. Tekrar savaş çıkar barış yapılır. İran'ın kuzey eyaletleri Turan'a katılır. Barış bozulunca Zaloğlu Rüstem, Türkleri bozguna uğratar. Alp Er Tunga tekrar saldırır ancak gördüğü bir rüya neticesinde barış antlaşması imzalamak zorunda kalır:

“Keykâvus İran'da eğlenceler aşk oyunları ile uğraşırken Alp Er Tunga Türk atlılarıyla ilerledi. Bu haber Keykavus'a geldi. Oğlu Siyavuş ile Rüstem'i Türklerle karşı yolladı. Türk öncülerini yenerek Belh kalesini aldılar. Bu sırada kötü bir rüya görüp bunu tabir ettiren Alp Er Tunga, beğlerin fikrini de alarak barış yaptı. Onlara rehineler verdi. Buhara, Semerkand ve Çac şehirlerini bırakıp Gang şehrine çekildi (Ercilasun, 1985: 45).”

Bu barışın ardından Rüstem kendi ülkesine çekilir, Siyavuş ise Gang şehrine gelerek Alp Er Tunga'ya sığınır. Siyavuş burada Türk kahramanlarından Piran'ın kızıyla evlenir ve Keyhüsrev adlı bir oğlu olur. Bir süre sonra Siyavuş ile Alp Er Tunga'nın arası açılır ve Alp Er Tunga Siyavuş'u öldürtür. Bu olayın ardından Rüstem, Türkleri bozguna uğratar. Alp Er Tunga ile Rüstem'in savaşları devam eder. Son savaşta Türkler yenilince dünya Keyhüsrev'e kalır. Keyhüsrev İran kahramanı Bijen'i Turan'a gönderir. İran kahramanı Bijen, Alp Er Tunga'nın kızı Menije'yi kaçıtır. Alp Er Tunga tekrar saldırıya geçer. İhanetlere uğrar ve yalnız kalır. Keyhüsrev onu takip etmektedir. Alp Er Tunga ise, kayalık bir dağın tepesindeki mağarayı kendisine ev yapmış ve orada yaşamaktadır. Burada yaşayan Hûm adlı biri onu tutsak eder. Alp Er Tunga ondan kurtulur ve kendisini suya atar ancak Keyhüsrev'in adamları

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

tarafından tutulup öldürülür Alp Er Tunga'nın ölümü bütün Turan ülkesini yasa boğar ve bu olay üzerine sagular söylenir (Banarlı, 1971: 14; Ercilasun: 1985: 44-46).

Alp Er Tunga, bir Turan hükümdarı olarak sürekli İran ile savaş hâlidir. Bazen zafer kazanır bazen de toprak kaybeder. Destan boyunca Alp Er Tunga'nın birçok İran padişahı ve kahramanı ile savaştığı görülür. Yine böyle bir savaştan önce Alp Er Tunga kötü bir rüya görür. Destanda alp Er Tunga'nın bu rüyayı tabir ettirdiği anlatılmaktadır. O dönemlerde saraylarda veya hakanların yanında rüya tabircilerinin bulunduğu bilinmektedir. Eski Türklerde rüya tabirini şaman, kam, baksı gibi adlar verilen şairliğinin yanında dinî ritüelleri de yöneten kimselerin yaptığı bilinmektedir.

Bu rüyayı yorumlatan Alp Er Tunga, beylerinin fikirlerini de alarak kendilerine saldıran İran ile barış yapar. Bir miktar toprak vererek geri çekilir. Daha sonra bu savaşlar yine devam eder. Burada Turan hükümdarı olan Alp Er Tunga'nın bir rüyaya ve bu rüyanın yorumuna göre hareket ettiği görülmektedir. Savaş gibi devlet için hayati önemi olan bir meselede rüyaya göre hareket edilmesi eski Türk kültüründe rüyanın insan, toplum ve devlet yönetiminde belirleyici yönünün olduğunu göstermektedir. Bu tip gerçek olduğuna inanılan ve sonucuna göre hareket edilen rüyalar, Stith Thompson'un tasnifine göre realist rüyalar (F1068) olarak sınıflandırılmıştır.

4. OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDA RÜYA MOTIFI

Hun-Oğuz destanları arasında yer alan Oğuz Kağan Destanı'nın birçok varyantı bulunmaktadır. Bunlar, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı, Câmiü't-Tevarih'te (Reşideddin Fazlullah) yer alan Farsça Oğuz Kağan Destanı, Şecere-i Terâkime'de (Ebül Gazi Bahadır Han) yer alan Oğuz Kağan Destanı, Tevârih-i Âl-i Selçuk'ta (Yazıcıoğlu Ali) yer alan Oğuz Kağan Destanı, Uzunköprü rivayeti, Andalıp'ın Oğuz-Nâme'si gibi varyantlardır (Sakaoğlu, Duymaz, 2006: 218-250). Bu Oğuz Kağan destanları içinde en kayda değerinin Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı olduğu bilinmektedir.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, Ay Kağan'ın gözünün parlamasıyla dünyaya gelir ve kırk gün sonra büyür, yürür ve oynar. Ormanda yaşayan bir canavarı yenerek yiğitliğini ispat eder. Gökten bir ışık şeklinde inen bir kızla evlenir ve Gün, Ay, Yıldız isimli çocukları olur. Daha sonra göl ortasında bir ağacın kovuğunda bir kız görür ve onu eş olarak Gök, Dağ, Deniz isimli çocukları olur. Oğuz Kağan sonra büyük bir toy vererek “*Ben sizlere oldum kağan; alalım yay ile kalkan; nişan olsun bize buyan; bozkurt olsun (bize) uran; demir kargı olsun orman; av yerinde yürüsün kulan; daha deniz daha müren; güneş bayrak, gök kurikan* (Ergin, 1970: 5).” der ve her yana kendilerine tabi olmaları için haber gönderir. Gök tüylü gök yelesi bir erkek kurdun da yardımıyla dört bir yandaki ülkeleri fetheder ve sonunda evine döner. Evine döndüğünde Uluğ Türük adlı veziri bir rüya görür:

“Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nazırı idi. Adı Uluğ Türük idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok da şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: ‘Ey kağanım senin ömrün hoş olsun, ey kağanım senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarırsın. Tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın!’ Oğuz Kağan

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Uluğ Türük'ün sözünü beğendi, onun öğüdünü diledi ve öğüdüne göre yaptı
(Ergin, 1970: 12-13).

Bu rüya üzerine Oğuz Kağan vezirinin sözünü dinleyerek büyük ve küçük çocuklarını çağırarak Gün, Ay ve Yıldız'ı doğuya Gök, Dağ ve Deniz'i batıya ava gönderir. Avdan sonra yolda Gün, Ay ve Yıldız bir altın yay; Gök, Dağ ve Deniz üç gümüş ok bulur. Oğuz Kağan, yayı üçe bölerek büyük oğulları arasında ve okları da üçe bölerek küçük çocukları arasında paylaşır. Ardından büyük bir kurultay düzenleyerek yurdunu oğulları arasında bölüştürür ve "Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim" diyerek de bu görevin kutlu bir görev olduğunu belirtir (Ergin, 1970: 1-14).

Oğuz Kağan Destanı'nda rüyanın yorumu tam olarak verilmemiştir ancak olay örgüsünden bu yorumla ulaşılabilmektedir. Oğuz Kağan tüm seferlerini yapıp zaferler kazanarak yurduna dönünce Uluğ Türük adlı veziri rüyasında "gün doğusundan gün batısına kadar ulaşmış bir altın yay ve kuzeye doğru giden üç gümüş ok görür" ve bu rüyayı Oğuz Kağan'a anlatarak "Düşlerim gerçek olsun Tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın." diye yorumlar. Burada ikinci cümlede aslında rüyanın yorumunun bir kısmını açıklamıştır. Bu yorum, Tanrı'nın bütün dünyayı Oğuz Kağan'ın milletine vermesidir. Yani kısaca bu rüyaya göre Oğuz Kağan dünya hâkimiyetine ulaşacaktır ancak destanda bu emelin zaten gerçekleştiği de görülmektedir. Uluğ Türük'ün rüyasının yorumunun diğer kısmı ise Oğuz Kağan'ın bu öğütleri dinleyerek yaptıklarında gizlidir. Oğuz Kağan bu rüyaya bağlı öğütlerin ardından çocuklarını çağırarak onları doğuya ve batıya ava gönderir. Çocuklar rüyada görülen altın yay ve gümüş okları bulurlar. Oğuz Kağan bunları çocukları arasında paylaşarak bir kurultay düzenler ve ülkesini de çocukları arasında bölüştürür. İşte rüyanın ikinci kısmının yorumu da ülkenin çocuklar arasında paylaşılmasıdır. Destanda rüya gerçekçidir yani gelecekte olacakları haber verir. Bu rüyanın yorumuna göre ülke yönetiminde geleceğe yönelik kararlar verilir.

Rüyada, Stith Thompson'un yukarıda tabloda verdiğimiz motif indeksine göre iki motif bulunur. Birisi rüyada görülen nesnenin gerçek hayatta ele geçirilmesi, diğeri rüyanın yorumuna göre devlet yönetilmesi ve ülkenin paylaşılmasıdır. Thompson bu motifleri "F1068. Gerçekçi Rüyalarda" ve "H617. Rüyaların Sembolik Yorumları" olarak sınıflandırmıştır.

5. TÜREYİŞ DESTANI'NIN CÜVEYNÎ VARYANTINDA RÜYA MOTIFI

Türeyiş Destanının iki tane varyantı bulunmaktadır. Bahaeddin Ögel bu destanlara Uygurların Türeyiş Efsanesi adını vermektedir. Destanın en geniş hacimli olanı Cüveynî (Tarih-i Cihangüşa) varyantıdır (Ögel, 2010: 73-76). Destan, Kara-Korum Dağı ve bu dağda Ögeday Kağan'ın yaptırdığı Kara-Korum şehrinde geçer. Burada Toğla ve Selenge ırmaklarının arasında iki dağ ve iki ağaç bulunmaktadır. Bir gün bu dağların üzerine inen bir ışıkla dağlar büyümeye başlar ve sonra beş çocuk doğar. Bu çocuklar büyüdüğünde anne babalarını sorarlar Uygurlar ise orada bulunan iki ağacı gösterirler. Bu çocuklardan en küçüğünün adı Bökü Tegin'dir. Bökü Tegin güzelliği ve aklıyla hanlık tahtına oturur. Bir gece yanına bir kız gelir. O kızla her gece Ak-Tağ'a giderek yedi yıl altı ay yirmi iki gün orada kalırlar. Bökü Tegin kızıdan aldığı öğütlerle zaferler kazanır, Ordu-Balığ şehrini kurar. Bir gece rüyasına beyazlar giymiş yaşlı bir ihtiyar girer:

"İhtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek, Bögü-Han' a şöyle dedi: '- Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

köşesi, hep senin buyruğun altında toplanacaktır!’ Bögü Han’ın veziri de aynı gece, aynı rüyayı görmüştü. Ertesi sabah olunca hepsi toplandılar ve (aralarında görüşerek bu rüyaya bir mana vermeğe çalıştılar). Bunun üzerine orduları buyruklarına alıp Batı’ya yöneldiler (Ögel, 2010: 75,76).”

Bökü Han, bu rüya doğrultusunda Batı’ya doğru sefere çıkar. Türkistan’a vardığı zaman orada suyu bol, yeşilliklerle örtülü geniş bir düzlüğe rastlar. Çok beğendiği o yerde şimdiki Kuz-Balık denilen Balasagun şehrini kurar (Ögel, 2010: 73-76).

Türeyiş destanında Bökü Tegin’in gördüğü rüya da devlet yönetimi ve devletin geleceği ile ilgilidir. Bökü Tegin’e rüyasında bir ihtiyar yeşim taşı verir ve bu taşı korursa dünyanın dört bir tarafına sahip olacağını söyler. Destanda aynı rüyayı vezirinin de gördüğü belirtilir. Bu rüyayı bir araya gelip yorumlayarak bu yoruma göre orduyu toplayıp Batı’ya sefere çıkarlar. Bu seferin sonucunda suyu, yeşilliği bol, düz ve geniş bir memleket sahibi olurlar. Rüya ve rüyada verilen taş ülkenin geleceğini belirlemiştir. Burada rüya motifi, Thompson’un sınıflandırmasına göre “F1068. Gerçekçi Rüyalar” olarak sınıflandırılmaktadır.

6. KUTADGU BILIG’DE RÜYA MOTIFI

Bugünkü Kırgızistan’ın Balasagun şehrinde yaşamış olan Yusuf Has Hacib tarafından 1069 yılında yazılan Kutadgu Bilig, İslami dönemin ilk eseri olması itibarıyla eski Türk inanışları ile ilk İslami Türk inanışlarını beraber yansıtmaya açısından önemlidir. Aynı zamanda eser destan devrinden Osmanlı’nın kuruluşuna geçiş aşamasının ilk ürünlerinden biridir. Eserde rüya tabir eden anlamındaki “yorguçu, yörgüçi, muabbir” gibi kelimelere yer verilmiştir. Bu eserde düş yorumunun bir ilim olarak değerlendirildiği görülmektedir. Hatta eserde düşün nasıl yorulması gerektiği ile ilgili bilgiler de yer alır (Eren, 2018: 200,201):

“Bir ilim de düş ilmidir

Düş görünce yoran kişi onu hayra çevirir.” (KB, 4366)⁴

“Eğer düş münasebetsiz ve çok kötüyse, fakirlere sadaka verip;

Vücudu onun şerrinden korumak gerekir.” (KB, 4369)

“Gece gördüğün düşün yorumu başka,

Gündüz gördüğün düşün yorumu başkadır.” (KB, 5996)

“Düşü nasıl yorarsan, sonucu ona göre olur;

Düşü kötüye yorma, sana zararı dokunur.” (KB, 6004)

Eserde, düş yani rüya yorumu bir ilim olarak tarif edilmiştir. Düş yormanın önemi ise düşü nasıl yorarsan sonucu öyle çıkar diye belirtmiştir. Bu nedenle düşün iyiye yorulması gerektiği vurgulanmıştır. Aşağıdaki beyitlerde Oğurmuş, bir rüyasını Öğülmüş’e anlatmakta ve bu rüyanın yorumunu da kendi kendine yapmaktadır. Oğurmuş rüyasında bir merdiven ve bu

⁴ Yusuf Has Hacib (2006), *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

merdivenin son basamağında bulunan bir atlı görür. Bu atlı ona su uzatır ve Oğurmuş da bu suyu içer. Oğurmuş Öğdülmiş'e hem bu rüyayı anlatır hem de yorumunu kendisi yapar. Suyu sonuna kadar içtiği için öleceğini yani hayatının son bulacağını ifade eder (Eren, 2018: 201):

“Düşümde bir merdiven gördüm, elli basamağı vardı,
Yüksek ve enliydi karşıma dikilmişti.” (KB, 6033)

“Son basamakta bir atlı bana su uzattı
Ben de alıp sonuna kadar içtim ve suya kandım.” (KB, 6035)

“Tanrı bana şimdi bunu düşte bildirdi;
Ey kahraman artık ölüme hazırlanmam gerekir.” (KB, 6066)

Kutadgu Bilig'de rüyaya geniş yer verilmiştir. Eserde rüya ile ilgili birçok tabir yer almaktadır. Bir siyasetname ve öğüt kitabı olarak değerlendirilen Kutadgu Bilig rüyayı ve rüya yormayı önemsemekte bunun bir ilim olduğunu belirtmektedir. Oğurmuş, kendi rüyasına yaptığı yorumda rüyasının gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bu motifi, S. Thompson “F1068. Gerçekçi Rüyalar” olarak sınıflandırmıştır. Oğurmuş'un rüyada gördüğü elli basamaklı merdiven ve son basamakta elinde su ile bekleyen atlı sembolik olarak ölümü anlatmaktadır. Bu motifi, S. Thompson “H617. Rüyaların sembolik yorumları” olarak sınıflandırmıştır.

7. OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA RÜYA MOTİFİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da Ertuğrul Gazi'ye ve Osman Bey'e atfedilen ay, su, ağaç ve Mushaf motifli birçok rüya mevcuttur. Bu rüyaları genellikle Şeyh Edebali yorumlar. Âşıkpaşazâde'nin (15. yy) *Âşıkpaşazâde Târihi* veya *Tevârih-i Âl-i Osmân* adıyla anılan eserinin 4. babında meşhur ağaç motifli rüya şu şekilde geçmektedir:

“Bu Bab Onu Beyan Eder ki Osman Gazi Ne Rüya Gördü, Kime Haber Verdi ve Tabiri Ne Oldu, Onu Beyan Eder.

Osman Gazi, Tanrı'ya yalvardı bir lahza ağladı. Uyku galip oldu. Yattı, uyudu. Osman Gazi'nin ve arkadaşlarının arasında bir aziz şeyh vardı. Hayli kerameti gözük müştü. Bütün halkın ona inancı vardı. Adı dervişti ama dervişlik içinde ve gönlündeydi. Dünyalığı, nimeti, davarı çoktu. Misafirhanesi hiçbir zaman boş kalmazdı. Osman Gazi de zaman zaman gelip bu dervişe konuk olurdu.

Osman Gazi uyuyunca rüyasında gördü ki bu azizin koynundan bir ay doğar, gelir, Osman Gazi'nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç çıkar. Gölgesi dünyayı tutar. Gölgesinin altında dağlar var. Her dağın dibinden sular çıkar. Bu çıkan sulardan kimi içer, kimi bahçeler sular, kimi çeşmeler akıtır.

Osman Gazi uykudan uyandı. Sürdü, geldi. Şeyhe haber verdi. Bunun üzerine şeyh der ki: ‘Oğul, Osman! Sana müjde olsun ki Hak Taâlâ sana ve nesline padişahlık verdi. Mübarek olsun. Ve benim kızım Malhun Hatun senin helalin oldu.’ Hemen nikâh edip kızını Osman Gazi'ye verdi.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Şeyh Ede Balı, Osman Gazi'nin rüyasını tabir edip padişahlığı kendine ve nesline müjdeleyince yanında bir müridi vardı ki derviş durdu oğlu Kumral Dede derlerdi, dedi ki: 'Ey Osman, sana padişahlık verildi. Bize de bir şükran vermen gerek...' Osman Gazi: 'Ne vakit padişah olursam sana bir şehir vereyim.' dedi. Derviş: 'Bize şu köyceğiz yeter. Şehirten vazgeçtik' dedi. Osman Gazi kabul etti. Derviş: 'Öyleyse bize bir kâğıt ver dedi.' Osman Gazi: 'Ben yazmak bilir miyim ki benden kâğıt istersin. İşte bir kılıcım var. Babamdan ve dedemden kalmıştır. Onu sana vereyim. Bir de maşraba vereyim. Birlikte senin elinde olsunlar. Neslin bu nişanı saklasın. Eğer Hak Teâlâ beni padişahlığa erdirtirse benim neslim dahi bu alameti görüp kabul etsinler, köyünü almasınlar.' dedi. Verdi. Şimdi dahi o kılıç Kumral Dede nesli elindedir. Osman Gazi padişahın neslinden gelenler o kılıcı görünce dervişlere ihsanlar ettiler ve o kılıcın kınını yenilediler. Osmanlı Hanedanından kim padişah olsa o kılıcı ziyaret eder.

Ede Balı yüz yirmi beş yıl yaşadı. İki zevce aldı. Biri gençliğinde, biri ihtiyarlığında idi. İlk hatununun kızını Osman'a verdi. İhtiyarlığında aldığı Geredeli Taceddin'in kızıydı. Hayreddin'le bacanak oldu. Bu menkıbeleri Sultan Murad'ın babası Sultan Mehmed zamanında Ede Balı oğlu Mahmud Paşa'dan işittim. O Mahmud Paşa da yüz yaşından ziyade yaşamıştı (Atsız, 1992: 16,17)."

Âşıkpaşazâde'nin anlattığına göre Osman Gazi bu rüya tabirini duyunca himmet kılıcını kuşanarak ilk fethini gerçekleştirir ve Kulaca Hisar'ı ele geçirir (M1285-1286) (Atsız, 1992: 17). Osman Gazi rüyasında, çok sevdiği bir dervişin koynundan bir ayın doğup kendi koynuna girdiğini ardından göbeğinden gölgesi dünyaları saran bir ağaç çıktığını ve bu ağacın altında bulunan dağları, suları ve insanları görür. Bu rüyayı Şeyh'e anlatır. Şeyh Ede Balı rüyayı "Hak taala sana ve nesline padişahlık verdi." diyerek yorumlar ve kızını Osman Gazi'ye söyler. Bu rüyanın yorumu üzerine Osman Gazi sefere çıkar, ilk fethini gerçekleştirir. Böylece Osmanlı Devleti'nin temelleri bir rüya ile atılmış olur. Burada da sembolik ve gerçekleşen rüya motifleri yer almaktadır. Rüya ağaç bir sembol olarak Osmanlıyı temsil etmektedir. Sembolik rüyaları S. Thompson "H617. Rüyaların sembolik yorumları" olarak sınıflandırmıştır. Bu rüyanın gerçekleşmesi ve Osmanlı'nın rüyadaki ağaç gibi genişleyip dağları, suları insanları kapsamaya S. Thompson'un "F1068. Gerçekçi Rüyalar" başlığı altına girmektedir. Osmanlı'nın kuruluşunda rüyanın ilahi bir vasfının olduğu görülmektedir. Bunu Şeyh Ede Balı "Hak taala sana ve nesline padişahlık verdi" diyerek yorumlar.

SONUÇ

Rüya, insan hayatının gizemli taraflarını ifade eden önemli anlardan biridir. Tarihin bilinen ilk devirlerinden itibaren rüyanın insan ve toplum hayatındaki yeri sorgulanmış ve rüyaya önem verilmiştir. Bu ilk dönemlerde rüya genellikle Tanrı'dan gelen bir mesaj olarak tasavvur edilmiştir. Hayatın şekillenmesinde ve insan psikolojisinde bu denli önemli olan rüya edebî metinlere de girmiştir. İslamiyet öncesi dönem Türk destanlarında "rüya, kurt, ışık, dağ, ağaç, su, ateş, mağara" gibi motifler yer almaktadır. Bu motifler taşıdıkları zengin anlamlarla destanlardan başka halk hikâyeleri, şiir, türkü gibi türlerde de bulunmaktadır. Rüya motifi bu motifler arasında önemli bir yere sahiptir. Birçok destanda olay örgüsünün şekillenmesi rüya sayesinde olur. İslamiyet öncesi Türk destanlarında rüyaların çoğunun Tanrı'dan gelen bir buyruk olarak algılandığı görülür ve bu rüyaların yorumlarına göre hareket edilir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Yaratılış Destanı'ndaki rüya Tanrı'nın bir mesajı ve bir eyleme başlamanın eşliğidir. Alp Er Tunga Destanı'nda rüya ve bu rüyanın yorumu ülkenin kaderini tayin eder. Oğuz Kağan Destanı'nda yine ülkenin kaderini tayin eden sembolik bir rüya vardır. Türeyiş Destanı'ndaki rüya hem hakan hem de vezir tarafından görülür. Bu destanda rüyada verilen sembolik taş ve rüya ülkenin kaderini belirler. 1069 yılında kaleme alınan ve destan devrinden Osmanlı'nın kuruluşuna geçiş aşamasının ürünü olan Kutadgu Bilig'de rüya ve rüya yorumu bir ilim olarak nitelendirilmekte rüyanın nasıl yorumlanırsa sonucunun öyle çıkacağı belirtilmektedir.

Osmanlı'nın kuruluşu ile ilgili rüya da İslamiyet öncesi dönemdeki tanrısal ve sembolik rüyalardan izler taşımaktadır. Osman Bey'in gördüğü rüya kendisine ilahi varlık tarafından verilen bir mesaj olarak değerlendirilir. Osman Bey bu rüyanın yorumuyla seferlere çıkar ve ilk fetihlerini yapar. Osman Bey'in gördüğü bu sembolik rüya ile Oğuz Kağan'ın vezirinin gördüğü sembolik rüya arasında rüyanın ilahi bir mesaj olarak değerlendirilmesi hususunda benzerlikler vardır. Çalışmada üzerinde durulan rüyalar, S. Thompson'un sınıflandırmasına göre "F1068. Gerçekçi Rüyalar", "H617. Rüyaların Sembolik Yorumları" ve "H1217. Rüya Nedeniyle Atanan Görev" olarak belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Atsız, H. N. (1992). *Âşık Paşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. 1. Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Borges, J. L. (2018). *Rüyalar Kitabı*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Ekici, M. (2007). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1985). "Başlangıcından XIII. yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri". *Büyük Türk Klasikleri* 1. Cilt, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yay. 1-184.
- Eren, M. (2018). "Kutadgu Bilig'de Türk Halk İnançları". *1.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, USBİK 2018, 31 Ocak- 2 Şubat 2018, Kayseri, Tam Metin Bildiri Kitabı, Kayseri 2018*. 192-204.
- Ergin, M. (1970). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Freud, S. (2020a). *Psikanalize Giriş*. çev. A. Can İdemen, İzmir: Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2020b). *Rüyaların Yorumu (Tam Metin)*. çev. Dilman Muradoğlu, İstanbul: Say Yayınları.
- Günay, U. (2008). *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*. I Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A. (2006). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Thompson, S. (1955-1958). *Motif Index of Folk-Literature*. U.S.A.: İndiana University. CI-VI.
- Yusuf Has Hacib (2006). *Kutadgu Bilig*. çev. Reşit Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE OTTOMAN EMPIRE IN GEOGRAPHY RESEARCH INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Abdulkadir ERGÜN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Sivas,
Türkiye

ORCID: 0000-0003-1753-0131

İrem ŞİMŞEK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi,
Sivas, Türkiye.

ABSTRACT

Geography, establishing the connection between science and social sciences, has common working areas with many branches of science due to its nature, and one of these sciences is history. Both historical events taking place on a place and geographical conditions being among the factors affecting the realization and results of historical events have always intertwined the science of geography and history. This study aims to examine the academic studies on the Ottoman Empire, historically and politically important in terms of both world and Turkish history and politics, by using the bibliometric analysis method. The research was conducted with a case study, one of the qualitative research designs. The data of the study were obtained through a literature search using the keywords "Ottoman" and "Ottoman Empire" in the WoS (Web of Science) database. The search criteria were "document title, keyword and abstract" and publications published between 1974 and 2023 were included in the study. The dataset of the study consists of bibliometric data of 243 academic studies in the categories of geography and physical geography in WoS. The study found that the highest number of publications related to the discipline of geography was realized in 2000 and 2021, the language of most publications was English, and the majority of the studies were published as articles in terms of publication type. The other findings are that "Centre National De La Recherche Scientifique (Cnrs)" institute is the leading institution affiliated or supported by the authors of the publications and there are 47 institutions from Turkey, Taylor & Francis journal is the leading source of publications, Turkey is the country with the most publications, the number of citations to the publications on the subject increased steadily between 2008 and 2022, and the keywords Ottoman Empire, Turkey, cartography, historical geography are used the most in academic publications on the Ottoman Empire within the science of geography. Based on the findings obtained from the study, it is suggested that studies should be carried out with the data obtained from databases such as Scopus, EBSCO, Google Scholar to determine the trends of publications on the Ottoman Empire within the science of geography, to conduct bibliometric analyses of studies on the Ottoman Empire from other disciplines on the subject, and to carry out studies to increase the cooperation of researchers publishing on the subject in Turkey with researchers in other countries.

Keywords: Geography, Ottoman, Ottoman Empire, Bibliometric Analysis

COĞRAFYA ARAŞTIRMALARINDA OSMANLI DEVLETİ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ÖZET

Fen bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki bağlantıyı kuran coğrafya doğası gereği pek çok bilim dalı ile ortak çalışma alanlarına sahip olup, bu bilimlerden birisi de tarihtir. Tarihi olayların gerek bir mekân üzerinde gerçekleşmiş olması, gerekse tarihi olayların gerçekleşmesinde ve sonuçlarında etki eden faktörler arasında coğrafi şartların yer alması coğrafya ve tarih biliminin her zaman iç içe olmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı da gerek dünya gerekse Türk tarihi ve siyasi açısından önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti üzerine coğrafya biliminde yapılmış olan akademik çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesidir. Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri WoS (Web of Science) veri tabanında “Ottoman” ve “Ottoman Empire” anahtar kelimeleri kullanılarak gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda elde edilmiştir. Arama kriteri olarak “doküman başlığı, anahtar kelime ve özet” seçilerek 1974-2023 yılları arasında yayımlanan yayınlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmanın veri seti WoS’ta coğrafya ve fiziki coğrafya kategorilerinde ulaşılan 243 akademik çalışmaya ait bibliyometrik veri oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda coğrafya disiplini ile ilişkili olarak en fazla yayının 2000 ve 2021 yıllarında gerçekleştirildiği, en fazla yayın yapılan dilin İngilizce olduğu ve yayın türü olarak çalışmaların büyük bir kısmının makale olarak yayımlandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yayın yapan yazarların bağlı olduğu veya desteklediği kurumların başında “Centre National De La Recherche Scientifique (Cnrs)” enstitüsünün ve Türkiye’den ise 47 kurumun bulunduğu, yayın yapılan kaynakların başında Taylor & Francis dergisinin yer aldığı, en fazla yayının yapıldığı ülkenin Türkiye olduğu, 2008-2022 yılları arasında konuya ilişkin yayınlara yapılan atıf sayılarının düzenli bir şekilde arttığı ve coğrafya bilimi içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılan akademik yayınlarda en fazla Osmanlı Devleti, Türkiye, kartografya, tarihi coğrafya anahtar kelimelerin kullanıldığı elde edilen diğer bulgulardandır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda coğrafya bilimi içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış yayınların eğilimlerini belirlemeye yönelik olarak Scopus, EBSCO, Google Scholar gibi veri tabanlarından elde edilen verilerle de çalışmaların yapılması, başka disiplinlerden de konu ile ilgili Osmanlı Devleti üzerine yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizlerinin yapılması ve Türkiye’de konu ile ilgili yayın yapan araştırmacıların diğer ülkelerdeki araştırmacılar ile iş birliğinin arttıracak şekilde çalışmalarını gerçekleştirmeleri önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Osmanlı, Osmanlı Devleti, Bibliyometrik Analiz

GİRİŞ

Yunancada yerin tasviri anlamına gelen “geo+graphein” kavramlarının (Baydil, 2008, s.1) birleşmesinden oluşan coğrafya temelde bir yer bilimi olarak (Doğanay, 1996, s.33) bilinmektedir. Anlam olarak yerin tasviri veya resmedilmesi anlamına gelse de zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm coğrafyanın farklı biçimde tanımlanmasına ve içeriğinde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Arı (2022, s. 95, 96, 97, 99) tarafından çeşitli araştırmacılara dayandırılarak kapsayıcı bir yaklaşımla coğrafyanın tanımları şu şekilde yapılmıştır:

“Coğrafya yeryüzünün mekânsal özelliklerini inceleyen bir bilimdir.”

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

“Coğrafya yeryüzündeki bölgeler ile bu bölgelerin sınırları, benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışan bir bilimdir.”

“Coğrafya insan ve çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi ve bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan olay ve olguları inceler.”

“Yeryüzünün fiziki süreçlerini inceleyen bilimdir.”

Tanımlar incelendiğinde coğrafya yeryüzü, mekân ve insan ile çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla mekân üzerinde gerçekleşen ve insan yaşamı üzerinde etkili olan her olgu veya olay coğrafyanın inceleme alanı içerisinde girmektedir. Bu düşünceden hareketle coğrafyanın bilimler arasındaki yerine bakıldığında inceleme alanı olarak coğrafyanın bazı konuları fen bilimleri, bazı konuları da sosyal bilimler veya beşeri bilimler içerisinde yer almaktadır. Coğrafya bilim dallarından olan jeomorfoloji, jeoloji, kartografya gibi bilim dalları fen bilimleri ile ilişkili iken, nüfus coğrafyası, tarım coğrafyası, ulaşım coğrafyası, sanayi coğrafyası gibi bilim dalları sosyal bilimler içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle coğrafya fen bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki bağlantıyı kuran (Doğanay, 1996, s.37) ve insan ile doğal çevre arasındaki etkileşimi araştıran bir bilim olarak tanımlanabilir (Tablo 1). Örneğin yeryüzünde görülen iklim sistemlerinin ortaya çıkmasında etkili olan sıcaklık, yağış, basınç, matematik konum gibi konular klimatolojinin araştırma konuları içerisinde yer alırken, bir bölgede iklim şartlarının etkisi altında şekillenen tarım, hayvancılık, yerleşme, turizm gibi konular da beşeri ve ekonomik coğrafyanın araştırma konuları içerisinde yer almaktadır.

Tablo 1. Coğrafya İlminin Bilim Sınıflamasındaki Yeri

Fen Bilimleri (Mühendislik Bilimleri)		Sosyal Bilimler (Beşeri Bilimler)
Matematik	Bilimlerarası Köprü	Ekonomi
Fizik		Hukuk
Kimya		Sosyoloji
Botanik		Psikoloji
Zooloji	COĞRAFYA	Tarih
Jeoloji	Planlama İlimleri	Felsefe
Jeodezi		Arkeoloji
Jeofizik		Prehistorya
Pedeoloji		Antropoloji

Kaynak: Doğanay, 1996, s. 38

Tablodan da görüldüğü üzere coğrafyanın bilimler arası bir köprü vazifesi gören bir konumda olması bu bilim dalının gerek fen bilimler gerekse sosyal bilimler içerisinde yer alan bilimlerle etkileşim içerisinde olmasına yol açmıştır. Bu bağlamda coğrafyanın etkileşim içerisinde olduğu bilimlerden biri de tarihtir.

Tarih biliminin birçok tanımı yapılmakla birlikte en çok kabul göreni “Tarih, geçmişte yaşamış olan insan topluluklarının yaşayışlarını, siyasî, kültür ve uygarlık alanında meydana getirmiş olduğu gelişmeleri, yer ve zaman göstererek sebep-sonuç ilişkisi içinde belgelere dayalı olarak objektif bir biçimde incelemeye çalışan sosyal bir bilim dalıdır” şeklinde yapılan tanımdır (Kılıç, 2019, s. 877). Tanımda görüldüğü üzere tarih bilimi zaman, mekân ve toplum olmak üzere üç ana öge bulunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği mekân ve toplum yani insan kavramları coğrafyanın da odağında yer almaktadır.

Mekân veya başka bir ifadeyle “yer” fiziki bir çevredir ve tarihi olaylar bir mekân parçası üzerinde meydana gelir. Dolayısıyla mekânın gerek fiziki coğrafya özellikleri gerekse beşeri

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

coğrafya özellikleri o mekânda meydana gelen tarihi olayın sebep ve sonuçları üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Örneğin coğrafi konum ve bir yerin jeopolitik özellikleri bilinmeden, o yer için niçin savaşıldığı, savaşın nasıl kazanıldığı veya kaybedildiği gibi hususları tarih bilimi açısından yeterince açıklanamaz (Doğanay, 1996, s. 11). Örneğin Çanakkale Savaşları'nın kazanılmasında Çanakkale Boğazı'nın coğrafi özellikleri önemli rol oynamıştır. 60 km uzunluğunda olan Çanakkale Boğazı'nın kuzeyinde 3,2 km olan genişliği, Gelibolu-Çardak arasında 5,8 km'ye kadar çıkarken, Çanakkale-Kilitbahir arasında 1,2 km'ye kadar düşer, İntepe önlerinde ise tekrar genişleyerek 8 km'ye kadar çıkar (Atalay, 2016, s.77). Boğazın darlığı sayesinde Türk topçularının kullandıkları topların menzilleri kısa olmasına rağmen, Türk topçuları İtilaf Devletleri gemilerine daha isabetli atış yapmışlardır (Koç, Önal & Ergün, 2016, s. 101). Benzer şekilde göç, yerleşme, nüfus gibi coğrafyanın inceleme alanına giren konuların açıklanmasında tarih biliminin ortaya koymuş olduğu sonuçlardan yararlanılmaktadır (Doğanay & Sever, 2011, s. 74).

Tarih biliminin yararlandığı bilim dalları içerisinde coğrafyanın ayrı bir yeri olup, tarih ve coğrafya kardeş gibidir (Kılıç, 2019, s. 882). Benzer şekilde coğrafya açısından da tarih bilimi önemli bir yer edinmekte olup, coğrafya araştırmaları içinde tarih bilimine dayalı konular önemli bir edinmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi tarihi olayların gerek bir mekân üzerinde gerçekleşmiş olması, gerekse bu olayların gerçekleşmesinde ve ortaya çıkarmış olduğu sonuçlar üzerinde etkili olan faktörler arasında coğrafi şartların yer alması, benzer şekilde coğrafyanın inceleme alanına giren konuların tarih biliminin ortaya koymuş olduğu sonuçlardan yararlanılarak açıklanması bu iki biliminin her zaman iç içe olduğunu ve ortak araştırma konularının olduğunu göstermektedir. Bir takım analiz yöntemleri kullanılarak bu konuların güncel literatür durumları, eğilimleri gibi durumlar ortaya konulabilmektedir. Bu çalışmada da gerek coğrafya araştırmaları içerisinde yer alan gerek Dünya gerekse Türk tarihi ve siyasi açısından önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmaların yayın sayısı yıllara göre nasıl dağılım göstermektedir?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmaların yayımlandığı dillere göre dağılımı nasıldır?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmaların yayın türlerine göre dağılımı nasıldır?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmalarda bulunan yazarların çalıştığı veya desteklendiği kurumlara göre dağılımı nasıldır?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmaların gerçekleştirildiği ülkelere göre nasıl bir sayısal dağılım göstermektedir?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmalar yayınladığı kaynaklara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmaların yıllara göre atıf dağılımı nasıldır?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmaların atıf analizi nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış olan akademik çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelime ağ durumu nedir?

2. YÖNTEM

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Coğrafya araştırmaları içerisinde Osmanlı Devleti zerine yapılmış olan akademik çalışmaları bibliyometrik kriterler açısından inceleyip mevcut durumu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Durum alışması “*Güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam erevesi (içeriği) içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı, birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan, görgül bir araştırma yöntemidir.*” (Yin 1984, s.23’den aktaran Yıldırım ve şimşek, 2013, 312).

2.1. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada kullanılan veriler Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. WoS, 1964 yılında ISI (Thomson Reuters Institute of Scientific Information) tarafından oluşturulan ve bilimler için en eski atıf indekstir (Garfield 1964 aktaran Birkle vd., 2019, s. 363). Bu veri tabanı dergi, kitap ve veri derlemelerini içeren bilimsel yayınların alıntı indeksidir (Birkle vd., 2019, 363). WoS veri tabanında 37.000’den fazla dergi ve 171.000.000’nin üzerinde kayıt yer almakta olup dergi, konferans, raporlar, kitap ve kitap serileri gibi farklı kaynaklardan derlenen birçok bilgiyi içeren değişik atıf veri tabanlarından (SCI, SSCI, SCI-Expanded, AHCI, ESCI...) eşitli veriler içermektedir (Yeşiltaş & Evcı 2021, s. 227). Sosyal bilimler ile ilgili olarak çok sayıda dergi yer aldığından ve araştırmacılara analiz çalışmalarında kolaylık sağladığı için WoS veri tabanı, bibliyometrik çalışmalarda en fazla başvurulan veri kaynaklarından (Demir & Erigüç, 2018, s. 95).

Çalışmanın amacına uygun olarak veri elde etmek amaçıyla Web of Knowledge Web sayfasında tüm WoS veri tabanlarında “Ottoman” ve “Ottoman Empire” anahtar kelimeleri “or” bağlantısı ile birlikte kullanılarak ve arama kriteri olarak da “doküman başlığı, zet, anahtar kelime” seçilerek tarama gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verileri bütüncül bir şekilde yorumlamak amaçıyla veri tabanında araştırılan konuya ilişkin olarak ulaşılan en eski yayına ait tarih olan 1974 yılından başlayarak 1974-2024 yılları arasında 30 yılı kapsayacak şekilde tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sonunda elde edilen 16.992 veriden WoS kategorisinde coğrafya ile ilgili olarak ulaşılan “coğrafya” kategorisinde 243 akademik çalışmaya ait bibliyometrik veri bu çalışmada kullanılmıştır.

2.2. Verilerin Analizi

WoS veri tabanında elde edilen veriler bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Bibliyometri terimi ilk defa 1969 yılında Pritchard tarafından ortaya atılmıştır (Poyraz, 2024, s. 95). Bibliyometrik analiz akademik materyallerde matematiğin ve diğer istatistiksel yöntemlerin kullanılmasıdır (Pritchard, 1969’dan akt., Kankam vd. 2020).

Araştırmada tarama sonucunda elde edilen 1974-2023 yılları arasında coğrafya kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili olarak yayınlanmış toplam 243 yayın bibliyometrik göstergeler açısından incelenerek kategorize edilmiştir. Kategorize edilen verilere ilişkin yüzde ve frekans dağılımları MS Excel uygulaması ile hesaplanmıştır. İncelenen yayınların araştırma konuları ve yönelimleri yayınlardaki anahtar kelimeler kullanılarak WordArt evrimii kelime bulutu yazılımı yardımıyla görsel olarak haritalandırılmıştır. Osmanlı Devleti ile ilgili olarak 243 akademik yayına ait anahtar kelimelere ait sosyal ağ analizi bibliyometrik analiz programlarından biri olan VOSviewer (Version 1.6.16) aracılığıyla haritalandırılmıştır.

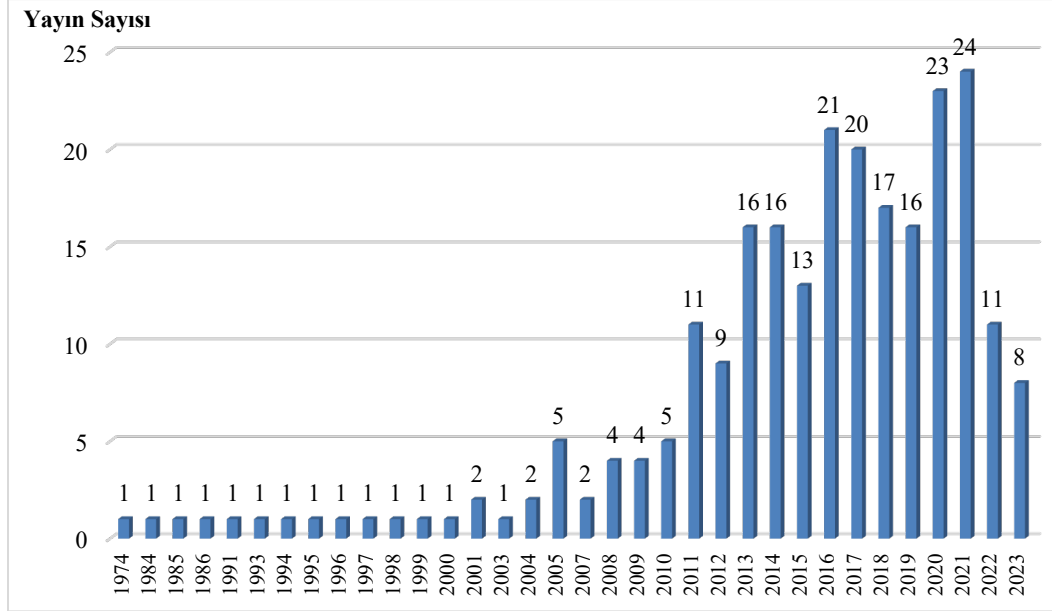
3. BULGULAR

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

3.1. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik Çalışmaların Yayın Sayısının Yıllara Göre Dağılımı Nasıldır?

WoS veri tabanında coğrafya araştırmaları kategorisinde 1974-2023 yılları arasında Osmanlı Devleti ile ilgili olarak 243 akademik çalışma tespit edilmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmaların yıllara göre yayın sayıları (WoS, Mart, 2024).

Grafik 1’de görüldüğü üzere 1974-2000 yılları arasında yayın sayısı oldukça az olup, bu dönemler arasında yer alan yılların her birinde sadece bir yayın yapılmıştır. 2005 yılında 5’e ulaşan yayın sayısı 2010 yılından sonra genel olarak artış kaydetmiştir. En fazla yayın ise 2021 yılında (f=24) gerçekleştirilmiştir. Bu yıldan sonra yayın sayısı tekrar azalmaya başlamıştır.

2010 yılından sonra yayın sayısında artışın meydana gelmesinde disiplinler arası çalışmalara verilen önemin artması, iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerle birlikte tarihi bilgi ve belgelere daha kolay erişme imkanının olduğu düşünülmektedir.

3.2. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik Çalışmaların Yayınlandığı Dillere Göre Dağılımı Nasıldır?

WoS veri tabanında coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili olarak 1974-2023 yılları hazırlanan çalışmalar 7 farklı dilde yayınlanmıştır (Tablo 2).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Tablo 2. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmaların yayımlandığı diller (WoS, Mart, 2024).

Yayın Dili	Yayın Sayısı	%
İngilizce	207	85,19
Türkçe	24	9,88
Fransızca	6	2,47
Hırvatça	2	0,82
Almanca	2	0,82
İspanyolca	1	0,41
Diğer	1	0,41
Toplam	243	100,00

Tablo 2’de görüldüğü üzere ilgili alanda en fazla yayın yapılan dillerin başında İngilizce (f=207) gelmektedir. Bu dilde gerçekleştirilen yayın sayısı ilgili alandaki tüm yayınların yaklaşık % 85’ini oluşturmaktadır. İngilizceden sonra en fazla yayın yapılan dil Türkçedir (f=24).

İlgili konuda en fazla yayının İngilizce dilinde yapılmış olmasının sebebi olarak bir bilim dili olarak İngilizce’nin yaygın bir şekilde kullanılmasından ve WoS veri tabanlarında indekslenen dergilerin büyük bir çoğunluğunun İngilizce dilinde yayın yapmalarından kaynaklı olduğu düşünölmektedir. (Yeşiltaş &Yılmaz, 2021).

3.3. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik alışmaların Yayın Türlerine Göre Dağılımı Nasıldır?

WoS veri tabanında yer alan coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili olarak yapılmış çalışmaların önemli bir kısmı (f=175) makalelerden oluşmaktadır. Makalelerden sonra yayın türü olarak bildiri (f=43) ve kitap bölümü (f=33) gelmektedir. En az yayın türü ise editoryal metin (f=6), kitap ve makale incelemesi (f=5) türleri gelmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmaların yayın türlerine göre dağılımı (WoS, Mart, 2024).

Yayın Türü	Yayın Sayısı	%
Makale	175	58
Bildiri	43	14
Kitap Bölümü	33	11
Erken Erişim	21	7
Kitap İncelemesi	15	5
Editoryal Metin	6	2
Kitap	5	2
Makale İncelemesi	5	2
Toplam	303	100

Tablo 3’ te yer alan Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmaların yayın türlerine göre dağılımının toplamı 303’tür. Yayın türlerine göre dağılımın yayın sayısına göre (243 yayın) fazla olmasının nedeni bildiri kategorisinde yer alan çalışmaların aynı zamanda makale veya kitap bölümü gibi farklı kategorilerde de yayınlanmış olabileceğinden ve sayısal veriler arasında erken erişimin de yer almasından kaynaklandığı düşünölmektedir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

3.4. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik Çalışmalarda Bulunan Yazarların Çalıştığı Veya Desteklendiği Kurumlara Göre Dağılımı Nasıldır?

Wos veri tabanından elde edilen verilere göre coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayın yapan yazarların bağlı olduğu veya desteklendiği kurum sayısı oldukça fazla olup (f=252) yapılan sıralamaya göre tablo 4'te en fazla yayın yapılan ilk on kuruma yer verilmiştir.

Tablo 4. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayın yapan yazarların çalıştığı veya desteklendiği ilk on kurum (WoS, Mart, 2024).

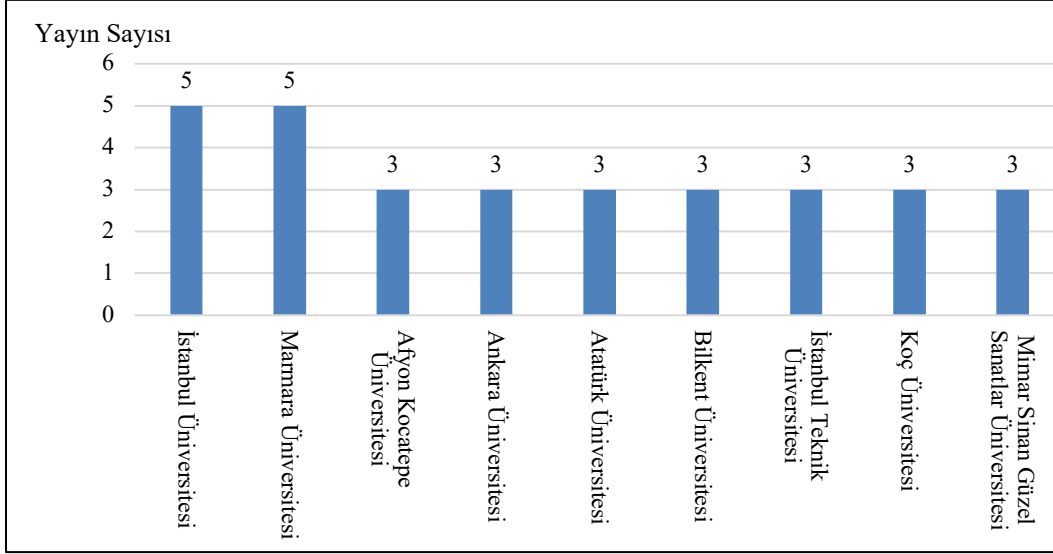
Kurum	Yayın Sayısı	% (243 Yayın)
Centre National De La Recherche Scientifique Cnrs (Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi, Fransa)	9	3,7
Hebrew University of Jerusalem (Kudüs İbrani Üniversitesi)	8	3,3
University of Haifa (Hayfa Üniversitesi, İsrail)	7	2,9
University of London (Londra Üniversitesi, İngiltere)	7	2,9
University of Zadar (Zadar Üniversitesi, Hırvatistan)	7	2,9
Istanbul University (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)	5	2,1
Marmara University (Marmara Üniversitesi, Türkiye)	5	2,1
Sam Houston State University (Sam Houston Eyalet Üniversitesi, Teksas-ABD)	5	2,1
Texas State University System (Teksas Eyalet Üniversite Sistemi)	5	2,1
Durham University (Durham Üniversitesi, İngiltere)	4	1,6

Tablo 4'te görüldüğü üzere coğrafya araştırmalarında Osmanlı Devleti ile ilgili olarak yayın yapan yazarların çalıştığı veya desteklendiği kurumların başında 9 adet yayımla Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi (Fransa) gelmektedir. Bu kurumdan sonra sırasıyla 8 adet yayımla Kudüs İbrani Üniversitesi, 7'şer adet yayımla Zadar Üniversitesi (Hırvatistan), Londra Üniversitesi (İngiltere), Hayfa Üniversitesi (İsrail), 5'er adet yayımla Teksas Eyalet Üniversite Sistemi (ABD), Sam Hourston Üniversite Sistemi (Teksas-ABD), Türkiye'den Marmara ve İstanbul üniversiteleri ve 4 adet yayımla Durham Üniversitesi (İngiltere) gelmektedir.

Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayın yapan yazarların bağlı olduğu veya desteklendiği kurumlar arasında Türkiye'den 47 tane kurum yer almaktadır. Bu rakam ilgili alanda yayın yapan yazarların çalıştığı veya desteklendiği toplam kurumun (f=252) %20'sine karşılık gelmektedir. İlgili alanda yayın yapan yazarların çalıştığı veya desteklendiği Türkiye'deki kurum sayısı fazla olduğundan grafik 2'de yayın sayısı 3 ve üzeri olan kurumlara yer verilmiştir. Buna göre Türkiye'deki bu kurumların başında 5'er adet yayımla İstanbul ve Marmara üniversiteleri ile 3'er adet yayımla Afyon Kocatepe, Ankara, Bilkent, İstanbul Teknik, Koç ve Mimar Sinan üniversiteleri olmak üzere toplam 9 tane üniversite gelmektedir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Grafik 2. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayın yapan yazarların çalıştığı veya desteklendiği Türkiye’deki kurumlar (Yayın sayısı en az 3-WoS, Mart, 2024).

WoS veri tabanından elde edilen verilere göre Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayın yapan yazarların bağlı olduğu veya desteklendiği kurumlar arasında Türkiye’de üniversiteler dışında Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, İzmir Teknoloji Enstitüsü ve liseler gibi kurumlar da bulunmaktadır.

3.5. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik Çalışmaların Gerçekleştirildiği Ülkelere Göre Nasıl Bir Sayısal Dağılım Göstermektedir?

WoS veri tabanında elde edilen verilere göre coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili bilimsel çalışmaların yayınlandığı ülke 30 tanedir. Yayın yapılan ülke sayısının fazla olmasından dolayı tablo 5’te yayın sayısı 5 ve üzeri olan ülkelere yer verilmiştir.

Tablo 5. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmaların ülkelere göre dağılımı (yayın sayısı 5 ve üzeri- WoS, Mart 2024).

Ülke	Yayın Sayısı	% (243 Yayın)
Türkiye	72	29,63
ABD	42	17,28
İngiltere	23	9,47
İsrail	20	8,23
Fransa	17	7,00
Hırvatistan	14	5,76
Almanya	10	4,12
Yunanistan	7	2,88
Bosna Hersek	6	2,47
Macaristan	6	2,47
İtalya	6	2,47
Romanya	6	2,47
Sırbistan	5	2,06

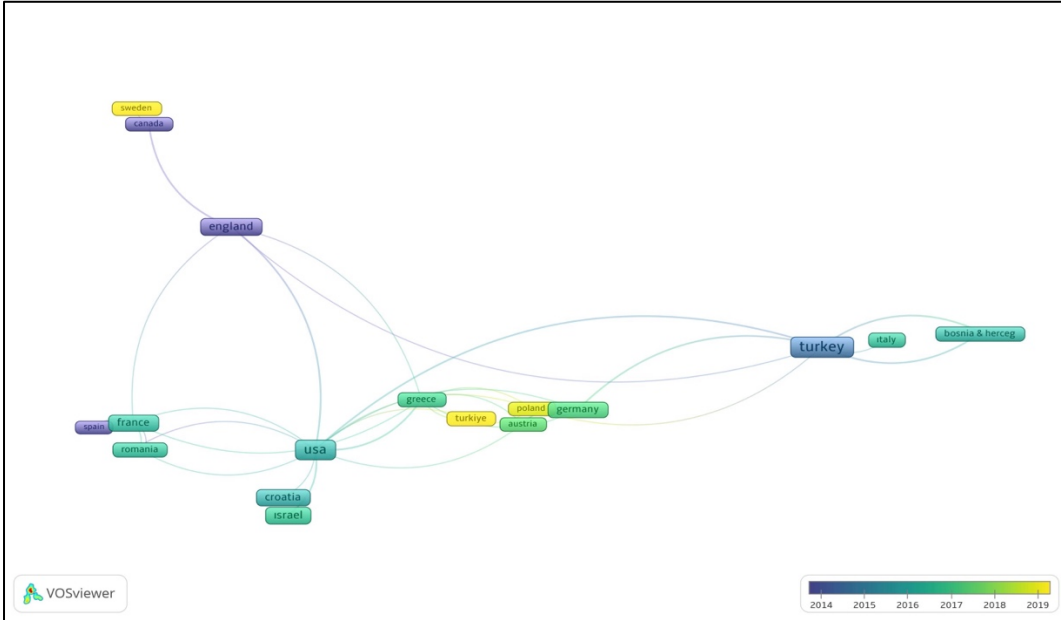

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Tabloda yer alan verilere göre ilgili alanda yayın yapılan ülkelerin başında Türkiye (f=72) gelmektedir. Türkiye’den sonra yayın sayısı en fazla olan ülkeler ABD (f=42), İngiltere (f=23), İsrail (f=20), Fransa (f=17), Hırvatistan (f=14) ve Almanya (f=10)’dır. Bu yedi ülkede yapılan yayın sayısı ilgili alanda yapılmış toplam yayınların % 81,48’ini oluşturmaktadır.

Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmaların ortak yazarlık analizine ait ülkeler arası işbirliğine ait ağ bağlantısı şekil 1’de verilmiştir. Şekilde 2’de yer alan her bir düğüm ülkeleri temsil ederken, düğümün boyutları yayımlanan makaleleri, düğümler arasındaki bağlantı çizgilerinin kalınlığı ise iş birliği boyutunu yansıtmaktadır. Şekilde maviden sarıya doğru geçiş günümüze daha yakın olma durumunu ifade etmektedir.

Grafiğin okunabilirliğini arttırmak adına VOSviewer programında yayın sayısı minimum 2, alıntılanan yayın sayısı en az 0 olarak seçildiğinde 19 ülke arasında ortak yazarlık işbirliği ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler ortak yazarlık analizine göre 14 kümeye ayrılmakta ve aralarında toplam 34 bağlantı çizgisi bulunmaktadır. Bağlantı sayısına göre Amerika Birleşik Devletleri (ABD) en fazla bağlantıya (12 bağlantı) sahip ülkedir. ABD’den sonra Türkiye (WoS veri tabanında Türkiye ve İngilizcedeki eski yazımıyla Turkey olarak iki farklı şekilde belirtilmiştir) 8 bağlantı ile en fazla bağlantıya sahip ülkedir. Türkiye’deki yazarların ortak yazarlık analizinde bulunduğu ülkeler ABD, İngiltere, Bosna Hersek, Avustralya, Almanya, İtalya, Polonya, Yunanistan’dır. Türkiye’den sonra Yunanistan (7 bağlantı), Fransa (6 bağlantı), İngiltere, Almanya, Polonya ve Hırvatistan (5 bağlantı) en fazla bağlantıya sahip ülkelerdir. En az bağlantıya sahip ülkeler ise birer bağlantıyla İtalya, İsveç, İspanya ve İsrail’dir.

Şekil 1. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayınların ortak yazarlık analizinde ülkeler arası iş birliği (WoS, Mart, 2024).

3.6. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik Çalışmalar Yayınladığı Kaynaklara Göre Dağılımı Nasıldır?

Tablo 6. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmaların yer aldığı kaynaklar (Yayın sayısı 5 ve üzeri, WoS, Mart, 2024).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

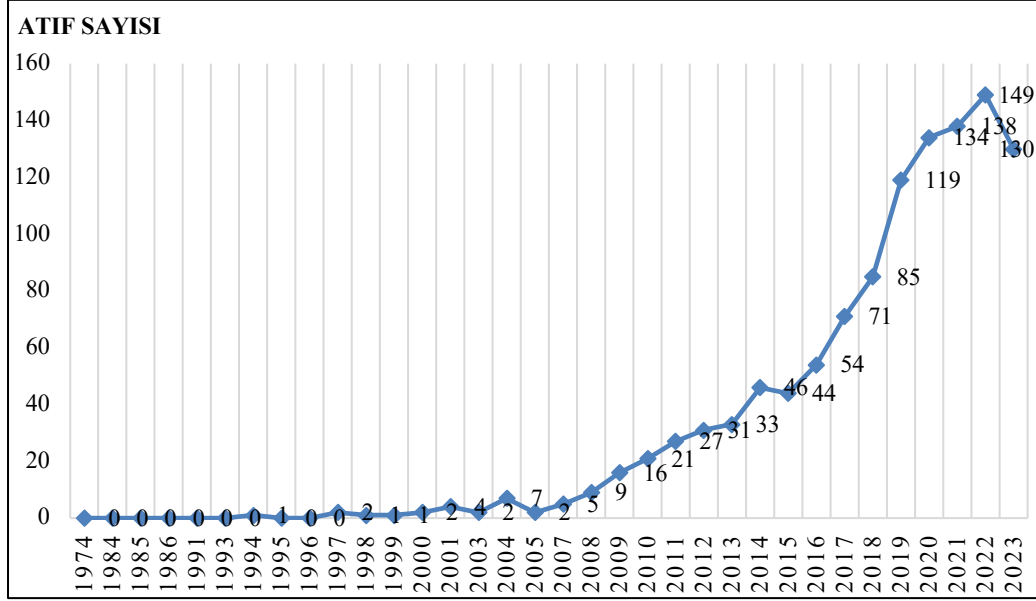
Kaynak Adı	Yayın Sayısı	% (243 Yayın)
Marmara Geographical Review	18	7,35
Journal of Historical Geography	15	6,12
Imago Mundi the International Journal for the History of Cartography	11	4,49
Geodria	10	4,08
8th International Symposium Of The Ica Commission on the History of Cartography Mapping the Ottoman Realm Travelers Cartographers and Archaeologists	9	3,67
Quaternary International	9	3,67
International Archives of the Photogrammetry Remote Sensing and Spatial Information Sciences	8	3,27
Journal of Geography	7	2,86
Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire	6	2,45
Lecture Notes in Geoinformation and Cartography	6	2,45
Transculturalisms 1400 1700	6	2,45
Cartographic Journal	5	2,04
Holocene	5	2,04
Space and Culture	5	2,04

WoS veri tabanında elde edilen verilere göre coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili bilimsel çalışmaların yer aldığı kaynak sayısının fazla (f=120) olması nedeniyle tablo 6'da yalnızca yayın sayısı 6 ve üzerinde olan 14 kaynağa yer verilmiştir. Bu 14 kaynakta yapılan yayın sayısı toplam yayın sayısının % 49'unu oluşturmaktadır.

Tabloda görüldüğü üzere ilgili alanda yapılan yayınların yer aldığı kaynakların başında 18 adet yayımla Türkiye'de yayın yapan Marmara Geographical Review (Marmara Coğrafya Dergisi-Yeni adıyla International Journal of Geography and Geography Education) gelmektedir. Bu dergiden sonra ise Journal of Historical Geography (f=15), Imago Mundi the International Journal for the History of Cartography (f=11) ve Geodria (f=10) kaynakları gelmekte olup, bu dört kaynakta yapılan yayın sayısı 10'un üzerindedir.

3.7. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik alışmaların Yıllara Göre Atıf Dağılımı Nasıldır?

WoS veri tabanında elde edilen verilere göre coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmalara ait 1995 yılı hariç en eski yayın yılı olan 1974 yılından 1997 yılına kadar olan dönemde atıf bilgisi bulunmazken, 1998-2008 yılları arasında atıf sayıları düşük düzeyde seyretmiştir. 2009 yılından itibaren ise genel olarak atıf sayılarında belirgin bir şekilde artış meydana gelmiş olup, bu artış 2022 yılına kadar devam etmiştir (Grafik 3).

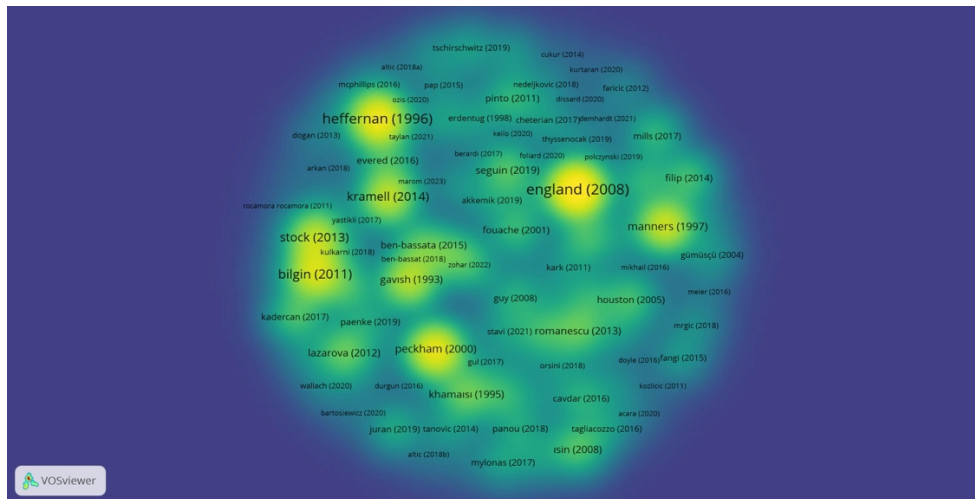

Grafik 3. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre atıf sayısı (WoS, Mart, 2024).

Atıf sayısının 2009 yılından itibaren artış yaşanmasının sebebi daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi bu dönemden sonra ilgili alanda yapılan çalışmaların sayısında meydana gelen artıştan kaynaklandığı düşünülmektedir.

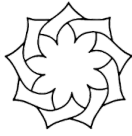
3.8. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik Çalışmaların Atıf Analizi Nasıl Bir Dağılım Göstermektedir?

WoS veri tabanında coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayınlanan akademik çalışmalara ait atıf yoğunluğu şekil 2'deki gibidir. Atıfların yoğunluğu maviden sarıya doğru artacak şekilde değişmektedir.

Şekil 2. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış çalışmalarda en fazla atıf alan yayınlar (WoS, Mart, 2024).

Grafiğin okunabilirliğini arttırmak adına VOSviewer programında bir dokümana ait minimum atıf sayısı 1 olarak seçildiğinde 243 yayından 137 yayına atıf yapıldığı ortaya çıkmaktadır. WoS veri tabanında elde edilen verilere göre ilgili alanda yapılan çalışmalardan atıf alan

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

çalışma sayısı çok fazla olduğundan dolayı tablo 7’de en fazla atıf alan ilk 10 çalışmaya yer verilmiştir.

Tablo 7. Coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalarda en fazla atıf alan ilk on yayın (WoS, Mart 2024).

Sıra No	Yayının Künyesi	Atıf Sayısı
1	England, A., Eastwood, W. J., Roberts, C. N., Turner, R., & Haldon, J. F. (2008). Historical landscape change in Cappadocia (central Turkey): a palaeoecological investigation of annually laminated sediments from Nar lake. <i>The Holocene</i> , 18(8), 1229-1245. https://doi.org/10.1177/0959683608096598	85
2	Hafferman, M. (1996). Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. <i>Transactions of the Institute of British Geographers</i> , 21(3), 504-533. https://doi.org/10.2307/622594	71
3	Bilgin, P & Bilgiç, A. (2011). Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia. <i>Eurasian Geography and Economics</i> , 52(2), 173-195. http://dx.doi.org/10.2747/1539-7216.52.2.173	51
4	Kramell, A., Li, X., Csuk, R., Wagner, M., Goslar, T., Tarasov, P.E., Kreuzel, N., Kluge, R., & Wunderlich, CH. (2014). Dyes of late Bronze Age textile clothes and accessories from the Yanghai archaeological site, Turfan, China: Determination of the fibers, color analysis and dating. <i>Quaternary International</i> , 348, 214-223. DOI:10.1016/j.quaint.2014.05.012	47
5	Stock, F., Pint, A., Horejs, B., Ladstätter, S., & Brückner, H. (2013). In search of the harbours: New evidence of Late Roman and Byzantine harbours of Ephesus. <i>Quaternary International</i> , 312, 57-69. https://doi.org/10.1016/j.quaint.2013.03.002	45
6	Mannirs, I. R. (1997). Constructing the image of a city: The representation of Constantinople in Christopher Buondelmonti's <i>Liber Insularum Archipelagi</i> . <i>Annals of the Association of American Geographers</i> , 87(1), 72-102. DOI:10.1111/0004-5608.00042	30
7	Peckham, R.S. (2000). Map mania: nationalism and the politics of place in Greece, 1870-1922. <i>Political Geography</i> , 20(1), 77-95. DOI: http://dx.doi.org/10.1016/S0962-6298(99)00036-0	28
8	Lazarova, M., Koutsios, A., & Kontopoulos, N. (2012). Holocene vegetation history of the Kotihi lagoon (Northwest Peloponnesus, Greece). <i>Quaternary International</i> , 261, 138-145. https://doi.org/10.1016/j.quaint.2009.10.036	25
9.	Batuman, B. (2010). The shape of the nation: Visual production of nationalism through maps in Turkey. <i>Political Geography</i> , 29, 220-234. https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2010.05.002	
10	Khamaisi, R., 1995. Land ownership as a determinant in the formation of residential areas in Arab localities. <i>Geoforum</i> 26, 211-224. DOI:10.1016/0016-7185(95)00018-G	24

WoS veri tabanından elde edilen verilere göre coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan yayınlardan en fazla atıf alan yayın (f=85) England, A., Eastwood, W. J., Roberts, C. N., Turner, R., & Haldon, J. F. tarafından yapılan ve 2008 yılında yayınlanan “Historical landscape change in Cappadocia (central Turkey): A palaeoecological investigation of annually laminated sediments from Nar lake.” adlı çalışmadır. Bu çalışmadan sonra sırasıyla Hafferman, M. tarafından 1996 yılında yapılan “Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War” (f=71), Bilgin, P & Bilgiç, A. tarafından 2011 yılında yapılan “Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia” (f=51) başlıklı çalışmalar en fazla atıf alan çalışmalardır (Tablo 7).

3.9. Coğrafya Araştırmaları İçerisinde Osmanlı Devleti Üzerine Yapılmış Olan Akademik Çalışmalarda En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Ağ Durumu Nasıldır?

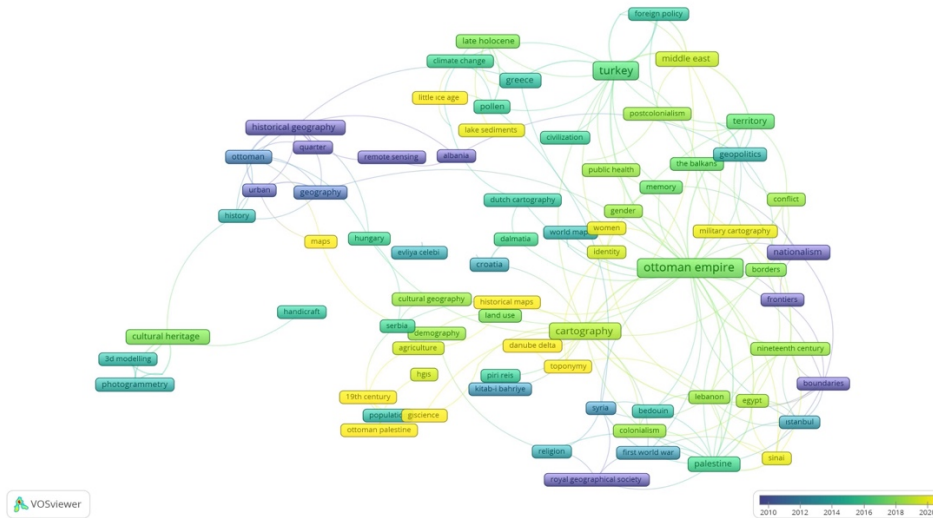
WoS veri tabanında coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti üzerine yapılmış çalışmalarda yer alan anahtar kelimelerle ait sıklığı gösteren veriler şekil 3'teki kelime bulutu görselinde sunulmuştur.

Şekil 3. Coğrafya kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin sıklığına ilişkin kelime bulutu (WoS, Mart, 2024).

WoS veri tabanında coğrafya araştırmaları kategorisinde Osmanlı Devleti ile ilgili yayınlanan akademik çalışmalarda en fazla Osmanlı, Türkiye, Harita, Kartografya, Tarihi coğrafya, Filistin, Yunanistan, kültürel miras anahtar kelimeleri yaygın olarak kullanılmıştır (Şekil 3).

İlgili alanda yapılan yayınlardaki anahtar kelimelerden yararlanılarak tespit edilen araştırma alanları ve aralarındaki ilişkilerin sosyal ağı oluşturulurken grafikte okunabilirliği arttırmak ve analizi kolaylaştırmak için bir anahtar kelimenin minimum oluşum sayısı 2 olarak seçildiğinde 769 anahtar kelimenin 84'ü bu eşik değerini aşmaktadır. 84 anahtar kelimenin birbirleriyle olan ağ bağlantıları şekil 4'teki gibidir.

Şekil 4. Anahtar kelimelerin sosyal ağ analizi (Kare büyüklüğü en çok ele alınan konuyu, sarı alanlar ise güncel konuları göstermektedir. WoS, Mayıs, 2023).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Şekle göre ilgili alanda yapılan yayınlar 9 grup altında toplanmış olup bu kümlere arasında toplam 199 bağlantı bulunmaktadır. Bu gruplarda yer alan anahtar kelimelerden en çok kullanılanlar Osmanlı Devleti (Ottoman Empire) (f=22), Türkiye(f=17), kartografya (f=10), tarihi coğrafya (f=7) ve kültürel miras (f=5) şeklinde sıralanmaktadır. Anahtar kelimelerden bağlantı gücü (bg) en yüksek olanlar ise Osmanlı Devleti (bg=145) Türkiye (bg=23), kartografya (cartography) (bg=21), Filistin (Palestine) (bg=18), Mısır (Egypt) (bg=13), tarihi coğrafya (historical geography) (bg=12) şeklinde sıralanmaktadır.

4. SONUÇ Ve ÖNERİLER

Coğrafya araştırmalarında Osmanlı Devleti üzerine yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizini amaçlayan bu çalışmada kapsamında WoS veri tabanında “Ottoman” ve “Ottoman Empire” anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilen 1974-2023 yılları arasındaki coğrafya kategorisinde yayınlanmış 243 çalışma incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak bu çalışmalar üzerinde yıllara göre yayın sayısı, yayın dili, yayın türü, yayının gerçekleştiği ülkeler, atıf analizi gibi belli kriterlere göre istatistiksel çıkarımlar yapılmıştır.

Wos veri tabanından elde edilen verilere göre ilgili alanda;

- En eski yayın 1974 yılında olup, bu yıldan itibaren 2023 yılına kadar coğrafya disiplinde Osmanlı devleti ile ilgili yayınlar yapılmıştır. 1974 yılından 2000 yılına kadar süreçte her yıl bir olan yayın sayısı 2010 yılından itibaren artış göstermiştir. Benzer şekilde Poyraz (2024) da Osmanlı Devleti üzerine tarih disiplinde yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi çalışmasında yayın sayısında 2008 yılında bir artış olduğunu belirtmiştir. Yayın sayısının artmış olması tarih ve coğrafya alanında yapılan çalışmaların disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması açısından önemlidir.
- En fazla yayının yapıldığı dil İngilizce olup, İngilizce den sonra en fazla Türkçe dilinde yayın yapılmıştır. Araştırmada ulaşılan bu sonuç Yeşiltaş & Evcı (2021), Yeşiltaş & Yılmaz (2021), Ergün (2023) ve Poyraz (2024) tarafından çeşitli disiplinlerde yer alan konulara ilişkin olarak yapılan bibliyometrik analiz çalışmalarında yayın diline ilişkin ulaşılan bulgularla benzerlik göstermektedir. Türkçe dilinde yapılan yayın sayısı toplam yayın sayısının yaklaşık % 10'nunu oluşturmaktadır.
- Yayın türü olarak yapılan çalışmalar en fazla makale formatında yayınlanmış olup, başka alanda yapılmış birçok bibliyometrik analiz çalışmalarında da en fazla yayın türünün makale formatında olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırmada ulaşılan bu sonuç yukarıdaki paragrafta verilen araştırmacıların ulaştığı bulgularla benzerlik göstermektedir.
- Yayın yapan yazarların bağlı olduğu veya desteklediği kurumların başında Fransa, İsrail, İngiltere ve Türkiye’de yer alan kurumlar gelmektedir. Türkiye’den ilgili alanda yayın en fazla yayın yapan ilk on kurum arasında Türkiye’den toplam 2, tüm kurumlar içerisinde toplam 47 tane kurum yer almaktadır. Bu değer tüm kurumların yaklaşık %20’sini oluştururken, bu kurumlara bağlı yazarların tarafından gerçekleştirilen veya bu kurumlar tarafından desteklenen yayın sayısı toplam yayın sayısının % 32’sine karşılık gelmektedir.
- Yapılan çalışmaların yayınlandığı kaynakların başında eski adıyla Marmara Coğrafya Dergisi (International Journal of Geography) yer almakta olup, bu durumun sebebi olarak en fazla yayının Türkiye’den olması ve Marmara Coğrafya dergisinin

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Türkiye’de faaliyet gösteren uluslararası endeksi dergiler arasında yer almasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

- En fazla yayın yapıla ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye’den sonra en fazla yayının gerçekleştiği ülke ABD’dir. Araştırmada elde edilen bu sonuç Poyraz (2024) tarafından gerçekleştirilen Osmanlı Devleti üzerine tarih disiplini içinde yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi çalışmasında ulaşılan “Türkiye (481), ABD (299) ve Rusya (136) çalışmalara öncülük etmiştir” sonucu ile önemli oranda benzerlik göstermektedir. Ülkeler arası otak yazarlık analizinde ABD en fazla bağlantıya sahip ülkedir. ABD’den sonra en fazla bağlantıya sahip ülke Türkiye olup, ABD, İngiltere, Bosna Hersek, Avustralya, Almanya, İtalya, Polonya, Yunanistan olmak üzere toplam 8 ülke ile bağlantısı bulunmaktadır.
- Yapılan yayınlara olan atıf sayısı 2010 yılından sonra artmış olup, bu artışın bu yıldan sonra ilgili alanda yapılan çalışma sayısında meydana gelen artış ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. En fazla atıf alan ilk on yayın arasında Türkiye’den bir tane yazara ait yayın bulunmaktadır.
- Yapılan çalışmalarda en fazla “Osmanlı, Türkiye, Harita, Kartografya, Tarihi coğrafya, Filistin, Yunanistan, Kültürel miras” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Bu araştırmanın verileri Web of Science (WoS) veri tabanında coğrafya araştırmaları kategorisinde ulaşılabilen Osmanlı Devleti üzerine yapılmış akademik çalışmalara ilişkin verilerle sınırlıdır. Benzer konuda Scopus, EBSCO, Ulusal Tez Merkezi, Google Scholar gibi farklı veri tabanlarından elde edilen verilerle de çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Araştırmada ortak yazarlık analizinde Türkiye’nin özellikle de günümüzde Osmanlı Devleti’nin hakim olduğu coğrafyada yer alan ülkeler başta olmak üzere ülkeler arası işbirliği sayısının artırılması ülkeler arasındaki kültürel ve sosyal ilişkilerin gelişimine katkı sunacağı düşünülmektedir.
- Her bir olayın neden ve sonuçları açıklanırken tarih ve coğrafya disiplinlerinin ulaşılmış olduğu bulgulardan yararlanma zorunluluğu göz önünde bulundurulduğunda ve Osmanlı Devleti’nin hakim olduğu sahaların gerek fiziki gerekse beşeri coğrafya özelliklerinin daha fazla ortaya konulması adına coğrafya disiplini içinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan araştırma sayısının artırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arı, Y. (2022). Coğrafyanın Tanımı, Kapsamı Ve Neden Coğrafya? İçinde R. Sever (Edt.), *Eğitimde Coğrafya Okuryazarlığı-I*, (s. 89-108). Ankara: Pegem Akademi.
- Atalay, İ. (2016). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. Meta Basım Matbaacılık: İzmir.
- Baydil, E. (2008). Genel coğrafya. H. Yazıcı & M. K. Koca (Ed.), *Coğrafya nedir?* içinde (2. bs., s. 1–14). Ankara: Pegem Akademi.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- Birkle, C., Pendlebury, D. A., Schnell, J., & Adams, J. (2020). Web of Science as a Data Source for Research on Scientific and Scholarly Activity. *Quantitative Science Studies*, 1(1), 363–376. https://doi.org/10.1162/qss_a_00018
- Demir, H. & Erigüç, G. (2018). Bibliyometrik Bir Analiz İle Yönetim Düşünce Sisteminin İncelenmesi. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 91-114. <https://doi.org/10.18394/iid.395214>
- Doğanay, H. (1996). *Coğrafya 'ya Giriş*. Konya: Öz Eğitim Yayınları.
- Doğanay, H., & Sever, R. (2011). *Genel ve Fiziki Coğrafya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ergün, A. (2023). Eğitim Alanında Coğrafi Bilgi Sistemleri İle İlgili Yapılmış Araştırmalara Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz / A Bibliometric Analysis of the *Research on Geographic Information Systems in Field of Education*. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(5), 23-40. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1322121>
- Kankam, P. K., Okyere, E. K. & Awuah, P. (2020). A bibliometric study of mphil theses at the Department of Information Studies, University of Ghana (2000 – 2018). *Library Philosophy and Practice* (e-journal). https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/4282?utm_source=digitalcommons.unl.edu%2Flibphilprac%2F4282&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages Erişim tarihi: 08.04.2024.
- Kılıç, P. İ. (2019). Tarih Öğretimi ve Coğrafya. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(2), 875-889. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.2933>.
- Koç, H., Önal, H., & Ergün, A. (2016). Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Coğrafi Unsurlara Nasıl Ve Ne Düzeyde Yer Verilmektedir?, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7, (25), 99-117.
- Poyraz, Ö. (2024). Tarih Disiplininde Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Yapılan Araştırmaların VOSviewer İle Bibliyometrik Analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 19(1), 93-118. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler/1413593>
- Yeşiltaş, E. & Evcı, N. (2021). Eğitimde Bilgisayar Okuryazarlığı Çalışmalarının Bibliyometrik Bir Analizi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 223-242. <https://dx.doi.org/10.30855/gjes.2021.07.03.001>
- Yeşiltaş, E. & Yılmaz, A. (2021). Eğitimde Medya Okuryazarlığı İle İlgili Araştırmalara Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, Eğitim Bilimleri Özel Sayısı, 4903-4929. <https://doi.org/10.26466/opus.935547>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Bs.). Ankara: Seçkin.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

A CONCEPT OF CIVILIZATION IN THE TURKISH-ISLAMIC WORLD: FOUNDATION CIVILIZATION

Nazım kuruca

Dr., Giresun University, Türkiye

ABSTRACT

Although the Qur'an does not directly mandate the concept of waqf and related institutions, there are many verses in the Qur'an that recommend spending one's earnings in the way of Allah, protecting the poor and the dispossessed, giving from one's wealth, cooperating in goodness and piety, and engaging in good and beneficial deeds. The aforementioned verses paved the way for the formation and implementation of waqf institutions in Muslim societies in a short time. Abū Yusuf and Imam Muhammad, who expressed their opinions on the formation of waqf, defined waqf as "to permanently restrain a property as the property of Allah from assignment and appropriation, the benefit of which belongs to people". According to Abu Hanifa, waqf is a kind of alienation and the ownership of the endowed property remains with the endower.

It is possible to see the existence of similar institutions that serve as foundations in the Turks and their practices in social life. In particular, "feeding the hungry and clothing the naked", which are among the duties of the sovereign in Turkish tradition, can be considered as a reflection of the foundation culture. It should be noted that during the Uighur State, especially in the "Muyanlık" institutions established by the women, education, health, accommodation and all kinds of assistance to the poor were provided free of charge. The Uighur State carried out the purchase-sale or lease of lands with a deed or according to tax records. This system applied by the Uighurs continued to be applied by the later Turkish states by adapting it to their own conditions. In particular, in addition to the ichta system, the administration of cities, the tax collection status of vineyards and gardens that require special care are all included in these records. These records include not only public property but also private property.

Since the intention and characteristic of worship and charity are involved in the waqf, the place where the benefits of the waqf are allocated must be a charitable aspect, at least it must not be allocated to a religiously prohibited matter. As an important charitable institution in Islamic history and civilization, waqf has been extremely influential in the social, economic and cultural life of all Islamic countries from the middle of the VIIIth century until the end of the XIXth century. The foundation is based on values such as a sense of personal and conscientious responsibility towards humanity, kindness, compassion, solidarity, and the free will of the person who has adopted these values as a principle.

Waqf institutions include all institutions that are closely related to human life and continue their activities through legitimate means. Foundations are also classified and evaluated differently according to their activities. The number of foundations for religious activities is considerably higher than the others, followed by foundations for education and social life. In particular, foundations include mosques, masjids, dârülkur'ân, dârülhadis, madrasahs, lodges, dervish lodges, hankahs, ribats, lodges, imaret, dârüşşifâ, bîmaristan, shrines, roads, bridges, caravanserais, lakes, irrigation networks, castles, lighthouses, sewers and fountains.

Keywords: Ottoman, Civilization, Foundation

TÜRK-İSLAM DÜNYASINDA BİR MEDENİYET ANLAYIŞI: VAKIF MEDENİYETİ

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm'de vakıf kavramını ve buna bağlı müesseseleri doğrudan vazifeli kılan bir ifade yer almamakla birlikte, elde edilen kazançtan Allah yolunda harcamayı, fakir-fukarayı ve sahipsizleri korumayı, malından infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilikte ve takvâda yardımlaşmayı, hayırlı ve yararlı işlere intisap etmeyi tavsiye eden birçok ayet bulunmaktadır. Bahsi geçen ayetler gereği Müslüman toplumlarda kısa zamanda vakıf kurumlarının teşekkülüne ve hayata tatbikine zemin hazırlamıştır. Vakıfların teşekkülü konusunda fikir beyan eden Ebû Yusuf ve İmam Muhammed vakfı, “menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah'ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak” şeklinde tanımlamaktadır. Ebû Hanife'ye göre ise vakıf, işlemi bir tür âriyet niteliğindedir ve vakfedilen malın mülkiyeti hükmen vakıf yapanda kalmaktadır.

Türklerde vakıf hizmetini gören benzeri kurumların varlıklarını ve bunların toplum hayatındaki tatbikatlarını görmek mümkündür. Özellikle Türk töresinde hükümdarın vazifeleri arasında sayılan “açları doyurmak, çıplakları giydirmek” bir nevi vakıf kültürünün yansıması olarak kabul edilebilir. Uygur Devleti zamanında özellikle hatunların kurdukları “Muyanlık” müesseselerinde bedava olarak eğitim, sağlık, konaklama, yoksullara her türlü yardımın yapıldığını ifade etmek gerekir. Uygur Devleti toprakların alım-satımı veya kiraya verilmesini bir senet ile ya da vergi kayıtlarına göre yapmaktadır. Uygurların tatbik ettiği bu sistemi daha sonraki Türk devletleri kendi şartlarına uygun hale getirerek tatbik etmeye devam etmiştir. Özellikle iktâ sistemi ile yaylak-kışlak uygulamaların yanında, şehirlerin idaresi, özel bakım gerektiren bağ ve bahçelerin vergi tahsilat durumları hep bu kayıtlarda yer almaktadır. Bu kayıtlar sadece kamuya ait mülkleri ihtiva etmeyip aynı zamanda özel mülkiyetleri de kapsamaktadır.

Vakıfta ibadet ve hayır niyeti ve özelliği yer aldığından vakfın menfaatlerinin tahsis edildiği yerin bir hayır ciheti olması, en azından dinen yasak kılınmış bir hususa tahsis edilmemesi gerekir. İslâm tarih ve medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olarak vakıf VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslâm ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma/dayanışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi yatar.

Vakıf müesseseleri, insan hayatını yakından ilgilendiren ve meşru yollarla faaliyetlerini sürdüren bütün kurumları içine almaktadır. Vakıflar aynı zamanda faaliyetlerine göre farklı şekilde tasnif edilerek değerlendirilmektedir. Dinî faaliyetlerin sürdürüldüğü vakıflar sayı bakımından diğerlerine göre oldukça fazla olup, bunu eğitim ve sosyal hayata dair vakıflar takip etmektedir. Özellikle vakıflar cami, mescid, dârülkur'ân, dârülhadis, medese, zâviye, hankah, ribât, tekke, imaret, dârüşşifâ, bîmaristan, türbe, yol, köprü, kervansaray, göl, sulama şebekesi, kale, deniz feneri, kanalizasyon ve çeşme gibi müesseseleri ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Medeniyet, Vakıf

Giriş

Vakıflar, özellikle Selçuklu Devleti zamanında dinî ve millî bir kimlik kazanmaya başlamış olsa da Osmanlı Devleti zamanında her türlü toplumsal ve hukukî sistematiğini tamamlayarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Özellikle yeni fethedilen yurlarda Türk medeniyetinin neşet

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

etmesinde ve bu medeniyetin sürdürülebilir olma özelliğine kavuşmasında mühim bir yere sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Vakıflar, günlük hadiselerin dışında hukukî alt yapısını tamamladıktan sonra, toplum hayatını yakından ilgilendiren her konuda hizmetler yapmaya başlamış ve bir nevi günümüzün sosyal devlet kavramıyla ifade edilen devlet hizmetlerini yerine getirmeye devam etmiştir. Vakıflar, zaman içinde daha da güçlenerek yapılan faaliyetlerin hukukî ve dinî dayanakları gereği kamu hizmeti sunan kurumu haline dönüşmüşlerdir. Günümüzde vakıflar hakkında yapılan çalışmalarda bu hukukî ve dinî uygulamalarına atıflar yapılmaktadır.

Vakıfların teşekkülünde Allah rızası için, dince tasvip edilen amaçlarla yapılan bağışlamaları diğer bağışlamalardan ayırabilmek için de birincileri için "sadaka" terimi kullanılıyordu. Vakıf kültürüne ait ilk uygulamalar İbranca, daha sonra Hazret-i İsa'nın dili olan Aramca ve sonra da Arapça'da, bu üç Sami dilde, "sadaka" terimi ortak olarak mevcuttur ve daha sonra bu kavram İslâm Hukukunda "vakıf" kavramının temelini oluşturacaktır (Hatemi,1997:113). Vakıfların toplumsal hayatta fonksiyonları oldukça geniştir. Bir yolun yapımı, bir su kaynağının muhafazası, bunlar askeri amaca da hizmet ederler. Bir köprü'nün ya da bir yolun tamiri, bir suyunun tamiri veya şehirlerdeki içtimai dengelerin korunması; fakir fukaranın beslenmesi, dulların, yetimlerin yedirilmesi, hatta kuşların dahi yemlemek için vakıflar hizmet verirler (Ortaylı, 2019: 249). Özellikle Abbasiler devrinde hukukî esasları tespit edilen vakıf müessesesi, İslam dünyasının her köşesinde süratle yayılmış, siyasî ve iktisadî inkişafın bir nevi ilham kaynağı haline getirilmiştir. Devlet, yapmak istediği faaliyetleri en kısa zamanda vakıflar yoluyla halletme yolunu tercih etmiştir (Kazıcı, 1985: 56). Eski yazılı Türk kaynaklarında vakıfların faaliyetlerine benzer birçok hizmetin var olduğunu görmek mümkündür. Özellikle devlet adamlarının asli görevler arasında fakir-fukaranın sahiplenilmesi bu uygulamalara örnek gösterilebilir. Yine eski Türk topluluklarındaki sosyal yardımlaşma, günlük faaliyetlerin imece usulüyle yerine getirilmesi ve vakıf kültürü ile ilişkilendirilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu, kendisinden önce kurulan diğer Türk devletlerinin bir devamı olarak düşünüldüğünde tipik bir şekilde Türk ve Müslüman şehirlerinin oluşum ve gelişiminde ve genellikle memleketin sosyal ve ekonomik yaşamında vakıf yoluyla kurulup idare edilmekte olan ve "imaret siteleri" adıyla incelenmeleri mümkün bulunan kuruluşların büyük bir rol oynadığını ifade etmek gerekir. Bir şehrin teşekkülünde rol oynayan bu yapı, genel olarak bir cami etrafında toplanmış olan medrese, aş ocağı, misafirler yurdu (tabhane), hastahane (darüşşifa-timarhane), han, hamam, kervansaray, suyolları, çeşme gibi anıtsal tesisler bu sistemin çekirdeğini teşkil etmektedir (Barkan, Meriçli, 1988: 121). Fethedilen ülkeleri iskân ve imar için, idarî ve malî birer müstakil müessese mahiyetinde olan arazi vakıfların tesisi, devletin eskiden beri tatbik ettiği ve geliştirdiği bir usuldür. Vakıf yolu ile bataklık ve ıssız yerlerde mamureler meydana getirilerek o yerler şenlendirilmiştir. Bu mamureleri yerleştirmek üzere başka yerlerden getirilen göçer halk, "*resm-i bennak, caba ve avarız-divaniye ve tekâlif-i örfiyeden*" muaf tutulmuştur (Orhonlu, 1987: 31). Başka yurtlardan gelen göçerler kısa zamanda yabancılık çekmeden yeni yurtlarında iskân edilmekte ve onlar da toplumun asli bir unsuru haline gelmektedir. Kısa zamanda bu toplumsal kaynaşmanın kaynağında vakıf kültürüne ait uygulamaların olduğunu ifade etmek gerekir.

Âmme menfaatine yararlı türlü tesislerle beledi hizmetleri, içtimai yardım, din ve kültür işlerini, ticaret ve seyahat şartlarını bu suretle devletin vakıf yoluyla ve idarî-malî muhtariyeti ve hukukî şahsiyeti haiz bir teşkilatla idare ettiği devirlerde, bu teşkilatın kazanmış olduğu şumul ve ehemmiyet dikkate değerdir (Barkan, Ayverdi, 1970: XVII). Vakıflar toplum hayatının sürdürülmesinde bir nevi belirleyici unsura sahiptir. Vakıfların sunduğu imkanlardan toplumun her kesimi bir şekilde istifade edebilmektedir. "*Müessesât-ı hayriyenin*

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bazılarından zengin ve fakir istifade edebildiği halde diğer bir kısmından zenginler intifâ' ve istifade edemeyip yalnız fakirler intifâ' ve istifade edebilirlerdi. Cami, kütüphane, misafirhane, çeşme, kuyu, umumî kabristan, köprü ve benzeri vakıf gayr-i menkuller birinci nev'i müessesâtdan olup bunlardan müsavat üzere zengin fakir istifade ederdi" (Berki, 1957: 26).

Vakıf, kamu yararı için veya birinin ailesinin menfaati için kurulmuş birçok hizmeti içinde barındıran hayrat/hayır kurumuydu. Her iki durumda da yani ister kamusal alanda olsun ister bireysel alanda olsun, vakıf genellikle çeşitli mülklerden oluşuyordu ve ürettiği gelir, kalıcı olarak belirli bir gaye için kullanılırdı. Vakfiyeler/belge genellikle banî/kurucuyla ilgili şeref unvanları ile başlar, sonra bağışın amacı ve vakfa ait mülkler anlatılır; kurulan vakfın işlevine dair ayrıntılı bir açıklama yapılır; çalışanlar tanımlanır, sağlanan hizmetler, tahsis edilen maaşlar, harcamalar, vakfın teftiş ve takibi, son olarak da vakfi kuran kişinin ailesiyle vakıf arasındaki ilişki izah edilir (Leiser, 2018:210).Vakfın takriri ekseriyetle, vakfın mahiyetini, vakfın devamı için tahsis olunan para miktarını, vakf olunan mallar arasında akar varsa bunların mahal, mevki ve hudutlarını, vakfın nasıl idare olunacağını ve vakfın varidatının mahal ve suret-i sarfını ve kimlerin mütevellî olacağını, hizmet erbabının ücretlerini ihtiva eder (Berki, 1965: 5). Osmanlı arşivlerinde doğrudan vakıflarla ilgili defterler ve belgeler önemli bir yekûn tutmaktadır. Vakıflarla ilgili her türlü işlemin kayda alınması ve bu kayıtların muhafazası hukuki açıdan bir gereklilik olduğu için arşiv belgeleri içinde vakıflarla ilgili olanların oranı oldukça yüksektir. Özellikle vakıf tahrir ve şer'iyeye sicillerindeki kayıtlarda vakıflarla ilgili olanların üçte bir ilâ yarıya yakın bir oranı teşkil ettiğini söyleyebiliriz (Özcan, 2005:517). Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar güçlü kalmasının ana sebeplerinden bir tanesi belki de en önemlisi bir sayım yani tahrir devleti olmasıdır. Devlet belli zamanlarda ülkeyi baştanbaşa bir tahrir tabii tutmaktadır. "Osmanlı Devleti'nde, lüzum görüldükçe ya bütün vilâyetlere şamil umumî veya yalnız bir kısım livâ ve vilâyetleri ihtiva eden, nüfus ve arazi tahrirleri yapılmıştır. Yeni feth edilen her bir ülke de muhakkak tahrirden geçip, nüfus ve araziler kayd edilerek, hasılat ve vergi gelirlerinin bilinmesi ile timar sisteminin tesis ve tatbikine geçilerek buradaki idarî yapılanma tesis edilmektedir (Özdeğer, 1988: 13).

Osmanlı klasik döneminde vakıf müesseselerinin faaliyet alanı oldukça geniş olmasına rağmen zaman içinde vakıflarda da bazı suistimallerin yaşandığı ifade edilmektedir. Bu suistimler genellikle malî konuları ihtiva eden uygulamalarda karcımıza çıkmaktadır. 16. yüzyılda devlet gelirlerinin yaklaşık %15'lik bir kısmının vakıf gelirleri kalemine dahil olduğunu görmekteyiz. Bu kadar büyük bir servetin kullanılması, dağıtılması ve hesaplanması ciddi bir planlama gerektirmektedir. Tahrir defterlerinde Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilatını, iktisadî yapısını ile malî kaynaklarını tetkik edebilmek mümkündür. Tahrir defterleri uzun aralıklarla tespit ve tanzim edilmiş bilgileri ihtiva etmekte olup, ayrıca iktisadî ve malî yönden tetkik edildiğinde de tahrirlerin sıklıkla değiştirilmediğini müşahede etmekteyiz (Özdeğer,1988a:2). 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 20.000 vakıf varken, Cumhuriyet'e miras kalanların sayısı 5859'e düşmüştür (Yediyıldız,1984:5). Bu kadar çok ve geniş coğrafyaya yayılmış bir müesseseler zinciri, ciddi manada ekonomik bir gücü de elinde tuttuğu için devlet bürokrasisinden güçlü bir yapıyı temsil etmektedir. Vakıfların gelir kalemleri, genel bütçenin yaklaşık %15'lik bir kısmına tesadüf etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yapılan sayımların çağdaşı olan devletlerde görmek pek mümkün değildir. Devlet bir nevi canlı ve cansız ne varsa hepsinin sayımını yaptırmakta ve bu konuda yetişmiş uzman memurları bünyesinde barındırmaktadır. En küçük idari birim olan karyelerden başlamak suretiyle bu sayımlar yapılmaktadır. Bir karyenin nüfusu deftere kaydedildikten sonra, tahrir ile ilgili hükümlerde zikredilen, vergiye tâbi her ne var ise,

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

isimleri ve vergi tutarları da gösterilerek karyenin defterdeki hasıl kısmına ayrıca kayd edilmektedir (Özdeğer, 1988:14). Hayatietini uzun yıllar sürdüren medeniyetlerin dayandığı temeller, sadece askerî ya da siyasî sahadaki gelişmeler ile izah edilmez. Büyük coğrafyalara nüfuz eden bu medeniyetler, aynı zamanda insanî/medenî birçok alanda da nevi şahsına münhasır özellikleri sayesinde varlıklarını muhafaza etmişlerdir. “*Tarihî olaylara derinliğine nüfuz edebildikçe uzun ömürlü bir imparatorluğun teşekkülü olayını sadece askerî bir istilâ ve fütühâtla izah etmek mümkün olamayacağı ve bu istilâların büyük çapta bir iskân ve kolonizasyon hareketi şeklini almış bulunduğu daha fazla meydana çıkmaktadır.*” (Barkan, Meriçli, 1988:134).

Vakıfların Hukukî Durumu

Türk İslam devletlerinin hayatında müstesna bir yere sahip olan vakıflar, zaman içinde gelişimini tamamlamış ve dayandığı hukukî zemini daha da olgun hale getirmiştir. Vakıf kültürüne ait tatbikatları çok farklı coğrafyalarda ve farklı inanç gruplarının yaşadığı bölgelerde görmek mümkündür. Bu farklılıklar haliyle birçok hukukî problemi de beraberinde getirmiş ve bu durum zaman içinde tartışılmış ve çözüme kavuşturulmuştur. Vakıflar, buldukları coğrafyalarda çok farklı inanç grubundaki insanlara hizmet vermiş olması münasebetiyle de bir nevi “*medeniyet projesi*” gibi de kabul edilmektedir. Günümüzde hukukî zemini olgunlaşmış, modern ve sosyal devletlerin yapmakla mükellef olduğu bütün hizmetlerin vakıflar kanalıyla yapıldığını görmekteyiz.

Vakfın lüzum ifade edip etmeyeceği ihtilaflı olduğundan vakfa, kat'i mahiyet vermek isteyen vakıflar bir müteveli tayiniyle hâkime müracaat ve müteveli huzurunda vakfettiği malları ve arzu ve şartlarını beyanla vakfın lüzumuna hüküm alagelmışlerdir. Hâkim muhtefünfih olan mesailde hangi re'yi içtihatla, hükmederse kat'i mahiyet alacağından hükümden sonra artık vakıf nakz ve iptal olunamaz. Bu hususta yazılan hüccete "Vakfiyye" denir ki aynı zamanda şartları ihtiva ettiği cihetle vakfın nizamnamesi mesabesindedir (Berki, 1957: 23). Vakıf kurma muamelesinde belirleyici temel unsur süreklilik olup, İslam Hukukçuları vakfın sürekliliği hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı İslam Hukukçuları belli bir süreye istinaden vakıf kurulabileceğini ileri sürmüş olsalar bile, vakıf kurma muamelesinde esas olan, Osmanlı tatbikatında da görüldüğü gibi, vakfın ebedi (sürekli) olması gerekir (Ömer Hilmi, 1977: 24).

Siyasî ve askerî maksatlarla veya seyahat ve ticaretin kolaylaştırılması için stratejik yollar boyunca büyük kervan sitelerinin kurulması, dil ve din birliğinin ve siyasî bütünlüğün temini için, cami, medrese, tekke ve zaviye gibi işlek kültür ve propaganda merkezlerinin veya imaret ve hastahane gibi sosyal yardım tesislerinin düzenlenmesi işlerinin bugün belli başlı devlet hizmetleri arasında yer almış olduğuna şüphe yoktur (Barkan, Meriçli, 1988: 123). Vakıf, bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynini Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men etmektir. Bu tarif, İmameyne göredir, İmamı Âzam'a göre vakıf: bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tesadduk edilmesidir (Bilmen, 1985: 284). “*Vakıf, bir malın âmmenin mülkü hükmünde olmak üzere bir veya birkaç gayeye müebbeden tahsis etmektir. Fıkıh kitaplarında menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde temlik ve temellükten alıkoymak meâlinden olan tarifin müeddâsı da bundan ibarettir*” (Berki, 1962: 9). İslâm hukukunda vakıf bir malın ebedî olarak bir gayeye tahsisi olup, medenî hukukta ebedilik vasfı olmayıp, yeni hukuka göre bir gayrimenkul veya menkul az çok uzun bir zaman için vakf olunabilir evvelki hukuka göre ise vakıf daimîdir (Berki, 1971: 2). Berki'ye göre, vakfın hukukî niteliği bir özel hukuk tüzel kişiliği olmasıdır (Berki, 1969: 5). Vakıf, daha önceden planlanmış ve ne

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

gibi faaliyetlerin icra edileceği belli olan özel amaçlara ulaşmak gayesiyle kurulmaktadır. Daha önceden planlanan bu amaç dinî bir hüviyet taşıyabileceği gibi aynı zamanda sosyal, kültürel konuları da bünyesinde barındırabilir. Vakıf, bir tüzel kişilik özelliğine sahip olduğundan tamamen şahsî faaliyetlere ve o kişinin malına dair uygulamalara tabidir. Vakıfların tüzel kişiliğe sahip olması münasebetiyle üye ya da başka ortaklarının olması söz konusu değildir.

Millî menfaatlere yani ülkenin huzur ve güvenliğine hizmet etmeyen ve aykırı düşen vakıf da caiz değildir. Bu tür vakıflar bir şekilde tescil edilmiş olsa dahi bunların faaliyetlerine hiçbir şekilde müsaade edilemez. Meselâ yabancı Devlet ordusuna yardım vakfı kurulsa, caiz olmaz. Zira her yabancı Devletin bir gün düşman devlet haline geçmek ihtimali zayıf değildir. Bundan başka kendi Devletinin ordusu dururken kalkıp da yabancı Devlet ordusuna vakıf yapmak, basit mantiken da kabul edebileceği şey değildir (Berki, 1981: 148). Vakfın faaliyet alanı olarak sadece dini kurumlar ve onlara ait faaliyetler gelmemelidir. Vakıf faaliyetleri amme hizmetleri gören köprü, yol, kütüphane, çeşme, park, bayram yeri, fakirlere yardım, hayvanların ihtiyacını giderme gibi faaliyetleri de vakıf hizmetleri içinde sayma gerekir. Bunun yanında mer'a, harman yeri, orman, göl, şifahane toplum hayatında önemli işlevi olan kurum ve mekanlarda vakıfların içinde yer almaktadır.

Başkalarına ait mallar hiçbir şekilde vakıf edilemez. Keza, kullanılması kanunen yasak olan şeyler de vakfedenin mamelekinde olsa bile vakıf konusu olmaz. Meselâ esrar vakıf edilemez. Devlete ait emlâk de vakf olunamaz. Amme hizmetine tahsis edilmemiş olanları etse etse Devlet vakfedebilir, lâkin evvelce de kayd edildi gibi, Devlet esasen amme hizmeti gördüğünden vakıf yapması icab etmez (Berki, 1981: 136). Akılcılığın hukuk alanında da hâkim kılınamaması dolayısı ile; Vakıf Hukuku alanında da sorunlara akılcı bir çözüm getirilecek yerde, ileride sorun yaratacak olan "şer'i hîle" veya hukuki çareler ile yetinilmiştir. Malî bakımdan bunalım içine düşen sahih vakıflarda, İslâm Hukuku'nda kabul edilen "istibdal" yöntemi işletilecek yerde, uzun vadede sorun yaratacak "icareteyn" veya "mukata'a" gibi usullere başvurulmuştur (Hatemi, 1997: 118).

Bazı müctehitler, vakıf yapıp mütevelliyeye teslim olunduktan sonra ne vâkıf ne de varisleri vakıftan dönemeyeceklerini ve bazıları da vakıf yapıldıktan sonra mütevelliyeye teslim edilmesin vakfın bozulamayacağını ictihâd eylemişlerdir (Berki, 1957: 23). “*Vakıfların mahiyet ve tarihinden bahsederken, gayr-i sahih denilen tahsis ve irsaddan bahsetmek yerinde olacaktır: Arâzi-i emîriyyenin, yani, rakabesi devlete ait olup, hakk-ı tasarrufu bilâmüddet ahaliye ihale ve tefviz olunan arazinin, öşür ve resm-i ferâğ ve intikal gibi mîrî menfaatleri doğrudan doğruya hükümdar tarafından veya hükümdar bunları efrâddan birine temlik edip de bunlar canibinden bir cihet-i hayra tahsis edile gelmiştir. Bu muamele, hukukî mânada vakıf değildir. Bu gibi tahsislere vakıf denmesi, devamlılığı ve hayrî olması itibariyledir. Gayr-i sahih vakıf denmesi de hukukî mânada vakıf olmadığı içindir.*” (Berki, 1965: 11). Memleketimizde tatbik edilen usul ve kaidelere göre, bir mülk vakıf edilmekle “lüzum” ifade eder ve vakfı yapanın mülkiyetine bir daha dönmez. Ölümünden sonra da mirasçılar bu mallardan ancak vakfı yapanın koyduğu şartlara göre, faydalanabilirler. Vakfın şartları Şeri’atın nasları gibidir kaidesine uyarak vakfı yapan istediği şartları koymak suretiyle bütün mirasçılarını veya mirasçılarından bir kısmını, daha evvel vakıf şekline sokmuş olduğu mallarından faydalanma hakkından mahrum etmiş veya bu hakkı şer’i mirasçılarında gayrı kişiler için tanımış olabilir (Barkan, Meriçli, 1988: 127). Osmanlılar döneminde, vakıfların korunup vakfın şartlarına göre idare prensibine titizlikle riayet ediliyordu. Bunun için, vakfiyede belirtilen şartların dışına çıkıp, başka türlü idareye çalışan veya hakkı olmadığı halde vakıf malından istifadeye çalışanlar, derhal bundan menedilirdi (Kazıcı, 1985: 60). Mütevelliler kendi zamanlarına ait olmak üzere zamanlarında murakabe mercilerine hesap

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

vermeğe mecburdur. Vakıf hilafını yani vakfın mütevellisinin hesabına bakılmayacağını şart etmiş olsa hükmü yoktur. Muhasebe neticesinde azlıni mucip bir kusur ve hareketi tahakkuk eden mütevellî azl ve azlı gerektirmeyen noksanlardan dolayı tenbîhâtla iktifa edilir. Bir mütevellînin bir defa hesabı görüldükten sonra maddi olmadıkça iade olunmaz (Berki, 1958-1959: 8). Vakfa ait arazide binalar ve sair tesisat vardır; fakat tamire muhtaçtır, Vakıf idaresi de tamir edecek mâlî güçte değildir. Vakıf idaresi bu binaların âtıl kalmaması, vakfa gelir getirmesi ve aynı zamanda harab halde bulunan binaların tamir edilebilmesi için peşin bir kira bedeli (Muaccele) verilmesi şartıyla vakfa ait binaları kiraya verebilirler (Berki, 1971: 6). Vakıfların kurulması, faaliyet alanları kadar ve tarafından idare edileceği hususları vakıf kanunâmelerinde yer almaktadır. Vakıflar çok geniş bir alana yayılmalarından ve farklı konularda hizmet vermelerinden dolayı hukukî tatbikatlarının da buna göre tanzim ve tertip edilmiş olması gerekmektedir.

Vakıfların Kurulması ve Toplumsal Faydaları

İnsanlık tarihiyle ve kadim medeniyetlerle anlamlı hale gelen düşünce, Kur'an-ı Kerim'de yer alan hükümler, Hz. Peygamber'in, onun arkadaşlarının ve onları takip edenlerin uygulamaları ile yeni bir modele dönüşmüş ve "vakıf" ismiyle İslam devletlerinde ve toplumlarında müesseseleşmiştir. İslam medeniyetinin bir parçası olan ve uygulama alanı bulduğu toplumlarda büyük gelişme gösteren bu müessese, zamanla asırların birikimi ve tecrübesi ile kendi içinde devasa bir yapıya dönüşmüş ve "*Vakıf Medeniyeti*" kavramı ile tanımlanmıştır (Çınar, Kaya, 2015: 1). Vakıf tesis etmenin içinde bulunduğu çağın dinî-kültürel atmosferinde büyük cazibesi ve teşviki vardı. Bu teşvikin meydana getireceği cami, mescit, mektep, medrese, kütüphane, çeşme, köprü ve benzeri sosyal kurum sayesinde hayır dualarına mazhar olarak kıyamete kadar ismini yaşatma imkânının cazibesi büyüktü (Genç, 2019: 15).

Vakfa ihtiyaç ve lüzum gösteren sebepler yalnız dinî hisler ve camilerin aynı zamanda kendi devrinde bir nevi halk mektepleri olması değildir. Vakıfların mevzuu aynı zamanda her biri âmme hizmeti gören, hastahane, revir, öksüz yurtlan, köprüler, çeşmeler ve kütüphaneler, han ve hamam gibi müesseseler olmasındandır (Berki, 1962: 19). Vakıf kurulmasının hukukî dayanağı olması gerekir, hukukî gerekçesi kadılar tarafından kabul edilmeyen bir müessesenin vakıf olması mümkün değildir. Kadı, vakfın kurulmasında aranan şartların olup olmadığını araştırdıktan sonra olumlu yönde karar verirse, vakıf kurucusu, mütevellî ile birlikte kadı huzuruna çıkarak vakfiye içerisinde belirtilen şartların hepsini ikrar etmekte ve mütevellî de onu tasdik etmektedir (Yediyıldız, 2003:4).

Özellikle Osmanlı devrinde kurulan külliyele sadece ibadet yeri olmayıp hatta sadece eğitim ve öğretim merkezi veya fakir barınağı da değildir. Külliyele, çevrelerinde ahalinin iskanına zemin hazırlayan, bölgenin gelişmesine öncülük eden için sosyal katalizör rolü oynayan, sosyal ve kültürel bütünleşmeyi teşvik eden kurumlardır (Yediyıldız, 2012: 482). Vakıfların buldukları bölgelerdeki zengin faaliyetleri sayesinde, toplum hayatında sosyal adaletin tesis edildiğini, fakirin üzerinden fakir adının kaldırıldığını, bilvesile zengin-fakir arasındaki ilişkinin hasbi duygularla ve sağlıklı bir şekilde tesis edildiğini ifade etmek gerekir. Vakıf faaliyetlerinin kaynağında insana ve yaratılana hizmet etme duygusu yattığı için bu faaliyetler imanî bir vecibe özelliğine de sahip olmuştur.

Vakıf, yani vakıf yapan, malını vakfetmese idi, servetini daimî surette âmme hizmetine tahsis eylemese idi, bu serveti ya zevk-ü sefâ için harcedecek veya şuna buna sadaka yahut hibe yoluyla verecek ve bu surette servetinden ancak bir iki kişi muayyen bir devir için faydalanacaktır (Berki, 1962: 20). Vakıf fakirleri kalkındırmak, iktisadî ve mâlî güçlerini desteklemek ve netice olarak onların içtimaî durumlarına çare olmak itibarı ile de özel bir

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

mahiyet arz eder. Vakıflar genel faaliyetlerini sürdüren kurumlar dışında öksüz yurtları, fakir talebeler yurtları, aş ocakları, fakir ve kimsesizlerin barındırılması, güçsüz, hasta ve alil fertlerin bakımı için de vakıflar yapılabilir (Berki, 1969: 2). İnsan öldükten sonra arkasında insanlığın kendisini iyilikle yâd eylemesini, hayırla anmasını arzu eder. Vakıflar sayesinde namı yüzyıllardan beri halkın ve dünyanın dilinde sevgi ve saygı hayırla yâd edilen binlerce insan vardır (Berki, 1962: 20). Vakıflar kurulurken kaydı hayat hizmet etmesi temenni edildiğinden vakıfları kuran kişilerin vefatından sonra da hizmetlere devam edilmektedir. Vakıfların şartnamelerinde yapılması istenen hizmetlerin ne olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

Vakıflar, ülkenin iktisadî ve sosyal hayatı üzerinde belirleyici olmuş ve vakıflar tarafından yapılan faaliyetler aynı zamanda ülkenin imarı üzerinde ciddi katkılar sağlamıştır. Devletin yapmakla mükellef olduğu hizmetleri vakıflar yerine getirmiş ve bu sayede devlet ciddi bir mali yükten de kurtulmuştur. Özellikle medreseler, aşevleri, şifahaneler, imaretler, kervansaraylar, hanlar, çeşmeler, su kanalları, köprüler, yollar, cami ve mescitler, tekkeler, zaviyeler vakıflar tarafından inşa edilmiş veya bakım ve onarımları gerçekleştirilmiştir. Bu kadar zengin bir hizmet ağına sahip olan vakıflar bu faaliyetleri sayesinde devlet bütçesine önemli rahatlama sağlamıştır. Bunun yanında bakıma muhtaç insanlara yapılan yardımlar, dul ve yetim, kötürüm, ama, duağı, pir dediğimiz ve hizmete muhtaç kimselerin tedavi ve bakımları da vakıflar tarafından sürdürülmüştür.

Vakfiye veya vakıf-nâme, vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda tanzim ettiği hüküm ve kaideleri ve bunların kadı tarafından tescilini ihtiva eden hukukî bir vesikadır. Bu vakfiyeler, kâğıt ve parşömen tomarlara veya hacmi bir ilâ dörtyüz sayfa arasında değişen defterlere yazılmıştır (Yediyıldız,2003: 4).

Vakıflar günümüzdeki modern ve sosyal devletin yaptığı birçok faaliyeti yerine getirirken bu faaliyetlerde kullanmak için belli oranda gelirlere de ihtiyaç duymaktadır. Devlet bu konuda devreye girerek tahsil etmekle yükümlü olduğu bazı gelirleri vakıfların tahsil etmesine müsaade etmektedir. Vakıflar, arazilerden alınan çift, zemin, bennak, caba gibi arazi gelirlerin yanında resm-i kovan, resm-i ganem hayvanlardan alınan verileri de tahsil etmektedir. Aynı tarım ürünlerinden alınan öşürler de vakıfların önemli gelir kalemleri arasında sayılmaktadır (Kuruca, 1995: 233). Osmanlı Devleti'nin askerî, idarî, siyasî ve malî açıdan zirveye çıktığı 16. yüzyılda vakıfların fonksiyonun da buna paralele olarak arttığını görmekteyiz. Özellikle yeni fethedilen yerler başta olmak üzere Anadolu'nun gelir kalemleri içinde vakıf gelirleri müstesna bir yere sahiptir. Bu yüzyılda Osmanlı ekonomik hayatının yaklaşık %15-20'sine vakıf işletmeleri hâkim olmakla beraber bu oran vakıf tahrirlerine göre yıllık gelirin %17'si vakıflar tarafından idare edildiğini göstermektedir (Barkan, Ayverdi, 1970: 17). Daha sonraki yıllarda özellikle de 18. yüzyılda, vakıfların genel bütçe içerisindeki payının genel bütçe içinde ciddi bir orana yükselerek %26,80'e kadar çıktığı görülmektedir (Yediyıldız, 1984: 26). Vakıflara ait malî gelirlerin artmasıyla beraber, vakıflarda bazı itiraza konu olan hadiselerin yaşanmaya başladığı da ifade edilmektedir. Devletin, denetim kurumları tarafından yapılan inceleme ve uygulamalarda vakıflarda ciddi manada suistimallerin yaşandığı tespit edilmiştir. Bu suistimallerin önemli bir kısmının malî konularda olduğunu ifade etmek gerekir. Çok geniş bir alanda hizmet faaliyetlerini sürdüren vakıfların, yönetiminde ve malî yapısının sürdürülmesinde elbette bu tür sıkıntıların ortaya çıkmasını tabi karşılamak gerekir. Her türlü ahlakî ve hukukî yaptırımların istisnasız tatbik edilmesine rağmen, insan unsurunun yer aldığı kurumlarda bu tür suistimler her zaman görülmektedir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Bazı Vakıf Çeşitleri

Osmanlı Devleti'nde bir beldenin imar ve ihyasında devletin bütçesi yanında vakıfların faaliyetleri de önemli bir yere sahiptir. Özellikle zaviye vakıflar, devletin yapmakla mükellef olduğu hizmetleri kendi gelir kalelerinden elde ettikleri akar sayesinde yerine getirmektedir. Günümüzün modern devletlerinin birçok alandaki faaliyetlerini vakıf kurumlarının yaptığını ifade etmek gerekir (Yediyıldız, 2003: 241-243). Aile vakıfları, aile bireylerinin talim ve terbiyesi, yedirilip içirilmesi gibi her türlü yardımı yapmak için gerekli giderlerini sağlayabilmek amacıyla, şahıs ve miras hukukunun koyduğu hükümlere uygun bir biçimde kurulan vakıflardır. Bu vakıflar da genel anlamdaki vakıflar gibi, tüzel kişiliğe olan ve belli bir amaca tahsis edilen mal topluluğuna sahiptir (Öztürk, 1983: 125). Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde, batıya doğru olan yerleşmede, birçok köylere isimlerini veren, boş ve ıssız yerlerde yerleşip oraları imar ve iskân eden dervişler ve onların faaliyet merkezi olan zaviyeler kendiliğinden bir kolonizasyon ve iskân hareketini temsil etmekte idi (Orhonlu, 1987: 29). Tekke ve zaviyelerin, Osmanlı fütuhatını kolaylaştıran büyük bir ehemmiyete haiz kurumlar olduğunu ifade etmek gerekir. Devletin kuruluş aşamasında birçok derviş ve şeyh Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı, gazilerle birlikte memleket açmak ve fütihat yapmakla meşgul olurken, bir kısmı da o civardaki köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşerek buraları iskana açıyorlardı (Kazıcı, 1985: 111-112).

Vakıflar yalnız dini hizmetleri yerine için cami, mektep medrese, imaret ve külliye değil, onları idare etmek için gerekli ekonomik kurumlar, hanlar, bedestenler, çarşılar vücuda getiriyordu. Vakıf eserleri devletin nezareti altında ise de evkaf bütünüyle Tanrısal müeyyide altına konmuştur. 1530 tarihinde yalnız Anadolu'da 622 zaviye sayılmıştır (İnalçık, 2019: 245). Zaviyeler özellikle hem Selçuklu hem de erken dönem Osmanlı dönemi kaynaklarında sıkça geçen bir kavram olmanın yanında Türk insanının hayatını derinden etkileyen bir fikir ocağı gibi görülebilir. Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasında durmaksızın doğudan gelen göçerler etkili olmuştur. Yabandan gelenlerin yollarda, kırlarda veya şehirlerde iâşe ve ibadetinin karşılanması gerekmektedir. Hankâh, zaviye ve tekkelerde iki unsur vazgeçilmezdir ki, bunlar çerağ yanması ve ayende ve revendeye yemek çıkartılmasıdır (Baykara, 2000: 200-201). İmarethanelerde yiyecek ve ilaçlar ve sair levazımı, vakıftan temin olunan hastahaneler ve keza levazımı vakıftan temin olunmak üzere inşa ve vakf edilen mektepler ikinci kısmındandır ki bunlardan yalnızca fakir olanlar intifâ' ederler (Berki, 1957: 26).

Türbelere gelenlerin getireceği adak ve kurbanlarla çeşitli sadaka ve vakıf şeklindeki bağışların böyle bir mezarın idaresini elinde tutanlar için büyük bir gelir kaynağı haline gireceği ve bazı türbe ve tekkelerin ekonomik ve malî güç bakımından olduğu kadar böyle bir güce dayalı siyasî nüfuz ve tesir yönünden de sosyal ve politik bir toplanma merkezi (odak) olarak önem kazanmaları mümkün olmaktadır (Barkan, Meriçli, 1988: 136). Köylerde ve yollar üzerinde sıklıkla zaviyelere rastlanmaktadır; bu zaviyelerde şeyhler ve yakınları ibadetle meşgul oldukları gibi, yolcuları da buralarda konaklatıyorlardı. XV. ve XVI. yüzyıllarda Türkiye'de geniş bir zaviye ağı kurulmuştur (Sümer, 1992: 52-53). Zaviyeler, iskân ve kolonizasyona yeni açılan memleketlerde yerleşmek üzere harekete geçen göçmen kabilelerinin büyük göç yolları üzerindeki örgütlenme ve yerleşme merkezleridir ve nâmlarına kurulmuş olabilecekleri mezarları da genellikle efsaneleşmiş birtakım evliyalara ait olmaktan ziyade, o bölgede yerleşen muhacirlerin öncüleri veya büyük-babaları gibi bu yerleşmelerde önemli bir rol oynamış olan gerçek tarihî şahsiyetleri temsil etmektedir (Barkan, Meriçli, 1988: 136). Tekke ve zaviyeler gördüğü amme hizmetleri karşılığı hak kazanacağı türlü vergi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

muafiyetleri ve imtiyazları idareciler için ayrı bir güç ve zenginlik kaynağı olmuştur (Kuruca, 1995: XI).

Bir vakıf mahal üzerindeki vakıf bina harap olmuştur. Vakıfta bunun tamirine kudret olmadığı gibi peşin ücretle icar olunarak tamiri de mümkün değildir. Bu zaruret karşısında üzerine bina yapmak veya ağaç dikmek ve bunların durması mukabilinde muayyen ücretle talibine icar edilmek tecviz olunmuştur ki, bu suretle yapılan bina dikilen ağaçlar malikin mülkü olup vefatı ile yer de bunlara tebaan varislerine geçer ve muayyen mukataa yani ücret verildikçe mukavele feshedilerek muhdesat kaldırılamaz. Bu kabil mukataaya merbut yerlere mukataalı vakıf denir (Berki, 1940: 106). Bir vakfa ait olup üzerinde bina ve ağaç ve benzeri şeyler bulunmayan araziye Vakıf idaresi vakfın mâlî durumunun kifayetsizliği sebebiyle işletemez. Arazinin bu suretle âtıl kalması da vakfın aleyhinedir; boş duracağı yerde kiraya verilerek varidat temin etmesi için Vakıf idaresi işletemediği bu araziye, icar bedeli senede ödenmek üzere kiraya verir (Berki, 1971: 6).

Mütevelliler tarafından idare edilmekle beraber, Vakıflar İdaresinin teftiş ve kontrolüne tâbi olmayan vakıflardır ki iki çeşiddir: Eizze ve Guzzat Vakıfları. Eizze Vakıfları, Abdülkadiri Geylâni Hacı Bektaş Velî ve Hacı Bayram Velî gibi ünlü din adamları tarafından yapılan vakıflardır. Guzzat vakıfları ise, ünlü gâziler tarafından yapılmış vakıflardır (Berki, 1971:5). Devlet ve toplum nazarında önemli bir konumda bulunan toplumu yönlendirme yetenek, kabiliyet ve gücüne sahip irfan sahibi erenlerin kurduğu vakıflar ile devletin hizmetinde gâzâ niyetiyle kılıçları ve akılları ile soluk almadan can verebilme ruhuna sahip uçbeylerine verilen mülklerden daha sonraları kurulan vakıflara, halkın ve devletin bekası için vefaen ayrıcalık tanıdığı anlaşılmaktadır. Devlet bu kişiler tarafından eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kamu güvenliği gibi kamu hizmetlerini yürütmek amacıyla kurulan vakıfların yönetimlerini idarî olarak istisna tutmuştur (Koç, 2020: 1172).

Berki (1940). Mazbut vakıfları tarif ederken, “*vâkıf, evlâdın isimlerini zikrederek meşrutünlehlere tayin ederse tahsissen zikredilenlerden başka evlât gelirden (gaileden) hisse alamaz. Meselâ, A, B ve D adlarında üç evlâdı bulunan bir kimse gelirin bunlardan A ya verilmesini şart etse gelire yalnız A müstahak olur. Bu takdirde B ve D şart harici kalacağından A vefat ettikte diğerlerine bir şey verilmeyip vakfın geliri fakirlere sarf olunur.*” (Berki, 1940, c.2.96). şeklindeki ifadesinden kimlerin hisse sahibi olduklarını görmek mümkündür.

Mazbut kelime anlamı itibarıyla zabt edilmiş, el konulmuş anlamında olup, hukukî literatürde, ayrı ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, doğrudan doğruya Osmanlı döneminde Evkâf Nezâreti, Cumhuriyet döneminde de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare olunan vakıflardır (Öztürk, 1983: 92). Mütevellileri (idareci, müdür) münkariz olan bir vakfın inhitat etmemesi, gâyesinin tahakkuku ve mevcudiyetinin devamı için idaresini Vakıflar Genel Müdürlüğü eline alır ki, böyle vakıflara mazbut vakıf denir, idaresi Devlet tarafından ele alınmış vakıf mânâsına gelir. Bir vakıf iki şekilde mazbut olur: Vakfiyede gösterilen mütevelli ve nesilleri vefat eder ve bunların ölümünde vakıf yapan vakfın müdürünü tâyin etmemiş olursa. Yahut vâkıf vakıf senedinde hiç mütevelli göstermemiş ise vakıf doğduğu andan itibaren" mazbut vakıf addolunur (Berki, 1971:5).

Mülhak vakıflar, Osmanlı döneminde, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı'nın nezâreti yani kontrol ve murakabesi altında ve kendi mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır. Mülhak vakıfların ekserisinin nezâretleri yani denetimleri, Evkâf Nezâreti öncesi dönemde, vâkıfları (kurucuları) tarafından Sadaret, Meşihat, Darüssaade Ağalığı, Kazaskerlik, Fetva Emaneti, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadılıkları gibi yüksek mevkilerdeki görevlilerin uhdesine bırakılmışken, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret'nin kurulması ile bu kuruma devredilmiştir (Ömer Hilmi Efendi, 1977: 16-17).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Osmanlı Beyliği'nde ilk medrese Orhan Gazi'nin 1331'de tesis etmiş olduğu İznik Orhaniye adıyla da anılan İznik Medresesi'dir. Vakfiyesindeki bilgiler buranın medrese olarak inşa edildiği izlenimini vermekte ise de ilk kaynaklar buranın kiliseden çevrildiğini ifade etmektedir (İpşirli, 2021: 322). Osmanlı Devleti medrese yaptırırken kendilerine Türkistan ve Mısır medreselerini örnek almışlardır. Fatih Sultan Mehmet döneminde bu müessese tam teşekküllü hale gelmiştir. Medrese vakıfların her türlü gideri medreseye vakf edilen vakfiyelerden temin edilmektedir (Kuruca, 1995: XII). Medrese inşası konusunda İstanbul'un müstesna bir yere sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Fetihden XX. yüzyılın başlarına kadar İstanbul'da yüzlerce medrese tesis edildiği, XVII. yüzyılın ortalarında sadece sur içi İstanbul'da 122 medresenin bulunduğu kaynaklarda görülmektedir. 1869'da hazırlanan bir listeye göre İstanbul'da 126 medresenin bulunduğu zikredilmektedir (İpşirli, 2021:326). Vakıflar, bir şehrin iskâna açılmasından o şehirdeki sağlık, eğitim, kültür, sanat faaliyetlerine kadar nerede ise bütün alanlara hizmet vermektedir. Vakıflar, sadece insanlara değil diğer canlılara da hizmet sunmak için birimler ihdas etmiştir. Özellikle hayvanlara hizmet veren vakıfların faaliyetleri kaynaklarda yer almaktadır.

Vakıflar Dair Bilimsel Çalışmalar

Günümüzde insanlık âleminin en fazla ihtiyaç duyduğu iyilik, hayır, yardımlaşma, sadaka ve vakıf gibi kavramlarla ifadesini bulan düşüncesi esasen insanlığın varoluşundan kadar eskidir. İnsanlığın yaradılışından itibaren ortaya çıkan birtakım hasletler zaman içinde dinî ve millî bir kimlik ile ifade edilmeye de başlamıştır. İnsanî hasletleri gelişmiş kişi ya da kurumların başkalarına yardım etme ve onlarla paylaşma duygusu zaman içinde kurumsal bir yapıya bürünmüştür. Bu düşüncüyü dünyanın her yerinde görmek mümkün olduğu gibi, bizim kültür coğrafyamızda bu düşüncenin kurumsallaşarak geliştiğini ifade etmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin tatbikatlarında vakıfların idarî yapısında birçok değişikliğe gidilmiş, 1826 yılında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kurulmasıyla da vakıf faaliyetleri bir çatı altında toplanmıştır. 3 Mayıs 1920 tarihinde Şeyhülislamlık ve Evkâf Nezareti'nin hizmetlerini sürdürmek üzere Şer'îye Evkâf Vekâleti adı altında bir bakanlık kurulmuştur. Daha sonra 1924 yılında bu bakanlığın 429 Sayılı Kanun ile ilga edilmesi üzerine Vakıflar Umum Müdürlüğü kurularak bu müdürlük Başvekâlete bağlanmıştır. Medeniyet hayatımızın nerede ise her sahasına nüfuz eden vakıf kültürü hakkında birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmını vakıfların hukukî yapısı ve bunun tatbikatları üzerine olmuştur.

Klasik fıkıh metinlerinin dışında, müstakil olarak vakıf konusunu ele alan eserlerin sayısı ise oldukça sınırlıdır. Bu alanda yaygın olarak bilinen üç esere işaret etmekle yetinelim. Bunlardan Hilâl b. Yahyâ'nın (ö.245/860) Ahkâmü'l-Vakf ve Hassâf'ın (ö. 261/875) Ahkâmü'l-Evkâf veya Ahkâmü'l-Vakf isimli eserleri Hanefî fıkı çerçevesinde vakıf hukukunun en temel eserleri olmuştur. Bu iki eser üzerinde Abdullah b. Hüseyin Nâsîhî tarafından el-Cem'beyne vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Hassâf adıyla ve Cemâleddin el-Konevî tarafından el-Müntehâb min vakfe- yi'l-Hilâl ve'l-Hassâf adıyla muhtelif çalışmalar yapılmış, daha sonra Burhâneddin et-Trablusî (ö. 992/1516), bu iki eseri bir araya getirerek ihtisar, cem ve ilavelerle el-İs'âf fi ahkâmi'l-evkâf isimli eseri kaleme almıştır. Fransızca çevirisi de yapılan eserde, vakfın kuruluşu, işletilmesi, vakıfla ilgili şartlar, vakıftan kimlerin faydalanabileceği gibi konularda Hanefî mezhebine ait ahkâm nakledilmektedir (Özcan, 2005: 15).

Vakıflara dair ilk kaynakça çalışmaları, kitap tanıtım ve tahlilleri şeklinde olup, 1938 yılında Vakıflar Dergisi'nin ilk sayısında, Fuad Köprülü, "Bibliyografya" başlığı altında, Raquette'nin 1930'da yayınlanan Doğu Türkistan tarihi açısından mühim bir vesikayı

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

incelediği küçük kitabını tanıtmakla kalmayıp, yazarın bazı kelimelerdeki okuma hatalarını, bir başka yazarın, Giese'nin düzeltmeleriyle karşılaştırmış, kelimelerin kökenlerini irdeleyerek tahlillerini ortaya koymuştur. Köprülü, Vakıflar Dergisi'nin 1942 tarihli 2. sayısında da "Bibliyografya" başlığı altında, Esat Arsebük'ün 1937'de yayınlanan "Mameleke İstinat Eden Şahsiyet Vakıf" adlı makalesi ile, 1938 tarihli Medenî Hukuk I kitaplarını tanıtırken, hukuk tarihi ile ilgili kendi düşüncelerini de dile getirmiştir (Çınar, Kaya, 2015: 2). Ali Himmet Berki'nin eseri "*Vakıflar*" adıyla ve "*Vakıf Müessesesi İnsanların Düşünebildikleri Hukukî Müesseselerin En Hayırlısıdır*" alt başlığıyla yayınlanmıştır. Eserin, vakıf hukuku konusunda müracaat edilen Ömer Hilmi Efendi ile Ali Haydar Efendi'nin eserlerinin vakıflara dair ahkâmdaki değişiklikler nedeniyle ihtiyacı karşılamaz hale geldiğinden bahisle eski ve yeni meseleler ile kanun ve nizamları bir araya getirmek maksadıyla kaleme alındığı belirtilmektedir. İki kısım olarak planlanan kitabın birinci kısmı İslâm'da vakıf konusuna ayrılmıştır. Mukaddime ile birlikte bâb ve fasıllar halinde tasnif edilmiş olan eserde ayrıntılı bir şekilde İslâm vakıf hukuku anlatılmaktadır (Özcan, 2005: 525-526).

Vakıf hukuku alanında çalışmaları olan bir diğer kişi M. Fuad Köprülü'dür. Köprülü'nün bu alandaki çalışmaları daha çok makale halinde yayımlanmıştır. Daha sonra, hukuk tarihi ve vakıf müessesesi konusundaki makaleleri Orhan F. Köprülü tarafından önsöz ve bazı notlar ve ilavelerle birlikte İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi adıyla neşredilmiştir. Eserde, Fuad Köprülü'nün hukuk tarihine ait makalelerinin yanında vakıf konusunda daha önce Vakıflar Dergisi'nin muhtelif sayılarında yayımlanmış olan "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti", "Vakfa Ait Tarihî İstılahlar Meselesi", "Vakfa Ait Tarihî İstılahlar: Ribât", "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mâhiyeti ve Tarihî Tekâmülü", "Sultan Baybars'a İsnâd Edilen Bir Vakfiye" başlıklı makaleleri yer almaktadır (Özcan, 2005: 526-527).

Ülkemizde vakıflar hakkında birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları bu alandaki en önemli çalışmalardan kabul edilmektedir. Bu çalışmada da özellikle konuyu çerçevesinin belirlenmesinde Barkan'ın eserlerine sıklıkla müracaat edilmiştir. 1940 yılında Hukuk Fakültesi Mecmuası makaleleri arasında yer alan Ömer Lütfi Barkan'ın "Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar" adlı makalesi, Mayer'in The Buildings of Qaytbay as Described in His Endowment Deed (1938) başlıklı eseri, Abbas el-Azzavî'nin Tarih-i Irak (1935) adlı eserinin Moğol devrine ait birinci cildi, Sauvaget'nin "Les Caravanserais syriens du Hadjdj de Constantinople" (1937) başlıklı makalesi, Köprülü'nün, tanıtımın ötesinde, vakıf kaynakları olarak eleştirel bir gözle tahlil ettiği ve farklı kaynaklarla karşılaştırarak analizini yaptığı çalışmalardır (Çınar, Kaya, 2015: 2).

Siyasî ve askerî maksatlarla veya seyahat ve ticaretin kolaylaştırılması için, stratejik yollar boyunca büyük kervan sitelerinin kurulması, dil ve din birliğinin ve siyasî bütünlüğün temini için, cami, medrese, tekke veya zaviye gibi işlek kültür ve propaganda merkezlerinin veya imaret ve hastahane gibi sosyal yardım tesislerinin düzenlenmesi işlerinin bugün belli başlı devlet hizmetleri arasında yer almış olduğuna şüphe yoktur (Barkan, Meriçli, 1988:123). Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1970 yılında çıkarılan Vakıflar Bülteni'nde Necla Verel'in kaleme aldığı, "Vakıf Konusu ile İlgili Bibliyografya" başlıklı yazıda, vakıf kurma geleneğinin Türk ve Anadolu kökenine vurgu yapılarak, Hitit, Uygur medeniyetlerinden örnekler ve Hz. İbrahim'in vakıf faaliyetlerinin varlığına işaret edilmiştir. Vakıf Kültür Dergisi'nde yer alan makaleler, 2011 yılında Hikmet Kaleli Tüfekçi tarafından, Vakıflar Dergisi'nin 1-40. sayılarında yer alan makaleler de 2013 yılında, Nilgün Çevrimli tarafından derlenerek, Vakıflar Dergisi'nde yayınlanmıştır. 2014 yılında Vakıf İktisat Sempozyum kitabının sonunda, konuyla ilintili olarak Samettin Başol, "Türkiye'de Vakıf ve İktisat Konulu

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Çalışmalar Bibliyografyası, 1920-2014” başlıklı çalışmasında, genel olarak Cumhuriyet döneminde iktisat eksenli kaleme alınan araştırmaları bir araya getirilmiştir (Çınar, Kaya, 2015: 3). Kaynaklar açısından bakıldığında da şu veya bu şekilde vakıfla ilgili olan her türlü belge veya kaynak, geniş anlamda düşünüldüğünde, aynı zamanda hukukî bir belge hüviyetindedir. Arşivlerimizde yer alan binlerce vakfiye, vakıfların muhasebe kayıtları, şer’iyye sicillerindeki kayıtların önemli bir bölümünü oluşturan vakıflarla ilgili her türlü kayıt çerçevesinde değerlendirilebilir (Özcan, 2005: 514). Vakıflara ait faaliyetlerin devam ettiği günümüzde bu faaliyetlerin nasıl yürütülmesi gerektiği konusu canlılığını muhafaza etmektedir. Son yıllarda vakıfların tarihçesi, hukukî gelişimi ve günümüzdeki uygulamaları hakkında birbirinden kıymetli bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle üniversitelerde yapılan bu çalışmalar vakıfların kuruluş felsefesine uygun olarak hazırlanmakta ve bu felsefenin gelecek nesillere taşınmasını amaçlamaktadır.

Vakıfların Dinî ve Kültürel Hizmetleri

Medeniyetimizin müstesna müesseselerinin başında gelen vakıflar, faaliyet sahası bakımından bütün toplum kesimlerinin bir şekilde münasebette bulunduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıflar, daha dinî hizmetlerin verildiği kurumlar gibi düşünülüyor olsa da yapılan çalışmaların sonuçlarına göre, toplumsal hayatı yakından ilgilendiren bütün faaliyetleri bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Bir yerin iskânından, oradaki müesseselerin nerelerde faaliyet göstereceğine kadar geçen süre içinde vakıfların etkisini görmek mümkündür.

Yeni kurulacak şehirlerin veya mevcut şehirlerde teşekkül edecek yeni semtlerin çekirdeğini teşkil eden İmaret sitesine dahil olan tesislerden birçoğunun kuruluş ve iletme sermayeleri, ekseriya o şehir ve havalisi dışında, imparatorluğun geniş ve zengin gelir kaynaklarından (devleti temsilen) tahsil edilen servetlerden ve bu arada devlete ait araziden bu sitelere vakf edilen köyler ve arazi hasılatlarından temin edilmektedir (Barkan, Ayverdi, 1970: XVI-XVII). Vakıflar, modern devletlerin yapmakla mükellef olduğu eğitim, sağlık, konaklama, beledi, kültürel, dini, sosyal ve içtimaî alandaki bütün hizmetleri bir şekilde yerine getirmektedir. Devletin elinin uzanamadığı kuş uçmaz kervan geçmez ıssız yerlere devlet adına vakıfların eli uzanmaktadır.

Vakıflar yatırımlarını finanse ederek ekonominin hayatiyetini sürdürmesine imkân vermekle kalmamış, her türlü sistemik gayrete rağmen oluşması engellenemeyen fakirliğin de dilencilik düzeyine kadar inmesini önlemeyi başaran bir kurum olarak Osmanlı sisteminin idaresinde stratejik ve hayatî fonksiyon görmüş bir kurum olduğu için Osmanlılar baştan beri benimsediler. Benimsemekle kalmadılar, onu büyük ölçüde geliştirdiler, yaygınlaştırdılar ve yeni unsurlarla zenginleştirerek vakıf tarihini yeni bir aşamaya getirdiler (Genç, 2019: 17). Vakıfların başlıca gayelerinden biri de fakirlere, âcizlere, muhtaçlara yardımdır. Kurulan imarethâneler bu maksatla tesis edilmiş olduğu gibi, vakıf gelirlerinden fakr-ü zaruret sahiplerine hisse ayrılması da aynı maksadı istihdaf eder. Zenginlikle fakirlik arasındaki tehlikeli vaziyeti mümkün mertebe ıslâh ile beraber, zenginlerle fakirler arasında sevgi ve bağlılığa vesile olur (Berki,1965:12).

Vakıflar içinde özel bir yere sahip olan imaretler genellikle mutfak, yemekhane, kiler, ambar, ahırla misafirlerin yatacakları tabhâne odalarından meydana geliyordu. İmaretlerin işlevi vâkıfların koyduğu şartlara göre içinde bulunduğu külliye çalışanlarına, mektep ve medrese talebelerine, tekke ve zaviye dervişlerine, yörenin fakirlerine, zengin fakir bütün yolculara parasız yemek vermektir (Yediyıldız, 2012: 481). Cami, mescit, kütüphane, misafirhane, çeşme, kuyu, köprü ve umumi kabristan gibi vakıf yerlerinden hem fakirler hem

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

de zenginler istifade edebilirler. İmarethane, hastahaneler, kitap, kalem ve kâğıt gibi ihtiyaçlar vakıf tarafından verilmek üzere vakf olunan mekteplerden sadece fakirler istifade edebilirler (Berki, 1940: 74).

Vâkıf insan, şüphesiz imânı olan adam demektir, öbür dünyasını, ahiretini düşünen adam demektir. Dünyadaki mal varlığından çokluk çocuğunun rızkını ayırdıktan sonra ki bu çok önemlidir, dünyaya gelmesine vesile olduğu insanların namus, şeref haysiyetini bilhassa kız çocuğunun teminatını sağlaması lazımdır. Bundan sonrasını geldiği yere, malın asıl sahibine vermektir (Ortaylı, 2019: 251). Vakıflara gelir temin edilen müesseselerin bütün toplum kesimlerine hitap ediyor olması aynı zamanda malî durumun sürdürülebilmesi için de dikkat çekicidir. Vakıflar, boyahane, demirci dükkânı, fırın, değirmen, bedesten, hamam, han, kuyumcu dükkânı, mahzen, ambar, dükkân, köşk, menzil, hane, kule, konak ve saray gibi mekanların olması yanında, bağ, bahçe, bostan, çayır, ahır, samanlık, tarla, mezra gibi araziler de olabilmektedir. Vakıf gelirleri içinde ayrıca tahıl ürünlerinden alınan öşürler ve hayvanlardan alınan bal resmi, resmi ganem de önemli bir gelir kalemi teşkil etmektedir.

Vakıflarda Yaşanan Bazı Hadiseler

Memleketimizde tatbik edilen usul ve kaidelere göre, bir mülk vakfedilmekle “lüzum” ifade eder ve artık vâkıfın mülkiyetine dönemez, vefatından sonra da bu mal vârislerine intikal etmez. Mirasçılar bu mallardan ancak vâkıfın koyduğu şartlara göre faydalanabilir. Vâkıf da bu hususta istediği şartları koymak suretiyle bütün varisleri veya varislerden bir kısmını mirastan tamamen veya kısmen mahrum edebilir (Barkan, Ayverdi, 1970: XXIII). Fatih devrinde daha önce devlete ait olup da devletin elinden çıkan mülk ve vakıf haline getirilmiş olan toprakları tekrar mîrî halinde getirme operasyon çok ünlüdür. Bu uygulama sırasında 20.000’den fazla köy ve mezraa vakıf ve mülk olmaktan çıkarılıp sipahilere dağıtılmıştır. Buna benzer uygulamalar Yavuz ve Kanûnî tarafından da tekrarlanmıştır (İpşirli, 1994: 240). Şeriata aykırı vakıfların görünüşte hayır işi, gerçekte ise Beytülmalin kaybı, zarara uğratılması olduğunu ileri süren Koçi Bey, Beytülmale ait olan köy ve mezraaların gazilerin ve savaşçıların hakkı olduğunu belirtir (Öz, 2019: 109).

Vakıf müessesesinin zamana ve mekâna göre çok farklı gelir kaynaklarına rastlanmaktadır. Çünkü bir dönemde uygun görülmeyen bir gelir kaynağı başka bir dönemde rağbet bulabiliyordu. Meselâ Mısır’da Memlûkler devrinde para vakfı vakıf yararına faizle para ürettiği için tartışılmış ve Osmanlılar’a kadar uygulamasına rastlanmamıştır. Osmanlılar zamanında ise çok sayıda para vakfı tesis edilmiştir. Daha XVI. yüzyılın ortalarına doğru nakit fonları, bir şekilde XVIII ve XIX. yüzyıllar Osmanlı banka sisteminin öncüleri sayılan Osmanlı vakıf sermayesinin önemli bir kısmını temsil ediyordu. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi para vakfını meşrû saydığı halde çağdaşı Birgivî bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Osmanlı devrinin sonuna doğru, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında bazı vakıf idarecileri, vakfedilmiş nakit paraları ilgili vakıflar adına nemâlandırma için Osmanlı Bankası’na yatırmışlardır (Yediyıldız, 2012:484).

Osmanlı Devleti’nde ilk faizsiz kredi uygulaması para vakıfları ile başlamıştır. Para vakıflarında toplanan fonların, vakfiyelerindeki şartlara göre işletilmesi gerekmektedir. Para vakıflarında, hayır amaçlarla toplanan para fonu, Karz-ı Hasen (ödünç vermek), Mudaraba (emek-sermaye ortaklığı), Murabaha (vakıf para ile peşin mal alıp vadeli satmak yoluyla kâr elde etmek) ve Bidâa (vakıf parayı hayır amacıyla işletip kârın tamamını vakfa vermek) gibi yöntemlerle işletilmiş, elde edilen gelirler vakfın kuruluş amacı doğrultusunda, vakfın hayır yönüne sarf edilmiştir. En çok başvurulan murabaha yönteminde piyasa rayiçleri gözetilerek,

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

yıllık % 10-15 gibi kâr sınırlaması getirilmesi, ekonomiye uzun vadeli istikrar sağlamıştır (Döndüren, 2008:1).

1530-1535 tarihleri arasında Anadolu eyaletinde vakıf yoluyla 45 imaret, 342 cami, 1055 mescit, 112 medrese, 623 zaviye ve hankâh, 154 muallimhane (ilkokul), 1 kalenderhane, 1 mevlevihane, 4 hafızlar okulu, 75 büyük han ve karbansaray işletilmekte ve 121 müderris ile 3.756 hatip imam ve müezzin gibi din görevlisi, 3.299 şeyhzade, kayyum, talebe veya mütevelliyeye maaş verilmektedir (Barkan, Meriçli, 1988:123).

Dinî bir merkez haline sokulduktan sonra daha büyük bir manevî güce ulaşacak olan bir mezarın sahibi ve koruyucusu rolünde olan bazı vakıfların idarecileri için maddî gelir veya siyasî türlü çıkarlar sağlanabileceği de düşünülmüş olabilir. Sosyal veya politik türlü tehlikelerle bilgisizlik ve çaresizlik halk yığınlarını ümitsizliğe kaptırarak tabiat dışı güçlere sığınmaya mecbur bırakıldığı devirlerde, mezarlarında evliyalaşmakta olan ünlü uluların maddî veya manevî örgütlenme ve dayanışmaları için lüzumlu bir güç kaynağı haline dönüşebilecekleri de aşikârdır (Barkan, Meriçli, 1988:136). Vakıf müessesesindeki olumsuz gelişmeler, vakıf üzerinden beslenen, finans kaynağı tamamen vakıflara bağlı olan dini eğitim müesseseleri ve ulemanın toplum nezdindeki nüfuzunun kırılmasına neden olmuştur (Öztürk 1995: 73-75). Vakıflarda yaşanan en ciddi problem, vakıfların sahip olduğu malî güç ve bu gücün kullanımı konusunda olduğunu söylemek gerekir. Özellikle mülklerden, öşürlerden ve kiralardan elde edilen gelirler zaman içinde devletin elde ettiği vergilere yaklaştığı bu durum vakıf yönetiminde bazı sıkıntılara sebep olmuştur.

Sonuç

Günümüz dünyasındaki sosyal ve hukuk devletinin yapmakla mükellef olduğu her türlü hizmetin vakıflar yoluyla yapıldığını görmekteyiz. Bir kişinin günlük hayatta ihtiyaç duyduğu her türlü hizmeti imaret vakıflarının bünyesinde kalma suretiyle alması mümkündür. İmaretler sadece ibadet edilen müesseseler olmayıp, aynı zamanda eğitim öğretim faaliyetleri, sağlık hizmetleri, misafirhane hizmeti, çeşme, şadırvan, bahçe, dükkân, çarşı, hamam, türbe ve mezarlık gibi birimlerden meydana gelmekte ve bu müesseseler yoluyla hizmetler sunmaktadır. Şehirlerin su ihtiyacının karşılandığı bendler, su kuyuları, çeşmeler ve sebiller vakıfların sunduğu günlük hizmet alanı içindedir. Şehirlerin inşasında önemli bir yere sahip olan hamamlardan elde edilen gelirler vakıfların önemli gelir kalemleri arasında yer almaktadır. Yeni bir şehrin inşası için teşkil edilecek kurumlar arasında mutlaka hamamların yer alması gerekmektedir. Fakir ve ihtiyaç sahibi kimselerin temizliği bu hamamlar sayesinde bedava yapılmakta olup buna ait giderler yine vakıf gelirlerinden temin edilmektedir. Şehirlerin aydınlatılması ve temizliğinin muntazam yapılması yine vakıfların görev alanları içinde yer almaktadır. Bu hizmetleri yerine getiren görevlilerin her türlü ihtiyacı vakıf gelirleri sayesinde giderilmektedir. Halkın dinlemek için gittikleri mesire alanları ve göl kıyıları da vakıf arazileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buralardan elde edilen gelirler vakıfa kaydolurken bu mekanların giderleri de yine vakıf bütçesinden yapılmaktadır.

Tekke ve zaviyeler, Türk sosyal hayatında özellikle de yeni yurtların iskâna açılıp mülklerin dağıtımında belirleyici bir role sahiptir. Özellikle başka yerlerden göçüp gelen muhacirlerin ilk uğrak yeri tekke ve zaviyelerdir. Burada iskân edilen göçerler belli bir zaman sonra kendilerine tahsis edilen arazileri işleyip toprak sahibi olabilmektedir. Zaviyeler sadece Müslümanlara değil, aynı zamanda diğer inanç gruplarına da hizmet vermekte ve buraya gelenler belli bir süre için ücretsiz bir şekilde konaklamaktadır. Selçuklu Devleti zamanında özellikle kervansaraylarda gelen-giden herkese yeme içme ve barınma gibi hizmet verildiği gibi yanlarında getirdikleri hayvanlarının bakımı ve beslenmesi de bu vakıflarda

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

yapılmaktadır. Tenha yerlerde konaklamak isteyenlerin ilk uğrak yerleri hanlardır ve buraların da her türlü ihtiyacı vakıflar sayesinde karşılanmaktadır. Türk medeniyetinin yer aldığı topraklarda sadece insanlar değil bir nevi her canlının her türlü ihtiyacının giderildiğini ve bunun da yapılan hizmetler karşılığında herhangi bir ücret talep edilmeden yapıldığını görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu ve topraklarının en geniş sahaya yayıldığı XV. ve XVI. yüzyılda fethedilen yeni yerlerin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında vakıfların birinci derecede rol oynadığını ifade etmek gerekir. Vakıfların inşası ve faaliyetleri toplumdaki belli kişilerin tasarrufunda olmayıp Osmanlı Hükümdarları, sultanlar, hanedan üyeleri, devletin ileri gelenleri, imkânı olan her kim varsa bir nevi vakıf kurma yarışına girmişlerdir. Türk medeniyetinin en müstesna eserlerinin vücuda getirildiği XVI. yüzyılda yurdun her köşesi vakıf kurumlarıyla şenlendirilmiştir.

Vakıfların faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için ciddi madda gelir kalemlerine ihtiyacı bulunmaktadır. Vakıfların gelir kalemleri arasında devletin vergi tahsilatı yaptığı birçok alandan gelirlerinin olduğunu görmekteyiz. Özellikle mülk ve arazilerden elde edilen gelirler vakıflar için hayati önem taşımaktadır. Aynı şekilde tarım ve hayvan ürünlerinden alınan resimler de vakıfların gelir kaleminde ciddi bir yekûn teşkil etmektedir. Kira gelirleri adı altında alınan gelirler kaleminde dükkân, ev, göl, mera, otlak kiralalarının olduğu görülmektedir. Hayvanlardan alınan "resmi ganem" resmi yine vakıf gelirleri arasında önemli bir yekûn tutmaktadır. 16. yüzyılda vakıf gelirlerinin genel bütçe içinde en yüksek seviyeye yükseldiğini ve yaklaşık %15 gibi bir rakama ulaştığı ifade edilmektedir.

Vakıf medeniyetinin kök saldıği topraklarda, insanlar sahip oldukları farklılıklarını ve zenginliklerini kaybetmeden, taşıdıkları değerlerini bünyelerinde barındırarak bir çatının altında buluşup her türlü insanî, hukukî ve medenî değerleri buluşturabilmektedir. Vakıfların sunduğu imkanlardan insanlar sosyal statülerine bakılmaksızın istifade edebilmektedir. Vakıflar bütün sosyal kesimlerin buluştuğu, kucaklaştığı bir bakıma sosyal barışın sağlandığı kurumlardır. Vakıf medeniyeti faaliyet gösterdiği topraklarda çaresizlere çare olmakta, yolda kalana barınak olmaktadır. Günümüzde insanlığın muhtaç olduğu bütün insanî ve medeni değerlere dair uygulamaları, vakıfların faaliyet alanında görmek mümkündür. Yapılan yardımların zamanında yerine ulaşmasında vakıflar müstesna bir yere sahiptir; bu hizmetler aksatılmadan belli bir düzen içinde sürdürülmektedir. Vakıfların fonksiyonlarını hakkıyla yerine getirdiği yıllarda devlet idaresinin siyasî, idarî ve iktisadî bakımdan elinin oldukça güçlü olduğunu söylemek gerekir. İnsan unsurunun olduğu her yerde suistimalin olması mümkün olmakla beraber, vakıfların ihmal ve suistimalin en az yaşandığı kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıf müessesesi, yaşanılan coğrafyayı vatanlaştıran, elde edilen serveti hizmete dönüştürerek vatani iktisadi, içtimai ve kültürel bakımdan baştanbaşa inşa eden bir gönüllülük esasına gören çalışan bir kurumdur. İnsanları sevgi, sosyal dayanışma ve yardımlaşma ağlarıyla birbirine bağlayan bir kurum olduğun gibi, diğer bütün varlıklara da hayat hakkı tanıyan cihanşümul bir müessesedir. Bütün bunların yanında geçmiş ve gelecek arasında inşa ettiği kurumları sayesinde köprü kurarak tarihi hafızamızı canlı tutan bir medeniyet unsurudur.

KAYNAKÇA

Barkan, Ömer Lütfi, Ekrem Hakkı Ayverdi. (1970). İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli, Baha Matbaası, İstanbul.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- Barkan, Ömer Lütfi, Enver Meriçli. (1988). Hüdavendiğar Livası Tahrir Defteri I, TTK. Yay., Ankara.
- Baykara, Tuncer. (2000). Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllarda), TDVY, Ankara.
- Berki, Ali Himmet. (1940). Vakıflar, Cihan Kitaphanesi, İstanbul.
- Berki, Ali Himmet. (1957). "İslâm'da Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri-I", Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, Cilt. VI, Sayı. 1-4, Ankara. (s.19-26).
- Berkî, Ali Hikmet. (1958-1959). "İslâm'da Vakıf, Sahih ve Gayri Sahih Nevileri II", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VII, Ankara. (s. 1-10).
- Berki, Ali Himmet. (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", Vakıflar Dergisi, Sayı. VI, Baha Matbaası, İstanbul. (s.9-13).
- Berki, Ali Himmet. (1965). "Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti", Vakıflar Dergisi, Sayı. VI, Baha Matbaası, İstanbul. (s.5-7).
- Berki, Ali Himmet. (1965) "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", Vakıflar Dergisi, Sayı. VI, Baha Matbaası, İstanbul. (s.9-13).
- Berki, Şakir. (1962) "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik", Vakıflar Dergisi, Sayı. V, Resimli Posta Matbaası, Ankara. (s.19-21).
- Berki, Şakir. (1969). "Vakfın Mahiyeti", Vakıflar Dergisi, Sayı.8, Ogun Kardeşler Matbaası, Ankara. (s.1-7).
- Berki, Şakir. (1971). Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri, Vakıflar Dergisi. Sayı.9. Mars Matbaası, Ankara. (s.1-12).
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1985) Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, C.4, Sarmaşık Yayınları, İstanbul.
- Çınar, Hüseyin, Miyase Koyuncu Kaya. (2015). Vakıflar Kaynakça, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara.
- Döndüren, Hamdi. (2008). "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", UÜİF Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, Bursa. (s.1-24).
- Genç, Mehmet. (2019). "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", Vakıflar Dergisi, 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara. (s.9-18).
- Hatemi, Hüseyin. (1997). "Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LV, S. 4, 1997, İstanbul. (s.111-128).
- İnalçık, Halil. (2019). "Vakıf Medeniyeti", Vakıflar Dergisi, 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara. (s.245-247).
- İpşirli, Mehmet. (1994). "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, IRCICA Yay, İstanbul. (s.139-279).
- Kazıcı, Ziya. (1985). İslâmî ve Sosyal Açıda Vakıflar, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Koç, Kemalettin. (2020). "Tanzimat Sonrası Evkâf-ı Müstesna", KSÜSBD Cilt:17 Sayı: 2 / Ekim 2020. Kahramanmaraş. (s.1164-1197).
- Kuruca, Nazım. (1995). XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Leiser, Gary. (2018). "Anadolu Selçuklularına Dair Araştırmalar, Geline Seviye Üzerine Bazı Yorumlar", Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğu'sunda Saray ve Toplum, Editörler: A.C. S. Peacock-Sara Nur Yıldız, Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2018. (203-212).
- Orhonlu, Cengiz. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, Eren Yay., İstanbul.
- Ortaylı, İlber. (2019). "Prof. Dr. İlber Ortaylı İle Vakıf Medeniyeti Üzerine", Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara. (s.249-253).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- Öz, Mehmet. (2019). “Gelenekçi Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara. (s.103-113).
- Özcan, Tahsin. (2005). “Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları”, Türkiye Araştırması Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, İstanbul. (s.513-552).
- Özdeğer, Hüseyin. (1988). Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı, Cilt:1, İÜ: İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1988.
- Özdeğer, Hüseyin. (1988a). 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İÜ. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Nazif (1983). Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Nazif (1995). Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Sümer, Faruk. (1992). Tirebolu Tarihi, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay, İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (1984). “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, Vakıflar Dergisi, Sayı. XVIII, Önder Matbaası, Ankara. (s.5-41).
- Yediyıldız, Bahaeddin. (2003). XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, TTK. Yay., Ankara.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (2012). “Vakıf Mad.” TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.32, İstanbul. (s.479-485).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

NUHBE-I PEND AND ITS PLACE IN THE COMMENTARY TRADITION OF CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Muhammet Nalbat

Assoc. Prof. Dr., Giresun University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Giresun, Turkey.
0000-0002-2412-7650

ABSTRACT

Pendnâme or *Pendnâme-i Attar*, which is thought to have been written by the Iranian poet Feridü'd-dîn Attar, is a work with a religious, moral and didactic quality. *Pendnâme-i Attâr* is one of the important Persian works that influenced Turkish poets and has been translated into Turkish many times from the 15th century to the present day, and Turkish commentaries have been written on this work. Therefore, in Turkish literature, from the Ottoman period to the Republic, it is necessary to talk about a commentary tradition formed around Attâr's *Pendnâme*. One of the examples of this commentary tradition is the prose work called *Nuhbe-i Pend*, written in the 19th century. The work in question is in the possession of Leiden University Library Cod. Or. registered no. 1563 under the name “*Nuhbe-i Pendnâme*”. The aim of this paper is to contribute to the commentary literature of classical Turkish literature by introducing the manuscript called *Nuhbe-i Pend*, about which no scientific studies have been conducted before. In this study, document analysis method was used. In the “Introduction” section of the paper, after briefly answering the questions “What is an annotation and why is it done?”, in “Chapter 1”, *Pendnâme-i Attâr* and the Turkish prose commentaries written on this work will be emphasized. In “Chapter 2” of the paper, the *Pendnâme* commentary called *Nuhbe-i Pend* will be discussed in terms of form and content. Thus, the place of the work in the classical Turkish literature commentary tradition will be tried to be determined.

Keywords: Feridü'd-dîn Attâr, *Pendnâme*, *Nuhbe-i Pend*, prose commentary

NUHBE-İ PEND VE KLASİK TÜRK EDEBİYATI ŞERH GELENEĞİNDEKİ YERİ

ÖZET

İranlı şair Feridü'd-dîn Attâr tarafından kaleme alındığı düşünülen *Pendnâme* ya da *Pendnâme-i Attâr* dinî, ahlâki ve didaktik hüviyete sahip bir eserdir. *Pendnâme-i Attâr*, Türk şairlerini etkileyen önemli Farsça eserlerden biri olup 15. yüzyıldan günümüze kadar birçok kez Türkçeye tercüme edilmiş ve bu esere Türkçe şerhler yazılmıştır. Dolayısıyla Türk edebiyatında, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e kadar, Attâr'ın *Pendnâme*'si çevresinde oluşan bir şerh geleneğinden bahsetmek gerekmektedir. Bu şerh geleneğinin numunelerinden biri de 19. yüzyılda kaleme alınan *Nuhbe-i Pend* adlı mensur eserdir. Söz konusu eser, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Cod. Or. 1563 numarada “*Nuhbe-i Pendnâme*” adıyla kayıtlıdır. Bu bildirinin amacı daha önce hakkında herhangi bir bilimsel çalışma yapılmayan *Nuhbe-i Pend* adlı yazma eseri tanıtarak klasik Türk edebiyatı şerh literatürüne katkı sağlamaktır. Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bildirinin “Giriş” bölümünde, “Şerh nedir ve niçin yapılır?” soruları kısaca cevaplandırıldıktan sonra “1. Bölüm”de *Pendnâme-i Attâr* ve

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bu esere yazılan Türkçe mensur şerhler üzerinde durulacaktır. Bildirinin “2. Bölüm”ünde ise *Nuhbe-i Pend* adlı *Pendnâme* şerhi şekil ve muhteva bakımından ele alınacaktır. Böylece eserin klasik Türk edebiyatı şerh geleneğindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Feridü’ d-dîn Attâr, *Pendnâme*, *Nuhbe-i Pend*, mensur şerh

GİRİŞ

“Şerh” kelimesi için sözlüklerde, “*yarma, açma, açıklama* (Şemseddin Sami, 1317, s. 773)”, “*ayırma, açıklama (bir ibareyi veya eseri) bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap* (Devellioğlu, 2023, s. 1157)”, “*keşf etmek ve beyan etmek* (Ahterî Mehmed Efendi, 1310, s. 434)”, “*edebî metinleri yorumlama, yorum; bir kelime ya da pasajın yorumunu yapmak* (Redhouse, 1996, s. 1121)” vb. manalar verilmektedir. İslam kültürü dairesinde şerh kavramı, geniş bir kullanıma sahip olup tefsir, hadis, kelam, fıkıh, mantık ve belagat gibi alanlarda köklü bir geleneği işaret etmektedir. Bu geleneğin tarihî seyrine bakılırsa şerhlerin *Kur’ân-ı Kerim* başta olmak üzere dinî metinlerin doğru anlaşılması amacıyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Aydiñçe, 2020, s. 394; Kortantamer, 1994, s. 2)

Bir eser niçin şerh edilir? Şerh nevinden eserlere neden ihtiyaç duyulmuştur? Bu soruların cevabını kısaca şöyle verebiliriz: Müellifler eserlerini her ne kadar gerekli ve yeterli bir hacimde kaleme alsalar da her okuyucunun aynı seviyede olmaması; ikincisi başka bir ilmin alanına girmesi hasebiyle eserde bazı temel bilgilere yer verilmemesi, bilgilerin bazılarının düzenlenmesinin ihmal edilmesi veya bazı hükümlerin illetlerinin belirtilmemesi; üçüncüsü ise eserde yoruma muhtaç veya mecazi ifadelerin kullanılması şerh yazmayı gerekli kılabilir (Şensoy, 2010, s. 555).

Yazılı metinlerde amaç mesajın alıcıya tam ve doğru bir şekilde ulaşmasıdır. İşte metinlerin amacına ulaşması gerek dil gerekse muhteva olarak okuyucunun ondan tam anlamıyla istifade etmesiyle mümkündür. Şerh metinlerinin bu yönüyle kaynak metinleri tamamlayıcı bir görev üstlendiğini söyleyebiliriz (Levent, 2022, s. 8).

Türk edebiyatında yazılan şerhleri dikkate aldığımızda, daha çok yukarıda belirtilen üçüncü sebebin amil olduğu görülmektedir. Yani bu alanda yazılan şerhlerde amaç, bir eserin tamamını veya bir kısmını açıklayarak okuyucunun kapalı ve mecazi ifadeleri anlamasını kolaylaştırmaktır.

Klasik Türk edebiyatında şerh edilen eserlerin yabancı bir dilde ya da Türkçe yazılmış olduğu da görülmektedir. Bu noktada klasik Türk edebiyatı söz konusu olduğunda tercüme ve şerh kavramlarının içiçe geçtiğini ve kesin bir çizgi ile ayrılmadığını söyleyebiliriz.¹ Türkçe şerhlerin daha çok mensur olmak üzere manzum biçimde de kaleme alındığı görülmektedir.

Türk edebiyatında şerh geleneği, “Tasavvufi Şerhler” ve “Klasik Şerhler” olmak üzere iki ana koldan ilerlemiştir. “Tasavvufi Şerhler”² olarak adlandırılan şerh geleneği, daha çok dinî-

¹ Detaylı bilgi için bkz. Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* [Basılmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

² Detaylı bilgi için bkz. Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. Kapı Yayınları.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

tasavvufi muhtevalı eserlere yapılan şerhleri kapsamakta olup Yunus Emre, Niyazî-i Mısrî, Ümmî Sinan gibi mutasavvıf şairlerin gazel, kaside, şathiye vb. şiirlerine yazılan şerhler bu türe örnek gösterilebilir. (Yılmaz, 2007, s. 271).

“Klasik Şerhler” ise genellikle Arapça-Farsça kaleme alınmış, klasik hüviyeti haiz eserlerin daha iyi anlaşılması amacıyla oluşturulan şerh kitaplarını içine almaktadır. Arapçadan Hz. Ali, Kâ'b b. Züheyr, İbnü'l-Fâriz ve Muhammed b. Sa'îd el-Bûsîrî; Farsçadan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Hüsrev-i Dihlevî, Örfî-i Şîrâzî, Sâib-i Tebrîzî ve Şevket-i Buhârî gibi ediplerin eserleri çok sayıda Türkçe şerhe konu olmuştur (Yılmaz, 2007, s. 278). Türk edebiyatında, “*Arapça-Farsça edebî eserlere yazılmış Türkçe şerhler şerh literatürünün önemli bir kısmını oluşturur* (Ceylan, 2010, s. 566).”

Klasik Farsça ve Arapça metinlere şerh yazan şarihlerin bazı farklılıklara rağmen ortak bir terminoloji ve şerh metodu kullandığını söyleyebiliriz. Bu neviden şerhlerde daha çok kelimelerin ve terkiplerin sözlük anlamları, gramer özellikleri, metindeki diğer kelimelerle irtibatları ve bu şekilde kazandıkları manalar üzerinde durulur (Ceylan, 2010, s. 566). Ayrıca bazı şerhlerde nüsha tenkitlerinin yapıldığına da şahit olunmaktadır. Klasik metin şerhi, esas itibarıyla kelimelerin manalarının tek tek verilip açıklamasına dayanmaktadır. Özellikle; manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısacası metin parça parça ele alınmıştır (Yılmaz, 2007, s. 273). Bütün bu şerh yöntemlerinin öğretmek ve açıklamak amacına matuf olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı medreselerinde sürdürülen eğitim ve ilim faaliyetlerinde de şerh türünde yazılmış önemli eserlerden istifade edildiği bilinmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle Dârü'l-fünûn'da okutulan “Şerh-i Mütûn” (metinler şerhi) adlı ders, şerh yazımının eğitimde özellikle dinî ve ahlakî eserlerin daha iyi anlaşılması maksadıyla kullanıldığını göstermektedir.

1. FERÎDÜ'D-DÎN ATTÂR'IN *PENDNÂME*'Sİ VE TÜRKÇE ŞERHLERİ

İranlı meşhur şair ve mutasavvıf Ferîdü'd-dîn Attâr (d. M. 1145-1146 (?) – ö. M. 1221), yazdığı eserlerle Mevlânâ, Hâfız, Sâdî ve Molla Câmî gibi şairleri etkileyen önemli bir şahsiyettir. Ona atfedilen *Pendnâme*, nasihatname türünde kaleme alınmış manzum bir öğüt kitabıdır.³ Mesnevi nazım şekli ile yazılan eser, yaklaşık 900 beyitten meydana gelmektedir. *Pendnâme*, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile yazılmıştır.

Pendnâme-i Attâr, tevhit ve na't bölümleri ile başlamaktadır. Ardından eserde din büyüklerinin övgüsüne yer verilmiştir. “*Pendnâme'de özellikle genç yaşta öğrenilip hayat boyunca uygulanması gereken ahlak kuralları ve güzel alışkanlıklar belirli başlıklar altında işlenmekte olup kâmil insan ve erdemli toplum hedefi için açıklanması gereken hususlar, dinî referanslara ve geleneğe dayalı olarak sıralanmaktadır* (Karaismailoğlu, 2021, s. 9).” Eserde genel olarak sade ve anlaşılır bir dil kullanılmakla birlikte özellikle tasavvufi konuların

³ *Pendnâme*'nin Ferîdü'd-dîn Attâr'a aidiyeti şüphelidir. Bu konuda detaylı bilgi için şu çalışmalara bkz. İmamoğlu, F. (2018). *Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri* [Basılmamış doktora tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 29; Karaismailoğlu, A. (2021). *Ferîdüddîn-i Attâr Pendnâme*. Vakıfbank Kültür Yayınları, s. 11-12.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

işlendiği kısımlarda anlatımın sufizme ait terminolojden yani mecazlı ifadelerden dolayı kapalı bir hâl aldığı görülmektedir.

Farsça olarak kaleme alınan eser, gerek üslubu gerek içeriğiyle sadece yazıldığı dönemdeki eserlere değil kendinden sonraki dönemlerde yazılan eserlere de model olmuş, nasihat konusunda yazılan eserlerin genel adının “pendname” olarak anılmasını sağlamıştır. Uzun bir tecrübe ve derin bir bilgi birikiminin ürünü olan *Pendnâme*, her tabakadaki halk kitlesine ulaşmayı başarmış, Osmanlı döneminde medrese ve tekkelerde ders kitabı olarak okutulmuş, Batı dilleri de dâhil pek çok dile çevrilmiş (İmamoğlu, 2018, s. 28). Eserin dünya kütüphanelerinde yüzlerce yazma nüshasının bulunması de eski dönemlerde çokça rağbet gördüğünü göstermektedir.

Türk edebiyatı söz konusu olduğunda *Pendnâme-i Attâr*'ın, özellikle tasavvuf çevresinde, âdeta bir el kitabı hüviyetini kazandığını söyleyebiliriz. *Pendnâme*, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden sonra Türk edebiyatında en fazla tercüme ve şerh edilen tasavvufi eserdir (Yazar, 2011, s. 397). Ayrıca genel olarak Türk edebiyatında nasihatname türündeki eserlerin büyük bir kısmı Attâr'ın *Pendnâme*'sinden etkilenilerek kaleme alınmıştır.

Yukarıda, giriş bölümünde belirtildiği üzere Farsça klasik eserler Osmanlı Dönemi eğitim müfredatında kullanılmıştır. *Pend-i Attâr* da Darülmualimîn-i Âliye'nin İbtidaiye Şubesi'nde, Zâdegân Mektebi'nde, Dârülmesnevi gibi eğitim kurumlarında hem Farsça öğretimi için hem de ahlak kitabı olarak okutulmuştur.⁴

Pend-i Attâr, Osmanlı Dönemi tekkelerinde de okutulan eserlerden biridir. Eseri şerh eden şarihlerin hemen hepsinin mutasavvıf kimliğe sahip olması eserin tasavvuf çevresinde teveccüh gördüğünü göstermektedir (Çoban, 2020, 352).

Pendnâme-i Attâr, Türk edebiyatında, klasik şerh geleneği içinde 15. yüzyılın sonundan günümüze kadar defalarca hem manzum hem de mensur olarak şerh edilmiştir.

Pendnâme-i Attâr'ın Türk edebiyatında kaleme alınan bazı şerhleri şunlardır⁵:

Saâdetnâme, Şem'î Şem'ullah (XVI. yy.)

Vesiletü'l-Merâm, Hulûsî (XVII. yy.)

Pend-i Attâr Şerhi, Na'tî - İsmâ b. Mahmûd eş-Şehîr (XVII. yy.)

Müfîd, Abdurrahmân Abdî Paşa (XVII. yy.)

Murâdiyye, şârihi bilinmiyor (XVII. yy.)

Şerh-i Pend-i Attâr, Bursevî İsmâil Hakkı (XVIII. yy.)

Berg-i Dervîşân, Mustafa Refî'a (XVIII. yy.)

Tuhfetü'l-İsmet, İsmet Efendi (XVIII. yy.)

Rûhu'ş-Şurûh, Kilisli Mustafa Rûhî Efendi (XVIII. yy.)

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Çelik, A. (2005). Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi [Basılmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵ *Pendnâme-i Attâr*'ın tercüme ve şerhleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Levent, S. (2022). *Ali Behcet'in Nüzhetü'l-ihvân İsimli Pend-Nâme-i Attâr Şerhi (İnceleme-Metin-Şerh Sözlüğü)* [Basılmamış doktora tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16-40.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Mâ-Hazâr, Mehmed Murad Nakşibendî (XIX. yy.)

Şerh-i Pend-nâme, Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Bursevî (XIX.yy.)

Nüzhetü'l-İhvân, Ali Behcet (XIX. yy.)

Kenz-i Nesâyah, Salih Nâilî (Nâilî-i Cedîd) (XIX. yy.)

2. PENDNÂME-İ ATTÂR ŞERHİ NUHBE-İ PEND

Nuhbe-i Pend adlı yazma eser, *Pendnâme-i Attâr* ya da *Pend-i Attâr*'ın mensur bir şerhidir. “Nuhbe” kelimesi Arapça olup “seçkin, seçilmiş, güzide” anlamlarına gelmektedir. Yani eserin ismi olan Farsça tamlama, “pend (nasihat, öğüt) seçkisi” anlamına gelmektedir.

Eser Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü'nde Cod. Or. 1563 numarada kayıtlıdır. *Nuhbe-i Pend*, Jan Schmidt tarafından derlenen Leiden Üniversitesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda *Nuhbe-i Pendnâme* adıyla kaydedilmiştir.⁶ Eserde şarih hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak eserin sonunda müsevvid (yazıların müsveddelerini hazırlayan kâtip) hakkında bir bilgi yer almaktadır. Buna göre *Nuhbe-i Pend*'in müsveddelerini hazırlayan kişi Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'nın kâtiplerinden Ahmed Vâmık'tır. Bugüne kadar konu ile ilgili yapılan ilmî çalışmalarda *Nuhbe-i Pend*'in Ahmed Vâmık'a ait olduğu belirtilmiştir. Ancak eserin sonunda yer alan kayda göre Ahmed Vâmık, *Nuhbe-i Pend*'in şarihi değil müsevvidi olmalıdır.

2.1. Nüsha Tavsifi

Nuhbe-i Pend adlı mensur eserin dış kapağı kırmızı deri ve siyah-turuncu renkli mermer desenli kağıt ile ciltlenmiştir. Eser 198 varaktan müteşekkildir ve eserin her sayfasında 17 satır yazı bulunmaktadır. Nesih yazı çeşidi kullanılan eserin sayfaları nohudî renkte olup ebatları 202x125 mm ve 135x63 (yazının bulunduğu alan) mm'dir. Eserde başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmış olup sadece ilk varığın sayfalarında süsleme ve çerçeve kullanılmıştır. Eserin başlangıcı şöyledir:

“[1b] *Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Mecâmi'-i mehâmid-i halâyık cemî'-i sîfât ile mevsûf ma'bûd-ı bi'l-hak ve mevcûd-ı mutlak olan ol Kibriyâ-yı müte'âle mahsûsdur...*”

Bitişi ise şöyledir:

“[198a] *Temme min tesvîd-i hâza'l-kitâb bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-vehhâb fî yevmi's-sâbi' min cumâde'l-âhir li-seneti selâseyn ve mi'eteyn ve elf 'an yedi'l-müsevvid el-hâc Ahmed Vâmık el-müştehir be-kâtib vakf-ı Sadr-ı a'zam-ı esbâk Köprülü Mehmed Paşa 'aleyhi'r-rahme ve'r-*

⁶ Söz konusu katalogda eserin ismi, muhtemelen yanlış okunması sebebiyle, *Nuhbe-i Pendnâme* adıyla kaydedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Schmidt, J. (2002). *Catalogue of Turkish manuscripts in the library of Leiden University and other collections in the Netherlands volume two comprising the acquisitions of Turkish Manuscripts in Leiden University Library between 1800 and 1970*, C. II, s. 153-155, Leiden.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

rızâ.” Bu kayıttan hareketle eserin M. 17 Mayıs 1815 tarihinde müsevvid el-hâc Ahmed Vâmîk tarafından tesvit edildiği yani karalamasının yapıldığı anlaşılmaktadır.

2.2. *Nuhbe-i Pend*'in Şekil Özellikleri ve Tertibi

Nuhbe-i Pend adlı eser, ilk iki varlığında yer alan mukaddime bölümü ile başlamaktadır. Müellif mukaddimeye tevhit ile başlayıp ardından Hz. Peygamber için bir na't bölümüne yer vermiştir. Daha sonra “çehâr-yâr-ı güzîn” yani dört halife ayrı ayrı zikredilerek methedilmiş ve ardından muhâcirîn, ensâr ashâb-ı kirâm, ehl-i suffe ve dört büyük imam övülmüştür. Söz konusu bu sıralama klasik Türk-İslam eserlerinde karşılaşılan bir tertip özelliğidir. Bu noktada *Nuhbe-i Pend*'in klasik tertibe uygun olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mukaddime bölümünden sonra Attar'ın *Pendnâme*'si ilk beyitten başlanmak suretiyle eserin tamamı şerh edilmiştir. Önce Farsça beyit, ardından ise açıklamalara yer verilmiştir. Müellif, anlamını vereceği her Farsça kelimenin üstünü kırmızı mürekkepli kalem ile çizmiştir. *Nuhbe-i Pend*'de başlıklar Farsça yazılmış olup açıklamaları da verilmiştir. Eserin derkenarlarında şerh edilen beyit ile ilgili Arapça ve Türkçe açıklamalara yer verilmiştir.

Ayrıca *Nuhbe-i Pend*'in bazı sayfalarında derkenarlarda yer alan “Bazı nüshada” ibaresi şarihin *Pendnâme-i Attâr*'ın sadece bir nüshasından değil farklı nüshalarından da faydalandığını göstermektedir.

2.3. *Nuhbe-i Pend*'in Muhtevası ve Eserde Kullanılan Şerh Metodu

Nuhbe-i Pend'in mukaddime bölümünde eserin niçin, nasıl yazıldığı ve eserde nasıl bir şerh metodunun izlendiği ile ilgili okuyucuya bilgi verilmektedir. Bu konuda şunlar ifade edilmektedir:

“...meşâyih-i kibârdan Muhammed Ferîdü'd-dîn-i Nişâbü'rî kaddese sırrahu hazretlerinin te'lifâtından Pendü'l-'attâr nâmıyla müsemmâ vü meşhûr olan kitâbın dekâyık u hakâyıkına ittîlâ' ümîdiyle mütâla'a ve tarîkat-ı Muhammediyye'nin zübde vü netîcesi olduğu lede'l-mülâhaza gûyiyâ sanâ'at u letâfetde bir edîb-i kâmil ve belâgat u fesâhatda bir nâdir-i fâzıldan zânû-zede-i kemer-beste ile müstefâd u âmûhte itdüm. [3a] Her bir beytinde olan pend ü nesâyîhi lu'âb-ı zenbûrdan halâvet-yâb ve kân-ı Bedahşân'dan tarâvet-yâb ve rûy-ı 'arûsân gibi âreste ve zülf-i mahbûbân gibi pîrâste olmagla her kim bu kitâb ile 'amel-beste ola numûne-i bâg-ı 'ad[i]nden âşinâ ve derecât-ı 'âcil ü necât-ı âcil ile rûşenâ vü peyveste olur. Kitâb-ı merkûm mütâla'a olunarak her bir kelimesi Burhân-ı Kâtî' ve Vân Kulî'nin ta'bîrâtı gibi terceme ve kavâ'id-i Fars'a tatbîk ile ebkâr-ı efkârını râm ve buhûr [u] buhârını istişmâm ederek hadîka-i hâk u âbından hâsıl olan esmâr-ı me'ânîsine iktifâen berçide vü tatvîlden ictinâben gürîhte ve hâme-i şikeste-sâk-ı nâcîzânem ile zemîn-i kırtâsa keşide ve 'andelîb-i hezâr-nevâ olan nezd-i ehl-i kemâlde her ne kadar hâmuş u bî-nevâ isem dahî çü kıtmîr-i heftnân tekâpû iderek anların pây u dâmenine peyveste ve 'anbâr u fitrâkine (?) rû-mâlîde ile beste iderek “*Nuhbe-i Pend*” nâmıyla tesmiye bi-'inâyeti'l-mülki'l-mennân

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

itmâm-yâfte vü fâ'ide-mend olan ihvân bu hakîri hayrıla yâd idüp endâhte-i feyfâ-yı nisyândan gürîhte buyurmaları mercû vü mutazarri 'dir."

Yukarıdaki bölümü özetlemek gerekirse; *Pend-i Attâr*'ın anlaşılması güç olan ve dikkat isteyen ince manalarını ve hakikatlerini öğrenme ümidiyle yine eserin fazıl ve edip bir kişiden anlaşılıp öğrenildiği ifade edilmektedir. Her beytinde verilen öğütlerin baldan tatlı, Bedaḥşan menbaından daha taze, gelinlerin yüzü ve güzellerin saçları gibi süslenmiş olduğu söylenmektedir. Bu kitap (*Pend-i Attâr*) ile amel edenlerin manevi derecelerinin yükselerek Adin Cenneti'ne girecekleri de belirtilmektedir.

Pend-i Attâr'ın mütalaa olunarak her kelimesinin *Burhân-ı Kâtı* ve *Van Kulu* sözlüklerinin tabirleri gibi tercüme edildiği ve Farsça kaidelere tatbik edildiği (yani Farsça gramer kuralları ile açıklandığı) ifade edilmektedir. Ayrıca şerh ederken sözün uzatılmadığını *Pend-i Attâr*'ın mana meyveleri ile iktifa edildiği vurgulanmaktadır. Ardından müellif, tevazu göstermek cihetinden, kendisinin kemâl ehli arasında sesi çıkmayan pek de muteber birisi olmadığını ancak onların arkasından koşarak eteklerine tutunduğunu ifade etmiştir. Mukaddimenin sonuna doğru müellif, eserine "*Nuhbe-i Pend*" ismini verdiğini belirtilmektedir. Mukaddimenin son bölümünde, eserin (*Nuhbe-i Pend*) Allah'ın yardımı ile tamamlandığı, eseri okuyan ve istifade edenlerden hayır dua talep edilmektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında *Nuhbe-i Pend*'de kullanılan şerh metoduna baktığımızda dikkatimizi çeken hususun, diğer klasik Türkçe şerh kitaplarında olduğu gibi, beyitlerdeki bütün kelimelerin Türkçe manalarının tek tek verilmiş olmasıdır. Şarih, eserinde kelimelerin gramer özellikleri üzerinde de durmuştur. Her kelimenin manası ve gramer hususiyetleri verildikten sonra beyitte açıklanması gereken bir nokta var ise "*Ya 'ni*" ile başlayan bir cümle ile söz konusu beyit ya da mısra açıklanmıştır. Örnek olarak aşağıdaki bölümü verebiliriz:

حمد بيحد ان خدای پاک را

انکه ایمان داد مشتى خاک را

"Hamd-i bî-had hadsiz hamd ân Hudâ-yı pâk-râ ol şerîkden ve nazîrden pâk ve münezzeh olan Hudâ'ya mahsûsdur. Bunda olan râ tahsîs içindir. Ân ki öyle Hudâki îmân dâd: Îmân verdi. Müştî hâk- râ bir avuc topraga ya 'nî bir avuc toprakdan Âdem'i halk idüp ana îmân ihsân eyledi. Müştîde yâ vahdet içindir. Müşt yumruk ma'nâsınadır. Bunda avuc murâddır. Bunda olan râ âdât-ı mef'ûldür."

Yukarıdaki bölümden anlaşıldığı üzere şarih, eserini gayet sade ve anlaşılır bir dil ile kaleme almıştır. Daha önceki yüzyıllarda yazılan *Pendnâme* şerhlerine kıyasla *Nuhbe-i Pend*'in daha sade bir dil ile kaleme alınması, eserin muhatabının ilim tahsiline yeni başlayan bireyler (mübtediler) olduğu izlenimini vermektedir. Dolayısıyla eserin, her ne kadar mukaddime bölümünde belirtilmemiş olsa da, eğitim ve öğretim amacıyla yazıldığını söyleyebiliriz.

SONUÇ

Bu tebliğde İranlı şair ve mutasavvıf Ferîdü'd-dîn Attâr'ın *Pendnâme*'sinin Türkçe şerhlerinden biri olan *Nuhbe-i Pend* adlı yazma eser tanıtılarak eserin klasik şerh geleneğimizdeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda şu tespitlere ulaşılmıştır:

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Nuhbe-i Pend adlı yazma eser, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü'nde Cod. Or. 1563 numarada kayıtlıdır. *Nuhbe-i Pend*'in şarihi hakkında eserde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak eserin sonundaki kayıttan anlaşılacağı üzere *Nuhbe-i Pend*, Ahmed Vâmîk adlı bir kâtip tarafından tesvit edilmiştir. Ayrıca yine aynı kayıttan eserin M. 1815 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Nuhbe-i Pend'in başında bulunan mukaddime bölümünde şarih *Pend-i Attâr*'ın önemli bir eser olduğunu, bu eseri okumanın ve eser ile amel etmenin manevi faydalar sağlayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla kendisinin de bu önemli eseri şerh ederek söz konusu manevi / metafizik faydadan nasiplenmek istediğini vurgulamaktadır.

Nuhbe-i Pend klasik Türk edebiyatı eserlerindeki tertibe ve şerh metoduna uygun bir şekilde kaleme alınmıştır. Buna göre; *Pend-i Attâr*'daki her kelime ve terkip tek tek tercüme edilerek gramer hususları açıklanmıştır. Ayrıca eserde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. *Nuhbe-i Pend*'in hem bir ahlak kitabı hem de Osmanlı toplumunda farklı çevrelerde okutulmak üzere bir ders kitabı hüviyetine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Son tahlilde, 19. yüzyılda kaleme alınan *Nuhbe-i Pend*'in Türk edebiyatındaki klasik şerh geleneğine gerek şekil ve tertip gerekse muhteva bakımından uygun bir örnek olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Ahterî Mehmed Efendi. (1310). eş-Şerh. *Ahterî-i Kebîr*. Matbaa-i Âmire, 434.

Aydınç, N. (2020). Türk Edebiyatı'nda şerh geleneği: Şâir ve şârih Ali Örfî Efendi ve şerh-i Nutk-ı Üftâde adlı eseri. M. Kaya ve S. Engin (Ed.), *İslâm ilim ve düşünce tarihinde şerh geleneği* (s. 393-431). Endülüs Yayınları.

Ceylan, Ö. (2010). Şerh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 38. s. 565-568).

Çelik, A. (2005). Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi [Basılmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çoban, A. (2020). Ârife işâret yeter (mi)?: Osmanlı tasavvufi şerh geleneği üzerine. M. Kaya ve S. Engin (Ed.), *İslâm ilim ve düşünce tarihinde şerh geleneği* (s. 331-391). Endülüs Yayınları.

Devellioğlu F. (2023). Şerh. *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. İş Bankası Yayınları, 1157.

İmamoğlu, F. (2018). *Muhammed Zahrî Efendi'nin Miiftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri* [Basılmamış doktora tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaismailoğlu, A. (2021). *Ferîdüddîn-i Attâr Pendnâme*. Vakıfbank Kültür Yayınları.

Kortantamer, T. (1994). Teori zemininde metin şerhi meselesi. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-10.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Levent, S. (2022). *Ali Behcet'in Nüzhetü'l-ihvân İsimli Pend-Nâme-i Attâr Şerhi (İnceleme-Metin-Şerh Sözlüğü)* [Basılmamış doktora tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Redhouse, S. J. W. (1996). Şerh. *A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük*. Librairie Du Liban.

Schmidt, J. (2002). *Catalogue Of Turkish Manuscripts In The Library Of Leiden University And Other Collections In The Netherlands Volume Two Comprising The Acquisitions of Turkish Manuscripts In Leiden University Library Between 1800 And 1970*. C. II. Leiden.

Şemseddin Sami. (1317). Şerh. *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları, 773.

Şensoy, S. (2010). Şerh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 38. s. 555-558).

Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* [Basılmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, O. (2007). Klâsik şerh edebiyatı literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9), 271-304.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE AMERICAN DREAM IN THE OTTOMAN EMPIRE

Serap Bozpolat Ayan

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Sivas, Türkiye
ORCID: 0000-0003-2146-6988

ABSTRACT

Migration, a concept that has existed since the beginning of human history, is basically a change of place by human beings in order to live in better conditions, although it may originate from many different reasons. Finding a job, obtaining higher financial opportunities, getting a better education, and living in a safer environment can be listed among the reasons for migration in the modern world. All these reasons are tied to a single emotion: Hope.

The American missionaries who came to the Ottoman lands since the first half of the 19th century fed the Armenians, who were at the forefront of the groups they dealt with, with many new ideas and this "hope". After the arrival of the American missionaries, a curiosity and interest in America began to arouse among the Armenians. Thus, in a period of nearly a century, the intense Armenian migration from Anatolia to America began. In fact, this wave included Muslims over time. The 'reasons', 'paths they followed' and 'the misfortunes they experienced' of the immigrants on their migration journey from the Ottoman lands to America are worth mentioning. This study aimed to shed light on the conditions of immigrants through these points by using archival documents from the relevant period. It is hoped that the study will open a different window on the migrations from Anatolia to America.

Keywords: Ottoman, America, Armenian, Migration

OSMANLI'DA AMERİKAN RÜYASI

ÖZET

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana var olan bir kavram olan göç, çok farklı sebeplerden hareketle gerçekleşebilse de temelde insanoğlunun daha iyi koşullarda yaşamak için gerçekleştirdiği bir yer değişikliğidir. İş bulmak, daha yüksek maddi imkânlar elde edebilmek, daha iyi bir eğitim alabilmek, daha güvenli bir ortamda yaşayabilmek modern dünyanın göç nedenleri arasında sıralanabilir. Bütün bu nedenler tek bir duyguya bağlanır: Umut.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı topraklarına gelen Amerikalı misyonerler, muhatabı oldukları grupların başında gelen Ermenileri pek çok yeni fikirle ve işte bu "umut"la beslemişlerdi. Amerikalı misyonerlerin gelişinden bir süre sonra Ermeniler arasında Amerika'ya karşı bir merak ve ilgi uyanmaya başladı. Böylece asra yakın bir süreçte Anadolu'dan Amerika'ya doğru yoğun bir Ermeni göçü yaşandı. Hatta zamanla Müslümanları da içine aldı. Göçmenlerin Osmanlı topraklarından Amerika'ya uzanan göç yolculuğunda "nedenleri", "izledikleri yollar" ve gerek yolda gerekse vardıkları yerde "yaşadıkları talihsizlikler" kayda değerdir. Bu çalışma bu noktalar üzerinden ilgili döneme ait arşiv vesikaları kullanılarak göçmenlerin durumlarına ışık tutmayı hedeflemektedir. Anadolu'dan Amerika'ya yapılan göçlere farklı bir pencere aralayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Amerika, Ermeni, Göç

GİRİŞ

APRIL 26-28, 2024

Giresun University, Türkiye

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Sivas 1000’li yılların başlarında yaşanan ilginç takas olayından Osmanlı’nın son günlerine kadar Ermenilere ev sahipliği yapmış önemli kentler arasında yer almaktadır. Bilhassa Osmanlı dönemindeki yoğun Ermeni nüfusu ve Müslümanlarla Ermeniler arasındaki uyumu bakımından dikkat çekici bir şehir olmuştur. Ne var ki devletin son yüzyılına girdiği zor zamanlar Avrupa’dan ve Amerika’dan gelen misyonerlerin de çabaları neticesinde bilhassa Ermenilerin fikirlerinde ve arzularında büyük değişimlere neden olmuş, devletle olan bağları giderek gevşemiş ve nihayetinde kopmuştur. Bu süreç boyunca Ermeniler Osmanlı toprakları içerisindeki faaliyetleri bir yana çeşitli yollarla Osmanlı coğrafyasından başka coğrafyaları düşlemeye başlamış ve özellikle de Amerika’ya göç etme gayretine girişmişlerdi. Modern tabirle bir Amerikan rüyasına kapılmışlardı.

Amerika’ya “Neden” Gitsek?

1600’lerde Amerika’ya giden 1-2 tüccar göz ardı edilecek olursa Osmanlı topraklarından Amerika’ya yapılan ilk göçlerin eğitim almak amacıyla 1834’ten itibaren başladığı söylenebilir (Akter, 2007: 77) ¹. Eğitim maksatlı gidenlerin bir kısmı orada yerleşmiş, bir kısmı ise ülkelerine geri dönmüşlerdir. Eğitim harici ilk göç ise 1867 yılında yaşanmıştır. Bu ilk göçün ardından gönderilen özendirici mektuplar, Ermeniler arasındaki göç isteğini daha da artırmış ve bu tarihlerden itibaren yıllar geçtikçe göçmenlerin sayısı da sistematik olarak artmıştır.² Bu artışla ilgili verilen bilgilere göre 1869-1890 yılları arasında 1401 Ermeni, 1890-1895 yıllarında 5500 Ermeni, 1897-1900 yıllarında ise 12.000 Ermeni Amerika’ya göç etmiştir (Okay, 1992:119). 1899-1914 yılları arasında Amerika’da bulunan toplam Ermeni göçmen sayısı 51.950 olarak tespit edilmiştir (Özdemir, Halaçoğlu, Turan ve Çiçek, 2004:165).

Öte yandan Amerika vatandaşlığının getirdiği ayrıcalıklar da ilerleyen yıllarda, özellikle siyasi maksatlar güden Ermeniler arasında göçe özendirici diğer bir etken olmuştur. Elbette bu maksatla yapılan göçler geçicidir ve Amerikan vatandaşlığı kazanıldıktan sonra Osmanlı topraklarında dokunulmaz olarak yasadışı faaliyetler yürütmek amacı taşımıştır (Şimşir, 2002).

Amerikalı misyonerlerin göç konusundaki teşvikleri sadece Ermenilerle sınırlı kalmamıştır. 1892 yılında Amerika’da bir göçmen olan Tophanelian³ tarafından yazılan bir mektupta, misyonerlerin Müslümanları da iş vaadiyle kandırıp göç etmelerini sağladıklarından ve hatta bu kimseleri din değiştirmeye teşvik ettiklerinden, buna karşılık Müslümanların da süreci kolaylaştırmak amacıyla Hristiyan olduklarını söylediklerinden bahsedilmektedir (Karpas, 1985: 182).

¹ Eğitim amaçlı gidenler genellikle New York şehrine gitmişlerdir.

² Ahmet Akter, kitaplaşmış doktora tezinde, 1867 yılında Harput’tan Amerika’nın Worcester şehrine ilk göç eden kişinin Misyoner George Knapp’ın evine hizmetkâr olarak giden Garo olduğunu belirtmiştir. Yine aynı eserinin başka bir bölümünde ise 1867 yılında Worcester’e gelen ilk Ermeni’nin Aaron Yenovkian olduğunu yazmıştır. Bu durumda ilk göç edenin kimliği tartışmalı olmakla birlikte eğitim dışı ilk göçün tarihinin 1867 olduğu söylenebilir. İlk göç edenlerin yakınlarına yazdığı mektuplardaki özendirici ifadeler, göç etmek isteyen Ermenilerin sayısının artmasında etkili olmuştur. Akter, 2006. Elbette tarihe ilişkin mevcut bilginin de yeni bir belgeyle değişebileceği unutulmamalıdır.

³ Mikael Tophanelian, 1884 yılında İstanbul’dan Worcester’a gelen eğitimli bir Ermenidir. Çeşitli kaynaklarda ve arşiv vesikalarında Amerika’daki Ermeni kolonisinin önde gelen isimleri arasında zikredilmektedir. 1895 yılında Pinkerton Dedektiflik Bürosunun tuttuğu raporlarda Tophanelian’la ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “M. Tophanelian; profesör, 51 Friends St. Worcester, teknik ressam, 60 yaşında, 1.73 boyunda, koyu tenli, gri saçlı, koyu renk gözlü, kısa kesilmiş gri sakallı, gri elbiseli, diğer dillere göre İngilizceyi daha iyi konuşuyor.” BOA, HR.SYS 2739/22, 61

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Harput'tan Worcester'a göç eden Müslümanlara ait bilgiler barındıran bu raporlarda Müslümanların isimlerinden Amerika'ya göç etme sebeplerine, mevcut durumlarından göç ettikten sonra yaşadıklarına kadar son derece detaylı bilgiler yer almaktadır (BOA, HR.SYS, 69/11/3: 2).⁴

19 Ocak 1892 tarihli ilk raporda anlatılanlara göre birçok Osmanlı Müslümanı Amerika'ya gitmekteydi. Bir kısmı Worcester'da kalmakla beraber diğer bir kısmı da Amerika'nın çeşitli bölgelerine dağılmıştı. Bunlar kendilerine iş bulunacağı vaadiyle Protestan mezhebini kabul etmişler ve hatta içlerinden birinin vaftizini dahi gerçekleştirmişlerdi. Diğer üçünün vaftizi de o hafta içinde gerçekleştirilecekti. Harput'ta Mösyö Romarom adındaki bir Amerikan misyoneri, Müslümanların buraya gelmesi için yardımcı olmuş, onları Worcester'daki dostlarına yönlendirmişti. Tophanelian, bu şahsın gönderdiği referans mektuplarından birisini gördüğünü belirtmiştir. Tophanelian'ın söylediğine göre bu mektupta, bu Müslümanlara Amerika'da Hıristiyanlık mezhebinin telkin edilmesi hatırlatılmıştır. Tophanelian'ın elde ettiği bilgilere göre oraya gelmek üzere elli kişiden oluşan bir grup Müslüman yola çıkmıştı. Bunlar da öncekiler gibi oraya vardıktan sonra mezhep değiştireceklerdi. Zira mezhep değiştirmezlerse iş bulmaları mümkün olmayacaktı. Tamamı gençlerden oluşan bu Müslümanların çoğu askerlikten kurtulmak için vatanlarından ayrılmışlardı. Tophanelian bu bilgileri verdikten sonra “*velhasıl bu memlekette Müslümanların istikbali gayet mazlum görünüyor*” diyerek mektubunu noktalamıştır.

Tophanelian, 26 Ocak 1892 tarihinde kaleme aldığı diğer bir raporda, verdiği bilgilere ek olarak Worcester'a ulaşan Müslümanların isim, mahlas ve geldikleri yerlerin belirtildiği bir listeyi de Osmanlı'nın Washington elçisi Mavroyeni⁵'ye göndermiştir (BOA, HR.SYS, 69/12/4: 1-2). Tophanelian yürüttüğü tahkikat neticesinde Müslümanların oraya Hristiyanlığı kabul etmek maksadıyla gelmedikleri, oraya geldikten sonra Hristiyanlığı kabule teşvik edildikleri sonucuna varmıştır. Buraya geliş amaçlarının öncelikle askerlikten kurtulmak ve sonra da iş bulmak olduğunu belirtmiştir. Tophanelian'ın yazdığına göre, Müslümanlar Worcester'a vardıklarında fakr u zaruret içinde oldukları anlaşılınca, sekiz sene kadar İstanbul'da misyonerlik yapmış ve o sırada Worcester şehri misyoner heyeti tarafından Ermenileri mezhep değiştirmeye yönlendirmek ve ikna etmek için görevlendirilmiş olan Hişkok adlı misyoner, Müslümanların yanına gitmiştir. Onun nüfuzu sayesinde iki Müslüman bir fabrikada kendilerine iş bulmuşlardır. Bunlardan başka bu misyoner, bunları beslemek ve kendilerine İngiliz lisanını öğretmek ve Hristiyanlığı telkin etmek için elinden geleni ardına koymamaktadır ve bu amaç için Mikail Ohannesyan adında bir Ermeni'yi istihdam etmektedir. Bu çabaların sonucunda yirmi sekiz Müslümandan ikisi din değiştirmeye meyletmış ve kendilerine iş bulmak ümidiyle kilise ayininde hazır bulunmuşlardır. Tophanelian bu iki adamı görüp teşviklere kapılmamalarını tavsiye ettiğini, isimlerini açıklamayacağını taahhüt ederek bir daha kiliseye gitmeyeceklerine dair söz aldığını beyan etmiştir (BOA, HR.SYS, 69/12/2, 1-2). Burada bahsi geçen Ohannesyan, daha sonra değinilecek Sivaslı Habeşyan'ı Sivas Valisine ihbar eden Ohannesyan'ın ta kendisidir.

Amerika'ya “Nasıl” Gitsek?

Amerika'ya yapılan göçlerin ekseriyeti yasal yollarla gerçekleşmiştir. Aslına bakılırsa Osmanlı Devleti Amerika'ya göç etmek için müracaat edenlere asla zorluk çıkarmamıştır. Lakin zaman içerisinde daha önce göç edenler ve geri dönüşlerle ilgili yaşanan olumsuz

⁴ Benzer şekilde daha sonraki yıllarda Ermenilerin Amerika'ya gitmek isteme sebeplerine ait dilekçelerin yer aldığı dosyalar da arşivlerde oldukça kabarık bir yer tutmaktadır. Bkz. Güven ve Kesgin, 2019, 135.

⁵ Alexandre Mavroyeni Bey, 1887-1896 yılları arasında Osmanlı Washington Elçisi. Şimşir, 2002, 1.

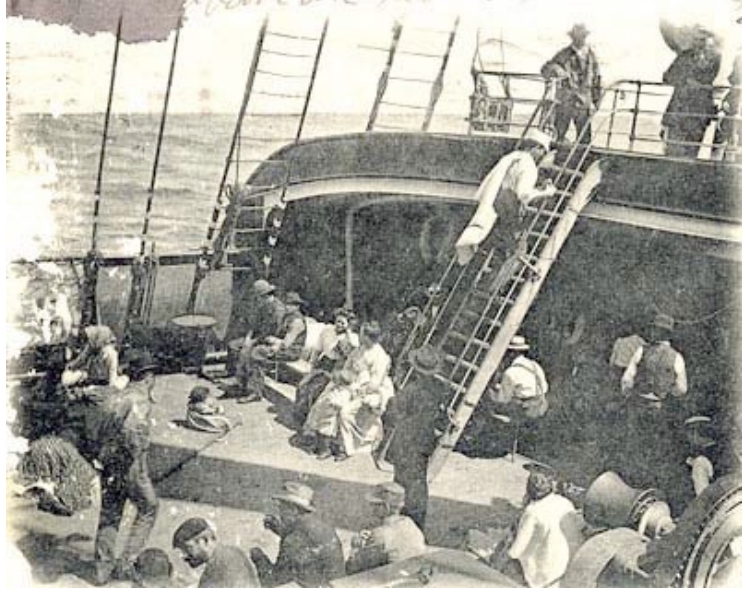

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

durumlar, bu konuda sürekli yeni bir çözüm arayışına gidilmesine neden olmuştur. Hatta zaman zaman Amerika yönlü göçün yasaklanması dahi söz konusu edilmiştir. Nihayetinde ise gidenlerin “bir daha geri dönmek üzere terk-i tabiiyet” etmeleri istenmiştir. Osmanlı ve Amerika arasındaki tabiiyet sorunu senelerce sürmüş ve hatta Amerika Başkanı ve yetkilileri bu sorunlar dolayısıyla Amerika basınında Osmanlı Devleti hakkında kara propaganda yürütmüşlerdir (Akter, 2007: 12-22).

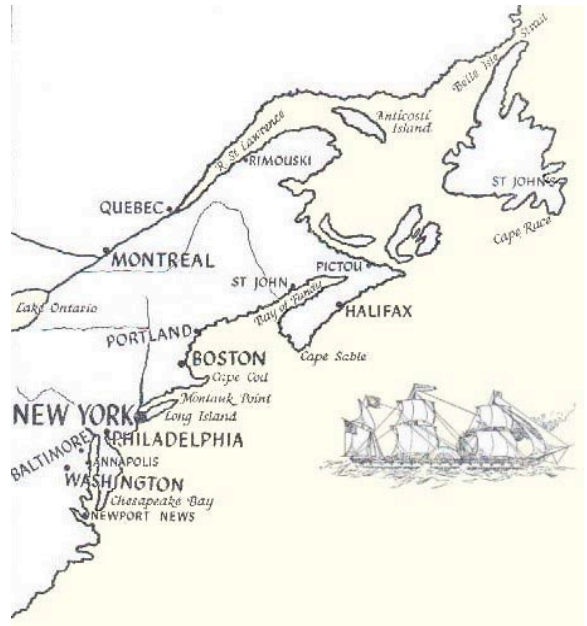
Amerika’ya yasal yollarla gidecek olanlara Amerikan misyonerlerinin yardım ettikleri gayet açık olmakla birlikte bunların yanında Amerikan konsolosluklarının ve zengin Ermeni tüccarlarının desteği de bilinmektedir (Günaydın, 2019: 3).

Bütün bu yasal ve diplomatik süreçlerin dışında Amerika’ya gitmenin bir diğer yolu da elbette kaçak yolları kullanmaktır. Osmanlı Devleti, tebaasının izinsiz göç etmesini engellemek için elinden gelen tüm tedbirleri almış olmasına rağmen bunu engellemesi mümkün olmamıştır. Nitekim Ermenilerden bazıları Amerika’ya insan kaçırmak konusunda adeta profesyonelleşmiştir. Öyle ki 1891 yılında Ermenileri yurtdışına kaçırmak için gizli bir örgüt dahi kurulmuştur (Akter, 2007: 45). Bu durum giderek abartılı noktalara ulaşmış, hatta Müslümanları da kapsamaya başlamıştır (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1995, 11: 55). Dahası zaman zaman ülkeden kaçak çıkacak olanlara Osmanlı memurlarının da para karşılığında yardım ettikleri olmuştur (Günaydın, 2019: 4).

Amerika’ya “Nereden” Gitsek?

Anadolu’dan Amerika’ya giderken, daha doğrusu kaçarken kullanılan başlıca güzergâhın çıkış noktası İskenderun ve Mersin Limanıydı. Zaman zaman Kıbrıs bir duraklama noktası olarak kullanılmaktaydı. Oradan Marsilya veya Liverpool ve son olarak Amerika. Diğer güzergâhların başlangıç noktaları olan Beyrut sahilleri, İzmir Limanı ve Lübnan’ın birkaç iskelesinden yine Marsilya’ya ve oradan Amerika’ya gidiliyordu. Kullanılan bir diğer yol Mısır ve Bulgaristan üzerinden. Samsun ve Trabzon limanları da kaçak Ermenilerin çıkış noktaları arasında yer almaktaydı. Elbette bütün bu güzergâhlarda da Amerika’dan önceki konaklama durağı yine Marsilya idi. Rusya üzerinden Odessa, Anvers veya Hamburg yolunu kullanarak Amerika’ya gitmek de tercih

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

edilen güzergâhlardandı. Ayrıca ticaret veya öğrenim için Avrupa ülkelerine giderek buradan bir şekilde Amerika'ya geçmek de bu yönlü göçün diğer bir yoluydu (Akter, 2007: 32-34).

Sivas'tan Amerika'ya Bir Dolandırıcılık Hikâyesi: Habeşyan Kardeşler

Ermenilerin Amerika'da yeni bir hayat umudu taşınması, elbette umut tacirlerini harekete geçirmiştir. Ermenilerin kaçak yollarla Amerika'ya gitmesini sağlayan araçlar olduğu gibi, bu durumu fırsata çevirip onları dolandıranlar da olmuştur. İş bununla da kalmamış, Amerika'ya gittikten sonra orada işsiz kalan Ermeniler de bu fırsatçılar tarafından dolandırılmışlardır. Hem de filmleri aratmayacak şekilde...

Bu dolandırıcılık hikâyelerinden biri, Sivas Valisinden Washington Sefiri Mavroyeni'ye uzanan bir şikâyetin konusu olmuştur. Mavroyeni 12 Aralık 1891'de Sait Paşa'ya yazdığı yazısında, Sivas Valisinin Michail Ohannesyan'ın ihbarı üzerine Worcester'da ikametleri esnasında bazı Ermenilerin işledikleri suçlardan bahsettiğini bildirmiştir. Bu şikâyetin üzerine Mavroyeni Bey, bu durumu araştırması için Worcester'da bulunan Tophanelian'a bir yazı yazmıştır. Cevabî yazıda Tophanelian'ın verdiği bilgiler şikâyetleri doğrulamaktadır. Tophanelian'ın raporunda aktardığı bilgiler son derece detaylı ve çarpıcıdır. Buna göre Sivas ve Worcester arasında birtakım Ermeniler, yerli Ermenileri göçe teşvik etmekte ve bu göçü gerçekleştirmek vaadiyle onlardan para sızdırmaktadır (BOA, HR.SYS, 2735/31, 1:1-3).

Tophanelian yaptığı tahkikatlar neticesinde samimi, güvenilir ve şerefli bir adam olduğunu belirttiği Michail Ohannesyan'ın, Garabet Habeşyan'ı adalet önüne çıkarma çabasında olduğunu bildirmiştir. Yine de Ohannesyan'ın doğruluğunu teyit edebilmek için Habeşyan tarafından dolandırılan Ermenilerin direk ifadelerine ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Tophanelian'a göre şehirde mağdurlara sorarak yaptıkları tahkikatın neticesinde ufak birkaç detay dışında Ohannesyan'ın verdiği bilgilere varmamak mümkün değildir. Bu bilgiler ışığında Habeşyan, buraya göç etmiş ve henüz işsiz olan Ermenilere iş bulmayı vadetmektedir. Bu vaadini yerine getirmek için her birinden 25 dolar kaparo almaktadır. Habeşyan, bu yolla sayısız Ermeni'yi dolandırmıştır ve dolandırmaya devam etmektedir. Birçok Ermeni iş bulmak konusunda çaresiz kaldığı için olsa gerek bu teklife meyletmiş, sonunda hayal kırıklığına uğramış ve üstelik paralarını da kaybetmişlerdir. Bu durumdaki Ermenilerin sayısı yüzlercedir (BOA, HR.SYS, 2735/31: 2/1).

Raporda yaşanan dolandırıcılık olaylarından birinin detaylarına da yer verilmiştir. Buna göre, Habeşyan, 24 tane Ermeni'yi 20 Ağustos 1891'de Lynn (Mass.) Demiryolu İstasyonuna dolandırmak kastıyla götürerek başka bir şehirde işe sokma vaadiyle her birinden hizmet bedeli adı altında 5'er dolar, yol masrafı olarak 2'şer dolar ve bilet için de 10'ar dolar almıştır. Hizmet için toplam 168 dolar ve biletler için de toplam 240 dolar para almış, biletleri sahiplerine teslim etmiş ve yemek getirme bahanesiyle yanlarından ayrılmış ve ardından sırra kadem basmıştır. Kurbanlar bir süre bekledikten sonra bir terslik olduğunu anlayıp, kendisini Lynn'de boşu boşuna aramışlar ve sonunda acı gerçekle yüzleşmek zorunda kalmışlardır: Düpedüz dolandırılmışlardır. Çaresizlikten girdikleri bu yolda artık daha da çaresiz kalmışlardır.

Burada Tophanelian'ın dikkat çektiği diğer bir nokta, bedeli alınan bu biletlerin de tabii ki sahte oluşu, Garabet Habeşyan'ın işbirlikçisi olan, kardeşi Kevork Habeşyan tarafından yazılmış olduğudur.

Tahkikat neticesinde Habeşyanların 20 Ağustos 1891'de Lynn'den New York trenine binerek şehirden kaçtıkları ve ertesi gün Marsilya'ya gitmek üzere gemiye bindikleri öğrenilmiştir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Garabet Habeşyan, kaçtıkları gün eski ortağı olan Krikorian'dan da 150 dolar almıştır. Ayrıca başka bir arkadaşından da bir 150 dolar daha aldığı sanılmaktadır. Ancak bu doğrulanmamıştır.

Bu olay Habeşyanların ne ilk vurgunudur ne de son. Hal böyle olunca bu dolandırıcılığın ortaya çıkmasıyla beraber şikâyetçiler bir araya gelmişler ve suçluların izini sürmeye karar vermişlerdir. Bunun için gerekli olan parayı aralarında toplamışlardır. Tophanelian, bunların çoğunun fakir ve cahil olduğunu belirterek, intikam duygusuyla bu adamları cezalandırmak istediklerini söylemektedir.

Tophanelian bu davadan bağımsız olarak Habeşyan'la ilgili şahsi bilgilerini de şu sözlerle aktarmıştır:

Şimdi bana izin verirseniz Sivaslı Habeşyan ile ilgili birkaç şey söylemek istiyorum; ben bu adamı bu şehre yerleştiğimden beri tanırım ve bunun bütün yediği naneleri bilirim. Malum Habeşyan burada kaldığı süre boyunca kötü bir nam saldı; bir silahlı saldırı yaparak birini 10 dolar soymaktan tutuklandı; malum şahıs Boston merkezli siyasi bir derneğin sekreteriydi ve “Service secret de la société Arménienne” (... Ermeni şirketi özel servisi) antetli biletler bastırmıştı.

Ortağı Harputlu K. Krikorian, bu şirketin başkanıydı. Kartlarından bir tane almaya çalıştım fakat çabalarım boşa çıktı. Kartı California'dayken kaybettim ve henüz bulamadım. Elime geçseydi sizin okumanız için gönderirdim.

Bu şirketin asıl amacı haksız kazanç olduğu için, önceleri bunun sadece Amerikalılarla sınırlı olduğundan ve Ermenileri etkilemediğinden şüphem yoktu. Bu sebeple onların işlerine karşı çıkmak şöyle dursun müdahale etmeye bile lüzum görmedim. Kapanan bu şirketin sözde müdürü Harputlu K. Krikorian, bu tip işe yerleştirme faaliyetlerine devam ediyordu ve beceribildiğinde zenginleri de ihmal etmiyordu: kişi başı 25 ila 50 dolar para alıyordu. Biz bu dolandırıcılık suçlamaları üzerine zaman zaman kendisini tutuklattık. Fakat delil yetersizliğinden beraat etti. Çünkü Ermenilerin ifadeleri birbirleriyle çelişiyordu. Tekrar değinmek istediğim bir konu da şudur ki benim şerefli olduğumu bildiğim ve inandığım bir adamın ifadesine göre Sivaslı Habeşyan'la Harputlu Krikorian, bugün de önceden olduğu gibi beraber hareket ediyorlar. Yani Habeşyan kurbanları bulup Harputlu'ya gönderiyor ve sonra da dolandırdıkları parayı paylaşıyorlar. Bu iki suçlu beraber hareket etmeye devam etmekte; özellikle de şimdiye kadar olmasa da artık Sivas'tan insanların gelmeye başladığını göz önünde bulundurursak.

Ben M. H. Topanelian (BOA, HR.SYS, 2735/31: 2/1-5)

Sonuç

Bu çalışmada, 1800'lerin son çeyreğinde Osmanlı topraklarından Amerika'ya doğru yaşanan Ermeni göçünün nedenleri, gerçekleşme yolları ve süreçleri ile ilgili birtakım detaylar hakkında, olaylar ve şahıslar özelinde fikir vermeye çalışılmıştır. Bu esnada aynı göç yolu üzerinde Müslümanlara da tesadüf edilmiştir.

Ermeni göçlerinin daha sonra Osmanlı Devleti aleyhine dönüşeceği siyasî cephesinden bağımsız olarak insan odaklı bir yaklaşımla göçmenlerin yaşadığı tecrübeler örneklendirilmiştir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Siyasî maksat taşıyanların ötesinde sadece daha iyi bir hayat ümidiyle memleketlerini terk eden ve yeni bir ülkeye doğru yola koyulan bu insanlar hiç bilmedikleri bir memlekette hayatta kalabilmek adına kimi zaman inançlarından ödün vermeye ve hatta vazgeçmeye zorlanmış kimi zamansa umutlarını ve çaresizliklerini kullanan dolandırıcılarla karşılaşmışlardır. Bütün bu yaşananların ardından gittikleri yerlerde tutunabildiler mi ve yahut nasıl bir yaşamları oldu bilinmez. Kim bilir belki ilerde gün yüzüne çıkacak belgeler bazılarının malum sondan önceki maceralarına tanıklık etmeyi sağlayabilir. Şimdilik bilinenler bundan ibaret.

KAYNAKÇA

I. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Vesikaları

Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS)

2735/31; 2739/22; 69/11; 69/12

II. Araştırma ve İncelemeler

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895), (2007), I.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, (1995). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.

Acehan, I. (2005). Outposts Of An Empire: Early Turkish Migration To Peabody, Massachusetts. Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Akter, A. (2008). Ermenilerin 'Amerika'sı: Worcester. Ermeni Araştırmaları, 29, www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=551

Akter, A. (2007). Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1934-1915).

Günaydın, M. (2019). Vilayât-ı Sitte'den Amerika'ya Transatlantik Göç (1908-1914).

Güven, O. ve Kesgin Y. (2019). İmparatorluk Topraklarında Savrulmak! Sivas'ta Sürgün ve Göç Hadiseleri (1800-1918). Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu, 2, 117-158.

Karpat, K.H. (1985). The Ottoman Emigration to America, 1860-1914. International Journal of Middle East Studies, 17, 2, 175-209.

Okay, A. (1992). Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Faktörü. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özdemir, H. ve Halaçoğlu Y. ve Turan Ö. ve Çiçek K. (2004). Ermeniler, Sürgün ve Göç.

Şimşir, B.N. (2002). Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesi (1887-1896). Ermeni Araştırmaları, 4, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Print&DergiIcerikNo=267&Yer=DergiIcerik>

The Armenians in Massachusetts, (1937).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

CHANGE AND TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL PARADIGM FROM THE OTTOMAN PERIOD TO THE PRESENT DAY

Hüseyin ALGUR

Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, Giresun, Türkiye
ORCID: 0000-0002-2028-2151

ABSTRACT

The education policies of states are determined within the framework of the principles and rules prioritized by the will that governs that state. Ruling for more than 600 years, the education system of the Ottoman Empire continued its existence with various paradigms that changed, developed and reformed from the day it was founded until the Republic of Turkey. This study does not claim to make a detailed evaluation by addressing the periodic differences in the Ottoman education system separately. However, the processes in question will be briefly touched upon as space permits. The research consists of three stages. In the first stage, the main characteristics of the Ottoman education system were focused on and a framework was tried to be drawn in sub-headings. In this context, some of the most striking features of the Ottoman education system are financed through foundations, providing education to those who want it instead of compulsory education for all, separating academic education from vocational education, planning competency-based education instead of the education process that must be completed in a certain period of time, standardizing the curriculum on certain resources, completing education in an unpredictable period and scope with the tradition of icazet, and having a planning in which the provinces, which prioritized the Payitah, did not have the necessary importance and in this sense, equality of opportunity was not at the desired level. In the second stage of the study, the features mentioned here will be evaluated by taking the relevant literature into consideration. In the third stage, Ottoman education will be compared with today's education system, and inferences will be made in the context of the contribution of paradigm shifts from the past to the present to the ongoing process. Thus, it is thought that the data obtained will enable the experiences gained in the past to shed light on the present.

Keywords: Religious education, Education, Ottoman Empire, Ottoman Education System

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE EĞİTİM PARADİGMASININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ

ÖZET

Devletlerin eğitim politikaları o devleti yöneten iradenin öncelendiği ilke ve kurallar çerçevesinde belirlenmektedir. 600 yıldan fazla hüküm süren Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi kurulduğu günden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar değişen, gelişen ve reforme edilen çeşitli paradigmalara varlığını sürdürmüştür. Bu çalışma, Osmanlı eğitim sistemindeki dönemsellik farklılıkları ayrı ayrı ele alarak ayrıntılı bir değerlendirme yapma iddiasında değildir. Ancak bununla birlikte söz konusu süreçlere yer geldikçe öz olarak değinilecektir. Araştırma üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada Osmanlı eğitim sisteminin temel karakteristiklerine odaklanılmış ve alt başlıklar halinde bir çerçeve çizmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Osmanlı eğitim sisteminde dikkat çeken en temel özelliklerden bazıları vakıflar üzerinden finanse edilmesi, herkese yönelik zorunlu eğitim yerine isteyene eğitim verilmesi,

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

akademik eğitimle meslek eğitiminin ayrıştırılması, belli sürede tamamlanması gereken öğretim süreci yerine yetkinlik bazlı öğretimin planlanması, müfredatın belirli kaynaklar üzerinde standardize edilmesi, icazet geleneği ile öngörülme-yen sürede ve kapsamda eğitimin tamamlanması, Payitahtı önceleyen taşranın gereken öneme sahip olamadığı bu anlamda fırsat eşitliğinin istenen düzeyde olmadığı bir planlamanın olması şeklide tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında burada ifade edilen özellikler ilgili literatür dikkate alınarak değerlendirilecektir. Üçüncü aşamada ise Osmanlı eğitimi ile günümüz eğitim sistemi karşılaştırılacak, geçmişten günümüze oluşan paradigma değişimlerinin devam edegelen sürece katkıları bağlamında çıkarımlar yapılacaktır. Böylece elde edilen verilerin geçmişte elde edilen tecrübelerin günümüze ışık tutmasına imkan sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Eğitim, Osmanlı Devleti, Osmanlı Eğitim Sistemi

GİRİŞ

İslam eğitim tarihi, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) İslam dinini tebliğ etmeye başladığı dönemde başlayıp günümüze kadar devam edegelen eğitim faaliyetlerini kapsamaktadır. İslam eğitiminin temel karakterinde Hz. Peygamber'in "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir." hadisi yer almaktadır (elBuhârî, 1995 Fedâilu'l-Kur'an, 21). Bu hadisi kendisine rehber edinen İslam alimleri, dinin öğrenilmesi ve öğretilmesi adına çalışmışlardır. İslam tarihi boyunca Müslümanlar inançlarının da bir gereği olarak eğitimi bir görev bilip toplum ve bireyin hayatında sürekliliği sağlamak adına azami çaba göstermişlerdir (Aydın, 2019, s. 33). Belirtilen bu çaba, bazı dönemlerde devletin de temel politikası olmuştur. Bir devletin benimsemiş olduğu yönetim biçimi, sahip olduğu politik, ekonomik ve askeri gücü gibi çeşitli değişkenler o ülkede sürdürülen eğitim faaliyetlerine de yansımaktadır (Gündüz, 2020, s. 184). Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimi bilindiği üzere saltanata dayanmaktaydı. Tarihi süreçte kabaca "kuruluş", "yükseliş", "duraklama" ve "gerileme" gibi dönemlere ayrılan yaklaşık altı asırlık Osmanlı tarihinde çeşitli sebeplerle eğitime dair belirlenen politikalarda değişikliklere gidildiği görülmektedir.

Osmanlı devletinde benimsenen hukuk nasıl İslam hukukundan referans almakta ise eğitim anlayışının temelinde de İslami ilimlerden mülhem bir eğitim yaklaşımı söz konusu idi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde eğitimden temel beklenti dini anlayan, dinin emir ve yasakları hakkında bilgi sahibi olan ve dinin bireyden istediği yükümlülükleri yerine getirme noktasında ihtiyaç duyulan bilgiye sahip bireyler yetiştirmesidir (Zengin, 2014, s. 35). Bu temel bakış açısı Farâbî, Gazâlî, Taşköprülüzâde gibi İslam âlimleri tarafından formüle edilen ilim tasniflerinde de karşımıza çıkmaktadır (Atay, 1980; Zengin, 2014, s. 35). Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunan ilimler "Ulûmu'l-Kur'an" olarak nitelendirilmiş, hangi ilimlerin bu tasnif içerisinde yer alacağı belli ilkeler çerçevesinde değerlendirilmiştir (Çelik, 2017). Akli ilimler-nakli ilimler, araç ilimler-amaç ilimler ya da dini ilimler-fen ilimleri gibi sınıflandırmalarda en önemli ilim olarak dinin anlaşılması ve anlaşılana uygun bir hayatın yaşanmasına katkı sunan Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam gibi ilimler olduğu görülmektedir. İslami ilimler dışındaki diğer ilimler ise bireyin bu temel amacına hizmet ettiği ölçüde değerli görülmüştür. Arapça dilinin öğreniminden felsefe eğitimine, astronomi bilgisinden hafızlık eğitimine kadar sürdürülen birçok eğitimin temelinde dinin anlaşılması ve hayata uygulanmasında yetkinlik temelli bir süreç dikkat çekmektedir.

Eğitimdeki paradigma değişimlerinden söz edilen bu çalışmada paradigma kavramının neliğinden söz etmek de yerinde olacaktır. Paradigma bir disiplin içinde genel kabul görmüş bir teorik çerçeve veya bir disiplinin genel bir perspektifini oluşturan bir dizi varsayım, tutum, kavram, değer, prosedür ve teknikleri ifade eder ("Paradigm", 2015). Kısaca bakış açısı olarak

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

da ifade edilebilecek bahse konu kavram, bir süreç veya incelenen bir davranışın işlevleri ve karşılıklı ilişkilerine dayalı bütüncül bir modeli ifade eder. Tarihsel süreçte eğitim, öğretim, öğrenme ve bu kavramların işaret ettiği anlamı karşılamak üzere kullanılan talim, terbiye, tedris gibi kavramlara nasıl bir anlam yüklendiği benimsenen eğitim paradigmasıyla doğrudan ilgilidir.

Döküman analizine yöntemine dayanan bu araştırmada, Osmanlı eğitim sistemi daha çok medreseler özelinde ele alınmıştır. Araştırmacı, 6 asra geçen süre hüküm sürmüş Osmanlı devletinin eğitim sistemini oldukça dar hacimli böylesi bir çalışmada bütüncül bir şekilde ele almanın mümkün olmadığını bilincindedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemini karakterize eden en temel unsurlar vurgulanarak değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde Osmanlı'dan günümüze paradigma değişimleri eğitimden temel beklenti, temel nitelik, finansman, genellik ve zorunluluk, hedef kitle, eğitimci nitelikleri, fırsat eşitliği ve merkezîyetçi yapı gibi bazı temalar kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda eğitim sistemini etkileyen temel karakteristikler hakkında bilgi verilmiş, tarihi seyirde eğitime yön veren paradigmaların nasıl değişip dönüştüğüne dair ipuçları aranmıştır. Burada belirtilen nitelikler Osmanlı'dan günümüze eğitime dair ortalama karakteristik özellikleri ifade etmektedir. Bu sebeple hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde belirtilen ortalama özellikler dışında nitelendirilebilecek farklı özellikleri görmek oldukça olasıdır. Çalışmanın temel hedefi her bir ayrıntıya değinmek değil, genel bir fotoğraf çekerek eğitimdeki dönüşüme ışık tutmaktır.

Eğitimin Temel Niteliği

Osmanlı döneminde kurulan medreseler, yürütmüş oldukları öğretim hizmetlerinin amacı ve niteliğine göre çeşitli görevler üstlenmişler, bu görevler çerçevesinde ihtisas medreseleri ve genel eğitim medreseleri olmak üzere iki temel sınıflandırma dahilinde ele alınmışlardır. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan Hadis ve buna ait ilimleri öğrenmek için kurulan "Dâru'l-Hadis", tıp ilmi ile ilgili kurulan "Dâru't-Tıp", Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi ile ilgilenen "Dâru'l-Kurrallar" ihtisas medreseleri kapsamında değerlendirilebilir. Genel eğitim medreseleri, umumi bilgilerin verildiği medreselerdir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kısa bir zaman sonra medreseler açılmış olsa da Fatih Sultan Mehmet'le başlayan süreçten sonra -Sahn-ı Seman Medresesi- medrese eğitimi daha sistemli bir hal almıştır. Medreseler bu dönemde aşağıdan yukarıya Hâşiye-i Tecrit, Miftah, Kırklık, Ellili, Sahn-ı Semân ve Altmışlı gibi kategorilere ayrılmıştır. Buradaki isimlendirmelerin bir kısmı müderrislerin aldığı ücrete binaen yapılmıştır. Osmanlı medreselerindeki sistem, 16. asrın son çeyreğine kadar etkili bir şekilde sürdürülmüşse de sonraki dönemde ortaya çıkan farklı sebepler başta müderrislik müessesesinde olmak üzere eğitimde bazı aksaklıklar görülmeye başlanmış ve etkisi zamanla artarak Tanzimat dönemine gelindiğinde büyük çaplı reformların yapılmasını gerekli kılmıştır (Kazıcı, 2012, ss. 88-99).

Medreselerde meydana gelen nitelik sorunları, uzunca bir süre yapılan reform faaliyetleri ile çözülmeye çalışılsa da istenen verim elde edilemeyince Batı tarzı yeni mektepler kurulmuştur. Özellikle 1770'teki Çeşme Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti kendini yenilemesi gerektiğini anlamıştır. Böylece Kasım 1773'te "Mühendishâne-i Bahri Hümâyün", Mayıs 1796'da ise kara kuvvetleri subayı yetiştirmek üzere "Mühendishâne-i Berri Hümâyün" açılmıştır. 1826'da "Tıphâne-i Âmire" ve "Cerrahhâne-i Mahmûre" açılmıştır. 1838 yılında "Mekteb-i Maarif-i Adliye", 1839 yılında "Mekteb-i Ulumi Edebiye", 1847 yılında da "Muallim rüşdî", 1867 yılında ise Mekteb-i Sultânî"ler açılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ise medreselerde yapılan ıslahat girişimlerinin yanında dini tedrisata ek Türkçe, Tarih ve

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Coğrafya gibi sosyal derslerle Riyâziye, Fizik, Kimya gibi Fen derslerinin okutulması için teşebbüslerde bulunmuş ancak istenen verim yine elde edilememiştir (Kazıcı, 2012, ss. 99-100).

Osmanlı döneminde başarısızlıkla sonuçlanan reform girişimleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında dikkate alınan önemli referans noktalarından biri olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi ile birlikte temel referans noktası Batı medeniyetinden ilham alan bilimsel yaklaşım olmuştur. İmkanlar ölçüsünde zorunlu eğitim esas alınmış, her bir öğretim kademesinin belli bir sürede tamamlanması gerektiği hazırlanan mevzuatlarda kayda alınmıştır. Bilimsel yaklaşımlardan ilham alınarak eğitim faaliyetleri ve programlarına standardizasyonu sağlayacak adımlar atılmıştır. Bu kapsamda günümüzde sürdürülen önceden hazırlanan bir müfredatın takip edildiği anlayışa geçilmiştir. Başarılı olmanın ölçütü niteliğindeki icazet yerini diplomaya bırakmıştır.

Osmanlı döneminde eğitim daha çok İslami ilimleri temel referans kabul eden bir anlayışla yürütülmüştür. Toplumdaki herkesin değil, isteyenlerin eğitime tabi tutulduğu, eğitim sürecinin tamamlanmasında süre tahdidi olmayan, belirli bir müfredattan ziyade eser temelli öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü, eğitimde başarılı olan bireylere icazet verme geleneğinin yerleştiği, ülke geneli uygulanan bir öğretim programından ziyade hocanın bireysel değerlendirmesini esas alan bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir (Furat, 2023, s. 85).

Eğitimden Temel Beklenti

Eğitim sisteminin temel niteliği beraberinde söz konusu süreçten beklentilere dair de veriler içermektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren eğitim, devletin dini esas alan temel politikaları etkisinde kalmış, eğitimde temel çıkış noktası «Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir.» hadisine muhatap olacak yetkinlikte bireyler yetiştirmek olmuştur. Eğitimcide aranan yeterlik tanımlamalarında İslami ilimlerde yetkinlik temel kriter olarak dikkat çekmektedir. Dini ilimler dışındaki ilimler, temel hedefe fayda sağladığı ölçüde değerli görülmüştür. Eğitim faaliyetleri ile iyi bir Müslüman, dini için öğrenen ve öğretmeye çalışan bireyler yetiştirmek temel hedef olarak tanımlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde de eğitim, devletin temel politikaları etkisinde kalmıştır. Yeni kurulan ülkenin temel çıkış noktası –Osmanlı döneminde gözlenen bazı olumsuz deneyimlerin de etkisiyle- laiklik ilkesinin bir gereği olarak bilimsel temelli bina edilmeye çalışılmıştır. Bilimsel olanın niteliği ve bireysel özgürlüklerin kapsam ve içeriği ile ilgili, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde bazı aksaklıklar yaşanabilmiştir. Bilimlerin sınıflandırılmasında dinin öncelendiği bir yaklaşım yerini bilimsel temelli yaklaşıma bırakmıştır. Dini ilimler sadece dine özgü eğitim veren kurumlara hasredilmiştir. İyi bir bilim insanı yetiştirmek eğitim faaliyetlerinin temel hedefi olarak dikkat çekmektedir.

Tanzimat sonrasında Osmanlı devletinde meydana gelen politik gelişmeler, devletin eğitim anlayışı üzerinde de etkili olmuştur. Başta askeri alan olmak üzere devletin birçok alanda Batı'nın gerisinde kalması, medrese temelli eğitim anlayışının da sorgulanmasına, devamında Batı tarzı mekteplerin peyderpey açılmasına zemin hazırlamıştır. Devlette nüfuzlu kişilerin kendi gündemlerini gerçekleştirmek adına din olgusunu suiistimal etmeleri, insanî hata ve sorunların din ve dindarlıkla ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Bahse konu olumsuz algı neticesinde yeni oluşturulan öğretim kurumları üzerinde dini kurumların etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Medreselerin idaresinde aynı zamanda dini temsil makamı olan Şeyhülislamlık söz sahibi iken yeni kurulan mekteplerin Maarif Nezareti'ne bağlanması bu kapsamda örneklik teşkil etmektedir (Zengin, 2014, s. 39). Dolayısıyla Osmanlı'dan günümüze eğitim sisteminde meydana gelen değişimlerin iyi anlaşılması adına Tanzimat sonrası dönemin iyi okunmasının gerekliliği oldukça açık bir şekilde görülmektedir.

Eğitim Faaliyetlerinin Finansmanı

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Osmanlı dönemi eğitim sisteminin en temel özelliklerden birisi eğitim kurumlarının finansmanını vakıflar üzerinden gerçekleştirilmesidir (Uzunçarşılı, 2014, s. 3; Kazıcı, 2012, s. 87). Bu durum sadece ilgili eğitim kurumlarının ekonomik anlamdaki süreçlerini refere etmemiş aynı zamanda yürütülen akademik faaliyetlerin niteliğini artırıcı özgür ortamını da oluşturmuştur. Diğer taraftan medreselerin bulunduğu bölgede idari yapının değişmesi durumunda bile vakıf hukuku gereğince banilerinin koyduğu şartlar doğrultusunda medreseler öğretim faaliyetlerini uzun yıllar sürdürebilmiştir (Furat, 2023, s. 78). Medreseler hakkında bilgi edinilen vakfiyeler, söz konusu eğitim kurumlarındaki ekonomik durumlara dair veriler de içermektedir. Örneğin Sahn-ı Semân medreselerinin vakfiyesinde 19 odadan oluşan her bir medresede yevmiyesi 50 akçe olan bir müderris 5 akçe olan bir muîd ve 2 akçe olan 15'er öğrenci bulunduğu belirtilmektedir. Sahn medreselerine hazırlık aşamasında olan başlangıç düzeyindeki öğrencilere ders veren tetimmeler arasından her bir medreseye ise yevmiye olarak 6'şar akçe burada kalan talebeler için hücre başına 15'er akçe tahsis edildiği bildirilmektedir (Furat, 2023, s. 79). Vakfiyede belirtilen bu bilgiler de göstermektedir ki Osmanlı eğitim sisteminde hem ders veren öğretmenler, hem ders alan öğrenciler hem de derslerin yapıldığı mekânlar kurulan vakıflar sayesinde finanse edilmektedir.

Tanzimat sonrasında açılan yeni mekteplerin finansmanı önemli bir sorun teşkil etmiştir. Medreselerin karşısında alternatif olarak açılan Rüşdiye ibtidâî, Sultânî ve idâdiler gibi yeni mekteplerin masraflarının karşılanması devletin çok da sıcak baktığı bir durum olmamıştır. Ancak 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'yla birlikte devlet içerisindeki farklı unsurlara kendi okullarını açma selahiyeti verilmiştir. Bu durum Müslümanlar aleyhine bir ortam oluşturmuş, bu sebeple 1857'de kurulan Maarif Nezareti ve 1869'da bütün eğitim işlerini belli bir nizam ve intizama sokan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayınlanarak vakıflar dışında eğitim finansmanına dair bazı kararlar alınmıştır. Belirtilen nizamnâmeğe göre eğitimin mali kaynakları Tahsisat-ı Mîriye, halkın yıllık yardımları, Tahsisat-ı vakfiye, İânât-ı Mütferrika, Mekteb-i Sultâniye ve Âliye talebesinden alınan yıllık ücret ve cezalar olarak tanımlanmıştır (Gündüz, 2020, ss. 185-186).

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitim kurumlarının harcamaları tamamaen merkezi bütçeden ilgili bakanlığa tahsis edilen bütçe ile finanse edilmeye başlanmıştır. Anılan uygulama, eğitim kurumlarının idari yapısının kontrolü altında faaliyetlerini sürdürmesine zemin hazırlamıştır. Finansmanı sağlayan kurum olarak devletin ilgili kurumları tarafından sürekli izlenme ve hesap verme durumu, zaman zaman bilimsel özgürlük açısından çeşitli kaygıları gündeme getirirse de eğitim faaliyetlerinin daha kontrol edilebilir ve öngörülebilir bir sistem olmasına katkı sağlamıştır.

Eğitimde Genellik ve Zorunlu Eğitim

Osmanlı eğitiminde dikkat çeken hususlardan biri de herkesin takip etmekle yükümlü olduğu zorunlu bir eğitim sistemi yerine sadece akademik anlamda eğitim görmek isteyen bireylere eğitim verilmesidir. Bu yapılırken eğitim almayan bireyler gözden çıkarılmış değildir. Toplumun içerisinde bugünkü ifadesiyle sivil toplum kuruluşu şeklinde oluşturulan ilk dönemlerde "ahilik teşkilatı" daha sonra kurulan "Lonca Teşkilatı" gibi yapılar nezdinde mesleki eğitim verilmekteydi (Yılmaz, 2022, s. 89). Bu durum günümüzde devam eden ve toplumdaki herkesin aynı şekilde eğilmeye çalışıldığı ve günün sonunda çok az kişinin istihdam imkânı bulup büyük bir çoğunluğun aldığı eğitime uygun olmayan ve eğitimini almadığı işi yapmaktan huzursuz olduğu bir toplum yapısının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bir ülkede yaşayan her bir ferdin tabii ki eğitim alma hakkı vardır olmalıdır da. Ancak vatandaşına eğitim hakkı sunan devletin söz konusu süreçte harcanan çabanın israf olmaması adına belli bir plan ve program dahilinde hazırladığı eğitim politikaları geliştirmesi öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine uygun eğitim vermesi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

gerekir. Böylece herkesin istediği alanda kendini geliştirip sevdiği ve yeteneği olduğu işi sürdürmesi temin edilebilir. Nitekim Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirtildiği üzere bireylerin ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak eğitimin genel amacı olarak görülmektedir (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973).

Günümüzde ise öğretim sürecinde devam zorunlu ve belli kurallara tabidir. 5 yıllık, 8 yıllık son olarak da 12 yıllık eğitim zorunlu hale getirilmiştir. Toplumda yaşayan herkesin ücretsiz olarak eğitim hakkına kavuşmuş olması başta fırsat eşitliği, eğitim alma hakkı gibi önemli kazanımları bünyesinde barındırır da herkesin benzer içerikten sorumlu olması toplumda çeşitliliğe engel olduğu gerekçesiyle eleştirilen bir husus olarak dikkat çekmektedir. Öğrencilerin eğitim kurumlarından temel beklentisinin öğretimsel hususlardan ziyade çoğunlukla mesleki kariyer ve istihdam odaklı olması, öğretim sürecine pragmatik bir yaklaşımın oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Bu ise sıklıkla öğretim faaliyetlerine mekanik bir nitelik yüklemekte, öğrencilerin eğitim süreçlerini içselleştirmesi ve sahiplenmesine engel olabilmektedir.

Eğitimde Hedef Kitle

Osmanlıda okuma-yazma odaklı sıbyan mektepleri, imkanlar dâhilinde herkesin ulaşabileceği bir niteliktedir. Çocukların mektebe gitmesi “amin alayı” gibi teşvik edici kültürel etkinliklerle teşvik edilmiş, öğrenme süreçleri öğrenciler açısından cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bununla birlikte günümüzdeki gibi zorunlu bir eğitim anlayışından söz etmek mümkün değildir. Osmanlı döneminde her geçen dönemde farklı gelişmeler olmakla birlikte herkese hitap eden temel mekteplerin yanı sıra daha ileri düzey eğitim veren kurumlar da bulunmaktadır. Okullarda yaş konusunda çok katı bir uygulama yoktur. Okul kademeleri büyük oranda benzer yaşlardaki öğrencilere hitap eder. Söz konusu homojenlik birçok konuda avantaj sağlamaktadır. Ayrıca sürdürülen yaygın eğitim faaliyetleri ve yükseköğretim yoluyla yetişkin bireylere de hitap edilebilmektedir.

Osmanlı medreselerinde öğrencilerin biyolojik ve bilişsel gelişim açısından sağlam ve nitelikli olmaları istenmiştir. Hocalar öğrencilerini bilişsel açıdan test etmiş, zeki olan öğrencilerle daha az zeki olan öğrencilerin mümkün olduğunca farklı ortamlarda bulunmalarını sağlamıştır. Bahse konu uygulama öğrencilerin birbirlerinden olumsuz etkilenmemesi adına yapılmıştır. Her ne kadar öğretim için belirlenmiş bir yaş sınırlaması olmasa da, bazı öğrenmeler için gerekli olan kabiliyetler dikkate alınarak öğrencilerin belirli yaş gruplarından seçildikleri bilinmektedir. Öğrencilerin ilim elde etmek için çıktıkları yolda fedâkar olmaları, dünya ile ilişkilerini azaltmaları, çoluk çocuk kaygısının olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Belirtilen bu nitelikler birlikte düşünüldüğünde öğrencilerin genç olmaları hatta mümkünse bekar olmaları gerektiği söylenebilir. Zira evli bir kimsenin evliliğin getirdiği sorumlulukları gereği ilme gereken zamanı veremeyeceği düşünülmektedir. Eğitim kurumlarındaki öğrenci sayısı söz konusu kurumların maddi ihtiyaçlarını karşılayan vakfın imkanları ölçüsünde olmuştur. Medreselerde öğrencilerin iyi bir şekilde yetişmesi için ibâte ve iâşelerinin karşılanması için gerekli tedbirler alınmıştır. Bir medresede en fazla müderris başına düşen öğrenci sayısı 20 civarında olmuştur (Kazıcı, 2012, ss. 57-59).

Eğitiminin Yetiştirilmesi ve Temel Yeterlikleri

İlmin bir hoca gözetiminde öğrenilmesi gerektiği anlayışı, İslam aleminde en başından beri bir öğreticinin olmasını temin etmiştir. Osmanlı medreselerindeki öğretim kadrosuna bakıldığında bugünkü profesörlük kadrosuna karşılık gelen “Müderris”, araştırma görevlisi karşılığına gelen “Muîd”, doçent karşılığına gelen “Müfid” gibi unvanların olduğu görülmektedir. Osmanlı dönemi medreselerinde belli bir öğretim sürecinden sonra icâzet,

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

mülâzemet ve beratla medreselerde ders veren kimselere müderris denmiştir. Muîd ise müderrisin dersten ayrılmasından sonra verilen dersi öğrencilere tekrar eden kimseye denir. Öğrencinin dersi anlamadığında müderrise soru sormaktan çekinmesi durumunda muîd onlara yardımcı olmuştur. Müfid ise sadece Mısır medreselerinde bulunan ve müderris ile muîdin görevlerinden farklı olarak okutulan derste önemli bir konu varsa öğrencinin dikkatini o konu üzerine çekerek daha iyi yetişmesini sağlamıştır (Kazıcı, 2012, ss. 52-57). Bunların dışında medrese öğrencileri arasında belirli kademeleri geçmiş, yetişmiş talabe anlamına gelen “Dânişmend veya Suhte”, halka açık ders verenlere de “Dersiâm” denmiştir (Zengin, 2014, s. 37).

Osmanlı’da eğitim sisteminin temelinde Kur’an’ı anlamak ve anlatmak yer aldığı için hocadan öncelikli beklenti dini konuda kendini geliştirmiş olmasıdır. Bu anlamda Arapça dil yeterliği, Kur’an’la olan ünsiyet, hafızlık, alanında uzmanlık, deneyim öğretmenlik için liyakat bağlamında aranan diğer özelliklerdendir. Eğitim alan her birey, kendilerine katkı sağlayacak iyi hocalardan eğitim alarak icazet almaya çalışırlar. Benzer şekilde müderrislerin de daha üst dereceli bir medresede görev alabilmek için kendilerini ispat etmesi gerekir. Bu sayede her bir kademede hoca kendini geliştirir. Kendi gelişimine uygun bir medresede istihdam edilir (Uzunçarşılı, 2014, ss. 72-75; Kazıcı, 2012, ss. 53-54). Öğrenci ve öğretmenin kendini geliştirmek üzere takındıkları bu motivasyon, eğitim faaliyetlerinde toplam kaliteye yansır. Ancak medreselerde meydana gelen bozulma öncelikle bu motivasyonu azaltmış, eğitim faaliyetlerindeki liyakat esaslı sistem sorunlar yaşamaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde yaşamış Zernûcî, İbn Cemâa, Kâfiyeci gibi alimler hoca yeterliklerine dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Zernûcî, yaptığı değerlendirmelerde hoca seçerken ilmi seviyesi yüksek, takva yönünden insanların en üstünü, mevcut hocaların en tecrübeli olanının seçilmesi ve ilim adamlarına danışarak karar verilmesi gerektiği belirtmiştir (Zernûcî, 2015, ss. 87-101). İbn Cemâa, öğretmenin Allah’ı bilen, ilmin ehemmiyetinin farkında olan, dünyevi amaçlarla ilimle uğraşmayan, insanlara iyi örnek olan, ibadetlerini yerine getiren, kötü özellik, tavır ve davranışlardan uzaklaşarak iyi özelliklerle tanınan, çalışma gayret ve isteğini devamlı artırmaya düşkün olan, güler yüzlü, öfkesini yutabilen, insafı, ihtiyaç sahiplerine yardım eden, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan, öğrencileriyle ince ve yumuşak bir şekilde ilgilenen, onlara yardım ve iyilik eden bir kişi olması gerektiğini ifade etmektedir (İbn Cemâa, 2012, ss. 59-91). Kâfiyeci, hocanın öğrencilerine yumuşak muamele etmesi, onları hoş karşılaması ve onlara iyilikte bulunması hatta öğrencilerini kendi evlatlarından ayrı tutmaması, ders vermede istekli olması, öğrencilerinin seviyelerini göz önünde bulundurması ve öğrencilerine karşı güler yüzlü olması, öğrenciler ile göz teması kurması, giyimine dikkat etmesi, abdestli olması gerektiğini vurgulamıştır (el-Kâfiyeci, 1989, ss. 84-88). Görüldüğü gibi İslam alimlerinin vurgu yaptıkları temel unsurlar alanında uzmanlık, ahaki olgunluk ve iletişim becerileri temellidir.

Günümüzde öğretmen yeterlikleri MEB tarafından belirlenmektedir. Bu kapsamda öğretmen yeterlikleri alan bilgisi, pedagojik formasyon ve genel kültür bilgisi olmak üzere üç temel başlık altında toplanabilir. Bunlara ek olarak öğretmenlerden iletişim, psikoloji, sosyoloji gibi birey ve toplumu tanımalarını sağlayan bilim dallarında da kendilerini geliştirmeleri beklenir. MEB, genel öğretmen yeterliklerini kişisel ve mesleki değerler, öğrenciyi tanıma, öğrenme ve öğretme süreci, öğrenmeyi, gelişimi izleme ve değerlendirme, okul aile ve toplum ilişkileri, program ve içerik bilgisi olmak üzere altı ana yeterlik alanında bu yeterliliklere ilişkin 31 alt yeterlik ve 233 performans göstergesinden oluşan öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri belirlemiştir (MEB, 2017).

Eğitimde öğrenci merkezliliğin esas alınması ile birlikte öğretmen rolleri ve yeterlilikleri de güncellenmiştir. Buna göre öğretmen ders anlatan değil, öğrenmeyi kılavuzlayan; öğrencilerin

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

tek bilgi kaynağı, onlara bilgi aktaran değil öğrencilerin bilgiye ulaşmaları için rehberlik yapan; sınıfın tek hâkimi değil, grubun rehberlik görevini üstlenen bir üyesi olan; öğrencileri yarıştıran değil, onların arayışlarına yön veren, onlara danışmanlık yapan, öğrenmenin yollarını birlikte keşfetmeye çalışan; öğrencilere “En iyi ben bilirim.” diyen değil, okuldaki tüm paydaşlarla iş birliği ve paylaşıma açık olan; kalıp bilgilerin hamallığını yapan değil yaratıcı zekâya sahip ve sahip olduğu bilgileri kullanabilen kişidir (Aydın, 2016, s. 31)

Günümüzde öğretmen istihdamı hükümetlerin belirlediği planlar çerçevesinde ve devlet memurluğu kapsamında gerçekleşmektedir. MEB, bünyesinde bulunan öğretmenlere yönelik zaman zaman hizmet içi eğitimler planlayarak temel niteliklerin artması adına önlemler almaya çalışmaktadır. Ancak gerek idari süreçte yaşanan bazı aksaklıklar, gerekse öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri için kurumsal ve idari motivasyonlarının eksik olması söz konusu eğitim süreçlerinin istenen seviyeye çıkmasına engel olabilmektedir. Diğer taraftan öğretmen istihdam süreçlerinde karşılaşılan planlama hataları ya da eksiklikleri, bazı bölümlerde yığılmaların yaşanmasına sebebiyet verebilmektedir. Eğitim alanı öğretmen adayları sayısıyla istihdam olan öğretmen sayısı arasındaki farkın giderek artması, hedeflerine ulaşamayan öğretmen adaylarında psikolojik travmaların yaşanmasına ortam hazırlamaktadır.

Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Merkezî Yapı

Osmanlı eğitim sisteminin günümüzle karşılaştırıldığında daha seçkin bir yapıya sahip olması yani az sayıda kişiyi eğitmeye odaklanmış olması ülke içerisinde farklı lokasyonlarda yaşayan bireyler arasında zaman zaman fırsat eşitsizliklerine sebep vermiş olabilir. İlgili literatür incelendiğinde birçok İslam âleminin payitaht çevresinde olduklarını gördüğümüzde ister istemez akla şöyle bir soru gelmektedir: “Acaba bu ülkenin farklı şehirlerinde de farklı âlimler vardı da payitahta uzak oldukları için adları duyulmadı mı, yazdıkları kitaplar dikkat çekmedi mi? Ya da zaten Payitahta gelen İslam âlimleri ülkenin farklı coğrafyalarından geldikleri için böyle bir sorunları olmadı mı?” İşte toplumda herkesi eğitmek için bir çaba sarf etmediğinizde kendi imkanları neticesinde ortaya çıkamayan gizli kalmış birçok hazinenin keşfi mümkün olamamaktadır.

Günümüz eğitiminde birçok soruna sebebiyet veren kesintisiz zorunlu eğitimin en temel savunulacak yönlerinden bir tanesi öğrenciler arasında fırsat eşitliğini temin ediyor olmasıdır. Zorunlu eğitimin söz konusu olduğu bir toplumda her birey kendini geliştirmek adına fırsatlara sahiptir ve bu fırsatları değerlendirmek için devletin görevlendirdiği öğretmenler devletin hazırladığı okul binaları hazır ve nazır olarak beklemektedir. Diğer taraftan kadın-erkek ayrımının yapılmadan toplumdaki herkese eşit imkanların sunulması günümüz eğitim sisteminin en temel özelliklerinden biridir. Eğitimde fırsat ve imkan eşitliği, eğitim hakkı Türk Milli Eğitimi'nin temel ilkeleri olarak Milli Eğitim Temel Kanunu'nda kendine yer bulmuştur (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973). Ülke çapında fiziksel, ekonomik ve sosyal sebeplerle oluşan standardizasyon sorunları sebebiyle oluşan dezavantajlı durumlar, imkanlar ölçüsünde minimize edilmeye çalışılmaktadır.

Osmanlıda payitahta yakın olmak, Sahn-ı Semân ve Süleymaniye gibi medreselerde öğrenim görmek merkeze bağlılığı göstermektedir. Bu durum bir taraftan küçük bir kitle içinde rekâbeti ve devamında kaliteyi getiriyor olsa da söz konusu durumun ülkenin geneline yayılamadığı zamanlarda bilimsel anlamda zafiyetlerin oluşmasına neden olabilmektedir. Günümüzde ülke genelinde öğretim programlarının uygulanması, merkezden alınan kararların tüm ülkede eşit şekilde dikkate alınmasına zemin hazırlar. Ancak hitap edilen kitle ya da içeriğin özellikleri dikkate alınmadan hareket edilmesi uygulamada birtakım sorunlara sebep olabilmektedir.

Öğretim İçeriği

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Öğretim sürecinde olmazsa olmaz unsurlardan biri olan ve içerik olarak da ifade edebileceğimiz neyin öğreteceği konusu öğretim faaliyetlerinin en temel meselelerinden bir tanesidir. Osmanlı eğitim sistemine bakıldığında önceden belirlenmiş bir içeriğin uzunca bir süre dahilinde aynı şekilde okutulduğunu görmek mümkündür. Yani belli sayıdaki dersin belli sürede verilmesinden ziyade bir yetkinliğin oluşturulması adına en fonksiyonel olduğu düşünülen kaynak kitaplar eserler kullanılmakta idi. Dolayısıyla Osmanlı eğitim sisteminin günümüz eğitim sistemine göre daha fazla pratiğe önem verdiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı medreselerinde Ulûm-i cüz'îye denilen muhtasarat ilimleri kapsamında Allâme Şemseddin Mehmet Semerkandî'nin "Eşkâlû't-te'sis" isimli eseri ile bunun şerhi olan Kadîzade Rumî'nin kitabı okunurdu. "Risâle-i bahâîye" diye meşhur olan bir hesap kitabı, Cagminî'nin "el-Mûlahhas" adlı heyet eseri, Şemsettin Molla Fenârî, Kadîzâde Rûmî, Hoca-zâde, Ali Kuşçu, Müeyyid-zâde Abdurrahman, Mîrim Çelebi, İbn Kemal, Kınalı-zâde Ali Efendi gibi âlimlerin eserleri felsefe bağlamında okunmuştur. Mantık alanında "Şerh-i Şemsiye", "Şerh-i İsa Gûci" ve mufassal olarak "Şerh-i Metâlî" okutulmuştur. Anılan ilim dallarında benzer şekilde Belâgat, Kelâm, Fıkıh usulü, Fıkıh, Akâid, Hadis Usûlü, Tefsir gibi ilimlerde de belirli kaynakların okutulduğu literatürde zikredilmektedir (Uzunçarşılı, 2014, ss. 26-28).

Medreselerde okutulan din ağırlıklı içerikler söz konusu kurumların niteliğinde bozulmalarının başladığı dönemlere kadar etkisini sürdürmüştür. Tanzimat sonrasında kurulan Batı tarzı mekteplerde yabancı dil, Türkçe, Farsça, Beden eğitimi, Resim gibi farklı dersler de okutulmaya başlamıştır. Bu durum, 1914 sonrasında medreseler için de geçerli olmuştur. Medreselerde Arapça, Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh, İslam Tarihi gibi meslek derslerine, Matematik ve Fen derslerine ayrıca Tarih ve Coğrafya gibi kültür derslerine de yer verilerek din görevlisi olarak tayin edilecek mezunların hem mesleki hem de genel kültür bakımından donanımlı olmaları hedeflenmiştir. Medreselerde yapılan yeniliklerin temel amacı genel eğitim konusunda diğer mektepler alternatif oluşturmak değil toplumda ihtiyaç duyulan hem mesleki alan bilgisi hem de genel kültür açısından donanımlı ve nitelikli din görevlerini yetiştirilmesi olmuştur. Bu amaçla yapılan çalışmalar İstanbul ile sınırlı kalmamış az da olsa Anadolu'da benzer yapıdaki medreseler açılmıştır (Zengin, 2014, s. 40).

Eğitim Sürecinin Değerlendirilmesi ve Sertifikalaştırılması

Eğitim paradigmasından söz edildiğinde üzerinde durulması gereken en temel hususlardan biri eğitim sürecinden ne anlaşıldığı, bir diğeri ise süreç sonunda ortaya çıkacak ürünün niteliğidir. Osmanlı eğitim sistemine bakıldığında akademik eğitimle mesleki eğitimin birbirinden ayırt edildiğini görmek mümkündür. Eğitimin kendi alanında kendi amaçları doğrultusunda bir sürece tabi tutulması orta ve uzun vadede daha kalıcı ve sistemli bir yapının oluşmasını sağlar. Sağlıklı bir şekilde çalışan bir yapı sayesinde sürecin her bir elemanı -ki bu öğretmen öğrenci veli ya da yönetici olabilir- amaçlarını gerçekleştirme imkân bulur.

Bugün tartışılan temel konulardan biri de eğitimin öğrenmek için mi yoksa sertifika elde etmek için mi yapıldığı konusudur. Belli bir öğretim kademesinin önceden belirlenen süre içerisinde yine önceden belirlenen içeriğin başarıyla tamamlanması konusu günümüz eğitim sisteminin temelini oluşturmaktadır. Program geliştirme süreçlerinin temelini de oluşturan bu bakış açısı sürdürülen faaliyetlere yön vermesi, standardizasyonu sağlaması açısından oldukça önemlidir. Ancak eğitim sürecinde araçlar ile amaçların karıştırılması öğrenmek için okula gitmekten ziyade diploma almak için okula gitmeyi karşımıza çıkarmıştır. Bu durumda bilginin sadece teorik düzeyde verildiği pratik boyutuyla sürdürülecek eğitim faaliyetlerinin istenen düzeyde olmadığı bir tablo karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla günümüz eğitim sisteminde sürdürülen 12 yıllık zorunlu eğitimin devam etmesi elzemdir. Ancak eğitimin tanımlanması ve öğretim sürecinin tek bir format üzerinden devam ediyor olması zorunlu

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

tutulan ülke gençlerinin bir kısmında travmatik olaylara sebebiyet verecek düzeye gelebilmektedir. Belli okullara sınavla öğrenci alınan bir sistemde söz konusu sınavı kazanamayan öğrenciler kendilerini yetersiz değersiz ve ikinci sınıf olarak görebilmektedir. Halbuki her insanın ilgi, istidat, yetenekleri farklıdır. Bu farklılıklar sayesinde toplum çeşitlenir ve güçlü hale gelir. Belirtilen bu çeşitlilikleri göz önünde bulundurarak her bir bireyin kendi özelliğine uygun eğitim kademesine yönelmesi ve söz konusu yönelmelerde birinci önceliğin seveceği, isteyerek yapacağı kendi ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine cevap veren bir eğitim anlayışını bulabileceği süreç temin edilmelidir. Bu yapılabildiğinde daha nitelikli ve liyakate uygun bireylerin yetişmesi mümkün olabilecektir.

Öğretimi tanımlayan bireylerin nasıl belirleneceği konusu da Osmanlı Devleti'nde farklı uygulamaları karşımıza çıkarmaktadır. Ancak bunlar içerisinde en fazla dikkat çeken ve Cumhuriyet dönemine kadar etkisini gördüğümüz icazet geleneğidir. Öğretimi veren hoca tarafından hazırlanan icazetler o kişinin aldığı eğitimi başarıyla tamamladığını gösteren en önemli belgelerden biri olarak dikkat çekmektedir. Medrese öğrencisi başlangıçtan itibaren okumuş olduğu dersleri, hangi eser veya eserleri okumuşsa bunların adlarının zikredilmesi suretiyle ders aldığı hocasından bir belge alır ve bununla daha yüksek bir müderrisin dersine devam eder böylece medrese derslerini tamamlayıp ders okutmak için müsaade ve yeterli olduğuna dair son bir vesika ile müderrislik ya da kadınlık yoluna girerdi (Uzunçarşılı, 2014, s. 83). Öğretim sürecinde amaçlarla araçların karıştırılması her dönem hedeflerden uzaklaşılmasına sebep olmuştur. 1576'da Edirne, Bursa ve İstanbul kadınlara onlar aracılığıyla müderrislere yönelik gönderilen bir fermanda medrese talebelerinin nizamının bozulduğu, istihkâkı olmadığı halde medrese derecelerini görmeden hızlı bir şekilde danışmend olmak için medrese kanunlarına aykırı davrandıklarının belirtilmesi bu kapsamda örneklik teşkil etmektedir (Uzunçarşılı, 2014, s. 19). Tanzimat sonrası süreçte modernleşme kapsamında açılan yeni kurumların verdiği diplomalar, icâzetnamelerin önüne geçmeye başlamıştır (Furat, 2023, s. 85).

Sonuç

Osmanlı Devleti 600 yılı aşkın süre hüküm sürmüş koca bir çınardır. O dönemde sürdürülen eğitim faaliyetlerinin iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekir. Başarılı olduğu dönemlerde bunu sağlayan etmenler ile başarısız olduğunda buna sebep olan unsurların etkili bir şekilde tespiti günümüz eğitim sisteminin daha sağlıklı işlemesine imkân sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, tarihsel süreçte yapılan farklı uygulamaları inceleyerek bugünün toplumunda bugünün bireylerinin hayatını daha verimli kılacak bir eğitimin teminine veri oluşturmaktır. Dolayısıyla yapılacak karşılaştırmalarda birinin diğerinden üstün ya da aşağı yönlerin tespit etmekten ziyade günün sorunlara çözmeye odaklanılmasında yarar vardır. Sadece istihdam kaygısının olduğunda bilimselliğin göz ardı edilmesi, salt bilimselliğe odaklanıldığında da pratik hayatın göz ardı edilmesi gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Aslolan eğitimin planlanması ve uygulanmasında dengeli bir süreç dizayn etmektir.

Eğitimde dinin öncelendiği anlayışın yerini modern bilimsel yaklaşıma bırakması, laiklik ilkesiyle birlikte düşünüldüğünde anlaşılabilir bir olgudur. Ancak Osmanlı döneminde oluşan Allah'a iyi bir kul olma, iyi bir Müslüman olma idealiyle yapılan eğitim etkinliklerindeki kalitenin, bu motivasyonun azaldığı ya da kaybolduğunda irtifa kaybettiği görülmektedir. Bu sebeple günümüzde de salt istihdam kaygısı gibi mekanik tanımlamalara alternatif olarak bireyi içsel yönden motive edecek duyuşsal tanımlamalara ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilir.

Eğitim faaliyetlerinin zorunlu eğitim kapsamına alınarak yürütülmesi, ülkenin en ücra köşesindeki bireylere dahî öğrenme imkanını vermesi açısından önemlidir. Ancak ülkede yetişen herkese kendi ilgi, istidat ve yeteneklerini çok fazla dikkate almadan benzer nitelikteki

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bir eğitimi sunmak, benzer nitelikte çok fazla kişinin yetimesine, bu da bazı meslek gruplarında yığılmalara, bazı meslek gruplarında ise açıklığa sebep olabilmektedir. Dolayısıyla zorunlu eğitimin anılan faydasına ek olarak eğitim niteliği açısından çeşitliliğin artırıldığı bir yaklaşım benimsenebilir. Hülâsa tarihi verileri incelemek, onlardan dersler çıkarmak, tecrübeyi tecrübe ederek zaman kaybetmeye engel olacak, kısa zamanda daha verimli faaliyetler yapılmasına imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Atay, H. (1980). Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 4, Article 4. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=4543125&tarama=ilimlerin+tasnifi>
- Aydın, M. Ş. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı* (3. bs). Değerler Eğitim Merkezi Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2019). *Din Eğitimi Bilimi* (3. bs). Kimlik Yayınları.
- Çelik, E. (2017). Ulûmu'l-Kur'ân'la İlgili İlimlerin Tasnifi = The Classification of the Sciences Related to Ulûm al-Qur'an. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, Article 12. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=103668750&tarama=ilimlerin+tasnifi>
- el-Kâfiyeci, M. E. A. M. b. S. el-Hanefî. (1989). *Kitâbu't-Teysir fî Kavâidi İlmi't-Tefsir* (Cerrahoğlu, İsmail, Çev.; 2. bs). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- el-Buhârî, E. A. M. İ. İ. (1995). *El-Camiu's-Sahih*. Daru'l Erkâm.
- Furat, A. Z. (2023). Medreselerden Tanzimat'a Kadar Eğitim ve Din Eğitimi. İçinde *Din Eğitimi* (5. bs, ss. 73-90). Bilay Yayınları.
- Gündüz, M. (2020). *Maâriften Eğitime* (2. bs). Doğubatı Yayınları.
- İbn Cemâa, B. E. A. M. b. İ. S. el-Kinânî el-Hamavî. (2012). *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı* (M. Ş. Aydın, Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2012). *Ana hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*.
- MEB. (2017). *Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri*. Milli Eğitim Bakanlığı. https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENTLYK_MESLE_YY_GENEL_YETERLYKLERY.pdf
- Millî Eğitim Temel Kanunu, 1739 (1973). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf>
- Paradigm. (2015). İçinde G. R. VandenBos (Ed.), *Dictionary of Psychology* (2. bs). American Psychological Association (APA).
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu.
- Yılmaz, A. (2022). Ahilik ve İş Ahlakı. İçinde *İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi* (2. bs, ss. 89-116). Pegem Akademi Yayınları.
- Zengin, Z. S. (2014). Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi. İçinde *Din Eğitimi* (ss. 23-47). Ensar Neşriyat.
- Zernûcî, B. (2015). *Ta'lim 'ul-Müteallim* (13. bs). Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE PLACE OF TURHAN VALIDE SULTAN TOMB IN ART HISTORY

Eser Çalıkuşu

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Balıkesir, Türkiye

ORCID: 0000-0003-2526-1664

ABSTRACT

It is seen that mausoleum structures in Turkish architecture started from the Karakhanid period and extended to Anatolia through the Great Seljuks. The most mature examples of Turkish mausoleum architecture emerged with the Anatolian Seljuk State and later the Principalities and Ottoman periods. The importance that Turks attach to the cult of ancestors is embodied in the tombs. In the Ottoman Empire, Istanbul became the center of architecture, as Istanbul became the capital after Bursa and Edirne, and the most important examples of Classical Period Ottoman Architecture were given here. In the 16th century, when Architect Sinan became the head of Hassa Architects Organization, a unity of style was established in Ottoman architecture. After the death of Mimar Sinan, the effects of the Classical Period Ottoman Architecture continued for a long time, and even in the 17th century, classical period effects were seen in the plans and decorative features of architectural structures. One of the important structures where these effects take place is the Turhan Valide Sultan Tomb, located in the Yenicami Complex in Eminönü, Istanbul. Turhan Valide Sultan, who died in 1683, was buried in her tomb in the social complex she had built in Eminönü, according to her will. The tomb, built in the 17th century to the south of the Yeni Mosque, the main structure of the complex, has a square plan. In front of the tomb, there is a three-section portico, which is also frequently seen in Early Ottoman Tombs. The building attracts attention with its tile decorations in the portico and the interior of the building. In addition, very rich hand-drawn decorations, malakari (coloring of plaster relief) and mother-of-pearl workmanship can be seen in the tomb. Along with Turhan Valide Sultan, sultans Mehmed IV, Mustafa II, Ahmed III, Mahmud I, Osman III and other members of the dynasty family were also buried in the tomb. In this study, the plan and decorative features of the 17th century Turhan Valide Sultan Tomb will be explained and comparisons will be made with other tomb examples. On-site detection and source research will be the main working methods. As a result, the place of Turhan Valide Sultan Tomb in Turkish architecture and art history will be revealed.

Keywords: Turhan Valide Sultan Tomb, Turkish Architecture, Ottoman Period, Istanbul

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

TURHAN VALİDE SULTAN TÜRBESİ'NİN SANAT TARİHİNDEKİ YERİ

ÖZET

Türk mimarisinde türbe yapılarının Karahanlılar döneminden başlayıp, Büyük Selçuklular yoluyla Anadolu'ya uzandığı görülmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti ve sonrasında Beylikler ve Osmanlı dönemleriyle birlikte Türk türbe mimarisinin en olgun örnekleri ortaya çıkmıştır. Türkler'in atalar kültürüne verdiği önem türbeler ile somutlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise Bursa ve Edirne'den sonra İstanbul'un başkent oluşuyla ve burada Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi'nin en önemli örneklerinin verilmesi ile İstanbul mimarinin de merkezi olmuştur. 16. Yüzyılda Mimar Sinan'ın Hassa Mimarlar Ocağı'nın başına geçmesiyle Osmanlı mimarisinde üslup birliği oluşmuştur. Mimar Sinan'ın vefatıyla birlikte Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi'nin etkileri uzun süre devam etmiş ve 17. yüzyılda dahi mimari yapıların planlarında ve süsleme özelliklerinde klasik dönem etkileri görülmüştür. Bu etkilerin yer aldığı önemli yapılardan birisi de İstanbul Eminönü'ndeki Yenicami Külliyesi'ne bağlı bulunan Turhan Valide Sultan Türbesi'dir. 1683 yılında vefat eden Turhan Valide Sultan, vasiyeti üzerine Eminönü'nde kendi yaptırdığı külliyedeki türbesine defnedilmiştir. Külliyenin ana yapısı olan Yeni Cami'nin güneyindeki 17. yüzyılda inşa ettirilen türbe, kare planlıdır. Türbe önünde ise Erken Dönem Osmanlı Türbeleri'nde de sıklıkla görülen üç bölümlü bir revakı vardır. Yapı, revak kısmındaki ve yapının iç mekânındaki çini süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Ayrıca türbede çok zengin kalemişi bezemeler, malakâri ve sedef işçiliği de görülmektedir. Türbede Turhan Valide Sultan ile birlikte padişahlar IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman ve hânedan ailesine mensup diğer kişiler de defnedilmiştir. Bu çalışmayla 17. yüzyıla ait Turhan Valide Sultan Türbesi'nin, planı ve süsleme özellikleri açıklanarak diğer türbe örnekleriyle karşılaştırmalar yapılacaktır. Yerinde yapılacak tespitler ve kaynak araştırması başlıca çalışma yöntemleri olacaktır. Sonuç olarak Turhan Valide Sultan Türbesi'nin Türk mimarisindeki ve sanat tarihindeki yeri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turhan Valide Sultan Türbesi, Türk Mimarisi, Osmanlı Dönemi, İstanbul

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

OTTOMAN TRANSLATIONS INDIAN SUFI TEXTS: A STUDY OF IMAM RABBANI'S MEKTUBAT

Omair Anas

Dr., Ankara Yildirim Beyazıt University, Türkiye
ORCID: 0000-0003-2298-1826

ABSTRACT

Ottoman and Persian archives contain the details of the Sufi exchanges between India and Türkiye. While Mevlana's disciples took his Sufi teachings to India in his lifetime, by the fifteenth century, India had developed a strong Sufi tradition. Among these local Sufi traditions, the famous Naqshbandi Sufi and Islamic scholar Imam Rabbani's letter reached distant geographies in Central Asia, Anatolia, and the Persian world. These letters carried spiritual as well as political messages from Imam Rabbani, who had strained relations with the strongest Mughal emperor Akbar. Following his death, a group of Ottoman Sufis led by Haled Baghdadi travelled to India to learn his teachings from his heirs. With Haled Baghdadi's travel to India, Imam Rabbani's teachings started spreading to a large part of the Ottoman Empire. In coming years, the Ottomans commissioned the translations of Imam Rabbani and by the end of the eighteenth century, one of the translations was published. This paper delves into three key aspects of this India-Turkey Sufi connections: first, how Muslim Sufis travelled to India in the 12th and 13th centuries, second, how Indian Sufis started travelling to Persian and Ottoman cities in the sixteenth century onwards. And third, as a case study, how the translation of Imam Rabbani's famous Mektubat took place and how does Imam Rabbani became gradually one of the most popular persons in Turkey. The article explains the archival sources and earlier writings on transnational Sufi travels.

Keywords: Imam Rabbani, India, Mektubat, Türkiye Sufism

GİRİŞ

İletişimin sağlanmasında önemli rol oynayan dil canlı bir varlıktır. Dil, yaşadığı toplumun değişim ve gelişimlerinden etkilenir. Bu etkilenmeler de açık bir şekilde dile yansır. Bu yansıma da özellikle kelimeler üzerinden kendini gösterir. Dil belli bir kavramı, bir nesneyi ya da fiili karşılayamadığı durumlarda yakınından başlamak üzere diğer dillere müracaat eder. Böylece farklı toplumların dilleri arasında kelime alışverişleri yaşanır (Durmuş 2004, s. 1). Bir dile alıntı kelimelerin girmesinin, yerleştirilmesinin, uyarlanmasının ve nihayetinde o dilin asli bir unsuru sayılmasının birçok sebebi bulunmaktadır (Baştürk ve Çığ 2021; Buran 2001; Özkan 2011). Bunlar:

- din ve medeniyet alanlarının değişimi
- sosyal hayattaki köklü değişiklikler
- komşuluk ilişkileri
- göçler ve savaşlar gibi kitle hareketleri
- eğitim, bilgi, kültür ve teknoloji alışverişi gibi ihtiyaca dayalı ilişkiler

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- ticaret ve turizm gibi ekonomik kaynaklı bağlantılar
- müzik, spor gibi popüler eğlence alanları
- ilgi, merak, özentî, kişilerin beğenilme arzusu gibi psikolojik sebepler
- kavram ve terim ihtiyacı,
- farklı ve orijinal ifadelere duyulan ihtiyaç,
- sanat ve edebiyat akımları,
- tercüme faaliyetleri
- diller arası köken birliği,
- alfabe değişiklikleri
- dil bilinci eksikliği
- dilin türetme yapısının kısırlığı
- kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın etkisi olarak sıralanmaktadır.

Bir dilin başka bir dilden kelime alması ya da vermesi doğal ve evrensel bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında alıntı kelimelerden tamamen yoksun bir dilden söz edilemeyeceği düşünülmektedir (Tadmor 2009, s. 55). Alıntı kelimeler diğer dillerin söz varlığında yer aldığı gibi Türkçenin söz varlığında da tarihsel gelişim sürecinde her daim var olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Türkçeye alıntı kelimelerin girişi çok eski dönemlere Köktürkler Dönemi'ne kadar gitmektedir.

Köktürkler Dönemi'nde Çinlilerle yakın ilişkiler kurulmasına karşın Çince'den Türkçeye kunçuy (prens), señün (general), totok (askeri vali), işgiti (ipek) gibi çok az sayıda kelime girmiş, yine söz varlığında Tibetçe ve Sanskritçeden gelme birkaç kelimeye rastlanmıştır. Türkçe içinde yabancı kökenli kelimelerin oranının, Köktürkler Dönemi'nde çok az sayıda (%1 ya da daha az) olduğu tespit edilmiştir (Aksan 2007, s. 29). Uygurlar Dönemi'nde Türkçeye yabancı kelimelerin girişinde artış yaşanmıştır. Bunun temel nedeni Uygur Türklerinin kabul ettikleri Budizm, Maniheizm, Brahmanizm ve Nesturilik gibi dinlerin etkisiyle Sanskrit, Sogot, Çin ve Tibet dillerinden birçok kelime ve terimin girmesidir (Korkmaz 1993, s. 156). Türkçe içinde yabancı kökenli kelimelerin oranının, Uygurlar Dönemi'nde %2 ila %5 arasında olduğu tespit edilmiştir (Aksan 2004, s. 126). Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yeni bir kültür ve medeniyet alanı ile karşılaşılmasıyla Arapça kelimeler Türkçeye girmeye başlamıştır. Arapça bu dönemden itibaren Türkçenin söz varlığını asırlarca etkilemiş, özellikle Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde pek çok Arapça kelime dile yerleşmiştir. Bu durum Türkçedeki alıntı kelimeler içerisinde en fazla Arapça kelimelerin yer almasını da sağlamıştır (Baran 2019, s. 149). Arapçadan Türkçeye daha çok dini ve bilimsel alandaki kelimeler, Farsçadan ise daha çok günlük hayatta kullanılan nesnelere, yiyecek ve içecek alanındaki kelimeler ile çiçek adları girmiştir (İşihara 2005, s. 6). Arapça ve Farsçadan yalnızca kelimeler değil; terkipler, çekimler, ekler vb. gibi gramer unsurları da Türkçeye alınmıştır (Karaca 2012, s. 2062).

Türkçeye tarihsel gelişimi sürecinde doğu kökenli dillerden olduğu gibi batı kökenli dillerden de kelimeler girmiştir. Türkçeye batı kaynaklı dillerden yabancı kelimelerin girişi dört farklı aşamada gerçekleşmiştir:

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- 1) Türklerin Anadolu’da yerleşmesinden başlayarak XVIII. yüzyıla kadarki dönemde alınan Batı kaynaklı kelimeler,
- 2) XVIII. yüzyılda Batı ile ilk temasların ortaya koyduğu durum,
- 3) 1839 Tanzimat hareketi ile başlayan Batı’ya yönelişin getirdiği yabancı kelimeler,
- 4) Cumhuriyet devrinde alınan Batı kaynaklı kelimeler (Korkmaz 1995, s. 844).

Batı kökenli diller içerisinde Türkçeyi en çok etkileyen dillerin başında Fransızca gelmiştir. Kanuni Dönemi’nde kurulan ve resmîyet kazanan Türk-Fransız ilişkileri, Tanzimat Dönemi ile giderek artmış, Fransızca ile yabancı dille eğitim yapan okullar açılmış, ayrıca Fransız dili ve edebiyatına olan ilgi de artmış ve Fransızlarla yoğun bir ilişki kurulmuştur. Artık Fransızca sözcük kullanmak Osmanlıca’nın aksine moda olmuş ve bilgeliğin, dildeki zarafetin, günlük yaşam tarzının, çağdaşlığın bir göstergesi haline gelmiştir. Bu dönemde, Türk edebiyatına yeni giren roman ve hikâye türlerinde, halkın dışında, yazarlar tarafından da o kadar Fransızca sözcük kullanılmıştır ki, Batı Edebiyatı denildiğinde Fransız Edebiyatı anlaşılmıştır (Kurt 2021, s. 177).

Bu ilişkiler neticesinde özellikle Tanzimat Dönemi’nde birçok Fransızca-Türkçe Sözlük hazırlanmıştır. 1636 yılından 2019 yılına kadar 120 tane Fransızca-Türkçe sözlük yazılmıştır. 1928’e kadar 50 adet, 1928’den sonra 70 adet olan Fransızca-Türkçe sözlüklerin 1’i yazma, diğerleri basma eserdir. 1928’e kadar yazılan sözlüklerin 20 tanesinin yazarı yabancıyken geri kalan 30 eserin yazarı Türk’tür. 1928’den sonra yazılan Fransızca-Türkçe eserlerin 2 tanesinin yazarı yabancı, biri yabancı-Türk geri kalan 67 tanesinin yazarı Türk’tür. 1928’e kadar yazılan eserlerin 30 tanesi İstanbul’da, 13 tanesi Paris’te, 2 tanesi Viyana’da, 1’er tanesi de Kudüs, Trabzon, Moskova, Petersburg ve İzmir’dedir. 1928 yılından sonra basılan Fransızca-Türkçe eserlerden 57 tanesi İstanbul’da, 10 tanesi Ankara’da, 2 tanesi İzmir’de, 1 tanesi de Konya’da basılmıştır (Eraslan, 2019).

Bu sözlüklerden biri de Ali Seydi Bey tarafından kaleme alınıp İstanbul’da basılan Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye adlı eserdir. Eserin yazarı Ali Seydi Bey, pek çok sözlük yazmış, ansiklopedi çalışmalarında yer almıştır. Ali Seydi, Resimli Kamus-i Osmanî, Seci ve Kafiye Lügati, Lügatçe-i Edebiyat, Defter-i Galatat, Musavver Dairetü’l-Maarif, Resimli Yeni Türkçe Lûgat eserlerinin hazırlayıcısı ve yazarıdır (Akalin, 2017). Ali Seydi Bey’in Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye adlı eseri, Tanzimat Dönemi’nden sonra dilimize girmeye başlayan Batı kökenli kelimelerin bir arada verildiği önemli bir sözlüktür. Eser, 2021 yılında Toparlı (2021) tarafından Latin harflerine aktarılmıştır.

LİSÂN-I OSMÂNÎDE MÜSTAMEL LÜGÂT-İ ECNEBİYYE

Sözlük, Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan yabancı kelimeleri konu edinmiş ve kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştır. Sözlük’te Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Yunanca, Rumca, Almanca, Latince, Rusça gibi dillerden alınmış 1250 kelimeye anlamlarıyla birlikte yer verilmiştir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Tablo 1: Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye Sözlüğünde Kullanılmış Olan Yabancı Kökenli Kelimeler

Yabancı Dil	Örnek kelimeler	N
Fransızca	Batarya, Koridor, Büfe	553
İtalyanca	Depozito, Izgara	215
Yunanca	Atlas, Coğrafya, Fotoğraf	128
Rumca	Ispanak, Fulya	127
İngilizce	Futbol, Biftek, Fayton	55
Latince	Düello, İmparator, Tuğla	43
Hangi dile ait olduğu tam anlamıyla anlaşılamayan	Mancınık	43
Hangi dilden alındığı belirtilmeyen	Paspas, Pancur	22
Almanca	Diyet, Mark	11
Rusça	Astragan, Karbon	9
İspanyolca	Dolar, Riyal	7
Slavca	Çete, Kral, Kraliçe	6
Macarca	Piştov, Haydut, Engürüs	6
Lehçe		4
Hintçe	Bambu, Saparna, Sanskrit	3
Süryanice	Şubat, Temmuz, Teşrin	3
Arnavutça	Pala, Plaçka	2
Ermenice	Marabet, Avanak	2
Kıptice	Mumya, Papirüs	2
Bulgarca	Goçuk, Kumandarya	2
Japonca	Mikado, Mikaza	2
İbranice	Asaf, Beduh	2
Laponca	Ren	1
Müşterek	Arşimed	1
Portekizce	Mandarin	1
TOPLAM		1250

Tablo 1'e bakıldığında Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye başlıklı sözlükte kullanılan yabancı kökenli kelimeler ve bu kelimelerin hangi dillere ait olduğu belirtilmiştir. Fransızca kökenli kelimelerin en fazla olduğu sözlükte 553 adet Fransızca kelime tespit edilmiştir. Ardından İtalyanca ve Yunanca kökenli kelimelerin de fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca, sözlükte hangi dile ait olduğu bilinmeyen iki kelimenin Türk Dil Kurumu sözlüğünde (TDK, 2019) Fransızcadan geçtiği belirtilmiştir. Bunlar; “Şempanze ve Meç” kelimeleridir. Toplamda, 1250 adet yabancı kökenli kelime temsil edilmiştir.

Tablo 2: Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye ve Türk Dil Kurumu Sözlüğü Bilim Alanları Dağılımı

Lisan-ı Osmanide Müstamel Lügât-i Ecnebiyye	Türk Dil Kurumu Sözlüğü Örnekler	Dil	Terim
Albümin (albümine)	Albümin (Albümine)	Fransızca	Biyoloji
Alkolizm (alcoolisme)	Fok (Phoque)	Fransızca	Zooloji
Kumandan (commandant)	Kumandan (commandant)	Fransızca	Askeri
Antimon (antimoine)	Antimon (antimoine)	Fransızca	Kimya
Apatit (apatite)	Apatit (apatite)	Fransızca	Jeoloji
Arduvaz (ardoise)	Arduvaz (ardoise)	Fransızca	Mineraloji
Arnika (arnica)	Arnika (arnica)	Fransızca(TDK:	Bitki

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Arşiduk (archiduc)	Arşiduk (archiduc)	İtalyanca)	Bilimi
Arş	Arş	Fransızca	Tarih
Bakalorya (baccalaureat)	Bakalorya (baccalaureat)	Fransızca (TDK: Arapça)	Din Bilimi
Bazalt (basalte)	Bazalt (basalte)	Fransızca	Eğitim
Bek	Bek (I) back; Bek (II) bec	Fransızca (TDK: İngilizce ve Fransızca)	Jeoloji
Desimetre (decimetre)	Desimetre (decimetre)	Fransızca	Spor
Galvanometre (galyanometre)	Galvanometre (galyanometre)	Fransızca	Matematik
Harita (carte)	Harita (carte)	Fransızca (TDK: Arapça)	Fizik
Kapitulasyon (capitulation)	Kapitulasyon (capitulation)	Fransızca	Coğrafya
Kartonpiyer (cartonpierre)	Kartonpiyer (carton-pierre)	Fransızca	Hukuk
Komandit (commandit)	Komandit (commandit)	Fransızca	Mimarlık
Konsolide (consolide)	Konsolide (consolide)	Fransızca	Ticaret
Mandolin (mandoline)	Mandolin (mandoline)	Fransızca	Ekonomi
Periton (peritone)	Periton (peritoine)	Fransızca	Müzik
Prensip (principe)	Prensip (principe)	Fransızca	Anatomi
Salinometre (salinometre)	Salinometre (salinometer)	Fransızca	Mantık
Sosyalist (socialiste)	Sosyalist (socialiste)	Fransızca	Denizcilik
Trajedi (tragedie)	Trajedi (tragedie)	Fransızca	Sosyoloji
Virgül (Virgule)	Virgül (Virgule)	Fransızca	Tiyatro
			Dil Bilgisi

Tablo 2'ye bakıldığında “Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye” ve “Türk Dil Kurumu” (TDK, 2019) sözlüğünde toplamda 80 kelimenin farklı bilim alanlarına ait olduğu tespit edilmiştir. Bu bilim alanlarının dağılımı şu şekildedir: Kimya 10, Hayvan Bilimi 8, Jeoloji 6, Matematik 6, Fizik 6, Askeri 5, Din Bilimi 5, Tarih 5, Bitki Bilimi 4, Tıp 3, Müzik 3, Spor 2, Coğrafya 2, Mimarlık 2, Eğitim 1, Biyoloji 1, Hukuk 1, Ticaret 1, Ekonomi 1, Anatomi 1, Felsefe 1, Mantık 1, Denizcilik 1, Toplum Bilimi 1, Tiyatro 1, Dilbilgisi 1 ve Mineraloji alanından 1 kelime. Temel bilim alanları olan kimya, hayvan bilimi, jeoloji, matematik, fizik, en fazla terimle temsil edilirken, sosyal bilimler ve insan bilimleri alanları, sözlük içeriğinde diğer alanlara göre daha az yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Türk Dil Kurumu Sözlüğünde Farklı Dillerde Gözüken Kelime Dağılımı

Lisan-ı Osmanide Müstamel Lügât-ı Ecnebiyye	Türk Dil Kurumu Sözlüğü Örnekler	Dil
Antika	Antika	Fransızca (TDK: İtalyanca)
Arş	Arş	Fransızca (TDK: Arapça)
Bek	Bek (I) Back / Bek (II) Bec	Fransızca (TDK: İngilizce ve Fransızca)
Fiyongo	Fiyongo	Fransızca (TDK: Rumca)
Lavta (Luth)	Lavta (Laute) / Lavta	Fransızca (TDK: Almanca-Rumca)
Mat	Mat (Mat) / Mat (Mat)	Fransızca (TDK: Farsça -Fransızca)
Palanka (Palanque)	Palanka	Fransızca (TDK: Sırpça)
Sigara (Cigare)	Sigara (cigaro)	Fransızca (TDK: İspanyolca)

Tablo 3'e bakıldığında “Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye” adlı sözlükte Fransızca olarak geçen kelimelerin, Türk Dil Kurumu (TDK, 2019) sözlüğünde toplamda 79 kelimenin farklı dillere ait olduğu belirlenmiştir. Bu kelimelerin dağılımı şu şekildedir:

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

İtalyanca'dan 59, İngilizce'den 2, Rumca'dan 5, Sırpça'dan 1, Arapça'dan 7, Latince'den 1, İspanyolca'dan 1, Almanca'dan 1 ve Farsça'dan 2 kelime.

SONUÇ

Çalışmanın sonucunda Türkçenin tarihsel gelişim sürecinde hem doğu kökenli dillerden hem de batı kökenli dillerden alıntı kelimelerle zenginleştiğini göstermektedir. Özellikle Fransızca'nın, Türkçe'de önemli bir rol oynadığı ve Osmanlı döneminde yoğun bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu etkileşimin, Türk-Fransız ilişkilerinin Tanzimat Dönemi'nde artmasıyla daha da güçlendiği gözlemlenmiştir. Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye adlı sözlük üzerinden Fransızcadan Osmanlı Türkçesine giren kelimeler tespit edilmiştir. Aynı zamanda kelimeler bilim alanlarına göre sınıflandırılmış ve sınıflandırılan kelimelerin güncel Türkçe Sözlük ile karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Türkçesine Fransızcadan giren yaklaşık 500 kelimenin, anlamları ve kullanım alanları tespit edilmiştir. Güncel Türk Dil Kurumu sözlüğünde toplamda 79 kelimenin farklı dillere ait olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan, Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye sözlüğünde bulunan 110 kelimenin (adiyö, bonnüvi, diksiyoner, jurnal, mersi, suvenir, tirbuşon, voyaj) güncel Türk Dil Kurumu sözlüğünde kullanılmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2017). Ali Seydi bey ve sözlükleri. *STAD Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-7.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı*. Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2007). *Türkçenin bağımsızlık savaşımı son 75 yılda Türkiye Türkçesi*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Baran, B. (2019). Arapça çoklukların Türkiye Türkçesindeki kullanılışları üzerine. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(22), s. 149-158.
- Baştürk, Ş. ve Çığ, E. (2021). İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin sosyal medyada kullandığı (alıntı) kelimeler üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), s. 855-891.
- Buran, A. (2001). Yabancı diller karşısında Türkçe. *Türk Yurdu Dergisi*, 21(162-163), s. 79-82.
- Durmuş, O. (2004). Alıntı kelimeler bakımından Türkçe sözlük. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26, s. 1-21.
- Eraslan, E. (2019). Geçmişten günümüze kadar yazılan Fransızca-Türkçe sözlüklerin kronolojisi ve sayısal verileri üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), s. 133-142.
- İşihara, A. (2005). *Yazı dilindeki alıntı kelimelerin Türkçeleşme süreçleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Karaca, V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki Alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 7(4), s. 2059-2090.

Korkmaz, Z. (1993). Dilimizin dünkü ve bu günkü sorunları ve çözüm yolları. *Türk Dili*, 500, s. 155-180.

Korkmaz, Z. (1995). Batı kaynaklı yabancı kelimeler ve dilimiz üzerindeki etkileri. *Türk Dili*, 524, s. 843-858.

Kurt, M. (2021). Fransızcadan Türkçeye geçen kimya terimlerinin çeviribilim ve sözcükbilim açısından sözlüksel sorunlarının incelenmesi ve çözüm önerileri. *International Journal Of Language Academy*, 9(1), s. 175-197.

Özkan, N. (2011). Türkçedeki yabancı unsurları tasnif denemesi. 38. *ICANAS Bildiriler Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, III. Cilt* içinde s. 1343-1359, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

Tadmor, U. (2009). Loanwords in the World's Languages: Findings and Results. *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook* içinde s. 55-75, Martin Haspelmath ve Uri Tadmor (Ed.), De Gruyter Mouton, Berlin.

TDK (2019). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Toparlı, R. (2021). *Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye*. Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

FRENCH ORIGIN WORDS IN ALI SEYDI BEY'S DICTIONARY ENTITLED 'LİSÂN-I OSMÂNÎDE MÜSTAMEL LÜGÂT-İ ECNEBİYYE

Mehmet ALVER

Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, Giresun, Türkiye
ORCID:0000-0003-4832-7363

Kübra AYDOĞAN

Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Fransız Dili Eğitimi, Ankara, Türkiye
ORCID: 0000-0001-8343-8339

Abstract

In the course of its historical development, Turkish has loanwords from Western languages as well as Eastern languages. The introduction of Western elements into Turkish started with the arrival of Anatolia and Rumelia from the 10th century onwards. As the Turks made Anatolia their home, Turkish was influenced by the languages of new nations and tribes. Among the languages of Western origin, French was one of the languages that affected Turkish the most. Turkish-French relations, which were established and formalized in the Kanuni Period, gradually increased with the Tanzimat Period, French and foreign language schools were opened, interest in French language and literature also increased and an intense relationship was established with the French. As a result of these relations, many French-Turkish dictionaries were prepared especially in the Tanzimat Period. Dictionaries were also written about the words that entered Turkish from foreign languages. One of these dictionaries is the work titled Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye, written by Ali Seydi Bey and published in Istanbul in 1909/1910. The work is an important dictionary in which the words of Western origin that started to enter our language after the Tanzimat Period are given together. The dictionary deals with foreign words used in Ottoman Turkish and is prepared comprehensively. In the dictionary, approximately 1250 words taken from languages such as French, Italian, English, Greek, Greek, German, Latin, and Russian are included with their meanings. This study aims to determine the words that entered Ottoman Turkish from French in line with the dictionary named Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye, classify them according to their usage areas and compare the classified words with the current Turkish Dictionary. For this purpose, the data were collected by document analysis, one of the qualitative research model methods, and analyzed accordingly. As a result of the study, approximately 500 words that entered Ottoman Turkish from French were identified according to their meanings and usage areas and these words were examined and evaluated in comparison with the current Turkish Dictionary.

Keywords: Ali Seydi Bey, Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye, Dictionary

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ALİ SEYDİ BEY'İN “LİSÂN-I OSMÂNÎDE MÜSTAMEL LÜGÂT-İ ECNEBİYYE” ADLI SÖZLÜĞÜNDE FRANSIZCA KÖKENLİ KELİMELER

ÖZET

Türkçeye tarihsel gelişimi sürecinde doğu kökenli dillerden olduğu gibi batı kökenli dillerden de alıntı kelimeler girmiştir. Batı kaynaklı unsurların Türkçeye girmesi, 10. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli'ye gelinmesiyle başlamıştır. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesiyle Türkçede yeni millet ve kavimlerin dillerinden etkiler görülmüştür. Batı kökenli diller içerisinde Türkçeyi en çok etkileyen dillerin başında Fransızca gelmiştir. Kanuni Dönemi'nde kurulan ve resmîyet kazanan Türk-Fransız ilişkileri, Tanzimat Dönemi ile giderek artmış, Fransızca ile yabancı dille eğitim yapan okullar açılmış, ayrıca Fransız dili ve edebiyatına olan ilgi de artmış ve Fransızlarla yoğun bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiler neticesinde özellikle Tanzimat Dönemi'nde birçok Fransızca-Türkçe Sözlük hazırlanmıştır. Yine yabancı dillerden Türkçeye giren kelimelerle ilgili de sözlükler yazılmıştır. Bu sözlüklerden biri de Ali Seydi Bey tarafından kaleme alınıp 1909/1910 yılında İstanbul'da basılan Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye adlı eserdir. Eser, Tanzimat Dönemi'nden sonra dilimize girmeye başlayan Batı kökenli kelimelerin bir arada verildiği önemli bir sözlüktür. Sözlük, Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan yabancı kelimeleri konu edinmiş ve kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştır. Sözlük'te Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Yunanca, Rumca, Almanca, Latince, Rusça gibi dillerden alınmış yaklaşık 1250 kelimeye anlamlarıyla birlikte yer verilmiştir. Bu çalışmada, Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye adlı sözlük doğrultusunda Fransızcadan Osmanlı Türkçesine giren kelimelerin tespit edilmesi, kullanım alanlarına göre tasnif edilmesi ve tasnif edilen kelimelerin güncel Türkçe Sözlük ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda veriler, nitel araştırma modeli yöntemlerinden doküman incelemesi ile toplanmış ve doküman analizi ile çözümlenmiştir. Çalışma sonucunda Osmanlı Türkçesine Fransızcadan giren yaklaşık 500 kelime, anlamları ve kullanım alanlarına göre tespit edilmiş ve güncel Türkçe Sözlük ile karşılaştırmalı olarak incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Seydi Bey, Lisân-ı Osmânîde Müstamel Lügât-i Ecnebiyye, Sözlük

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

TURKISH EPIC-PHILOSOPHY THOUGHT IN “ISKANDERNAME” POEM BY NIZAMI GANJEVI AND SERIES OF “OGUZNAME”

Ülker Bahşiyeva

Dr., ADPU-nun Filoloji fakültesinin

Edebiyatın tedrisi teknolojisi bölümünün baş öğretim üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ABSTRACT

Epic “Oguzname” devoted to predecessor of Oguz turks Oguz xan and Nizami’s “İskandername” poem’s plots, motives, images and ideas have many common features.

“Oguzname” epic’s elements compared with Nizami’s “İskandername” are investigated in this article. For Nizami “Oguzname” was the main, very important and endless source to express “turkish image” in the structures of artistic-esthetics of his creative works. In the last poem by Nizami “Oguzname” spirit is clearly observed. The top of Nizami’s artistic-esthetic philosophic-poetic thought the image of Iskander is the description of Oguz xan as the prototype features are investigated in the article. To create “turkish image” Nizami used three main principles of poetic features of Oguz xan: victorious warrior, ideal governor, philosopher- prophet. All those features and reasons of the usage are analysed in the article. Here Oguz xan as in the Ancient oguz epic-mifology tradition is devoted, ideal governor and the best envoy of the God to put the world to order, is described.

Based on our observations and comparisons of the “İskandername” masnavi and “Oghuzname” epic , we can say that the reason why Nizami based his masnavi not on the Afrasiyab tradition , but on the Oghuz xan tradition, is the similarity and closeness of the characters of Iskander and Oguz xan in terms of poetic structure. The image of Oguz xan was the ideal source for the creation of the image of Iskander. Because just as Iskander is a hero who conquered the world, all versions of the “Oguz xan” disputed the occupation the world. In this respect the battles of Iskander and Oguz xan almost repeat each other.

Azerbaijan-Turkish poet Nizami’s Iskandar image is compared with persian poet Firdovsi’s “Shahname” poem’s image of Iskander is also investigated in the article

Keywords: Nizami, “Oguzname”, epos, turkish, Iskander

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

NİZAMI GENCEVİ'NİN “İSKENDERNAME” ESERİNDE TÜRK EPIK- FELSEFİ DÜŞÜNCE Sİ VE “OĞUZNAME” SERİSİ

ÖZET

Nizami'nin “İskendername” mesnevisi ile Oğuz Türklerinin soyu Oğuz Han ile ilgili “Oğuzname” destanının içeriği, motifleri, karakterleri, amaçları arasında yakından ilişki mevcuttur. Makalede Nizami'nin “İskendername” eserinde “Oğuzname” destanının detayları araştırılarak tahlil edilmiştir. Eserlerinin edebi-estetik yapısında “torki yüzü” (türk yüzlülük) sanatını anlatmak isteyen Nizami için “Oğuzname” en büyük, sonsuz, tükenmez kaynak olmuştur. Nizami'nin sonuncu mesnevisinde “Oğuzname” ruhu net olarak belli oluyor. Makalede Nizami'nin edebi estetik, felsefi-sanatsal görüşlerinin zirvesi olan İskender karakterinin yapısında Oğuz Han karakterinin esas sanatsal çizgilerinin yansıması konuları araştırılmıştır. Makalede aynı zamanda İskender karakterini yenilmez fatih (“Kılıç oynatan”), ideal hükümdar (“taç sahibi”), filozof-peygamber gibi üç esas ideolojik çizgisinden “yoğuran” Nizami'nin ona torki yüzü” olarak nitelendirmek için niye sırf Oğuz Han sanatsal çizgilerini kullanmasının sebepleri tahlil edilmiştir. Burada Oğuz Han eski oğuzların epik-mifolojik geleneğinde fatih, ideal hükümdar ve dünyaya nizam getiren Tanrı elçisi olarak sunuluyor.

“İskendername” mesnevisi ve “Oğuzname” destanı üzerindeki bakış ve kıyaslamamıza göre söyleye biliriz ki, Nizami'nin kendi mesnevisine Efrasiyab geleniğine değil, Oğuz Han geleneğine dayanmasının nedeni İskender ve Oğuz Han karakterlerinin sanatsal açıdan birbirine benzemesi, yakınlığıdır. Oğuz Han karakteri İskender karakterinin oluşturulması için idel kaynaktı. Çünkü, dünyayı fetheden kahraman olduğu gibi, Oğuz ile ilgili olan “Oğuzname” destanının bütün varyasyonlarında onun dünyayı nasıl fethedileceğinden bahsedilmektedir. Bu açıdan, İskenderle Oğuz Han'ın fütuhatları, neredeyse birbirinin aynısı.

Makalede Azerbaycan - Türk şairi Nizami'nin İskender karakteri Fars şairi Firdevsi'nin “Şahname” eserinde yer alan İskender karakteri de kıyaslamalı olarak tahlil edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Nizami, “Oğuzname” , destan, Türk , İskender

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

NEW FINDINGS IN BALATÎZÂDE MEHMED KEMALÎ'S WORK ABOUT HIM AND HIS PATRON, CERRÂH MEHMED PASHA

Sakine AKCAN EKİCİ

Dr. Lecturer, Bandırma Onyedi Eylül University, Department of History, Department of
History of Ottoman Institutions and Civilizations, Balıkesir, Turkey

Orcid No: 0000-0001-5594-180X

ABSTRACT

Balatîzâde Kemâlî Mehmed Çelebi started to translate Mirhand's famous 7-volume work in Persian *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* into Turkish, but he was only able to complete the translation of the first and the second volumes, and named this translation *Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmân-ı ve'd-Dühûr*.

Known as a poet and a Mesnawi reciter, Kemâlî's name can especially be found in poets' bibliographical compendiums, but not much is known about him. In the compendiums, he is described as the brother of the poet Cemalî. In the books *Osmanlı Müellifleri* and *Sicill-i Osmanî*, Kemalî is falsely said to be the clerk and servant of Sokollu Mehmed Pasha, and the later sources repeated this information. When the work is studied in detail, it has been found out that the patron of the work, Mehmed Pasha, led the previous researchers to falsely assume that the name points to Sokollu Mehmed Pasha. However when the other copies of the translation, as well as the later pages of the work were studied, it was found out that the name actually indicates Cerrah Mehmed Pasha.

Kemalî's translation has not been studied in detail before. Our research resulted in finding 9 manuscripts and 10 printed copies of the translation. A copy of the translation in the Treasury Library of the Topkapı Palace Library was analyzed in detail, and as a result, important information was obtained about both the translator and his patron, Cerrah Mehmed Pasha.

Keywords: Balatizâde, Cerrâh Mehmed Paşa, Manuscript, Mirhand, Kemalî Mehmed Çelebi

BALATÎZÂDE MEHMED KEMALÎ'NİN ESERİNDE KENDİSİ VE HAMİSİ CERRÂH MEHMED PAŞA HAKKINDA YENİ BULGULAR

ÖZET

Balatîzâde Kemâlî Mehmed Çelebi, Mîrhând'ın ünlü *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* adlı Farsça yedi ciltlik eserini ilk defa Türkçe'ye tercüme etmeye başlamış, ancak birinci ve ikinci cildin tercümesini tamamlayabilmiştir. Eserine de *Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmân-ı ve'd-Dühûr* ismini vermiştir.

Şair ve mesnevîhân olarak da bilinen Kemalî ismine özellikle şair tezkirelerinde rastlanmakla birlikte hakkında pek malumat bulunmamaktadır. Tezkirelerde de genellikle Şair Cemalî'nin kardeşi olduğu bilgisi yer almıştır. *Osmanlı Müellifleri* ile *Sicill-i Osmanî*'de Kemalî'nin Sokullu Mehmed Paşa'nın kâtip ve bendelerinden olduğu ifadesi ise yanlış olup akabinde yapılan çalışmalar da bu şekilde kaydedilmiştir. Kemalî'nin eseri detaylı incelendiğinde eserin başlarında hamisi olarak zikredilen Mehmed Paşa ibaresi yazarları yanlış yönlendirmiş, söz konusu Mehmed Paşa'nın Sokullu Mehmed Paşa olduğu ifade edilmiştir. Eserin diğer

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

nüshalarına bakıldığında ve sonraki sayfaları okunduğunda ise zikredilen ismin Cerrâh Mehmed Paşa olduğu görülmüştür.

Kemalî'nin yaptığı tercüme üzerine daha önce detaylı herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışma neticesinde eserin farklı kütüphanelerde 9 yazma ve 10 da matbu nüshasına ulaşılmıştır. Topkapı sarayı kütüphanesi Hazine Kitaplığı kısmında yer alan eserin bir nüshası detaylı incelenmiş ve neticede hem Kemalî hem de hamisi Cerrâh Mehmed Paşa hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balatizâde, Cerrâh Mehmed Paşa, Yazma Eser, Mirhand, Kemalî Mehmed Çelebi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

REACTIONARY CRITICISMS TO SUFĪ INTERPRETATIONS IN OTTOMAN SOCIETY: THE EXAMPLE OF BIRGIVĪ IN THE 16TH CENTURY

Recep Önal

Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Güre Yerleşkesi Merkez/Giresun, Türkiye

ABSTRACT

Birgivî is an important representative of the Hanafî-Mâtürîdî tradition of the Ottoman Empire. The 16th century in which he lived was a period in which a political, administrative, social and scientific deterioration was observed in the Ottoman society, religious and Sufi movements opposed to the Ottoman official understanding of religion emerged, and as a result, some social separation, conflict and grouping occurred in the society. As a matter of fact, in this age, many Sufî movements and sects had the opportunity to expand in various regions of Anatolia under different names. Many of them adopted a view contrary to the understanding of Sunnî Islam and did not attempt to intervene in rules and politics. It has also caused grouping, intellectual debates and unrest within the society. Imam Birgivî, who grew up in such a period, acted with a sense of responsibility towards the beliefs and values of the society in which he lived, and tried to reform Muslim groups who wanted to be exposed to religious and moral corruption. For this purpose, he criticized the bid'ahs and superstitions that became widespread in some sects and Sufî circles during his time. One of the issues that Birgivî criticizes is that science is viewed as unnecessary, gathering the essentials of the esoteric meanings of texts instead of their apparent daily meanings, relationships such as true knowledge can be obtained through discovery, inspiration and dreams, and religious rituals are performed with chanting, dhikr, dance and devr. This notification reveals Birgivî's fundamental criticisms of the formations in question. Document analysis method was used in the research, and the findings are tried to be conveyed by demonstration method.

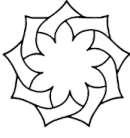
Keywords: Ahl al-Sunnah, Imam Birgivî, Islam, Ottoman Empire, Sufism

OSMANLI TOPLUMUNDAKİ SÛFĪ YORUMLARA TEPKİSEL ELEŞTİRİLER: 16. YÜZYIL İMAM BIRGIVĪ ÖRNEĞİ*

ÖZET

Birgivî, Osmanlı Devleti'nin Hanefîlik-Mâtürîdîlik geleneğinin önemli bir temsilcisidir. Onun yaşadığı XVI. yüzyıl, Osmanlı toplumunda siyasî, idarî, içtimaî ve ilmî açıdan bir bozulmanın görüldüğü, Osmanlı'nın resmî din anlayışı olan Sunnîliğe muhalif siyasî, dinî, mezhebî ve tasavvufî oluşumların neşet ettiği, bu yüzden toplumda birtakım sosyal ayrışma, çatışma ve gruplaşmanın meydana geldiği bir dönemdir. Nitekim bu çağda birçok tasavvufî akım ve tarikatlar farklı isimler altında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yayılma imkânı bulmuştur. Bunların çoğunluğu Sunnî İslam anlayışına aykırı görüş benimsemiş, devletin işlerine ve siyasetine müdahaleye kalkışmıştır. Ayrıca toplum içerisinde gruplaşmanın, fikrî tartışmaların ve huzursuzlukların yaşanmasına da neden olmuştur. Bu yüzden Osmanlı uleması, bunların bir kısmının görüşlerini Sunnî din anlayışına aykırı olarak değerlendirmiş, bazı şeyhleri

* Bu tebliğ "İmam Birgivî'de Bilgi ve İnanç Paradigması" adlı çalışmamızdan istifade edilerek hazırlanmıştır.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

“zındık” ve “mülhit” kabul edip hapsedirmiş, bazılarını da idam ettirmiştir. Böylesi bir dönemde yetişen İmam Birgivî de bu durum karşısında sessiz kalmamış, dinine, devletine ve milletine karşı sorumluluk bilinciyle hareket ederek itikadî, amelî ve ahlakî açıdan yozlaştığını düşündüğü toplumu ıslah etmeye çalışmıştır. Bu amaçla özellikle yaşadığı asırdaki tasavvuf çevrelerinde yaygınlık kazanan bid‘at ve hurafeleri sert bir biçimde eleştirmiştir. Birgivî’nin eleştiri konusu yaptığı meseleler arasında ise hakikat bilgisine ancak keşf, ilham ve rüya ile ulaşılabilirliği, ilim öğrenmenin nafi bir uğraş olduğu, ayetlerin zahirlerini değil bâtinî manalarının esas alınması gerektiği ile raks, tegannî, devr ve zikir gibi dinî ritüellerdeki bazı uygulamalar gelmektedir. Bu tebliğde, Birgivî’nin söz konusu oluşumlara yönelik temel eleştirilerinin tespiti amaçlanmıştır. Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmış, tespit edilen bulgular betimleme metoduyla aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Sünnet, İmam Birgivî, İslam, Osmanlı Devleti, Tasavvuf

GİRİŞ

Yaşamı süresince Hanefî-Mâtürîdî itikadına bağlı kalan İmam Birgivî (ö. 981/1573), ömrünü bid‘at ve hurafelere karşı mücadeleyle geçirmiştir. Ayrıca medreselerde hocalık yaparak yetiştirdiği birçok talebenin yanı sıra dinî ilimlerde temel kaynak niteliğinde birçok eser telif etmiştir. Birgivî, eserleri ve talebeleri sayesinde Osmanlı ilim ve fikir hayatında oldukça etkili olmuştur (Ocak, 2002, 22). Onun yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti’nin resmî din anlayışı olarak benimsediği Ehl-i Sünnet’e muhalif itikadî, mezhebî, tasavvufî ve bid‘at içerikli görüş ve sapmalar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da toplumda birtakım ayrışmalar, gruplaşmalar ve çatışmalar yaşanmıştır. Böylesi bir dönemde yetişen Birgivî de bu durum karşısında sessiz kalmamış, dinine, devletine ve milletine karşı sorumluluk bilinciyle hareket ederek itikadî, amelî ve ahlakî açıdan yozlaştığını düşündüğü toplumu ıslaha çalışmıştır. Bu bağlamda o, dinin temel kaynağı olan Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’in sünnetine aykırı düşen dinî anlayışları, uygulamaları ve tutumları bid‘at kabul edip, toplumu bunlardan sakındırmaya çalışmıştır (Ocak, 2002, 146).

Birgivî, eserlerinde eleştiri ve tavsiyelerini de bu temel düşünceden hareket ederek dile getirmiştir. Bu bağlamda Birgivî, devlet yetkililerini ve ulemayı toplum hayatında müşahade ettikleri dinî, ahlakî, sosyal, kültürel ve ilmî yozlaşmaları ve bozuklukları ıslah etmemekle suçlamış ve onları cesaretle tenkit etmiştir (Atâî, 2017, 633; Çelebi, 1981, s. 158-159; Arslan, 1992, s. 55). Ona göre devlet ve toplumdaki yozlaşmanın ve karışıklıkların temel nedeni dinin aslından uzaklaşma, sünnetin unutulması, bid‘at içerikli görüş ve fikirlerin benimsenmesi ve yaygınlaşmasıdır. Bu durum karşısında yapılması gereken, halkı Kur’ân-ı Kerim’e, Sünnet ve Sünnî din anlayışına uygun bir hayata davet etmektir.

Yukarıda teorik zeminine dikkat çekmeye çalıştığımız bilgiler doğrultusunda hazırladığımız bu çalışmada Birgivî’nin Sunnî İslam anlayışına aykırı görüş benimseyen, devletin işlerine ve siyasetine müdahale eden, toplumda gruplaşmanın, fikrî tartışmaların ve huzursuzlukların yaşanmasına neden olan ve farklı isimler altında Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yayılma imkânı bazı tasavvufî akımlara ve tarikat mensuplarına yönelik temel eleştirilerini tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken Birgivî’nin *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, *er-Risâletü’l-İtikâdiyye*, *Tefsîrü’l-Kur’ani’l-Azîm* ve *Makâmât* gibi temel eserlerinde yararlandık. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Birgivî hakkında yapılan güncel akademik çalışmalardan da istifade etmeye çalıştık. Araştırmamızda doküman analizi yöntemi kullanıldık, tespit ettiğimiz bulguları betimleme (deskriptif) metoduyla aktarmaya çalıştık. Hazırladığımız bu tebliğ, bir Osmanlı

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

âlimi olan Birgivî'nin ilmî şahsiyeti ve görüşlerinin daha yakından tanınması bakımından önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

XVI. YÜZYIL OSMAN TOPLUMUNDA RESMÎ DİN ANLAYIŞINA (SUNNİLİK) MUHALIF DİNÎ VE TASAVVUFÎ AKIMLAR

XV. yüzyıldan XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar hemen hemen her alanda yükselişte olan Osmanlı Devleti, bu dönemden sonra ulaştığı yüksek seviyeden çeşitli sebeplerle düşüşe geçip, siyasî, ekonomik, idarî, içtimai ve askerî alanlarda duraklama ve bozulma alametleri göstermeye başlamış, yavaş yavaş gerileme ve çözülme sürecine girmiştir. Bu süreç XVII. yüzyılda hız kazanmıştır (Uzunçarşılı, 1988, 3: 131-132; Atik, 2009, s. 32; Okumuş, 2002, s. 28). Yine bu dönemde Osmanlı'nın resmî din anlayışına (Sünnîlik) bir tepki olarak birtakım ideolojik oluşumlar ve muhalif dinî görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu durum toplumsal düzeyde kargaşa, bölünme ve gruplaşmaların meydana gelmesine neden olmuştur (Ocak, 1990, s. 191; Öçal, 2002, s. 72). Nitekim XIV. yüzyılın başından XVI. yüzyılın sonlarına kadar Bektaşîlik, Mevlevîlik, Rufâîlik, Melâmîlik, Kadirîlik, Halvetîlik, Bayramîlik, Nakşîbendîlik, Babaîlik, Hurûfîlik, Kalenderîlik, Haydarîlik, Ekberîyye, Bistâmîyye, Zeynîyye, Celvetîyye, Sünbüliyye, Gülşenîyye, Şemsiyye, Ahmediyye vb. pekçok sufi oluşumlar ve tarikatlar muhtelif isimler altında Anadolu'da yayılma imkanı bulmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 1: 270-273; Günay, 2003, s. 29, 39, 41). Bunlar arasında Kur'an'a, Sünnet'e ve Sünnî İslam anlayışına uygun görüşler benimseyenlerin yanı sıra bu anlayışa aykırı olan görüş ve fikirleri savunanlar da olmuştur. Ayrıca bunların bir kısmı devlet işlerine karışmayıp, toplumu din konusunda aydınlatmaya çalışırken, diğer bir kısmı devletin işlerine ve siyasete müdahale etme gayreti içerisinde olmuştur (Uzunçarşılı, 1988, 3: 298, 305). Bunlar arasında Kalenderîler, Melâmîler, Hurûfîler, Halvetîler ve Gülşenîleri saymak mümkündür. Bu tür dinî oluşumlar Ehl-i Sünnet'e aykırı görüşler benimsemeleri, ulema ve toplum içerisinde gruplaşmanın ve fikrî tartışmaların, huzursuzlukların yaşanmasına neden olmaları sebebiyle devlet ve ulema tarafından "zındık ve mühlid" olarak nitelendirilmişlerdir (Ocak, 2013, s. 94, 296 vd.). Nitekim ulema, bunlardan bazılarının fikirlerini ve itikatlarını Kur'an'a ve Sünnet'e aykırı olduğu gerekçesiyle idam ettirmiş, bazılarını da hapsedirmiştir (Uzunçarşılı, 1988, 3: 300, 305; Öngören, 1996, s. 123-140). Mesela hulûl düşüncesini benimsediği gerekçesiyle Melâmî şeyhi İsmâîl Mâgukî, 1529'da Şeyhülislâm İbn Kemal'in verdiği fetva gereğince on iki müridi ile birlikte başları kesilerek öldürülmüştür (Öçal, 2002, 72).

Yozlaşmış sûfi/tasavvufî akım ve görüşlerin yaygınlaştığı böylesi bir ortamda yetişen İmam Birgivî, Sünnî İslam anlayışına aykırı görüş ve itikadını benimseyen bu zümrelere karşı büyük mücadele vermiştir. Ona göre Devletin ve toplumun içine düştüğü bu durumdan kurtulmanın yegane yolu, Kur'an'a ve Sünnet'e tabi olup, bid'atlardan ve hurafelerden sakınmakla mümkün olur. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise ilk üç neslin (sahabe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn) din anlayışını ve hayatlarını örnek alınmasıdır. Dolayısıyla Birgivî, Hz. Muhammed ve ona tabi olan sahabe ve tâbiîn neslinin yaşamlarını İslâm'ın ilk ve örnek hayatı olarak kabul etmekte ve bu üç neslin din anlayışını "Ehl-i Sünnet" olarak değerlendirmektedir. Buradan hareketle Birgivî, dini aslına uygun olarak yaşamak için ilk üç neslin örnek hayatını Müslümanlara rol model alınması gereken bir hayat tarzı olarak tavsiye etmektedir (Unan, 1990, s. 109).

Bilindiği üzere onun yaşadığı döneme kadar Osmanlı Devletinde iki ilim odağı vardı. İlkini tekke ve zaviyeler oluşturmaktadır ki meşâyih (tarikat) sınıfı tarafından temsil edilmektedir. Tasavvuf, hikmet ve ahlâk dersleri okutulmuştur. İkincisi ise ulema (şeriat) tarafından temsil edilen aklî-şer'î bilmlerin okutulduğu medreselerdir (Çelebi, 1998, s. 106). Burada da ilahiyat, hukuk, dilbilgisi ve mantık gibi dersler okutulmuştur. Her ne kadar Osmanlı'nın eğitim

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

sisteminde medrese-tekke şeklinde bir ayırım bulunsa da iki sınıf arasında bir denge kurulabilmiştir. Bu denge Osmanlının kuruluşundan XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Karagöz, 2002, s. 144). Bu tarihten itibaren bu denge bozulmuş, iki sınıf (ulema ve meşâyih) arasında çatışma ve tartışmalar başgöstermiştir. Birgivî, bu tartışmada tavrını ulemadan yana koymuştur. Çünkü ona göre tarikat ve tasavvuf çevrelerinde hurafe ve bid'atlar yayılmaya başlamıştır. İşte Birgivî, toplumda ortaya çıkan, işin ehli olmayan ve dine aykırı görüş benimseyen sözde sufilere ve tasavvufa soktukları bid'at ve hurafelere karşı çıkmış, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* 'de bunları tenkit etmiştir (Çelebi, 1981, s. 159; Demirci, 1994, s. 60).

Birgivî'nin söz konusu eserlerinde bazı mutasavvıflara ve tarikat çevrelerine yönelik eleştirilerine bakıldığında tasavvufa ve tarikatların tamına değil, bu tür oluşumların Sunnî din anlayışına aykırı olan yozlaşmış biçimine karşı olduğu anlaşılmaktadır. Birgivî, Kur'an ve Sünnet'e aykırı hareket eden sözde sufilerin şeyhlik taslayan kişiler olduklarını belirtmiştir (Birgivî, 2011, s. 55-57, 137-139). Buna mukabil şeriate uygun görüşler benimseyen ve Hz. Peygamber'in yolundan giden büyük mutasavvıfları ise hürmetle zikredip, onlardan saygıyla bahsetmiştir (Birgivî, 2011, s. 57-62; a. mlf., ts.a, vr. 42a). Kaynaklarda Birgivî'nin Bayrâmiyye tarikatına intisap ettiği, ömrü boyunca münzevî bir hayat da yaşadığı belirtilmiş, kendisi "tasavvuf yoluna sülûk etmiş zühd ehli bir sûfi" şeklinde nitelendirilmiştir (Atâî, 2017, 632-633; Çelebi, 1981, s. 158; Uzunçarşılı, 1988, 3: 306). Bu durum onun tasavvufî yönünün bulunduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu bakımdan Birgivî, şeriate uygun olan tasavvufu savunmuş, hatta insanları buna bulaştırarak teşvik etmiştir. Ancak şeriate aykırı olan, hurafe ve bid'atlara bulaşmış yozlaşmış tasavvufu ise reddetmiştir. Ona göre toplumu bozan ve dine zarar veren bid'at ve hurafelerin çoğu tasavvuf ve tarikat çevrelerince ihdas edilmiştir. Bu yüzden toplumun itikad, amel ve ahlak açısından yozlaşmasından birinci derecede sözde mutasavvıflar ve tarikat çevresi sorumludur (Ocak, 1983, s. 208 vd.). Birgivî'nin bu kesime yönelik eleştiri konusu yaptığı meseleler arasında ise hakikat bilgisine ancak keşf, ilham ve rüya ile ulaşılacağı, ilim öğrenmenin nafîle bir uğraş olduğu, ayetlerin zahirlerini değil bâtinî manalarının esas alınması gerektiği ile raks, tegannî, devr ve zikir gibi dinî ritüellerdeki bazı uygulamalar gelmektedir. Birgivî, bu tür iddiaları ve bundan kaynaklanan tarikat uygulamalarını İslamî temelden yoksun sayıp reddetmiştir (Birgivî, 2011, s. 55-56, 137; Demirci, 1994, s. 65). Ona göre sadece ilham ve keşfi bilgi kaynağı kabul eden sözde mutasavvıflar, her şeyi keşfettiklerini ve ashabın ulaşamadığı mertebeye ulaştıklarını iddia etmektedirler. Bu kimseler bid'atçidir ve Ehl-i Sünnet'ten değillerdir (Birgivî, 2011, s. 137). Birgivî, onların bu yöndeki iddialarını şöyle özetler: "Onlar, Kur'an ve Sünnet'te yer almayan görüş ve uygulamalarını doğrudan Hz. Muhammed'den ya da doğrudan Allah'tan aldıklarını; şeyhlerinin himmetiyle Allah'a ulaşmış, böylece okumaya, yazmaya, araştırmaya ihtiyaç duymadan çeşitli bilgilerin keşfine mazhar olduklarını iddia etmektedirler. Ayrıca Allah'a ulaşmanın ancak zâhirî ve şer'î ilimleri reddetmekle mümkün olacağını; şeyhlerinin kerâmet gösterdiklerini, büyük peygamberlerle ilişki kurduklarını, bu durumun da kendi inançlarının doğruluğuna delil teşkil ettiğini savunmaktadırlar. Yine onlar, gördükleri rüyalarında kitaplarda haram olduğu bildirilen şeylerin kendilerine helal kılındığını bildirildiğini ileri sürmektedirler (Birgivî, 2011, s. 90; a. mlf., ts.a vr. 42a). Yine ilmin ancak keşf ve ilham yoluyla elde edilebileceğini iddia ederek, zahirî ilmi gereksiz gören bu sözde mutasavvıflar bu görüşlerini şu şekilde açıklamaktadırlar: "İlim bir hicap (örtü)tür. Bu hicabı kaldırmak ancak keşf ile hâsıl olur. Bu nedenle, ilim öğrenmeye gerek yoktur." (Birgivî, 2011, s. 137).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Birgivi'ye göre, onların haramları ve batıl davranışları caiz gösteren bu iddiaları Kur'an'ı ve Sünnet'i inkâr anlamı taşımaktadır. Bu yüzden ilhad ve dalâlet" içinde olan bu iddia sahiplerini "mülhid ve zındık" olarak nitelemek gerekir (Birgivi, 2011, s. 90; a. mlf., ts.a vr. 42a). Çünkü Birgivi'ye göre ilim öğrenmek farzdır ve ancak öğrenmekle mümkündür. İlimsiz amel olmaz, bu şekilde yapılan amel dalâlettir. Amelsiz ilim ise vebaldır. Nitekim Kur'an'da "Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler olun." (Âl-i İmrân 3/79) buyrulmuştur. Âyette geçen "rabbânîler olun" ifadesi "dinde mütehasıslar/fakihler olunuz." anlamındadır. Bir diğer ifadeyle âyette "ilim sahibi ve dinde derin görüş sahibi kişiler olun" anlamı kastedilmektedir. Ayrıca İmam Birgivi, Hz. Peygamber'in: "İlim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır." (İbn Mâce, "Mukaddime", 17) hadisini de naklederek ilim öğrenmenin herkese gerekli olduğuna dikkat çekmektedir (Birgivi, 2015, s. 77, 87; a.mlf., 2011, s. 137). Öte yandan *er-Risâletü'l-İtikâdiyye*'de de bu hususa temas eden Birgivi, "...Eğer bilmiyorsanız, ilim sahiplerine sorun." (Nahl 16/43) ayeti ile "Çin'de de olsa ilmi arayınız. Çünkü ilim öğrenmek her Müslümana farzdır." (Şeybânî, el-Câmiu's-Sağır, 1/310) ve "İlim Öğrenmek kadın-erkek her müslümana farzdır." (İbn Mace, "Mukaddime", 17) hadislerini delil göstererek ilim öğrenmenin önemine dikkat çekmektedir (Birgivi, ts.b. vr. 82a).

Diğer taraftan kesinlik ifade eden nassların ve hükümlerin mümkün oldukça zahiri anlamaları üzerinde hamledilmesi gerektiğini savunan Birgivi, bu konuda Kur'an ve Sünnet'in zahiri anlamalarıyla amel etmeyip, bâtinî anlamalarını esas alan, haramı helal, helali de haram sayan ve Allah'a kavuşmanın ancak zâhir ilmini ve şeriatı terk etmekle olacağını iddia eden birtakım tasavvufî akımları şiddetle eleştirmektedir (Birgivi, 2011, s. 90). Bu çerçevede Birgivi, kendi dönemindeki bazı sözde mutasavvıflarının şeriata uymayan halleri ve hareketlerini şöyle savunduklarını nakleder: "Bunun haram ve mekruh oluşu ancak zâhir ilme göredir; halbuki biz ilm-i bâtin ashabındanız. Sizin haram dedikleriniz bu ilimle helaldir. Siz, amel ve itikatlarınıza dair hükümleri Kitap'tan alıyorsunuz. Biz ise doğrudan doğruya Kitap'ın sahibi Hz. Muhammed'den alıyoruz. Bizim bu yaptıklarımıza -ki siz haramdır dediniz- uykumuzda onlardan men olunmadığımız için helal diyoruz ve öyle bildik." (Birgivi, 2011, s. 55-56; a.mlf., ts.b. vr. 87b).

Onların bu iddialarını saçma gören Birgivi, bu iddiaların hak ve hakikatten sayılmasının apaçık sapkınlık (dalâlet) olduğunu söyler. Çünkü ona göre bu iddiaların hepsinde şeriatı, dini temel kaynağı olan Kitap'ı ve Sünnet'i açıktan açığa tahkir etme, bu iki kaynağa itimat etmeme, onlarda hata ve batıl şeyler bulunduğuna işaret etme gibi hezeyanlar mevcuttur (Birgivi, 2011, s. 55-56). Ayrıca nassların zâhirini terk edip, onların yaptıkları bâtinî manaları esas almak nassları red etmek, günahları helal saymak ve şeriatı küçümsemek anlamına gelir ki bu küfürdür (Birgivi, 2011, s. 90). Bu nedenle bu tür bâtil sözleri duyup dinleyen herkes, bu gibi sözleri reddetmeli, onların batılı olduğuna şüphe etmeksizin inanmalıdır. Aksi takdirde o da onlardan biri olur ve zındık olduğuna hükmedilir (Birgivi, 2011, s. 56). Bunların dışında Birgivi *Tefsîr* eserinde de bu konuya yer vermektedir. Nitekim "O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti). O, her şeyi hakkıyla bilendir." (Bakara 2/29) âyetini yorumlarken, cahil mutasavvıflardan bazı mübâhîlerin "sizin için yarattı" ibaresindeki "lâm"ın ibâhe anlamına geldiğini ve her şeyi kapsadığını, buna göre de herkes için bu şeylerin helal kılındığını iddia ettiklerini nakleder. Birgivi'ye göre onlar, Hz. Peygamber'in "Allah bir kulunu sevdiği zaman, ona günah zarar vermez." hadisini de bu görüşlerine delil göstermişlerdir. Ayrıca onlar şunu da iddia etmişlerdir: Kişi, Allah'ı sevmede ve bilmede zirveye ulaştığında tertemiz olur. Namaz, oruç, hac ve zekât vb. ibadetlerden sorumlu

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

tutulmaz. Büyük günah işlemiş olsa dahi cehenneme girmez. Haramlar dahil her şey o kişi için helal olur (Birgivî, ts.a, vr. 42a).⁶

Birgivî'ye göre bu iddiaların tamamı, sapıklık ve dinden uzaklaşmadır. Çünkü onlar, iddialarını kat'î delillere değil, nassların bâtinî manalarına dayandırmışlardır. Kendi görüşlerini delil olarak kullandıkları hadisi de yanlış tevil etmişlerdir. Halbuki hadisin doğru anlamı onların iddialarının aksine “Allah bir kulunu sevdiği zaman onu masiyetten korur. Masiyetin zararı o kula ulaşmaz” şeklindedir. Kaldı ki Allah katında en yüksek mertebeye ulaşanlar peygamberlerdir. Buna rağmen onlar, bütün tekliflerle mükellef tutulmuşlardır. İbadetleri yerine getirmede de asla ihmalkar davranmamışlar, ibadetlerine devam etmişlerdir. İşte bu gerçek ibâhîlerin bütün iddialarını geçersiz kılmaktadır. Ayrıca Birgivî'ye göre, yeryüzündeki her şey, insanların kendisinden yararlanması için yaratılmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, nikâh ve mülkiyet gibi şeriattin belirlediği kurallar doğrultusunda olmasıdır (Birgivî, ts.a. vr. 42a). Bunlara ilaveten Birgivî, bu görüşünü temellendirmek için bazı sûfilerin sözlerine de yer verir. Bu bağlamda, sûfilerin lideri kabul edilen Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu sözünü nakleder: “Hz. Peygamber'in sünnetine uyan kimsenin yolu müstesna, diğer bütün yollar kapalıdır. Kur'an'ı hıfz etmeyen, hadisleri yazmayan kimseye uyulmaz. Bizim yolumuz Kitap ve Sünnet'e sınıksız bağlı olmaktadır.” (Birgivî, 2011, s. 57; Önal, 2019, s. 75). Ayrıca Bağdat'ın ilk sûfilerinden Serî es-Sakatî'nin (ö. 251/865) de şöyle söylediğini nakleder: “Tasavvuf üç manaya gelir: (i) Gerçek tasavvuf ehlinin marifet nuru: buna sahip olan tasavvuf ehli, şüpheli şeylerden kaçınır, faziletleri toplaması bu nurunu söndürmez. (ii) Gerçek tasavvuf ehli, Kitap'ın zahirinin nakzettiği herhangi bir ilimde bâtin yoluyla konuşup hükmetmez. (iii) Kerâmetler onu, Allah'ın haram kıldığı nesnelere perdesini yırtmaya hamletmez.” (Birgivî, 2011, s. 58-59).

XVI. YÜZYIL OSMAN TOPLUMUNDA RESMÎ DİN ANLAYIŞINA MUHALIF Şİİ-SAFEVÎ, RÂFİZÎ VE BÂTİNÎ ZÜMRELER

İmam Birgivî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal hayatında oldukça etkili olan Şîi-Safevî ve çeşitli Râfîzî-Bâtînî zümreler de ortaya çıkmıştır. Bunlar Anadolu'nun bazı bölgelerinde çeşitli isyanların çıkmasına sebep olmuşlardır. Bu yüzden devlet yönetimi kendi mevcudiyeti için tehdit gördüğü, “zendeka”, “ilhad” ve “Râfîzîlik” olarak adlandırdığı bu tür zümrelere karşı devletin resmi din anlayışı olan sunnî İslam anlayışını savunma ve toplumu sunnileştirme adına sert tedbirler alma yoluna gitmiştir. (Ocak, 1990, s. 194; Günay, 2003, s. 29, 41). Bilindiği üzere özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde Şah İsmâil (ö. 930/1524) İran'da 1501'de Şîilik mezhebine dayalı Safevî Devleti'ni kurmuştur. Safevîler Şah İsmâil'in liderliğinde hem İran coğrafyasında hem de Anadolu topraklarında Şîilik propagandası yürüterek Osmanlı'nın dinî ve siyasî hayatını temelden sarsacak önemli bir tehdit oluşturmuşlardır. Bunun dışında Osmanlı için bir diğer

⁶ Birgivî'nin naklettiği bu görüş sahipleri hakkında mezhepler tarihi kaynaklarında da geniş bilgi verilmiş, onların nassları kendi nefislerine uygun gelecek şekilde tevil edip, şeriat hükümlerini kaldırdıklarına, haramlardan sakınmanın gerekli olmadığını söyleyerek her türlü davranışı mubah saydıklarına dikkat çekilmiştir. İbâhîler, namazın anlamını imamlarına bağlılık, oruç tutmayı imamın sırrını açığa vurmamak şeklinde yorumlamışlar, bu çerçevede ibadetlerin anlamını bilen kişilerden farz ve vâcib olan ibadetlerin düşeceğini ileri sürmüşlerdir (Bağdâdî, 2007, s. 302). Bir diğer ifadeyle kul Allah'ı sevmede zirve noktasına ulaşınca, oruç, zekât, hac gibi zahir ibadetlerin kendisinden düşeceğini, bundan sonra bu şahsın ibadetinin sadece tefekkür etmekten ibaret olduğunu, bu sayede cennete gireceğini savunmuşlardır (Nesefî, 2000, s. 297). İbâhîler, mülkiyet hakkını ve aile kutsiyetini tanımadıkları için hem malı hem de kadınları ortak kabul etmişler, ayrıca ibadetlerinin kendilerini peygamberlerden ve meleklerden daha üstün dereceye ulaştırdığını iddia etmişlerdir (Eş'arî, 2006, s. 243).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

tehdit unsuru da Safevî propagandasının etkisiyle ortaya çıkan Anadolu'daki Kızılbaşlık hareketidir. Hem Safevîler hem de Kızılbaşlar, Anadolu'da Şiîliği yaymak ve Sünnî olan Osmanlı devletini zayıflatıp yıkmak için Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkmen alevîlerinin devlete karşı isyan etmeleri için yoğun propaganda yürütmüşlerdir (Uzunçarşılı, 1988, 2: 223, 244, 326; Çetin, 2011, s. 14, 18, 23). Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı toplumunda Ehl-i Sünnet ve Şîa şeklinde birbirine zıt iki mezhep ön plana çıkmış, dinî-mezhebî kutuplaşma hız kazanmıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti ve uleması devleti ve toplumun inanç yapısını koruma gayesiyle Şiî ve Safevî propagandasına maruz kalan Sünnîliği muhafaza etmek ve güçlendirmek için mevcudiyetleri için tehdit gördüğü Ehl-i Sünnet dışı oluşumları “zındık-mülhid-Râfizî” olarak nitelendirip bunlara karşı hem siyasî hem de ilmî düzeyde mücadele etmişlerdir (Martı, 2005, s. 288-289; Önal, 2018, s. 1267-1268). Bu mücadelede Osmanlı Devletini ve ulemasını yalnız bırakmayan İmam Birgivî de bu süreçte yönetimden ve ulemadan yana bir tutum seergilemiş, Sünnî Osmanlı Devleti için tehdit unsuru olarak gördüğü Şiî-Safevî-Râfizî-Bâtınî vb. Ehl-i Sünnet dışı dinî, mezhebî ve siyasî oluşumlara karşı büyük mücadele vermiştir. Bu çerçevede Birgivî, devletin ve toplumun benimsediği Sünnî akideyi Ehl-i Bid'at fırkalarına karşı korumak ve bu konuda toplumu uyarmak ve bilinçlendirmek için hem devlet yöneticilerine hem de ulemaya büyük görevler düştüğünü belirtmiştir. Çünkü ona göre sapık fırkalara, bid'atlara ve hurafelere karşı mücadele etmenin ve bunda başarılı olmanın en güzel yolu yönetim ile ulemanın birlikte hareket etmesiyle mümkündür. Ulemanın temel vazifesi, dalalet içinde olan insanları hak mezhebe yönlendirmesi, sapık mezheplere karşı halkı uyarması, bid'at içerikli görüşleri halk arasında yaymaya çalışanları tespit edip, engellemeye çalışmasıdır. Buna engel olamıyorsa bid'atçıları devlet yönetimine haber vermelidir. Yöneticiler de duruma el koyup, bu konuda yapılması gerekeni derhal yapmalı, bu konuda tereddüt etmemelidir (Martı, 2005, s. 287-298). Görüldüğü üzere Ehl-i Bid'ata ve hurafelere karşı yürütülecek mücadelede devlete büyük görev düştüğünü savunan Birgivî, bu görüşü nedeniyle, bid'atlara karşı yürütülen bu mücadelede görevlerini ihmal eden bazı devletin yönetim kademesinde bulunan yetkilileri ve resmî görevde bulunan bazı âlimlerini sert bir dille eleştirmiştir. Ehl-i Sünnet'in sadık bir takipçisi olan Birgivî'nin hem kendi mezhebine bağlı devlet yetkililerini hem de Sünnî ulamayı tenkit etmesi, kendisinin “Osmanlı'nın resmî sünnî düşüncesine karşı çıkan ya da Osmanlı Sünniliğine muhalefet eden ilk tasfiyeci karakter” olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Ocak, 1983, s. 208, 213; Unan, 1990, s. 33 vd.).

SONUÇ

İçinde bulunduğu toplumun dinî ve manevî değerlerine karşı her zaman sorumluluk bilinciyle hareket eden İmam Birgivî, yaşadığı dönemin siyasî, dinî ve mezhebî problemlerine duyarsız kalmamıştır. Yaşadığı toplumda ortaya çıkan ve hızla yayılan bid'at ve hurafelere karşı mücadele etmiş, toplumu dinî ve ahlakî açıdan ıslah etmeye ve sahih bir din anlayışının benimsenmesine çalışmıştır. Bu amaçla, toplumu İslam dini hakkında aydınlatıp, bid'atlardan ve hurafelerden sakındırarak dinin temel kaynağı olan Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun bir toplum oluşturmaya gayret etmiştir. Bu çerçevede dinin temel kaynakları olan Kur'an'a ve Sünnet'e aykırı olan itikadları, görüşleri, davranış ve tutumları bid'at ve sapkınlık olarak değerlendirmiştir. Birgivî'nin eleştirileri daha ziyade bâtil inançlar benimseyen yozlaşmış tarikatlar ve tasavvuf çevrelerine yönelik olmuştur. Birgivî'nin tasavvuf eleştirilerine bakıldığında Kitap ve Sünnet üzere olan tasavvufa karşı olmadığı, aksine toplumu buna teşvik ettiği, bununla birlikte tasavvufun Kur'an'a, Sünnet'e ve Sünnî din anlayışına uymayan, sapkın ve bid'at fikirleri benimseyen yozlaşmış biçimine karşı

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

olduğu anlaşılmaktadır. Birgivi'nin tasavvufa yönelik temel eleştiri konularının başında ise hakikat bilgisine ancak keşf, ilham ve rüya ile ulaşılabileceği, ilim öğrenmenin nafîle bir uğraş olduğu, ayetlerin zahirlerini değil bâtinî manalarının esas alınması gerektiği ile raks, tegannî, devr ve zikir gibi dinî ritüellerdeki bazı uygulamalar gelmektedir. Ayrıca bazı şeylere haramların helal olması, bu kimselerin namaz, zekât, oruç ve hac gibi ibadetlerden sorumlu tutulmaması gibi seriate, Kur'an'a ve Sünnet'e aykırı olan anlayışlar da eleştiri konularının arasında yer almaktadır. Ona göre bu tür görüşleri benimseyen sözde sûfiler, bu görüşlerini kat'î delillere değil zanna dayandırmışlardır. Ayrıca iddialarını desteklemek için de hiç bir kural ve kaide tanımamışlar, kendi nefislerine uygun düşecek şekilde ayetleri tevil edip batını anlamlarını esas almışlar, zahiri anlamlarını terk etmişlerdir. Bunu yapmakla onlar dalâlete ve sapıklığa düşmüşlerdir. Çünkü onlar ayetleri kendi çıkarlarına göre yorumlayarak şeriati, Kur'an'ı ve Sünnet'i inkâr etmiş olmaktadır. Diğer taraftan Birgivi'nin tasavvufun tamamına karşı olmadığını gösteren en önemli hususlardan biri de gençlik yıllarında Bayrâmîyye tarikatına intisap etmiş olması; Kur'an, Sünnet ve Sunnî itikada uygun tutum ve davranış içerisinde olan bazı sufileri hayırla ve hürmetle yad etmesi, onların görüşlerini sözde sûfi ve şeyhlere karşı delil olarak kullanmasıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. T. *İmam Birgivi: Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. Seha Yay., İstanbul, 1992.
- Atâî, A. *Hadâiku'l-hakâik*. Haz. S. Donuk, YEK Başkanlığı, İstanbul, 2017.
- Bağdâdî, A. *el-Fark Beyne'l-Fırak*. nşr. M. Abdülhamid, Metebetü Dâri't-Türâs, Kahire, 2007.
- Birgivi M. E. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. thk. M. Nedvi, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2011.
- Birgivi, *Makâmât Tercümesi ve Arapçası*. haz. A. Çalışkan, Kitap Kalbi Yay., İstanbul, 2015.
- Birgivi, M. E. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi Böl., no: 34/176, vr. 1-91, ts.a.
- Birgivi, M. E. *er-Risâletü'l-İ'tikâdiyye*. Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Böl., no: 1035, vr. 82a, ts.b.
- Çelebi, İ. "XVII. Yüzyıl Osmanlı Kelamcıları ve Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin Kelam İlmindeki Yeri", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10-12 (1998): 104-112.
- Çelebi, K. *İslam'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*. haz. M. Kara, Marifet, İstanbul, 1981.
- Çetin, F. "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1 (2011): 12-28.
- Çubukçu, İ. A. *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, AÜİF Yay., Ankara, 1972.
- Demirci, M. "Birgivi ve Tasavvuf". *İmam Birgivi Sempozyumu*, TDV Yay., Ankara 1994, 59-66.
- Eş'arî, E. H. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*. Dâru Sâdır, Beyrut, 2006.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Günay, Ü. “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din Ve Değişme”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/1 (2003): 21-48.

Karagöz, M. “Osmanlı Fikir Hayatında Kadızâdeliler”. *TÜRKLER*, ed. H. C. Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 11: 141-152

Martı, H. “XVI. Yüzyıl Osmanlısında Bir Ehl-i Sünnet Müdafii”, *Marife*, 3 (2005): 287-298.

Ocak, A. Y. “Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı”. *TÜRKLER*, ed. H. C. Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, 11: 15-26.

Ocak, A. Y. “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”. *İslamî Araştırmalar*, 4/3 (1990): 190-194.

Ocak, A. Y. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

Ocak, A. Y. “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara, 1983, 17-21/1-2: 208-225.

Öçal, Ş. “Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kemâl Paşazâde (İbn Kemâl)”. *TÜRKLER*, ed. H. C. Güzel v.dğr., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, 11:71-79.

Önal, R. “Osmanlı Coğrafyasında Sünnî Düşüncenin Resmî İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teolojik Analizler”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10/4 (2018): 1267-1268.

Önal, R. *İmam Birgivi’de Bilgi ve İnanç Paradigması*, Emin Yay., Bursa, 2019.

Öngören, R. “Şeriatın Kestiği Parmak: Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1/1 (1996): 123-140.

Unan, F. “Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Muhalefet: Birgivi Mehmed Efendi”. *Türk Yurdu*, 10/36 (1990): 33-42.

Uzunçarşılı, İ. H. *Osmanlı Tarihi*. TTK Yayınları, Ankara, 1988.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

LETTERS OF HÂDİKÂTÜ'S-SUEDÂ

Abdulkakim Kılınç

PhD, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0002-3219-6605

ABSTRACT

Letters can be used for different purposes and functions in literary works. Letters play an important role in *Hadîkatü's-Suedâ*, as it is a historical text with an emphasis on literary aspects. On the one hand, it clarifies the historical character of the text and adds "realism" to the text, and on the other hand, it plays a role in the development of the plot. In the direction of the plot, letters are given important tasks from time to time. The scope of the study is limited to 20 letters in *Hadîkatü's-Suedâ*. The parts, stylistic features and content of the letters were examined. In this context, "What are the characteristics of the letters in *Hadîkatü's-Suedâ*?" What function do these letters play within the text?" answers to these questions were sought. In this review it is aimed to, determine the qualifications of the letters, reveal its role in the development of the event and its function within the text. First of all, the letters in *Hadîkatü's-Suedâ* were identified, these letters were examined according to their order in the text, and where necessary, similarities between the letters and Fuzûlî's other works were pointed out.

Keywords: Letter, *Hadîkatüs-Süedâ*, Fuzûlî, Karbala

HÂDİKÂTÜ'S-SÜEDÂ'NIN MEKTUPLARI

ÖZET

Bir haberleşme aracı olarak mektuplar, edebî eserlerde farklı amaç ve işlevlerle kullanılabilir. Edebî yönü ağır basan tarihî bir metin olması bakımından Hadîkatü's-Süedâ'da mektuplar önemli bir işlev görmektedir. Bir taraftan metnin tarihî karakterini belirginleştirmekte ve metne "gerçek"lik katmakta, diğer taraftan ise olay örgüsünün gelişmesinde rol oynamaktadır. Olay örgüsünün aldığı istikamette mektuplara yer yer önemli görevler verilmektedir. Çalışmanın kapsamı Hadîkatü's-Süedâ'da bulunan 20 mektupla sınırlandırılmıştır. Mektupların bölümleri, üslup özellikleri ve içerikleri incelenmiştir. Bu kapsamda "Hadîkatü's-Süedâ'daki mektupların özellikleri nelerdir? Bu mektuplar metin içinde nasıl bir işlev görmektedir?" sorularına cevap aranmıştır. Bu inceleme ile mektupların niteliklerinin belirlenmesi; olay gelişimindeki rolünün ve metin içindeki işlevinin ortaya konması hedeflenmiştir. Öncelikle Hadîkatü's-Süedâ'daki mektuplar tespit edilmiş, bu mektuplar metindeki sıralarına göre incelenmiş, gerekli yerlerde Fuzûlî'nin diğer eserleri ile mektuplar arasındaki benzerliklere dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mektup, Hadîkatüs-Süedâ, Fuzûlî, Kerbela

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

GİRİŞ

Arapça yazmak anlamındaki “كتب” kökünden gelen “مکتوب” yazılan şey demektir. Araplarda mektubun karşılığı olarak “risâle, kitâb, hitâb, sahîfe, kelime, makâle, lisân, me’lûke, elûk, meyâmîr” gibi kelimeler kullanılmıştır (Durmuş, 2004, s. 14). Bunların yanında “ahd ve vasiyye” de mektup yerine kullanılan kelimelerdendir (Bozkurt, 2004, s. 13). Arapçadan dilimize giren ve yaygın biçimde kullanılan “mektûb” kelimesinin Farsça ve Türkçedeki karşılıkları “nâme” ve “betik (bitig)”tir (Donbay, 2011, s. 84). “Bir şey haber vermek, sormak, istemek veya duyguları bildirmek için birine çoğunlukla posta yoluyla gönderilen, zarfa konulmuş yazılı kâğıt”a mektup denir (Güncel Türkçe Sözlük, 2023).

Bir türün ilk örneklerinin ne zaman verildiğini tam olarak tespit etmek maalesef her zaman mümkün olmamaktadır. Konu mektup olunca bu hususta kesin bir tarihten bahsetmek daha da zordur. Ses ve anlık görünür işaretle iletişim kurulamayacak kadar uzakta olan (gaib) insanlarla haberleşmenin türlü yolları aranmış, bir şekilde onlara mesaj iletmenin farklı yolları bulunmuştur. Mağaralara çizilen resimler (pigtografi), orada olmayana bırakılan mesajlar şeklinde ele alındığında teknik anlamda olmasa da günümüze kalan ilk mektuplar olarak değerlendirilebilir. Ancak bu mesajlar taşınabilir nitelikte olmadığından muhatabın mesaja ulaşması gerekmektedir. Yazı sistemlerinin ve gereçlerinin gelişmesiyle metin “hareketli” hâle gelmiş ve mesajın arzu edilen içerikle, hedeflenen kişiye ulaştırılması mümkün olmuştur. Resmî mektupların eldeki en eski örnekleri, MÖ II. bin yılın başlarına tarihlenen Asur Koloni Çağı’na ait Kaniş-Karum mektupları (Larsen, 1976; Özgüç, 1959) ile MÖ XV.-XIV. yüzyıllara tarihlenen ve Mısır Firavunlarının çevre ülkelerle yaptıkları yazışmalardan oluşan Amarna mektuplarıdır (Moran, 1992). Sümer, Babil, Assur (Michalowski, 2011; Yalvaç, 1972; Şahin, 2020) mektupları ile Akdeniz ülkelerinin birbiriyle veya resmî görevlilerle yaptıkları yazışmalar, mektuplarda zamanla bir sistemin oluştuğunu göstermektedir. Mektubun başlangıç, bitiş ve hitap bölümlerinde belli birtakım kalıp ifadelerin kullanılması, bu mektuplarda diplomatik üslubun göstergelerindendir. Mektupların özel bir katipler heyeti tarafından kaleme alınması, bir uzmanlaşmayı ve katiplerin eğitiminin, mektup ofislerinin ve mektup yazım kurallarının kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Mektup, günümüze kalan ilk örneklerinde olduğu gibi belli bir plan çerçevesinde yazılır. Sümer, Assur ve Mısır uygarlıklarından kalan mektuplarda belli bölümlerin olduğu, birtakım kalıp ifadelerin kullanıldığı, mektubu gönderen veya mektubun gönderildiği kişinin konumuna göre hitap ve üslupta değişiklikler yapıldığı görülür. Özellikle resmî mektupların belli standartları vardır. Benzer şekilde İslam coğrafyasında kaleme alınan mektuplarda da bir sistem bulunur. Giriş, gelişme ve sonuç bölümleri bazı alt bölümlerden oluşur.

Hz. Peygamber’in gönderdiği ilk mektuplarda -bütün bölümler bütün mektuplarda bulunmasa da- besmele, mektubun kimden kime gönderildiği, selamlama, dua, hamdele, ana konu, bitirme selamı, mühür ve imza bölümlerine yer verildiği görülür (Hamidullah, 2013; Keskin, 1999, s. 261). Bazı mektuplarda ayetlerden alıntılar da yapılmıştır.

Osmanlı resmî yazışmalarında türüne göre farklı rükünler bulunur. Bununla birlikte aynı işlevi yerine getiren fakat yazışma türlerinde farklı şekilde isimlendirilen rükünler de vardır. Davet, tuğra, elkab, ünvan, dua, nakil veya iblâğ, hâl bildirme, emir veya hüküm; te’kid, tembih veya tehdid; hatime, imza, mühür, tarih, mahall-i tahrir resmî yazışmalarda en çok karşılaşılan rükünlerdendir. Tabii ki bu rükünlerin hepsi bütün yazışma türlerinde bulunmaz. Tahmid veya temcit olarak ifade edilen davet rükünü resmî yazışmalarda çoğunlukla kâğıdın en üstünde yer alan “hû” veya “hüve” lafzından ibarettir. Bazı yazışmalarda ise daha detaylı davet kısımlarına yer verilir. Elkab rükününde yazının gönderildiği kişinin ünvan, mevki ve adı

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

zikredilir, onunla ilgili övgü ifadelerine yer verilir. Ünvan rüknünde yazıyı yazan “ben ki” diye başlayıp kendi konumunu ve üstünlüğünü dile getirir. Dua rüknünde muhatabın mevki ve makamına göre bir dua ifadesine yer verilir. Nakil veya iblağ rüknünde yazının yazılma sebebi açıklanır, yazılma sebebi ile ilgili olay veya süreç özetlenir. Genellikle dua ile nakil veya iblağ rükünleri arasında geçiş ifadeleri kullanılır. Yazının yazılma sebebi izah edildikten sonra muhatapla ilgili övgü dolu bir ifade kullanılıp doğrudan muhataba seslenilerek emir veya hüküm bölümüne geçilir. Emir veya hüküm bölümünde yapılması gerekenler kesin bir ifade ile ortaya konur. Alt makamdan üst makama yazılan veya eşitler arasındaki yazılarda emir ve hüküm rüknünün yerini talep veya arz rüknü alır. Te’kid veya tehdit bölümünde ise emrin özenle yerine getirilmesinin altı çizilir, ihmal veya gecikme durumunda muhatabın karşılaşılabileceği cezalar belirtilir (Kütükoğlu, 1998).

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Hadikatü’s-Süedâ’daki Mektupların Rükünleri

Hadikatü’s-Süedâ’daki mektupların Osmanlı Dönemi yazışmaları ile aynı olmasını beklemek hem tarih hem yönetim farklılığından dolayı doğru olmayacaktır. Ayrıca bu mektupların ifade ettiği mana özet olarak aktarıldığından ve mektupların asılları elde bulunmadığından bu karşılaştırma arzu edilen neticeyi vermekten uzaktır. Bununla birlikte bazı benzerliklerden hareketle mektupların rükünlerini yaklaşık olarak ortaya koymak mümkündür (Tablo 1).

Yezid ve valileri arasındaki yazışmalarda resmî yazı üslubu dikkat çekmekte ve bölümler de ona göre oluşmaktadır. Yezid, bir idareci olarak emirler vermekte, atamalar yapmakta, emrin bir an önce yerine getirilmesini buyurmakta, tehdit ve lütuflarda bulunmaktadır. Yezid’in tehditleri de lütufları da dünyevidir. Hz. Hüseyin’in yazışmaları ise resmî ve özel yazışmalar arasında bir yerde durmaktadır. Bu yazışmalarda emirlerden çok cevap, talep, öneri ve davetler yer almaktadır. Davete icabet edilmesi veya talebin yerine getirilmesi durumunda dünyevi bir lütuftan bahsedilmemekte, ahirette karşılaşılabilecek mükafatlar hatırlatılmaktadır. Talebin yerine getirilmemesi ve bu nedenle ortaya çıkacak zarar karşılığında ise muhatap, Allah’ın azabı ile uyarılmaktadır. Bu bakımdan Hz. Hüseyin’in mektupları, bir “emir”den çok dinî bir öndere aittir. Daha alt düzeydeki mektupların çoğu bir tezkire niteliğinde olup haber, emir ve talebi doğrudan iletme işlevine sahiptir. Mektupların bölümleri de bu işlevlerine uygun şekilde oluşmuştur.

Tablo 1: Mektupların Rükünleri

1. Mektup	nakil/iblağ, ünvan, elkap, emir/hüküm, te’kid/tehdid
2. Mektup	elkap, nakil/iblağ, emir/hüküm, te’kid/tehdid
3. Mektup	elkap, nakil/iblağ, talep
4. Mektup	davet, hâl bildirme, talep
5. Mektup	davet, nakil/iblağ, ünvan, elkap, mektubun ulaştığının bildirilmesi, mektubun cevabı, emir/hüküm, te’kid
6. Mektup	haber, talep
7. Mektup	nakil/iblağ, elkap, emir/hüküm, te’kid

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

8. Mektup	tebrik, nakil/iblağ, emir/hüküm
9. Mektup	elkap, hâl bildirme, talep, hatime
10. Mektup	elkap, selamlama, hâl hatır sorma, nakil/iblağ, hâlini bildirme, dua, mahall-i tahrir
11. Mektup	elkap, nakil/iblağ, talep
12. Mektup	elkap, emir/hüküm
13. Mektup	elkap, nakil/iblağ, hâl bildirme, talep, te'kid
14. Mektup	elkap, nakil/iblağ, talep
15. Mektup	elkap, talep
16. Mektup	mektubun cevabı, talep
17. Mektup	elkap, emir/hüküm
18. Mektup	nakil/iblağ, tehdit/te'kid, emir/hüküm
19. Mektup	nakil/iblağ, emir/hüküm
20. Mektup	nakil/iblağ, emir/hüküm, tehdit/te'kid

Mektuplarda Gönderilen Kişiye Hitaplar

*Hadikatü's-Süeddâ'*daki mektuplarda yer alan ve elkap sayılabilecek kısımlar çoğunlukla mektubun gönderildiği kişiye “Ey” ünlemi ve kişinin ismiyle hitap edilmesinden oluşur. Mektupların çoğunda elkap rüknü Osmanlı yazışmalarında görülen sırada ve ifade kalıplarıyla değildir. Ancak mektubun yazıldığı kişinin ismi zikredildiği için bunlar elkap olarak kabul edilebilir. Bu kısımlarda çoğunlukla muhatapın ismi zikredildikten sonra bir emir ve istek dile getirilir. Mektuplarda muhataba yöneltilen hitaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Mektuplardaki Hitaplar

1. Mektup	İmdi sen ki, vālī-yi Medīne olan Velid bin 'Utbesen
2. Mektup	Ey a'zam-ı a'yān-ı haşmetüm ve ekrem-i erkān-ı rif'atüm olan Medīne hākimi Velid bin Ütbe
3. Mektup	Ey nūr-ı dīde-yi Zehrā ve sūrūr-ı sīne-yi Mustafā vü Murtazā
5. Mektup	size ki e'ızze-yi eşraf-ı Kūfesiz ey firka-yı ehıbbā-yı sādıkü'l-i'tikād ve ey zümre-yi eviddā-yı hālīsü'l-vidād
7. Mektup	İmdi sen ki 'Ubeydullāh-ı Ziyādsan
9. Mektup	Ey silsile-yi intisāb-ı Resūlullāha muntazam olan cevāhir-i asdāf-ı sa'adet ve ey şeref-i kurb-ı Mustafā bulan zevāhir-i hadāyık-ı sıyādet
10. Mektup	Ekābir ü a'yān-ı 'Irak ve e'āzım ü eşraf-ı Kūfeden tarık-i meveddetümde kadīmü'l-vidād ve cādde-yi itā'atümde selīmü'l-i'tikād olan sanādīd-i 'izām ve firka-yı ma'ārif-i kirām

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

	şerā'it-i teslīmāt-ı 'ināyet-encām ve letāyif-i tahiyyāt-ı sa'adet-ihitām
11. Mektup	Ey Hüseyin
12. Mektup	Ey Hurr
13. Mektup	Ey gā'ibāne izhār-ı sadākat kılub 'arz-ı-iştıyāk iden mu'tekidler ve ey muhlisāne 'ubūdiyyet-nāmeler irsāl iden mücāhidler
14. Mektup	Ey Hüseyin
15. Mektup	Ey Hüseyin
17. Mektup	Ey sipeh-sālār-ı Kūfe

Geçiş İfadeleri

Mektubun rükünleri veya mektupta belirtilen durumlar arasında geçiş yapılırken bazı kalıp ifadeler kullanılmaktadır. Bir haber veya durumun özetlenmesi ile yapılması gerekenin bildirilmesi arasında, hitaptan asıl söylenmek istenene geçiş yapılması sırasında; bir haber, emir ve uygulama ile dua veya beklenti ifadesi arasında bu tür geçişlerden yararlanılmıştır. Geçiş ifadeleri genellikle “ki” bağlacıyla oluşturulmuştur.

Tablo 3: Geçiş İfadeleri

1. Mektup	İmdi sen ki
2. Mektup	“-dan sonra böyle ma'lūm idesen ki”, “İmdi gerekdür ki”
4. Mektup	“Hālā böyle istimā' olındı ki”, “İmdi ol serv-i cūybār-ı kerāmet ve şükūfe-yi nev-bahār-ı sa'adetden mütevekka' ve müterekkab oldur ki”
5. Mektup	Ammā ba'de
7. Mektup	“İmdi sen ki”, “Ve bilmiş ol kim”
8. Mektup	İmdi beyle istimā' olındı ki
9. Mektup	İmdi
10. Mektup	“-dan sonra ma'lūm ideler ki”, “Ümmīd ki”
11. Mektup	Gerekdür ki
13. Mektup	İmdi gerekdür ki
14. Mektup	İmdi
16. Mektup	Niyyetüm budur ki
19. Mektup	Gerekdür ki
20. Mektup	Hakka ki

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Bitirme İfadeleri

Mektupların tamamında bitirme ifadeleri yer almamaktadır (Tablo 4). Mektupların çoğu Amarna ve Sümer mektuplarında olduğu gibi bir talep, emir, tehdit, uyarı ve haberle sona erer. Bazılarında kalıp bitirme ifadesi sayılabilecek bazı cümleler yer almaktadır. Bu ifadeler de esasında lütuf, emir, haber, vedalaşma bildirmektedir. Bununla birlikte bu ifadelerin kalıp olarak kullanılabilmesi bir bitirme ifadesinden bahsetmeyi mümkün kılmaktadır.

Tablo 4: Bitirme İfadeleri

1. Mektup	ümmîd-vâr olasan
7. Mektup	ümmîd-vâr olasan
8. Mektup	lâzım bilesen
9. Mektup	vesselâm
10. Mektup	tâ ma'lûm ola

Manzumeler

Hadikatü's-Süedâ' da metinde akıcılığı sağlamak, tek düzeliği kırmak, konular ve sahneler arasında geçiş yapmak, farklı duygu durumlarını aktarmak, bir hususu etkili bir şekilde dile getirmek gibi amaçlarla manzum parçalardan yararlanılmıştır. Mektuplarda da benzer amaçlarla manzumelere yer verilmiştir. Mektuplardaki manzumeler mektubun ortasında veya sonunda yer almaktadır.

3. mektupta mektubun ortasında ve sonunda olmak üzere iki dörtlüğe yer verilmiştir. Metnin ortasındaki dörtlükte Hz. Hüseyin'e destek olmayanlar ve düşmanlık edenler yerilir, onlara beddua edilir.

Çıhsun ol göz ki sana eyleye kahr ile nigâh
Yansun ol dil ki senün buğzunadur menzilgâh
Sınsun ol el ki senün sıdk ile dutmaz etegün
Yetmesün kāmına her kim ki sanadur bed-hâh

3. mektubun sonunda yer alan dörtlükte daha önce açıklanan tehditlere karşı önlem almak gerektiği, bir liderin tehditleri görmezden gelemeyeceği belirtilir.

Şâh olan fitne-yi bed-hâhdan olmaz gâfil
Şîr olan hîle-yi rübâhdan olmaz gâfil
Sâlik-i râh-ı hıred hazm tarîkin gözler
Rehgüzârında olan çâhdan olmaz gâfil.

4. mektupta bulunan dörtlükte Kufelilerin Hz. Hüseyin'e duyduğu özlem dile getirilir. Kufeliler, Hz. Hüseyin'e bağlılıklarını bildirip onun yolunu gözlediklerini, bu ayrılığın artık sona ermesi gerektiğini belirtirler.

Vaktdür kim sebze-zâr-ı hüşg-sâl-i furkati
Reşha-yı lutfıyla sırâb ide ebr-i nev-bahâr
Vaktdür kim pertev-i hürşîd-i 'âlem-tâbdan
Zümre-yi ahbâba pür-nür ola çeşm-i intizâr

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Hız. Hüseyin, Kufe'deki durumu araştırması ve şehri gelişine hazırlaması için Müslim-i 'Akıl'ı temsilcisi olarak Kufe'ye gönderir. 5. mektup bu görevlendirmeyi Kufelilere bildirmek için kaleme alınmıştır. Mektubun sonunda bulunan dörtlükte Hız. Hüseyin, Müslim-i 'Akıl ile kendisinin durumunu benzetmeler üzerinden anlatır. Kendisinin de onu takiben Kufe'ye geleceğini mecazlarla ifade eder.

Ey görenler anı, teşrîfünden olman nâ-ümid
Kim, bahâr-ı 'âlem-ârâdur gül-i sırâb men
Ey gören anı, mana ümmîd-vâr olsan n'ola
Subhdur ol sâdık u hürşîd-i 'âlem-tâb men

Kerbela'ya gelip ordugâhını kuran Hız. Hüseyin, 13. mektupta Kufelilere davetlerini ve verdikleri sözleri hatırlatıp kendisine destek olmaları için çağrıda bulunur. Kendisine katılmakla dünya hayatına karşı ahireti tercih edeceklerini belirtir. Kendisinin dünya saltanatı için bu daveti göndermediğini söyleyerek kendi durumunu bir dörtlükle ifade eder.

Tîğ-ı tevfik ile men kat'-ı ta'alluk kılmışam
Çekmezem minnet olub mâyil serîr ü efsere
Çün mana maksûd feth-i 'âlem-i tecrîddür
'Âlemi dutmakda gün muhtâc olur mı leşkere

Manzumeler, Medine Valisi Velid b. Utbe ile Hız. Hüseyin, Kufeliler ile Hız. Hüseyin arasındaki yazışmalarda yer almaktadır. Manzumelerin sadece Hız. Hüseyin'le yapılan yazışmalarda yer alması, Hız. Hüseyin söz konusu olduğunda anlatıcının tarihçi gibi değil, bir şair olarak hareket ettiğini hissettirmektedir. Bu manzumelerle birlikte mektupların duygu ve mecaz yükü artmakta, edebî özellikleri öne çıkmaktadır. Manzumeler, mektupları resmî yazışma niteliğinden uzaklaştırıp daha samimi bir söyleyiş oluşmasına katkıda bulunmakta, böylece özel mektuba yaklaşmaktadır.

Dua İfadeleri

Dua ifadeleri, Hız. Hüseyin ile Kufeliler arasında gerçekleşen üç yazışmada yer alır. Bu durum, Hız. Hüseyin'in eserinde öne çıkarılan dinî önder kimliğini destekleyici niteliktedir. *Hadîkatü's-Süeddâ'* da Kufeliler ile Hız. Hüseyin arasında üç mektuba yer verilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Dua İfadeleri

4. Mektup	El-minnetü l'illâh
5. Mektup	Hamd-i bî-had ol mübdi'-i eşyâ ve muhterî'-i mâsivâya ki nev'-i insânî tevfik-i 'akl ü ihtiyârla sâyir mahlûkâtdan mümtâz itmiş ve sipâs-i bî-kıyâs ol müsavvir-i eşkâl-i kâr-hâne-yi dünyâ ve müdebbir-i ahvâl-i dârü'l-karâr-ı 'ukbâya ki cemî'-i nev'-i insândan fırka-yı enbiyâyâ tevfik-i tefavvuk virüb şeref-i imtiyâz birle ser-efrâz itmiş ve durûd-ı nâ-ma'dûd ve salavât-ı nâ-mahdûd ol server-i kâinâta ki fırka-yı enbiyâdan cevher-i isti'dâdî eşref ü a'lâdur ve tahiyât-ı bî-gâyet ve teslîmât-ı bî-nihâyet ol fırka-yı ehîbbâyâ ve zümre-yi-ashâba ki kabûl-i sohbet-i sadr-ı risâlet bulub ana itâ'atleri cemî'-i 'amelden evlâdur.
10. Mektup	Ümmîd ki Hazret-i 'İzzet tevfik-ı ittîsâl müyesser kıla

Dördüncü mektupta Kufeliler, ehlibeyt taraftarı oldukları için Allah'a şükredip bir imam ihtiyacı içinde olduklarını belirtirler ve devamında Hız. Hüseyin'i Kufe'ye davet ederler. Beşinci mektup, Hız. Hüseyin'in Kufelilere cevabıdır. Onuncu mektup Hız. Hüseyin tarafından Kufelilere yazılmıştır. Hız. Hüseyin, Batnürümme'de bulunduğunu ve Kufe'ye doğru yolda

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

olduğunu Kufelilere haber verir. İlk iki mektupta açılışta yer alan dua ifadeleri son mektupta kapanışta bulunmaktadır.

Mektuplarda yer alan dualar, Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nın dibacesindeki üslubunu yansıtmaktadır. Dördüncü mektuptaki “el-minnetü l'illâh” ifadesi ve devamındaki akış dibacede yer alan “li'llâhi'l-hamd ve'l-minne” ile başlayan kısmı hatırlatmaktadır.

Beşinci mektupta bir kitap veya risale başlangıcında görülmesi daha muhtemel bir başlangıç tercih edilmiştir. Mektuplarda bu nitelikte bir hamdele ve salveyle pek rastlanmamaktadır. Bu mektubun başında yer alan hamdele ve salve, Fuzûlî'nin dibacesindeki hamdele ve salve ile hem kelime kadrosu hem de cümlelerin akışı bakımından benzerlik gösterir. Ayrıca divandaki manzumelerle de uyumludur. Hamdele ve salveleler arasındaki kalıp ifade benzerliklerine karşın cümleler eserin bağlamına göre kurulmuştur. Divanda hamdele ve salve söz, kelimeler ve şiir çerçevesinde düzenlenmişken beşinci mektupta akıl, nübüvvet ve itaat temaları öne çıkar.

Tablo 6: Mektuplardaki Dua İfadelerinin Türkçe Divan'dakilerle Benzerlikleri

5. Mektup	Divan
hamd-i bî-had ol mübdî' -i eşyâ	hamd-i bî-had ol (Dibace) hamd-i bî-had dem-be-dem ol mübdî' -i eşyâya kim (Mukatta' 1)
sipâs-i bî-kıyâs ol	sipâs-ı bî-kıyâs ol (Dibace)
durûd-ı nâ-ma' düd	ve durûd-ı nâ-ma' düd ol (Dibace)

Onuncu mektuptaki dua başlangıcı Fuzûlî'nin üslup özelliklerinden biridir. Özellikle kasidelerin dua bölümlerinde (Dilçin, 2010, s. 343) farklı şekillerde bu kalıba başvurulduğu görülür.

Tablo 7: Mektuplardaki Dua İfadelerinin Türkçe Divan'dakilerle Benzerlikleri

10. Mektup	Divan
Ümmîd ki	Ümmîd ki (Dibace) Budur ümmîd kim (Kaside 4) Ümîd var ki (Kaside 1, Kaside 2, Kaside 6, Kaside 15, Kaside 17, Kaside 24, Kaside 28, Kaside 31, Kaside 32, Kaside 35, Kaside 36,) Var ümîd (Kaside 3, Kaside 7, Kaside 8, Kaside 9, Kaside 10, Kaside 12, Kaside 13, Kaside 19, Kaside 22, Kaside 29, Kaside 30, Kaside 33, Kaside 34, Kaside 38, Kaside 39, Kaside 40, Gazel 3, Gazel 131, Gazel 162, Gazel 234, Mukatta' 5) Umduğum oldur ki (Kaside 3)

Yazarın üslubunun mektuplara yansması onların tarihî belge olma niteliğini ve gerçeklik algısını zayıflatmakta ve edebî vasıflarını ön plana çıkarmaktadır. Bu yönüyle tarihî şahsiyetler birer anlatı kahramanına dönüşmekte ve yazarın bakışını yansıtmaktadır.

Mektupların İçeriği

Hadikatü's-Süedâ'da mektuplar, Hz. Hüseyin'in şehadetine giden sürecin başı ile şehadetinin hemen öncesindeki zaman aralığını kapsamaktadır. İlk beş mektup; Hz. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye gidişinin anlatıldığı yedinci bölümde yer alır. Altı, yedi ve sekizinci mektuplar Müslim b. Akil'in öldürülmesinin anlatıldığı sekizinci bölümde bulunur. Diğer mektuplara ise Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kerbela'ya gelişinin anlatıldığı dokuzuncu

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bölümde yer verilmiştir. Yedinci bölümden önce ve dokuzuncu bölümden sonra haberciler ve elçilerin getirdikleri haberlerden bahsedilse de herhangi bir mektup metnine yer verilmemiştir. Bu bakımdan mektuplar, Hz. Hüseyin'in Kerbela'ya doğru yolcuğunun başlama süreci ile yolculuğun sona erdiği dönemi kapsamaktadır.

İlk mektupta Yezid, Medine Valisi Velid b. Utbe'ye kendisinin Allah tarafından yönetici olarak seçildiğini belirtir. Kendisinin boyun eğilmesi farz imam ve itaat edilmesi vacip halife olduğunu söyler. Bu ifadeler, Yezid'in iktidarına dinî meşruiyet aradığını göstermektedir. Bu meşruiyeti elde edebilmesi ve halkın tam desteğini kazanması ancak seçkinlerin ve önemli şahsiyetlerin desteğini almasıyla mümkündür. Ayrıca onların muhalefeti, iktidarının sağlanmasını da önleyecektir. Bunun farkında olan Yezid, Velid b. Utbe'ye sorumluluğu altındaki bölgede yaşayanlardan özellikle de Muaviye döneminde kendisine biat etmeyenlerden biat alınması emrini verir, biat etmeyenlerin katledilip başlarının Şam'a gönderilmesini ister. Bu mektupla özel olarak kastedilenler ise Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebû Bekir'dir. Mektup, bu içeriği ile Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katline giden yolun taşlarını döşemiş olur.

İkinci mektup, ilk mektuptaki emrin takibi ve yinelenmesi niteliğindedir. Yezid, Velid b. Utbe'ye ilk mektupta istenenlerin sonuçlandırılıp sonuçlandırılmadığıyla ilgili hesap sorar, verilen emrin bir an önce uygulamaya geçirilmesini kuvvetli bir şekilde talep eder. Biati istenen dört kişinin biat etmeyecekleri kesinleştikten sonra üçünü dikkate almamasını çünkü onlara her hâlükârda azabının dokunacağını söyler. Bununla birlikte Hz. Hüseyin'in katledilip başının Şam'a gönderilmesini emreder. Çünkü Hz. Hüseyin yaşadığı sürece kendi iktidarının tehlikede olacağını belirtir. Hz. Peygamber'in torunu kendisine biat etmediğinde iktidarının tam olarak onaylanmış olmayacağını, sürekli bir meşruiyet sorunu yaşayacağını farkında olan Yezid, bu sorunun iki yoldan biriyle ortadan kaldırılması hususunda karardır.

Mektupta Hz. Hüseyin ile ilgili kullanılan sıfatlar ona öfke duyan ve onun öldürülmesini isteyen Yezid'den çok onun yüceliğini ve kutsiyetini kabul eden ve ona sevgi duyan birine ait gibidir: “âfitâb-i evc-i şecâ'at” ve “sipîhr-i velayet”. Ayrıca devamında kullanılan “devlet-i dünyâ anın mülâzemetine tarîk-i mürâca'at buldukça” ifadesi meşru idarecinin Hz. Hüseyin olduğunu ima eder. Yezid'in mektubu içine sızan yazarın üslubu ve düşünceleri, bizzat hasmının ağzından Hz. Hüseyin'in konumunu ve meşruiyetini dile getirmiş olur.

Üçüncü mektupta Velid b. Utbe, Yezid'in ikinci mektupta dile getirdiği hususları Hz. Hüseyin'e nakleder ve kendisinden ona bir zarar gelmeyeceğini belirtir. Bununla birlikte Yezid'in bu durumun farkına vararak Medine'ye zalim bir vali göndermesinin ihtimal dâhilinde olduğunu söyleyerek bir önlem alması gerektiği konusunda Hz. Hüseyin'i uyarır. Mektupta kullanılan üsluptan Velid b. Utbe'nin Hz. Hüseyin'e büyük bir sevgi ve saygı duyduğu anlaşılmaktadır. Bu mektup, Hz. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye doğru hareket etmesine neden olacaktır.

Hz. Hüseyin Mekke'ye varınca bölge halkı ona biat eder ve onun arkasında namaz kılar. Yezid'in Mekke valisi olan Sa'd b. As bu durumdan korkup Medine'ye kaçar ve durumu Yezid'e bildirir. Hicaz'ın ileri gelenlerinin Hz. Hüseyin'in etrafında toplanması etrafta duyulur ve Kufeliler bu haber üzerine Hz. Hüseyin'e bir mektup yazar (dördüncü mektup). Bu mektupta Hz. Hüseyin'e ve Ehlibeyt'e duydukları sevgiyi dile getirip halifelik davasında onun yanında olduklarını bildirirler. Hz. Hüseyin'i Kufe'ye davet ederler ve Yezid'in Kufe valisini şehirden çıkarma güçleri olduğunu da söylerler. Bu mektubun ardından Kufeliler yüz yirmi mektup daha göndermiş ancak bu mektuplara kitapta yer verilmemiştir. Art arda gönderilen yüz yirmi mektubun da kitapta verilen dördüncü mektupla aynı içeriğe sahip olduğu

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

belirtilmiştir (Fuzûlî, 1987, s. 264). Kufelilerden gelen mektuplar, Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kufe'ye doğru yola çıkmasına neden olur.

Hz. Hüseyin, yazdığı mektupla bu davete olumlu cevap verir (beşinci mektup). Bu mektupta Hz. Hüseyin, Kufelilerin samimiyetine inancını ifade eder ve Kufe'ye doğru yola çıkmaya karar verdiklerini belirtir. Ancak önden Müslim b. Akil'i Kufe'deki durumu araştırması ve şehri gelişine hazırlaması için göndereceğini söyler. Müslim b. Akil'e duyulan saygı ve hürmetin Kufe'ye doğru yola çıkışı için belirleyici olduğunu da sözlerine ekler.

Kufe'ye varınca şehrin ileri gelenleri tarafından saygı gören Müslim b. Akil'in etrafında insanlar toplanmaya başlar. Müslim b. Akil'in Hz. Hüseyin için halkın biatini almaya başlaması üzerine Kufe valisi Numan b. Beşir, bu yapının uygun olmadığını ve Yezid'in bu durumu öğrenmesi durumunda büyük bir ceza ile karşılaşacaklarını söyler. Tehditle Hz. Hüseyin taraftarlarının önü alınamayınca Yezid'in Kufe'de bulunan adamları ona bir mektupla (altıncı mektup) durumu bildirir ve bir an önce önlem alması gerektiğini ifade ederler. Bu kapsamda Kufe'ye sert önlemler alabilen bir vali göndermesini isterler.

Altıncı mektupta Hz. Hüseyin ile ilgili ifadelerde de (şehbâz-ı şikâr-endâz-ı nişîmen-i izz ü 'alâ, ser-çeşme-yi tûfân-ı celâdet) diğerlerinde olduğu gibi saygılı ve yüceltici bir üslubun kullanıldığı görülür. Hz. Hüseyin'in karşısında yer alan ve ona karşı hasımlık güden bir topluluktan böylesine övgü dolu sözler beklenemeyeceğinden bu ifadelerin yazara ait olduğu söylenebilir. Yazar, Hz. Hüseyin'e duyduğu sevgi nedeniyle düşmanlarının ağzından bile olumsuz ifadeler çıkmasına müsaade etmez. Diğer taraftan düşmanlarınca övülen bir şahsiyetin yüceliği ve üstünlüğü tartışılmaz hâle de getirilmiş olur.

Yezid, Kufe'deki adamlarından gelen mektup üzerine harekete geçip Basra Valisi Übeydullah b. Ziyad'a bir mektup (yedinci mektup) yazar. Bu mektupta durumu özetledikten sonra emirlerini sıralar. Basra'da Hz. Hüseyin taraftarlarını ortadan kaldırmasını, yerine güvenilir bir adamı vekil bıraktıktan sonra Kufe'ye vali olarak gitmesini ve orada da gerekli tedbirleri alıp düzeni sağlamasını söyler. Bu mektupla Übeydullah b. Ziyad, Basra valiliğinin yanında Kufe valiliğine de atanmış olur. Sorumluluk alanında bulunun her iki yerde de kendisinden beklenen aynı uygulamadır: Hz. Hüseyin taraftarlarını soruşturmak, ortadan kaldırmak ve taraftarlarıyla Hz. Hüseyin'in haberleşmesini engellemek. Böylece Hz. Hüseyin'in güç toplamasının engellenmesi, ümidinin kırılması ve yalnızlaştırılması hedeflenmiştir.

Übeydullah b. Ziyad, Basra'da Hz. Hüseyin taraftarlarından bir kısmını katlettikten ve kardeşini yerine vekil tayin ettikten sonra Kufe'ye doğru yola çıkar. Kufe'de Müslim b. Akil'in bulunup katledilmesi emrini verir. Daha sonra Müslim b. Akil ile ona yardım eden Hânî b. Urve'nin cesetlerini kasaplar çarşısına astırıp başlarını Şam'a gönderir. Yezid, elde edilen başarıdan memnun bir şekilde Übeydullah b. Ziyad'ı tebrik eder ve ona yeni emirlerini bildirir (sekizinci mektup). Hicaz'dan Kufe'ye doğru yola çıkan Hz. Hüseyin'in yolunun kesilmesi, onun hedefine ulaşmasının engellenmesi ve ortadan kaldırılması Yezid'in bu mektuptaki emirleridir. Basra ve Kufe'de düzeni sağlayan ve buralardan Hz. Hüseyin'e bir destek ulaşmasının önünü kapatan Yezid, tehdidin kaynağında yok edilmesi hedefine yönelir.

Hz. Hüseyin, habersiz bir şekilde Müslim b. Akil'in katledildiği gün Mekke'deki dostlarıyla vedalaşır ve Kufe'ye doğru yola çıkar. Güzergâhı üzerinde yer alan ikinci konakta Benî Haşim ve Benî Abdulmuttalib'e bir mektup (dokuzuncu mektup) gönderir. Bu mektupta onları kendisine katılmaya ve mücadelede kendisiyle birlikte hareket etmeye davet eder. Bu davete bir karşılık gelip gelmediğiyle ilgili kitapta bir bilgi bulunmamaktadır. Mektubun bir netice doğurup doğurmadığından, nasıl bir etkide bulunduğundan hiç bahsedilmemektedir. Bu

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

mektubun, olay örgüsünde çıkmaz sokaklardan biri olduğu söylenebilir. Ancak olayların gelişimi takip edildiğinde ve Mekke'den bir katılım sağlandığıyla ilgili bir bilgi verilmediği dikkate alındığında davetin karşılık bulmadığı anlaşılabilir. Mektubun böyle olay akışı içinde tek başına ortada bırakılması, giden mektubun karşısına bir boşluk yerleştirilmesi Hz. Hüseyin'in katline sessiz kalınmasıyla uyumludur. Kitapta Mekkelileri suçlayıcı bir ifadeye rastlanmaz fakat cevapsız kalan bu mektup, onların sorumluluklarına sessizce işaret eder.

Hz. Hüseyin, Müslim b. Akil'den gelen olumlu haberlere güvenerek Kufe'ye doğru yola çıkmıştır. Yolda giderden Irak'tan Hicaz'a doğru seyahat etmekte olan Ferezdek isimli şairle karşılaşır. Ferezdek, Kufelilerin davranışlarının sözlerine aykırı olduğunu söyler. Henüz Müslim b. Akil'in katlinden haberi olmayan Hz. Hüseyin, bu sözlere rağmen yola devam eder. Batnürümme denen mevkide Kufelilere gelişini haber vermek için bir mektup (onuncu mektup) yazar. Bu mektupta Müslim b. Akil'in kendisinin güvenilir vekili olduğunun altını çizer, gönderdikleri mektuplarla kendisinin bu sefere çıkmasına neden olduklarını Kufelilere hatırlatır ve yolculuğunun hangi aşamada olduğunu bildirir. Hz. Hüseyin, mektubun Batnürümme'den yazıldığını söyleyerek gelişine yönelik hazırlıkların yapılması hususunda Kufe'nin ileri gelenlerini bilgilendirmiştir. Bununla birlikte bu mektup hedefine ulaşmaz. Yezid'in mektubundan sonra tedbir alıp bütün konakları ve yolları tutmuş olan Ubeydullah b. Ziyad'ın adamları haberciyi yakalar ve Ubeydullah b. Ziyad'a gönderir. Ziyad da haberciyi katleder. Mektubun Kufelilere ulaşmaması Hz. Hüseyin'e yönelebilecek desteğin gelmemesi sonucunu doğurur. Mekkelilerden arzu ettiği desteği bulamayan Hz. Hüseyin, bu mektubun yerine ulaşmamasıyla Kufe'den gelmesi muhtemel destekten de mahrum kalır.

Hz. Hüseyin, Şükuk isimli mevkide Müslim b. Akil'in ve Hani b. Urve'nin şehit edildiğini öğrenir. Yoldaşlarından bir kısmı bu haber üzerine Kufe'ye doğru gidilmemesini ve daha fazla zarar görülmesine sebep olacak bu seferin sonlandırılmasını önerir. Ancak Müslim b. Akil'in çocukları, babalarını öldürenlerden intikam alınması niyetindedir. Onların bu gayretini gören Hz. Hüseyin, Kufe'ye doğru hareketlenir ve Male konağına ulaştıklarında Ömer b. Sa'd'dan bir mektup (on birinci mektup) alır. Bu mektupta Müslim b. Akil'in öldürüldüğü, Kufe ehlinin Hz. Hüseyin'e biatlerini inkâr ettikleri ifade edilir ve Kufe seferinin terk edilmesi istenir. Mektup, Hz. Hüseyin'in etrafındaki toplulukta bir paniğe neden olur ve ganimet veya mevki elde etmek için onunla beraber hareket edenler ondan ayrılır. Bu mektup, Hz. Hüseyin'in durumu anlamasına, çevresindekilerden bir kısmının dağılmasına ve bu mücadelede başarı umudunun azalmasına neden olur.

Hz. Hüseyin'in seferinden sürekli haber alan Ubeydullah b. Ziyad, Hurr b. Yezid-i Riyahi'yi onu karşılamak ve Kufe'ye kadar ona eşlik etmek üzere gönderir. Seddiab mevkiinde Hz. Hüseyin'le karşılaşan Hurr, ona durumu izah eder. Hz. Hüseyin onlara nasihat edip Kufe tarafına neden geldiğini açıklarken Ubeydullah b. Ziyad'dan Hurr b. Yezid-i Riyahi'ye bir mektup (on ikinci mektup) ulaşır. Bu mektupta Ubeydullah daha önceki emrini tekrar eder ve Hz. Hüseyin'i kontrol altına alıp Kufe'ye getirmesini ona söyler.

Gönlü Hz. Hüseyin'le birlikte olan Hurr, bu mektubu ona gösterir ve bir tedbir düşünür. Bu tedbire göre geceleyin biraz uzakta konaklayacak olan Hz. Hüseyin ve etrafındakiler gizlice yola çıkacak ve Hurr, askerlerini başka tarafa yöneltecektir. Bu mektup neticesinde alınan tedbir, Hz. Hüseyin'i katledileceği Kerbela'ya götürür. Kitabın bütününde Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katlinin takdir edildiği ısrarla vurgulanır. Hz. Hüseyin'in kurtulması için ortaya konan tedbir onu takdir edilen mekâna ulaştırmıştır. Bu mektup ve devamında meydana gelen olaylar, dönemin inançları çerçevesinde hiçbir tedbirin takdiri değiştiremeyeceği, hatta ona hizmet edeceği yaklaşımının yansımasıdır.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Hurr'un askerlerinden uzaklaşan Hz. Hüseyin sabah Kербela'ya ulaşır. Hz. Hüseyin, Kербela'dan Süleyman b. Surad-ı Huzâ'î ve Irak'ın ileri gelenlerine bir mektup (on üçüncü mektup) göndererek onların gönderdiği mektuplar nedeniyle Kербela'da bulunduğunu hatırlatır, onlardan sözlerine vefa göstermelerini ister ve hemen kendisine katılmak üzere harekete geçmeleri gerektiğini belirtir. Bunu yaparken de bu mektubun sadece bir destek talebi olmadığını, bu davete icabet etmekle kendilerine iyilik yapmış olacaklarını ifade eder. Çünkü ahiret mutluluğu dünyanın geçici nimetlerinden üstündür. Hz. Hüseyin, mücadelesinin saltanat ve dünya nimetleri için olmadığını da vurgular. Ancak bu mektup da tam olarak yerine ulaşmayacaktır. Haberci, Ubeydullah'ın adamları tarafından yakalanır ve ona götürülür. Haberci Kays-ı Arabî, Ubeydullah'ın huzuruna varınca mektubu parçalar. Ubeydullah, Kays-ı Arabî'ye kurtuluş için iki yol sunar. Biri mektupta adı geçen kişileri açıklaması, diğeri ise minberden Hz. Hüseyin ve taraftarları hakkında olumsuz sözler söylemesidir. İkincisini tercih eden Kays-ı Arabî, minberden Kufelilere seslenir ve mektupta yazıldığı üzere onları Hz. Hüseyin'e destek olmak için Kербela'ya doğru yola çıkmaya çağırır. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyad, Kays-ı Arabî'yi minberde katlettirir. Mektubun içerdiği mesaj bir şekilde Kufelilere ulaşmış ancak arzu edilen neticeyi doğurmamıştır.

Hz. Hüseyin'in Kербela'ya geldiğini öğrenen Ubeydullah, ona bir mektup (on dördüncü mektup) gönderir. Mektupta Yezid'in kendisine sürekli mektuplar gönderdiğini söyler. Mektuplarda Yezid, Hz. Hüseyin'den biat alınmasını, bu mümkün olmuyorsa onun ortadan kaldırılmasını istemektedir. Ubeydullah, bu emir gereğince ya biat etmesini ya da savaşa hazırlanmasını Hz. Hüseyin'e bildirir. Ubeydullah'ın habercisi mektuba bir cevap isteyince Hz. Hüseyin bir cevabının bulunmadığını, azap kelimesinin Ubeydullah'a vacip olduğunu ifade eder. Ubeydullah'ın mektubunda Yezid'in dile getirdiği tehdit dünyevi iken Hz. Hüseyin'in karşılığı ahirette bir azapla karşılaşacakları yönündedir. Burada Yezid ve iktidarının dünyeviliğinin karşısına Hz. Hüseyin'in ruhani ve dinî makamı yerleştirilir.

Ubeydullah b. Ziyad'ın habercisi Hz. Hüseyin'in cevap vermeyip mektubu attığını bildirince Ubeydullah öfkelenip Hz. Hüseyin'le savaşmak üzere huzurundaki ileri gelenleri teşvik eder. Ömer b. Sa'd-ı Vakkas'ı Rey ve Taberistan yöneticiliği karşılığında komutan olarak atar. Ömer b. Sa'd, Kербela'ya gelir gelmez Hz. Hüseyin'e bir mektup (on beşinci mektup) göndererek onun Kербela'ya gelme sebebini sorar.

“Ey Hüseyin, bu diyâra geldüğünden garaz nedir?”

Hz. Hüseyin, cevaben yazdığı mektupta (on altıncı mektup) Kufelilerin iyiliği ve onların mektupları nedeniyle geldiğini söyler. Müslim b. Akil'in şehadetiyle birlikte Kufelilerin hidayeti kabul etmeyeceğini anladığını, bu nedenle engel olunmazsa Hicaz'a dönmek istediğini ifade eder. Bu mektup, Hz. Hüseyin'in hayal kırıklığını ve savaş gibi bir niyetinin olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kitapta bulunan son dört mektup Ubeydullah b. Ziyad'dan Ömer b. Sa'd'a gönderilmiştir. Hz. Hüseyin'in savaşmak gibi bir niyeti olmadığını gören Ömer b. Sa'd, sorunun vuruşmaya gerek duyulmadan çözülebileceğini düşünerek bu haberleşmeyi Ubeydullah b. Ziyad'a bildirir. Ubeydullah b. Ziyad, bir mektup (on yedinci mektup) yazarak Hz. Hüseyin'den Yezid için biat istemesini, kabul etmezse kendisine bildirip fermanını beklemesini söyler.

“Ey sipeh-sâlâr-ı Kûfe, Yezîdün bey'atin Hüseyne 'arz et, kabûl itmez olursa, mana i'lâm idüb mutarassıd-ı fermân ol.”

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Bu mektuptan Ubeydullah b. Ziyad'ın barışa rıza göstermeyeceğini anlayan Ömer b. Sa'd durumu Hz. Hüseyin'e bildirir. Hz. Hüseyin biat talebini reddedince durumu tekrar Ubeydullah'a aktarır.

Ubeydullah b. Ziyad aldığı bu olumsuz haberle öfkelenerek Hasin b. Temir, Şis b. Rebi'i ve Şimr-i Zilcevşen'i on bin adamla Fırat suyuna Hz. Hüseyin'in erişimini engelleme ve biat edene kadar ona su vermeme emriyle Kerbela'ya gönderir. Hz. Hüseyin, hem Fırat'ın suyundan yararlanmak hem de kendisine karşı savaşmalarını önlemek için Ömer b. Sa'd'le görüşür fakat onu ikna edemez. Aynı amaçlarla Hz. Hüseyin'in adamlarından Berir b. Hasin-i Hamedani de Ömer b. Sa'd'le görüşür fakat o da bir sonuç elde edemez. Bu görüşmeleri dikkatle izlemekte olan Şimr-i Zilcevşen, Ubeydullah'a Hz. Hüseyin ve Ömer b. Sa'd arasında görüşmeler olduğunu ve ne görüştiklerini tam bilmediğini aktarır. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyad, Ömer b. Sa'd'e bir mektup (on sekizinci mektup) göndererek onu azarlar. Ömer b. Sa'd'i Hz. Hüseyin ile sohbet etmesi için değil, savaşması için gönderdiğini belirterek Taberistan ve Rey emirliğini Şimr-i Zilcevşen'e bırakmasını emreder. Bu mektubun ardından Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'le görüşmeleri keser ve savaş yönünde kararlılık gösterir.

Muharrem'in sekizinci gününde susuzluk Hz. Hüseyin'in etrafındakileri etkilemeye başlar. Bunun üzerine Hz. Hüseyin bir yeri göstererek kazmalarını söyler. Kazılan yerden bir pınar çıkar ve askerler sudan içtikten sonra pınar kaybolur. Bu bilgiyi de haber alan Ubeydullah b. Ziyad, Ömer b. Sa'd'e onu azarlayan ve görevini hatırlatan bir mektup (on dokuzuncu mektup) gönderir. Bu mektupta Hz. Hüseyin'in su kuyusu kazarak rahatlamasına müsaade etmesinin kabul edilemeyeceği, bilakis onun durumunu zorlaştırması gerektiği kendisine bildirilir. Ubeydullah b. Ziyad, bu olayın hemen ardından altı bin savaşçı daha sevk eder.

Karşılarındaki gücün gittikçe arttığını gören Hz. Hüseyin'in taraftarlarından Habib b. Müzahir, yakınlardaki Beni Esed kabilesine gidip onlardan destek aramak için Hz. Hüseyin'den müsaade alır. O kabileden doksan meşhur savaşçıyla geri dönerken Ömer b. Sa'd durumu öğrendiğinden dört bin kişiyi onların üzerine gönderir. Bir kısmı ölen bir kısmı da bozguna uğrayan savaşçılar Hz. Hüseyin'in yanına gidemezler. Ubeydullah b. Ziyad, bu olayı öğrenince çok öfkelenir ve Ömer b. Sa'd'i azarlayan bir mektup (yirminci mektup) daha gönderir. Bu mektupta kabilelere mektuplar gönderip asker toplaması için Hz. Hüseyin'e fırsat verdiği için Ömer b. Sa'd'i azarlar ve derhal savaşa başlayıp Hz. Hüseyin'in işini bitirmese onu ve yanındakileri cezalandıracağını söyler.

20. mektup kitaptaki son mektuptur. Muharrem ayının dokuzunda ve akşam ulaşmış olan bu mektup savaşın başlamasını kesinleştirmiş ve ertesi gün Hz. Hüseyin ve yanındakiler katledilmiştir.

Tablo 8: Hadikatü's-Süeda'daki Mektuplar

	Gönderen	Alan	Sayfa*
1	Yezid	Velid b. Utbe (Medine Valisi)	251
2	Yezid	Velid b. Utbe (Medine Valisi)	255
3	Velid b. Utbe (Medine Valisi)	Hz. Hüseyin	256
4	Küfeliler	Hz. Hüseyin	263

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

5	Hız. Hüseyin	Küfeliler	264-265
6	Küfe'de Bulunan Yezid'in Sadık Adamları	Yezid	276
7	Yezid	Ubeydullah-ı Ziyad	277
8	Yezid	Ubeydullah-ı Ziyad	293
9	Hız. Hüseyin	Benî Haşim, Benî Abdulmuttalib	312
10	Hız. Hüseyin	Küfeliler	312
11	Ömer b. Sa'd	Hız. Hüseyin	315
12	Ubeydullah-ı Ziyâd	Hurr b. Yezid-i Riyâhî	322
13	Hız. Hüseyin	Süleyman b. Surad-ı Huzâ'î, Irak'ın ileri gelenleri	325-326
14	Ubeydullah-ı Ziyâd	Hız. Hüseyin	327
15	Ömer b. Sa'd-ı Vakkas	Hız. Hüseyin	330
16	Hız. Hüseyin	Ömer b. Sa'd-ı Vakkas	330
17	Ubeydullah-ı Ziyâd	Ömer b. Sa'd-ı Vakkas	331
18	Ubeydullah-ı Ziyâd	Ömer b. Sa'd-ı Vakkas	334
19	Ubeydullah-ı Ziyâd	Ömer b. Sa'd-ı Vakkas	334
20	Ubeydullah-ı Ziyâd	Ömer b. Sa'd-ı Vakkas	335

*Şeyma Güngör'ün hazırladığı *Hadikatü's-Süedâ*'daki sayfa numaralarını göstermektedir.

SONUÇ

Mektuplar, belge nitelikleriyle ve resmî yazışma olma özellikleriyle metne tarihî bir karakter kazandırmakta ve metinde anlatılanların gerçekliğini artırmaktadır. Ayrıca sahiplerinin ağzından Hz. Hüseyin'in katline giden süreci ve bu katlin gerekçesini aktararak bu konuda okuyucuyu "hakikat"le karşı karşıya bırakmaktadır. Diğer bir deyişle yazarlarının dilinden Kerbela hadisesinde rolü olanların işlevini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte mektuplara sızan yazarın üslubu ve yaklaşımları, onları tarihî belge niteliğinden uzaklaştırıp edebî bir hüviyete kavuşturmuştur.

Mektuplar, gönderen ve alıcı arasındaki irtibatı göstermesi bakımından olayda dahli bulunanların sorumluluklarına da işaret etmektedir. Nitekim Yezid, savaştan sonra Hz. Hüseyin'in maiyetindeki kadın ve çocuklar Şam'a getirildiğinde onlara Hz. Hüseyin'in öldürülmesine rıza göstermediğini (Fuzûlî, 1987, s. 465) söyleyerek kendisini temize çıkarmaya çalışır. Oysa bizzat kendisi tarafından gönderilen iki, yedi ve sekizinci mektuplarda Hz. Hüseyin'in ortadan kaldırılmasını emreder. Ubeydullah b. Ziyad da ordu komutanına gönderdiği mektuplarla Hz. Hüseyin'in öldürülmesini sağlamak için oldukça ısrarlı bir tutum

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

takınır. Bizzat Kerbela'da bulunup Hz. Hüseyin'in katline katılmamış olan sorumluluk sahiplerine mektuplar aracılığıyla işaret edilir.

Eserin asıl konusu Kerbela hadisesidir. Bu bakımdan mektuplar Kerbela hadisesine giden sürecin başlatıcısıdır. Savaşın başlamasıyla da mektuplar sona erer. Sadece mektuplardan yararlanılarak bu süreci takip etmek mümkündür. Bu yönüyle mektuplar olay örgüsünün bir parçası olarak işlevsel bir rol üstlenir. Dönüm noktalarında, bir aşamadan diğer aşamaya geçilmesinde, olayların belli bir istikamet almasında mektuplardan yararlanılmıştır.

Mektuplar, anlatımda zaman ve mekânın aşılmasına da olanak sağlamaktadır. Anlatımın bir gereği olarak aynı mekânda bulunmayan şahsiyetlerin karşılıklı konuşuyormuş gibi iletişim kurmasını sağlayarak olay örgüsünün gelişmesine katkıda bulunur.

Anlatımda farklı türlerin kullanılması tek düzeliğin kırılmasına katkıda bulunmaktadır. *Hadikatü's-Süedâ*'da anlatımı canlandırmak ve ilgi çekici hâle getirmek için farklı unsurlardan yararlanılmıştır: manzum parçalar, başka eserlerden yapılan alıntılar, anekdotlar, ayetler, hadisler, ayet yorumları, felsefî yorumlar, kelimî yaklaşımlar, tarihî anlatımlar, nasihatler, kelim-ı kibarlar, atasözleri, mektuplar, dualar, beddualar, okura seslenmeler, soru-cevaplar vb. Mektuplar, diğer unsurlarla birlikte anlatımın zenginleşmesine ve kahramanların dilinden olayların takip edilmesine olanak verir.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, N. (2004). Mektup. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13-14.
- Dilçin, C. (2010). Fuzulî'nin Kasidelerinin Du'â Bölümleri Üzerine. *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler* (s. 342-349). içinde İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Donbay, A. (2011). Edebiyatımızda "mektup" türü ile ilgili başlıca çalışmalar. *Erdem*(61), 83-101.
- Durmuş, İ. (2004). Mektup. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14-16.
- Exler, F. X. (2003). *A study in Greek epistolography: The form of the ancient Greek letter*. Oregon: Wipf and Stock Publishers.
- Fuzulî. (1987). *Hadikatü's-Sü'edâ*. (Ş. Güngör, Haz.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük*. (2023, Mayıs 28). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Hamidullah, M. (2013). *Hz. Peygamber'in altı orijinal diplomatik mektubu*. (M. Yazgan, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları.
- Keskin, İ. (1999). Hz. Muhammed'in bir mektubu-satın alınması arşivcilik bakımından değeri. *Osmanlı Araştırmaları*(19), 255-290.
- Komisyon. (2011). *Büyük Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı belgelerinin dili: diplomatik*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- Larsen, M. T. (1976). *The old Assyrian city-state and its colonies*. Copenhagen: Copenhagen Studies in Assyriology.
- Michalowski, P. (2011). *The correspondence of the kings of Ur: An epistolary history of an ancient Mesopotamian kingdom*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Moran, W. L. (1992). *The Amarna letters*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Özgüç, T. (1959). *Kültepe-Kaniş I: New researches at the center of the Assyrian trade colonies*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rosenmeyer, P. A. (2017). *Ancient Greek literary letters*. New York: Routledge.
- Şahin, G. M. (2020). Hitit mektuplarında kâtiplerin ve görevlilerin şahsi yazışmaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(4), 2517-2554.
- Yalvaç, K. (1972). Sümer-Babil ve Assur'da mektup çeşidi örnekleri. *Anadolu*(16), 27-76.
- Yılmaz, C. (2020). *Amarna mektupları ışığında Akdeniz dünyasının siyasi ve sosyal görünümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Yılmaz, C., & Kılıç, Y. (2020). Eski Yakındoğu'nun diplomasi dönemi: Amarna çağı ve arşivi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(2), 879-912.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

OTTOMAN-POLISH WAR (1620-1621) ACCORDING TO THE KAMANETS CHRONICLE WRITTEN IN GREGORIAN KIPCHAK TURKISH

Yaşar ŞİMŞEK

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ABSTRACT

The word *Gregorian* comes from Gregory (Latin: *Gregorius*) who spread Christianity in Eastern Anatolia and today's Armenia. Historical records IV. Gregory, who was a missionary who convinced the Armenian king Tridat (Drtades), who reigned in the 19th century, to accept Christianity, is also known as Saint Gregory Illuminator, Surp Krikor Lusaworiç and Saint Gregory Enlightener. Those who follow the path of St. Gregory are called Gregorians, and this sect is called Gregorianism.

“Kumonos, Kumonoi, Cumanus, Komani”, “Polovets, Polovtsy or Kumani”, Qincha (钦察)”, “Falben, Falones, Valoni, Valwen, Pallidi”, “Khartes”, “Kun” by the different nations they interacted with. Kipchaks, known with names such as , throughout history, from Lake Balkhash to the Carpathians; They spread over vast areas from the Central Volga to the Middle East and encountered and engaged in cultural exchange with Chinese, Mongolian, Manchu, German, Armenian, Hungarian, Arab, Russian and many other nations.

After 1226, a large number of Christian Kipchaks settled in the Caucasus and today's Georgian lands migrated to Crimea-Ukraine and even Lithuania, together with Armenians and Georgians of the Gregorian sect; XVI-XVII in Eastern Europe. In the centuries, it managed to establish a written language based on Armenian letters and Gregorian. 16-17. The written heritage in Armenian letters, mostly consisting of chronic and religious works, which is also called Kipchak Turkish with Armenian Letters or Armenian Kipchak Turkish in Turkey, from the Kipchaks who adopted Christian Gregorianism and settled in the northwest of the Black Sea in the 16th centuries, constitutes the texts of Gregorian Kipchak Turkish. Gregorian Kipchak Turkish language relics, chronicles; Psalm translations; Letters of the Apostle Paul; prayer books; life stories of saints; law books; It consists of large and small works written in the fields of theology, didactics, history of religion and church, astronomy, and medicine, as well as dictionaries and grammar books. Among these works, translations of Töre Bitik, Algış Bitik, Psalms and chronicles (Kamenetsk Chronicle) are important in that they are voluminous works and show the world perception of Gregorianism and the Gregorian Kipchaks.

There are 3 chronicles written in Gregorian Kipchak Turkish and preserved until today. These are the Kamanets, Venetian and Polish chronicles. The Kipchak section of the Kamanets chronicle dates back to 1611-1624 and was prepared in Armenian and Turkish by the brothers Agop and Aksent, who lived in Kamanets-Podolsk in 1650-1652. This chronicle describes the events that took place on the right bank and west of Ukraine, in Moldova; Most importantly, it contains sections about the Battle of Khotin.

In this paper, the information in the Kamanets Chronicle about the Ottoman-Polish War that took place in 1620-1621 will be evaluated.

Key Words: Gregorian Kipchaks, Chronicle, Ottoman-Polish

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

GREGORYAN KIPÇAK TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ KAMANETS VAKAYINAMESİ'NE GÖRE 1620-1621 OSMANLI-LEHİSTAN SAVAŞI

ÖZET

Gregoryan sözcüğü, Doğu Anadolu'da ve bugünkü Ermenistan topraklarında Hristiyanlığı yaymış Gregory'den (Latince: *Gregorius*; Ermenice: *Գրիգոր Լուսավորիչ*) gelmektedir. Tarihi kayıtlara IV. yüzyılda hüküm sürmüş Ermeni kralı Tridat'ı (Drtades) ikna ederek Hristiyanlığı kabul ettirmiş misyoner olarak geçen Gregory, *Saint Gregory Illuminator*, *Surp Krikor Lusavoriç* ve *Saint Gregory Enlightener* adıyla da anılır. Aziz Gregory'nin yolunu takip edene Gregoryan, bu mezhebe de Gregoryanlık adı verilir.

Etkileşimde buldukları farklı milletler tarafından “*Kumonos, Kumonoi, Cumanus, Komani*”, “*Polovets, Polovtsi* ya da *Kumani*”, *Qincha* (钦察), “*Falben, Falones, Valoni, Valwen, Pallidi*”, “*Khartes*”, “*Kun*”, gibi adlarla anılan Kıpçaklar, tarih boyunca Balkaş Gölü'nden Karpatlara; Orta İdil'den Orta Doğu'ya kadar çok geniş alanlara yayılmış ve Çin, Moğol, Mançu, Alman, Ermeni, Macar, Arap, Rus ve daha bir çok millet ile karşılaşmış bunlarla kültür alışverişine girmişlerdir.

1226'dan sonra Kafkasya ve bugünkü Gürcistan topraklarında yerleşik Hristiyan Kıpçaklardan büyük bir kitle, Gregoryan mezhebinden olan Ermeni ve Gürcülerle birlikte Kırım-Ukrayna hatta Litvanya'ya göç etmiş; Doğu Avrupa'da XVI-XVII. yüzyıllarda Ermeni harfleri ve Gregoryanlık temelinde bir yazı dili kurmayı başarmıştır. 16-17. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeybatısında meskun olan Hristiyan Gregoryanlığı benimsemiş Kıpçaklardan kalma, Türkiye'de *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi* ya da *Ermeni Kıpçakçası* olarak da adlandırılan çoğunluğu kronik ve dinî içerikli eserlerden oluşan Ermeni harfli yazılı miras, *Gregoryan Kıpçak Türkçesi* metinlerini oluşturur. Gregoryan Kıpçak Türkçesi dil yadigarları, vakayinameler; Zebur çevirileri; Havari Paul'ün Mektupları; dua kitapları; azizlerin hayat hikayeleri; kanun kitapları; teoloji, didaktik, din ve kilise tarihi, uzaybilimi, tıp alanlarında yazılmış irili ufaklı eser ile sözlük ve dilbilgisi kitaplarından ibarettir. Bu eserler arasında Töre Bitiği, Algış Bitiği, Zebur çevirileri ile vakayinameler (Kamenetsk Vakayinamesi) hacimli eserler olmaları, Gregoryanlık ve Gregoryan Kıpçakların dünya algısını göstermeleri bakımından önemlidir.

Gregoryan Kıpçak Türkçesi ile yazılmış ve günümüze kadar muhafaza edilmiş 3 vakayiname bulunmaktadır. Bunlar, Kamanets, Venedik ve Polonya vakayinameleridir. Kamanets vakayinamesinin Kıpçakça bölümü, 1611-1624 yıllarına ait ve 1650-1652'de Kamanets-Podolsk'ta yaşayan Agop ve Aksent kardeşler tarafından Ermenice ve Türkçe hazırlanmıştır. Bu vakayiname Ukrayna'nın sağ kıyısında ve batısında, Moldova'da gerçekleşen olayları; en önemlisi de Hotin Savaşına ait bölümleri içermektedir.

Bu bildiride 1620-1621 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Lehistan Savaşı hakkında Kamanets Vakayinamesi'ndeki bilgiler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gregoryan Kıpçak Türkçesi, Vakayiname, Osmanlı-Lehistan

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Giriş

Gregoryan sözcüğü, Doğu Anadolu’da ve bugünkü Ermenistan topraklarında Hristiyanlığı yaymış Gregory’den (Latince: *Gregorius*; Ermenice: *Գրիգոր Լուսավորիչ*) gelmektedir. Tarihi kayıtlara IV. yüzyılda hüküm sürmüş Ermeni kralı Tridat’ı (Drtades) ikna ederek Hristiyanlığı kabul ettirmiş misyoner olarak geçen Gregory, *Saint Gregory Illuminator*, *Surp Krikor Lusavoriç* ve *Saint Gregory Enlightener* adıyla da anılır. Aziz Gregory’nin yolunu takip edene Gregoryan, bu mezhebe de Gregoryanlık adı verilir (Malan 1868: 139-149).

Etkileşimde buldukları farklı milletler tarafından “*Kumonos, Kumonoi, Cumanus, Komani*”, “*Polovets, Polovtsı* ya da *Kumani*”, *Qincha* (钦察), “*Falben, Falones, Valoni, Valwen, Pallid*”, “*Khartes*”, “*Kun*”, gibi adlarla anılan Kıpçaklar, tarih boyunca Balkaş Gölü’nden Karpatlara; Orta İdil’den Orta Doğu’ya kadar çok geniş alanlara yayılmış ve Çin, Moğol, Mançu, Alman, Ermeni, Macar, Arap, Rus ve daha bir çok millet ile karşılaşmış bunlarla kültür alışverişine girmişlerdir.

Kıpçakların büyük bir çoğunluğu, Moğol fütühatından önce, XI. yüzyılın başında doğuda İrtiş’ten batıda İdil’e kadar uzanan geniş bir coğrafyada göçebe olarak yaşamaktaydı. Harezmsah’ın ordusunda paralı asker olarak görev yapan Kıpçaklar ise Harezm bölgesinde meskun idi. Oğuz Yabguluğunun dağılımının ardından İdil’e kadar ilerleyen Kıpçaklar, XI. yüzyılın ikinci yarısında İrtiş’i geçerek İdil Bulgarları ile karışmaya başlamışlardır. Peçenek ve Uzlardan kalan boşluğu değerlendirerek Kuzey Kafkaslara, Kuban ve Aşağı Don boyuna ve oradan da Dnepr istikâmetine gitmişlerdir. 1055 yılından itibaren Ruslarla ilk kez münasebet kuran Kıpçaklar, XI. yüzyılın son çeyreğinde Lehistan ile savaşmış, 1092-1093 yıllarında ise Bizans’ı yağmalamışlardır (Ahincanov 2014: 177-180; Kurat 2019: 72-79).

Karadeniz’in kuzeyinde Volga ve Tuna arasında, Kırım’da ve Yayık ötesinde geniş bir yayılma alanına sahip olan Kıpçaklar, Kafkasya’da da önemli izler bırakmıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısından XII. yüzyıla kadar Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan Kıpçakların Doğu Slav topraklarına 34 sefer; buna karşılık Rusların Kıpçaklar üzerine 22 sefer düzenledikleri Rus yıllıklarında yazılıdır. 1095-1106 yılları arasında, Rusların bozgununa uğrayan bir grup Kıpçak, Kafkasya’ya yöneldi. Kafkasya’ya yönelen Kıpçaklar, Gürcü ve Ermenilerle ilişki kurdular. Gürcü kralı IV. David, Selçuklulara karşı Kıpçakları paralı asker olarak kullandı. David’in tarihçisinin nitelemesine göre Kıpçaklar, “iç düzen bakımından aktif, dinamik, yer değiştirmeleri hızlı ve kolay, düşmanlarına karşı amansız, kolay ikna edilip yönlendirilebilen, irade bakımından her türlü hazırlıklı” idi. Gürcüler ile kurulan askerî ilişki, bir süre sonra evlilik yoluyla akrabalık ilişkisine dönüştü. IV. David, Ermeni asıllı ilk eşinden boşanarak Kıpçak beyi Şarağan oğlu Atraka’nın kızıyla evlendi (1116). Bu ilişki, Kıpçakların bugünkü Gürcistan topraklarında yerleşmesinin önünü açtı. Bölgeye yerleşen Kıpçakların sayısı hakkında 5.000 ile 300.000 arasında farklı sayılar telaffuz edilse de sayının 40.000 kadar olduğu farklı tarihî vesikalarda kayıtlıdır. Gürcülerle kurulan iyi ilişkiler, Ermenilerle de kurulmuş; Hariç çevresinde 1206 yılında *Ğpçakhvank* adıyla bir manastır tesis edilmiştir. XIV. yüzyıla kadar bu bölgede ciddi bir Kıpçak nüfusunun bulunduğu, Moğolların bölgede Kıpçakların meskûn olmasına izin verdikleri ve bölgedeki Kıpçakların Hristiyanlığı seçerek din değiştirdiği anlaşılmaktadır (*detay için bk. Alasania 2013: 127-143*). Kıpçaklar, Gürcistan ordusu içinde Gag Ovası Savaşı’nda (1221) Moğollara ve 1225-1226’da Harezmsahlara karşı yer almışlardı (Kırzioğlu 1992: 148). 1226’dan sonra bölgede yerleşik Hristiyan Kıpçaklardan büyük bir kitle, Gregoryan mezhebinden olan Ermeni ve Gürcülerle birlikte Kırım-Ukrayna hatta Litvanya’ya göç etmiş; Doğu Avrupa’da XVI-XVII. yüzyıllarda Ermeni harfleri ve Gregoryanlık temelinde bir yazı dili kurmayı başarmıştır. Bu yazı dili literatürde Ermeni

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Kıpçakçası, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi veya Gregoryan Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılmaktadır (Şimşek, 2021, s. 181).

1. Kamanets Vakayinamesi

Gregoryan Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerin büyük bir çoğunluğu dinî içerikli eserlerden oluşmaktadır. Dinî içerikli eserlerin dışında çeşitli gramer kitapları ve sözlüklerin yanında Karadeniz'in kuzeybatısı ile Osmanlı sınırları içinde vuku bulan olayları anlatması sebebiyle tarih çalışmaları açısından çok değerli bilgiler barındıran üç vakayiname bulunmaktadır (Kamanets, Polonya ve Venedik Vakayinameleri). Bu üç vakayiname arasında Kamanets Vakayinamesinin Kıpçakça bölümü, 1611-1624 yıllarına ait olayları anlatmaktadır. Vakayiname, Kamanets-Podolsk'ta (Kamaniçe) yaşayan Agop ve Aksent kardeşler tarafından 1652 yılında arasında tamamlanmıştır. Paris Millî Kütüphanesi ve Venedik Mekhitarist Kütüphanesinde iki nüshası bulunan vakayiname, Garkavets (2002) tarafından Rusça tercümesi ile birlikte yayımlanmış; Türkiye'de ise A. Öztürk (2009) tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

2. Kamanets Vakayinamesine Göre 1620-1621 Osmanlı-Lehistan Savaşı'nı Hazırlayan Sebepler

2.1. Boğdan'a [Moldava] Yapılan Saldırıları [1616]

1620 yılında gerçekleşen Çuçoro Muharebesi ve sonuçları açısından Osmanlı tarihinde önemli izler bırakan 1621 Hotin seferinden önce Osmanlı egemenliğinde bulunan Boğdan (bugünkü Moldova), 1616 yılında 3 Ağustos Çarşamba günü işgal edilmiştir. Bunun üzerine İskender Paşa önderliğinde, Osmanlı kuvvetleri ile birlikte Kırım Tatarları ve Ulahlardan oluşan 40.000 kişilik askerî birlik, Kamanets Vakayinamesi'ne göre 4.000 kişilik düşman birliklerine karşı büyük bir taarruz kazanmıştır. Bu taarruzun sonucunda Moldova hükümdarı Aleksander'in annesi, erkek kardeşi ve Prens Koreckiy'in eşi Osmanlı birlikleri tarafından esir alınmış; İskender Paşa tarafından İstanbul'a getirilmiş; Prens'in eşi burada kaleye kapatılmıştır. Prens'in kardeşi idamdan kurtulmak için müslüman olmuş, bunun üzerine Prens'in annesi üzüntüden ölmüştür. Prens ise vakayinameye göre hizmetçi olmuştur.

Tv 1065 [1616], julis 24, xankün. kšonže koreckiy, xayšĩ ki olaç ulusun osist etip da oçekovat etiyir edi türktän sandžaç, nedä ki türk na slovi tutup kšonženi, da yeberdi sandžaç yerinä çörüvün. a bu çerüv bilä 2 paša keldi: 1 skender paša, birsi madžar oylu paša. alayže tatar da keldi. do tego multan biyi radul atli kendi eli bilä keldi hem olaç ta. xayšĩ çerüv barĩ-yoçu türk, tatar olaç, multan heseb bilä 40.000 adam edi. Nedä ki julisniñ 20, šapatkün, keldi dušman As tibina da köründülär bizimkilärinä. Anda ž kšonže Koreckiy, körüp dušmannĩ, ki asrĩ ulu xuvat keliyir da köplüç, na keräk Astan odstupit etkäy edi çerüvü bilä obronon renkon. Nedä ki kelip Botušanga yuvuç da turup boronic'a boluy edi. Evet 5 kündän soñra artix dārman bolmadĩ xaršĩ tüšmä dušmanga, zera asrĩ köp edi dušman hem Sočov xalasından toplar keltirip da tövüy edilär bizimkilärin. Do tego bizim çörüv asrĩ az edi, ançaç 4 miñ adam bar edi. Preto keräk rozĩrvat etkäylär edi obozlarin da salip xaçkaylar edi. Nedä ki dušman ol zaman xuvatlandĩ, da oboznu dostat etti, da kimin kesti, kimin tiri tuttu, a kimi xaçtı. A m'anovic'a Tiškovic pulkovnik çixti tiri, alayže Yakub Potockiy, da birgälärinä özgäläri dä xutuldu – 1 miñ adam artix-eksik. A kšonže Koreckiyini tiri tuttular, alayže Alecsandr Olaç biyin xardašĩ bilä da anasĩ bilä, da kšonže Korckiyiniñ xatunun da. Da bu türli zviçenstvo etti dinsiz, da xaytti Aska, da anda xoydu biylixkä Radulnu, Multan biyin. A ol oyrashta bizim çörüvdä bar edi olaç boyarlari – neçik Byčko, alay Nikorica da özgäläri, evet oyras zamanda çixip obozdan da xaçtilar da zradit ettilär. Soñra Skender paša yeberdi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Stimbolga neçik Koreckiyni, alayže hospodarni Aleksandrni (102) çardaşi bilä da domna anası bilä, çaysi ki domnani Stimbolda tas etmä kliyir edilär, evet türk boldu neçik kendi, alay 2 oylu. A Koreckiyni vežaga saldılar. A bu domna bunun soñra tez öldü. Da 1 oylu türk etkändä öldü, da birisi, çaysi ki hospodar edi, tedü türk padşahi pokoyoviy etti kendin yanına. ((100-102, s. 540-541). “1616 yılı, 3 Ağustos Çarşamba. Prens Koreckiy Moldova’yı işgal etti ve Türklerin sancağı devretmelerini bekledi, ama Türkler sancak yerine askerlerini gönderdi. Bu ordu ile iki paşa geldi; biri İskender Paşa diğeri ise Macar oğlu Paşa. Bunlarla Tatar da geldi. Böylece Ulah hükümdarı Radul kendi atlı süvari birliğiyle geldi, Moldovalılar da geldi. Bütün ordunun hepsi Türk, Tatar, Moldovalı ve Ulah toplam 40.000 adam idi. Nitekim Temmuzun 20’si cumartesi günü düşman Yaş dibine kadar geldi ve bizimkilerle karşı karşıya geldiler. Orada bizim ordu ile savaşmaya başladılar. Orada Prens Koreckiy çok büyük bir kuvvetle gelen düşmanı görünce, ordusunu Yaş’tan savunma hâlinde geri çekmek gerektiğini anladı. Botuşan’a çekilip durdu ve savunma yapmaya başladı. Ancak beş günden sonra düşmana karşı koymaya artık dermanı kalmadı, zira düşmanın sayısı çok idi ayrıca Soçov kalesinden toplar getirip bizimkilere ateş ediyorlardı. Bizim ordunun sayısı oldukça az idi, ancak 4 bin adam vardı. Bu yüzden savunma yarıldı ve otağı bırakarak kaçmaya başladılar. O zaman düşman kuvvetlendi ve otağı ele geçirdi, kimini kesti, kimini esir tuttu, kimi ise kaçtı. Şans eseri albay Tişkoviç sağ olarak kaçtı, Yakub Potockiy ve onun yanında aşağı yukarı 1000 kadar adam da sağ olarak kurtuldu. Prens Koreckiy’i ise canlı yakaladılar. Moldova hükümdarı Aleksander’in annesini ve erkek kardeşini ve Prens Koreckiy’in eşini de esir ettiler. Bu türlü bir zaferden sonra dinsizler (Türkler) Yaş’a geri döndüler ve orada beyliğe (tahta) Ulah hükümdarı Radul’u çıkardılar. O savaşta bizim orduda Biçko gibi, Nikorica gibi ve başka Moldova beyleri de vardı ama savaşta taraf değiştirdiler ve meydandan kaçtılar. Sonra İskender Paşa, Koreckiy’i, hükümdar Aleksander’i, erkek kardeşi ile annesini de İstanbul’a gönderdi, orada idam etmek istiyor idiler, ama iki oğlu ve kendisi müslüman oldu. Koreckiy’nin eşini kaleye kapattılar. Bunun üzerine annesi dayanamayıp öldü ve bir oğlu müslüman olduktan sonra öldü ve diğeri de yani hükümdar olanını da Türk padişahı kendi yanına hizmetçisi yaptı.”

2.2. Kırım Hanlığının Lehistan’a Saldırması [1618]

II. Osman tahta çıktığı sıralarda, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki Kazaklar (Dinyeper Kazakları) yüzünden doğan gerginlik devam ediyordu. Lehliler, Kazakların Osmanlı topraklarına saldırmalarına göz yummalarının sebebi olarak Kırım Hanlığının da bunların topraklarına akın düzenlemelerini göstermişlerdir. Bu yüzden, Osmanlı Sadrazamı, “benim devletli oğlum” diye hitap ettiği Kırım hanına Lehistan topraklarına akın düzenlemesi için tembihte bulunmuştu (Gündüz 1999: 465). Bu tembih üzerine 1618 yılında, Kırım Hanlığı Pokuta’ya (Dinyester, Çeremoş ve Karpatlar arasındaki bölge) 20.000 kişilik bir ordu ile saldırmıştır:

Tv 1067 [1618]. Vartavar oruçuna kirdi tatar Pokut’aga, 20.000 adam, çaysina ki bardı çarsı hetman Konecpolskiy 2000 adam bilä artıç-eksik da potikacc’a boldu, evet nemä skurat etälmädi ((104), s. 541). “1618 yılı, Yenilenme (Vartavar) orucunda Tatarlar, Pokut’a 20.000 adam ile saldırdı. Hetman Konecpolskiy ise aşağı yukarı 2000 adam ile karşı koydu ve savaş oldu, ama bir sonuç alınamadı.”

2.3. Boğdan Voyvodası Kasper Graciyan’ın Osmanlı Elçilerini Öldürmesi

1620 yılı, 2 Eylül Perşembe günü Boğdan’a Osmanlı Devleti’nden elçiler gönderilmiştir. Boğdan voyvodası Kasper Graciyan, elçileri zincire vurdurmuş; Yaş’ta ne kadar Türk varsa hepsinin öldürülmesi emrini vermiştir:

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Tv 1069 [1620], okosdos 23, künü kičaynakün. Türk padšahından çapidžilar keldi Olaş veliyatına, budur Aska, ki Kasper Graciyan Olaş biyin, alip eltkäylär Stimbolga. Ol esä posterezicc'a bolup da tutturup bayladı ol çapidžilarni. Alayže Skender pašaniñ kyahyasın da bayladı. A bu boluy edi Astan eki mil yerdä, zera biy tabor bilä turup edi tüzdä. Da anda taborda bolgan ne çadar ki türk bar edir, barisın çirdirdi. Da soñra tezindän Aska da yeberdi adamların, rozkazat etip šähärligä, ki ne çadar šähärdä türk bar esä, barisın çiličtan keçirgäylär, necik bezirgânin, alay özgä služaliy bolganlarni. Nedä ki šähärli, işitip rozkazan'esin biyniñ, na zaraz çaysin çayda taptılar, anda öldürdülär türklärni, bolsun övlärdä, bolsun karavasarada, bolsun hospodalarında. Xaysin da kol'v'ek taptılar, birisin dä boş çoymadılar: šähärdä bolganni šähärdä öldürdülär, taborda bolganni biy bilä taborda öldürdülär. Da soñra 2 baş çapidžini da Skender pašaniñ kyahyasın okovat ettirdi Kasper biy da yeberdi Xotin çalasına. Da kendi çörüvü bilä 3 miñ adam bilä kelip berindi bizim çerüvgä, çaysi ki Olaş ulusuna kirip edi, nedä ki ulu sövünçlüx bilä kendin prin'at ettilär. Anda ž Kasper biy köp başçış berdi kanclergä da hetmanga, alayže kšonže Koreckiygä da özgä biylärgä dä. Do tego Xotin çalasın da anda ž oddat etti nemičniñ çoluna köp živnost bilä, alayže barı harmatası bilä, ne bar edi ((108-110, s. 542-543). “1620 yılı, 2 Eylül Perşembe. Osmanlı padişahından Moldova vilayetine yani Yaş'a Moldova hükümdarı Kaper Graciyan'ı İstanbul'a götürmek için elçiler geldi. O ise; tehlikeyi görüp o elçileri yakalatıp zincire vurdu. Bu olay Yaş'tan 2 mil ötede oldu. Zira bey, taburuyla ovada duruyordu. Ve orada taburda olan ne kadar Türk varsa hepsini öldürttü. Ve hemen sonra şehirde ne kadar Türk varsa tüccarından memuruna kadar olanların hepsini kılıçtan geçirmelerini emrederek Yaş'a adamlarını gönderdi. Şehirli de hükümdarın emrini işitip hemen ister evlerde ister kervansaraylarda ister misafirhanelerde olsun buldukları Türkleri orada öldürdüler. Birini bile sağ bırakmadılar. Şehirde olanı şehirde öldürdüler, taburda (otağda) olanı taburda, beyi bile öldürdüler. Daha sonra hükümdar Kasper iki baş elçiyi (kapıcıbaşı) ve İskender Paşa'nın kâhyasını zincire vurdu ve Hotin kalesine gönderdi. Ve kendi ordusu ile 3 bin adamlı, Moldova'ya girip bizim orduya gelip katıldı, nitekim büyük bir sevinçle onu karşıladılar. Orada hükümdar Kasper, beye ve hetmana birçok hediye verdi, tabi ki prens Koreckiy'e ve diğer beylere de. Ayrıca Hotin kalesinin Polonyalıların elindeki pek çok topları ile yiyecekleri ile hatta ne var ne yoksa orada teslim aldı.”

3. 1620 Osmanlı-Lehistan Savaşı: Cecora (Sesor) Muharebesi

Vakayinamede verilen bilgilere göre ilk büyük karşılaşma 1620 yılının 19 Eylül Cumartesi günü gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusunun başında İskender Paşa, Kırım hanlığının ordusunun başında ise kronikteki ifade ile Kantemir Mirza'nın kardeşi Galga Sultan (=Kalgay: Kırım veliahdı) bulunmaktadır. Osmanlı ordusu 8.000; Kırım Hanlığının asker sayısı ise 120.000 olarak gösterilmektedir. Lehistan-Litvanya birliklerinin sayısı ise 20.000 olarak verilmiştir. Kronikte, *Nemiç* “Polonyalı”; *Olah/Ulah* “Moldovalı” ifadeleri bir etnik kesim için kullanılırken Ermeni terimi “Gregoryan olan kimse” anlamında kullanılmıştır. Savaşın sonunda *Hlin'an* (Grinyan) “Lviv yakınlarındaki bir şehir” Kırım Hanlığı ordusu tarafından yakılmıştır.

Tv 1069 [1620], sebtember 9, šapatkün, Hadžgadar šapatkünü. Boldu oğraš Cocorada türk-tatar bilä bizim nemič çörüvü. Xaysi ki türk çörüvünün başlıxi Skender paša edi da bir dayin Sarımsaç paša edi. A tatar çerüvünün başlıxi galga-sultan, tatar çaniniñ çardaşı, çaysiniñ ki çolu tibiñä 120 000 (111) tatar bar edir. Da türk sekiz miñ adam edi. A bizim nemič çerüvünün başlıxi kancler Žolkevskiy da hetman pol'niy Kon'ecpol'skiy, kšonže Koreckiy da Strus, çaysilariniñ çolu tibiñä bar edir do boyu bolgan 12[000] adam. Evet zevšistikim 20 000 adam

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bar edir ulusu-kiçisi bilä. Anda ž ol künü çixip Cocora okopundan da barip dinsiz bilä potikacc'a boldular ašira menžn'e alay ki çağ ertädän çaranyu keçägä ança tövüşüy edilär, až keç zaydit etti, ki vaz keldilär. Nedä ki ol oyräšta köp dinsiz tatar tas boldu, alayže bizimkilärindän dä tüštü nico. Xaysi ki ol zamanda öldürdülär Avak oylun Rakovskiyni, rokmistirin kanclerini. Anda ž ertäsi Olağ biyi Kasper biy, zmovicc'a bolup Kalinovskiy Kamenec starostasi bilä, da kendi hetmani bilä Bičko bilä, da özgä boyarlari bilä, ki çixip obozdan çačkaylar. Nedä ki barisi bir bolup da kečä bilä çixtilar artix ne ki 2000 adam, salip obozda barä yaxšiliğlarin, Da birär at bä kirdilär Prut suvuna barisi bir oğurdan, alay ki biri birin boyuy edilär, ki suv üstü köprü kibik bolup edi adamdan da attan, ki 10 adamniñ 1-isi ançağ çutuluy edi. Nedä ki çaysi çixip edi, anda da r'atko çutuluy edi, zera tatar keçip suvnu da tutup edi kendilärin. A çaysi çaçiy edi, Da starosta Kalinovskiy atı bilä boyuldu kinarina suvunuñ, zera kinarı suvunuñ berehistiy edi, da bolmadı çixma. A Biçkonu, Olağ biyiniñ hetmanin, tatarlar tutup eltilär Skender pašaga. Anda ž Skender paša rozkazat etti, ki kendin (112) bizim nemiç obozuna çarši çazuğka urgaylar, ki körüngäy bizimkilärinä. A Kasper biyni çaçkan zamanda olağlılar öldürdü kendin. Anda ž, ol okopta Cocoranıñ olturdular bizimkilari 8 kün potrebadan soñra, da här kün potikacc'a bolurlar edi 1-är-2-šär rota. Soñram obronon renkon keräk rušicc'a bolgay edi Cocoradan, zera živnostlari eksiliy edi. Da uçodit etkändä tedı yol çata här tenriniñ künü potikac'a boluy edilär, ki bir sahat dinsiz vaz kelmäs edi. Evet çöp-çövräsın oboznuñ çara bulut kibik alıp şturmovat etärlär edi bez prästanku ulu avaz bilä çaçırmağ bilä 4 yandan – bolsun ketkändä, bolsun turgan yerläridä. Da nemä etälmäslär edi bizim çerüvgä, yoçesä ol kün yoç edi, 100 tatar tüšmäy edi içläridän. Až soñra Turluga yuvuğ geş mil kelip da turdu bizim çerüv çonmaga. Anda ž kendi içlärinä çazağlar biri biri rostriğ boldu. Bašladılar bir birinä tüšmä. Vtiñ tiž dinsiz tatar, çaysi ki yuž vaz kelip edi da heç nemä işanmas edi skurat etmä, navet köpü keridä çalip edi, til'ko Xantemir mirza 12 000 tatar bilä yuvuğ edi. Da çayda ki işitti obozda bolgan rostriğni, tedı zaraz ol 12 000 tatar bilä urdu oboz üsnä da rozırvat etti. Soñra çalğan tatar da kelip yerišti buñar. (113) Anda ž çaçkan çaçkanniñ boldu, çaysin kesiy edilär, çaysin tiri tutuy edilär, çaysi Turluda boyuluy edi, çaysi çutuluy edi. Da bu türlü oboznuñ ütsün tib ettilär. Evet Žolkevskiy kancleriniñ başın kestilär. Kon'ecpol'skiyni, hetmanni pol'niy, olağlılar tutup da Skender pašaga berdilär. Kšonže Koreckiyni, Ferencbegni, Strusnu, kancleriniñ oylun Balabanni, Tiskevicni – bu 6 kišini sultanniñ adamlari tuttular da berdilär sultanga 6-sin da. Do tego bar edir bir Dınof atlı rıcer ol buzulğan obozda, çaysiniñ ki mocu tibina alamanlar edi. Da ol Dınof bir türlü berinmädi tiri tutulma, a ni tyž bermädi kendinä yuvuğ pristupit etmä. Preto keräk anda ž nasm'erc 14 adamı bilä öldürgäylär edi. Do tego bar edir bizim ermeni tayfası ol obozda 15 adam, çaysi ki barı yasir tüštü tatar çoluna. Nedä ki dinsiz tatar asrı köp doyumluğ alıp da asrı ulu potiça bilä çaytti kerisinä. Soñram Skender paša sultandan aldı Koreckiyni da Ferendsbegni da yeberdi çondikârga kendilärin okovat ettirip, alayže Kon'ecpol'skiy hetmanni da Žolkevskiy, kancleriniñ çardaşı oylun. A çalğan 4 biy çaldı sultanniñ yanına, çaysilarin ki Xrimga eltti. Ol že zamanı 2 haftadan soñra sultan yeberdi 60 000 tatar Pokut'aga, ki kirip veran etti çağ Ilöv artına 12 mil artix, da ašira köp doyumluğ çixardi, artix ne ki 100 000 adam sürdü, evet Xirimga barginça ançağ 100 000 adamdan 30 000 adam çaldı, zera açliğ boldu da ulu sovuğ, da köpü öldü, alayže tatar da köpü öldü, neçik kendilari, alay atlari. Da ol zaman Hlin'an šähärni zevšistkim küvdürdülär ((110-113, s. 545-546). “1620 yılı, 19 Eylül Cumartesi. Hacgadar şapatkünü. Cecora'da (Sesor yakınlarında) bizim Polonya ordusu ile Türk ve Tatar ordusu arasında meydan muharebesi oldu. Türk ordusunun komutanı (lideri) İskender Paşa idi ve bir de Sarımsak Paşa idi. Tatar ordusunun başında ise Tatar hanının kardeşi Galga-Sultan [=Kalgay: Kırım veliahdı], komutasında 120.000 Tatar vardı. Türkler ise sekiz bin adam idi. Bizim Polonya ordusunun başında başkan Jolkevskiy ve hetman Konecpolskiy, prens

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Koreckiy ve Strus ve 12 bin adam vardı. Hemen hemen toplamda büyüğü-küçüğü ile 20 bin adam vardı. Orada o gün Cecora (Sesor) ormanlarından çıkıp ve varıp dinsiz (Türk) ile büyük bir savaş yaptılar, öyle ki sabahtan gecenin karanlığına kadar çarpıştılar. Gece olmak üzereyken ancak durdular. Nitekim o savaşta muharebede çok dinsiz Tatar öldürüldü tabi ki bizimkilerden de nice ölenler oldu. Öyle ki Başkanın süvari yüzbaşısı, Avak'ın oğlu Rakovskiy'i de o sırada öldürdüler. Orada bir sonraki gün Moldova hükümdarı Kasper Bey, Kamanets valisi Kolinovskiy ile ve kendi hetmanı Bıçko ve diğer beyleri ile otağdan çıkıp kaçmak için anlaştılar. Nitekim hepsi bir olup ve yaklaşık 2000 adam ile geceleyin otağda bütün eşyalarını bırakarak kaçtılar. Hep birlikte birer atla Prut nehrine girdiler, köprüden geçerken birbirlerini boğuyor idiler, adamlar ve atlar geçerken suyun üstü köprü gibi olmuştu ve her 10 adamdan birisi ancak kurtulabildi. Ancak biri çıkmış idi, orada Ratko kurtulmuş idi, ancak Tatarlar suyu geçip kurtulanları yakaladı. Ama birkaçı kaçtı. Muhtar Kalinovskiy suyun kenarında atı ile boğuldu, zira nehrin kenarı dik yamaçlıydı ve çıkamadı (kurtulamadı). Bıçko'yu, Moldova hükümdarının hetmanını Tatarlar tutup (yakalayıp) İskender Paşa'ya gönderdiler. Orada İskender Paşa bizimkilere ibret olması için bizim Polonya otağına karşı kazığa vurulmalarını emretti. Hükümdar Kasper ise Moldovalılardan kaçışı sırasında öldürüldü. Orada o Cecora (Sesor) ormanında bizimkiler 8 gün kaldılar (konakladılar) ve her gün çatışmalarda birer ikişer bölük yok oluyordu. Bu yüzden savunmaya devam ederek Cecora'dan çekilmek gerekiyordu, zira erzaklarımızda eksiliyor (azalıyor) idi. Geri çekilirken de yol üstünde Tanrı'nın her günü çatışma oluyordu, zira dinsizler (Tatarlar) bir saat bile geri çekilmediler. Ama kara bulutlar otağın çepeçevresini kuşatmıştı, 4 yandan naralar ve çığlıklar atarak hücum ediyorlardı. Tatarların içinden 1000 tanesini öldürmediğimiz bir gün dahi yok idi, olmamasına rağmen bizim ordumuza bir şey yapamıyorlardı (zarar veremiyorlardı). Birkaç gün sonra Dinyester nehrine yarım mil kadar uzaklıkta bizim ordu konakladı. Orada Kazakların kendi içlerinde birbirleriyle kavga çıktı. Birbirlerini öldürmeye başladılar. İşte o anda dinsiz Tatar, öyle ki iyice dinlenmişlerdi ve başarılarına güvenmeyerek tedbir aldılar. Artık çoğu geride kalmış idi, lakin Kantemir Mirza 12 bin Tatar ile yakındaydı. Otağda çıkan kavgayı işitince kendi o 12 bin Tatar ile otağa saldırdı. Sonra kalan Tatarlar da geldiler. Orada herkes kaçmaya başladı. Kimisini kesiyor idiler (kılıçtan geçiriyor idiler), kimisini canlı tutuyor idiler (esir ediyorlardı), kimisi Turlu'da (=Dinyester) nehrinde boğuluyor idi, kimisi de kurtuluyor idi. Bu şekilde otağın altını üstüne getirdiler. Başkan Jolkevskiy'in başını kestiler. Hetman Konecpolskiy'i Moldovalılar tutup (yakalayıp) İskender Paşa'ya verdiler (teslim ettiler). Prens (Samuel) Koreckiy'i, (Vladimir) Ferencbeg'i, (muhtar Galitskiy Mihail) Strus'u, başbakanın oğlu (Yan Yolkevskiy, vali Grubosovskiy), (Aleksandr) Balaban'ı, (Yan) Tıskeviç'i bu 6 kişiyi (Galga) sultanın adamları yakaladılar ve 6'sını da sultana verdiler (teslim ettiler). O çatışmanın (bozgunun) olduğu otağda (German) Dinof adlı bir şövalye vardı, öyle ki Almanları yönetiyor idi. Bu Dinof bir türlü esir edilmesine (diri tutulmasına) izin vermedi ve hatta onun yakınına kimse yaklaşmadı. Ama ne yazık ki orada 14 adamıyla birlikte öldürüldü. Bizim Ermeni ordusundan ise o otağda 15 adam vardı ki hepsi de Tatarların eline esir düştü. Nitekim dinsiz Tatar pek çok ganimet alıp, çok büyük başarıyla geri döndüler. Daha sonra İskender Paşa, (Galga) Sultan'dan Koreckiy'i ve Ferendsbeg'i aldı ve onları prangalara vurdurup (bağlatıp) (Sultan II. Osman'a) gönderdi ve tabi ki hetman Konecpolskiy ve başkanın kardeşinin oğlu Jolkevskiy'i de (gönderdi). Sultanın yanına ise (kala kala) 4 bey kaldı ki onları da Kırım'a gönderdi. O zamandan 2 hafta sonra sultan, 60.000 Tatarı Pokuta'ya gönderdi. Ilov'a 12 millik mesafeye kadar girip viran etti (dağıttı), ve pek çok ganimet çıkardı, yaklaşık 100.000 adam sürdüler (yakalayıp esir aldılar) ama Kırım'a varınca ancak 100.000 adamdan 30.000 adam kaldı. Zira açlık ve şiddetli (büyük) soğuk oldu ve çoğu öldü, birazını da Tatarlar atlarıyla öldürdü. Ve o zaman Hlinan (Grinyan) şehrini tamamen yaktılar.”

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

4. 1621 Hotin Seferi

Kronikte verilen bilgilere göre Osmanlı ordusu, 250.000, Kırım Hanlığı ordusu ise 130.000 askerden oluşmaktadır. Osmanlı ordusunun başında Genç Osman bizzat bulunmaktadır. Kırım Hanlığının başında bulunan Kantemir Mirza, Dinyester'den Kamanets'e giden yolu tutmuş, buradan 50.000 adamı ile Zamosca ve Lubnin'i 15 günde yağmalamıştır. Tatarlar Kamanest'e yaklaştıklarında yerli halk ve Almanlar Doluşka ormanında önlerini keserek bir baskında bulunmuş, yağma edilen malı ve esirleri kurtarmıştır. Bunun üzerine Tatarlar, Aziz Grigor ve Aziz Haç kilisesini yakıp yıkmıştır.

Osmanlı ordusu, 14'ü otuzar çift manda ile çekilebilecek büyüklükte ve toplamda 250 topla teçhizat bakımından düşman ordusuna üstün durumdadır. Dinyester nehrini 4-5 gün gibi kısa bir sürede köprü inşa ederek (İshakçı Köprüsü) geçen Osmanlı ordusunu en çok meşgul eden Dinyester Kazakları olmuştur. Hafif süvari birliği şeklinde vur kaç taktiği ile Osmanlı ordusuna sürekli zayıt veren Kazaklar sebebiyle, Genç Osman yeniçeri ağasının kellesini almıştır. Bu durum kronikte şu şekilde anlatılmaktadır:

Da bu türlü dinsiz duşman n'epotišn'e plactan odıydit ettilär aşıra smutn'e, evet znac [snac], ki Biy Teşri kendi tövüy edi dinsizläрни, ki bu çadar 4 kerät 100 000 adam bilä da 300 top bilä nemičkä da (143) çazaçka nemä etälmädi, yoşesä här kez tövüldü. Evet nemiç obozu ne ki bar edi, kimesäniş çuvati bilä trıvat etip da çarşı turmas edi, tek naprud Biy Teşriniş da anda bolgan zaporoskiy çazaçniş, çaysi ki obozda bar edi, zera här teşriniş küni ol çazaçlar, çolo stavit etip dinsizgä da çarşı turup, zvıcenžit etiy edilär duşmanni da bermäslär edi tas bolmaga. Zera çayda ki çazaç bolmasa edi, na Teşri bilir, nemiçniş sonşusu ne türlü bolur edi 3-4 küngä deg.

“Böylece dinsiz düşman hezimetle geri çekildi. Ama dinsizleri Tanrı kendisi öldürdü, öyle ki bu kadar 4 kere 100.000 (400.000) adam ile ve 300 top ile Polonyalılara ve Kazaklara bir şey yapılmadı, ama her defasında (kendileri) öldüler (yok oldular). Ama Polonya ordusu vardı ki kimsenin kuvveti (gücü) ile ayakta durmayıp karşı durmazdı. Her şeyden önce (sadece) yüce Tanrı'ya ve orada olan (Ukraynalı) Kazaklara minnettarız, öyle ki orduda var idi, zira Tanrı'nın her günü o Kazaklar hayatlarını tehlikeye atıp dinsizlere karşı savaştılar, düşmanı yardılar ve (Polonyalıların) öldürmelerine izin vermediler. Zira eğer Kazaklar olmasalardı, Tanrı bilir, Polonyalıların hâli 3-4 güne dek nice olur idi.”

Ordunun başında bulunan Bağdat valisi Mustafa Paşa, uzun süre sonuç alamamıştır. Bu süreçte Alman subaylarının dağınık Dinyester Kazaklarına rehberlik ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda 4.000 kadar Alman askeri de Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır. Bağdat valisi Mustafa Paşa'nın sonuç alamaması üzerine, ordunun başına Budin valisi Karakaş Paşa geçirilmiştir. Kendi emrindeki 4.000 adamına ek olarak 6.000 yeniçeri, 12.000 Rumeli sipahisi ve 5.000 Anadolu sipahisi ile toplamda 27.000 kişi ile saldırıya geçen Paşa, bir Alman tarafından tüfikle vurularak öldürülmüştür.

Uzun süre bir sonuç elde edemeyen Osmanlı ordusu, II. Osman'ın emri ile son bir taarruza hazırlanmıştır. II. Osman, otağını Horodişçe tepesine (Hotin'i tepeden gören bir yer) kurdurmuş, yanında sadece 2000 solak, 4000 yeniçeri ve baltacısının kalmasını emretmiştir. Son taarruz başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlığın sebebi, Osmanlı kroniklerinde de olduğu gibi Yeniçeri askerinin savaşmak istememesi ve savaş alanından kaçması ile açıklanmıştır. Bu durum kronikte şöyle ifade edilmektedir: *alay ki 3 kezni dä itlär kibik*

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

çaçtilär – neçik atlısı, alay yeniçerisi, tüfäklärin yeberminçä, çaçtilär. “ve böylece 3 kez de köpekler gibi kaçtılar-atlılar ve yeniçeriler tüfeklerini (silahlarını) bırakarak kaçtılar.”

Nögäriği künnü çondikâr aytı çäxirtma kendi obozunda, ki: “Vay ol kişiniñ halinä, ki kim ki olofa yeyir da çixip barmasa bügüñgi künnü şturumga nemiç üsnä da çazaç üsnä!” Ki birisi sluzalıy taborda çalmay, neçik türk, alay olaç, alay multan, ki barısı şturmovat etkäy nemiç obozuna. Da kendi çondikâr yanına aytı çalma 2000 solayka da 4000 yeniçerigä, alayçe baltaçisina. Do tego aytı 40 top keçirmä Turlunuñ beri yanına, nedä ki toplarnı zaraz keçirdilär ertä- catirların çoydular 4-sünüñ dä toplar artına, sirälata [siryalata] bir birindän yıraç. Da ol 4 paşanıñ bar edi 3000 adämisi, çaysilari ki turup edilär tüz bilä atlı. Do tego 500 yeniçerilari bar edi, çaysilari ki Turlu kinari bilä yürüp, da bizimkilärinä yançarkadan atiy edilär, da bermäslär edi ol yerdä suvga kelmä bizimkilärinä. Evet soñra bizim obozdan arı yandan kendilärin vystrašit ettilär, ki keräk odstupit etkäylär edi kerisinä artçari. (139) Evet toplardan bez prästanku uruy edilär obozga. Do tego rozkazan’esinä körä çondikârniñ barı çörüvün obozdan sürdülär nemiç üsnä şturumga. Anda ž keldilär aš zamanına äväl çazaç üsnä da ašira ulu çuvat bilä kelip edilär. Soñra bardılar lisovçiklär üsnä. Da 9 kez ol künnü keçägä ança şturmovat ettilär neçik yayovlu, alay atlısı. Da ululuçlari, paşalari yalan çiliçlar bilä da bulavalar bilä artçartın tövä sürüy edilär şturumga bu lisovçiklär üsnä. A toplardan alayçe üstlärinä uruy edilär. Da kendi çondikâr olturup edi biyik yerdä – Horodišče aytarlar ol yergä – Xotin artına. Da anda yasap edilär çardaç kibik maystat, da çaršisinä 2 fil üsnä muzika, davul-zurna çaliy edilär, här fil üsnä 4 adam. Da ol biyik yerdän olturup baçiniy edi bu şturum üsnä, zera igi körünüy edi barı-yoçu. Alayçe beri yanda toplarnı da körüy edi, ki çayari uruy edilär. Da ašira bek haz etiy edi dinsiz çondikâr, zera kelip yaylan [=yalyan] çabär beriy edilär, aytip ki: “Pađšah oylunuñ çatirların da hetmanlarniñ zevšistkim buzuyurbiz”. – navet aytip ki: “Pađšah oylun toptan obrazit etibbiz, evet zararsiz”. Do tego nemiç üsnä da alaman üsnä kelip 3 kez şturmovat ettilär, evet nemä skurat etälmädilär. (140) zera yayovlu çixip obozdan da kendilärin vistrašit etiy edilär, alay ki 3 kezni dä itlär kibik çaçtilär – neçik atlısı, alay yeniçerisi, tüfäklärin yeberminçä, çaçtilär. Sonra keçägä yuvuç znovu keldilär, evet obozda toplarnı nabit etip edilär temirlär bilä da ol temirlär bilä urdular. Anda ž köp adam tüštü, alay ki çaysi para-para boldu, çaysiniñ bašı uctu, çaysiniñ ayaçi, çaysiniñ çolu. Zera asri yuvuç podšancovacc’a bolup edilär obozga abu yeniçerisi, zera çarinlari üstünä çuyur bilä kirip edilär, evet köpü çaldı anda. Ol že sahat türk çoronžiyin öldürüp da çorengevin aldılar da keltirdilär hetmanga. Do tego Xotin sartın tatar kelip urdu da yeniçeri, evet nemä etälmädi, yoçesä köp tatar tüštü, da 3 tatarnı tiri tuttular da 1 yeniçerini, zera yeniçeri çaçalmadı: yaralı edi. Da obozda 4 kündän soñra öldü.

Son Hücüm

Salı günü sultan, kendi otağına çağırıp söyledi ki: “Vay o kişinin hâline, kim ki bugün Polonya ve Kazaklar üzerine rütbesi olup da çıkıp hücumla gitmezse”. Hiç kimse savaşta taburda kalmayacak, ne Türk, ne Moldovalı ne de Ulah, hepsi Polonya otağına hücum edecekti. Ve sultanın kendi yanında 2000 solak, 4000 yeniçeri ve baltacısının kalmasını söyledi. Ayrıca, 4 çadırı da topların arkasına

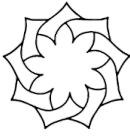

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

kurdular (yerleştirdiler), birbirinden uzak yerlere sıraladılar. O 4 paşanın 3000 adamı var idi, onlar atlarıyla ovada duruyorlardı. Ayrıca 500 yeniçeri de var idi, onlar da Turlu kıyısı boyunca yürüyüp bizimkilere ateş ediyorlardı ve o yerde bizimkilere suya (nehre) girmelerine izin vermiyorlardı. Ama sonra kendileri bizim otağın yakınından çekildiler ve arkasına dönmek zorunda idiler. Ama toplarla aralıksız otağa ateş ediyorlardı. Ayrıca sultanın emrine göre bütün orduyu otağdan Polonya üzerine hücumla sürdürdüler. Orada öğleden önce Kazaklar üzerine geldiler (harekete geçtiler) ve çok büyük bir kuvvetle (güçle) geldiler (saldırdılar). Sonra vasıfsız askerler üzerine vardılar (saldırdılar). O gün geceye kadar gerek atlı gerek yaya olarak 9 kez hücum ettiler. Komutanları, paşaları, yatağınları (büyük Türk kılıcı; yatağınları) ile ve bulavalar (kabzası/ başlığı işlemeli olan büyük kılıç) ile arkadan bu vasıfsız askerler üzerine hücumla itekliyorlardı. Aynı zamanda toplarla üstlerine ateş ediyorlardı. Sultanın kendisi Hotin’de Horodişçe diye adlandırılan (şehri tepeden gören en yüksek yer) o yerde yüksekte oturuyordu. Orada süslü perdelerle bir çardak (taht) yapılmıştı. Karşısında ise 4 müzisyen, fil üzerinde de davullar ve zurnalar çalıyordu, her fil üzerinde 4 adam. O yüksek yerde oturup (sultan) hücumla bakıyordu (yönetiyordu), zira varı-yoğu (her şey) iyi görünüyordu. Beri yanda topları da görüyordu, meydana ateş ediyorlardı. Dinsiz sultan pek aşırı haz ediyordu (mutlu oluyordu), zira (sultana) gelip yalan haber veriyorlardı, söylediler ki: “Padişahın oğlunun ve hetmanların çadırlarına kadar ilerledik.” - ve dahası: Ayrıca Polonyalıların ve Almanların üzerine 3 kez hücum ettiler, ama hiçbir şey elde edemediler, zira yaya askerler otağdan çıkıp onları püskürttüler ve böylece 3 kez de köpekler gibi kaçtılar-atlılar ve yeniçeriler tüfeklerini (silahlarını) bırakarak kaçtılar. Sonra geceye yakın yeniden geldiler, ama otağda topları demirler ile o demirlerle doldurup ateş açtılar. Orada çok adam öldü, kimisi parça-parça oldu, kimisinin başı uçtu (koptu), kimisinin ayağı, kimisinin kolu. Zira otağa çok yakın duruyorlardı, yeniçeriler karınları üzerinde süründüler ama çoğu orada kaldı. O saat Türk sancaktarını öldürüp sancağı aldılar ve hetmana getirdiler. Ayrıca Hotin’de Tatar ve yeniçeri gelip saldırdı, ama hiçbir şey yapamadılar, aksine çok Tatar öldü ve 3 Tatarı ve 1 yeniçeriyi canlı tuttular (esir ettiler), zira yeniçeri yaralı olduğu için kaçamadı. Otağda 4 gün sonra öldü.

5. Kamanets Vakayinamesinde Hotin Seferi ile İlgili Bölüm

(125) Ol že künnü kiçaynakün Türk çondikâri sultan Ahmätniñ oylu sultan Osman keldi kendi çörüvü bilä 250 kerät 1000 adam bilä da 250 top bilä da turdu nemiç obozuna çarşı aşıra yuvuç, ançaç çerek mil yerdä, alay ki bir oboz birsisin igi körüy edi. Evet bu çadar topları içinä bar edi, 14 top, çaysi toplarni otuzar džüft biyvol tartiy edi. A çalganın 10-ar džüft da 9-ar. Bar edi özgä toplar, ki 4-är at bilä yürütüy edilär. Da skoro kelip turdu obozu bilä dinsiz türk, na zaraz ol že künnü keçägä yuvuç oçvotniki çixti placka toplar bilä da kelip nemiç obozuna uruy edilär. Anda ž bizimkiläri dä çixtilar çarşilarına bir neçä çorengiev, da potikacc’a bolup, da tez yänä prestat ettilär. Evet tüstü türktän bir 12 adam. Alyže bizimkilärindän tüstü bir 20 adam, çaysi ki Miçal, oylu Luaşniñ, da başın kesip aldılar o zaman, zera bizimkiläri zviçayların türklärniñ haniz bilmäslär edi – anda övrändilär. Aynakün tatar çanı yeriști 130 miñ adam bilä da kelip koşu bilä turdu türk çörüvü artına Prut üstü bilä. Da Xantemir miřza 80 miñ tatar bilä kelip zaraz Turlunu keçip beri yanga da koşu bilä turdu Turlu yalisı bilä da yolun Kamenečniñ tuttu, ki obozga kelmä bolmas edi. Anda ž

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

padşah oyluna keliy edi živnost hem 2 ulu araba poroç, na anı zevşistkim alıp da çondikârga eltilâr başxiş dinsiz tatarlar. (126) Xaysi poroç üçün çondikâr aşıra bek kontent boldu. Da zaraz rozkazat etti, ki köprü yasagaylar Turlu üsnä. Nedä ki ustaları da birgäsinä bar edi. Anda ž rozkazan' esinä körä dinsiz dä xorçulu çondikârniñ 4-5 küngä deg aşıra foremnıy da çuvatlı ustalıç bilä köprü yasadılâr obronalar bilä, da zvod çabaçlar bilä, da safı temir bilä. Soñra bir neçä kündän soñra Xantemir mırza 50 000 tatar bilä ketti çaç Zamosc'a tibina da Lublin tibinä, da aşıra köp zarar etip, küvdürüp, buzup, da çayttı köp yasır bilä 15 kündän soñra. Evet kečkändä Kamenec yanı bilä dinsiz yasır bilä, na çixtı şähärli da salacı, alayçe alaman da bar edi çala artına 3-4- yüz adam, barısı bir bolup yolun aldılar tatarniñ Doluşka ormanına, da aşıra köp tuvar hem yasır odn'at ettilâr tataran, çirip da tövüp kendilärin. Ol že zamanı dinsiz tatar surp Lusaworç yiçövün küvdürdü zevşistkim, çaysi ki aşıra körklü şenliçi bar edi, neçik çövräsinä bolgan baççaları, alayçe övläri yiçöv azbarına, da köşkü çöp-çövrä balaslar bilä, alayçe yiçöv üstünä kümbeti bl'aç bilä yapkan bari-yoçu bilä küvdürüp, niveç aylandirdılar, alay ki tek 4 duvarı çaldı taş. Do tego surp Xaç yiçövünün dä üstün küvdürdülär, çaysi ki alayçe körklü kümbeti bar edi üstünä. Neni ki Biy Teñri hayufun algay ol surp yiçövlärniñ dinsiz da murdar, tasip tayfadan da surp Xaçiniñ zork'u da surp Lusaworiçniñ alyşi urup da çarçagay dinsizläрни. Amen, eyici. (127) Şapatkün dinsiz türk toplar bilä kelip, da çazaç üsnä ulu çuvat bilä şturmovat etiy edi kün uzun bez priştanku. Evet çazaç keçägä yuvuç vıpadnut etip obozundan, da çixtı türkkä çarşi, nedä ki türk çarşi turalmıncä, til podat etti da başladı çaçma. Evet çazaç tüştü dinsiz artına çıraçıra, alay ki çuvalap kendilärin çaç taborlarına türknün, da aşıra köp dinsizlärdän çirdılar, da köp zdoбіč aldılar. Evet tez keç bastı, da posilok bermä bolmadılar çazaçka. Do tego 7 top türktän odn'at etip edi çazaç, evet alma bolmadılar, zera dublarga okovaniy edilär da topnu topka lancuçlar bilä klusovat etkän edi. Soñra çazaçlar çaytıp obozlarına, da baltalar bilä znovu barıp, toplarnıñ küpçäklärin çapçaladılar da 2 topnu voloçit ettilâr obozlarına. Xaysi ki türk padşahi da ulu çorçuda edi pašaları bilä. Yiçkün, yiçpaşkün heç nemä utarşka bolmadı, zera ne bizimkiläri çixtı, da ne dinsiz türk çixtı, zera yaman posmakovat etip edi dinsizlärgä şapatküngi künnü. Xaysi ki yeniçeri açasın yüräkläniş çondikâr mänzul etti, da 1 pašanı kestirdi, da Olaç biyin Aleksandrni okovat etmä ayttı. A bu anıñ üçün ki çondikârga obıcac'a bolup edilär, ki skoro kelgäçöç nemiç obozu tibinä, ki ol že künnü albo ertäsi dostat etkäylär edi oboznu, da aşıra lekcivažit etiy edilär, da işanmaslar edi bunıñki çuvatni, çaysin ki çazaç körgüzdü.

(128) Türk şanecni alıp edi

Nögärikün dinsiz türk çazaç üsnä şturmovat etiy edi, da özgäläri kelip, neçik yayovlu, alay atlısı, da zdradem aş zamanına şturmovat etti nemiç p'eçotası üsnä, çaysiläri li çabaçi alnına oboznu şanecläрни közätıy edilär 200 hayduk. Nedä ki p'eçota, körüp bu şturmnı, da şanectän çacma başladılar artçarı obozga. Anda ž dinsiz türk kirdi şanecä da çaysin çayda yerısti, anda poručnikni, da çoronžiyni çorengev bilä tiri aldılar. Soñra, obozdan çixıp, da dinsiz türknü vıstrasıt ettilâr şanectän, nedä ki zaraz dinsiz, art berip, çaçtı, evet tüştü bir otuz türk artıç-eksik. A bu nemiç p'eçtasın kestilär elli albo artıçı bilä, zera türk aşıra köplüç edi – ıgirmi 1000 adam bar edi. Da başlıçları Mustafa paşa, Baydad pašası edi.

Xaraçaş paşa

Xanküngi künnü Budin pašası Xaraças paşa Türk padşahından çolundu, ki kendi sitarasın kelip obozda prubovat etkäy, zera ol künnü kelip edi türk taboruna 4000 adam bilä, da aşıra yarar eli bar edi. Xaysi ki Türk padşahi, sorup kendin da bilip, ki sitaralı paşa edi, kaftan kiydırıp, kendinä pozvolit etti şturumga kelmä. Berdi kendinä dayın 6000 yeñiçeri, da 12 000

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Urumeli spahisi, da 5000 Ötäyaxa spahisi, alay ki 27 000 adam boldu. Ol esä tutundu xondikârga ki nemiç obozun (133) bügüngi künnü dostat etärmen. Da xolun öpüp xondikânij, odiydit etti bu xadar çöriv bilä. Da xačan aş zamanı boldu, na Xaraxaş paşa kelip urdu çörivü bilä nemiç obozu üsnä, ormandan çixip zboku ulu avaz bilä, çaxırmaç bilä, da keldilär alay yuvux valga, ki val tibinä edilär neçik yäniçerisi, alay že xorengelär bilä atli çörivü. A özgäläri xazaçka barip şturmovat etiy edilär toplar bilä, alayže çöp-çövräsindän oboznuş keliy edilär şturumga. Evet bizimkiläri, Tenrini boluşluşka alip, da sekiriştilär valdan yayov – bolsun tovariş, bolsun paçollik, bolsun çura. Evet dayin köp edi oylanlar da paçolliklär, xaysi ki çixip da ulu avaz bilä da yüräk bilä dinsizgä xarşi bardilar. Alayže pan Vayer, alamanlar pulkovniki, turup edi başxa obozu bilä anda ž yıraç dügül 4000 alaman bilä, da türk bek natirat etiy edi üstünä da artından şturmovat etiy edi, xayda ki pespeçniy bolup, valı topu yoç edi, evet bir oyurdan popravicc'a bolup, da alay potikacc'a boldular da poprit ettilär dinsizni, ki keräk xaçkay edi valdan kerı, nedä ki xaçkanlarin aşıra bek xirdilar, tudzis köp zdobiç dostat ettilär dinsizdän. Navet dinsiz da xutsuz Xaraxaş pašanı bir alaman tüfäktän urdu, alay ki atı tüşüp öldü, da kendiniñ ayaxinä urdı.

(134) Paşanıñ öldürgäni üçün

Soñra bir spahisi povodniy atin berdi, ki atlangay [da] xaçkay. Evet aldı atni, da atlanma kliy edi, da skoro bir ayaxin çoydu stremengä, anda ž özgä alaman, popravicc'a bolup, urdu tüfäktän kendin çax köksünä da atxardi kendin. Körüp bunu, dinsiz türklär, da çapip yer üsnä yatkanin, da voloçit ettilär birgälärinä. Alayže özgä znaçniy öldürgänläri dä aldilar, xaysin ki boldular. Da özgäläriniñ başin kesip bizimkiläri, da oboz valına keltirip saliy edilär. Da bir necäsın tiri keltirdilär hetmanlarga. Anda ž soñra türklär barip, ormanda turdular 1 bölük bolup, da yeberdilär taboruna türknün, da 1 xizil ridvan keltirdilär, da ol ridvan ri sövündürdi k'risdänläri da dinsizläri n'epomalu zasmütit etti. Xaysi ki bizimkilärindän tüştü 7 adam, da alarniñ tas boldu 2800 adam, da barça yarar da nayçoln'eyşiy igitläri xirildi.

Xondikârniñ ulu žali

Nedä ki xondikâr işitip, da bek žalosn'e yıylap žalovat etti kendin, zera barça işançi bu pašada edi, ki kelip nemiç obozun buzgay edi, da añar 2 hafta oçekovat etti, (135) zera köp potrebalarda bolup edi da köp xala da şähärlär dostavat etip edi ävälgi xondikârniñ zamanına, atasiniñ da babusunıñ zamanına. Do tego yarar Bosna igitlärin žalovat etti, ki tas boldular, aytip ki gâvur xolundan keçtilär. A bu işlär sahi da toyrudur, zera yazgan bunu, Aksent, anda edim da köziüm bilä körüy edim, da xaysin ki igi bilmäs edim, ani igi dovidacc'a bolup yaziy edim.

Evet ol şturumga keltirgän kendilärin 1 hayduk edi, xaysi ki nemiç obozundan xaçip da türkkä berinip edi, da ol körgüzdü ol yerni, xaydan ki keldilär, da aytip ki, bir obrona, bir top yoxtur bu yerdä, xaysi ki tez dostat etärsiz kendilärin. Xaysi ki alay edi. Evet şturumdan soñra zaraz ol hayduknuş başin keçtilär, aytip ki: “Bizni bununki yaman yergä netmä keltirdiñ, ki tas bolduç?”

Kiçaynakün. Hetman rozkazat etti xazaçka, ki Turlunu keçip kelgäy beri yanga. Anda ž xazaç 1200 bolup da 300 hayduk keçä bilä keçtilär Turlunu da kettilär türk köprüsünüñ xarşısına. Anda ž bar edi 2000 türk, xaysi ki közätiy edilär köprüni, ki kimesä buzmay edi. Alar esä besp'eçniy bolup yuxluy edilär. Da anda ž 2 paşa bar edi, birisi atı Ali paşa, birisiniñ – Xarahisar pašası. Xazaç esä tuyduxsuz urdu üstlärinä yuxlaganlariniñ da xaysin keçtilär çatirläriniñ içinä, xaysi ki suvga sekirip boşuldu, xaysi xaçti, evet pašalarni, 2-sin dä,

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

öldürdülär. Da aşıra köp yaxşılıx alıp keldilər, alayze türk aqçası da kümüş. Da tiri heç xaldirmadılar, til'ko pašaniñ bir xara arapı bar edi – anı keltirip padşah oyluna bayışdılar.

(136) Türk şturum üçün

Aynaküngi künnü dinsiz türk xazaq üsnä şturmovat etiy edi kün uzun da nemiç üsnä xabaqka qarşı. 2 kez xuvat bilä keldilər da 4-är at bilä toplar birgälärinä yürütüy edilär, da rixtovat etip, uruy edilär bizimkiläri üsnä, da yänä alıp xaçiy edilär. Evet bizimkiläri yayov çixip da birgälärinä utarşka etiy edilär. Xaysi utarşkada bir türk xoronziyin öltürdülär da başın kesip xorengevi bilä keltirdilər hetmanga. Da 2-çi kontentovat etti ol xorengev üsnä – başni keltirgänni da ol birsin dä. Şapatküngä tañ atar hetman koroniy obozda džaniñ Teñrigä simarlap keçti bu keçövlü dünyadan menilikkä. Ol že künnü türk aşıra ulu toplardan uruy edi xazaq üsnä da lisovçik üsnä.

Oxvotnik üçün

Do tego ol künnü türk taborunda yazıldı 14 000 adam “saraydan-çixma”, xaysi ki anlanıyır neçik bo oxvotnik da basından keçkän, zera ol keräk bargay oyraska ilgäri da şturumga yayov. A bu l'ada kişidän bolur bolma: erklidir kim kläsä barip yazılma, tek yarayı bolsun l'ada-yakiy, evet olofa aliyirlar. Da aniñ üçün bularnı yazdılar, ki şturumga kelgäylär nemiç üsnä. Da egär xaysi nemä yararlıx körgüzsä, na spahilix beriliyir kendinä. (137) Yiçkün, surp Xaç künnü. Türk kendi köprüsündän keçirdi 18 top da xoydu beri yanda nemiç obozuna qarşı. Da neçik başladı ertädän tövmä, çaç keç bolginça zan'e xat etmädi. A bu uruy edi xazaq üsnä da lisovçik üsnä. Evet ol 18 top nemä zarar etmädi, til'ko 4 at bilä 2 paçolikni öldürdü. Da ari yandan alayze neçik yayovlusı, alay atlısi türknün şturmovat etiy edilär lisovçik üsnä. Evet nemä skurat etminçä xara yüz bilä kettilər. Yiçpaşkün Batista oylu Kostantin, xaysi ki elçilixkä yürüy edi, keldi nemiç elçisi bilä, xaysin ki hetmanlar yeberip edilär sözü üsnä Radul Multan biyiniñ. Da sözü üsnä bu Batista oylunuñ da kelip elçilixni oddat ettilär zviçayga körä hetmanga pol'niy, zera koroniy ölüp edi, da dinsiz türk xabärinä yoç edi. Ol že künnü türk padşahi kendi ulu vezirin da yeniçeri ayasın mänzul etti, aytip ki: “Siz uşursuz kimsälärsiz”. Da özgälärin xoydu alarnıñ yerinä.

(138) Sonıyugi şturum üçün

Nögäriği künnü xondikär aytti çaçirtma kendi obozunda, ki: “Vay ol kişiniñ halinä, ki kim ki olofa yeyir da çixip barmasa bügüngi künnü şturumga nemiç üsnä da xazaq üsnä!” Ki birisi služaliy taborda xalmay, neçik türk, alay olaç, alay multan, ki barısı şturmovat etkäy nemiç obozuna. Da kendi xondikär yanına aytti xalma 2000 solaçka da 4000 yeniçerigä, alayze baltaçisina. Do tego aytti 40 top keçirmä Turlunuñ beri yanına, nedä ki toplarnı zaraz keçirdilər ertä- catirların xoydular 4-sünün dä toplar artına, sirälata [siryalata] bir birindän yiraç. Da ol 4 pašaniñ bar edi 3000 adämisı, xaysilari ki turup edilär tüz bilä atlı. Do tego 500 yeniçeriläri bar edi, xaysilari ki Turlu kınari bilä yürüp, da bizimkilärinä yançarkadan atiy edilär, da bermäslär edi ol yerdä suvga kelmä bizimkilärinä. Evet soñra bizim obozdan ari yandan kendilärin vystraşit ettilär, ki keräk odstupit etkäylär edi kerisinä artxari. (139) Evet toplardan bez pristanku uruy edilär obozga. Do tego rozkazan'esinä körä xondikärniñ barı çörüvün obozdan sürdülär nemiç üsnä şturumga. Anda ž keldilər aş zamanına äväl xazaq üsnä da aşıra ulu xuvat bilä kelip edilär. Soñra bardılar lisovçiklär üsnä. Da 9 kez ol künnü keçägä ança şturmovat ettilär neçik yayovlu, alay atlısi. Da ululuqlari, pašalari yalan xiliçlar bilä da bulavalar bilä artxartin tövä sürüy edilär şturumga bu lisovçiklär üsnä. A toplardan alayze üstlärinä uruy edilär. Da kendi xondikär olturup edi biyik yerdä – Horodişçe aytarlar ol yergä – Xotin artına. Da anda yasap edilär çardaç kibik maystat, da qarşisina 2 fil üsnä

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

muzika, davul-zurna çaliy edilär, här fil üsnä 4 adam. Da ol biyik yerdän olturup baĵiniy edi bu ŗturum üsnä, zera igi körünüy edi bari-yoĵu. Alayže beri yanda toplarni da körüy edi, ki ĵayari uruy edilär. Da aŗira bek haz etiy edi dinsiz ĵondikär, zera kelip yaylan [=yalyan] ĵabär beriy edilär, aytip ki: “Padŗah oylunuĵ çatirlarin da hetmanlarniĵ zevŗistkim buzuyurbiz”. – navet aytip ki: “Padŗah oylun toptan obrazit etibbiz, evet zararsiz”. Do tego nemiç üsnä da alaman üsnä kelip 3 kez ŗturmovat ettilär, evet nemä skurat etälmädilär. (140) zera yayovlu çixip obozdan da kendiläarin viŗtraŗit etiy edilär, alay ki 3 kezni dä itlär kibik ĵaçtilär – neçik atlisi, alay yeniçerisi, tüfäkläarin yeberminçä, ĵaçtilär. Sonra keçägä yuvuĵ znovu keldilär, evet obozda toplarni nabit etip edilär temirlär bilä da ol temirlär bilä urdular. Anda ž köp adam tüŗtü, alay ki ĵaysi para-para boldu, ĵaysiniĵ baŗi uçtu, ĵaysiniĵ ayaĵi, ĵaysiniĵ ĵolu. Zera asri yuvuĵ pođŗancovacc’a bolup edilär obozga abu yeniçerisi, zera ĵarinlari üstünä çuyur bilä kirip edilär, evet köpü ĵaldi anda. Ol že sahat türk ĵoronziyiĵin öldürüp da ĵorengevin aldilar da keltirdilär hetmanga. Do tego Xotin sartin tatar kelip urdu da yeniçeri, evet nemä etälmädi, yoĵesä köp tatar tüŗtü, da 3 tatarni tiri tuttular da 1 yeniçerini, zera yeniçeri ĵaçalmadi: yarali edi. Da obozda 4 kündan soĵra öldü.

Türk toplariniĵ ululuĵu üçün

Xaysi ki ol ulu toplarniĵ kul’alarin 1 kiŗi yerdän köturmäs edi, zera aŗira ulu edilär da buronciy toplarniĵ edi. (142) Da ĵayda ki uruy edi ol kul’a bilä toptan, ĵaysi topnuĵ ati “balyemäz” edi na 5 lokot uzunluĵuna yerni ĵazar edi da yergä terän 2-3 lokot kirär edi. Da ol topraĵ, ĵayda ki kul’a tayanir edi, na ol yer taŗ kibik bolur edi, alay ki biçäĵ bilä ĵazalmas ediĵ. Xiŗŗasi, ki ol ulu toplardan heç zarar bolmadi. Alayže alarniĵ, budur dinsizläriĵin, kün uzun ŗturmovat etkänläriĵindän ol künü zevŗistkim neçik toptan, alay ĵilictan heseb bilä bizimkiläriĵindän tüŗtü 28 adam bari-yoĵu bilä. Evet alardan tas boldu hesebsiz, ĵaysi ki yäniçeri tüŗtü 1400, yänä spahisi 3000 artix-eksik. [Ha полях: Do tego multanlini sürdülar ilgäri ŗturumga yayov, ĵaysi ki aŗira bek ĵirildi neçä kez – 5-6000]. Do tego neçä 1000 yarali içläriĵinä boldu, ĵaysi yaralilarni alip eltilär da ölüläriĵni. Xaysi ki belgili edi, alip alayže ettilär. A ĵaysin okop içinä salip da topraĵ bilä yaptilar, da ĵaysin suvga saldilar, da ĵalğanin placta ĵaldirdilar. Da bu türlü dinsiz duŗman n’epotiŗn’e plactan odiydit ettilär aŗira smutn’e, evet znac [snac], ki Biy Teĵri kendi tövüy edi dinsizläriĵni, ki bu ĵadar 4 kerät 100 000 adam bilä da 300 top bilä nemiçkä da (143) ĵazaĵka nemä etälmädi, yoĵesä här kez tövüldü. Evet nemiç obozu ne ki bar edi, kimesäniĵ ĵuvatı bilä trivat etip da ĵarŗi turmas edi, tek naprud Biy Teĵriniĵ da anda bolgan zaporoskiy ĵazaĵniĵ, ĵaysi ki obozda bar edi, zera här teĵriniĵ künü ol ĵazaĵlar, çolo stavit etip dinsizgä da ĵarŗi turup, zvicenžit etiy edilär duŗmanni da bermäslär edi tas bolmaga. Zera ĵayda ki ĵazaĵ bolmasa edi, na Teĵri bilir, nemiçniĵ sonĵusu ne türlü bolur edi 3-4 küngä deg. Preto dinsiz türk bilip, ki ĵazaĵ potežniydür, anih üçün bari ulu navalasin da ulu potengasin ĵazaĵ üsnä aylandiriy edi, aytip ki: “Xazaĵni dostat etsäm, nemiç bilä maĵa aŗira ĵolaydir”. Evet Teĵri kendin ol küngä yetyizmädi. Navet Türk kendi obozu tibiĵnä aŗaya suv yanina ĵoydurup edi 300 çatir da 2 moĵ adam, ki közätii edilär ulu taborun türknüĵ. Anda ž bir keçäni ĵazaĵ 1700 çixip da barip kendiläarin zevŗistkim znesit ettilär, alay ki az nemä ĵaçip tutuldu ol 2000 adamdan, evet aŗira köp zdobiç aldilar ol keçäni – neçik attan, alay kümüŗtän da türlü kiyiniŗtän. Do tego yoĵ edi ol keçä, ki ĵazaĵ türk obozu tibiĵnä barip zdobicca’a bolmay edi – bolsun devädän, bolsun biyvoldan, bolsun türk atlarindan, ĵaysi ki dostavat etip satarlar edi nemiçkä, budur žolnergä.

(144) Nemiç elçiläri üçün

Xankün elçilär vipravit ettilär obozundan nemiçniĵ alarniĵ kelgän elçisi bilä, ĵaysi ki kelip edi yiĵpaŗküngi künnü, m’anovicc’e pan Belzeckiy kaŗtälän da pan Lubelskiy voyvoçic kettilär

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

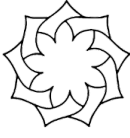
elçilikä, birgälärinä 25 adam ketti. Evet obozdan uzattılar elçilärni 200 atlı asri körklü kiyinişli barisi. l'ampartlı da tigrisli. Do tego ne çadar kşonze da biy-biyät bar edi, barisi körklü kiyinişli çixip edilär. Alayze hetman pol'niy n'eznaçn'e ortalarına çixip edi çaç ol yergä, çayda ki türk çavuşları çixip da öcekovat etiy edilär nemiç elçilärin. Nedä ki türklär dä aşıra körklü çixip edi. Bar edi 100 çavuş da 300 spahi, çaysi ki kelip ol yerdä, da oddat edip türklärgä bizim elçini, da kerisinä çayttılär obozga bizimkiläri. Da alar alıp elçini kettilər. Evet yuvuç barip edilär türk obozuna, nedä ki men dä, Aksent, bunu yazgan, barip edim ol yergä da egi kördüm.

“Perşembe günü, Türk sultanı, Sultan Ahmed’in oğlu, Sultan Osman kendi ordusuyla 250.000 adam ve 250 topla Polonya otağına karşı çok yakın bir mesafede çeyrek millik yerde durdu, (mesafe) öyle yakındı ki bir otağ diğerini iyi görüyordu. Bu kadar topların arasında 14 top vardı ki; bu topların her biri otuzar çift mandayla taşınıyordu. Geri kalanları da 10’ar çift ve 9’ar çift manda taşıyordu. Diğer toplar ise 4’er at ile taşınıyordu. Bu dinsiz Türkler otağı ile gelip yerleştiler ve aynı gün geceye kadar askerler meydana toplarla çıktılar ve gelip Polonya otağını vurdular. Orada bizimkiler de karşılarna çıktılar, birkaç süvari ile karşılık verdiler ve savaş başladı ama kısa zamanda kesildi. Türklerden bir 12 adam düştü (öldü). Bizimkilerden ise bir 20 adam öldü, öyle ki Mihal (Mihail), oğlu Lukaş (öldü) ve başlarını kesip almışlardı, zira bizimkiler o zamana kadar Türklerin âdetlerini bilmiyorlardı, orada öğrendiler. Cuma günü Tatar hanı 130 bin adam ile hızlıca gelip Prut yakınlarındaki Türk ordusunun yanına yerleşti. Kantemir Mirza 80 bin Tatar ile gelip Dinyester nehrini geçerek durdu. Dinyester’ten Kamanets’e giden yolu otağa geçişi engellemek için tuttu. Orada padişahın oğlu 2 büyük yük arabası barut ve yiyeceklerle geldiğinde Tatarlar hepsini alıp sultanlarına hediye olarak gönderdiler. Barut için sultan pek mutlu oldu. Derhal Dinyester nehri üzerine köprü inşa edilmesini emretti. Nitekim yanlarında ustalar da var idi. Orada zalim (korkunç) dinsiz sultanın emrine itaaten 4-5 güne dek büyük bir ustalıklarla, çok sanatkar, süslü, gösterişli ve dayanıklı, demirden bir köprü inşa ettiler. Birkaç gün sonra, Kantemir Mirza 50.000 Tatar ile Zamosca’ya ve Lubnin’e doğru gitti ve çok zarar verip yakıp yıkarak 15 gün sonra pek çok esir ile geri döndüler. Ama dinsizler esirlerle Kamanets’e yaklaştıklarında, şehirliler ve köylüler, Almanlar da var idi, kale ardına 3-4 yüz adam çıktı, hepsi bir olup Tatarların yolunu Doluşka ormanında kestiler. Tatarlardan pek çok malı ve esiri kurtardılar, kendileri de bozguna uğradılar. O zaman dinsiz Tatarlar Aziz Lusaworiç (Grigor) kilisesine (saldırdılar), tamamını yaktılar, öyle ki büyük ihtişamlı yapısı var idi, çevresinde bahçeleri olan, kilise çevresindeki evler ve çepeçevre meyveli köşkü, böylece üstünde yuvarlak kümbeti olan kiliseyi, hepsini yaktılar, talan ettiler, kısacası sadece 4 taş duvar kaldı. Ayrıca Aziz Haç kilisesinin çatısını da yaktılar, öyle ki çok ihtişamlı bir kubbesi vardı. Yüce Tanrı o kutsal kiliselerin intikamını dinsiz, günahkâr ve cani olan bu millettten alacaktır ve Aziz Haç gücü ve Aziz Lusaworiç’in duaları dinsizleri cezalandırıp lanetleyecektir. Âmin. İnşallah. Cumartesi günü, dinsiz Türkler toplarla Kazakların üzerine büyük kuvvetle gelip bütün gün ara vermeden saldırıyorlardı. Ama Kazaklar geceye yakın otağdan çıktılar ve Türklere karşı hücumla geçtiler, nitekim Türkler karşı koyamayınca durdular ve kaçmaya başladılar. Ama Kazaklar dinsizlerin peşine düştü çığlıklarla-naralarla, onları Türk taburuna kadar kovaladılar ve dinsizlerden birçoğunu öldürdüler ve çok ganimet aldılar. Ama hemen gece çöktü ve Kazaklara, (Polonyalılar) takviye gönderemediler. Ayrıca Kazaklar, Türklerin 7 topunu vurdular ama alamadılar, zira toplar zincirlerle hem birbirlerine hem de ağaçlara bağlanmıştı. Sonra Kazaklar otağlarına geri döndüler, baltaları ile yanlarına varıp, top arabalarına vurarak 2 topu otağlarına götürdüler. Türk padişahı ve paşaları çok korktular. Pazar, Pazartesi hiçbir çatışma olmadı, zira ne bizimkiler çıktı ne de dinsiz Türkler çıktı, zira cumartesi dinsizlerin

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

pek hoşlarına gitmemişti. Öyle ki sultan, yeniçeri ağasını sinirlenip görevlendirdi ve paşasının birini kestirdi (öldürttü) ve Moldova beyi Aleksander'in vurulmasını söyledi. Polonya otağının bugün yarın alınacağına dair sultana söz vermişlerdi. Salı günü dinsiz Türkler, Kazakların üzerine saldırdılar, diğerleri de gelip, kimi sipahi, kimi atlı öğle vaktinde az zamanda Polonyalı piyadelerin üzerine saldırdılar. 200 haydut otağın girişindeki siperleri gözetiyorlardı. Nitekim piyadeler bu saldırıyı görüp siperlerden otağa doğru kaçmaya başladılar. Orada dinsiz Türkler siperlere girdi ve geri dönenleri gönderdiler, orada o haydutları kaçarlarırken öldürdüler ve hepsinin başlarını aldılar. Böylece süvari yüzbaşısını ve mülazımını öldürdüler, subayı da eşyalarıyla esir aldılar. Sonra (Polonyalılar) otağdan çıkıp dinsiz Türkleri siperlerde vurdular, nitekim dinsizler hemen geri dönüp kaçtılar. Ama yaklaşık 30 Türk öldürüldü. Polonyalı bu piyadelerdense 50 veya daha fazlasını öldürdüler, zira Türkler aşırı fazlaydı 20.000 adam vardı. Başlarında ise Bağdat Paşası Mustafa Paşa vardı. Salı. O gün (bugün) geceye doğru saat 23.00'te dinsiz Türkler tekrar toplanarak 15.000 adamla savaş meydanına çıktılar, büyük bir güç ve hücumla hetmanın olduğu Polonya otağının kalesine (kapısına) doğru geliyorlardı (saldırıyorlardı). Zira Türk tarafında 2 kapı vardı. Ama kalenin birisinde krallık hetmanı bulunuyordu. O zaman orada 3 süvari birliği duruyordu, öyle ki gündüz nöbetçisiydi ve krallık hetmanının kalesinde idiler ve bir şeyden şüphelenmediler. Ama dinsizlerin, tam hetmanın kalesine geldiklerini görünce krallık hetmanı karşısına, ileriye doğru (atıyla) dörtmala koştu. Orada hetmanın büyük gayretini gören bu 3 süvari bölüğü, hetmanın savaşa girmesine müsaade etmediler. Ama çamaşırcıbaşısı Polockiy ve Prokop Senavskiy kendi süvari birlikleriyle düşmana karşı koydular. Karakolda ki üçüncü süvari birliği krallık hetmanına aitti. Tanrı'nın yardımını alıp bu 300 adam savaşmaya geldi ki birisinin de mızrakları boş kalmadı. Zira onlar iyi (rahat) yerlerini bırakarak yerden kanatlanarak ve alınları dik olarak savaşmaya geldiler ve her adam kendi payına ikisini üçünü hakladı, zira (düşman) kalabalıktı. Sonra süvari kılıçlarını aldılar ve öldürmeye başladılar. Orada dinsizler bunu görünce birbirlerini çiğneyerek kaçmaya başladılar. Ama bizimkiler kese kese Türk otağının içlerine kadar peşlerinden kovaladılar. Ama Pan Potockiy süvari birliklerine ileri dediği anda mızrak geldi ve miğferinin kenarına vurdu, sürüklenerek gitti ve başını kesti düşürdü, ama attan düşmedi birkaçını öyle öldürdü. Ayrıca bizimkilerden de 2 subayı ve 11 acemi askeri öldürdüler, dinsiz Türkler krallık hetmanının bayrağını ele geçirdiler. Sonra 5 gün sonra Pan Potockiy ruhunu Tanrı'ya teslim etti, öyle ki kahramanca öldü, nitekim bütün ordu ona büyük yas tuttu. Türklerden hesap ile aşağı yukarı 1200 kişi öldürüldü. Bu yüzden Türkler gece fenerler ve kandillerle gelip savaş meydanındaki ölülerin arasından kendi yakınlarını, ölülerini alıyorlardı, geri kalanları ise köpek gibi orda bırakıyorlardı. Ama başlarını da kesip getirerek Polonya otağının içine fırlattılar. Bizimkiler ise (ölüleri) gömdüler. Böylece dinsiz Türkler başarısızlıkla geri çekildiler. O dinsiz Bağdat Paşası Mustafa Paşa sabahleyin geldi (saldırdı) ama gecede başarı elde edemedi. Çarşamba günü ordunun her birine günah çıkarmaları, helalleşmeleri için haber verildikten sonra hepsi meydana çıktılar, savaş düzeninde durdular, düzıldüler ve dinsizlerin savaşa gelmelerini beklediler. Ama dinsizler çıkmadılar (gelmediler), büyük topları getirdiler, ormana gizlice yerleştirdiler, ateş edip bizimkilerin daha da yaklaşmalarını beklediler. O gün Türk taburunda 4000 yeniçeri sekban ve bostancılardan aktarıldı (sevk edildi), zira yeniçeri ölmüş ve çok az kalmışlardı. Perşembe günü bizim ordu savaş meydanına çıktı ve sağ tarafta durdu, ama Türkler çıkmadılar, Hotin'den Moldovalılar ve Multanlarla Tatarlar saldırdı ve vurdular. Ama hiçbir şey yapamadılar, zira ormanda bizimkilerin artçı birlikleri vardı. Hotin taş kilisesinde kalkanlarıyla 100 haydut vardı ve 2 Tatar ve 1 Moldovalı canlı tutuldu (yakalandı). Ayrıca kesilmiş başlarını da hetmana getirdiler. Böylece dinsizler yüz karası ile geri çekildiler. Cuma günü 3-4 kez Türkler Kazakların üzerine hücum ettiler (saldırdılar), ama yüz karası ile geri

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

döndüler. Cumartesi günü tekrar Kazakların üzerine saldırdılar. Pazar günü Kazaklar Almanlar ve yol gösterici askerlerle büyük (geniş çaplı) bir muharebe oldu, otağın çepeçevresi Türklerle kaplandı, öyle ki toprak (bile) görünmüyordu. Her iki tarafta topraklarla vuruyor idiler. Bizimkiler topraklarla ateş ettiler ve yaklaşımlarına izin vermediler. Sonra atlılar çıktılar ve bütün gün birbirleriyle savaştılar. Otağdan yayalar çıkıp karşı vardılar. O gün Kazaklar kendi içlerinde olan eski hetmanlarını öldürdüler, onun adı Borodavka idi. Bunun sebebi de 5000 Kazak'ı Moldova'ya göndermişti ve orada öldürdüler. Ama sonra kendi aralarında Şahaydaçny'yı hetman olarak seçtiler. Borodavka'yı bu Şahaydaçny'nin eline verdiler, nitekim o Şahaydaçny onu yanına aldı, iki hafta sonra da geceleyin Borodavka'yı öldürttü. Pazartesi günü Türklerden (Vevelli) Batista'nın oğlu Kostantin elçi olarak bizim otağa hetmana geldi (gönderildi). Ulah beyi Radul'un adını verip, görüşüp, büyük vezire elçi gönderilmesini ısrar etti ve hükümdar Radul'un her iki tarafı da barış yapmaya davet ettiğine ama sadece Polonya elçilerinin vezire (görüşmeye) gitmesine inandırdı. Salı günü elçinin hetmana yönelik talebine göre Türklere elçi olarak Pan Zeliskiy'i gönderdiler ve Türk elçisini bıraktılar. Çarşamba günü Türk padişahı Budin Paşası Karakaş Paşayı 4000 adam ile Türk taburunda bulunduğu her gün için memnun etmeye karar verdi ve hepsi buna oldukça layıktılar. Türk padişahı onu (paşayı) sorup bilip (soruşturup) memnun kaldı, ona kaftanını giydirip, onun hücumu gelmesini emretti. Ona 6.000 yeniçeri, 12.000 rumeli sipahisi, 5.000 öte yaka (Anadolu) sipahisi verdi ve toplam da 27.000 adam oldu. O ise sultana Polonya otağını bugün ele geçireceğine dair söz verdi. Ve sultanın elini öpüp bu kadar orduyla harekete geçti. Kaçacak az zaman oldu. Karakaş paşa ordusu ile Polonya otağı üzerine gelip saldırdı, büyük çığlıklar ve naralarla ormandan çıkıp toprak tabyaya kadar geldiler (yaklaştılar) ki yeniçeriler tabya yakınında idiler, hepsi bayraklarla atlı orduydular, diğerleri ise topraklarla Kazaklara saldırdılar, otağın çepeçevresinden hücumu geliyorlardı. Ama bizimkiler, Tanrı'nın yardımını alarak toprak tabyadan yayalılar ister subaylar ister silahlı birlikler ister süvarilerle saldırdılar. Daha birçok savaşçı ve acemi askerler vardı, öyle ki büyük çığlıkla ve cesaretle çıkıp dinsizlere karşı vardılar. Pan Vayer, Almanların komutanı, 4.000 Alman ile uzak yerde başka otağı ile orada bekliyordu ve Türkler birden üstüne saldırdı ve arkasından hücumu geçtiler, Vayer'in hiçbir şeyi, ne askeri ne de topu yoktu (kalmadı). Buna rağmen hemen yeniden toparlandılar ve dinsizleri kovaladılar, toprak tabyadan geri kaçmaları gerekiyordu, nitekim kaçanların pek çoğunu öldürdüler, dinsizlerden çok ganimetler ele geçirdiler. Dinsiz ve zalim Karakaş Paşa'yı bir Alman tüfekle vurdu ve atı düşüp öldü, o da ayağından vuruldu (yaralandı). Sonra bir sipahi atlanıp kaçması için atını verdi. Atı aldı ve ata binmek istedi ama bir ayağı kurşun yemişti, orada diğer Alman geldi ve nişan alıp onun göğsüne doğru tüfekle ateş etti ve onu devirdi. Bunu gören dinsiz Türkler yerde yatı kaldırıp beraberlerinde taşıdılar. Ve diğer tanıdıkları ölümlerden de alabildiklerini aldılar. Bizimkiler, diğerlerinin başlarını kesip toprak tabyaya getirip fırlattılar. Hetmana da bir kaç esir getirdiler. Orada sonra Türkler varıp ormanda 1 bölük hâlinde durdular (beklediler), Türk taburuna gönderdiler ve bir kızıl rıdvani (büyük yol arabasını) getirdiler ve o rıdvanın içine Karakaş Paşa'yı ve diğerlerini koyup dehşet içinde alıp gittiler. İşte bugün Tanrı Hristiyanları sevindirdi ve dinsizleri ızdıraba boğdu. Öyle ki bizden 7 adam, onlardan 2800 adam öldü ve bütün yaralı savaşçı yiğitleri öldürüldü. Sultan olup biteni işitince pek üzüldü zira bütün umudu bu paşada idi, öyle ki gelip Polonya otağını yerle bir edecek idi ve onları 2 hafta bekledi zira önceki sultanın zamanında, dedesinin ve babasının zamanında çok başarı sağlanmıştı ve çok kale ve şehirler fethedilmişti. Ayrıca nice Bosna yiğitlerine de üzüldü, onların ölmelerine, söyleyip gavur elinden geçtiler. Bu işler şahidir ve doğrudur, zira bu yazan, Aksent, orada idim ve gözüm ile gördüm, bir şeyi iyi bilmiyorsam, onu iyice öğrenip yazıyordum. Ama o hücumu onları (Türkleri) getiren 1 haydut idi, öyle ki Polonya otağından

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

kaçıp Türklere teslim oluyordu ve o yeri o görüyordu, geri geldiler, ne bir tabya ne bir top yoktur bu yerde diye söyleyip hemen onları hücum ettirdi ve hücum böyle gerçekleşti. Ama hücumdan sonra derhal o haydutun başını kestiler, söylediler ki: “Bizi bu kötü yere niçin getirdin ve (niçin) öldük?” Perşembe (bir hafta sonra) hetman Kazaklara Turlu’yu geçip beri yana (bu tarafa) gelmelerini emretti. Orada 1.200 Kazak ve 300 haydut bir olup geceleyin Turlu’yu geçtiler ve Türk köprüsünün karşısına gittiler. Orada 2.000 Türk var idi, köprüyü koruyorlardı. Onlar ise tasasızca bekliyor ve uyuyorlardı. Ve orada 2 paşa var idi, birisinin adı Ali Paşa diğerrinin ise Karahisar Paşa. Kazaklar ise uyuyanların (Türklerin) üzerine saldırdılar kimisini öldürdüler çadırların içinde, kimisini suya atarak boğdular, kimisi kaçtı ama paşaların ikisini de öldürdüler. Ve Türk akçesi ve gümüşlerinden oluşan çok büyük bir ganimet alıp geldiler. Hiç canlı bırakmadılar. Sadece paşanın bir kara Arap atı var idi-onu getirip padişahın oğluna hediye ettiler.

Türklerin Taarruzu

Cuma günü dinsiz Türkler tüm gün Kazakların üzerine ve kale tarafındaki Polonya üzerine hücum ettiler. 2 kez kuvvetli geldiler ve 4’er atlı ile beraberlerinde toplar taşıyorlardı ve hazırlayarak bizimkilerin üzerine ateş açtılar sonra topları da alarak kaçtılar. Ama bizimkiler yaya çıktılar ve beraberindeki kılıçlarla savaştılar. Bu savaşta (çatışmada) bir Türk sancaktarı öldürdüler ve başını kesip sancakla hetmana getirdiler. Ve ikinci bayraktarı da öldürdüler ama bu sefer sadece sancağı aldılar ve hetmana hediye ettiler. Öyle ki hetman o birisinin başını getirene o bayrağı armağan etti. Cumartesi şafaktan önce krallık hetmanı otağda ruhunu Tanrı’ya teslim edip bu fani dünyadan ebediliğe gitti. O gün (aynı gün) Türkler çok büyük toplarla Kazakların ve vasıfsız askerlerin üzerine ateş açtılar.

Gönüllüler = [Deliler]

Ayrıca o gün (aynı gün) Türk taburunda 14.000 adam “saraydan çıkma” olarak yazıldı, öyle ki gönüllü ve serdengeçti olarak sayılırlar, zira o savaşta en önde yaya olarak hücumda giderlerdi. Ve bu gruba yazılmak isteyen ve bir silahı olan ya da onu kullanabilen herkes yazılabilir ve yüksek bir ücret alırlar. Eğer her kim yararlı olamazsa, ona sipahilik verilir (sipahiliğin yüz karası). Pazar. Kutsal Haç günü (haçın doğuşu). Türkler, köprüsünden 18 topu geçirdi ve Polonya otağının karşısına beri yana koydular. Bu sayede sabahtan vurmaya başladı, gece oluncaya kadar durmadılar (devam ettiler). Kazaklar ve vasıfsız askerler üzerine de ateş açtılar. Ama o 18 top hiç zarar vermedi, sadece 4 at ile 2 yerli halkı öldürdü. Diğer yandan ise yaya ve atlı Türkler, vasıfsız askerler üzerine hücum ediyorlardı. Ama hiçbir şey elde edemeyince (başarılı olamayınca) yüz karalığı ile gittiler. Pazartesi Batista’nın oğlu Kostantin, öyle ki elçi olarak Polonya elçisi ile geldi, hetman Ulah beyi Radul’un sözü üzerine gönderdi. Ve Batista’nın oğlunun sözü üzerine de geleneklere göre tam hetman elçiliğe (görüşmeye) gönderildi, zira krallık hetmanı ölmüştü, dinsiz Türkler hâlâ bir şey yapamadılar. O gün Türk padişahı kendi büyük vezirini ve yeniçeri ağasını uzaklaştırdı, şöyle söyledi: “Siz beceriksiz kimselersiniz.” Onların yerine diğerrlerini koydu (görevlendirdi).

Son Hücum

Salı günü sultan, kendi otağına çağırıp söyledi ki: “Vay o kişinin hâline, kim ki bugün Polonya ve Kazaklar üzerine rütbesi olup da çıkıp hücum gitmezse”. Hiç kimse savaşta taburda kalmayacak, ne Türk, ne Moldovalı ne de Ulah, hepsi Polonya otağına hücum edecekti. Ve sultanın kendi yanında 2000 solak, 4000 yeniçeri ve baltacısının kalmasını söyledi. Ayrıca, 4 çadırı da topların arkasına kurdular (yerleştirdiler), birbirinden uzak yerlere sıraladılar. O 4 paşanın 3000 adamı var idi, onlar atlarıyla ovada duruyorlardı. Ayrıca 500

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

yeniceeri de var idi, onlar da Turlu kıyısı boyunca yürüyüp bizimkilere ateş ediyorlardı ve o yerde bizimkilere suya (nehre) girmelerine izin vermiyorlardı. Ama sonra kendileri bizim otağın yakınından çekildiler ve arkasına dönmek zorunda idiler. Ama toplarla aralıksız otağa ateş ediyorlardı. Ayrıca sultanın emrine göre bütün orduyu otağdan Polonya üzerine hücumla sürdürdüler. Orada öğleden önce Kazaklar üzerine geldiler (harekete geçtiler) ve çok büyük bir kuvvetle (güçle) geldiler (saldırdılar). Sonra vasıfsız askerler üzerine vardılar (saldırdılar). O gün geceye kadar gerek atlı gerek yaya olarak 9 kez hücum ettiler. Komutanları, paşaları, yatağanları (büyük Türk kılıcı; yatağanları) ile ve bulavalar (kabzası/ başlığı işlemeli olan büyük kılıç) ile arkadan bu vasıfsız askerler üzerine hücumla itekliyorlardı. Aynı zamanda toplarla üstlerine ateş ediyorlardı. Sultanın kendisi Hotin’de Horodişçe diye adlandırılan (şehri tepeden gören en yüksek yer) o yerde yüksekte oturuyordu. Orada süslü perdelerle bir çardak (taht) yapılmıştı. Karşısında ise 4 müzisyen, fil üzerinde de davullar ve zurnalar çalışıyordu, her fil üzerinde 4 adam. O yüksek yerde oturup (sultan) hücumla bakıyordu (yönetiyordu), zira varı-yoğu (her şey) iyi görünüyordu. Beri yanda topları da görüyordu, meydana ateş ediyorlardı. Dinsiz sultan pek aşırı haz ediyordu (mutlu oluyordu), zira (sultana) gelip yalan haber veriyorlardı, söylediler ki: “Padişahın oğlunun ve hetmanların çadırlarına kadar ilerledik.” - ve dahası: Ayrıca Polonyalıların ve Almanların üzerine 3 kez hücum ettiler, ama hiçbir şey elde edemediler, zira yaya askerler otağdan çıkıp onları püskürttüler ve böylece 3 kez de köpekler gibi kaçtılar-atlılar ve yeniceeriler tüfeklerini (silahlarını) bırakarak kaçtılar. Sonra geceye yakın yeniden geldiler, ama otağda topları demirler ile o demirlerle doldurup ateş açtılar. Orada çok adam öldü, kimisi parça-parça oldu, kimisinin başı uçtu (koptu), kimisinin ayağı, kimisinin kolu. Zira otağa çok yakın duruyorlardı, yeniceeriler karınları üzerinde süründüler ama çoğu orada kaldı. O saat Türk sancaktarını öldürüp sancağı aldılar ve hetmana getirdiler. Ayrıca Hotin’de Tatar ve yeniceeri gelip saldırdı, ama hiçbir şey yapamadılar, aksine çok Tatar öldü ve 3 Tatarı ve 1 yeniceeriyi canlı tuttular (esir ettiler), zira yeniceeri yaralı olduğu için kaçamadı. Otağda 4 gün sonra öldü.

Feket Macar için

Otağda bir Macar dahi var idi, onun adı Feketi idi ve usta ve önemli (yararlı) bir kimse idi, Tanrı’nın her günü hepsinden önce o meydana çıkardı ve o gün hetmana ya canlı bir Türk ya Tatar ya da en azından baş getirmediği olmaz idi. Öyle ki bugün de varıp bir yeniceeri ve bir Tatar’ı atı ile getirip hetmana verdi. Ve bütün gün çok yararlılık (kayda değer yiğitlik) yapardı. *Bir atı içeri alır, diğerini de eyerlerdi* (atasözü). Ama geceye doğru meydana at oynatırken (savaşırken) o sırada orada yeniceeriler ona saldırdılar ve kalçasından yaraladılar. Ama attan düşmedi ve at üstünde otağa geldi. Orada padişahın oğlu ve hetman emrettiler ki; ne kadar usta (doktor) ve sağlıkçı var ise gelecekler onu muayene edip iyileştirecekler (kurşunu çıkaracaklar). Ama kalçasından (kurşunu) çıkaramadılar, bir hafta sonra ölecek idi. Nitekim hetman ve bütün askerler çok üzüldü ve ona yas tuttular, zira hetman onun sayesinde dinsizler hakkında birçok şey öğrenmişti. O gün bizimkiler de dahi dinsizlerin toplarının karşısına iki top yerleştirdiler ve iyi nişan alıp, öyle bir ateş ettiler ki (onların) toplarını iki parça edip ve varıp 1 paşanın (paşanın birinin) çadırına düştü (isabet etti). Nitekim dinsiz paşalar bunu görüp hemen öküzlerini (mandalarını) tabyalarını toplarını alıp koşup gittiler (kaçtılar). Ama 2 topta (top atışında) 30’ar çift öküzle yani tabyalarını koştular ve kalan toplara 10’ar çift ve 8’er çift (öküz) koştular. Böylece çadırlarını da söküp toplayıp gittiler.

Türk toplarının ululuğu

Öyle ulu (büyük) topların mermilerini (top mermilerini) bir kişi yerden kaldıramaz idi, zira çok büyük idiler ve hücum topları idi. Ve öyle topun adı ‘balyemez’ idi, ateş edildiğinde o

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

mermi bile toptan uzunlamasına 5 endaze (0,65 m) yeri kazar idi ve yere derinliğine 2-3 endaze girer idi. Ve o toprak, mermiye dayanır idi, o yer taş (kaya) gibi olurdu (sertleşirdi), artık bıçakla bile kazamazdık. Kısacası, o büyük toplardan hiç zarar olmadı. Sonuçta onların, yani dinsizlerin saldırıya geçtikleri o gün toplardan bir şey olmadı, bizimkilerden hesap ile varı-yoğu ile 28 adam kılıçla öldürüldü. Ama onlardan ölenler hesapsız (sayısızdı), öyle ki 1400 yeniçeri öldü, yine artı-eksi 3000 sipahi. (Ayrıca Ulah'ı yaya olarak hücumda (savaşta) ileri sürdüler, öyle ki pek çok ortalama 5-6000 kişi öldürüldü) Ayrıca (bunun dışında) onlarda 1000'e yakın yaralı vardı, yaralılarını ve ölülerini alıp götürdüler. Öyle ki bu yüzden alıp götürdüler. (Ölülerin) Bazılarını toprak ile kapattılar, bazılarını suya (nehre) attılar ve kalanları da siperde bıraktılar. Böylece dinsiz düşman hezimetle geri çekildi. Ama dinsizleri Tanrı kendisi öldürdü, öyle ki bu kadar 4 kere 100.000 (400.000) adam ile ve 300 top ile Polonyalılara ve Kazaklara bir şey yapılmadı, ama her defasında (kendileri) öldüler (yok oldular). Ama Polonya ordusu vardı ki kimsenin kuvveti (gücü) ile ayakta durmayıp karşı durmazdı. Her şeyden önce (sadece) yüce Tanrı'ya ve orada olan (Ukraynalı) Kazaklara minnettarız, öyle ki orduda var idi, zira Tanrı'nın her günü o Kazaklar hayatlarını tehlikeye atıp dinsizlere karşı savaştılar, düşmanı yardılar ve (Polonyalıların) öldürmelerine izin vermediler. Zira eğer Kazaklar olmasalardı, Tanrı bilir, Polonyalıların çıkışı 3-4 güne dek ne türlü olur idi. Hemen hemen dinsiz Türkler Kazakların güçlü olduklarını bilip, onun için bütün büyük (muhteşem) teçhizatlar ve büyük ordusuyla kazaklara yenildiler, dediler ki: "Kazaklar olmasaydı (Kazakları yok etseydim), Polonyalılar bana çok kolaydır (kolay lokma olurlardı)." Ama Tanrı onlara o günü (zaferi) yaşatmadı (göstermedi). Türk kendi otağı dibine, aşağıda su (nehir) yanına (kıyısına) 300 çadır ve 2 bin adam koydurdu, öyle ki Türklerin büyük taburunu gözetiyorlardı (koruyorlardı). Bir gece 1700 kazak çıkıp varıp orada hemen onları yok ettiler, o 2000 adamdan sadece çok azı kaçıp kurtuldu, ama o gece nice attan, gümüşten ve çeşitli giysilerden çok büyük ganimet elde ettiler. Ayrıca o gece gibisi yoktu ki Kazaklar Türk otağı dibine varıp ister deveden ister mandadan ister Türk atlarından yakalamasın, öyle ki Polonyalılara yani yol gösterenlere verip satarlar idi.

Polonya elçileri

Çarşamba günü. Polonya otağından onların gelen elçisi ile elçiler gönderdiler, öyle ki pazartesi günü gelmişti, bu grubu Pan Kaştelân Belzeckiy ve voyvoda Pan Lubelskiy'i (Yakup Sobeskiy) elçiliğe gönderdiler, beraberlerinde 25 adam da gitti. Ama otağdan elçileri 200 atlı aşırı görkemli giyinişli herkes uğurladı (yolcu etti), leoparlı ve kaplanlı (postlu). Ayrıca ne kadar prens ve bey-asilzade var idi, hepsi görkemli giyinişli çıkmışlardı. Böylece tam hetman Neznac'e ortalarına, o yere kadar çıkıp, öyle ki Türk çavuşları çıkıp Polonya elçilerini bekliyor idiler. Nitekim Türklerde aşırı görkemli çıkmışlardı. 100 çavuş ve 300 sipahi var idi, öyle ki o yere gelip, Türklere bizim elçileri verdiler ve bizimkiler otağa geri döndüler. Ve onlar da alıp elçilerini gittiler. Ama Türk otağına varıncaya kadar, nitekim ben de, Aksent, bunu yazan, o yere varıp (yaklaşıp) iyice gördüm (gözlemledim).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Kaynakça

- AHİNCANOV, S. M. (2014). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- ALASANİA, G. (2013). *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- ARIKAN İ. (2006). “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4: 130-141.
- AYNAKULOVA G. (2005). “Gregoryen Kıpçaklar’a Dair”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 69/256, Aralık 2005: 825-839.
- GARKAVETS A. (2002), *Kıpçakskoye Pismennoye Nasladiye Tom I*, Almatı.
- GARKAVETS A. (2003), *Töre Bitigi*, Almatı.
- GARKAVETS A. (2007), *Kıpçakskoye Pismennoye Nasladiye Tom II*, Almatı.
- GARKAVETS A. (2010), *Kıpçakskoye Pismennoye Nasladiye Tom III*, Almatı.
- GÜNDÜZ, T. (1999). “II. Osman’ın Hotin Seferi” *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye.
- KASAPOĞLU-ÇENGEL H. (2009), “Ermeni Harfli Kıpçakça Eserler ve Bu Eserler Üzerine Yapılan Araştırmalar”, *Kafkaslarda Türk Dili ve Kültürünün Etkileri 5-6 Mart 2009*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 193-215.
- KASAPOĞLU-ÇENGEL H. (2012), “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi”, *Dil Araştırmaları*, S. 10, Bahar 2012: 17-81.
- KIRZIOĞLU, F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURAT, A. N. (2019). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZAKDAĞ N. (2013), “16. – 17. Yüzyıllardaki Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Bu Dilde Yazılmış Kıpçakça Belgeler”, *Yeni Türkiye*, S. 55, s. 340-356.
- ÖZTÜRK, A. (2009). *Ermeni Kıpçakçasıyla Yazılmış Kamanets Vakayinamesi (Çeviri-Metin-Gramer- Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- MALAN, S. C. (1868). *Life and Times S. Gregory The Illuminator, The Founder and Patron Saint of the Armenian Church*, Rivingtons, 1868, Chapter VI, s. 139-149.
- ŞİMŞEK, Y. (2021). “Tarihî Diyalektoloji Araştırmalarında Yöntem Sorunları: Harezmi Türkçesi ve ‘Kıpçakça’”. *Orta Türkçe Döneminin İlk Evresi: Sorunları ve Çözüm Önerileriyle Harezmi Türkçesi*. (Ed. Yaşar Şimşek). Ankara: Akçağ Yayınları, s. 177-203.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

REFLECTIONS OF HATAY ISSUE IN FOREIGN PRESS

Osman Kubilay GÜL

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sivas, Türkiye

ORCID: 0000-0001-9829-1819

Sunay KIZILDAĞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

ABSTRACT

Hatay has always been important for European states due to its location and history. Being located in the southeast of Turkey, having a coast to the Mediterranean Sea and having the port of Iskenderun made Hatay a strategic transition point. After World War I, with the signing of the Armistice of Mondros, various regions of the Ottoman Empire began to be occupied. One of the occupied places was Hatay. The French aimed to establish a mandate covering Syria and Lebanon. Hatay was also included in this region. However, Hatay declared its independence in 1938 and joined the Republic of Turkey. This accession, which took place within a certain process, found its place in the foreign press.

The aim of the study is to contribute to the research in this field by revealing how the issue was reflected in the foreign press, which issues were emphasised and how it was conveyed to the public. Document analysis technique, one of the qualitative research techniques, was used in the study. The documents on the subject were limited to those in the Archives of the Republic of Turkey.

Key Words: Hatay Problem, Iskenderun Sanjak, Turkey, France, Syria

HATAY MESELESİNİN DIŞ BASINDA YANSIMALARI

ÖZET

Hatay konumu ve tarihi gereği Avrupalı devletler için hep önem arz etmiştir. Türkiye'nin güneydoğusunda, Akdeniz'e kıyısının olması ayrıca Iskenderun Limanına sahip olması Hatay'ı stratejik bir geçiş noktası yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgeleri işgal edilmeye başlamıştır. İşgal edilen yerlerden biri de Hatay'dı. Fransızlar; Suriye ve Lübnan'ı kapsayan bir mandaya yönetimi kurmayı hedeflemişlerdir. Hatay'da bu bölge içerisinde yer almıştır. Ancak Hatay, 1938 yılında bağımsızlığını ilan ederek Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmıştır. Belli bir süreç dahilinde gerçekleşen bu katılma, dış basında kendisine yer bulmuştur.

Çalışmanın amacı meselesinin dış basına nasıl yansıdığını, hangi hususlara vurgu yapıldığını ve kamuoyuna nasıl aktarıldığını ortaya koymak suretiyle bu alanda yapılmış araştırmalara katkı sağlamaktır. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Konuyla ilgili belgeler, Türkiye Cumhuriyeti Arşivinde yer alanlarla sınırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay Sorunu, Iskenderun Sancağı, Türkiye, Fransa, Suriye

Giriş

APRIL 26-28, 2024

Giresun University, Türkiye

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Uzun bir duraklama döneminin ardından Osmanlı Devleti 1878 yılında artık dağılmanın eşiğine gelmiş vaziyettedir. Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, bu tarihten sonra alabileceği en büyük payın peşine düşmüştür. Dağılma sürecine gelinceye kadar geçen zamanda sömürgeci devletler, kapitülasyonların verdiği kolaylıklardan yararlanarak, devletin pek çok yerinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunların yanında misyonerler de Osmanlı topraklarında ciddi faaliyetlerde bulunur vaziyettedir. Bir taraftan ekonomik olarak sömürülen ülke, misyonerler vasıtasıyla da kültürel ve sosyal olarak da sömürülmeye başlanmıştır. Misyonerlerin açtıkları okullar, mikro milliyetçiliği ön plana çıkararak özellikle Türk nüfusun az olduğu bölgelerde ayrılıkçı fikirlerin tohumlarını ekmişlerdir.

Gerek sömürgecilik gerekse misyonerlik faaliyetleri açısından Hatay önemli bir yere sahiptir. İngiliz ve Rusların bölgede çıkarları çatışır durumdadır. I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'nin bölgeye yaptığı saldırılar, Hatay'a verdiği önemi göstermektedir. Savaş süresince İskenderun Demiryolu altı kez bombalanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın İngiltere lehine sonuçlanması, İngilizlerin bölge için yaptıkları planları hayata geçirme fırsatı sunmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik ayrılması, Çarlık Rusya'sında Bolşevik devriminin yaşanması, İngiltere'yi bölgede rakipsiz bırakmıştır. Savaş sona erdiğinde bölgede bulunana ordu Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındadır. Kendisi durumun hassasiyetini ve İngilizlerin planlarını çok önceden fark etmiş ve İstanbul hükümetini bu konuda uyarmıştır. Fakat bu çaba sonuçsuz kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu dağıtılarak kendisi İstanbul'a çağırılmıştır. Hemen sonrasında ise bir Fransız torpidosu İskenderun limanına girerek mayınları temizlemiş (Ada, 2005, s. 95) ve bölgeye asker çıkarılmasının önünü açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler; Anadolu'yu Arap bölgesinden ayırmak için İskenderun'a çıkarma planları yapmışlardır. Ancak kendi geleceğinden endişe duyan Fransa; İngilizlerin yaptığı bu plandan uzak durmuştur. Bu sırada Osmanlı 4'üncü Ordusu Amanos Hattı'nı askerlerle çevirmiştir. Savaş sırasında İngiliz donanması İskenderun Demiryolunu altı kez artarda bombalamış ve bunun ardından takvimler 30 Ekim 1918'i gösterdiğinde Mondros Mütarekesi imzalanmış ve savaş nihayet sona ermiştir. Bu sırada İskenderun ise Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir. Fakat ateşkes maddeleri uyarınca müttefikler stratejik önemi olan yerleri ele geçirebileceklerdir. Mustafa Kemal bu maddelere dikkat çekerek hükümeti uyarmıştır. Ancak grup ordusu dağıtılmış Harbiye Nezareti'nin komutasına verilmiştir. Tarihler 3 Kasım 1918 gelindiğinde ise bir Fransız torpidosu limana girerek mayınları temizlemiştir.

Savaş öncesinde İngilizlere bırakılan bölge daha sonra yapılan anlaşmalarla Fransızlara terkedilmiştir. İşgal gücü olarak bölgeye gelen Fransızlar, Ermeniler ile iş birliği içerisine girmiş ve bazılarını asayişini sağlamak üzere görevlendirmiştir. Bu durum halk arasında infiale yol açmış ve mücadeleler başlamıştır. Ankara hükümetinin gayri resmi olarak verdiği destek sayesinde Fransızlar barış yapmaya mecbur kalmıştır. 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara hükümeti arasında Ankara Muahedesi imzalanarak Milli Mücadelesinin güney cephesi kapatılmıştır. Bir cephesinin kapanmış olmasına rağmen Hatay'ın sınırlarımız dışında kalmıştır. Muahedede Süleyman Şah Türbesi'nin Türk toprağı olarak kabul edilmesi dahi yer almasına rağmen Hatay'ın sınırlarımız dışında kalması, Fransızların bölgeye atfettiği önemi göstermektedir.

1936'da Fransa Suriye üzerindeki mandasını kaldırmış Hatay meselesi ise yeniden önem kazanmıştır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Hataylılardan Hatay'ın geleceğine dair karar vermelerini istemiştir. Öneri kabul edilince Türkiye ile Fransa, Milletler Cemiyeti aracılığıyla müzakerelere başlamıştır. Müzakereler devam ederken Hatay'da Milletler

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Cemiyeti'nin seçtiği bir komitenin gözetiminde referandum yapılmıştır. Referandum sonucunun Türkler lehine sonuçlanmasının ardından Hatay'da bağımsız bir Türk Devletinin kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır (Kodaz, 2019, s. 102).

Seçim sonucunun ardından TBMM 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yapmış, bu toplantının ardından alınan kararlar doğrultusunda Hatay eyaleti kurulmuştur. Hatay artık kendi içerisinde bağımsız bir Türk devleti olarak Hatay Cumhuriyeti adını almıştır. Bu devletin cumhurbaşkanı ise Tayfur Sökmen olmuştur. Aradan geçen bir yılın ardından Hatay Devleti, Türkiye ile Fransa'nın Ankara'da imzalamış olduğu anlaşmanın yürürlüğe gireceği günü beklemeden 29 Haziran 1939'da son toplantısını yaparak oybirliğiyle anavatana katılma kararı almıştır. Böylelikle Hatay, Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı özel bir kanunla anavatana bağlanmıştır.

Dış Basında Hatay Meselesi

Yukarıda kısaca bahsedilmiş olmasına rağmen Hatay'ın anavatana katılması uzun bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu süreç, hareketli dünya basınında da önemli yer bulmuştur. Çalışmamızda Cumhuriyet Arşivinde yer alan belgeler ışığında Hatay meselesi ile ilgili yayın yapan yabancı gazetelerin haberleri incelenmiştir.

İtalya Basını

Bahsi geçen dönemde Avrupa iki kutba ayrılmış vaziyettedir. I. Dünya Savaşından yenik çıkan Almanya ile savaşta istediğini bulamayan İtalya' revizyonist politikalar izleyerek topraklarını genişletmek amacındadır. İtalya'nın Akdeniz ile ilgili takip ettiği "Bizim Deniz" politikası nedeniyle Hatay'a ayrı bir önem atfettiği görülmektedir. Arşivde İtalyan gazeteleri ile ilgili bir kayda ulaşmak mümkün olmuştur. 27.01.1937 tarihli "Messaggero Di Rodi" Gazetesi'nde yer alan haberde

"Türkiye, gözlerini açabilmesi için Sancak meselesi gibi bir hadisenin vukuu lazımdı; Ankara'da ancak şimdi yılanın ve tehlikenin içinde olduğunun ve tehlikenin başka taraflardan geldiğinin farkına varıldı.

İtalya matbuatının İskenderun ve Antakya meselesine dair göstermiş olduğu fili hareket karşısında Türkiye hatasını tanımağa mecbur oldu. İtalyan halkının Türkler için daima duyduğu hususi sempati karşısında Türkler tarafından büyük bir yanlışlık yapılmış olduğu yüksek ve kuvvetli sesle şimdi söylenebilir." İfadeleri yer almıştır.

Avrupa konjonktürü incelendiğinde, İtalya'nı takip ettiği revizyonist politika neticesinde yapılacak sınır değişikliklerini statüyü bozması açısından hoş görmesi beklenebilir durumdur. Fakat 1912 Uşi Antlaşması ile On İki Adalar'ın İtalya'da bulunması ve yine bahsedildiği üzere Akdeniz üzerinde hak iddiası, Hatay meselesinde Türkiye'nin karşısında yer almasına neden olmuştur. Haberde yer alan ifadelerde, Türkiye'nin İtalya'yı kendisine tehdit olarak gördüğünü fakat Hatay'ın mesele olarak masaya gelmesi ile içinde bulunduğu tehlikelerin farkına varabildiği ifade edilmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin politikası da eleştirilmiş ve İtalya'nın ve İtalyanların Türkiye'ye duyduğu sempatiye uygun hareket etmemekle itham edilmiştir.

Fransız Basını

Fransa Hatay meselesinin doğrudan taraflarından birisidir. Bu nedenle Fransız basınında yer alan haberler gerek hükümet gerekse Fransız kamuoyunun meseleye bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. 04.12.1937 tarihli "La Republique" Gazetesi" Fransa ile Türkiye'nin tarihi dostluk bağlarında atıf yaparak Hatay'ın iki ülke arasında gerilime neden olduğundan

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

bahsetmektedir. Haberde yer alan “...Kemal'in hükümeti, Fransız sefirine, Suriye makamlarının "hasmane hareketini" protesto eden bir nota tevdi edecektir.” ifadeleri Türkiye'nin meselede muhatap olarak Fransa'yı muhatap aldığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca *Kemal Hükümeti* ifadesi de Türkiye'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün çizgisinde olduğunu ve doğrudan doğruya kendisini tarafından idare edildiğini göstermektedir.

08.12.1937 tarihinde “Le Journal” Gazetesi meselesi şu şekilde değerlendirmektedir:

“Fransızlar, şarkta vahim ve nazik bir mesele ile alakadar bulduklarını biliyorlar mı? Bundan altı ay evvel, İskenderun Sancağına muhtariyet bahsetmek zmnında Türklerle Fransızların Milletler Cemiyetinin himayesinde vardıkları anlaşmayı kutlamak için Cenevre çanları çalınmıştı. Fakat bir şey unutulmuştu: Suriye ittifadının ihlalini kabul etmeyen Suriyelilerin muvafakati, böylece ki, 29 son teşrinde yeni Sancak statüsünün tam mevkii mer'iyete girdiği esnada, Şam meclisi, 30 Mayıs tarihli Cenevre anlaşmasını tasdik etmekten bir kere daha ictinab ediyordu. Ve mesele bundan ibaret değildir: Suriyelilerin henüz konuşmak hakkı yoktur filvaki manda rejimi bakidir.”

Haberin analizinden anlaşıldığı üzere Hatay'ın Fransa ile Türkiye arasındaki bir mesele olarak ele alınması üstü kapalı şekilde eleştirilmiştir. İki ülke arasında varılan mutabakatta Suriye'ye söz hakkını tanınmaması vurgulanmış ve Suriye meclisinin mutabakatı imzalamadığına da özellikle dikkat çekilmiştir. Haberin sonunda yer alan ifade ile hükümete üstü kapalı yapılan eleştirinin yumuşatıldığı görülmektedir. Zira Suriye'de manda rejiminin devam ettiği ve Suriye'nin söz hakkı olmadığı ifade edilmektedir.

“L'ere Nouvelle” Gazetesi'nde 24.12.1937 tarihinde yer alan haber doğrudan Türkiye'yi destekler mahiyettedir. Haberde Kemalist Türkiye'nin hürriyetin ve barışın müdafaa edilmesini isteyen devletler arasında yer aldığı, bu durumun devamı için de ahitlerine sadık olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Milletler Cemiyeti prensiplerinden de ayrılmadığına dikkat çekilmiştir. Fransa'nın Türkiye ile olan ilişkilerinin gelişme yönünde olduğu da ayrıca haberde yer almıştır.

Fransız basınından seçilen son gazete “L'Humanite” Gazetesi'dir. Komünist politikaları destekleyen ve doğrudan Sovyet Rusya'nın tahsisatı ile çıkan gazetenin 19.01.1938 tarihli nüshasında Türkiye'nin tavrı sert bir şekilde eleştirilmiş ve Suriye ile Cebeli Lübnan doğrudan doğruya müdafaa edilmiştir. Burada dikkate şayan olan durum, o dönemde Sovyet Rusya'nın Türkiye politikalarını destekler durumda olmasına rağmen yine Sovyet Rusya tahsisatı ile çıkan gazetenin Türkiye aleyhinde olmasıdır. Bu durum Sovyetlerin Arap dünyasını kaybetmeme çabası olarak yorumlanabilecek bir hareket olarak kabul edilebilir.

Romanya Basını

Romanya'da konuyla ilgili arşivlere giren tek gazete; Le Moment olmuştur. Gazetenin 12.12.1937 tarihli nüshasında Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin doğrudan Hatay Meselesine bağlı olduğu ima edilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin dostluk yolunda gelişme gösterdiğinden bahiste Atatürk'ün bunun devamı için Hatay meselesinin hallini ön koşul olarak ortaya sürdüğü ifade edilmektedir.

Mısır Basını

Kahire'de Ermeniler tarafından çıkarılan Arev Gazetesi 29.11.1937 tarihli sayısında Hatay meselesine değinmiştir. Öncelikle olaylar üzerinden duruma bakılmış ve Atatürk'ün Adana gezisi sırasında Hataylı üç kız çocuğun bir hitabe ile sunduğu çiçeklerin Atatürk tarafından memnuniyetle kabul edilmesinin Hatay'ın Türkiye'ye katılacağı şeklinde yorumlanması

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

gerektiği ifade edilmiştir. Haberin ilerleyen bölümlerinde Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının kaçınılmaz olduğuna değinilere, bölgede yaşayan Ermenilere, yeni rejimle gelecek nizam ve intizama hazırlık yapmaları, bu değişiklikten doğacak avantajları kullanmaları ve asla bir taraf teşkil etmemeleri yönünde telkinlerde bulunulmuştur.

Görüldüğü üzere Farkı ülkede yaşayan Ermeniler olaya daha objektif ve gerçekçi bakış açısında sahiptirler. Ayrıca I. Dünya Savaşında her iki millet arasında yaşanan sıkıntılara rağmen Ermenilerin Türkiye hakimiyetindeki Hatay'da daha rahat bir hayat sürecekleri görüşü savunulmuştur. Bahsi geçen haber, Hatay meselesi kadar günümüz Türk – Ermeni sorunlarına da ışık tutacak şekildedir. 1937'de savaş döneminde yaşananlar tamamen geride kalmış ve Ermenilerin rahat bir hayat sürecekleri ülkeler arasında Türkiye, bizzat Ermeniler tarafından işaret edilmiştir.

Mısırlı gazeteci Emin Sait Mısırdaki çıkan El- Mokattam gazetesinde dikkate değer bir makale neşretmektedir.

Yazar, Hatay meselesini ve Uluslararası toplumun aldığı tedbirleri bütün detayıyla izah ettikten sonra Hatay'ın yeni rejimini müdafaa etmekte ve bunun tatbikinin lüzumlu olduğunu ileri sürmektedir. Bu makale "Elifba" gazetesinde aynen yayınlanmıştır. "Fetel Arab" gazetesi Atatürk'ün Dört Yol'a kadar gideceği haberini vermekte ve bu hareketin bir tehdit mahiyetinde olacağını işaretlemektedir.

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın desteğini sağlamış olması yaklaşan savaş ve stratejik önem ile açıklanabilmektedir. Fakat Mısır'ın Suriye gibi kendi ırkından olan bir devletin tezi yerine Hatay'da vücuda gelen yeni rejimi destekliyor olması dikkat çekicidir. Haberin devamında Mustafa Kemal Atatürk'ün bölgeye yapacağı ziyarete dikkat çekilerek Hatay'ın kısa süre sonra Türkiye'ye katılabileceği ön görülmüş ve Suriye'nin en azından Hatay'ın bağımsız kalması konusunda çalışmalar yapılması gerektiği satır aralarında vurgulanmıştır.

Suriye Basını

Fransız basını kadar önem arz eden bir başka dış basın ise Suriye basınıdır. Fransa mandasında olduğu için söz hakkı olmadığı düşünülse de özel statüde olmasına rağmen, Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusu doğrudan doğruya Suriye'yi ilgilendiren bir meseledir. Bu nedenle konu basında yer bulmuştur.

Arşivler tarandığında Hatayla ilgili Suriye basınının ilk haberinin Ekim sonunda yayınlandığı görülmüştür. Suriye matbuatı Türkiye – Fransa anlaşmasından sonra dört ay kadar sessiz kaldıktan sonra aniden şiddetli bir hücumla başlamıştır. 29 Ekim tarihinde Suriye bayrağının Hatay'da indirilmesi münasebetiyle, uzun başmakaleler yayınlanmıştır.

Bu yazılarda Uluslararası toplum, Türkiye ve Fransa şiddetle tenkit edilmiştir. Hatay'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğuna vurgu yapılmıştır.

"El-kabes", "Fetel-Arab gibi gazeteler, Hatay'da Suriye bayrağının indirilmesinin Suriye için bir matem günü olduğunu iddia etmektedirler. Suriye parlamentosunda Hatay hakkında hararetli ve heyecanlı konuşmalar yapılmıştır: Fahri El-barudi ve El-Çiçekli mecliste *"Siyasa, bizi aziz bir komşudan ayırmak istedi. Muazzam Türkiye, bir küçük Hatay kıt'asıyla daha fazla büyümez. Araphğın dostluğu, Türkiye için İskenderun'dan daha kıymetlidir."* minvalinde konuşmalar yapmışlardır.

Başvekalet vekilliğini yapan dahiliye ve hariciye bakanı El-Oabirin de mecliste bir konuşma yapmış, Suriye bayrağının Hatay'dan indirilmesi meselesine teessüfünü bildirmiş ve hükümetin lazım gelen tedbirleri alacağı vaadinde bulunmuştur.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Görüldüğü üzere Hatay'da yaşanan gelişmeler Suriye tarafından yakinen takip edilmektedir. Gerek gazeteler gerekse mecliste yapılan konuşmalar göz önüne alındığında Türkiye'nin uluslararası arenada ne kadar önemli bir yere ve güce sahip olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira haberler ve konuşmacılar, Uluslararası toplumun tavrından şikâyet ettikleri gibi Türkiye'ye olan tepkilerini çok daha seviyeli ve hürmetkar olarak dile getirmişlerdir. Doğrudan bir tepki yerine Suriye'nin dostluğunun önemine vurgu yapmışlardır. Ayrıca Türkiye'den "Muazzam" olarak bahsetmeleri, askeri, siyasi yahut ekonomik bir yaptırımın dile dahi getirilmemesi Türkiye'nin gücünü göstermesi açısından önemli kabul edilmelidir.

Sonuç

Yukarıda bahsi geçen gazete haberleri bütün olarak ele alındığında uluslararası arenada Türkiye'nin lehine olumlu bir havanın olduğu net bir şekilde görünmektedir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti prensiplerine uygun hareket ediyor olması, barışçı tavrı ve kararlılığı, uluslararası siyasette kendisine yer edindiğinin göstergesi kabul edilmelidir.

Haberlerin bir diğer özelliği ise Türkiye'nin dostluğuna verilen önem olmuştur. Durum Avrupa bazında değerlendirildiğinde yaklaşan savaş, İtalya ve Almanya'nın saldırgan söylemleri ve faaliyetleri, Türkiye gibi stratejik konuma ve yer altı – yer üstü kaynaklara sahip bir ülkenin müttefik olarak görülmesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Diğer taraftan Arap dünyasında da Türkiye'ye karşı ciddi bir tepkinin olmadığı görülmüştür. Türkiye'nin siyasi gücüne atıfla ancak Arap dostluğu Hatay'dan daha önemli gibi argümanlar ortaya konabilmiştir. Özellikle Mısır'da yayınlanan, Ermenilerin çıkardığı, gazetenin Türkiye'ye karşı olumlu tutumu ve bölgede yaşayan Ermeni halka tarafsız kalma çağrısı yapması, Çağdaş Türkiye'nin toplumsal barış konusunda geldiği noktayı göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Suriye basını ve parlamentosunun cılız çabaları manda idaresinde bulunması nedeniyle pek de kayda değer bulunmamıştır. Bahsedildiği üzere Türkiye, Suriye ile hiç muhatap olmadan sorunu Fransa ile çözüme yolunu tercih etmiştir. Bu durum henüz Milli Mücadelenin organize aşamasında düzenlenen Sivas Kongresi'nde mandanın reddedilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Çetin bir Milli Mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyetinin önünde halletmesi gereken önemli sorunlar vardır. Osmanlı Devleti'nden kalan sorunları ortadan kaldırmak, savaşın izlerini silmek, her alanda çağdaşlaşmak ve uluslararası siyasette kendine yer edinmek bunların başında gelmektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve çalışmaya konu olan Hatay meselesi Türkiye'nin olumlu yönde hızla gelişme gösterdiğinin açık birer delili olarak kabul edilmelidir. Milletler Cemiyeti başta olmak üzere, dünya siyasetinde söz sahibi olan devletlerin Türkiye'yi destekliyor olmasının yanında Türkiye'yi "Kemalist hükümet, Atatürk Türkiye'si" gibi sözlerle niteliyor olmaları, Mustafa Kemal Atatürk'ün takip ettiği dış politikanın isabetini göstermesi açısından önemli kabul edilmelidir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Kaynakça

- Ada, S. (2005). *Türk-Fransız İlişkiler'inde Hatay Sorunu (1918-1939)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atabey, F. (2015). Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci. *4(7)*, 193-202. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi.
- Duman, L. (2016). *Vatan'nın Son Parçası Hatay'daki Uluslaştırma Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duran, Y. (2007). İskenderun Sancağı'nda Fransız Mandası (1920-1936). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 103. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdal, İ. (2020). Türk Dışişleri Bakanlığının Raporuna Göre Hatay Meselesi Bağlamında 1938 Türkiye-Fransa Müşterek Beyannamesinin Suriye Bulgar ve Yunan Basınına Yansıması. *10(20)*, 91-115. Edirne: Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,.
- Karakoç, E. (2009). Atatürk'ün Hatay Davası. *1(50)*, 110-115. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi.
- Kodaz, Y. (2019). Hatay Sorunu, Atatürk ve Türk Kamuoyu (1936-1939). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 102. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Metintaş, M. Y. (2019). Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması. *2(5)*, 105. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi.
- Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih 1918-1994 (9 b.)*. İmge Yayınları.
- Sarınay, Y. (1996). Atatürk'ün Hatay Politikası –I- (1936-1938). *12(1)*, 6. Atatürk Araştırma Dergisi.
- Shaw, S. J. (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*. (B. S. Aydaş, Çev.) Ankara: T.T.K Yayınları.
- Soysal, İ. (1985). Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939) 49.193: 79-110. *49(193)*, 81. Belleten.
- Uça, M. (2002). Türkiye Açısından Hatay Sancağı'nın Stratejik Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, R. (2018). Hatay Sorunun Uluslararası Platforma Taşınması ve Türk Basınındaki Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi, 1(1)*, 5.
- Yiğit, E. (2010). Hatay Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Katılması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 29-60. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KERKÜK'TE YAZILMIŞ İLK TÜRKÇE SÖZLÜK: LUĞÂT-I TÜRKİYYE

Önder SAATÇI

Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğirdir MYO, Isparta/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-5322-7725

ÖZET

Bu bildiri Kerküklü şair Hacı Abdullah Safi'nin kaleme almış olduğu "Luğât-ı Türkiyye" adlı yazma eser hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Giriş bölümünde eserin müellifi, yazmanın nitelikleri ve yazmanın yayına hazırlanması sırasında ne gibi bir yöntem kullanıldığı belirtilmiştir. Araştırma ve Bulgular bölümünde yazmadaki söz varlığı üzerinde durulmuş, söz varlığının sınıflandırılması yapılarak çeşitli tablolarla bazı karşılaştırmalı bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde ayrıca Kerkük ağzına dair kelime hazinesi hakkında bazı ayrıntılı bilgiler de verilmiştir. Kerkük ağzındaki bir kısım kelimelerin Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılması sonucunda gözlenen birtakım farklılıklara da işaret edilmiştir. Çalışmada yazmadaki tarihî söz varlığına da değinilmiş, ayrıca çeşitli maddelerde ve tanımlarında geçen arkaik ekler de tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde yayımlanacak olan sözlüğün önemi ve Türkoloji çalışmalarına sağlayacağı katkı kaydedilmiştir.

ABSTRACT

In this paper, introductory information about the manuscript "Luğât-ı Türkiyye" written by the Kirkuk poet Hacı Abdullah Safi is given. In the introduction section, the author of the work, the qualities of the manuscript and the method used during the preparation of the manuscript for publication are stated. In the Research and Findings section, the vocabulary in the manuscript is emphasised, and some comparative information is presented with various tables by classifying the vocabulary. In this section, some detailed information about the vocabulary of Kirkuk dialect is also given. Some differences observed as a result of the comparison of some words in Kirkuk dialect with Turkey Turkish are also pointed out. In the study, the historical vocabulary in the manuscript is also mentioned, and archaic suffixes in various articles and their definitions are also identified. In the conclusion, the importance of the dictionary to be published and its contribution to Turkological studies are noted.

GİRİŞ

IRAK TÜRKMENLERİNDEN SÖZ DERLEME ÇALIŞMALARININ KISA TARİHÇESİ

Bugüne kadar bazı çalışmalarla Irak Türkmen ağızlarından pek çok söz varlığı derlenmiş ve kayda geçirilmiştir (Saatçi, 2021: 199-212). Öyle ki bu çalışmada ele aldığımız Sâfi'nin Luğât-ı Türkiyye'si, Irak Türkmen ağızları ve bilhassa Kerkük ağzından söz varlığının kaydedildiği en eski tarihli çalışmadır. Nitekim, yazmanın sonunda kayıtlı tarih 12 Rabiul-evvel 1365 (H.) - 24 Şubat 1945 (M.) şeklindedir. Müellifin vefat tarihinin 1898 olduğu göz önüne alındığıdaysa eserdeki söz varlığının 19. yy'da kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

1952 yılında ise Ata Terzibaşı Derleme Sözlüğü⁴⁵'nün TDK tarafından yürütülen hazırlık safhasında Kurum'a 1375 fiş göndermiş, bunların 1230'u DS'de madde başı yapılmıştır (DS, 1995: LV). Terzibaşı sonraları halk ağzından topladığı malzemeyle de bunları birleştirerek 2011, 2013 ve 2015 yıllarında üç ciltlik "Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük"ü yayınlamıştır.⁴⁶ Bu sözlükte 5162 madde başı bulunmaktadır. DS'ye Kerkük'ten fiş gönderen bir başka araştırmacı da 200 fiş göndermiş olan İzzettin Bayatı'dır. DS'ye fiş gönderenlerden biri de Nermin Neftçi olmakla beraber onun kaç fiş gönderdiği DS'nin ilgili bölümünde belirtilmemiş; ancak Neftçi, Kerkük'te bulunduğu yıllara dair hatıralarını kaleme aldığı ve ilk baskısı 1957'de "O Yakadan Bu Yakaya" adıyla yayınlanan; ikinci baskısı ise 2003'te "Kerkük'te Bulduklarım" adıyla yayınlanan kitabında, Kerkük ağzından çok sayıda söz varlığına (deyim, dua, beddua, kalıp söz, birleşik kelime, vb.) yer vermiştir (Saatçi, 2020: 268-276).

1979'da ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Choban Khıdır Haydar (Çoban Hıdır Haydar), "Irak Türkmen Ağızları"⁴⁷, Hussin Shahbaz Hassan (Hüseyin Şahbaz Hassan), "Kerkük Ağzı"⁴⁸ ve H. Kemal Bayatlı "Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağzı Dil İncelemesi"⁴⁹ başlığıyla, birer doktora tezi sunmuşlardır. Bu tezlerden ilk ikisi halk ağzından derlemelere, diğeri ise Irak Türkmen halk şiirinden örneklerle dayanmaktadır; bu tezlerin sonunda indeks niteliğinde birer sözlük bulunmaktadır ki bunlar da Irak Türkmen ağızlarından söz derleme çalışmalarına önemli katkı sağlamış olan çalışmalardır. Irak Türkmen ağızlarından deyim ve atasözleri derlemeleriyle ilgili olarak da pek çok sözlük yayınlanmıştır. Bunlardan en önemlileri Ata Terzibaşı'nın "Kerkük Eskiler Sözü" ve İhsan S. Vasfi'nin "Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri"dir (Saatçi, 2020: 262-267). Bunların yanında, bazı makale ve bildirimlerde de Irak Türkmen ağızlarının söz varlığı incelenmiştir. Bunlardan biri Çoban Uluhan Beşirli'nin "Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler" (Beşirli, 2021: 58-64) makalesi, diğeri Sevda Özen Eratalay'ın "Kerkük Türkmen Ağzında Hastalık Adları" (Eratalay, 2020: 171-188) makalesi, bir diğeri de Mehmet Mehdi Bayat'ın "Irak Türkmen Ağzında Kalıplaşmış Anlatımlar" (Bayat, tarihsiz: 685-694) bildirisidir.

Irak Türkmen ağızlarından söz derleme çalışmalarında önemli bir durak da Habib Hürmüzlü'nün ilk baskısı 2003'te "Kerkük Türkçesi Sözlüğü"⁵⁰, ikinci baskısı ise 2013'te genişletilerek "Irak Türkmen Türkçesi"⁵¹ adıyla yayınlanan sözlükleridir. Son baskısında bu sözlükte 7000 civarında madde başına ulaşılmıştır.

SÖZLÜĞÜN MÜELLİFİ HAKKINDA

⁴⁵ Metinde bundan sonra DS şeklinde kullanılmıştır.

⁴⁶ Metinde bundan sonra KATS şeklinde kullanılmıştır.

⁴⁷ Metinde bundan sonra ITA şeklinde kullanılmıştır.

⁴⁸ Metinde bundan sonra KA şeklinde kullanılmıştır.

⁴⁹ Bu tez daha sonra kitap olarak basıldığından, çalışmamızda kitap nüshasındaki veriler esas alınmış olup metinde bundan sonra ITT şeklinde kullanılmıştır.

⁵⁰ Metinde bundan sonra KTS şeklinde kullanılmıştır.

⁵¹ Metinde bundan sonra ITTS şeklinde kullanılmıştır.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Kerkük'te yetişmiş en önemli şairlerinden olan Hacı Abdullah Sâfi (1809-1898) klasik edebiyatımızın kudretli bir şairidir. Sâfi Kerkük'teki mahalle mektebinde almış olduğu klasik tahsilin yanında özel olarak tarih, coğrafya ve mantık dersleri de almıştır. Ticaret ve memuriyetle hayatını kazanmıştır. Sekiz yıl İstanbul'da kalmış, İstanbul'da bulunduğu sıralarda bir iftirayla karşılaşmasına rağmen, iftiracının sonradan doğruyu söylemesi neticesinde üzerine atılı iftiradan kurtulmuştur. Bu hadise onun üzerinde önemli bir sarsıntıya sebep olmuş olmalı ki bunu mısralara dökerek uzun bir şiir olan İftirânâme'yi yazmıştır. Her klasik şair gibi bir divan da tertiplemiş olan Sâfi; Ahbârü'd-Düvel, Âsârü'l-Evvel (Arapçadan tercüme), Kıstâs-ı Müstakîm eserlerini de kaleme almıştır. Bunun yanı sıra Kerküklü şair Faiz ile karşılıklı şiirler (Müşaare) (Öbek, 2005: 9-13) de yazmış olan Sâfi; edebî ürünlerinin yanı sıra dille de ilgilenmiş, Emsile ve bu bildirinin konusu olan Luğât-ı Türkiyye (Türkçe Kelimeler) adlı eserleri de yazmıştır.

YAZMANIN NİTELİKLERİ

Eser henüz yayınlanmamış olup 224 sayfalık bir yazma hâindedir. Yazmadaki madde sayısı, tekrarlarla birlikte 3495'tir. Bizim düzenlemelerimizden sonra ise sözlükte 3394 madde tespit edilmiştir. Yazmanın dili Türkiye Türkçesi, imlası ise klasik Osmanlı imlasıdır. Yazmada, her ne kadar Arap harflerine göre bir sıralama yapılmışsa da her bir harfe göre verilen maddeler kendi içinde alfabetik bir sıralamaya tabi tutulmamıştır. Yazmadaki bir diğer aksaklık da bazı sayfalarda bir, bazılarında da birden fazla sütunda maddelerin sıralanmış olmasıdır. Hatta yer yer sayfa kenarlarında dahi maddeler yazılmış, tanımları verilmiş ve birtakım açıklamalar yapılmıştır. Bu düzensizlik müellif nüshasından mıdır; yoksa istinsah sırasındaki bir özensizlikten midir, anlaşılamamıştır.

Bu yazmanın, en dikkat çekici özelliği yukarıda da ifade edildiği gibi, Kerkük'te yazılmış ilk Türkçe sözlük olmasıdır. Luğât-ı Türkiyye'yi Irak Türklerinin kültür tarihiyle ilgili önemli eserlere imza atan Necat Kevseroğlu bir yazma hâlinde Kerkük'te ele geçirmiş ve ilk transkripsiyonlamaları yaparak yazmayı PDF nüshası hâlinde bize göndermiştir. Yazma, müellif nüshası olmamakla birlikte, Kerkük'te birçok hoyrat ve folklor ürünlerinin toplanıp yazıya geçirilmesinde öncülük eden Molla Muhammed oğlu Molla Sabir'in istinsah ettiği, bitiş tarihi 24 Şubat 1945 olan bir nüshadır. Fakat nüshanın başında müellifin bir önsözünün bulunması nüshanın değerini artırmaktadır. Bu ön sözde Sâfi'nin bazı "öz Türkçe" diye nitelendirilebilecek kelimeleri (alkış, bendeş, Çalab, ögüş, Tanrı, us) erken denebilecek bir dönemde kullanmış olması ve bunları eserinde madde başı da yapması onun dile yaklaşımı ve hâkimiyeti hakkında fikir vermektedir.

Yazmanın Türkoloji açısından en önemli özelliği ise Sâfi'nin Türk dilinin söz varlığını çok geniş bir açıdan kavrayabilmiş olmasıdır. Nitekim Sâfi'nin, yazmada, Kerkük ağzına dair birçok kelimeyi madde başı yapmış olmasının yanı sıra, günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinden alınmış kelimelere, Türkiye Türkçesi ağızlarından alınmış olduğu izlenimini veren bir kısım kelimelere, bazı tarihî söz varlığına ve hatta, arkaik

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

veya ölü diyebileceğimiz kelimelere yer vermiş olması bunu göstermektedir. Böylece söz konusu eser yalnızca bir ağız sözlüğü olmanın çok ötesine geçmiştir. Sâfi'nin dile olan bu geniş açılı bakışı onun, kelimelere vermiş olduğu bugünkünden farklı anlamları kaydetmesinden de anlaşılmalıdır. Yazmada kelime türleri bakımından da bir çeşitlilik (isim, fiil, birleşik fiil, ikileme, sıfat, zarf, edat, vb.) görmek mümkündür. Hatta, yazmada bazı özel adlar (kişi adları, yer adları, millet adları), bitki (acı kavun, ağaç sütlegeşi, andır, vb.), hayvan (ölükuyruk, pay, sağın, vb.) ve hastalık (susalık, kemik sıracası, mühre, vb.) adları da bulunmaktadır.

Yazmada dikkati çeken bir husus da birçok maddenin tanımında bunların Arapça ve Farsça karşılıklarının da verilmesidir. Bu da müellifin hem Arapça ve Farsçaya hâkimiyetini göstermesi hem de dili karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alması bakımından kayda değerdir. Sâfi, sözlüğünü düzenlerken bazı kelimelerin etimolojilerine de temas etmiş; ancak bu etimolojilerin çok basit ve bir kısmının halk etimolojisi niteliğinde olduğu belirtilmelidir. Ağız derlemeciliğinin o çağda henüz çok yeni olduğunu düşündüğümüzde bu söz varlığının ne kadar önemli ve kıymetli veriler olduğu şüphesizdir.

ÇALIŞMADA UYGULANAN YÖNTEM

Yazmanın alfabetik sıralamasının ne kadar düzensiz olduğu yukarıda anlatılmıştı. Eserin bazı sayfalarının kenarlarında aşağıdan yukarıya doğru sıralanmış maddeler vardır. Üstelik, yazmada pek çok madde de tekrarlanmıştır. Bu sebeplerden, elimizdeki yazmayı çeviri yazıyla yeni yazıya aktarırken yazmayı aynen çevirme yolunu tutmadık. Çünkü yazmadaki düzensiz yazım ve diziliş buna imkân vermemektedir. Buna karşılık biz, aktarma sırasında elimizdeki yazmayı bir sözlük düzenine kavuşturmaya gayret ettik.

Yazmayı yayına hazırlarken bu çalışmanın hem akademik çevrelere hem de ortalama sözlük kullanıcılarına yönelik olmasını hedeflediğimizden, gerek maddelemede gerek tanım cümlelerinde geçen Türkçe kelimelerde ve dile iyice yerleşmiş alıntı kelimelerde mümkün oldukça transkripsiyon işareti kullanmama yolunu tuttuk. Öte yandan, dile yerleşmiş olan alıntıları genellikle TDK'nin Yazım Kılavuzu'na bağlı kalarak kaydettik. Buna karşılık, bazı madde başlarında ve tanımlarda anlam karışıklıklarını önlemek ve bazı ağız özellikleri taşıyan maddeleri tespit etmek için çeviri yazı işaretlerinden yararlandık. Bununla birlikte, tanım cümlelerinde geçen Arapça, Farsça kelime ve terkiplerde (tamlama), bundan başka, bazı maddelere tanık olarak verilmiş olan ve birçoğu aruz vezniyle yazılmış şiir parçalarında transkripsiyon işaretlerini yerli yerinde kullandık. Bu yüzden, belli bir alıntı kelime tanım cümlesinde transkripsiyonsuz yazılmışken terkip ve şiir parçalarında transkripsiyonlu yazılmış olabilir ki bu durum yukarıda açıkladığımız gibi, ortalama okuyucunun da eserden istifadesini en üst seviyeye çıkarma kaygısındanadır. Ayrıca, yer yer Irak Türkmen ağızlarındaki telaffuz biçimiyle yazılmış maddelerin ve kelimelerin imlasını, eserin yazılmış olduğu bölgeye dikkat çekmek için muhafaza ederek bu gibi yerlerde transkripsiyon işaretlerinden yararlandık.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Sözlükteki maddeleri Latin harflerine göre dizdik ve tanımların sonunda, o maddenin, yazmanın hangi sayfasında bulunduğunu parantez içindeki numaralarla belirttik:

çizgi (چزگی) *is.* Çekilmiş hat manasınadır. (98)

Eseri yayına hazırlarken her bir maddeden sonra -tanıma geçmeden önce- parantez içinde, o maddenin eski yazıyla yazılışı yazmadaki imlayla gösterildi:

abaga (أباغه) *is.* Babanın karındaşına denir ki ‘amm [amca] manasındadır.

Yazmada bazı maddeler çift imlayla kaydedilmişse her iki şekil parantez içine alındı:

aba (أبا / عبا) *is.* Yünden mamul bir nevi meşhur libâstır [giyecek]. Hırka-i şüfiyye ve cübbe-i peşimenden ibarettir.

Tanıma başlamadan önce her bir maddedeki kelimenin türü (isim, sıfat, zamir, vb.) belirtildi:

Acem (عجم): *is.* Meşhur bir kavmin ismidir.

Yazmada ikileme, birleşik fiil, birleşik kelime ve deyim niteliğindeki sözlerin tamamının bağlı olduğu ana maddeler bulunmadığından, bunlar da madde başı yapıldı:

ağz açma (أغز آجمه) *dey.* Çocuğu ibtidâ [ilkin] ta‘âma [yemeğe] alıştırdıkları vakit ebe kadınlar hurma nevi‘ini ağızda ezip çocuğun damağına calık hâle söylerler.

har har (هار هار) *ik.* Çok çok ve peyderpey manasınadır. Mesela, “Har har soludu” ve “Harıl harıl su aktı” ve “Yağmur yağdı”.

Kaynakları ve anlamları farklı olan maddeler (I), (II), vb. şekilde ayrıldı:

çakır (I) (چاقر) *is.* Şarap ve hamr manasınadır. “Çakır gözlü” dedikleri bundan kinayedir. Tazehurmatı kıyısında ‘arakla [rakı] şarabı yekdiğerine karıştırdıklarına söylenir. Şaraba dahi “çakır” derler.

çakır (II) (چاقر) *is.* “Saçar” dedikleri kuşun ismidir. Farişide “çerğ” ve Arabide “ecdel” söylenir.

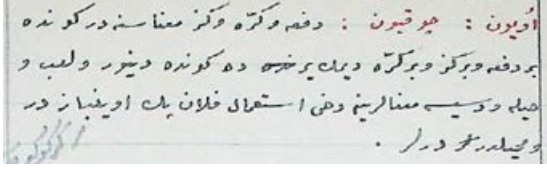
Ancak anlamlar birbiriyle ilgiliyse o takdirde her bir anlama 1, 2, 3, vb. numaralar verildi:

alaçık (الاجق) 1. *is.* Ağaçtan çadır hey’etinde yapılan, beyte ve haneye denir ve sazlıktan yaptıklarına “hūğ” söylerler. 2. *is.* Büyük Arap çadırına denir ki Arabide mim’in kesriyle “mizalle” söylenir.

Bir maddenin açıklanmasında, aralarında anlam ilgisi bulunmayan tanımlar varsa bunları iki ayrı madde başı hâline getirerek kaydettik:

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

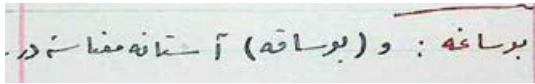
oyun (أویون) *is.* La‘b, hile ve desise manalarına dahi isti‘māl [olunur]. Falan pek oyunbazdır ve muhayyildir [hîlekârdır] derler.

öyün (أویون) *is.* Defa, kere ve kez manasına, günde bir defa ve bir kez demek. “Günde bir öyün” denir.

Aynı anlama gelen maddeler birbirine atıf yoluyla kaydedildi:

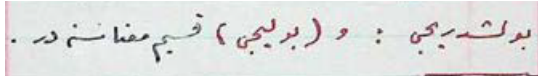
‘amme (عمة) *bk.* ‘ete.

Sözlük yazarının bir maddede belirttiği, aynı anlama gelen iki kelime varsa bunlardan biri diğerine atıf yoluyla gösterildi:

bosaga (بوساغه) Āsitāne manasıdır.

bosaka (بوساقه) *is. bk.* bosaga.

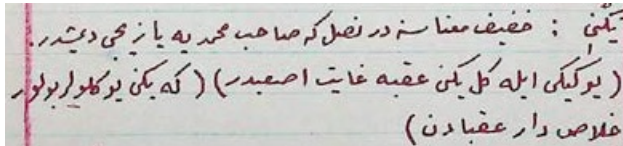

bölücü: *bk.* bölüştürücü.

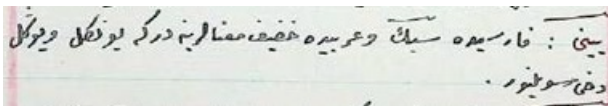
bölüştürücü (بولشدریجی): *sf.* Qasîm manasıdır.

Aynı anlama gelen maddeler varsa ve bu maddelerden birinde, tanımlardan sonra tanık olarak bir beyit verilmişse veya bazı Arapça, Farsça karşılıkları gösterilmişse bu durumdaki maddelerden birini diğerine göndermedik:

yeğni (یغنی) *sf.* **Hafif** manasıdır. Nasıl ki şāhib-i Muhammediye Yazıcı demiştir: “Yükünü eyle gil yeğni ‘uqbe gāyet eş‘abdır / Ki yeğni yüklüler bulur ḥalāş dār-ı ‘uqbādan”.

yeyni (یینی) *sf.* Farisîde “sebok” ve Arabîde **“hafif”** manalarıdır ki “yüngül” ve “yüñül” dahi söylenir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

Yazmada aynen tekrarlanan maddelerden yalnızca biri kaydedildi. Ancak tekrarlanan maddelerin, yazmanın hangi sayfalarında olduğu belirtildi:

inag (ايناغ) *is.* Bîtekellûf olan muşâhibe derler. **(45, 47)**

ايناغ : بی تکلف اولان مصاحبه ديرلر .
Yaz. 45

ايناغ : بی تکلف اولان مصاحبه ديرلر .
Yaz. 47

Yazmada tekrarlanan bazı maddelerden biri diğerine göre daha ayrıntılı bir tanım içeriyorsa bu iki maddeden biri diğerine gönderildi, ancak her iki maddenin tanımları bir maddede birleştirildi:

ankıt (أنقط) *bk.* ankut. (7)

ankut (عقود) *is.* Bir nevi kuştur. Farisîde “çekâvek” ve Arabîde “şekâd” söylenir. (158)

أنقط : بونوع قوشدر .
Yaz. 7

عقود : بوقوشدر فارسیده چکاول و عربیده شکود سولوزر .
Yaz. 158

Tekrarlanan bazı maddelerden birindeki tanım diğerine göre daha açıklayıcı ise birleştirilen maddeler o tanımla kaydedildi; ancak tekrarlanan maddelerin, yazmanın hangi sayfasında olduğu tanım sonunda parantez içinde belirtildi:

aydemiri (آی دموری) *is.* Dülgerler ve oymacıların aletlerinden bir alettir. **(12, 49)**

آی دموری : بآلدر دوللرگرده و اویجا چیلردم
بولونوزر .
Yaz. 12

آی دموری : دوللرگرو اویجا چیلردم ایلاریندن
بآلدر .
Yaz. 49

Tekrarlanan bazı maddelerdeki tanımlar birbirini tamamlar nitelikteyse bu iki tanım da tek bir madde başında birleştirildi.

azık (أزق) *is.* Zād, zahire ve nafaka manasınadır. (49, 54)

أزق : زاد و زخیره معنا سنه در .
Yaz. 49

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

آزق : ذخيره ونفقة به دينار . Yaz. 54

Yazmada oldukça sade bir dil kullanılmış olmasına rağmen, birçok maddenin tanımında, günümüz dilinden düşmüş kelimeler, bazı Arapça, Farsça sözler ve terimler de bulunmaktadır. Bu tür kelimelerin anlamları, ortalama kullanıcı da düşünülerek, köşeli parantezler içinde verildi:

azınsamak (أزئسَمَق) geç. Bir şeyi az göstermek ve az bilmek. Mesela, birisi bir kimseye bir miktar **‘atiyye [hedive]** verse, onu ol kimse halka az tarif etse “azınsamak” denir.

Yazmada silik veya okunaksız olan yerlerde kendi okuyuşumuz köşeli parantez içinde gösterildi:

قلاخوز : يول كوسترجه دليل اولان آدمه دينار .

kıl[a]vuz (قلاخوز) is. Yol gösterici, delil olan adama derler.

Ayrıca, maddenin hatalı yazıldığına kanaat getirdiğimiz yerlerde hatalı harfin yerine doğrusu köşeli parantez içinde gösterildi:

آدادانلق : لوازم و نجهلات بيت

a[v]adanlık (اوادانلق) is. Levāzım ve tecemmülāt-ı beyt.

Eserdeki bazı gramer kusurlarını gidermek için, eklenmesi gereken bir dil unsuru varsa onu da belirtmek üzere köşeli parantez kullanıldı:

لبك : مشغول ايتك معنا سنه در بوي چوره لبك ايتمه دينار .

lebek [etmek] (لبك) geç. Meşgul etmek manasındadır. “Bizi çok lebek etme” derler.

بويون : كردن معنا سنه در بويوشين وعدا ايتك دعده سنه
الفه دينار كه فلامه شين بقا بويون اولان كور مردك و
تواين بنم بويونه اولسونه دينار .

boyun (بويون) 1. is. Gerden manasındadır. 2. geç. **[ol- yardımcı fiili ile birlikte]** Bir şeyi vaatmeğe ve ‘uhdesine almağa denir ki “Filan şeyi bana boyun oldun, getirmedi” ve “Şu iş benim boynuma olsun” derler.

Sözlük düzenlenirken yazmada, sayfaların kenarlarındaki notları da tanımların bitiminde parantez içinde kaydettik:

هورومك : كتاب طاوطنه و اخور سنه دينار شل مشهور در .
(ايت هوروش كروان كچمن) دينار .

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

hürüme (هورومك) g.siz Kelbin [köpek] havlamasına ve üfürmesine denir. Meşel-i meşhürdür: “İt hürümüş, kervan geçmiş” derler.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

SÖZLÜKTEKİ KELİME HAZİNESİNE TOPLU BAKIŞ

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi sözlüğün hem yazı dili hem de bazı ağızlarda ve bilhassa Kerkük ağzında rastlanabilecek kelimeleri, ayrıca bugün dilden düşmüş kelimelerle dilde yaşayan arkaik kelimeleri, hatta bazı özel adları dahi içerdiğini belirtmiştik. Dolayısıyla, bu sözlüğe bir yazı dili sözlüğü diyemeyeceğimiz gibi bir ağız sözlüğü de diyemeyiz. Ancak, Safi'nin bu kelime hazinesini bir araya getirirken dili çok geniş bir kapsamda ele aldığı da açıktır. Yazarın, eserini yazarken ne gibi kaynaklardan istifade ettiği veya sahada bir derleme faaliyetine girişip girişmediği belli değildir. Bununla birlikte, birçok madde başının tanımında tanık olarak kullanmış olduğu beyitlere bakılırsa klasik edebiyatımızın anlaşılmasına hizmet etmeye dönük bir çaba içinde olduğu söylenebilir. Bundan başka, Kerkük'te bugün de kullanılan birçok kelimenin yazmada yer almış olması sözlüğü hazırlayanın, memleketi olan Kerkük'ün söz varlığını da kaydetme gayreti içinde olduğunu söylemek mümkündür. Yazarın eserlerini verdiği devir (19. yy'ın ikinci yarısı) düşünüldüğünde ağız derlemeciliği henüz emekleme çağındadır. Bundan dolayı Kerkük ve dolayısıyla Irak Türkmen ağızlarına dair yazmadaki söz varlığını bu bakımdan önemli veriler olarak görmek mümkündür.

SÖZLÜKTE KELİME SAYISI

Yazmadaki madde sayısı, tekrarlarla birlikte 3495'tir. Bizim düzenlemelerimizden sonra ise sözlükte 3394 madde başı yer almış bulunmaktadır. Sözlükteki kelimeler anlamları bakımından bazı sınıflara ayrılabilir:

SÖZLÜKTE BAZI KELİME SINIFLARI

Sözlükte anlamları bakımından çeşitli sınıflara ayrılacak kelimeler vardır. Aşağıda bunları birkaç grupta örneklendirmeye çalıştık:

Hayvan adları: akrep, balık, balıkçın, büvelek, çakkal, gevgeç, göcen, kağşak, karakuş, karsak, kaya keleri, kazlan, key, kıkuyruk, ut, ...

Bitki adları: ada soğanı, kına, kocabaşı, lif, mahmude otu, marsıma, mastuva, putrak, rivas, ...

Hastalık adları: arılma, becile, gicik, hasbe, kasık yarığı, kızamık, ...

Yer adları: Aydın, Çaldıran, Rize, Roma, Samatya, Samerra, Sincar, Şam, Fas, Herat, Van, Vidin, ...

Millet Adları: Flemenk, Furs, Leh, Lezgi, Rum, Rus, ...

Tarihî özel adlar: Afrasyab, Herkül, Hülâgu, Sencer, Vâmık, Zal, ...

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

KERKÜK AĞZINA DAİR SÖZ VARLIĞI

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sözlükte, Kerkük ağzına dair bazı kelimeler de madde başı yapılmıştır. Hatta, bazı maddelerin yanına, sayfa kenarlarında sözlük yazarı tarafından “Kerkük’te istimal edilir / olunur” ve “Bu dahi” ibareleri de yazılmıştır. Fakat biz Türkiye Türkçesiyle ortak olan maddeleri değil, yazı diline girmemiş olanların bir kısmını aşağıda belirtmeyi uygun gördük: *balkuta, başbağı, baynak, bildir, çibin, çirpek, debenk, dinge, doşab, dözmek, emizdirmek, ‘ete, egek, finkırmak, fırıra, forta, gümürdenmek, halça, haraş, hāvınc, helhele, helim, henek, hırçan, hîz, hōrı, hoşa, hōş, hōzik, hōk, hōrük, kaşka (II), kaşmer, kâvil, keççe, kēndi, kere, kever, kırav, kırıl, koca, küpe (1. anlam), letke, levçe, malınc, pele, pisik, ravrava, reşme, salt, sâtil, serdâb, sığırçın, silk, sırâğı, sırğa, sorağ, şabaş, şapalak, şāvır, şılğa, şedede, şēfilte, şepellüh, şiven, şōhum, tummak, utmak, utuzmak, vur, yüngültmek, zınık, zifir, zilbiye ...*

Irak’taki diğer Türkmen ağızlarına dair şu kelimeler de sözlükte yer almıştır:

Paltar: Telâfer ağzında “partal” şeklinde kullanılır (Çolakoğlu, 2017: 211).

Şılan: Daha çok şî mezhebindeki Irak Türkmenlerinin yaşadığı bölgelerde kullanılır.

Aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerin yazmadaki anlamlarıyla Kerkük ağzına dair hazırlanmış sözlüklerdeki anlamları uyuşmamaktadır:

Maddeler	Sözlükteki Anlam	Kerkük Ağzındaki Anlam
<i>balkuta</i>	Sedef denilen kaptır ki hayvân-ı bahriyyeye mahsusudur.	salyangoz (Hürmüzlü, 2013: 221). Küçük çocuğun boynuna asılan bir çeşit süs (Terzibaşı, 2013: 337).
<i>başbağı</i>	El havlusuna denir.	Eşarp, türban (Hürmüzlü, 2013: 82). Ancak Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük’te yazmadakini destekleyen bir tanım yapılmıştır: El ve yüzü yıkadıktan sonra, sıvayıp kurutmaya mahsus kumaş, havlu (Terzibaşı, 2013: 314).
<i>firişte</i>	melek	cin (Bayatlı, 1996: 190) (“Hayalet” anlamında da kullanılır).
<i>forta</i>	Lâf u güzâf manasınadır.	Abartmalı ve gerçek olmayan söz, palavra (Hürmüzlü, 2013: 146).
<i>hoşa</i>	Araplar muharebede bir yere toplanıp “hoşa hoşa” deyip söylediklerine denir.	Başboşluk, düzensizlik, düzensiz durum (Hürmüzlü, 2003: 178).
<i>kunda</i>	Yumru, kısa ve dik adam	Kuruğu kesik kuş veya başka hayvan (Hürmüzlü, 2013: 217).

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

<i>leggâm</i>	Öte beride dolaşip onun bunun hizmetini gören kimseneye denir.	Onun bunun kapısında dalkavuklukla geçinen kimse (Hürmüzlü, 2013: 221)
<i>Şorca / şorca</i>	Tuzlu olan mevkilere söylenir.	Kerkük'te ve Irak'ın çeşitli il merkezlerinde bir mahalle veya semt adı (Kevseroğlu, 2012: 429-430).
<i>toğlı</i>	İki senelik koyuna denir. Arabide şabûr vezninde “abûr” derler.	<i>Bir yaşını doldurmuş dişi kuzu</i> (Hürmüzlü, 2013: 301).

Sözlükte bazı kelimelerse madde başında Kerkük ağzındaki fonetik ve morfolojik şekilleriyle kaydedilmiştir: *arūcı, bōrı, çakkal, çasırmak, çēgil, donbalmak, ekiz, emizdirmek, gevde, give, hāh, havanta, hirişte, his, hōrük, hōrümek, imeklemek, körik, kuruldamak, kuşkun, maral, paklava, pıçak, sepmek, sığircın, toğlı, Türkman, yuğa, ...*

Sözlük yazarı Kerkük ağzına dair kelimeleri veya söz konusu ağızdaki bazı kelimelerin fonetik, morfolojik şekillerini yalnız madde başlarında kullanmamış, tanımlarda da bazı kelimeler Kerkük ağzındaki fonetik veya morfolojik şekilleriyle yer almıştır. Aşağıda, Kerkük ağzındaki şekiller parantez dışında, madde başları parantez içinde gösterilmiştir: *altun* (heyase, küpe, lira, şaklak, verde), *arak (çakır-I)*, *arşun (karı-I)*, *avmak* (ovmak), *avuşturmak* (ovmak), *ayağ* (ravrava), *bögrek* (böbrek), *buğda* (herreme, kamış), *çigin* (askı), *doğması* (ferik), *ehék* (pinc), *günebakan* (günün çiçeği), *isitme* (ayvadana), *itmek* (yitik), *kabar* (nasır), *kotur* (kavlık), *kumarçı* (fırfıra), *oşsayıp* (avutmak), *şirinlik* (yedilik), *yandırmak* (şēfilte), *yelepe* (yepeylek), *yilinmek* (aşınmak), *yorgançı* (gülge), *yüngül* (yeyni), ...

Sözlükte bazı ikilemeler ve deyimler de madde başı yapılmıştır: *har har, ağız açma*.

Kerkük ağzından alınmış bazı deyimler ve ikilemeler bazen de tanımlarda yer almıştır: *ayağ tut-* (ravrava), *emeği sağdıç emeği ol-* (sağdıç), *ellerine ... düşme-* (moloz), *boş ve battal*⁵² (hōrı), *iş ve kâr*⁵³ (haylaz), *salt sapa* (salt).

Türkiye Türkçesiyle ortak olan bazı kelimeler de sözlükte Kerkük ağzındaki anlamlarıyla kaydedilmiştir:

ayaz (ایاز) *is. Buluttan āri, saf ve laṭif havaya* itlāk olunur.

burgu (بورغو) 2. *is. Vidaya* söylenir.

çabalamak (چبالمق) 1. *g.siz* Deprenmek. 2. *g.siz Hareket eylemek* manasınadır.

paylamak (پایلمق) *geç.* Taksim eylemek manasınadır.

Aşağıdaki maddelerin tanımlardaki bazı kelimelerse Kerkük ağzındaki anlamlarıyla kullanılmıştır:

⁵² Bu ikileme Kerkük ağzında “boş battal” şeklindedir.

⁵³ Bu ikileme Kerkük ağzında “iş kâr” şeklindedir.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

elmacık (الْمَاجِق): *is.* *Davarın* [at, eşek, katır] sağırısı yanlarında çıkan kemiklere denir ve “elmalık” dahi söylenir.

letke (لنكه): *is.* *Eriğin* [kayısı] çekirdeksiz kurusuna söylenir. .

TARİHÎ SÖZ VARLIĞI

Sözlüğün madde başlarında birtakım tarihî söz varlığına da rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı arkaik, bir kısmı ölü, bazıları da fosilleşmiş kelimelerdir: *arkurtı, barı, barlı, bilelik, bitik, büğrü, ditsinmek, dükeli, ekeci, eng, erk, gan / ogun / ugan, görk, görüklü, igdi / igidi, kancaru, kargamak, kurnak, kuyaş, öbke, öçkü, öküş, öygen, perk, piti, sarı, sayrı, sırâğı, sin, singil, sorag, sorug, süci şol, tagay, tağara, taş (II), tanık, tañlamak, tañsuk, tapança, taşra, taz, tek (II), tunakdar, uğrun, ulug, undamak, uragu, us, ut-u-z-, ün, yahşı, yalrı, yarlıg, yarlıgamak, yarlıgayıcı, yeğni, yüğrük, ...*

Sözlükte ayrıca, eski Türkçe metinlerinde gözlenen bazı alıntılar da madde başı yapılmıştır: *bahşı* (Sanskritçe), *maral* (Moğolca), *ögdül* (Moğolca), *şılan* (Moğolca), *uçmak* (Soğdca), *yasamak* (Moğolca).

Sözlükte bir kısım söz varlığı da arkaik veya ölü anlamlarıyla kaydedilmiştir:

azıtkan (أزيتقان) *sf.* Kemkerde rāh, yani yol azan [yolunu kaybeden] manasındadır.

dün (دون) *is.* Gece manasındadır.

güvenmek (كوانمك) *g.siz* Bir şeye istinaden iftihar etmek.

kaş (قاش) 1. *is.* Kavun ve karpuzdan kesilen ince bir dilime denir.

kıçın (قچين) *zf.* Az az geriye çekilmeğe itlâk olunur.

kıçınlamak (قچينلماق): *g.siz* Korkudan geri geri çekilmeğe derler.

kopmak (قوپمق) 2. *g.siz* Kıyamette mañlukāt dirilip kalkmak manasındadır.

oğul (اوغول) *is.* Bal arısının senede bir defa besleyip çıkardığı yavrularına denir.

sarplanmak (صربلنمق) *g.siz* Düşvarlanmak ve katı olmak manasındadır.

sis (سيس) *is.* Dumana denir.

soğuşmak (صوغشمق) *g.siz.* Suyun yere batmasına derler.

taşra (طشره) *is.* Farişide “bîrûn” manasındadır. “Dış” dahi denir ki zıddı Farişide “derûn” ve Türkçede “iç”, “içeri” derler.

yazıg (يازغ) *is.* Suç ve günah manasındadır.

Sözlükte şu iki maddenin tanımlarında ise arkaik anlamlı karşılıkları kullanılmıştır:

tokat (توقات) *is.* Sille, şamar ve *tapança* manasındadır.

ögmek (أوگمك) *geç.* Kâf-ı Farişide *alkışlamak*, manasındadır ki methetmekten ibarettir.

Sözlükte bazı maddelerin fono-semantik ayrışma sonucunda ortaya çıkmış şekiller olduğu da gözlenmektedir. Aşağıda bu gibi maddeler anlamlarıyla birlikte sıralanmıştır. Bunlardan üsttekiler aşağıdakilere göre arkaik şekli temsil eder:

sığamak (صیغه مق) *geç.* Bir nesnenin, yasılatmakcasına üzerine el sürmek. Kedinin beline el sürür gibi.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

sıvamak (صيوه مق) 1. *geç.* Kol çımramak. Yani kolundan budundan elbisesini yukarı çekip çıplak etmek demektir. 2. *geç.* Bir şeyi bulaştırıp sürmek. Bakırı kalay[1]a kaplamak veyahut yaldızlamak. 3. *geç.* Duvarı çamur ve kireç ile sıvamak. Arabîde “taṭliye” derler.

kırçıl (قرچل) *sf.* Şehbâ’ [kül rengi] renge denir. Aralığına sevâd [siyahlık] karışmış aklıktır.

kırıl (قیرچل) *sf.* Gözü aḥvel [şaşı] kimseye denir.

kırıl (قیرقیل) *sf.* Ala sakala denir.

pek (پک) (I) 1. *sf.* Katı ve saht manasınadır.

perk (پرک) *is.* Şedîd ve muhkem bir şeyi tutmağa ve bir nesneyi bağlamağa söylerler. “Yer perkişti” ve “Şunu perk tut” derler.

kıvırcık (قيورجق) *sf.* Tüyleri Arap saçına benzer, kısa ve buruşuk koyuna denir.

kıvrışık (قيورشق) *is.* Açık ve münbasıt [yatık] olmayan nesneye denir ki buruşuklu ola.

yazıġ (يازغ) *is.* Suç ve günah manasınadır.

yazık (يازق) *is.* Ḥayf ve dirîġ manasınadır.

Sözlükte bazı maddeler türemiş kelime niteliğindedir. Bu gibi kelimelerin kök veya gövdeleri tarihî söz varlığındandır:

év-dir-mek (ايودرمك) *geç.* Bir kimseyi bir işe acelelik ile saldırmak [çalışmaya sevk etmek] manasınadır.

év-egen (ايوه كن) *sf.* 2. *sf.* Bir işe acele eden adama denir.

orun-lamak (اورنلمق) *geç.* Takdir eylemek Arabîde “cezr” derler.

Birleşik kelime niteliğindeki bazı maddelerde de iki kelimedenden biri arkaiktir. Arkaik olanlar eğik yazılmıştır:

gözbayıcı (كوزبايجى) *is.* Efsunkâr ve sehḥâr [sihirbaz] adama ıtlâk olunur.

subaşı (صوباشى) *is.* Ṭaraf-ı sultândan manşüb [atanmış] ve şehrin zabturabtına tayin olunan memura denir. Arabîde “şihne” söylenir.

Bazı maddelerde de arkaik eklerle yapılmış kelimeler yer alır:

Ekler	Örnekler
-G	boya- <i>k</i> (< boya-g)
-GA	ul- <i>ga</i> -mak

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

-GAn	yöy- <i>gen</i>
-IAG	tuz- <i>lak</i> (< tuz-lag)
-ra	taş- <i>ra</i>
-rAK	çok- <i>rak</i> , katı- <i>rak</i> , yeğ- <i>rek</i>
-z	emi-z-dirmek, ut-u-z,

SÖZLÜKTE ALINTI SÖZ VARLIĞI

Sözlükteki madde başlarının pek çoğu Türkçe kökenli kelimelerden oluşmakla beraber Türkçeye yerleşmiş birtakım alıntılar da sözlükte madde başı yapılmıştır. Bundan başka, bazı Türkçe kökenli kelimelerin açıklanmasında, yukarıda da ifade edildiği gibi, Arapça ve Farsça karşılıklar da verilmiştir. Biz bu karşılıkları tasarladığımız yayınının sonunda birer indeks şeklinde düzenledik. Bu indekslerde Arapça ve Farsça karşılıkların hangi maddelerde kullanılmış olduğunu belirttik. Bununla, Arapça ve Farsça üzerinde çalışan araştırmacılara da bu sözlüğün bir kaynak niteliği taşımasını arzuladık.

SONUÇ

Bu yazmanın ortaya çıkması Irak Türkmen ağızlarından söz toplama çalışmalarının XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlamış olduğunu göstermektedir. Yazmadaki söz varlığı bugüne kadar Irak Türkmen ağızlarından derlenmiş olan söz varlığına yenilerini katacaktır. Ayrıca Irak Türkmen ağızlarının söz varlığının daha ayrıntılı incelemelere tabi tutulmasında yararlı bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Yazmadaki kelime çeşitliliği Türk dilinin zenginliğinin bir göstergesi olup yazmadaki söz varlığıyla ilgili tanımlar Türk dilinin kelime hazinesinin genişliğinin yanı sıra anlam genişliğine de ışık tutar niteliktedir.

Bu çalışmanın sonunda düzenlenmiş olan Arapça ve Farsça alıntılara dair indeksler karşılaştırmalı dil çalışmalarında yarar sağlayacaktır. Sözlükteki arkaik, fosil ve ölü kelimeler de sözlük bilimi ve anlam bilimi çalışmalarında birer veri olarak kullanılabilir.

İŞARETLER

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ā: uzun a

ē: uzun e

é: kapalı e

ğ: art damak g'si (غ)

h: ha (ح)

h: hı (خ)

ı: kapalı i (ı-i arası ses)

î: uzun i

ķ: art damak k'si (ق)

ŋ: geniz n'si (n-g arası ses)

ō: uzun o

ş: kalın s (ص)

ū: uzun u

z: zı (ظ)

ʾ: hemze

ˆ: ayın

KISALTMALAR

age: adı geçen eser

bk. : bakınız

dey.: deyim

ed. : edat

ek : ek

geç. : geçişli fiil

g.siz : geçişsiz fiil

ik. : ikileme

is. : isim

sf. : sıfat

st.: sıfat tamlaması

TDK: Türk Dil Kurumu

ünl.: ünlem

zf. : zarf

zm. : zamir

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

KAYNAKLAR

- Bayat, M. Mehdi (Tarihsiz). “Irak Türkmen Ağzında Kalıplaşmış Anlatımlar”, *VI Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008) Bildirileri* içinde. Ankara, TDK Yay. 685-694.
- Bayatlı, H. Kemal (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara, TDK Yayınları.
- Çolakoğlu, Rıza (2017). *Telâfer Folkloru*. İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları.
- Deleme Sözlüğü (1. Cilt). (1995). Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Eratalay Sevda Özen, (2020), “Kerkük Türkmen Ağzında Hastalık Adları”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*. Van, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay. 171-188.
- Hürmüzlü, Habib (2003). *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları.
- Hürmüzlü, Habib (2013). *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*. Kerkük, Türkmeneli İş birliği ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Kevseroğlu, Necat (2012). *Irak'ta Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Kerkük, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Öbek, A. İhsan (2005). *Klâsik Türk Edebiyatında Müşâare Fâiz-Sâfi*. İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları.
- Saatçi, Önder (2020). *Irak Türkmenleri İçin*. İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları.
- Saatçi, Önder (2021). “Irak Türkmen Ağızlarının Söz Varlığının Toplanması ve Kayda Geçirilmesine Dair”, *200 Yıl Sonra Mütercim Asım ve Türkiye’de Sözlük Çalışmaları Bilgi Şöleni* içinde. Ankara, Gazikültür A.Ş.-TYB Yay. 199-212.
- Terzibaşı, Ata (2013). *Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük (2. cilt)*, Kerkük.
- Uluhan Beşirli, Çoban (2021). “Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler”, *Irak Türkmen Ağzı Araştırmaları (1. Cilt)* içinde. Bağdat, وزارة الثقافة والسياحة والإثار Yay. 58-64.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

NƏRİMAN NƏRİMANOVUN TÜRKIYƏ SİYASƏTİ VƏ TÜRKIYƏ İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ SAHƏSİNDƏKİ FƏALİYYƏTİ

Baxşəliyev Samir Fazil oğlu
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

Məqalədə tanınmış Azərbaycan dövlət xadimi Nəriman Nərimanovun türkçülük baxışları, Osmanlı imperiyası və sonradan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Sovet dövləti arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması məqsədi və bu istiqamətdə gördüyü işlərdən bəhs edilir. Bildirilir ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan və N.Nərimanov onun ilk rəhbərlərindən biri olduqdan sonra onun siyasətində Türkiyə-Rusiya-Azərbaycan strateji birgə maraqları artmağa başlamışdı. Məqalədə N.Nərimanov Sovet dövlətinin Türkiyə siyasətinin bəzi məqamları haqqında danışılır və bildirilir ki, o, dəfələrlə Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin sabahı haqqında təklif və tövsiyələr vermişdir. Bildirilir ki, N.Nərimanovun Azərbaycan - Türkiyə əməkdaşlığının genişləndirilməsi sahəsində də çox işlər görmüşdür. Məqalədə göstərilir ki, N.Nərimanovun Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin yaxşılaşması, Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının genişləndirilməsi üçün gördüyü işlər dəfələrlə Türkiyə hökuməti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi.

Açar Sözlər: Türkiyə, türkçülük, siyasət, əməkdaşlıq, münasibət, fəaliyyət

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

HISTORY OF TARIKATE “NAKSHBANDIYA” IN CAUCASUS REGION ON EPITAPH GRAVESTONES

Elvira Latifova

Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi

ABSTRACT

Caucasian people, in its own times taken Islam and lived follow only by Islamic rules, found in this religion morality and ideological support as the main struggle against Russian Empire, which was invaded to their land at beginning of XIX century. In results the definition “Jihad” and its conception in Islam with loves by Caucasians were living through heroic epos about hundred years of struggle again Russian force, wasn't been take victory by physical helps. In such history circumstance where spirits of jihad and Islamic tasavvuf directed terms for creation of national liberation movement, pursuit purpose for defense Caucasian muslims from conquer by Russian Empire.

On direction in according of epitaph gravestones of sheikh order “Nakshbaldiya” telling about their former authority among people and the role in society political lives Caucasian, about strength and power of the new study tarikate-muridizm in region.

Keywords: Nakshbandia, muridizm, tarikate, Shamil

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

TARİXİ ARAŞDIRMALARDA “BREND” AXTARIŞI

PARVİZ FİRUDİN OQLU KAZİMİ

Baku State University, Associate Professor, Doctor of Philosophy

ORCID: 0000-0001-5577-4773

XÜLASƏ

İrənın (persiya) cənub regionlarında zərdüştilik çox sayda məbədlərlə və ilahilər pantionu ilə təqdim olunurduğı halda, şimal əyalətlərində Atəşpərəstlik erkən formasını qoruyur, bir allahı- Əhrəmazdanı tanıyırdı. Sasanilərin hakimiyyətə gəlməsi ilə məbədlərin sayı artmaga başlayır. Sasanın və onun oğlunun Anahid mədədinin kahini olması onların hakimiyyəti zamanı prioritetləri də müəyyən edirdi. Sasanilərin hakimiyyətə gəldiyi zaman atəşpərəstliyin nüfuzdan düşməsi səbəbindən Ərdəşir atəşkədələr üçün xüsusi vergi (onda bir) təyin edir. Lakin mühitin analizi göstərir ki, müxtəlif hökmdarlar zamanı məzdəkilik, mitraçılıq, maniçilik, hətə xristianlıq sasanilər dövlətində müvəqqəti olsada dominantlıq əldə etmişdi. Miladdan sonra ilk 300 ildə şərqə anadoluda güclü və qalıcı din olmaq uğrunda ciddi mübarizə gedirdi. Bu mübarizədə parfiyanın ilk xristian kilsəsi qabaqcıl rol oynayır.

Parfiya tarixi haqqında məlumatların az, bəzən isə çox az olması o dövrü əfsanələrlə zəngin edir. Parfiya aristokratiyası Persiyanın şimal regionlarında öz nüfuzunu saxlayırdı. Arşakidlərin (Aranşahlar) hakimiyyəti VI əsrə qədər Albaniya ərazisində davam edirdi. Parfiyalılar Atəşpərəstliyi persiyadan fərqli olaraq qavrayır və icra edirdilər. Parfiya zədəganları Sasan ogullarının qələbəsində Anahid mədədinin oynadığı mühüm rolü görmüşdi və bilirdi. Fars (pars) əyalətində müxtəlif ənənəvi dinlərlə yanaşı bir çox yeni dinlər də dövriyə edir və fars coğrafiyasında dinlər arasında sintez olunur, yeni konsepsiyalar yaradılır, dinlər arasında amansız rəqabət aparılır, dini klanlar böyük saraylara yol axtarırdı.

Açar Sözlər: Persiya tarixi, İran tarixi, Tarixdə brendlər, milli tarix, dini klanlar, milli identifikasiya

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

BABUR AND HIS INDIAN EXPEDITIONS

Rehana Kanwal

Department of Islamic Studies, National College of Business Administration and Economics, Lahore

Abstract

Babur, the great Mughal Emperor's sole purpose was to capture the lost Timurid dominion to expand and secure his Kingdom. There was a conflict between Mughals and Afghans since ancient times. They were strong opponents of each other, but they gave strong support to Babur for India invasion. It was a fact that Babur wanted to occupy Timurid dominion for collection of bootyas well as expansion purposes. But without the help and subjugation of Afghan tribes, it was impossible for Babur to conquer Indian Sub Continent. The main goal of this paper is to see the causes and their relativity behind Babur's invasion in India, all of the causes are interconnected to each other. In this article we describe Babur and His indian expeditions as follow:

Babur: Early Life and Background Babur in Central Asia Situation of India at the time of Babur's Invasion: Babur's Indian Expeditions and Relations with Afghans: Babur Encounter with Ibrahim Lodi: Conclusion.

Keywords: Mughal Emperor, ancient times, central asia, sub-continent, Babur

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

INTERCULTURAL COMMUNICATION AND TRANSLATION

Ulviyya Nasirova

Samira Hasanova

Fidan Naghiyeva

Asst. Prof., Odlar Yurdu University

ABSTRACT

The article deals with the issue of the role of translation as a means of intercultural communication, the function of translation as a means of intercultural communication, and the transfer of different properties of nations is revealed. The given work refers to the study of the difficulties encountered in translation in the process of intercultural communication. It is known that translation is a means of dialogue in the system of intercultural communication, reflecting the form, content, cultural and linguistic realities of the language source text, as far as possible using translation language equivalents. The main goal of the article is to identify the active role of translation in the development of human communication between different nations, and its ability to convey specific customs and culture of one nation through the prism of the native language, to compare different cultural wisdom of peoples.

Translation is a complex process in which the translator needs to recode the text from one language system to another. In this case, a lot of difficulties arise concerning both form and content. Any use of a linguistic sign in speech, including translation as a special type of speech activity, is potentially or directly communicative. As a result, translation is intended for the implementation of intercultural communication.

Keywords: intercultural communication, language system, translation, speech activity

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

AZERBAIJANI CARPET MUSEUM

Ramin YUSIFOV

Azerbaijan State Pedagogy University

ABSTRACT

The Azerbaijan National Carpet Museum was established in March 13, 1967. 1967-1993 State Museum of Azerbaijani Carpets and Folk Applied Art, 1993-2014 State Museum of Azerbaijani Carpets and Folk Applied Art named after Latif Karimov, Azerbaijan Carpet Museum in 2014-2019, Azerbaijan from 2019 to present It is called the National Carpet Museum. At the time of its establishment, it was the only specialized carpet museum in the world. The main purpose of the museum was to preserve the Azerbaijani carpet as one of the most important components of the national artistic heritage, to study it thoroughly and thoroughly and present it to the general public.

Keywords: carpet, civilization, art

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

О НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ФИТРАТА

АШУРОВ Бахтиёр Шокирович

Руководитель отдела по подготовке научно педагогических кадров
Государственной консерватории Узбекистана, Член Союза композиторов и
бастакоров Узбекистана, Доктор философии по искусствоведению (PhD)

АННОТАЦИЯ

Научное осмысление Бухарского Шашмакома в начале XX века, по стечению обстоятельств, приходится на долю Абдурауфа Фитрата (1886–1938). И, это, осуществляется им в контексте разработки научных основ узбекской национальной музыкальной классики. В 1927 году была опубликована книга Фитрата «Узбекская классическая музыка и ее история»¹. Судя по языку и стилистике эти две работы Фитрата, очевидно были задуманы в качестве учебных пособий для студентов Университета и Института музыки и хореографии, которое вскоре были открыты в Самарканде – в первой столице Республики Узбекистан.

Ключевые слова: музыка, классика, наука, история, мыслитель, знание, поэзия, традиция, музыкознание

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

AZƏRBAYCANDA DƏRMANLARDAN GİTİGƏ FADƏ GİLƏ BAĞLI DÖVLƏT SĞYASƏTİNƏ DOĞRU

Afaq HUSEYİNOVA

Dr., Hekim, Bakı Merkezi Polinikası

XÜLASƏ

Bu məqalə, nəzəri cəhətdən hələ də aydın olmayan dərmanlara giriş üçün dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə dair müzakirələrin bir hissəsidir. Azərbaycanda 1990-cı illərin əvvəllərindəki sosial-iqtisadi dəyişikliklər dərman əldə etmək baxımından mənfi təsirlər göstərmişdir. Kəçfiyyət içi institusional darlıqları müəyyənəldirməyə imkan verdi. Bu tədqiqatın sonunda, keyfiyyət, hüquqi, iqtisadi və fiziki olaraq dörd ölçüdə ibarət olan siyasi əlçatanlıq prosesinə əsaslanan dövlət siyasətinin instrumental yanaşmasını təklif edirik. Bu sonuncusu zəruri dərman ehtiyaclarını ödəmək üçün dərman aktyorları tərəfindən alınacaq bir sıra tədbirlər Gəklindədir.

Açar sözlər: Azərbaycan, tibbə giriş, Alət, dövlət siyasəti

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

AZƏRBAYCAN DĞASPOR ZĞYALILARININ DOĞMA ÖLKƏLƏRĞNƏ QARĞI SOSĞAL-PEĞƏ ÖHDƏLGKLƏRĞNGN ÖYRƏNGLMƏSĞ

Ayətəxan YOLÇUYEV

Tədqiqatçı, Gəncə Dövlət Universiteti

XÜLASƏ

Bu yazıda hədiyyə dinamikası və borc problemini bu sosial kateqoriyada quran dörd elementin təhlili yolu ilə Azərbaycan diaspor ziyalılarının doğma ölkələrinə qarşı sosial-peğə öhdəliklərinin öyrənilməsini təklif edirik. Bu məqsədlə, tədqiqatın yanaşması, köçəri hekayələrin yağadıqları kimi (quruluğ-münasibətlər) dekonstruksiyasındadır, burada subyektiv və obyektiv determinantlar bir-birinə qarışmış, çağdaş Cezayirdə gediğ və qayıdığ fenomeninin mürəkkəbliyini anlamağa imkan verir. Bu baxımdan miqrant fərdlərin təcrübə tarixinə verdiyi Mənanın istehsalı yalnız bütün cəmiyyətin tarixi Çərtlərinin məhsulu ola bilər.

Açar sözlər: Diaspora, Azərbaycan, Miqrasiya, Peğəkar Bacarıq, Hədiyyə

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБОЙ

Murtəza HƏSƏNOV

s.e.f.d., Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Dövlət qulluğu və kadr siyasəti” kafedrasının dosenti

Xətai SALMANOV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı

РЕЗЮМЕ

Есть много определений о контроле. Контроль - это сочетание политических, экономических и идеологических процессов и методов, которые обеспечивают стабильность общества и правительства, общественный порядок, способность влиять на общественное и индивидуальное сознание. В другом смысле контроль заключается в проверке выполнения решений организации, соблюдении технических, экономических, организационных норм, выполнении плановых заданий, соблюдении трудовой дисциплины и правовых норм. Следует отметить, что определенные цели и задачи были выполнены полностью и в полном объеме. В данном исследовании были изучены такие формы контроля как Государственный контроль, Общественный контроль, Внутренний контроль.

Ключевые слова: государственная служба, контроль, общественный контроль, общественный контроль, внутренний контроль

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ТИПОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Дидар ШАЯХМЕТОВА

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті

АННОТАЦИЯ

Мақалада үндіеуропалық тілдердегі аграрлық лексиканың құрылымдық ұйымдастырылуының ерекше айырмашылықтары қарастырылған. Автор типологиялық зерттеулер семантикалық өрістерден басталуы мүмкін деп санайды. Бұл типологиялық маңызды семантикалық ерекшеліктерді табудың ең жақсы әдісі сияқты. Шағын масштабтағы типологиялық салыстырудың иллюстрациясы ретінде түсті лексиканың кейбір ерекшеліктері талқыланды.

Түйінді сөздер: типология, ауылшаруашылық терминология, салыстырмалы талдау, түстерді белгілеу

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

TÜRK DİLLƏRİNDƏ FEİL-AD KORRELYATLIĞI VƏ SİNKRETİKLİYİ

XUDAVERDİYEVA Nərmin Siyavuş qızı
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

ÖZET

XX əsrin sonlarında türk dillərində feil-ad korrelyatlığı və sinkretizmi üzrə tədqiqatların sayı çoxalmışdır. Feil-ad korrelyatlığı türk dillərinin müasir inkişaf səviyyəsində daha geniş vüsət almışdır. Sinkretiklik isə türk dillərinin tarixinin müəyyən bir mərhələsinə aiddir. Feil-ad korrelyatlığı G.Vamberi tərəfindən dərinlən tədqiq olunmuşdur. Alim etimologiyarı türkologiyanın müstəqil qolu hesab etmişdir. Vamberinin tarixi-etimoloji araşdırmaları və məğhur lüğəti qədim türk köklərinin araşdırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu köksözlərin araşdırılması türk dillərinin tarixi qrammatikası üçün çox önəmlidir. Alimin fikrincə, türk dillərinin söz yaradıcılığı bu dillərin çox konservativ və lakonik olduğunu sübut edir.

Qədim dövrlərdə türklər bütöv bir xalq idilər və yalnız vahid türk dili mövcud idi. Vamberinin fikrincə, bir çox türkoloqlar türk-tatar dillərinin məhz hansı qrammatik formaya isim və ya feilə aid olduğunu, bu nitq hissələrinin bir-birini əvəz etdiyini bəzən təsdiq, bəzən də inkar edirdilər. Vamberinin lüğəti türk dillərində sinkretik köklərin, feil-ad korrelyatlarının reallığını bir daha sübut edir. Bu korrelyatlıq affikslərin formal qrammatik bölünməzliyi ilə səciyyələnir. Bir çox türkoloqlar feil-ad korrelyatlığının tarixi reallıq olduğunu öz əsərlərində qeyd etmişlər. Vamberidən sonra E.V.Sevortyan, A.M.ğerbak, A.T.Kaydarov bu barədə maraqlı fikirlər söyləmişlər. Q.Ğ.Ramstedt və V.Banq feil-isim müstəvisində morfoloji sinkretizmin mövcudluğunu sübut etməyə çalışmışlar. Bu alimlərin fikrincə, feil kökü isim köklərindən törəmişdir. Türk dillərinin sinkretik kökləri eyni zamanda həm isim, həm feil, həm sifət, hətta zərf kimi də izlənməmişdir.

Açar sözlər: anlayış, məna, ilkin sinkretik köklər, feil-ad

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE OTTOMAN ORGANIZATIONS AND THEIR ADMINISTRATIVE, JUDICIAL, MILITARY AND ECONOMIC REPERCUSSIONS ON THE LEVANT (1254-1292 AH / 1839-1876 AD)

Moustapha EL –Ayoubi

Dr., AL Jinan University, Tripoli – Lebanon

ABSTRACT

The Renaissance movement began in Europe during the seventeenth century, where means of warfare developed, and its armies began to roam the seas and control maritime transportation routes.

While the Ottoman Sultanate was floundering in the heat of internal unrest, the Sultanate therefore decided to carry out reform and renewal in order to advance the state and empower it at all levels. There is no doubt that the Sultanate was serious about adopting the policy of renewal and introducing it to all the Arab states that fell under its sovereignty.

Despite all the difficulties faced by the Sultanate, we see that the state was able to implement a good part of its organizations in a period not exceeding half a century. The successes achieved by the Sultanate ensured that the central government in Istanbul implemented the military system and fully supervised administrative and judicial affairs. The agricultural and industrial processes were organized, the trade movement flourished, and the Sultanate declared equality between all sects.

However, the adoption of modern European methods, the secularization of laws, and the move away from Islamic legislation in the commercial, economic, and political fields, not to mention the European incursion at all levels, exhausted the Ottoman Sultanate in implementing its regulatory policies.

Keywords: laws - privileges - nationalities - decrees - regulations - states - taxes

التنظيمات العثمانية و انعكاساتها إدارياً، قضائياً، عسكرياً و اقتصادياً على البلاد الشامية.

(١٢٥٤-١٢٩٢ هـ / ١٨٣٩-١٨٧٦ م).

بدأت الحركة النهضة في أوروبا خلال القرن السابع عشر، حيث تطوّرت فيها وسائل الحرب، فأضحت جيوشها تجوب البحار و تسيطر على طرق المواصلات البحرية.

في حين كانت السلطنة العثمانية تتخبّط في حمى الاضطرابات الداخلية، لذا ارتأت السلطنة الى وجوب القيام بالإصلاح و التجديد من أجل النهوض بالدولة و تمكينها على كافة الاصعدة، لا شك ان السلطنة كانت جادة في الاخذ بسياسة التجديد و إدخالها الى كافة الولايات العربية التي رزحت تحت سيادتها.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

فبالرغم من كل الصعوبات التي واجهتها السلطنة، إذ نرى بأن الدولة تمكّنت في تنفيذ جزء لا بأس به من تنظيماتها في فترة لا تزيد عن نصف قرن، فالنجاحات التي حققتها السلطنة كفلت للحكومة المركزية في اسطنبول من تطبيق نظام الجندية و الاشراف الكامل على الشؤون الادارية و القضائية، فانتظمت عمليتي الزراعة و الصناعة كما ازدهرت حركة التجارة و أعلنت السلطنة المساواة بين جميع الطوائف.

الآن انّ الاخذ بالاساليب الاوروبية الحديثة و علمنة القوانين و الابتعاد عن التشريع الاسلامي في المجالات التجارية و الاقتصادية و السياسية، ناهيك عن التوغل الاوروبي في كافة مستوياته، قد انهك كاهل السلطنة العثمانية في تطبيق سياساتها التنظيمية.

الكلمات المفتاحية: القوانين - الامتيازات - القوميات - المراسيم - الانظمة - الولايات - الضرائب.

المقدمة

يقصد بالتنظيمات تلك النظم و المفاهيم التي ادخلتها السلطنة العثمانية على الادارة، مما مكّنها من ارساء قواعد و اسس لتنظيم شؤون الدولة، على غرار المبادئ الأوروبية.

لقد استهلّت تلك التنظيمات ما يعرف بخط كلخانة عام 1839م

و انتهت بصدور المشروطة او ما يعرف بالدستور العثماني عام 1876م.

هذه التنظيمات لم تستمد مصادرها من الشريعة الاسلامية، بل كانت شرعيتها مستوحاة من التجربة الدستورية الأوروبية،

هدفت السلطنة العثمانية من خلال التنظيمات بالنظر الى احوال الدول و تنظيم امورها وفقا للنظم المرعية في الدول الغربية بهدف اعادة اللحمة الى المجتمع العثماني على اسس اجتماعية، اقتصادية، سياسية تحت شعار ما عرف بالعثمنة، و الغاء التناقض بين جميع طوائف السلطنة و قوميتها.

كما هدفت التنظيمات، الى استرضاء الدول الأوروبية التي زاد تدخلها في شؤون السلطنة تحت ذريعة حماية النصارى من رعايا الدولة.

التنظيمات العثمانية في البلاد الشامية:

كان من نتائج التنظيمات العثمانية أن أخذت الدولة بنظام الحكم المركزي، بعد تمكنها من القضاء على النظام الإقطاعي، إلا أنه الشيء الوحيد الذي يؤخذ على السلطنة العثمانية أثناء تطبيقها لنظام التنظيمات أنها غالت كثيرا في المركزية، ولم تطبق التنظيمات في جميع الولايات العربية في درجة واحدة، فنجدها طبقت التنظيمات في ولايات الشام سورية، بيروت، حلب و متصرفية القدس¹، أما تطبيقها في ولايات العراق الثلاث البصرة، بغداد، و الموصل كان أقل سرعة و شمولاً، إذ لم يكن من السهل تطبيق نظام الحكم المركزي فيها، و كما لم يكن من السهل أن تستجيب عشائر العراق للتنظيمات الجديدة العثمانية²، ومع ذلك شهد العراق بعض الإصلاحات أثناء ولاية مدحت باشا لبغداد، حيث نظم إدارة الولاية، وأخضع العشائر لسلطة الدولة³، أما تطبيقها في الولايات العربية البعيدة كالحجاز و اليمن كان ضئيلاً جداً⁴.

أما في ولايات الشام، فقد استطاعت الدولة العثمانية أن تنفذ جزءاً كبيراً من برنامجها الإصلاحي (التنظيمات) في فترة لا تزيد كثيراً عن نصف قرن إذ حققت الدولة العثمانية الكثير من الانجازات التنظيمية، لاسيما في ولاية سورية وكانت أولى هذه الانجازات التنظيمات الإدارية. بالرغم من أن قانون تشكيل الولايات 1864م، لم يأت بجديد في مجال التقسيم الإداري للولاية، لأن تقسيم الولاية إلى ألوية و سناجق، و الألوية إلى الأفضية، كان معروفاً و معمولاً به من قبل أن يصدر القانون، ولكن الجديد في هذا القانون هو أن الدولة العثمانية أعادت النظر بموجبه في التقسيمات الإدارية لولايتها، فضمت ولايات

1 - ساطع الحصري: الدولة العثمانية و البلاد العربية، دار العلم للملايين، بيروت، 1960، ص 94.

2 - محمد أنيس: الدولة العثمانية و الشرق العربي، مكتبة الانجلو مصرية، القاهرة، 1985، ص 218.

3 - عزرا سيمون: تاريخ مدحت باشا و جمعية الاتحاد العثمانية، الإسكندرية، بدون تاريخ الطبعة، ص 55.

4 - ساطع الحصري: المرجع السابق، ص 93، 94.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

أخرى، وشكلت ولايات جديدة، ونالت بلاد الشام في ظل هذه التنظيمات نصيباً من التغييرات⁵، إذ اختفت إيالة⁶ صيدا وقسمت بلاد الشام إلى ولايتين هما ولاية سورية وضمت إيالتي طرابلس وصيدا القديمتين، أما ولاية حلب قد اتسعت بضم أجزاء الجزيرة والأناضول.

تشكلت ولاية سورية سنة 1865م، واستقر إسمها حتى نهاية العهد العثماني⁷، وضمت الألوية التالية لواء دمشق أو الشام، لواء حوران، لواء حماه، لواء الكرك أو معان، ولواء عكا، لواء طرابلس، لواء بيروت، لواء اللاذقية، ولواء نابلس، لواء البلقاء. أما ولاية حلب فضمت الألوية التالية، لواء حلب، لواء أورفة، لواء مرعش. لكن رسوخ إسم ولاية سورية وثباته، لم يرافقه ثبات حدوده الإدارية إذ منيت ولاية سورية في عهد التنظيمات بانفصالات وتغييرات وأولها إنفصال إداري حدث في الولاية بعد أن اتخذت طابعها الجديد، هو استقلال القدس سنة 1878م عن ولاية سورية ليشكل متصرفية مستقلة⁸ تتصل بالباب العالي وعرفت باسم قدس شريف متصرف

وثاني انفصال عن ولاية سورية هو سلخ مدينة بيروت عنها سنة 1887م، وقد بررت الدولة العثمانية ذلك بازدياد أهمية مدينة بيروت، وللوقوف في وجه النفوذ الأجنبي والتقليل من حدة تدخله، إضافة إلى اتساع ولاية سورية واتخاذ ولايتها مدينة دمشق مركزاً لها، لذلك استدعت ضرورة السرعة في جعلها ولاية مكونة من ألوية التالية، لواء بيروت، ويضم عكا، وطرابلس الشام واللاذقية وعين علي باشا⁹ واليا عليها.

أ – الصعيد الإداري :

نظمت الدولة جهاز الولاية الإداري، وحددت صلاحيات كل موظف فيه اعتباراً من الوالي حتى مختار القرية¹⁰، كما أنشئت المجالس الإدارية المحلية وحاولت إشراك العامة في تحمل مسؤولية الحكم. فتشكل الجهاز الإداري في ولاية سورية على الشكل التالي :

1. والي ولاية سورية : وهو المسؤول الأول عن الجهاز المدني فيها ويحمل لقب باشا.
2. أركان الولاية : وهم الدافتردار¹¹ والنائب والمكتوبجي¹³¹².
3. مجلس إدارة الولاية برئاسة الوالي وأعضاء أركان الولاية .
4. كبار مأموري (موظفي) الولاية وهم مدير المعارف¹⁴ وآلي بك¹⁵ ومفتش العدالة ومدير المصالح الأجنبية ومدير تحرير الويركو، ومدير الدفتر الخاقاني¹⁶، وباش مدير التلغراف ، ومحاسب الأوقاف، ورئيس الولاية "ولايت

5 – أحمد عزت عبد الكريم : التقسيم الإداري لسورية في العهد العثماني ، مج 1، ص 83.

6 – إيالة : وحدة إدارية ، لفظ إيالة استعمل قبل لفظ الولاية واستمر حتى صدور قانون تشكيل الولايات 1864م ، حيث اختفى لفظ إيالة وساد استعمال لفظ ولاية، مثل إيالة مصر، إيالة تونس. عبد العزيز محمد عوض : الإدارة العثمانية في ولاية سوريا ، 1864 – 1914 ، دار المعارف ، مصر ، 1969 ، ص 79

7 – لم تحدد سالناتام الدولة العثمانية تاريخ تشكيل ولاية سوريا على وجه التحقيق ففي سنة 1864م لم يدخل أي تغيير إداري في إيالات بلاد الشام الثلاثة حلب والشام وصيدا وفي سنة 1863م تخففي إيالة لتحل محلها ولاية سورية كي تضم ألوية بلاد الشام الوسيطي والجنوبية وفي سنة 1866 تظهر إيالة صيدا من جديد بحدودها وألويتها القديمة ولكن في سنة 1867م تخففي إيالة صيدا نهائياً من خريطة التقسيمات الإدارية وتحل مكانها ولاية سوريا مجدداً وجرى تطبيق قانون الولايات فيها. عبد العزيز محمد عوض : الإدارة العثمانية في ولاية سوريا ، 1864 – 1914 ، دار المعارف ، مصر ، 1969 ، ص 84 .

8 – وتضم متصرفية القدس نواحي يافا والرملة والمجدل وخليج الرحمن وعنزة مع خان يونس . أحمد عزت عبد الكريم : التقسيم الإداري لسورية في العهد العثماني ، حوليات كلية الآداب ، جامعة عين شمس ، القاهرة ، 1951 ص 181.

9 – علي باشا : والي أيدین السابق، أحمد عزت عبد الكريم : التقسيم الإداري ، المرجع السابق ص 181.

10 – أصغر موظف إداري في الولاية، وأكبرهم في القرية وتتلخص مهامه في تحصيل أموال المفروضة على سكان القرية .

11 – الدفتر دار : يلي الوالي في السلم الوظيفي من حيث الأهمية، وتتمتع دافتر الشام بنفوذ كبير في القرن الثامن عشر، وهو المسؤول عن الأمور المالية.

12 م، وجعل تحت امرته عدد من الموظفين موزعين على قلم التحريرات وقلم أوراق الولاية وإدارة مطبعة الولاية (فكان أول مكتوبجي في ولاية سورية (خليل أفندي الخوري)).

13 – المكتوبجي : المشرف على أمور التحريرات بالولاية وسعت صلاحياته بموجب نظام إدارة الولايات العمومية

14 – مدير المعارف : واختصاصه رئاسة مجلس معارف الولاية والإشراف على ما يجري من المصالح المتعلقة بمعارف الولاية .

15 – آلي بك : وهو ضابط يكون تحت إمرة الوالي ميرلاي وهو مأمور بإجراء نظامات عساكر الأمن الضابطة.

16 – مدير المصالح الأجنبية : يعين من طرف الدولة بناء على اختيار نظارة الخارجية ووظيفته النظر في الأمور الخارجية.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

سرتحصيلاًدار" وناظر النفوس¹⁷، ومدير أوراق الولاية¹⁸، ويقوم هؤلاء الموظفون في "دمشق" مركز ولاية سورية ويشرف كل منهم على عدد آخر من الموظفين التابعين له في مركز الولاية الأقسضية. أما الجهاز المدني في مركز اللواء فتشكل على النحو التالي :

- 1- المتصرف : المسؤول عن الجهاز المدني في اللواء ويحمل لقب بك.
- 2- أركان اللواء: النائب¹⁹ الشرعي في اللواء، والمفتي ونقيب الأشراف والمحاسب ومدير التحريات.
- 3- مجلس إدارة اللواء: يرأسه المتصرف ويتألف من أعضاء دائمين هم أركان اللواء مع ثمانية أعضاء منتخبين²⁰. ويشرف موظفو مركز اللواء على عدد من الموظفين التابعين لهم في أقضية اللواء، كان الوالي على رأس الجهاز الإداري، وحددت صلاحياته ومهامه في نظارة أمور الولاية الملكية بالإشراف على إجراء القوانين والأنظمة والتعليمات التي تصدرها الدولة وبالتفتيش على تصرفات ومعاملات المتصرفين وموظفي الولاية المركزيين مرة كل ثلاثة أشهر، كما كان للوالي حق تعيين مواعيد اجتماع مجالس النواحي والألوية، وحق إجراء الأمور الاعتيادية ضمن نطاق صلاحياته، أما الأمور الخارجة عن اختصاصه فعليه أن يرفع التقارير المتعلقة بها إلى الباب العالي.
- 2- نظارة الأمور المالية بالإشراف على تحصيل إيرادات وتكاليف الولاية، وإدارة الأموال المتحصلة والمنازعات التي تنشأ عن ذلك ومراقبة معاملات وحركات مأموري التحصيل .
- 3- نظارة أمور المعارف وأمور التجارة والزراعة، وهي العمل على ترقية التعليم والتربية وتقديم التجارة والزراعة والصناعة داخل حدود ولايته²¹.
- 4- نظارة في أمور الأمن، أعتبر الوالي مسؤولاً عن الأمن والاستقرار بواسطة استخدام قوة من الشرطة، بهدف حماية الأهالي من اعتداءات اللصوص وقطاع الطرق، وتأمين راحتهم. وسمح له بصرف الأموال اللازمة لإعادة الأمن من طريق تجهيز قوى الأمن بالمواد الغذائية، وخول له بموجب المادة 14 من نظام إدارة الولايات الحق باستخدام القوة العسكرية إذ كان يرى بأن قوات الأمن لا تكفي للقضاء على حركة التمرد²².
- 5- نظارة في إجراء الأمور الجنائية والمدنية، وهي تتمثل في تنفيذ الأحكام التي تصدرها محاكم الولاية، أما الأحكام التي تحتاج إلى الاستئذان من الباب العالي، فترفع التقارير المتعلقة بها إلى الأستانة²³. ويشرف على إدارة اللواء موظف عين بإرادة سلطانية يسمى متصرفاً، وله الحق بالإشراف على الأمور الملكية والمالية، والأمن ضمن دائرة اللواء، وتنفيذ الأوامر والتعليمات التي يرسلها إليه والي سورية، ويختلف راتب المتصرف حسب أهمية اللواء، ويساعد المتصرف في إدارة شؤون اللواء عدد كبير من الموظفين.
1. محاسب اللواء : وعرف باسم المحاسبي واختصاصه إجراء أمور اللواء الحسابية حسب الأصول.
2. مدير تحريات اللواء : ويشرف على قلم تحريات اللواء ويجري بواسطته جميع مكاتبات اللواء. والمحافظة عليها.
3. مأمور دفتر خاقاني²⁴ اللواء : ومهامه تنفيذ التعليمات والأوامر التي يرسلها إليه مدير دفتر خاقاني الولاية بواسطة المتصرف.

17 – ناظر النفوس : ويشرف على إدارة القيود المحلية تحتوي على أجناس وأنواع وعدد عموم الأملاك والأراضي.

18 – مدير أوراق الولاية: المشرف على المكاتبات الرسمية والقيود بالولاية.

19 – النائب : هو قاضي دمشق واعتبر مفتشاً للحكام الشرعيين بموجب قانون الولايات 1864م ولقب بنائب المركز البديري أحمد الحلاق: حوادث دمشق اليومية، مخطوط حققه الأستاذ الدكتور أحمد عزت عبد الكريم، القاهرة 1959، ص 49.

20 – اختلف عدد أعضاء مجلس إدارة اللواء المنتخبين من لواء لآخر فبلغ عددهم في لواء حوران ستة أعضاء فقط، عبد العزيز محمد عوض : الإدارة العثمانية، المرجع السابق، ص 83.

21 – اختلف عدد أعضاء مجلس إدارة اللواء المنتخبين من لواء لآخر فبلغ عددهم في لواء حوران ستة أعضاء فقط. عبد العزيز محمد عوض : الإدارة العثمانية، المرجع السابق، ص 83.

22 – عبد العزيز محمد عوض : نقلا عن كتاب الدستور، مج1، ص 388-399-400.

23 – جرى توسيع صلاحية الولاية بموجب قانون إدارة الولايات العمومية 1913م في عهد السلطان محمد رشاد. والذين سبخت أحكامه نظامي الولايات وإدارة الولايات العمومية أنظر : جريدة المقتبس العدد 325، دمشق، حزيران 1911.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

4. مأمور نفوس اللواء : واختصاصه إجراء المختصر بإدارة النفوس²⁵.

أما الأفضية، فكان على رأس كل قضاء من أفضية ولاية سورية موظف أطلق عليه لقب قائمقام، وهو يعين من قبل الدولة كي ينظر في جميع الأمور الملكية والمالية، والضابطة في القضاء، ومرجعه الأول متصرف اللواء، والقائمقام مأمور بإجراء أحكام القضاء الداخلية ضمن اختصاصه، وتنفيذ جميع أوامر الدولة والتعليمات التي ترد من طرف الولاية واللواء. يساعد القائمقام في الإشراف على الجهاز الإداري في القضاء مدير مال القضاء، إذ فصلت أمور القضاء المالية التي أنطيت إلى القائمقام بموجب نظام الولايات 1864م، إلى موظف مسؤول أما محاسب اللواء عن النواحي المالية حددت صلاحياته بإجراء أمور القضاء المالية وفق النظام المالي، وتعليمات محاسب اللواء التي يبلغها إلى قائمقام القضاء بواسطة متصرف اللواء. إضافة إلى عدد آخر من الموظفين كالمكتوبجي الذي يشرف على جميع المكتابات والقيود والحفاظ عليها، ومأمور الأملاك والنفوس الذي يشرف على رعاية النفوس والأملاك العمومية.

أما النواحي، فكان على رأس كل ناحية مدير وظيفته تقتصر على نشر أنظمة وقوانين الدولة وإعلان أوامرها في القرى التابعة لناحيته²⁶. ورد في نص قانون الولايات 1864م، ضرورة إشراك الأهالي في توجيه أمور البلاد مع الموظفين ولهذا الغرض أنشئت في ولاية سورية في عهد التنظيمات مجالس محلية اشترك فيها الأهالي، وهي مجالس اختيارية القرى، ومجالس إدارة النواحي، ومجالس الأفضية والألوية والولاية²⁷.

- مجلس إدارة الولاية:

- مهامه انتخاب أعضاء المجلس عن طريق تشكيل مجلس تفريق في مركز الولاية، من مأمور دعاوي مجلس الحقوق، ومأمور دعوى مجلس الجنابات والمفتي والقاضي، والرؤساء الروحانيين تحت رئاسة الوالي وينتخبون من رعايا الدولة مع مراعاة النسبة العددية للسكان، على أن يكون هؤلاء ثلاثة أمثال العدد المطلوب لعضوية مجلس الإدارة، ثم يرسلوا هذه الأوراق إلى مجالس إدارات الألوية، وتفرز الأوراق ويعرض الوالي أسماء الفائزين على الباب العالي فيصادق على تعيينهم بمراسيم تصدر عن مقام الصدارة العظمى. أما اختصاصاته فقسمت إلى قسمين : الأولى تتعلق بالأمور الإدارية، والثانية تتعلق بالدعاوي الإدارية.

- الأمور الإدارية: تتلخص في تنظيم المبيعات والمقاولات، وإلزام الواردات العشرية والرسوم، وإنشاء الأبنية وتفتيش المخصصات والمصاريف العائدة للضابطة، والتدقيق في قرارات مجالس الدوائر البلدية، وإنشاء الطرق اللازمة بين الألوية وسائر الأمور الزراعية والتجارية والمنافع العمومية في داخل الولاية، والإشراف على الشؤون العمومية للأهالي²⁸.

- الدعاوي الإدارية: استنطاق مأموري الولاية والنظر في الاختلافات التي تحدث بين دوائر الولاية ومجالسها، وبين المحاكم وموظفي الولاية، والنظر في الاختلافات التي تقع من الأهالي ضد مأموري الحكومة بسبب تقسيم التكاليف فيما بين الأهالي، والدعاوي فيما يخص التزامات الأموال الأميرية ومنع المحاكمات الشرعية والقانونية المتعلقة بالحقوق الشخصية²⁹.

- مجلس الولاية العمومية :

يتألف من عضوين مسلمين وآخرين غير مسلمين عن كل لواء ورئاسة هذا المجلس تكون للوالي، وفي غيابه هناك من يوكله الوالي من الموظفين، مدة اجتماعهم مرة في السنة. أما اختصاصاته تتمثل في تسوية الطرق السلطانية التي توجد داخل الولاية، والطرق الخصوصية داخل الألوية الأفضية والمحافظة عليها، وبموجب نظام إدارة الولايات العمومية 1871م، وسعت صلاحيات مجلس الولاية العمومي، فأصبح من حقه النظر في الدفاتر توزيع التكاليف على الألوية.

24 - خاقاني : ملك الملوك (سلطاني). قيس جواد العزاوي: الدولة العثمانية قراءة جديدة لعوامل الانحطاط ، مركز دراسات الوحدة العربية ، فلوريدا ، 1994 ص 176.

25 - فليب جلاذ: قاموس الإدارة و القضاء ، دن الاسكندرية ، 1891 ، ص 178.

26 - عبد العزيز محمد عوض ، نقلا عن كتاب الدستور ، مج1، المرجع السابق ص 389، 409.

27 - عبد العزيز عوض ، الادارة العثمانية ، المرجع السابق ص 394.

28- عبد العزيز محمد عوض : الادارة العثمانية ، المرجع السابق ص 394

29 عبد العزيز عوض ، الادارة العثمانية ، المرجع السابق ص 107، 108.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- مجلس إدارة اللواء:

يتم انتخاب أعضاء هذا المجلس وفق تشكيل مجلس تفريق من ينتخب أسماء

ذوات الحائزين على ثقة أهالي ورعايا الدولة، مع مراعاة النسبة العددية للسكان على أن يكون هؤلاء 12 شخصا من أهل مركز اللواء أو من أهالي الأفضية الملحقة ثم ترسل هذه الأسماء إلى مراكز الأفضية المتابعة، كي ينتخب مجلس إدارة كل قضاء ثمانية أشخاص من إثني عشر شخصا المدونة أسماؤهم في الأوراق، ثم يختم أعضاء مجلس القضاء بفرز ثمانية فائزين بالأكثرية، ثم ترفع أسماء الفائزين إلى اللواء فيعين قسما منهم لعضوية مجلس الإدارة، وقسما آخر لعضوية مجلس تمييز اللواء، وتتخلص اختصاصات مجلس إدارة القضاء في فحص إيرادات ونفقات القضاء، والنظر في محاسبات صناديق المنافع العمومية، وتقاسم التكاليف واتخاذ التدابير المتعلقة بالصحة العامة، وإنشاء الطرق الخصوصية بين القرى والنظر في المبيعات والمقاولات العائدة للحكومة³⁰.

- مجلس إدارة القضاء :

يعقد في مركز القضاء جمعية للتفريق مؤلفة من قائمقام القضاء وحاكمه الشرعي، والمفتي ومن رؤساء الطوائف غير الإسلامية، ومن كتاب القضاء، وتفرز هذه الجمعية تسعة أعضاء من أهالي المركز القضاء والقرى التابعة للقضاء كي تنتخب مجالس الاختيارية، وبعد ذلك تعاد الأوراق إلى مركز القضاء باعتبار كل قرية لها رأيا واحدا، والأعضاء الثلاثة الذين ينالون أكثرية الأصوات هم الذين يجري تعيينهم، أما اختصاصات مجلس إدارة القضاء فهي نفس اختصاصات مجلس إدارة اللواء³¹.

- مجلس البلدية :

يتألف المجلس البلدي من رئيس واحد وستة أعضاء و من الأعضاء الاستشاريين، كما يوجد في المجلس البلدي كاتب واحد وأمين صندوق واحد. أما كيفية انتخاب رئيس وأعضاء المجلس البلدي فهي نفس الطريقة التي تم انتخاب بها أعضاء مجلس إدارة الولاية، ومدة انتخاب الأعضاء سنتان ويجري تعيين نصفهم في كل سنة، ويمنع من عضوية المجلس البلدي كل من كان محكوما في جنابة أو جنحة، أو موظفا أو إذا كان عمره أقل من عشرين سنة. وتتخلص اختصاصات مجلس البلدية بالإشراف على كافة إنشاءات الأبنية، وعلى الأمور والمصالح المتعلقة بالمياه، والعمل على إزالة خطر الأبنية الخربة وهدمها والإشراف على التدابير اللازمة لتسهيل المرور وأعمال النقل ضمن دائرة البلدية، والعمل على نظافة المدينة.

- مجلس إدارة الناحية :

يتشكل مجلس إدارة الناحية من الأعضاء المجلوبين لمركز الناحية، ويجتمع أربع مرات في السنة التي يعينها الوالي بحيث لا تتجاوز مدة إنعقاده كل دورة أسبوعا واحدا. أما اختصاصاته فتتمثل في التدريب على نظام الحكم المحلي وإنشاء المباني والطرق، والنظر في الأمور الزراعية³².

- مجلس إدارة القرية :

يتم انتخاب المختارين وأعضاء مجلس الاختيارية من ذكور القرية الذين تتجاوز أعمارهم الثامنة عشرة، والذين يدفعون ويركو سنويا للدولة المقدر بحوالي خمسين قرشا على الأقل، وينتخب هؤلاء مختارين اثنين ومن 3 إلى 12 عضوا حسب نسبة عدد أهالي قريتهم، بشرط أن يكون هؤلاء المختارون من رعايا الدولة الذين يدفعون إذا كانت القرية مؤلفة من طوائف متنوعة فيجري اجتماع أهل كل طائفة على انفراد وتجري عملية الانتخاب.

(ب)- تنظيم القضاء :

³⁰ - عبد العزيز محمد عوض: نقلا عن كتاب سمير الليالي لمحمد أمين صوفي السكري الطرابلسي، ج2، ط2، طرابلس الشام، بدون تاريخ الطبعة، ص 191 221.

³¹ - ساطع الحصري: الدولة العثمانية، المرجع السابق، ص 221.

المرجع السابق، ص 102 - 1103 - عبد العزيز محمد عوض: نقلا عن كتاب الدستور، مج-32

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

كانت أولى تأثيرات ما سمي بالإصلاح القضائي في الدولة العثمانية هو تواجد القوانين الوضعية داخل الدولة العثمانية، وإمتداد تأثيراتها إلى الولاية العثمانية العربية لاسيما بلاد الشام حيث تكثر الأقليات المسيحية، إذ صدرت في أعقاب خط شريف كلخانة 1839م، وخط همايون 1856م، مجموعة من القوانين لتنفيذ توصيات هذين المرسومين ، فأدى ذلك إلى حدوث تغييرات كثيرة شملت مختلف مجالات الحياة. إذ أسفر تطبيق النظام القضائي المدني في بلاد الشام إلى سلخ الدعاوي الجزائية من المحاكم الشرعية، وتحويل النظر في القضايا الجنائية والحقوقية إلى محاكم جنائية ومدنية مختلطة³³ التي تقبل الشهادة من المسلمين والمسيحيين على حد سواء، وتب في القضايا التي يكون الأجنبي أطرافا فيها ، ويعمل بتلك المحاكم قضاة أتراك وأوروبيون، فأدى الازدواج في المحاكم وفي القانون، إلى نوع من الخلط والاتجاه إلى الغرب والتشريعات العلمانية في البلاد الشامية³⁴. كذلك أدى إنشاء المحاكم النظامية الجديدة في بلاد الشام إلى تحديد صلاحيات المحاكم الشرعية وممثليها الرسمي القاضي وإبتعاد الكثير من العلماء ورجال الدين عن مزاوله مهامهم القضائية. فبعد أن تمتع القاضي في بلاد الشام (في ظل المحكمة الشرعية) بنفوذ كبير باعتباره أكبر شخصية دينية في الولاية، نرى ان هذه التنظيمات الجديدة أفقدته جزءا كبيرا من السلطة، واقتصرت سلطته فقط على النظر في أمور الأوقاف والتركات والأحوال الشخصية³⁵، وتحولت الكثير من صلاحيات القاضي إلى موظفين مدنيين ورغم حداثة القضاء النظامي في بلاد الشام، وحرص الدولة على نزاهته وإصلاحه، فإن ذلك لم يمنع من تسرب الفساد والرشوة إليه، كما رافقه مزيد من الفوضى والغزو الأوروبي لمجال التشريع في البلاد الشامية في إطار هذه التنظيمات.

(ج)- الصعيد العسكري :

حظي الجهاز العسكري في عهد التنظيمات باهتمام الدولة وعنايتها، فأنشأت في بلاد الشام فرقة الجيش الخامس³⁶ وكان مقره دمشق، كان جيشا حديثا ومنظما فرضت على الأهالي التجنيد الإجباري الذي أعلن في خط كلخانة، وجاء فيه: "أن الجندية فريضة على الأهالي وأن إعطاء العساكر لأجل محافظة الوطن هو من فرائض ذمة الأهالي". وقد أقامت الدولة من أجله المدارس بالرغم من اهتمام ولاية الشام بتطبيق نظام الجندية، إلا أن عملية جمع الجند في بلاد الشام كانت مرهقة، إذ كان الكثير من الناس يتذمرون من الانخراط، أما الذين يتطوعون فكانوا قلة، وكان الدافع لتطوعهم، إما الفقر وإما محاولة إسقاط التكليف العسكري عنهم تماطل وتهرب المسيحيون من دفع قيمة البديل العسكري، وظل المسلمون يتحملون أعباء الخدمة العسكرية وحدهم في بلاد الشام.

كما اهتمت أيضا الدولة بتنظيم جهاز الأمن، هذا الجهاز الذي كان غير منظم، وكانت الحاميات العثمانية وقوات الوالي الخاصة في بلاد الشام من المرتزقة تسهر على حفظ الأمن والنظام ومع صدور التنظيمات شكلت الدولة قوات أمن خاصة، وجعلتها تحت إمرة الوالي وخولته الحق بنقل هذه القوات من مكان إلى آخر داخل حدود الولاية، وعينت الدولة ضابطا (ألاي بيك) برتبة ميرلاي قائدا لقوة الأمن، وجعلت ارتباطه بالوالي مباشرة. وفي سنة 1869م صدر نظام إدارة الضابطة الذي قسم عساكر في الولاية إلى قسمين الأول منهما خيالة، والأخير مشاة، وترأس هذه الهيئة ضابط برتبة ألاي بيك وكان مقره دمشق³⁷. كما حدد النظام مدة الخدمة في سلك الضابطة بسنتين كاملتين، أما وظائف الضابطة فقد أنيط بها المحافظة على الأمن والنظام ومطاردة اللصوص، وقطع دابر الأشقياء وقطاع الطرق. قسمت قوات الأمن في ولاية سورية في عهد التنظيمات إلى ثلاثة أنواع:

1. قوة الدرك "الجنדרامة": وتشرف على حفظ الأمن ومطاردة الأشقياء ومنع التهريب على الحدود وتوالي أشغال المخافر.
2. قوة الشرطة "الظبطية": وعهد إليها القيام بالخدمة ضمن مراكز الأفضية لتبليغ المذكرات الإدارية والعلمية ولمساعدة مشايخ القرى على جباية الأموال الأميرية.

³³ - طارق البشري: المسألة القانونية بين الشريعة و القانون الوضعي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت 1985 ص 624.

³⁴ - أحمد عبد الرحيم مصطفى: في اصول التاريخ العثماني، دار الشروق، القاهرة ، 1982 ص 204.

³⁵ - البديري أحمد الحلاق: حوادث دمشق اليومية دن القاهرة، 1959 ص 41، 63.

³⁶ - من التقسيمات العسكرية العثمانية، مقره دمشق، شمل جميع ولايات بلاد الشام (حلب وسورية وبيروت) ومنصرفيتي القدس ودير الزور) المستقلين بالإضافة إلى ولاية أضنة، وعرف هذا الجيش أيضا باسم جيش عربستان.

محمد كرد علي، خطط الشام، مطبعة الترقى ، دمشق ، 1925 ، ص 30.

³⁷ - عبد العزيز محمد عوض: نقلا عن كتاب الدستور، مج2، المرجع السابق ، ص 647، 670.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

3. قوة المفتشين "البوليس": وعهد إليها التحقيق في المخالفات وقدر مجموع هذه القوات الثلاثة في سنة 1872م نحو 252 نفر موزعين على قوة الدرك، قوة الشرطة، قوة المفتشين "البوليس"³⁸. كانت هذه الأنظمة الجديدة التي طبقتها الدولة في ولايات الشام قد نجحت بتزويد الولاية بجهاز أمني يسهر على تنفيذ قرارات الوالي أو المتصرف،
(د)- الصعيد الاقتصادي :

اهتمت الدولة بالناحية الاقتصادية كثيرا، فاعتنت بموارد الولاية ونظمت الضرائب وسنت الأنظمة التي تحصل الضرائب بموجبها، وحدث من سوء استغلال المحصلين والملتزمين للفلاحين وراقبت ميزانية الولاية، وأشرفت على إدارتها المالية إشرافا تاما. أما في مجال الزراعة فأصدرت الدولة قانون الأراضي الهمايوني سنة 1858م الذي هدف إلى وضع حد للفوضى الملكية التي كانت سائدة في العهد العثماني الأول، فكان محاولة جادة من الدولة للسيطرة على أراضيها، ووضع حد للمتلاعبين بها، كما اهتمت الدولة بتسجيل الأراضي وتوزيع سندات التسجيل "الطابو" على المالكين.
- جباية الضرائب :

ما إن حل عصر التنظيمات حتى انتظمت جباية الضرائب وطرق تحصيلها لاسيما في النصف الثاني من القرن التاسع عشر، بفعل عدد من القوانين والأنظمة الضرائبية التي أصدرتها الدولة في دور الإصلاح والتجديد وهدفت من خلالها إلى التقليل من مساوئ الالتزام بإتباع أسلوب جديد في تحصيل الضرائب بواسطة موظفين حكوميين. حيث ألغى خط كلخانة 1839م نظام الالتزام³⁹ الذي كان شائعا في بلاد الشام وغيرها من ولايات الدولة في القرنين السابع عشر والثامن عشر، ولم تتبع الدولة أسلوبا واحدا في جباية الضرائب ببلاد الشام، فقد أخذت بعد إعلان التنظيمات الخيرية 1839م باستيفاء رسوم الأعشار عن طريق الأمانة⁴⁰، أي على ذمة الحكومة وبمعرفة جباة خصوصيين، ولكنها عادت في سنة 1842م لإتباع أسلوب الالتزام وأخذ تلزم عشر⁴¹ كل قضاء لمدة سنتين، ثم عهدت في سنة 1846م بتحصيل الأعشار لموظفي الدولة وبعض ذوي اليسار لمدة 5 سنوات وهكذا لجأ الولاة العثمانيون في عهد التنظيمات إلى جباية الضرائب في بلاد الشام أحيانا إلى تلزيم الضرائب، وأحيانا أخرى يتولوا إدارتها عن طريق الأمانة، وكلتا الحالتين حرصوا من خلالها على تنظيم جباية الأموال الأميرية، والتقليل ما أمكن من مساوئ نظام الالتزام عن طريق اتخاذ إجراءات حازمة بحق المقصرين من المحصلين وتحفظ الغرامات في مركز اللواء كي توزع على المجدين من المحصلين في نهاية كل سنة. كما استخدمت الدولة جنود الدرك بعد ذلك في جباية الضرائب ثم ما لبثت أن عدلت عن ذلك عندما لمست مساوئ الجباية بواسطة الجنود، واستعاضت بموظفين مدنيين بدلا منهم⁴².

هذا ولم يكن أمر جمع الضرائب سهلا، فقد كان ذلك يتطلب من الدولة توطيد الأمن والاستقرار والحد من تعدي العشائر وإظهار سطوتها عليها، حتى يتمكن الجباة من استيفاء الضرائب وتحصيل البقايا، وإذا نجحت الدولة في ذلك كانت تطلب من قائمقامي الأفضية وأمموري التحصيل الإسراع في الجباية، وعدم إظهار البطء والتساهل وإلا تحملوا المسؤولية ولكن

38 - بشارة خليل الخوري: حقائق لبنانية، ج1، درعون، لبنان 1960، ص 33.

39 - جاء في خط كلخانة "لذلك يلزم بعد الآن أن يتعين على كل فرد من أهالي البلاد ويركو مناسب بالنسبة إلى أملاكه ومقدرته كي لا يؤخذ من أحد شيء زائد عن مقدرته. أنظر محمد كرد علي: خطط الشام، المصدر السابق، ج5، ص 92.

40 - نظام الأمانة: نظام الجباية المباشرة حرصت من خلاله الدولة أن تحصل أعلى نسبة من الأموال الأميرية المفروضة على الأهالي، بأقل التكاليف والنفقات، وبدون اللجوء إلى استعمال جهاز كبير من المحصلين. ولذلك تعمدت أن يكون التشريع صارما والعقوبة قاسية على الذين لا يدفعون أقساطهم بالسجن خمسة عشر يوما ودفع خمسة أقساط مرة واحدة إذ حلّ موعد دفع الأقساط الثلاثة الأولى وتمثل الإيرادات التي تحصل عليها الدولة عن طريق الأمانة في الويركو والمال المقطوع عن بعض الأيالات والإعانة العسكرية ومحصولات المعادن والأملاك الأميرية، محمد كرد علي: خطط الشام، المصدر السابق، ج5، ص 92، 94.

41 - العشر: من التكاليف الشرعية القديمة، كان يتوفى على الحاصلات الزراعية بنسبة 10% وفي العهد العثماني طرحت الأعشار للملتزمين بالمزاد العلني. نفسه، ص 54.

42 - عينت الدولة لكل موظف راتبا قدره (600) قرش في الشهر وصرفت لهم علاوة وبدل وقد قامت الدولة بالإجراء في سنة 1873م لكثرة الشكايات التي كانت ترد من الأهالي واعتبر ذلك إصلاحا هاما في نظر الدولة. لمزيد من المعلومات، عبد العزيز محمد عوض: الإدارة العثمانية، المرجع السابق، ص 186، 189.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

عدم توفر الكفاءة والنزاهة في جهاز الضرائب، كان يؤدي دائما إلى تراكم الأموال على الأهالي، وذلك نتيجة التقصير في جمع الضرائب،

وبقي أسلوب الجباية الضرائبية وتخمين الضرائب رغم التنظيمات مدعاة للتلاعب وممارسة أنماط السلطة الجائرة التي تستحضر سلطة الالتزام هذه المرة على صعيد علاقة الإدارة بالفلاحين عبر تخمين ضريبة العشر⁴³ وعبر تلزيم جبايتها بصورة مباشرة للأفراد بالمزايدة بإشراف المجالس الإدارية⁴⁴.

ظل أصحاب النفوذ في بلاد الشام معفون من الأعشار والرسوم، وظل تكليف الفلاحين بدفعها متبعة في هذه البلاد إلى النصف الثاني من القرن التاسع عشر⁴⁵، فمثلا كان الفلاحون في قضاء اللاذقية يدفعون العشر عن محصولاتهم وعن محصولات أعضاء مجلسا لقضاء اللاذقية⁴⁶

أما الجباية من الطوائف الغير المسلمة فظلت مع فترة التنظيمات تحتاج إلى وقت ، فقد كانت الدولة تصدر الفرمانات والأوامر إلى الوالي بتحصيل الضرائب منهم، لكن رؤساء الطوائف كانوا دائما يتقدمون بأعدار واهية من أجل التملص عند دفعها بتأثير دسائس القناصل الذين يعملون على إثارتهم بعدم دفع الإعانة العسكرية⁴⁷. كما وجدت الولاية أيضا صعوبة جباية الضرائب من عدد من العصبيات الإقطاعية والطائفية

- إصلاح الأراضي الزراعية :

اتصف الوضع العقاري في بلاد الشام قبل عهد التنظيمات بالفوضى وعدم التنظيم حتى صدور قانون الأراضي العثماني 1858م، الذي ما لبث أن أعقبه قانون تسجيل الأراضي "الطابو" سنة 1861م، الذي طبقه الولاة العثمانيون في بلاد الشام ابتداء من سنة 1860م بعد صدور لائحة تعليمات الطابو سنة 1859م واستمر إلى نهاية العهد العثماني⁴⁸، كانت عملية تسجيل الأراضي "الطابو" تتم على مستوى دوائر يطلق عليها اسم "الدفتري خاقاني" وكان في بلاد الشام سنة 1867م، دفتري خاقاني واحد في ولاية سورية وكانت ولاية بيروت تتبع دفتري خاقاني دمشق إلى غاية سنة 1891م، إلى ان تم الفصل بين الولاياتين في مصالح الطابو نظرا لكثرة مصالح الطابو في بيروت فأنشأت دفتريا خاقانيا مستقلا في بيروت. غير أن ما يؤخذ على تطبيق نظام تسجيل الأراضي في بلاد الشام في مرحلة التنظيمات هو عدم ضبط في مسح الأراضي، والخلل في تسجيلها ويعود ذلك لسببين :

أ- لم يحفل قانون الأراضي بتعيين مساحة الأراضي قدر اهتمامه بتعيين الحدود.

ب- أوكلت الحكومة إلى المتصرفين في الألية أمر تشكيل اللجان للقيام بعملية مسح الأراضي وتسجيلها، فكانت اللجان تطلب من المخاتير في القرى لوائح بأسماء أصحاب الأملاك في قراهم الشيء الذي فسح مجالا واسعا أمام التلاعب بالحدود⁴⁹.

إضافة إلى ذلك تأثير المخاتير وشيوخ القرى المتنفذين على أعضاء اللجنة فكانوا يعينون حدود أراضيهم ومساحتها كما يريدون، كما سجل قسم كبير من أراضي قرى ولاية سورية في ظل هذه التنظيمات باسم عدد كبير من متنفذي المدن ويعود ذلك إلى الظلم وإنعدام الأمن الذي تتابع على الفلاحين، فدفعت هذه الأسباب الفلاحين إلى التفتيش عن حماة لهم فوجدوا في

43 - عين القانون العثماني نوعين من الضرائب على الأراضي الاميرية، ضريبة 4 % ثمن الأرض وضريبة 10% من محاصيل الأرض غير الصافية ويعلق محمد كرد علي على ضريبة العشر: "والعشر على وجه الضبط لأخذ هذا المقدار منها، فقد حارت حكومات الشام في طريقة إستيفاء العشر أو ثمنه ولا تزال حائرة لأنها إذ خمنت الغلات تخمينا، فقد يظل المخمنون أو يتعمدون الخطأ أحيانا، فيظلم الفلاح إذا جاء التخمين زائد عن الحقيقة"، محمد كرد علي: خطط الشام، المصدر السابق، ج5، ص 194، 195.

44 - وجيه كوثراني: السلطة والمجتمع والعمل السياسي من تاريخ الدولة العثمانية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت 1988، ص 98.

45 - أن نظام الالتزام في ولاية سورية أدى إلى ظهور ملتزمين أجانب من غير المسلمين نالوا التزام الضرائب عن بعض أفضية ولاية سورية مثل ملتزم أعشار ورسوم قضاء بعليك وهو من التبعية النمساوية، وجيه كوثراني، السلطة والمجتمع، المرجع نفسه، ص 94.

46 - عبد العزيز محمد عوض: الإدارة العثمانية، المرجع السابق، ص 194.

47 - عبد العزيز محمد عوض، المرجع نفسه، ص 191، 192.

48 - أكمل تسجيل الأراضي في بلاد الشام في عهد الانتدابيين الفرنسي في سورية ولبنان والانجليزي في فلسطين وشرق الأردن، وبدأت عملية مسح الأراضي وتسجيلها في فلسطين على يد جمعية التقيب التي تمت في عهد القنصل البريطاني في القدس تابلور (1862-1890م) من أجل مسح الأراضي الفلسطينية بحجة التقيب عن الآثار ودراستها .

أنظر عبد الكريم غرابية: سوريا في القرن التاسع عشر 1840-1876م. القاهرة 1962، ص 133.

49 - سعيد حمادة: النظام الاقتصادي في سوريا ولبنان، بيروت 1936، ص 60.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

أشخاص متنفذي المدن الذين سارعوا إلى بسط حمايتهم ونفوذهم على الفلاحين⁵⁰⁽²⁾، وقامت بين هؤلاء والعائلات الفلاحية شبكة علاقات يمثلها في القرى الوكلاء، والمخاتير وبعض الوسطاء الريفيين المتنفذين، وكانت الشروط التي تضمن استمرار هذه الشبكة القائمة على تبعية الفلاح، هي تراكم الديون على هذا الأخير وحاجاته الدائمة إلى الحماية من تعسف رجال الحكومة، ومن تعديت البدو المختلفة التي يحتاج إليها الفلاح في مركز السلطة أي المدينة⁵¹. وهذا ما يفسر امتلاك عدد كبير من العائلات المتنفذة في دمشق كآل العظم، والعايد، والجائري والأيوبي، والقوتلي وغيرهم لعدد كبير من قرى ولاية سورية.

كما لم تقلت أنواع أراضي المشاع من هذا الشكل من السيطرة من طرف الأعيان وإذ كانت السيطرة المدنية على الأرياف السهلية المجاورة أدت إلى التحاق اقتصادي كامل للفلاحين بأعيان المدن وإلى التجاء سياسي⁵² ارتكز على قاعدة الحماية والحاجة فإن بعض الفلاحين في بلاد الشام لجأوا إلى التخلي عن أراضيهم تخلصاً من دفع الضرائب عليها مما أدى إلى بقاء قسم كبير من الأراضي في بلاد الشام دون تسجيل⁵³. زيادة على ذلك رافق عملية تسجيل الأراضي ببلاد الشام في عصر التنظيمات ظاهرة غريبة عنها تمثلت في شراء الأراضي الزراعية من قبل الدولة وإحاقها بالأمالك الهمايونية التي كانت تشتريها الدولة من السكان بثمن بخس، مما أدى إلى ظهور عمليات استملاك واسعة في بلاد الشام وظهور الملكيات الزراعية الكبيرة خاصة في ولاية سورية⁵⁴. وقد تمخض عن عملية إصلاح الأراضي وتطويعها في هذه الولاية في عهد التنظيمات تسجيلها إما باسم السلطان⁵⁵ وإما باسم عدد من متنفذي القرى وأعيان المدن، ولم يسجل منها باسم المالكين الحقيقيين من الفلاحين سوى قسم ضئيل جداً، ويعود ذلك إلى وضع اليد على الأراضي التي سادت في العهد العثماني وبقيت مسيطرة حتى في عهد التنظيمات⁵⁶ فكان لهذا الترابط بين الأراضي، والإدارة، والسلطة تأثيراً حاسماً في أشكال العمل السياسي الذي انخرطت به العائلات المدنية القوية في بلاد الشام، إذ أصبح الموقع الإداري ومهما كانت ترانتيته في سلم الإدارة، مصدر نفع لزيادة الثروة، وبالتالي محور صراع سياسي بين العائلات المتنافسة، التي صعقت عن طريق سلطة الإدارة وتسجيل الأراضي⁵⁷، ورغم أن الفلاح الشامي لم يستفيد إلا بالقسط الضئيل من عملية إصلاح الأراضي وتسجيلها، إلا أننا لا نتجاهل محاولة الدولة الرامية إلى إصلاح ما أفسدته الجهود السابقة خاصة في فترة رواج التنظيمات (1856-1871م) وذلك بفضل الأنظمة الزراعية التي وضعتها، وكان من نتائجها أن تحسنت حالة الفلاح في بلاد الشام، وذلك بفضل تطبيق نظام الولايات 1864م وإنشاء المحاكم النظامية 1871م، فقد خفف ذلك من غارات البدو، وقلل من تعديت عصابات الأشيقياء في هذه البلاد، فانصرف الفلاحون إلى العمل، وساعد تحسين شبكة المواصلات⁵⁸ في بلاد الشام في عهد التنظيمات على تحسين حالة الفلاحين، ناهيك عن تلك الأنظمة والتعليمات التي أصدرتها الدولة واستهدفت في مجملها تنظيم الزراعة وتشجيعها وهي تعليمات تخص تشجيع زراعة القطن، إعفاء غراس الزيتون والتوت، تحسين نسل النخيل، وإنشاء المصرف الزراعي، وتعيين موظفين للإشراف على هذه الأمور والنهوض بها، كما بذلت كل مساعيها لبيع الأراضي الأميرية للفلاحين، كما جهدت الدولة أثناء التنظيمات على حل مشكلة البدو في بادية الشام بأساليب متعددة كحماية الريف الفلاحي بواسطة عساكر نظامية، توطين البدو عن طريق مدهم برأسمال مال زراعي وتشجيعهم على الاستقرار وتعاطي الزراعة، وإقامة جاليات زراعية عازلة بين مناطق

250 _ محمد كرد علي : خطط الشام، المصدر السابق، ج4، ص 151، 153

51 _ وجيه كوثراني : السلطة و المجتمع ، المرجع السابق، صص 102، 103.

52 _ يستخدم التعبير الالتجاء السياسي بالمعنى الذي تؤديه صيغة الإلجاء وهي صيغة عرفت منذ العهد الأموي، وكانت تعبر عن لجوء بعض المالكين الصغار بأحد المتنفذين في الدولة وتسجيل الأرض باسمه تجنباً لدفع الضرائب للجباة. أنظر عبد العزيز الدوري : مقدمة في التاريخ الاقتصادي العربي، ط1، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت ، لبنان 1969، ص 62.

53 _ سعيد حمادة : النظام الاقتصادي في سوريا و لبنان ، دن ، بيروت، 1936، ص 61، 62.

54 _ محمد كرد علي : خطط الشام ، المصدر السابق، ص 151، 153.

55 _ كان للسلطان مزارع خاصة به في بيسان في فلسطين يشرف على إدارتها ضباط عسكريين، وكان السلطان يوجه إليهم الرتب والأوسمة، كما اشترت الدولة أراضي في قضاء حمص بلغت مساحتها 102 ألف دونم، والأراضي الواقعة إلى شرق البحر الميت وضمتها إلى الأملاك الهمايونية، وشراء 67 ألف دونم من الأراضي التبك التابع للواء دمشق وبأسعار بخسة ، عبد العزيز عوض : الإدارة العثمانية ، المرجع السابق، ص 238.

56 _ بولياك : الإقطاع في مصر وسوريا وفلسطين ولبنان ، ترجمة عاطف كرم، بيروت 1949، ص 211.

57 _ وجيه كوثراني : السلطة و المجتمع ، المرجع السابق، ص 97.

58 _ تتمثل أهمية شبكة المواصلات في بلاد الشام (سورية) كان فلاحي حوران ينقلون غلاتهم على الجمال إلى بيروت أو عكا، وكانت أجور النقل بواسطة الحيوانات مرتفعة تصل في بعض الأحيان إلى 50% من قيمة المحصول ، علي الحسيني : تاريخ سوريا الاقتصادي ، دن دمشق 1949، ص 246.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

الترحال البدوية والسهول. كما اهتمت بأحوال طائفة الدروز وبذلت جهودها لدى رؤسائهم تحثهم على الاستقرار، وتضع مشروع تلوى مشروع لإصلاح أحوالهم ومنطقتهم⁵⁹.

الاستنتاجات :

لا شك ان السلطنة العثمانية كانت جادة في الاخذ بسياسة التجديد و التحديث و ادخالها الى الولايات الشامية ، فالسلطنة استطاعت بالرغم من كل الصعوبات التي واجهتها ان تنفّذ جزءا كبيرا منها، الا ان هذه السياسة التنظيمية بالرغم من نتائجها الايجابية لم تجعل الجهاز الاداري بان يكون على مستوى الكفاءة، فالتنظيمات اقتصر نجاحها على المدن ، لم يرافقه نجاح مماثل في الارياف، ففي الوقت الذي استطاعت فيه الدولة ان تقيم اجهزة ادارية و حكومية، نجد انها فشلت في اقامة اجهزة مماثلة لها في الارياف و مناطق العصبية ، كما انها فشلت في اختراق البنية البدوية للقبائل لتعدّل في سلوكها نحو الاستقرار و الانخراط في مجتمع منضبط في تنظيمات و ادارة.

ان التغلغل الاوروبي داخل السلطنة وولاياتها شكّل احدى دعائم و مسلّمات السياسة الاوروبية، علاوة على ذلك، فالتنظيمات وضعت الدولة رسميا على طريق نهايتها كدولة اسلامية، فالأخذ بالاساليب الاوروبية الحديثة و علمنة القوانين و الابتعاد عن التشريع الاسلامي في مجالات الاقتصاد، السياسة وغيرها قد سحب من الدولة العثمانية شرعيتها من انظار المسلمين.

⁵⁹ – عبد العزيز محمد عوض: الادارة العثمانية، المرجع السابق، ص 240-243-299-300.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

IMAGE OF MEDICINE IN ALGERIA DURING THE OTTOMAN ERA THROUGH THE BOOKS OF FOREIGN PHYSICIANS - A COMPARATIVE STUDY -

DJahida Bouaziz

Mohamed Chérif Messaadia University - Souk Ahras - Algeria

ABSTRACT

The reader of writings by foreign physicians on the subject of medicine in Algeria during the Ottoman era arrives at one conclusion: Algerian society, in all its categories, knows nothing about medicine and healing. If we examine the description of health and society in the travel books of some foreign physicians who visited Algeria during the 18th century, which was a period of notable cultural revival in Algeria, we note the first observation on the nature of these journeys in essence. Although they appeared to have a scientific character as their authors were physicians, most of these books are in fact detailed reports on Algeria within the framework of pure colonial projects. Let's take three different examples of these journeys and their descriptions of health and population and study them in some detail.

- 1- The journey of English doctor Thomas Shaw (1720-1732).
- 2- The journey of the French physician and naturalist Jean André Peyssonnel (1724-1725).
- 3- The journey of the German physician and botanist Habenstraiat (1724-1732).

The reality is that although these three sources differ in the origins of their authors, they are similar to the majority of writings by European travelers who visited Algeria during the Ottoman period. They describe its conditions with much arbitrariness and exaggeration, and they demonstrate expertise in belittling its scholars, denying any effort on their part in the field of medicine and healing. Meanwhile, they fill their libraries with manuscripts by Algerian physicians and scholars, and in fact, their most capable physicians obtain doctoral degrees in medicine merely by translating and studying the manuscript of one of the Algerian physicians who emerged during the 18th century AD! We will explore this in detail in this intervention, God willing.

Keywords: Treatment, Algeria, Health, Society, Ottoman Empire

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

صورة التطبيب بالجزائر خلال العهد العثماني من خلال كتب الأطباء الأجانب

دراسة مقارنة-

إن القارئ لكتابات الأطباء الأجانب حول موضوع التطبيب في الجزائر خلال العهد العثماني، يصل إلى نتيجة واحدة مفادها أن المجتمع الجزائري بمختلف فئاته لا يعرف شيئا عن الطب والتداوي، وإذا ما استنتقنا ذلك الوصف الذي جاء حول الصحة والمجتمع في كتب الرحلة لبعض الأطباء الأجانب الذين زاروا الجزائر خلال القرن الثامن عشر باعتباره القرن الذي عرفت فيه الحياة الثقافية بالجزائر انتعاشا بارزا، فإننا نسجل أول ملاحظة على ماهية تلك الرحلات بالأصل؛ إذ أنها وإن كانت ذات صبغة علمية في ظاهرها باعتبار أصحابها أطباء، فإن أغلبها عبارة عن تقارير مفصلة حول الجزائر في نطاق مشروع استعماري بحث، ولناخذ ثلاث نماذج مختلفة حول هذه الرحلات ووصفها للصحة والسكان ثم ندرسها بشيء من التفصيل.

1- رحلة الدكتور الإنجليزي "توماس شو" (1720-1732)

2- رحلة الطبيب وعالم الطبيعيات الفرنسي "جون أندري بيسونال" (1724-1725م)

3- رحلة الطبيب وعالم النبات الألماني هابنسترايت (1724-1732م).

والعجيب أن هذه المصادر الثلاث وإن اختلفت أصول مؤلفيها إلا أنها مثلها مثل جل كتابات الرحالة الأوربيين من الذين زاروا الجزائر خلال الفترة العثمانية، يصفون أوضاعها بكثير من التّعسف والمغالاة ويتفننون في تقزيم علمائها نافين أي جهد لهم في مجال الطب والتداوي، في حين أنهم ملؤوا مكتباتهم بمخطوطات أطباء الجزائر وعلماؤها، بل ويتحصل أكفأ أطبائهم على درجة الدكتوراه في الطب لمجرد ترجمته ودراسته لمخطوط أحد الأطباء الجزائريين من الذين برزوا خلال القرن الثامن عشر للميلاد!! وهو ما سنتعرف عليه بالتفصيل في هذه المداخلة بحول الله.

الكلمات المفتاحية: التطبيب، الجزائر، الصحة، المجتمع، العهد العثماني.

مقدمة:

كانت الجزائر خلال الفترة العثمانية محط أنظار الكثير من الرحالة العرب والأجانب على حد سواء، وقد تعددت غايات أصحاب هذه الرحلات بتعدد ثقافتهم، فكان منهم العالم والفقير والأديب والمؤرخ والجغرافي والطبيب وغيرهم الكثير، وفي هذا المقال سنسلط الضوء على الرحالة الأطباء الأجانب بشكل خاص للتعرف على صورة التطبيب بالجزائر خلال العهد العثماني، خاصة خلال القرن الثامن عشر، وهي الفترة التي انتعشت فيها الحياة الثقافية بالجزائر وكثر فيها التأليف من جهة وتعددت فيها الرحلات العلمية الأجنبية من جهة أخرى؛ فقد زار الجزائر في هذه الفترة كل من الدكتور الإنجليزي شو Shaw، والطبيب وعالم الطبيعيات الفرنسي بايسونال Peyssonnel، وعالم النبات الألماني هابنسترايت Hebenstreit. ولعل القارئ لكتابات هؤلاء الأطباء الأجانب حول موضوع التطبيب في الجزائر خلال العهد العثماني، يصل إلى نتيجة واحدة مفادها أن المجتمع الجزائري بمختلف فئاته لا يعرف شيئا عن الطب ولا التطبيب في تلك الفترة، وإذا ما استنتقنا ذلك الوصف الذي جاء حول الصحة والمجتمع في هذه المصادر، فإننا نسجل أول ملاحظة على ماهية تلك الرحلات بالأصل؛ إذ أنها وإن كانت ذات صبغة علمية في ظاهرها باعتبار أصحابها أطباء، فإن أغلبها عبارة عن تقارير مفصلة حول الجزائر في نطاق مشروع استعماري بحث، فكيف كانت صورة التطبيب في الجزائر خلال العهد العثماني في نظر هذه الكتابات؟ وإلى أي مدى كانت تلك الصورة تعبر عن الواقع الصحي المعاش في الجزائر في تلك الفترة؟

أولا- رحلة الدكتور الإنجليزي "توماس شو" (1738م):

مكث الدكتور الإنجليزي "توماس شو" في الجزائر بين الفترة الممتدة من 1720م إلى 1732م، باعتباره رجل دين وممثلا للكنيسة بمدينة الجزائر، وكتب رحلته الشهيرة سنة 1738م بعد رجوعه إلى بريطانيا. ولعل أول ما يمكن ملاحظته على رحلته هو حكمه على المجتمع الجزائري من منطلق ديني كونه رجل دين بالدرجة الأولى، إضافة إلى اعتقاده بالبعث

بإنجلترا وتوفي سنة 1751م، سافر إلى الجزائر KINDAL توماس شو: رجل دين ورحالة بريطاني، ولد حوالي 1694م في كيندال العاصمة وزار العديد من المناطق في الإيالة طيلة فترة إقامته بها، وتمكن من تدوين ملاحظاته حول المجتمع وعلاقته بالسلطة وكذا حول مختلف العلوم كالطب والرياضيات وغيرها بالإضافة إلى فهرسته لأنواع الحيوانات والنباتات الموجودة بالجزائر. أنظر، عبد الحميد عمران: "قبائل شرق الجزائر قراءة في بعض العادات والذهنيات حسب الدكتور توماس شو من خلال كتابه رحلة في مدينة الجزائر"، المجلة التاريخية الجزائرية، العدد: 05، جامعة المسيلة، ديسمبر 2017، ص 57.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

الشديد الذي يكنه المجتمع الجزائري ومن وراءه الحكام العثمانيين للمسيحيين؛ إذ جاء في رحلته ما نصه: "عندما وصلت إلى مدينة الجزائر، حاولت التعرف على السكان المارين للحصول على بعض المعلومات، لكن من الصعب جداً الارتباط مع الأتراك والمور²، بسبب القطيعة الطبيعية التي يكونونها للأجانب، وكذلك الاحتقار الكبير الذي يقرون به للمسيحيين"³. من هذا المنطلق ينعت الرحالة "توماس شو" المجتمع الجزائري بالمحمديين نسبة إلى رسولنا الكريم محمد - صلى الله عليه وسلم -، ويصفهم وصفا ساخرا رغم اقراره بأن حياة البدواة الصعبة التي يعيشونها لا تسمح لهم بتلقي العلوم وخاصة الدقيقة منها التي تحتاج دراستها للطمأنينة والراحة⁴.

ومن جهة أخرى، يقر هذا الرحالة بمعرفة بعض الأطباء الجزائريين للمعالجة بالأعشاب ويُدرج مجموعة من الوصفات التقليدية التي يستخدمونها في العلاج؛ كوصفة الحمى والجزري والروماتيزم والالتهاب وغيرها⁵، ويعترف أنه رأى شخصيا نجاح هذه الوصفات في الواقع المعاش آنذاك، كوصفة تبديد التورم والكدمات والالتهابات التي قال عنها أنها وصفة ناجحة للعرب، وعبر عن ذلك قائلا: "لقد نجح العرب في استخدام أوراق التين الشوكي المحمص لمدة خمسة عشر دقيقة في الرماد، ثم يضعونها على الموضع المصاب وهي ساخنة قدر الإمكان، وتستخدم هذه الوصفة أيضا لتسريع عملية تقوية الأظافر، والقرحة والتفحم من الطاعون، والأورام المماثلة الأخرى، لقد رأيت بنفسني استخدام هذا العلاج بنجاح تام في معالجة النقرس"⁶.

وعلى نقيض ذلك يذهب شو إلى تقزيم ثقافة المجتمع الجزائري العلمية قائلا بأن: "الكيمياء التي كانت العلم المفضل لدى العرب أصبحت اليوم تتلخص لديهم في تقطير ماء الورد" فضلا عن تأكيده على جهلهم بمصادر الطب القديم والاسلامي قائلا: "لم أرى سوى عددا قليلا من أطبايهم الذين يعرفون باسم الرازي وابن رشد وغيرهم من الأطباء العرب السابقين.

هذا ويقسم "توماس شو" المجتمع الجزائري في تعامله مع الطب إلى ثلاث أصناف⁷:

- صنف لا يعترف بالطب ويخضع لعقيدة القضاء والقدر ويرفض بعناد قبول أي نوع من العلاج.
- صنف يسخر من الدواء ويعتمد في شفاؤه على الطبيعة وحدها.
- وصنف آخر يلجأ إلى السحر.

وبالمثل لا تختلف نظرة "توماس شو" هذه إذا ما تحدث عن الأطباء الأتراك الذين يرى أنهم لا يفهمون في الطب بشكل أفضل من العرب، بل أن طبيب الداي نفسه الذي من المفروض أن يكون أكثر علما ودراية من عامة المجتمع، خاصة وأنه مسؤول الأطباء آنذاك، لا يعرف حتى نطق اسم أبقراط بشكل صحيح قائلا: "سألني طبيب الداي، الذي هو نفس الوقت الأمين أو رئيس الأطباء الآخرين، ما إذا كان المسيحيون يعرفون بوكرات (بهذه الطريقة، عن طريق الجهل أو بالصدفة، دعا أبقراط) مضيئا أنه كان أول أطباء العرب، وأنه عاش قليلا قبل ابن سينا"⁸. والغريب هنا أن شو ورغم مكوثه في الجزائر لمدة 12 سنة إلا أنه لم ينتبه لنطق الأتراك لحراف القاف كاف وبذلك يكون سؤال طبيب الداي صحيحا لا حرج فيه والحرج يقع هنا على صاحب التعقيب ان صح التعبير.

ويختم "shaw" كلامه عن الطب في الجزائر بكيفية تعامل المجتمع الجزائري مع الأوبئة، مؤكدا على أن لديهم وصفة واحدة لمعالجته ويُرجعها لأحد المرابطين قائلا: "الوصفة الوحيدة من هذا النوع التي رأيتها تعود إلى أحد أشهر المرابطين، يدعى سيدي محمد زروق⁹، الذي يوصي بها وهي على النحو التالي: "حياة جميع الناس في يد الله، وعندما يحين الوقت لكل منهم يجب أن نموت. ومع ذلك، فقد ساعدتنا العناية الإلهية لإنقاذ أشخاص مختلفين من الطاعون، من خلال التقديم لهم كل صباح، ما دام هذا الوباء موجودا، مرة أو اثنتين وصفة مركبة على النحو التالي: قسمان من المر، قسمن من الزعفران، قسمان من الصبار، شراب بذور الأس، وهي كمية كافية لذلك"¹⁰.

ثانياً_ رحلة الطبيب الفرنسي "جون أندري بايسونال" (1724-1725م)

المور: مصطلح يطلقه الغرب على سكان شمال افريقيا.²

³SHAW THOMAS: Voyage dans la régence d'Alger, traduire: Mac Carthy, Paris, 1830, p79.

⁴ Ibid, p77.

⁵ Ibid, pp 82-83.

⁶ Ibid, p 85.

⁷ Ibid, p82.

⁸ Ibid, p80.

⁹ أظنه يقصد الشيخ أحمد الزروق ابن البوني، فلم أجد مرابطا بهذا الاسم في الفترة التي زار فيها الرحالة توماس شو الجزائر (1720-1732م) غير ⁹ أحمد الزروق ابن أحمد بن قاسم البوني المعاصر له.

¹⁰ Ibid, p87.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

تري الباحثة "لزغم فوزية" أن الرحالة المرسيلى بايسونال¹¹ لم يول الحديث عن الطب في الجزائر أي اهتمام رغم أنه طبيب¹²، وأعتقد أن ذلك راجع لاكتفائه بالحديث عن الأوضاع الصحية في تونس قبل وصوله إلى الجزائر، بل أنه في أحيان كثيرة ينعت المجتمع التونسي بالعربي أو البربري أو الأفريقي ولعل هذا ما جعله لا يهتم بالكتابة عن الطب في الجزائر سيما وأن الثقافة الصحية في تونس والجزائر واحدة آنذاك.

وقد خصص هذا الطبيب الرحالة الرسالة التاسعة كلها للحديث عن الطب والصحة في تونس، وهي الرسالة التي بعث بها للسيد م. شيراك مسؤول الحديقة النباتية الملكية بباريس وعضو أكاديمية العلوم يوم 6 أكتوبر 1724م، وفصل فيها عن الأوضاع الصحية والطبية بتونس كما تطرق لطرق التداوي التقليدية المعتمدة آنذاك¹³. وبالمثل لم تختلف نظرتة عن نظرة الأطباء الأوربيين، فهذا الباحث التونسي "صالح عماري"¹⁴ يصفها بالنظرة التحقيرية رغم أن الرحالة بايسونال كان حذرا في البداية، وراع مبدأ الموضوعية في الوصف، مَثَمنا طبائع وأخلاق العرب في معاملتهم للضيف وتكريمهم له، فإنه وبمجرد وصوله لوضعية الطب والأطباء، أصبح يستعمل نعوتنا وألفاظا تدل على الاحتقار والتهم. إذ ينعتهم بالجهل في كل المسائل قائلا: "العربان شديدا الجهل في كل ما يتعلّق بالعلوم.

كما انتقد سلبيتهم ولا مبالاتهم في تقبل الوباء والمرض دون البحث عن العلاج وحسبه، إن توفّر فهو مرفوض من قبل الأغلبية اعتقادا في فكرة القضاء والقدر، أو لجوء للطرق الأخرى في العلاج مثل الرقصات الخاصة لاستحضار الجن أو الكتابة على الجسم أو تعليق التمام. وهم حسب وصفه يرضخون للمرض بالنوم والامتناع عن الأكل، اعتقادا في الشفاء من الطبيعة أو من الله إذا أراد ذلك. وكل ذلك نابع حسب رأيه من الجهل والاعتقادات الخرافية. كما يصف كيفية إيهام المريض بكونه مصابا بالجن ومجمل الرقصات الهستيرية التي تقام في الزوايا لطلب الشفاء، إضافة إلى التمام التي تعلق في رقبة المريض أو في قدمه مقابل هدايا لصاحب الزاوية¹⁵.

ثالثا- رحلة الطبيب وعالم النبات الألماني هابنسترايت (1724-1732م):

تتميز كتابات الألمان عموما بطابعها الموضوعي مقارنة بالرحلات الأوربية الأخرى، ذلك أن مؤلفاتهم تعتبر الأقرب إلى الاتزان والأميل إلى الموضوعية بالمقارنة مع نظرائهم من الفرنسيين والاسبان والايطاليين¹⁶، ورغم أن "هابنسترايت"¹⁷ نفسه أكد على ذلك في رحلته قائلا: "لقد سحنت لي الفرصة أثناء رحلتي هذه أن أتعرّف على سلوك وعادات هذه البلاد، وهذا ما سوف أعرضه فيما يلي من أجل تصحيح معلومات مارمول ودابير وتاسي فيما كتبه عن مملكة الجزائر"¹⁸، إلا أن نظرتة لم تختلف كثيرا عن نظرتهم للطب والأوضاع الصحية في الجزائر.

هو الطبيب وعالم الطبيعيات جون أندري بايسونال، ولد بمرسيليا سنة 1694م وتوفي عام 1759م في جزيرة قوادالوب، وهي إحدى جزر الكارييب. وينحدر من أسرة علمية حيث كان والده من مشاهير الأطباء بفرنسا، عُين قنصلا في مدينة أزمير حتى وفاته، وقد انظم بايسونال إلى معهد بولونيا الذي يعد من أقدم المعاهد في إيطاليا وأوروبا، وقام بعدة رحلات إلى شواطئ البحر الأبيض المتوسط من أجل دراسة طبيعة المرجان وإتمام أبحاثه عن وباء الطاعون الذي مات والده بسببه وكان طبيبا، نُصب سنة 1723م على يد أكاديمية العلوم بفرنسا في منصب مرسل، ومن أجل القيام بأبحاث علمية شد الرحال إلى أفريقيا الشمالية سنتي 1724-1725م وكان سنة لا يتعدى الثلاثين سنة، حيث زار إيالتى تونس والجزائر وتجول فيهما أين سجل ملاحظاته وانطباعاته عن الإيالتين وألف كتابه الذي بين أيدينا "رحلة إلى إيالتى تونس والجزائر". وقد ترجم الدكتور لخضر بوطبة الجزء الذي يخص إيالة الجزائر. أنظر، أندري بايسونال: رحلة إلى إيالة الجزائر الجزائر، ترجمة: لخضر بوطبة، دار كوكب العلوم للنشر والتوزيع، الجزائر، 2023، ص ص 7-8.

فوزية لزغم: "الأطباء الأوربيون في الجزائر خلال العهد العثماني"، مجلة عصور، العدد: 12، جامعة وهران 1، ص 243.
13 p 201. PEYSSONNEL et DESFONTAINE: Voyages dans les régences de Tunis et d'Alger, Tom 2, paris, 1838,

- صالح بن الهادي عماري: الأحوال الصحية والطبية في تونس خلال القرن السابع عشر من خلال مخطوط غاية البيان في تدبير بدن الإنسان لـهبة الله الحنفي التونسي دراسة وتحقيق، مذكرة ماجستير في التاريخ الحديث، جامعة تونس، 2011، ص 126.

ناصر الدين سعيدوني: رحلة العالم الألماني ج. أو. هابنسترايت إلى الجزائر وتونس وطرابلس (1145هـ/1732م)، دار الغرب الإسلامي، 2013، ص 13.

هابنسترايت: من أهالي مدينة نوشاتد أون أورلا الواقعة بمقاطعة الساكس بألمانيا، درس الطب في شبابه بجامعة بينا، وقد أوكلت إليه مهمة العناية بالنباتات النادرة، وهذا ما سمح له بمواصلة دراسته والحصول على مؤهل سمح له بمزاولة مهنة الطب. كلفه ملك بولونيا برناسة بعثة إلى شمال أفريقيا للتعرف عن نباتات وحيوانات تلك المنطقة، والعمل على جمع عينات منها لفائدة القصر الملكي، فنجح إلى حد كبير في القيام بتلك المهمة، وعرف كيف ينال ثقة حكام الجزائر وتونس وطرابلس، وأظهر حسن التصرف في إقامة علاقات ودية مع هؤلاء الحكام ومساعديهم، وقد كانت معارفه الطبيعية وملاحظاته الدقيقة خير عون له على القيام برحلات استطلاعية داخل الجزائر وتونس بصحبة الأفراد المرافقين له. على أن الظروف لم تساعده على التعرف أكثر على تونس وطرابلس، بعد أن سادت روح العداء للوجود الأوربي نتيجة احتلال الإسبان لوهران والمرسى، نفس المصدر، ص ص 13-14. الكبير سنة 1732، مما اضطره إلى تحديد تحركاته وإنهاء مهمته، سنة 1733. أنظر نفسه، ص 24.¹⁸

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

فعند حديثه عن مقابلته للداي "كرد عبيدي باشا"¹⁹ الذي قدم له الحماية والرعاية أثناء رحلته، تبين لنا تلك النظرة الدونية للمجتمع الجزائري والداي على حد سواء وذلك بقوله: "لقد أديت بعد رجوعي مباشرة من سفري زيارة إلى الداوي لتقديم الشكر له على ما قدمه لي من حماية ورعاية وطلبت الإذن لي بمواصلة سفري ... فوافق وبدون تردد على مغادرة الجزائر شريطة أن أترك له الأدوية التي كان لها مفعول في معالجه ابنه وأعلمه كيفية استعمالها، فقامت بتحضيرها وسلمت الوصفة الخاصة بها لحرسه الشخصي ليتمكن من استخدامها في معالجة ما يلم به وبأصدقائه من الأمراض ما دمنا لا نستطيع أن أقتع هؤلاء الناس بأن كل مرض من الأمراض يتطلب دواءً خاصاً فهم يعتقدون بأن دواء واحد كفيلاً أن يشفي كل الحالات المرضية"²⁰.

وفي آخر لقاءه مع الداوي قابل الرحالة "هابنسترايت" كرم الداوي معه بالجهود الأوربي المعروف واصفا الداوي بالقرصان ومقلداً من شأنه بسبب عمله السابق في صناعة الغلابين قبل توليه منصب الداوي قائلاً: "وعندما سلمت الدواء للداوي فتح كيس نقوده وهم بتسليم مبلغ مال لي وبالفعل كانت هذه الهدية جديرة بمقام من قدمها وهو الداوي الذي ارتقى من صانع للغلويات إلى مرتبة ملك إن صح إطلاق هذا اللقب على أحد القراصنة!"²¹

كانت هذه اذن نماذج عن نظرة بعض الأطباء الأوربيين للطب في الجزائر خلال القرن الثامن عشر، وإذا ما أردنا المقارنة بين واقع الطب الجزائري والأوربي في تلك الفترة، فالواقع أن الغرب المقتون بثورته العقلية، لم يكن بمعزل عن مثل هذه الصور والممارسات في العلاج والتطبيب، فقد كشف لنا الفيلسوف الفرنسي "ميشال فوكو" في كتابه «تاريخ الجنون في العصر الكلاسيكي» عن صور من العلاج عند الأوربيين لا تختلف في شيء مع الممارسات التي نجدها محلّ سخريّة واحتقار في كتابات الأوربيين عند ذكرهم للعرب.

ومن أمثلة ذلك ذكر الفيلسوف فوكو علاج الاختلاجات بدءاً من التشنجات الهستيرية إلى الصرع بواسطة الجمجمة، ففي نظرهم أن الاختلاجات عنف لا يمكن معالجته إلا بالعنف، ولهذا السبب استعملوا جمجمة المشنوقين أو الذين قتلوا ولم توضع جنتهم في القبر في علاجها، كما استخدموا أيضاً لعلاج هذه الاختلاجات دم الانسان الطازج، مع الحرص على عدم المبالغة في ذلك لأن الاسراف فيه يؤدي إلى الهوس!"²²

هذا ويؤكد "ميشال فوكو" على استعمال مثل هذه العلاجات وغيرها في نفس الفترة الزمنية المدروسة، ونعني بذلك القرن الثامن عشر للميلاد قائلاً: "ما كنا نذكر هذه المعتقدات في هذا المقام لو لم تكن حاضرة، وبطريقة لافتة للنظر، في الأعراف الصيدلانية وكتب الطب في القرنين 17 و 18م"²³.

وعلى صعيد آخر فقد أقر بعض الأطباء الفرنسيين باهتمام علماء الجزائر بالطب خلال العهد العثماني، كما عملوا على ترجمة كتاباتهم وتحليل محتواها لأهميتها البالغة، خاصة منها كتاب كشف الرموز للطبيب الجزائري عبد الرزاق ابن حمدوش²⁴ - وهو الكتاب الذي يُعنى ببيان مستخرجات الدواء وفوائدها والمعالجة بها، ولا يمكن لطبيب ولا مريض أن يستغني عنه حسب ما جاء عنه في مقدمة النسخة العربية التي صدرت ببيروت سنة 1996م²⁵ - إذ قام الطبيب والمستشرق الفرنسي لوسيان لوكليير²⁶ الذي مكث في الجزائر قرابة 16 سنة واهتم اهتماماً بالغاً بالطب العربي والإسلامي بترجمة كتاب كشف الرموز لابن حمدوش وأشاد به كثيراً لدرجة أنه اعتبره آخر من يمثل الطب العربي.²⁷

الداي كرد عبيدي باشا: حكم الجزائر في الفترة الممتدة من (1724 - 1732م)، عرف بشخصيته القوية ومواقفه الشجاعة وبمناشأته العمرانية،¹⁹ وتمكن من إقرار النظام في صفوف الجند، وأظهر استقلاله عن الدولة العثمانية، فرفض طلبها بإقرار صلح بين الجزائر وإسبانيا سنة 1725م وامتنع عن استقبال بعثة السلطان العثماني وقد ناصره في هذا الموقف أعضاء الديوان سنة 1729م. تعرض الداوي "كرد علي" في آخر حياته إلى نكسة خطيرة عندما تمكن الإسبان من احتلال وهران والمرسى الكبير مجدداً في 1732م رغم الاحتياطات التي اتخذها، فحمل نفسه مسؤولية عدم وصول المدد للمدافعين عن حصون وهران في الوقت المناسب، فاعتزل الناس وانقطع عن الطعام واستسلم لتعاطي الحشيش، ففضى نحبه عن سن يناهز 88 سنة في خريف عام (1145 هـ / 1732م). أنظر، المصدر نفسه، ص 22.

نفسه، ص 20، 27.

نفس المصدر.²¹

ميشال فوكو: تاريخ الجنون في العصر الكلاسيكي، ترجمة سعيد بركراد، المركز الثقافي العربي، 2006، ص ص 320-321.²²

ميشال فوكو: المرجع نفسه، ص 319.²³

يقول عنه المؤرخ الجزائري أبو القاسم سعد الله أنه انفرد في ثقافته عن معاصريه بالجانح العلمي، فبينما درس مثلهم العلوم الشرعية واللغوية²⁴ وأخذ العلم مثلهم أيضاً قراءة وإجازة، نجد ابن حمدوش يميل بطبعه إلى ما يسمى اليوم بالعلوم الرياضية والطبية وما شاكلها، فهو صيدلي وطبيب وحساب وفلكي وفرضي ومنطقي. أنظر، ابن حمدوش عبد الرزاق الجزائري: رحلة ابن حمدوش الجزائرية المسماة لسان المقال في النبا عن النسب والحساب والحال، تقديم وتحقيق وتعليق: أبو القاسم سعد الله، إصدارات المكتبة الوطنية، الجزائر، 1983، ص 10.

عبد الرزاق ابن حمدوش: كشف الرموز في شرح العقاقير والأعشاب، دار الكتب العلمية، بيروت، 1996، ص 3.²⁵

التابع لمنطقة اللورين، وبها توفي في Vosges بإقليم فوج Ville-sur-Ilon الدكتور لوسيان لوكليير: ولد عام 1816 في بلدة فيل-سور-إيلون²⁶ عام 1893. ويعلم من سيرته أنه التحق بصفوف جيش الاحتلال الفرنسي في الجزائر كطبيب جراح، حيث تعلم اللغة العربية وتمهر فيها غاية التمهّر، ثم شغل منصب سكرتير الجمعية الأركيولوجية بولاية قسنطينة قبل أن يغادر بلاد الجزائر نهائياً في صيف عام 1864. شارك الدكتور وقد لوكليير في الحرب الفرنسية-الألمانية في عام 1870، ثم لم يلبث أن تقاعد من الجيش ليتفرغ للترجمة والبحث والتأليف في تاريخ العلوم العربية

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

وبالمثل ترجم له وحلل كتابه المذكور الدكتور الفرنسي قابريال كولان ونال على هذه الدراسة شهادة الدكتوراه في الطب من جامعة الجزائر سنة 1905م ودراسته مطبوعة في نفس السنة بعنوان عبد الرزاق الجزائري طبيب عربي من القرن الثامن عشر للميلاد، وقسم دراسته هذه إلى مقدمة وثلاثة فصول وخاتمة، حيث تحدث في الفصل الأول عن الأهمية التاريخية للطب العربي والإسلامي، ثم تناول في الفصل الثاني دراسة النظريات الفيزيائية والفسولوجية بين الأطباء العرب أما الفصل الثالث والأخير فقد خصصه للحديث عن كتاب كشف الرموز للطبيب الجزائري عبد الرزاق ابن حمادوش.²⁸

وقد اعتبر كولان ابن حمادوش من المؤلفين الذين تركت أعمالهم أثرا عميقة في الثقافة الصحية الإسلامية، كما ذكر الميزات التي يحويها كتابه كشف الرموز والتي كان من أهمها خلوه التام من الخرافة واعتماده على منهج التجربة العلمية التي تكون كحجة دامغة لأصحابها، وأكد استحقاقه للثناء الذي خصه به الدكتور لوسيان لوكلير خاصة وأنه كان يضيف إلى تجاربه العلمية تعاليم أسلافه من أمهات المصادر الطبية الإسلامية ككتب داوود الأنطاكي وابن البيطار وابن سينا وغيرهم الكثير.²⁹

وفي هذا الصدد أشار كولان إلى بعض الأخطاء البسيطة التي وقع فيها الدكتور لوسيان لوكلير خلال ترجمته لكتاب كشف الرموز لابن حمادوش والتي قد تحجب على القارئ المعنى الحقيقي الذي يقصده الطبيب ابن حمادوش، ثم عقب عن ذلك قائلا: "أن هذه التفاصيل الصغيرة لا تقلل بأي حال من الأحوال من قيمة الكل وأهمية الخدمة التي قدمها الدكتور لوكلير لتاريخ الطب خلال ترجمته لهذا العمل الدقيق".³⁰

هذا وخلال تحليله لكتاب كشف الرموز ومعرفته للعديد من الوصفات الطبية المستسقة من الطبيعة عند المجتمع الجزائري آنذاك نوه الدكتور "قابريال كولان" إلى فكرة تخلي المجتمع الأوروبي عن المداواة بالأعشاب الطبية منذ فترة طويلة عكس المجتمع الجزائري الذي بقي محافظا على التداوي التقليدي ومخلصا للطبيعة رغم كون بعض الوصفات الطبيعية باهظة الثمن مقارنة ببديلها الأكثر شيوعا وانتشارا في بلدان أجنبية.³¹

ثم خلص في دراسته إلى نتيجة مفادها أن كتاب كشف الرموز وجل كتب الأطباء المسلمين تستحق اكتشافها بأدق تفاصيلها لأنها يمكن أن تكشف لنا عن الإجراءات العلاجية التي طوّاها النسيان في الوقت الذي نشهد فيه ازدهار العلاج بالجراحة وأن ابن حمادوش من بين المؤلفين القادرين على تقديم المعلومات الأكثر إثارة للاهتمام في هذا الصدد.³²

وأعتقد هنا أن مثل هذه الشهادات العلمية لبعض الأطباء الأجانب تعتبر كرد عن ما جاء به أسلافهم حول نظرته للطب والتطبيب بالجزائر خلال العهد العثماني.

وختاما يمكن القول بأنه ليس من الانصاف أن نجد معظم الأوربيين الذين زاروا الجزائر خلال العهد العثماني يصفون أوضاعها بكثير من التعسف والمغالاة وينفنون في تقريظ علماءها نافرين أي جهد لهم في مجال الطب والتطبيب، في حين أنهم ملؤا مكنتاتهم بمخطوطات علماء وأطباء الجزائر، بل ويتحصل أكفأ أطبائهم على درجة الدكتوراه في الطب لمجرد ترجمته ودراسته لمخطوط أحد العلماء الجزائريين!!

المصادر والمراجع المعتمدة:

- عبد الرزاق ابن حمادوش: كشف الرموز في شرح العقاقير والأعشاب، دار الكتب العلمية، بيروت، 1996.
- ابن حمادوش عبد الرزاق الجزائري: رحلة ابن حمادوش الجزائري المسماة لسان المقال في النبأ عن النسب والحسب والحال، تقديم وتحقيق وتعليق: أبو القاسم سعد الله، إصدارات المكتبة الوطنية، الجزائر، 1983.
- أندري بايسونال: رحلة إلى إيالة الجزائر الجزائر، ترجمة: لخضر بوطبة، دار كوكب العلوم للنشر والتوزيع، الجزائر، 2023.

اهتم الدكتور لوكلير على الخصوص بتاريخ الطب العربي، ولاسيما مساهمة العرب في علم الصيدلة. واستهل مشوار الترجمة بمعجم كشف الرموز في العقاقير الطبية للشيخ عبد الرزاق بن حمادوش الجزائري، ثم تصدى بعد ذلك لترجمة بعض أمهات الطب العربي. أنظر، خليل كدي: الطب العربي قبل الإسلام لوسيان لوكلير، مدونة حكمة، مقال منشور بتاريخ، 2017/10/17.

²⁷ Lucien Leclerc, Histoire de la médecine arabe, 2 vol, Ernest Leroux, Paris, 1876, p 310.

²⁸ Colin Gabriel, Abderrezzâq El-Jezârî un médecin arabe du XIIe siècle de l'hégire, Imprimerie delord-boehm et martial, Editeurs du Montpellier médical, 1905.

²⁹ Colin Gabriel, op.cit, pp 39-40.

³⁰ Ibid, p 40.

³¹ Ibid, p 42.

³² Ibid, p 75.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- ناصر الدين سعيدوني: رحلة العالم الألماني ج. أو. هابنسترايت إلى الجزائر وتونس وطرابلس (1145هـ/1732م)، دار الغرب الإسلامي، تونس، 2013.
- خليل كدري: الطب العربي قبل الإسلام لوسيان لوكليير، مدونة حكمة، مقال منشور بتاريخ، 2017/10/17.
- صالح بن الهادي عماري: الأحوال الصحية والطبية في تونس خلال القرن السابع عشر من خلال مخطوط غاية البيان في تدبير بدن الإنسان لهبة الله الحنفي التونسي دراسة وتحقيق، مذكرة ماجستير في التاريخ الحديث، جامعة تونس، 2011.
- عبد الحميد عمران: "قبائل شرق الجزائر قراءة في بعض العادات والذهنيات حسب الدكتور توماس شو من خلال كتابه رحلة في مدينة الجزائر"، المجلة التاريخية الجزائرية، العدد: 05، جامعة المسيلة، ديسمبر 2017.
- فوزية لزغم: "الأطباء الأوربيون في الجزائر خلال العهد العثماني"، مجلة عصور، العدد: 12، جامعة وهران 1.
- ميشال فوكو: تاريخ الجنون في العصر الكلاسيكي، ترجمة سعيد بنكراد، المركز الثقافي العربي، 2006.
- COLIN GABRIEL: Abderrezzâq El-Jezârî un médecin arabe du XIIe siècle de l'hégire, Imprimerie delord-boehm et martial, Editeurs du Montpellier médical, 1905.
- LUCIEN LECLERC: Histoire de la médecine arabe, 2 vol, Ernest Leroux, Paris, 1876.
- PEYSSONNEL et DESFONTAINE: Voyages dans les régences de Tunis et d'Alger, Tom 2, paris, 1838,
- SHAW THOMAS: Voyage dans la régence d'Alger, traduire: Mac Carthy, Paris, 1830.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

RESEARCH TITLE: ADMINISTRATIVE FORMATIONS IN THE TRIPOLI-SHAM DISTRICT IN THE OTTOMAN ERA (1281H – 1332H / 1864 – 1914)

Lina KHORBATLY
Lebanon University, Lebanon

ABSTRACT

During their rule, the Ottomans established administrative-local divisions. During the era of expansion and conquests, the Ottoman Empire included new brigades, and it was difficult to link them to the central capital, which prompted it to include a number of them in one state, where the head of each state was appointed what was known as the prince of princes of the state.

There was intense control exercised by the Ottoman Sultanate over all of its states through a complex, highly centralized administrative system, which was based on dividing authority and linking these sections to each other within the state, so it was a coordination relationship within the framework of the specific jurisdiction and powers of each.

Keywords: District - Sanjak - Administration - Sultanate – System, City - Districts - Bilberbeek

التشكيلات الإدارية في لواء طرابلس - الشام في العهد العثماني. (١٢٨١هـ - ١٣٣٢هـ / ١٨٦٤م - ١٩١٤م)

أنشأ العثمانيون خلال فترة حكمهم تقسيمات إدارية - محلية، ففي عهد التوسع والفتوحات ضمت الدولة العثمانية ألوية جديدة، وكان من الصعب ربطها بالعاصمة المركزية، ما دفعها إلى ضم عدد منها في ولاية واحدة، حيث عيّن على رأس كل ولاية ما عُرف بأمرأ الولاية.

ثمّة مراقبة شديدة مارستها السلطنة العثمانية على جميع الولايات التابعة لها عبر نظام إداري مرّكب شديد المركزية، قام على تقسيم السلطة وربط هذه الأقسام فيما بينها ضمن الولاية، فكانت علاقة تنسيق في إطار الاختصاص والصلاحيات المحددة لكل منها.

الكلمات المفتاحية : لواء- سنجق – إدارة – السلطنة - النظام المدنية - المقاطعات - البيلربيك.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE OTTOMAN REFORM MOVEMENT AND ITS EFFECTS ON EYALTI TUNISIA AND LIBYA "1850 - 1912" AD - COMPARATIVE STUDY -

Najat Abbou

Doctorate of Science in Modern and Contemporary History

Mohamed Sharif Musadia - Souk Ahras - Algeria

ABSTRACT

Since the middle of the eighteenth century, the Ottoman Empire has witnessed a major reform movement that included various aspects, to advance the state and keep pace with the developments that the European state experienced in the Renaissance era. The first attempts were to reform the military institution, and later the reform movement included the administrative, financial, economic, and judicial systems, with the aim of preserving The Ottoman Empire fell and collapsed.

The reform movement had its effects on all the Ottoman provinces, especially the Arab and Islamic states, which were living in a state of backwardness and weakness, and their inability to confront the threat of the European colonial movement, the consequences of which began to become clear in the first half of the twentieth century.

The French occupation of Algeria in 1830 AD had a profound impact on the rest of the provinces of the Ottoman Empire in the north of the African continent. Therefore, the Ottoman Empire sought to strengthen its relations with both the provinces of Tunis and Tripoli in order to protect them from the fate of Algeria. It also worked to encourage the reform movement in the two provinces, which included all Political, economic, even cultural and social aspects.

The main problem of the research is based on several questions that we will try to answer, the most important of which is: What are the causes and repercussions of the reform movement in the Ottoman Empire? What were its effects on the governorates of Tunisia and Tripoli? What aspects did the reform movement in the two countries pay attention to? What are the similarities and differences in the two experiences?

This study aims to reveal the main reasons for the reforms witnessed by the Ottoman Empire since the middle of the eighteenth-century AD, and their general effects on the governorates of Tunis and Tripoli, while providing an overview of the reforms implemented by the rulers of the two countries, and this is through our comparison between the two experiences.

We will rely on a plan based on four basic axes:

- The Ottoman Reform Movement “A Study of the Causes and Motives”
- The reform movement in the provinces of Tunisia and Tripoli in the West, 1830 - 1912 AD
- A comparative study of the reform experience in the two countries

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- Evaluation of the two experiences.

Addressing the issue requires us to rely on the historical and analytical approach through our analysis and discussion of the most important motives that led to the adoption of the reform system in the Ottoman Empire and its African governorate, and also to rely on the comparative approach by comparing the reform experience in both the Tunisian governorate and the Tripoli governorate.

Keywords: Ottoman Empire, regulations, reforms, Tunisia, Libya

حركة الإصلاحات العثمانية وتأثيراتها على إيالتى تونس وليبيا "1850 – 1912م - دراسة مقارنة -

لقد شهدت الدولة العثمانية منذ منتصف القرن الثامن عشر حركة إصلاحية كبيرة شملت مختلف الجوانب، للنهوض بالدولة ومواكبة التطورات التي عرفتتها الدولة الأوروبية في عصر النهضة، فكانت المحاولات الأولى لإصلاح المؤسسة العسكرية، ولتشمل فيما بعد حركة الإصلاح النظم الإدارية والمالية والاقتصادية والقضائية، وهذا بهدف الحفاظ على الدولة العثمانية من السقوط والانحيار.

وقد كان لحركة الإصلاح تأثيراتها على كامل الإيالات العثمانية، ولا سيما العربية والإسلامية، والتي كانت تعيش حالة من التخلف والضعف، وعدم قدرتها على مواجهة خطر الحركة الاستعمارية الأوروبية التي بدأت معالمها تتضح مع النصف الأول من القرن العشرين.

وقد كان حدث احتلال فرنسا للجزائر سنة 1830م أثره البالغ على باقي إيالات الدولة العثمانية في شمال القارة الإفريقية، ولهذا سعت الدولة العثمانية إلى تقوية علاقاتها مع كل من إيالتى تونس وطرابلس حتى تقيهما مصير الجزائر، وكما عملت إلى تشجيع الحركة الإصلاحية في الإيالتين، والتي شملت كل الجوانب السياسية والاقتصادية وحتى الثقافية والاجتماعية.

وترتكز الإشكالية الرئيسية للبحث على عدة تساؤلات سنحاول الإجابة عنها، وأهمها: ما هي أسباب وتداعيات الحركة الإصلاحية في الدولة العثمانية؟ وكيف كانت تأثيراتها على إيالتى تونس وطرابلس؟ وما هي الجوانب التي اهتمت بها الحركة الإصلاحية في البلدين؟ وما هي نقاط التشابه والاختلاف في التجربتين؟

وتهدف هذه الدراسة إلى الكشف عن الأسباب الرئيسية للإصلاحات التي شهدتها الدولة العثمانية منذ منتصف القرن الثامن عشر ميلادي، وتأثيراتها العامة على إيالتى تونس وطرابلس، مع تقديم لمحة عن الإصلاحات التي طبقتها حكام البلدين، وهذا من خلال إجرائنا لمقارنة بين التجربتين.

وسنعمد على خطة تشكل على أربعة محاور أساسية هي:

- حركة الإصلاح العثماني "دراسة للأسباب والدوافع"
- الحركة الإصلاحية في إيالتى تونس وطرابلس الغرب 1830 – 1912م
- دراسة مقارنة للتجربة الإصلاحية في البلدين
- تقييم التجربتين

ومعالجة الموضوع تتطلب منا الاعتماد على المنهج التاريخي التحليلي من خلال تحليلنا ومناقشتنا لأهم الدوافع التي أدت لاعتماد النظام الإصلاحي في الدولة العثمانية وإيالتها الإفريقية، وأيضا الاعتماد على المنهج المقارن من خلال المقارنة بين التجربة الإصلاحية في كل من الإيالة التونسية وإيالة طرابلس.

الكلمات المفتاحية: الدولة العثمانية، التنظيمات، الإصلاحات، تونس، ليبيا

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

EDUCATION IN THE LEVANT DURING THE ERA OF OTTOMAN REFORMS (1293-1328 / 1876-1909)

Amal Issa

Dr., AL Jinan University (Tripoli - Lebanon)

ABSTRACT

Education in the Ottoman Sultanate witnessed changes and reforms throughout its course, as the necessary systems were enacted that affected educational administration in all the states of the Levant, which witnessed great progress at the educational level during the era of reforms.

Education received great attention, as the Department of Education established many schools thanks to the Knowledge Fund and thanks to endowment allocations and fees collected from students of the Royal Schools.

Education in the Levant was comprehensive and of different types. There was primary education, which was represented by the katabs and sheikhs of the corners, and there was also religious education, which was known in mosques and Islamic religious schools.

Not to mention the modern education pursued by major education offices in its basic and higher levels, in addition to vocational education that worked to meet the needs of the market.

Education in the Levant had positive effects on both the individual and society.

Education has contributed to the process of eradicating the illiteracy that covers a segment of the demographic structure, as we see a noticeable increase in the percentage of learners and readers. The printing and press movement also became active with the entry of printing presses in the Levant, which contributed to printing various curricula and school books.

Newspapers and magazines spread, which had a political and social impact on Levantine society.

Keywords: Averroism - sciences - decrees - books - treatises – curricula

التعليم في بلاد الشام خلال عهد الاصلاحات العثمانية (1293-1328 / 1876 - 1909)

شهد التعليم في السلطنة العثمانية تغييرات و إصلاحات، طرأت على مسيرته، حيث سُنّت النظم اللازمة التي طالت الادارة التعليمية في كافة ولايات البلاد الشامية التي شهدت تقدماً كبيراً على المستوى التعليمي خلال عهد الاصلاحات.

حظيت التربية باهتماماً كبيراً حيث أنشأت دائرة المعارف العديد من المدارس بفضل صندوق المعرف و بفضل مخصصات الاوقاف و الرسوم المحصلة من طلبة المدارس السلطانية.

كان التعليم في بلاد الشام تعليماً شاملاً و مختلف النوعية، فكان هناك التعليم الاولي الذي تمثل في الكتاتيب و شيوخ الزوايا، كما كان هناك ايضا التعليم الديني الذي عرفته الجوامع و المدارس الدينية الاسلامية

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

ناهيك عن التعليم الحديث الذي انتهجته مكاتب التعليم الهام بمرحلتها الاساسية و العليا ، إضافة الى التعليم المهني الذي عمل على سدّ حاجات السوق.

كان للتعليم في بلاد الشام آثارا ايجابية اذ طال الفرد و المجتمع معا.

لقد ساهم التعليم في عملية مسح الامية التي تغلّف شريحة من التركيبة السكانية، اذ نرى ازديادا ملحوظا في نسبة المتعلمين و القارئین، كما نشطت حركة الطباعة و الصحافة مع دخول المطابع في البلاد الشامية، التي ساهمن في طباعة المناهج و الكتب المدرسية المختلفة.

فانتشرت الصحف و المجالات التي كان لها آثارا سياسية و اجتماعية على المجتمع الشامي.

الكلمات المفتاحية : الرشدية - العلوم - الفرمانات - الكتابيب - الارساليات - المناهج.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE TUNISIAN PROVINCE AND GLOBAL HISTORY THROUGH AL-JAWA'IB NEWSPAPER DURING THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Mohamed Bechir Rezgui

Assistant professor of history

Higher Institute of Human Sciences (University of Jendouba, Tunisia)

ABSTRACT

This article was titled "The Tunisian country and world history through the newspaper Al-Jawa'ib during the second half of the 19th century", and through it we will seek to try to look at the time of the Tunisian country during the second half of the 19th century. of the 19th century through the newspaper Al-Jawa'ib published in Istanbul from 1860 by its owner, Ahmed Fares Al-Shidyaq. We divided the article into a first element entitled "The world and the complexity of networks of interests, networks of interests through the newspaper Al-Jawa'ib" and a second element entitled "Tunisian countries and the world history through Al-Jawa'ib". .” The article is based on a fundamental problem: does the Al-Jawa'ib newspaper allow us to understand the overall history of Tunisia during the period studied?

Through this research, it became clear to us that the Tunisian country is closely linked to world history, whether through the competition between the Atlantic and the Mediterranean, or through the Franco-English competition for control of its riches and its profits. Tunisian state agents also attempted to take advantage of whatever ideas were circulating globally during their time, whether by studying the concept of political economy or discussing the feasibility of liberation from slavery.

Keywords: 19th century, Al-Jawa'ib newspaper, global history, Tunisia, international competition

الإيالة التونسية وزمانها العالمي من خلال جريدة الجوائب خلال النصف الثاني من القرن 19

الملخص

حمل هذا المقال عنوان "الإيالة التونسية وزمانها العالمي من خلال جريدة الجوائب خلال النصف الثاني من القرن 19"، وسوف نسعى من خلاله إلى محاولة التّظّر إلى زمان البلاد التونسية خلال النصف الثاني من القرن 19 عبر جريدة الجوائب المنشورة في الأستانة بداية من سنة 1860 لصاحبها أحمد فارس الشدياق. وقد قسّمنا المقال إلى عنصر أول حمل عنوان "العالم وتعدّد شبكات المصالح شبكات المصالح من خلال جريدة الجوائب"، وعنصر ثان تحت عنوان "البلاد التونسية وزمانها العالمي من خلال الجوائب". وتخلّل مُجمل البحث اشكالية أساسية وهي: هل تمكّنا جريدة الجوائب من فهم الزمان العالمي للبلاد التونسية خلال الفترة قيد الدّرس؟

وقد تبين لنا من خلال هذا البحث تشابك البلاد التونسية بزمانها العالمي سواء من خلال التنافس بين الأطلسي والبحر الأبيض المتوسط، أو عبر التنافس الفرنسي/الإنجليزي من أجل السيطرة على خيراتها ومنافعها. كما حاول أعوان الدولة التونسية الاستفادة من مجمل الأفكار المتداولة عالمياً في زمانهم سواء من خلال دراسة مفهوم الاقتصاد السياسي أو النقاش حول جدوى تحرير العبودية.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

الكلمات المفتاحية: القرن 19، جريدة الجوائب، التاريخ العالمي، البلاد التونسية، التنافس الدولي

المقدمة

يمثل التاريخ العالمي وسيلة أساسية لقراءة الحدث وفهمه سواء بسبب تضمّنه النماذج التفسيرية المقارنة أو عبر توفير مدونات مصدرية/وثائقية ليست بالضرورة متوفرة في الحيز الجغرافي قيد الدراسة. وفي هذا الإطار، عايشت البلاد التونسية أزمت عديدة خلال القرن 19 بالتزامن مع إصلاحات كثيرة. وتشابك ذلك مع أحداث عالمية غاية في الأهمية من قبيل ترسخ المشاريع الاستعمارية وتطور البنى التحتية (السكك الحديدية، التلغراف...).

سوف نسعى في هذا العمل إلى محاولة النظر إلى زمان البلاد التونسية خلال النصف الثاني من القرن 19 عبر جريدة الجوائب المنشورة في الأستانة بداية من سنة 1860 لصاحبها أحمد فارس الشدياق. وقد قسمنا المقال إلى عنصر أول حمل عنوان "العالم وتعقد شبكات المصالح من خلال جريدة الجوائب"، وعنصر ثان تحت عنوان "البلاد التونسية وزمانها العالمي من خلال الجوائب". وتخلل مجمل البحث اشكالية أساسية وهي: هل تمكّنا جريدة الجوائب من فهم الزمان العالمي للبلاد التونسية خلال الفترة قيد الدرس؟

العالم وتعقد شبكات المصالح من خلال جريدة الجوائب

بيّنت الجوائب اعتناء الدولة العثمانية بمسألة استنبات القطن في أراضيها مباشرة بعد اندلاع الحرب الأهلية الأمريكية. فقد ورد في أحد المقالات أخبار عن "قضية تنبیت الطقن في المملكة (العثمانية) وقد اعتنى بها الصدر الأعظم غاية الاعتناء وعقد لها مأمورية مخصوصة وحثها على بذل الجهد فيها على مقتضى همته المعهودة، ولا شك أنّ هذه المصلحة الخيرية تتم برأيه السديد على غاية المراد"¹. ويبرز هذا القرار وعيا من قبل أعوان الدولة العثمانيين بالسياقات والتوازنات العالمية. فقد كانت الولايات المتحدة الأمريكية تُنتج سبعة أثمان القطن العالمي وهو المادة التي كانت تمثل لبّ ربح الثورة الصناعية ومصدرا للتنافس الشديد بين فرنسا وإنجلترا ووقود استمرار عمل "ورشة العالم" خاصة في ليفربول ولانكشير². وقد تضررت المدن الصناعية الفرنسية، مثلها مثل المدن الإنجليزية، بانقطاع تصدير القطن الأمريكي، وقد أخبرنا الجوائب بأنه وردت أخبار من "ليون وصانت أتين (مدينة سنتيتيان بفرنسا) وغيرها من معامل فرنسا أنه لأجل عدم الطلب من أميركا لمصنوعات هذه الأماكن (القطن) حصل على متجرها ضرر عظيم"³. وقد حاولت الدولة العثمانية الاستفادة من اندلاع الحرب الأهلية الأمريكية وانقطاع تصدير القطن عبر استنبات القطن في أجزاء من أراضيها. ولم تكن الدولة العثمانية وحدها راغبة في استثمار أزمة الحرب الأهلية، بل سعت دول أخرى عديدة إلى استنبات القطن، فقد ورد في أحد المقالات بأن "جمعية تنبیت القطن في جاميكا جازمت بأن تزرع القطن حالا في عدة مواضع فيصل محصوله إلى منشستر قبل ختام السنة"⁴.

ولهذا اهتمت الجوائب بالحرب الأهلية الأمريكية ولم تسلّم بالسردية الرائجة بأن سبب الحرب هو رغبة ابراهام لينكولن في تحرير العبيد، بل قالت تدعيما لرأس جريدة التايمس Times أنّ سبب الحرب الأساسي هو ترق الشمال إلى السيطرة على جنوب وثرواته وجعل "أهل الجنوب تحت طاعة الدولة"، ومنع ملاك الأراضي الجنوبيين من الخروج عن طوع تجار الشمال وتسلّم الشمال مسألة تصدير المنتجات الفلاحية وأهمها القطن⁵.

نتبين من خلال الجوائب تنافسا كبيرا بين إنجلترا وفرنسا في أماكن مختلفة من العالم مثل هنغاريا⁶، وبلجيكا⁷، والصين والشام⁸. وقد تشابكت مقالات الجوائب ضمن صراع دولي على حيازة المصالح. أشعلت مسألة قناة السويس التنافس بين فرنسا وإنجلترا، فقد كانت إنجلترا متوجسة من أيّ ضرر يمكن أن يُعرقل وصولها إلى الهند ويعتمد هذا الأمر على بسط

1 الجوائب، العدد 3، 3 جوان 1861، ص. 1

2 محمد البشير رازقي، التنافس الدولي وثورة علي بن غداهم: الصراع الفرنسي/الإنجليزي، الدستور والقطن (1855-1865)، دار كلمات للنشر والتوزيع، مصر، 2022

3 الجوائب، العدد 5، 20 جويلية 1861، ص. 3

4 الجوائب، العدد 3، 3 جوان 1861، ص. 3

5 الجوائب، العدد 3، 3 جوان 1861، ص. 2

6 الجوائب، العدد 6، 27 جويلية 1861، ص. 3

7 الجوائب، العدد 6، 27 جويلية 1861، ص. 4

8 الجوائب، العدد 6، 27 جويلية 1861، ص. 4

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

نفوذها على الطرقات المؤدية إليها وخاصة البحر الأبيض المتوسط. بالمقال سعت فرنسا إلى تأمين مصالحها في شمال أفريقيا سواء ترسيخ وجودها في الجزائر أو تدعيم نفوذها في تونس ومصر خاصة مع سيطرة إنجلترا على جبل طارق ومالطا وتوقها للهيمنة على تونس ومصر. مثلت إذا قناة السويس عقدة مصالح شديدة الحساسية ولهذا كثيرا ما اتهمت الصحف الإنجليزية فرنسا بأن لها مصالح "سياسية" في خليج السويس لا مصالح "متجرية" فقط⁹.

واصلت الجوانب تغطيتها للسياسات العالمية حيث أورد مقال خيرا عن تراجع الصين عن سياساتها المغلقة تجاه الأجنبي حيث "أضربت بالكلية عن سياستها القديمة بإنكار وجود الغرباء في المملكة حتى أنها نصبت ديوانا مخصوصا لإدارة الأمور الخارجية"¹⁰. وتزامن ذلك مع نشأة وعي لدى السياسة الخارجية الإنجليزية بعدم إظهار العداء للصين وتجنب التدخل المباشر في سياستها الداخلية، فقد ورد في أحد المقالات صدور "أمر من ديوان الإنكليز بعدم المعارضة والمداخلة بين الأحزاب القائمة بين الأحزاب القائمة بالفتنة في بلاد الصين لأن دولتي الصين وانكلتيره الآن أقرب تواصلًا وتوادًا"¹¹. وأعقب ذلك قبول الصين بتأسيس سفارات للدول الأجنبية على أرضها وأوردت الجريدة خيرا عن استقرار "سفارة دولتي فرنسا وانكلتيره في بكين، قاعدة مملكة الصين، ونشرت راياتها"¹².

كما قدّم لنا الجوانب تفاصيل دقيقة عن الحرب الأهلية الأمريكية وبعدها العالميّ منها تدعيم كندا المحتلّة من قبل إنجلترا لأهل الشمال الأمريكي في الحرب الأهلية وتزامن ذلك مع اتفاق نيويورك مع عدد الجنود الانجليزيين للانضمام للجيش الأمريكي¹³. تتشابك هذه المعلومات مع سياسات نابليون الثالث في المكسيك. فقد كانت لديه رغبة في تأسيس مملكة فرنسية تكون قاعدتها المكسيك ومشملة على الجنوب الأمريكي المنتج الأساسي للقطن¹⁴، ولهذا كانت فرنسا مستفيدة من الحرب الأهلية ومن استقلال الجنوب عن الشمال. دعت إذا كندا الشمال والمكسيك الجنوب، وقد وقعت إنجلترا وراء كندا وفرنسا خلف المكسيك، وقد اشترّبت كل الأعناق لثروات الجنوب الأمريكي وخاصة القطن سواء فرنسا أو إنجلترا أو الفاعلين الأمريكيين في الشمال أو الجنوب.

تشابكت مقالات كثيرة في الجوانب مع مسألة الاقتصاد السياسي باعتباره فكرة رائجة وأساسية خلال القرن 19¹⁵. سعت فرنسا وإنجلترا إلى البحث عن منابت أخرى للقطن غير الولايات المتحدة الأمريكية، ونعثر في الجوانب على مقال مهمّ يتحدث عن رغبة فرنسا في استغلال خصب واتساع الأراضي الجزائرية. وقد عانت فرنسا من عائق أساسي وهو قلة السكان بالجزائر، وقد اقترح ديوان الدولة الفرنسي استجلاب عمال من السودان والصين لاستصلاح الأراضي الجزائرية والاستقرار فيها وحرثها وزراعة القطن "فتكون البلاد كلها مأهولة عامرة"¹⁶. وتناولت أعداد أخرى من الجريدة بلد الجزائر، ونزّل هذا الأمر ضمن سياق عام أولاً باعتبار اهتمام عدد من المفكرين بالجزائر وبالمسألة الاستعمارية¹⁷، وبسياق خاصّ يتشابك مع التنافس الفرنسي/الإنجليزي على السيطرة على البحر الأبيض المتوسط، إلى جانب النظر إلى الجزائر نفسها كمنبع للثورة والمكاسب¹⁸. نتبين من خلال الجريدة ثراء الجزائر وفوائدها العديدة لفرنسا. فالغلال "في الجزائر وافرة حتى أنه يمكن أن يرسل منها إلى فرنسا إذ اقتضت الحال مليوناً هكتولتر... وأن الحطب أيضا كثير جداً ويوجد في إقليم وهران وحده ملايين عديدة من الغنم وقد زاد أيضا الاعتناء بتثبيت القطن في أماكن كثيرة، فزاد الحاصل منه في سنة 1860 مائة وأربعة وعشرين مليون كيلو غرام وهو مقدار عظيم بالنظر إلى أن تثبيت هذا الصنف لم يكن إلا

⁹ الجوانب، العدد 4، 13 جوان 1861، ص.1

¹⁰ الجوانب، العدد 4، 13 جوان 1861، ص.1

¹¹ الجوانب، العدد 5، 20 جويلية 1861، ص.3

¹² الجوانب، العدد 5، 20 جويلية 1861، ص.3

¹³ الجوانب، العدد 4، 13 جوان 1861، ص.3

¹⁴ Jacques Portes, « Une guerre civile (1861-1865) », in : Jacques Portes, *Histoire des États-Unis De 1776 à nos jours*, Armand Colin, Paris, 2017, pp.64- 82

¹⁵ Jérôme Lallement, « Pauvreté et économie au 19e siècle », *Cahiers d'économie Politique*, 2010/2 (n° 59), pp.119-140

¹⁶ الجوانب، العدد 5، 20 جويلية 1861، ص.3

¹⁷ Kolja Lindner, « L'eurocentrisme de Marx : pour un dialogue du débat marxien avec les études postcoloniales », *Actuel Marx*, 2010/2 (n° 48), pp.106-128

¹⁸ Claire Fredj, « Des coolies pour l'Algérie ? L'Afrique du Nord et le travail engagé (1856-1871) », *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 2016/2 (n° 63-2), pp.62- 83

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

من مدّة قصيرة، وكذا الحرير والزيت والدخان والخمر فإنها في الزيادة والاقبال، أما إنتاج الخيل فقد صار إلى هذا الحدّ من الكثرة حتى أن أصحابها صاروا يخافون من كسادها عندهم¹⁹.

قدّم لنا الجوانب مُجمل الآراء المتداولة حول مسألة عتق العبيد في الولايات المتحدة الأمريكية. قدّرت الجريدة عدد العبيد في أمريكا بأربعة ملايين عبد، يقطن أغلبهم في الجنوب الفلاحي. وقد شجّعته الحرب الأهلية على المطالبة بحقوقهم مع سعي عدد كبير منهم للفرار إلى الشمال. وقد برز مالكي الأراضي في الجنوب امتلاكهم للعبيد بأسباب اقتصادية. فتحقيق الطلبات العالمية على القطن وخاصة من فرنسا وإنجلترا يمرّ عبر المحافظة على العبودية بسبب أن "البيض" لا طاقة لهم على "حرث الأرض اللازمة لهذه المحاصيل إذ البيض لا تطيق هذا العناء فلا بدّ إذا من استخدام السود"، كما أتبع الأمريكيون عادات أسلافهم خاصة الانجليز في "جلب العبيد من افريقية، وعلى هذا الأصل سلكتنا نحن أحقابا عديدة فكانت عبودية هؤلاء المستخدمين في حرث أرضنا مما لا غنى عنه"، وقد استند هذا الخطاب إلى سردية أخرى وهي أن "قوام الجمعية الانسانية متوقّف على دوام هذه السائدية والمسودية وأنه موافق للشرع الإلهي"، أي تبرير اجتماعي وديني. وقدّم المقال حجة أخيرة اعتمد عليها أصحاب المصالح في الجنوب وهي أن "العبد" يكون "أكثر تأديا وتدينا" في حالة العبودية بالمقارنة مع وضع الحرية²⁰.

يقدم لنا هذا المقال مُجمل السرديات التي تناقلها أصحاب المنافع لتبرير الإبقاء على العبودية وقد استفادت الأنثروبولوجيا أواخر القرن 19 من هذه الأفكار عبر إنتاج صور نمطية بأجناس بشرية معينة وتخصيصها بوصوم اجتماعية تحقيرية²¹.

تطرقت الجوانب إلى مسائل سُميت فيما بعد بالأنثروبولوجية من قبيل نشر مقال تحت عنوان "في الفرق ما بين الغرب والشرق"²²، حيث بيّ المقال أنّ الفرق بين الطفل الشرقي والأوروبي أنّه يتمّ تربيته في الشرق على الخوف و"الوسواس والأوهام والأضاليل فيقلن لهم مثلا أن العفريت أو الجنّي يترصدّهم ويصاحبهم وأنهما يأتيهم في الليل ويبطشان بهم"، أما الأنثى فيتّم اقناعها أنّها لم تُخلق إلا "للنكاح والطلاق" فينموا صبيّ "بلا قلب وبنيت تنبت لا عقل". ويربّي الأطفال في أوروبا بطريقة مختلفة حيث ينمو الطفل على حبّ العلم والفضائل والمبادرة والسعي والاحترام لا الخوف²³.

تعلمنا الجوانب متغيّر توازنات القوة وعلاقتها بصناعة السياسات العالمية. فقد استغلّت برلين وروسيا حالة الحرب بين إيطاليا وفرنسا للاعتراف بتوحيد إيطاليا²⁴، وبالتالي تقليص نفوذ فرنسا فيها خاصة وأنها رفضت الخروج من روما رغم الاستقلال، وسبب ذلك هو العلاقات السياسية المتوتّرة بين فرنسا وروسيا وبرلين، ففرنسا مثلا كانت المتوجّس الأكبر من توحيد ألمانيا. من ناحية أخرى، استغلّت الولايات المتحدة هذه الأزمة واعترفت بتوحيد إيطاليا، ولم يقتصر الأمر على ذلك بل أثنت على غاريبالدي Giuseppe Garibaldi وكافور Cavour²⁵. ويتنزّل هذا الأمر في سياق مشاركة فرنسا من خلال استعمارها في المكسيك في تأجيج الحرب الأهلية وحثّ الجنوبيين للاستقلال عن الشمال. مثلت مسألة الاعتراف بالدول الجديدة وسيلة أساسية في المنافسة السياسية ورأس حربة في الدبلوماسية الخارجية. وهذا ما اعتمده إنجلترا أيضا في حالة توحيد إيطاليا، فقد لعبت إنجلترا ورقة الوحدة الإيطالية لابتزاز فرنسا واستنزافها بحكم منافستها لها في مشروعها الامبراطوري والاستعماري، فقد اعتمد غاريبالدي Giuseppe Garibaldi على الإعانة الانجليزية من خلال "الدرهم والسلاح" والسفن الحربية لإشعال ثورة في إيطاليا²⁶. كما راهنت إنجلترا على دعم الإيطاليين لفكرة الدستور لزعة مكانة الملك والبابا المدعومين من فرنسا، فالحرب الإيطالية ترجمة لنا في سنة 1860 أنّ "أمور السياسة مشبكة من الغرب للشرق"²⁷. ولم تُخفي إنجلترا بناتنا دعمها لغاريبالدي، فقد أرودت أحد وثائق الأرشيف الوطني التونسي بتاريخ 26 جويلية

19 الجوانب، العدد 6، 27 جويلية 1861، ص.3

20 الجوانب، العدد 7، 4 جويلية 1861، ص.3

21 Bronwen Douglas, « L'idée de « race » et l'expérience sur le terrain au 19e siècle : science, action indigène et vacillations d'un naturaliste français en Océanie », *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*, 2009/2 (n° 21), pp.175-209

22 نُشر كتاب مهم يُعالج نفس هذه المسألة ولكن بعد سنوات طويلة من كتابة هذا المقال. أنظر: ريتشارد. أي. نيسبت، *جغرافية الفكر: كيف يفكر*

الغربيون والاسيويون على نحو مختلف...ولماذا؟، ترجمة: شوقي جلال، سلسلة عالم المعرفة، الكويت، العدد 312، فيفري 2005

23 كنز الرغائب في منتخبات الجوانب، الجزء الأول، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوانب، الأستانة، 1872، ص.87-101

24 الجوانب، العدد 9، 18 أوت 1861، ص.4

25 الجوانب، العدد 11، 2 سبتمبر 1861، ص.3

26الأرشيف الوطني التونسي، السلسلة التاريخية، صندوق: 211، ملف: 201، و.25 (2 ماي 1860)

27 الأرشيف الوطني التونسي، السلسلة التاريخية، صندوق: 211، ملف: 201، و.26 (20 ماي 1860)

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

1860 أن "جزيرة سيسيلية" بتمامها وهي الآن في حكم غاريبالدي"، واستعان غاريبالدي بسفن انجليزية ومعه "آلاف العسكر"²⁸.

ومثلت سياسات الاعتراف بالدول الجديدة رهانات ذات أبعاد عالميّة مرطبة بطبيعة الولاءات وشكل توزّع شيكات التفوذ خاصّة الهيئة الاستعماريّة، ولهذا وصلت مسألة تدعيم غاريبالدي إلى أستراليا نفسها، فقد ورد في الجوانب أنّه "كتبت جماعة من مالبورن في أستراليا كتابا إلى الجنرال غاريبالدي بالنيابة عن أهل المدينة وأثنوا عليه فيه لما بدا منه من المساعي في تحرير إيطاليا"²⁹.

تبين لنا من خلال أعداد الجوانب اهتمام بالجغرافيّة السياسيّة. فقد ورد في أحد المقالات خبر عن نقاش حاد وقع في مجلس النواب بلندن بخصوص طبيعة النفوذ الفرنسي في إيطاليا. والفكرة الأساسيّة هي أنّ إكهام فرنسا سيطرتها على إيطاليا وخاصّة الجنوب يفتّص نفوذ إنجلترا في البحر الأبيض المتوسط، وشغل هذا الأمر بال السياسة الخارجيّة الفرنسيّة خاصّة زمن نابليون الأوّل. وقد أوصى المجلس بتقليص نفوذ فرنسا على السواحل الإيطاليّة خاصّة بعد سيطرة اسبانيا على تطوان وطنجة، وهذا ما يهدّد مكانة إنجلترا في جبل طارق. ويزداد الأمر سوءا مع استعمار فرنسا للجزائر وتمدّد نفوذها اليومي بالإيالة التونسيّة. وأعاد مجلس النواب استرجاع أقوال لأحد وزراء نابليون سنة 1805 والتي تفيد بأنّ سردينيا في إيطاليا أفضل من مالطا الانجليزيّة

كما أضاف أعضاء المجلس أنّ الحرب الدائرة الآن في إيطاليا سببها تزعزع مكانة فرنسا في روما مع سعيها للإبقاء على البابا والامبراطور الإيطالي لضمان الحصول على سردينيا. ولهذا حاربت فرنسا كافور وغاريبالدي عكس إنجلترا التي لم تخفي دعمها لهم سياسة وسلاحا. وقد وردت عبارة مهمّة في مجلس النواب تُبرز وعيا دقيقا بطبيعة الصراع السياسي خلال الفترة قيد الدرس، فقد أوصى المجلس أنّه "ينبغي لنا أن ننتقظ من هذه الحركات الجارية الآن في أوروبا فإنّها ليست فقط مجرد نهم من ملك إلى زيادة عزّه أو عدم مبالاة آخر بعهوده وعهود غيره بل هي أيضا محاولة أمم خلع ملوكهم واجتهاد رعايا في تبديل رعاتهم، فمن ثم لا بدّ لنا من أن لا تغفل مصالح بلادنا (إنجلترا) وأن لا نغمض عيوننا عمّا هو واقع في ممالك متعدّدة". أي الثورات تُخفي وراءها مصالح متشعّبة للفاعلين الاجتماعيين ولهذا أوصى المجلس بأنّ تعتنى السياسة الخارجيّة الإنجليزيّة بتحركات فرنسا واسبانيا باعتبارهم "صنوان أو سيّان"، فهم من ناحية يهدّدون مصالح إنجلترا في البحر الأبيض المتوسط، ومن ناحية أخرى يُحاربون إنجلترا سواء في القارة الأوروبيّة أو على حيازة المستعمرات. والتوصية الأهمّ هي أن تستثمر إنجلترا في مسألة الثورة وأن "تتودّد إلى جميع الأمم التي لها روح الاستقلال كأمة الاسبانيول مثلا"³⁰.

نتبين من خلال هذا المقال الوارد في الجوانب تشعّب التنافس الدولي على حيازة المصالح وتعدّد التقنيات الموظّفة في السياسات الخارجيّة للإمبراطوريات.

البلاد التونسيّة وزمانها العالمي من خلال الجوانب

²⁸الأرشيف الوطني التونسي، السلسلة التاريخية/ صندوق 209/ ملف 171، و2. ورد في أحد أعداد الرائد التونسي أن "بعضا من أعيان الإنكليز يرغبون في تحرير إيطاليا دخلوا في خدمة الجنرال كاريبالدي للمقاتلة معه"، كما أن عددا كبيرا من سكّان لندن "طالبين الدخول في الخدمة" والمحاربة مع غاريبالدي. أنظر: الرائد التونسي، العدد التاسع، 8 أكتوبر 1860، ص.3

وظفت إنجلترا نفس سياساتها مع إيطاليا، في إطار حربها لإلهاء فرنسا واستنزافها في مشاكل جيرانها وصراعات القارّة، مع سويسرا. فقد كانت فرنسا متوجّسة تجاه هذا الجار الناشئ، وقد دخلت الدولتين في صراع حدوديّ مرير خاصة مع نشوب حرب الوحدة الإيطاليّة. ولم تُخف إنجلترا في ظل هذه السياقات دعمها لسويسرا، فقد قدّم مجلس الدولة في مدينة جنيف مقترحا بإعطاء "حقّ الأهليّة Nationalité" (أي الجنسيّة) "لأحد رجالات الدولة الانكليزيّة يُقال له سير روبرت بيل Sir Robert Bell مُجازاة له على ما صنعه من الجميل مع دولة سويسرا (كذا: أي سويسرا)". أنظر: الرائد التونسي، العدد 16، 2 نوفمبر 1861، ص.4. وسُخّرت إنجلترا نفس الخطّة حيث دعمت سياسات اليونان المناهضة لفرنسا، فقد ورد في الرائد أنّ "جلالة الملكة، أي ملكة الإنكليز ترغب في أن تُساعد القريك على إنجاح بلادهم وتزييد رفاهيّتها". أنظر: الرائد التونسي، العدد 21، 26 جانفي 1863، ص.3

²⁹ الجوانب، العدد 11، 2 سبتمبر 1861، ص.4

³⁰ الجوانب، العدد 12، 9 سبتمبر 1861، ص.3-4

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

تضمّنت الجوانب تفاصيل تاريخية مهمة مفسّرة لأحداث ضبابية عاشتها البلاد التونسية خلال النصف الثاني من القرن 19 وقبيل الاستعمار الفرنسي بسنوات قليلة. فقد قدّمت لنا معلومات مهمة حول البلاد التونسية، فقد وقع خلاف بين المؤرخين على العدد الحقيقي للتونسيين خلال القرن 19، وقد بيّنت الجريدة أن الوثائق الرسمية للدولة العثمانية تقدّر سگان الإيالة بمليون و929 ألف ساكن³¹.

تشابكت سياسات الدولة التونسية مع سياقاتها العالمية، وقد احتوت الجوانب وثيقة مهمة في هذا الإطار. حيث وقع نقاش بين الجنرال حسين وقنصل الولايات المتحدة بتونس في سنة 1863، أي في خضمّ الحرب الأهلية الأمريكية، حول مسألة منع العبودية. وهي مسألة ذات حساسية في أمريكا تسببت في الحرب بين الشمال والجنوب. تعددت أسباب الحرب الأهلية الأمريكية بتصادم شبكات المصالح والمنافع، والصراع حول التحديث ومنافعه ومن يستنفع به (شمال صناعي و جنوب فلاحي)³². نظر الصناعيون في الشمال نظرة توجّس تجاه العبودية (الجنوب) بسبب التهديد الذي تشكله العبودية على سوق العمل الحر في، خاصة إذا سُمح لها بالانتشار إلى المناطق الغربية. أدى هذا المأزق إلى عملية إعادة تنظيم سياسي توجت بإنشاء الحزب الجمهوري، مما أدى في النهاية إلى أزمة الحرب الأهلية³³. كما قدّم مؤرخون آخرون أسبابا مختلفة تسببت في الحرب الأهلية، أمن أهل الشمال بقوة التنمية الصناعية والتحديث الذي تقوده الدولة، والقوا باللوم على افتقار الجنوب للتنمية وعلى سياسات الاتحاد الخاصة بالضرائب التمييزية تجاه التجارة الجنوبية والإعانات غير العادلة للصناعة الشمالية. ومعارضة الجنوبيين للحكومة المركزية كانت مرتبطة سياسياً بنضالهم ضد الهيمنة التشريعية الشمالية³⁴. ولهذا كان صراع المصالح محتدماً بين الشمال والجنوب قبل نشوب الحرب، وقبل طرح مسألة تحرير العبيد³⁵. تسببت الأطماع الاقتصادية بنسبة كبيرة في اندلاع الحرب الأهلية الأمريكية، فلا يمكن أن يُقدم المتمرّدون على حرب أهلية إذا كانت الفوائد المتصورة تفوق تكاليف التمرد³⁶. فدوافع التصنيع الشمالية والمتحفّزة كانت تحتاج لجنوب طائع ومتّبع لسياسة اقتصادية مركزية³⁷. حرص مالكو العبيد في جنوب أمريكا على إنتاج المحاصيل التصديرية الأكثر قيمة (القطن خاصة) مع تحويل البشر إلى سلع. بالمقابل برزت في الشمال الأمريكي ثورة السوق التي جلبت العمالة المأجورة، والإنتاج السوقي، والتبادل النقدي. ولهذا بدأت تلوح في الأفق، قبيل الحرب الأهلية، بوادر صدام بين منظومتين اقتصاديتين، منظومة الاقتصاد العبودي، ومنظومة الاقتصاد المأجور³⁸.

إذا لم تكن مسألة تحرير العبيد في الولايات المتحدة الأمريكية مجرد ممارسة إنسانية/قانونية، بل لحظة تصادم شبكات مصالح متنافرة ذات أبعاد عالمية أمريكية/أوروبية ومتوسطية/أطلسية. وقد قدّم في هذا السياق الجنرال حسين رؤيته لمسألة تحرير العبيد بعد أن تلقى رسالة من قنصل أمريكا بتونس للاستفادة من تجربة إلغاء تونس للعبودية منذ سنة 1846 وانعكاسات هذا الحدث اجتماعياً، هل لاقى حدث التحرير رفضاً أو قبولاً اجتماعياً، وما هو القرار الأفضل اقتصادياً هل هو العمل المأجور أو نظام الاقتصاد العبودي بدون إجرام في حقّ العبيد.

قدّم الجنرال حسين إجابات طريفة عن أسئلة القنصل الأمريكي. بيّن أولاً أن البلاد التونسية "كسائر الدول الإسلامية" هي "دولة تيوكراتيك" (Théocratie) أي دولة محكومة من رجال الدين وأحكامها "جامعة بين الديانة والسياسة والشريعة

³¹ كنز الرغائب في منتخبات الجوانب، الجزء السادس، جميع: سليم فارس، مطبعة الجوانب، الأستانة، 1878، ص. 304

³² Frank Towers, «Partisans, New History, and Modernization: The Historiography of the Civil War's Causes, 1861–2011», *The Journal of the Civil War Era*, The University of North Carolina Press, Volume 1, Number 2, (June 2011).

³³ James L. Huston, *Calculating the Value of the Union: Slavery, Property Rights, and the Economic Origins of the Civil War*, (U.S.A: The University of North Carolina Press, 2016).

³⁴ John Majewski, *Modernizing a Slave Economy The Economic Vision of the Confederate Nation*, (U.S.A: The University of North Carolina Press, 2014).

³⁵ Anne Sarah Rubin, *A Shattered Nation The Rise and Fall of the Confederacy, 1861-1868*, (U.S.A: The University of North Carolina Press, 2007).

³⁶ Paul Collier/ Anke Hoeffler, «On Economic Causes of Civil War», In: *Oxford Economic Papers*, Oxford University Press, Vol. 50, No. 4 (Oct., 1998), pp. 563-573

³⁷ Zachary Liscow, «Why fight secession? Evidence of economic motivations from the American Civil War», *Public Choice*, Vol. 153, No. 1/2 (October 2012), pp. 37-54

³⁸ <https://www.journalofthecivilwarera.org/forum-the-future-of-civil-war-era-studies/the-future-of-civil-war-era-studies-slavery-and-capitalism/>

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

الاسلامية" وبالتالي فإن إقرارها للعبودية راجع أولاً إلى قدمها كمؤسسة على الدين الإسلامي بل وعلى "الشرايع الثلاث" وثانياً إلى مصالح الناس الاقتصادية المرتبطة بالعبودية. بالمقابل بين الجنرال حسين سعي الدين إلى التقليل من نفوذ مؤسسة العبودية عبر ربط وجودها بشروط صعبة التنفيذ منها عدم الاضرار بالعبد "حتى جعل الشرايع الاضرار موجب العتق"، خاصة مع تأكيد الشريعة للأخوة بين العبد والمسلم مع اجبارية الإطعام والكساء وعدم تكليفه بما يتجاوز طاقته. كما أكد الجنرال حسين أن المشرع يتشوّف أساساً للحرية. كما أنّ القرآن ربط صنفاً من أصناف الزكاة بفكّ الرقاب، وأنواعاً من تكفير الذنوب بالعتق، إلى جانب الأجر الجزيل المرتبط بهذه الممارسة. كما لاحظ الجنرال حسين أنه لولا "أنّ تحرير العبيد من المصالح المهمة لما ضيّقت الشريعة به على الفقراء والمساكين". وبرزت كلّ هذه الشروط في زمن نشأة الإسلام "فما ظنك به في زمن هرمه".

كما قدّم الجنرال حسين تأويلاً عرقياً لعجم جدوى مؤسسة العبودية، ف"صنف السودان" مختلفين في الطباع على "البيض" وكثيراً "ما يقع بين العبيد ومواليهم المساجرة التي لا منشأ لها إلا التنافر الطبيعي وذلك مما يفضي إلى مزيد الاضرار بالعبيد وتجاوز الحدود الشرعية في حقهم". واشتدّ هذا الأمر إلى أن قرّرت الدولة التونسية منع العبودية والمتاجرة بالرقّ خاصة بعد أن صعب الرّفق بهم حسب ما يأمر به الشرع. وقد قال أحمد باي أمام الشرع الشرعي زمن العتق أنه منه العبودية لأنّ أغلب سكان الإبالة التونسية لا يحسنون معاملة الرقيق ولا يتقن ملكيتهم. ولم يغفل أحمد باي دور التوازنات الدولية عندما قال "وعندنا في ذلك مصالح سياسية"، ولهذا استخدم الجنرال حسين عبارة مهمة كثر تداولها في أوروبا خلال القرن 19 وهي "الاقتصاد السياسي"، حيث فسّر بأنّ المصالح الاقتصادية "في أيامنا" تفرض على الدولة تحرير العبيد حيث أنّ الحرية ترسخ قوّة الاقتصاد، بدون أن يتعمّق في تفسير هذه النقطة. كما بين أن ارتباط الحرية بالعمل تُنتج الاتقان والتفاني، و"من هذا يتبين لكم السرّ في كون البلدان التي فيها عموم الحرية وعدم الملكية (أي ملكية العبيد) أعمار من غيرها". كما ربط الجنرال حسين بين الحرية ونمو العمران والعدل "إذ لا عمران إلا بعدل والحرية نتيجة العدل فإذا انعدمت جاء الظلم المؤذّن بخراب العمران". كما انتبه الكاتب إلى ارتباط ممارسة العبودية بانحدار المستوى الأخلاقي حيث تمنع الحرية الأخلاق الرديئة و"الشراسة والتكبر والتجبر". ولهذا لم ينظر المالكيين لعبيدهم "إلا كسائر الحيوانات".

كما تطرّق الجنرال حسين إلى سؤال قنصل إنجلترا عن الانعكاسات الاجتماعية لتحرير العبيد مبيّناً أن المجتمع التونسي تقبّل قرار المنع "لم تجزع لفقده نفوس أهل مملكتنا". وقد ربط قرار الدولة التونسية بطبيعة القوة الاقتصادية الغربية، فمن يستطيع "استرقاق الأحرار بالدرهم والدينار"، يمكن له التخلّي عن استرقاق الانسان بالقانون. ولم يهمل الجنرال الإشارة إلى تملل بعض الناس بسبب "شحّ" في طبيعهم ورغبتهم في الاستفادة من عمل الناس بدون أجر.

وقد روى الجنرال حسين واقعة حدثت أمامه في باريس سنة 1856 برفقة "غلام أسود" وقد اعتدى عليه رجل أمريكي واصفاً إيّاه ب"العبد السوداني" رافضاً حضوره في القاعة مع بقية الضيوف قائلاً: "متى مكن العبيد من مجالسة السادات؟". وقد توجه الجنرال حسين للأمريكي قائلاً له أنهم الآن بباريس وليس بريشموند Richmond أهمّ معالقات العبودية بالجنوب الأمريكي. وقال الجنرال حسين أنه الفتى "الأسود" لم ينجوا من الاعتداء رغم ارتدائه لباس "الأفروج"، ولكن أنجاه "ببياض الحقّ وعدل الحرية". ولهذا استنتج الجنرال حسين أنّ الدولة التونسية تبيّن لها أنّ حرية الناس هي المسلك "الأوفق". كما وصف ادعاء بعض الناس برغبة بعض العبيد بالرجوع للعبودية ورفضهم للحرية بالادعاء "الساقط". وقد وجّه خطابه للقنصل الأمريكي قائلاً أنّ الله "أنعم...عليكم بتمام الحرية في أنفسكم وجعل سائر أموركم السياسية والمدنية بأيديكم، والبعض من غيركم يقنع بالحقوق المدنية لحماية النفس والعرض والمال فلا يجدها فما ضرّكم لو تفضّلت على عبيدكم بما لا يؤثّر وهناً في شوكتكم"، وخاصة وأن أمريكا حقّقت "من التمدّن والحضارة" ما يمنعها من ممارسة العبودية. كما عبّر الجنرال حسين عن أمه تجاه الحرب الأهلية الأمريكية رحمة ب"النوع الإنساني" و"غاية شفقتنا على أولئك العبيد المساكين"³⁹.

تبيّن لنا هذه الوثيقة زاوية نظر أخرى لعلاقة الشرق بالغرب حيث يوجّه "المصلح" التونسي الجنرال حسين نصائح إلى أحد أعوان الدولة الأمريكية، بل ينصحه بالاعتناء بالشأن "الإنساني" وإنهاء الحرب الأهلية وتسريع إنهاء عتق العبيد في أمريكا. وقد وظّف الجنرال حسين حججا عديدة في حديثه العقلية والنقلية، كما بين حُسن اطلاعه على أهمّ النظريات الاقتصادية في زمانه خاصة مسألة الاقتصاد السياسي وارتباط تطوّر الإنتاج بمسألة الحرية. وسوف يبقى هذا النقاش متواصلاً في الغرب إلى حدود أواخر القرن العشرين. وبرزت مهارة الجنرال حسين الحجاجية حينما تمكّن من ربط الحجج

³⁹ كنز الرغائب في منتخبات الجوانب، الجزء السادس، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوانب، الأستانة، 1878، ص. 46-51 (خُررت الرسالة سنة 1863)

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

الدينية بالمسألة الانسانية والاقتصادية ولم يسعى للفصل بينها. كما لم نلاحظ في الرسالة استنباطا دونيا لمكانة الشرقي أمام الغربي، بل يتبين لنا بوضوح ثقة الكاتب في أفكاره وهويته الفكرية. بالمقابل أغفلت رسالة الجنرال حسين تفاصيل مهمة أحاطت بمسألة تحرير العبيد في البلاد التونسية وأهمها الضغط الإنجليزي، حيث لم يكن قرار أحمد باي سنة 1846 قرارا سياديا بامتياز كما حاول أن يبين لنا الكاتب بل تشابك في ذلك السياق الدولي بالذات. عاشت أوروبا أزمة اقتصادية رهيبية بين العامين 1846 (تاريخ تحرير العبيد بتونس) و1848، سببها كساد دوري يصيب المنظومة الرأسمالية، انسداد مرتبط بثلاثية: أماكن استخراج المواد الأولية والاعتماد على اليد العاملة الرخيصة، بلد التصنيع، الأسواق لتصريف السلع المصنعة. هذا إلى جانب أهمية توفر مدخول واضح لمجمل السكان للمساهمة في الدورة الانتاجية وخاصة لشراء المنتجات، أي البحث عن طبقة استهلاكية جديدة ذات مدخول قار، وهذا ما لا يتوفر لدى العبيد. ولهذا من الطبيعي أن تقود إنجلترا حملة تحرير العبيد في العالم،⁴⁰ وعلى باي تونس أيضا قبيل سنة 1846⁴¹. أصبحت الرأسمالية تحتاج إلى مستهلكين لهم أجر قار وثابت، فالنمو الاقتصادي يعتمد أساسا على استهلاك ما يُنتج، فلم تعد الرأسمالية تحتاج للعبيد إنما للمؤجرين⁴².

وقد احتوت الجوانب في هذا الإطار وثيقة أخرى مهمة عن البلاد التونسية في فترة تاريخية متأزمة حيث احتوت الوثيقة على "قصة السائح" وهو رجل أوروبي زار القارة الأفريقية وقدم شهادته على البلاد التونسية أشهرها قليلة قبل ثورة 1864، ثم عاد وزارها خلال الثورة. قال عن تونس في زيارته الأولى أنها مرتبة ومنظمة ويعتمد قانونها على مجالس ومحاكم وموزعة سلطاتها وسياساتها على أعوان دولة "من أهل الفضل والحزم والعزم"، ولم يكن الباي أمر "الإ تنفيذ ما يأمر به". وقد لاحظ السائح الأوروبي تغيرا في سياسات البلاد التونسية زمن الثورة، حيث كثرت الفتن والمحن وتفاقت الأزمة السياسة والمالية مع مضاعفة الضرائب المسلطة على السكان. وقد استغرب مطالبه الثوار بإلغاء المجالس والقانون وتسليم الباي كل صلاحيات الحكم. لاحظ السائح أن "حركة هؤلاء الأعراب غريبة وأغرب ما فيها أنهم سعوا في هلاك أنفسهم وإضاعة حقوقهم". ولم يفهم سبب مطالبه الثوار بعزل الوزراء وإبطال المجالس "التي كانت بينهم وبين أميرهم واسطة" وأساس متين للعدل. ولهذا فإن "أنفسهم الأمانة بالسوء قد وسوست إليهم أن حكم رجل واحد أولى من حكم جماعة". وقد قال السائح أن الحاكم غير مخول أو مطالب بفصل النوازل والنزاعات وإنما دوره تولية "المناصب لأصحابها الجديرين بها"، وما عليه بعد ذلك إلا "تنفيذ ما يحكم به أولئك الحاكمون العادلون". وقد تبين للسائح أن "هذه العادة جرت في تونس هذه المرة بالعكس فإن الرعية هي التي قلدت راعيها هذا المنصب الجليل أعني منصب فصل الدعاوي فقام فيهم مقام الحاكم والقاضي".

كما قال السائح أن أوروبا تعتمد أساسا على حكم المجالس لأنها الأقرب للعدل والحق، وحالة البلاد التونسية التي عاينها تحتاج أساسا للمجالس لا لحكم الباي. فقد كانت البلاد التونسية محور صراع شديد بين الدول الأجنبية خاصة فرنسا وإنجلترا خاصة في سياق مسألة الحق في تملك الأرض والعقار، وقد أنتج الأوروبيون سردية تدعي "أن المسلمين غير قادرين على تعمير تلك البقاع وأن تعميرها من الأجانب وتكثير ريعها وغلتها يزيد في تكثير إيراد الخزينة الوطنية وفائدة عموم الرعية". وتبرز هنا أهمية المجالس في البلاد التونسية، فهي من ناحية تمكن أعوان الدولة من التداول والتشاور وفهم مصلحة البلاد التونسية في ظل صراع دولي رهيب على حيازة منابع ثرواتها، ومن ناحية أخرى تجبر الأجانب القاطنين على أراضيها على اتباع أحكام المجالس بحكم أن الدولة تعتمد على نفس نظام الحكم هذا. ولهذا لا يمكن للأجنبي في تونس أن يقبل حكم المجالس في بلده ويرفضه في تونس. وبالتالي، يمكن له أن يتعلل باحتكار الباي للحكم لرفض أي قانون معارض لمصالحه ورهاناته، ولهذا "ليس من المحتمل لهؤلاء الأجانب أن يقولوا أن هذه المجالس إنما تصلح لممالكنا فقط دون ممالك الناس فإن ذلك يكون شاهدا على شططهم وسفاهتهم". وقد استنتج السائح الأوروبي أن كثرة الأجانب في البلاد التونسية تفرض وجود المجالس والقانون بدل حكم الفرد الواحد خدمة لمصالح البلاد التونسية نفسها⁴³.

يُبين لنا نصّ السائح الأوروبي الأبعاد العالمية لرسم السياسات في البلاد التونسية، وقد تبين لنا في أعمال سابقة ارتباط الصراع الدولي على البلاد التونسية بمسألة شرعية تملك الأرض والعقار للأوروبيين. سعت إنجلترا إلى حيازة أراضي

⁴⁰ Alessandro Stanziani, "Le mouvement abolitionniste au Royaume-Uni et en France," *Les métamorphoses du travail contraint*, Presses de Sciences Po, Paris, (2020) : 133- 187.

⁴¹ Abdelhamid Lagueche, *L'abolition de l'esclavage en Tunisie : à travers les archives : 1841-1846*, (Tunis : Alif, 1990).

⁴² محمد البشير رازقي، "وثيقة غير منشورة عن تحرير العبيد في البلاد التونسية (1890): الحدث وسياقات تاريخه العالمي"، هسبريس- تامودا، العدد 58، المجلد 1، 2023، ص.255- 272.

⁴³ كنز الرغائب في منتخبات الجوانب، الجزء الأول، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوانب، الأستانة، 1872، ص.67-51.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

واسعة في البلاد التونسية لزراعة القطن خوفا من انقطاع القطن الأمريكي وهذا الذي حدث فعلا مع بداية الحرب الأهلية الأمريكية (1861-1865)، بالمقابل توجست فرنسا من تمدد نفوذ إنجلترا في الإيالة التونسية سواء خوفا على مصالحها في الإيالة أو قلحا على إمكانية إخراجها من الجزائر وبالتالي من جنوب البحر الأبيض المتوسط ومُجمل شمال أفريقيا. ولهذا لم تكن مسألة تملك الأرض والعقار في البلاد التونسية مسألة داخلية بل ذات أبعاد عالمية⁴⁴.

ضغطت الدول الأجنبية لامتلاك الأرض والعقار بالبلاد التونسية، سبق أن شرعن الفصل 12 من عهد الأمان ملكية الأجانب للأرض والعقار، وقد نجحت إنجلترا في عقد اتفاق سري مع الباي سنة 1863 يقتضي بمنح امتياز للرعايا الإنجليز في الملكية⁴⁵. وقد نجحت فرنسا في اقتلاع اعتراف من السلطة التونسية بالتنسيق مع السلطة الدينية بحق الفرنسيين في الملكية. حيث ورد في أحد أعداد الجوانب نص أمر الباي بالتنسيق مع قاضي الملكية "فيما بتعلق بترخيص رعية فرنسا في شراء العقارات والأملك بمملكة تونس". يُبرز لنا الاتفاق أن الفرنسيين كانوا يتملكون الأرض والعقار بطريقة غير مباشرة عبر تدوين شهادة الملكية باسم رجل تونسي. وقد كان هذا الأمر مقلقا للفرنسيين وفرنسا خاصة مع زيادة تمدد نفوذ إنجلترا وإيطاليا في تونس⁴⁶.

ولهذا بيّنت الجوانب طبيعة الضغوطات الأجنبية على البلاد التونسية خاصة عبر المعاهدات. عقدت مثلا إنجلترا وإيرلاندا معاهدة جديدة (42 فصلا) مع باي تونس في شهر جويلية 1875 وهي "إعادة النظر على المعاهدات المنعقدة سابقا"، وتضمنت عدة فصول ترسخ كلها حرية تصرف إنجلترا وإيرلاندا في البلاد التونسية وأهمها الفصل الرابع: "تكون حرية مطلقة تامة للتجارة بين ممالك جناب ملكة انقلتيرة واراندة وعماله تونس، فيموجب ذلك للتجار الانقليز أو نوابهم أو سماسرتهم أن يشتروا في كل مكان من العماله سواء كان للبيع في العماله أو للوسق خارجا سائر نتاج عماله تونس أو مصنوعات من غير استثناء البتة وللشاري أن ينقل مشتراه من البضائع من مكان إلى آخر من غير أن يتداخل في ذلك عامل البلاد الكائن هو بها"، وتم التذكير في الفصل الخامس بحق الانقليز امتلاك الأرض والعقار بتونس: "تُحترم (الانقليز) جميع مكاسبهم المنقولة والغير منقولة على اختلاف أنواعها وشروط معادة العاشر من أكتوبر سنة 1863 المنعقدة بين دولة بريطانيا وتونس في شأن الرخصة المعطاة للرعايا الانقليز بأن يملكو الربع والعقار بمملكة تونس...ورعايا بريطانيا وسفنها ومتجرها تستحق جميع الامتيازات والمعلقة المعطاة الآن والتي عسى أن تُعطى لرعايا أي كانت من الدول وسفنها ومتجرها"، واهتم الفصل السابع بمسألة تصدير المنتجات الإنجليزية للإيالة: "يلتزم على جناب الباي بأنه لا يمنع إدخال أي شيء كان للعماله مّا هو ناتج في ممالك أو عمالات بريطانيا أو مصنوع فيها أي كانت البلاد المجاورة منه ولا يُستخلص أبدا على تلك الأشياء أداء يتجاوز الثمانية في المائة على ثمن البضائع"، كما اهتم الفصل التاسع بحث الباي على منع احتكار الدولة التونسية لبيع سلع معينة ما عدى "الدخان والملح ولزوم الحوت ودباغ جلد البقر والجمال والخيل"⁴⁷.

الخاتمة

تبيّن لنا خلال هذا البحث احتواء جريدة الجوانب على تفاصيل دقيقة تهتم بالتاريخ العالمي للبلاد التونسية خلال القرن 19. ويمكن أن نقدم مجموعة من الاستنتاجات:

- شهد النصف الثاني من القرن 19 تحولات عالمية كبيرة وصراعا على حيازة النفوذ بين الأطلسي والمتوسط وبالتالي بين قوة صاعدة وهي الولايات المتحدة الأمريكية والقوى الأوروبية.
- تأثرت البلاد التونسية بهذا الصراع بسبب موقعها الجغرافي المتميز، فقد أصبحت زمن الحرب الأهلية الأمريكية وجهة أساسية وواعدة لاستنابات القطن. ولهذا اشتد الصراع عليها بين فرنسا وإنجلترا.
- تزامنت أزمة البلاد التونسية مع أزمات عميقة لحقت بالقارة الأوروبية مثل الحرب الإيطالية (1860-1861) والصراع الإسباني/الفرنسي/الإيطالي/الإنجليزي، واشتداد الأزمة في مصر بسبب رهان حفر قناة السويس. ولهذا لم تكن مثلا ثورة 1864 في الإيالة التونسية معزولة عن سياق الأزمة العالمي وخاصة المتوسطي.

⁴⁴ محمد البشير رازقي، "الدعاية والإشاعة وإنفاذ شبكات المصالح في البلاد التونسية خلال ثورة علي بن غداهم (1864-1865)", المجلة

العربية للدراسات التاريخية، مركز التاريخ العربي، العدد 7، 2023، ص. 50-68

⁴⁵ محمد البشير رازقي، السيرة الوثائقية للصراع الإمبراطوري على عهد الأمان والدستور في الإيالة التونسية (1855-1881)، دار المسيرة، تونس، 2022

⁴⁶ كنز الرغائب في منتخبات الجوانب، الجزء السادس، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوانب، الأستانة، 1878، ص. 292

⁴⁷ كنز الرغائب في منتخبات الجوانب، الجزء الخامس، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوانب، الأستانة، 1877، ص. 298-312

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

- لم تكن البلاد التونسية معزولة فكرياً عن بقية العالم، فقد كان أعوان الدولة فيها على وعي بأهم أحداث زمانهم مثل النموذج التفسيري الذي درسناه وهو الحوار الفكري الذي جمع بين الجنرال حسين وقنصل أمريكا بتونس حول مسألة تحرير العبيد والحرب الأهلية الأمريكية. تمكن الجنرال حسين في حجاجه من قلب ثنائية الغرب المُعَلَّم للشرق، بل قدّم نقداً عميقاً وقاسياً ومبطناً للغرب من وجهة نظر إنسانية (نقلية وعقلية).
- نستنتج أخيراً أنه رغم أنّ هذه الفترة في تاريخ البلاد التونسية انتهت بالاستعمار الفرنسي (1881)، إلا أنّ الإيالة عايشة زمانها العالمي بقدر المستطاع فكرياً وسياسياً وثورياً. لم تكن الدولة وأعوانها معزولين عمّا يُحيط بهم من رهانات سواء متوسطة أو أطلسية، بل سعت إلى الاستفادة وتجنّب الأزمات قدر الإمكان وباستثمار المُتاح. ولهذا تبقى لحظة الاستعمار حدثاً مرتبطاً بتوازنات عديدة لا يتأخر الدولة المُستعمرة.

المصادر والمراجع

- الأرشيف الوطني التونسي، السلسلة التاريخية، صندوق: 211، ملف: 201
الأرشيف الوطني التونسي، السلسلة التاريخية/ صندوق 209/ ملف 171
جريدة الجوائب، الأعداد من سنة 1860 إلى سنة 1881.
الرائد التونسي، العدد 16، 2 نوفمبر 1861، ص.4.
الرائد التونسي، العدد 21، 26 جانفي 1863، ص.3
الرائد التونسي، العدد التاسع، 8 أكتوبر 1860، ص.3
ريتشارد. أي. نيسبت، **جغرافية الفكر: كيف يفكر الغربيون والآسيويون على نحو مختلف...ولماذا؟**، ترجمة: شوقي جلال، سلسلة عالم المعرفة، الكويت، العدد 312، فيفري 2005
كنز الرغائب في منتخبات الجوائب، الجزء الأول، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوائب، الأستانة، 1872
كنز الرغائب في منتخبات الجوائب، الجزء الخامس، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوائب، الأستانة، 1877
كنز الرغائب في منتخبات الجوائب، الجزء السادس، تجميع: سليم فارس، مطبعة الجوائب، الأستانة، 1878
محمد البشير رازقي، "الدعاية والإشاعة وإنفاذ شبكات المصالح في البلاد التونسية خلال ثورة علي بن غزاهم (1864-1865)", **المجلة العربية للدراسات التاريخية**، مركز التاريخ العربي، العدد 7، 2023، ص.50-68
محمد البشير رازقي، "وثيقة غير منشورة عن تحرير العبيد في البلاد التونسية (1890): الحدث وسياقات تاريخه العالمي"، **هسبريس-تامودا**، العدد 58، المجلد 1، 2023، ص.255-272.
محمد البشير رازقي، **التنافس الدولي وثورة علي بن غزاهم: الصراع الفرنسي/الإنجليزي، الدستور والقطن (1855-1865)**، دار كلمات للنشر والتوزيع، مصر، 2022
محمد البشير رازقي، **السيرة الوثائقية للصراع الإمبراطوري على عهد الأمان والدستور في الإيالة التونسية (1855-1881)**، دار المسيرة، تونس، 2022

Abdelhamid Lagueche, *L'abolition de l'esclavage en Tunisie : à travers les archives : 1841-1846*, (Tunis : Alif, 1990).

Alessandro Stanziani, "Le mouvement abolitionniste au Royaume-Uni et en France," *Les métamorphoses du travail contraint*, Presses de Sciences Po, Paris, (2020) : 133- 187.

Anne Sarah Rubin, *A Shattered Nation The Rise and Fall of the Confederacy, 1861-1868*, (U.S.A: The University of North Carolina Press, 2007).

Bronwen Douglas, « L'idée de « race » et l'expérience sur le terrain au 19e siècle : science, action indigène et vacillations d'un naturaliste français en Océanie », *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*, 2009/2 (n° 21), pp.175-209

Claire Fredj, « Des coolies pour l'Algérie ? L'Afrique du Nord et le travail engagé (1856-1871) », *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 2016/2 (n° 63-2), pp.62- 83

Frank Towers, «Partisans, New History, and Modernization: The Historiography of the Civil War's Causes, 1861–2011», *The Journal of the Civil War Era*, The University of North Carolina Press, Volume 1, Number 2, (June 2011).

Jacques Portes, « Une guerre civile (1861-1865) », in : Jacques Portes, *Histoire des États-Unis De 1776 à nos jours*, Armand Colin, Paris, 2017, pp.64- 82

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

James L. Huston, *Calculating the Value of the Union: Slavery, Property Rights, and the Economic Origins of the Civil War*, (U.S.A: The University of North Carolina Press, 2016).

Jérôme Lallement, « Pauvreté et économie au 19e siècle », *Cahiers d'économie Politique*, 2010/2 (n° 59), pp.119-140

John Majewski, *Modernizing a Slave Economy The Economic Vision of the Confederate Nation*, (U.S.A:The University of North Carolina Press, 2014).

Kolja Lindner, « L'eurocentrisme de Marx : pour un dialogue du débat marxien avec les études postcoloniales », *Actuel Marx*, 2010/2 (n° 48), pp.106-128

Paul Collier/ Anke Hoeffler, «On Economic Causes of Civil War», In: *Oxford Economic Papers*, Oxford University Press, Vol. 50, No. 4 (Oct., 1998), pp. 563-573

Zachary Liscow, «Why fight secession? Evidence of economic motivations from the American Civil War», *Public Choice*, Vol. 153, No. 1/2 (October 2012), pp. 37-54

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE OTTOMAN MILLET SYSTEM: THE GUARANTEE OF THE BASIC HUMAN RIGHTS OF THE RELIGIOUS MINORITIES OF THE OTTOMAN EMPIRE

Aijaz Ahmed

Dr., Associate Professor, Department of Islamic Studies, Aligarh Muslim University, Aligarh

ABSTRACT

Since the Ottoman State had emerged as the result of an Islamic movement under the leadership of Ghazi Osman (1299-1326) and he provided peaceful behaviour, tolerant relations, and respected partnerships to the Christians, and Jews also. It was a mixture of multi-ethnic society with numerous millets. In this regard, the Ottoman sultans formed an official government institution called ‘millet system’. Through it, sultans could easily promoted peace, progress, and prosperity through their millet system to control these multi-ethnic, cultural, and religious communities indirectly.

The objectives of this study are to show how Millet System had given the right to life, property, a fair trial, social security, and women’s specific rights that promoted inter-faith religious understanding.

The results of this study are very clear that the Ottoman Millet system played an important role in developing and maintaining a peaceful and co-operative society and how the Ottoman policies could be served as a helpful model for contemporary nations dealing with the problems with national, religious, ethnic, or migrant minorities in the name of so-called democratic system.

This study end with the conclusion that the Millet system was transparent on Muslims’ relations with non-Muslims, and it has established a code of conduct for treating them with peaceful behaviour, tolerance, and justice. Through their fair and just system, Ottomans were able to rule over a genealogically and religiously assorted population in the *Balkans*, Asia Minor, Iraq, Syria, the Arab peninsula, and Northern Africa more than 600 years.

Keywords: *peaceful behaviour, millet system, multi-ethnic society, co-operative society*

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

MINORITY GROUP DYNAMICS UNDER OTTOMAN RULE: A STUDY OF TOLERANCE, CONFLICT, AND CULTURAL EXCHANGE

Mumin Ahmad Khan

Department of Islamic Studies,
Aligarh Muslim University Aligarh, India
ORCID: 0000-0002-6298-6210

ABSTRACT

The present study thoroughly investigates the complex dynamics of minority groups in the Ottoman Empire, examining the intricate relationship of tolerance, conflict, and cultural exchange within this historical context. Despite predominantly Islamic state, the Ottoman Empire demonstrated a remarkable level of religious and cultural tolerance towards minority communities. The millet system provided these groups with an extensive amount of independence when it came to matters of faith, governance, and cultural practices, distinguishing the Ottomans from many other empires of the time. However, in the pursuit of fostering tolerance, conflicts inevitably emerged due to factors like resource competition, territorial disputes, and religious tensions. The conflicts were frequently intricate, with ever-changing alliances among different minority groups and between minorities and the Ottoman central authority. Through a thorough analysis of historical records and scholarly accounts, this study seeks to shed light on the intricate nature of these conflicts and their effects on marginalised communities. In addition, the study delves into the mechanisms of cultural exchange within the Ottoman Empire. Despite occasional differences of opinion, the coexistence of various communities fostered an atmosphere that encouraged the sharing of ideas, art, language, and technology. This cultural exchange enhanced Ottoman society and played a significant role in the overall progress of human civilisation. Through the synthesis of historical narratives, archival records, and theoretical frameworks from sociology and anthropology, this study offers a thorough understanding of minority group dynamics during Ottoman rule. This emphasises the significance of historical context when examining intergroup relations and showcases the lasting impact of tolerance, conflict, and cultural exchange on modern societies. In the end, this research adds to a better understanding of the intricacies of handling diversity within empires and nations.

Keywords: *Ottoman Empire, minority groups, millets system, cultural exchange, identity politics*

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

THE NEOLIBERAL ECONOMIC REFORM BY TURGUT ÖZAL: LEGACIES AND INFLUENCES

Guanfeng Yang

Yimuranjiang Adili

Center for Turkish Studies, Shaanxi Normal University, Xi'an, China

School for International Studies, Shaanxi Normal University, Xi'an, China

ABSTRACT

Turgut Özal is one of the most influential political leaders in the history of Republic of Türkiye. In the 1980s, the neoliberal economic reform implemented by him has played a decisive role in promoting Türkiye's economic recovery. Compared with the previous "short-lived" coalition government, his continuous leadership for more than 10 years ensured the consistency of the country's economic development policies, bringing Türkiye's economic development in a decade of "Rapid take-off". Neoliberal economic reform has exerted a profound impact on Türkiye's political, economic, cultural and diplomatic fields, and Turgut Özal's leadership has played a tremendous role in promoting the country's economic progress. However, the neoliberal economic reform was strongly implemented by his authoritarian rule, it avoided or even bypassed the safeguarding role of democratic system and legal institutions, and failed to bring about the sustainable and healthy improvement of the economic conditions. The fundamental living standards of ordinary Turkish people remained unimproved, reflecting the incomplete and ineffective characteristics of the reform.

Keywords: Neoliberal Economic; Reform; Turgut Özal; Türkiye

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

İLK TATAR BESTECİNİN HAYATI VE ESERLERİ - SULTAN GABAŞI

Augul SALİKHOVA

Doç. Dr., Tataristan Bilimler Akademisi'nin G. İbrahimov 1s. Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü

Dınara FARDEEVA

Doç. Dr., Tataristan Bilimler Akademisi'nin G. İbrahimov 1s. Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü

ÖZET

Tatar kültür tarihi üzerinde silinmez bırakmış olağan üstü kişiliği vardır. İlk Tatar besteci, folklorist, müzik ve halk figürü Sultan Khasan oğlu Gabaşı'yi saygıyla hatırlıyoruz. Kelimenin tam anlamıyla öncü sanat alanında kanat önderi olmaya kendini adanmış olan bu yetenekli adamın geçmişi pek muhteşem. Yenilmez müzik sevgisi, bilgiye olan doyumuzluk, muazzam enerji, sebat ve bağlılık; Tatar kültüründe gerçek bir atılım yapmasına izin verdi. Neredeyse hiç müzik eğitimi almayan bir molla oğlu (özel piyano dersleri dışında), ilk Tatar romantiklerinin, enstrümental oyunların, melodilerin, müzikal performansların ve hatta operaların yazarı oldu. Çalışmaları çok yönlüydü: kendisini sanatçı, besteci ve şef, folklorist, öğretmen ve müzik gruplarının organizatörü olarak gösterdi. Şiddetli toplumsal ayaklanmalar dönemi, yaşamına damgasını vurdu. Güçlüklerle ve başarılarla dolu yaşamı, sevinç ve üzüntüyle geçti. Bestecinin aktif yaratıcı çalışması, Tataristan'da profesyonel müzik eğitiminin gelişim sürecinin sürdüğü 1920'lerde gerçekleşti. Gabaşı, o zamanlar kurulan Doğu Konservatuarı'nın ilk öğretmenleri arasında ve daha sonra Doğu Müzik Koleji ve Müzik Okulu'ndaydı. O yıllarda yaptığı Tatar türkülerinin koro düzenlemelerini yapan ilk koro gruplarını ve beş-altı bölümlük bir koro için kendi bestelerini yarattı. Tatar müzik kültürü için tamamen yeni ve sıra dışı bir fenomendi. Doğu müzik teknik okulunun korusu, daha sonra Sultan Gabaşı başkanlığında Kazan üniversitelerinden büyük bir koro grubu olan öğrenci, sürekli olarak konser salonlarında dinleyicilerin ve basının dikkatini çekti.

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

OSMANLI-BÖYÜK BRİTANİYA MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ KİPR PROBLEMİ (XIX– XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Ləman ZÜLQƏDƏROVA

Ümumi tarix kafedrasının doktorantı, Gəncə Dövlət Universiteti. Gəncə/Azərbaycan,
orcid.org/0000-0002-6436-7026

XÜLASƏ

Mövcud məruzədə başda İngilərə və Fransa olmaqla, iri Avropa dövlətlərinin Aralıq dənizi akvatoriyası üzərində öz nəzarətlərini bərqərar etmək uğrunda mübarizəsi sistemətik şəkildə nəzərdən keçirilir. Şübhəsiz Osmanlı İmperiyasının bu hərbi-siyasi mübarizədən kənar qalması mümkün deyildi. Çünki Osmanlı dövləti əsrlərdir Aralıq dənizi və hövzəsində ən böyük nüfuza sahib dövlətlərdən biri olmuşdur. Məruzədə, Osmanlı dövləti də daxil olmaqla müxtəlif dövlətlərin bu mübarizədəki qarşılıqları ardıcıl sürətdə işıqlandırılır. Məruzənin məqsədi, London hərbi-siyasi dairələrinin Aralıq dənizinin mühüm strateji bölgələrini ələ keçirmək uğrunda mübarizəsi və Kipr adasının bu mübarizədə stratejik əhəmiyyətini təhlil etmək, Kipr uğrunda İngiltərənin yürütdüyü siyasətin Osmanlı dövləti ilə münasibətlərə təsirini müəyyən etməkdir. Burada əsas diqqət, XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində Kipr uğrunda İngilis hökumətinin yeritdiyi xarici siyasət xəttinə, onun hərbi aspektlərinə və nəticələrinə yetirilmişdir.

Açar sözlər: Aralıq dənizi, Kipr, İngiltərə, Osmanlı imperiyası, Sevr müqaviləsi

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL VƏ TƏHSİLİN MİLLİLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ

Baxşiyeva Sevinc Soltanmecid qızı
ADPU-nun Şamaxı filialının müəllimi

ÖZET

Yüzyılın başında çarlığa qarşı ulusal sosyo-politik mücadele ilkesinin ön saflarında yer alan edebi dil sorunu, ulusal dil ve ulusal basın için pratik ve sürekli bir mücadeleydi. O yıllar, ulusal dilde kitapların hazırlanması, ders kitaplarının yayınlanması, monografların derlenmesi ile karakterize edildi. Basın, anadil, edebi dil mücadelesinin ön saflarında yer aldı. "Anadilimiz" ve bir dizi benzer makaleler anadil sorununa ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: edebi dil, eğitimciler, ulusal dil, ders kitabı, dergi, basın

IV. INTERNATIONAL OTTOMAN- TURKS STUDIES CONFERENCE

MURİDİZM HAREKETİNİN İLK AŞAMASINDA KUZEY-DOĞU KAFKASYA'DA ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ (1829-1834)

İsgandarov Vüsal Gazanfar oğlu
Gence Devlet Üniversitesi, Azerbaycan

ÖZET

Makalede Rusya'nın askeri-politik savaşı, Kuzey Kafkasya'yı ekonomik olarak ablukaya almasının bir sonucu olarak tüm topluluklar için bağımsızlığı tehdit eden tehlikenin gerçekleşmesi, dini-politik bir doktrin olarak müridizmin özü, Nakşibendi tarikatı, Müridizmin Rusya'nın Kafkasya'daki egemenliği üzerindeki etkisi, çarlığın ulusal sömürge politikası, çarlığa karşı gazavat çağrıları, Dağıstan ve Çeçenistan'ın ilk imamı Gazi Muhammed'in faaliyeti, dağlılara karşı askeri operasyonların yürütülmesi, Paskevich'in dağlıları boyun eğdirme planları, Gazi Muhammed'in Avar hanlığı ile ilişkileri, halkın kitle şeklinde isyanı, Rus askeri birliklerinin yerel halka karşı cezai tedbirler uygulaması, Hamzat Bey'in faaliyeti, taraflar arasındaki müzakereler, Kuzey-Doğu Kafkasya dağlılarının kurtuluş hareketinin Azerbaycan ile bağlantısı, Dağıstan ve Çeçenistan'ın üçüncü imamı Şamil'in faaliyetleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müridizm, Kuzey-Doğu Kafkasya, Rus ordusu, kurtuluş hareketi, işgaller, Dağıstan, Çeçenistan

T.C.
SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Eğitim Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-97388707-051-404264
Konu : Görevlendirme (Prof. Dr. Osman
Kubilay GÜL)

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ BÖLÜM BAŞKANLIĞINA

İlgi : 28.02.2024 tarihli ve E-97388707-051-403150 sayılı yazınız.

İlgi yazı gereği, Bölümünüz Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL'ün, 26-28 Nisan 2024 tarihleri arasında Giresun'da düzenlemesi planlanan İKSAD Global tarafından desteklenen, "IV Uluslararası Osmanlı-Türk Çalışmaları Kongresi" kapsamında, kongre başkanı ve bilim danışmanı kurullarında görev alma talebi Dekanlığımızca uygun görülmüştür. Gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Ali AKSU
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSVANE5HPN Pin Kodu :77682

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/cumhuriyet-universitesi-ebys>

Adres : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığı Sivas
Telefon:0 346 219 1224 Faks:0 346 219 1037
e-Posta:egitim@cumhuriyet.edu.tr Web:www.cumhuriyet.edu.tr
Kep Adresi:cumhuriyetuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Esra PAŞAOĞLU
Unvanı: Büro Personeli
Dahili No: 4615

